

יסודות
המנהג הקדום
של חבישת
פאה נכרית
צנועה

ותשקט הארץ

יסודות

המנהג הקדום

של חבישת

פאה נכרית

צנועה

כל הזכויות שמורות

הערות והארות תתקבלנה ברצון

בכל עניני הספר ניתן לפנות:

יואל שילה

תמר 14, רכסים, ת.ד. 6270

04-9847719

shiloyoel@gmail.com

יואל שילה, 04-9847719

מפתח הענינים

123.....	הערות על קונטרס השטנה 'ותרגז הארץ'	3.....	ותשקט הארץ
137.....	הערות על קונטרס השטנה ללא שם	62.....	שאל מעליך
147.....	הערות על הקונטרס 'זה לא זה'	70.....	הערות על ספרים
153.....	מכתב א'	70.....	הערות על הספר דת משה וישראל
155.....	מכתב ב'	92.....	הערות על הספר פאה נכרית בהלכה
157.....	מכתב ג'	102.....	הערות על תשובת 'ביע אומר'
161.....	מכתב ד'	104.....	הערות על הספר 'דבר השם'
163.....	מכתב ה'	118.....	תשובות למכתבים וחוברות
167.....	מכתב ו'	118.....	הערות על קונטרס השטנה 'אפר תחת פאר'
175.....	מקורות הסוגיא		

ותשקט הארץ

5.....	תמצית המאמר
7.....	הקדמה
12.....	חובת כיסוי השער
18.....	אלו פאות אין להתיר
27.....	טיעוני המתנגדים לפאות
51.....	סוגיות התלמוד והסברן

כל הזכויות שמורות ©

ת.ד. 6270 רכסים, תשע"ח

מוותר להעתיק ולהפיץ את החוברת

ניתן לרכוש תקליטור המכיל את הקובץ המלא של קונטרס זה במחיר עשרה שקלים
עוד בתקליטור תצלומי מקורות מספרים נדירים, ושני שיעורים מוקלטים לגברים ולנשים

יצאו לאור הספרים והחוברות: **"ראשית דגן"** - הלכות תרו"מ חלה ערלה כלאים
ושיעורי המצוות, **"היא חכמתכם"** - האסטרונומיה בהלכה, **"אור ההלכה"** - קיצור
הלכות תרו"מ חלה ערלה כלאים עירובין ומקוואות, **"ותשקט הארץ"** - מנהג חבישת
הפאה הצנועה, **"אל יוציא"** - תחומין, **"מקוה טהרה"** - הלכות מקוואות, **"שימוש
חכמים"** - תשובות מעשיות בהלכות מקוואות, **"ממזרח שמש"** - זמן הנץ החמה,
"כעין תער" - השימוש במכונת גילוח, **"ממלכת כהנים"** - איסור השימוש בכהנים,
"שתילי זיתים" - הלכות שיעורי המצוות, **"כל השביעין"** - הלכות שביעית, וכן
תקליטור המכיל שיעורים ומצגות.

תמצית המאמר

תמצית המאמר: מן התורה חובת כיסוי השער מתקיימת גם על ידי כובע קש שמקצת השערות נראות דרכו, וחכמים חייבו את האשה לכסות את השער כמנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה; אילו חז"ל היו אוסרים את חבישת הפאה בחוץ להדיא הרי שלא היה ניתן להתיר לחבוש אפילו פאה צנועה, אולם לא מצאנו שאסרו זאת.

דברי הפוסקים הקדמונים שאסרו את חבישת הפאה ברחוב - נאמרו בעיקר בתקופות ובמקומות שחבישת הפאות לא התפשטה בין הצנועות, ראה לדוגמא בשו"ת מהר"ץ חיות (נ"ג) "הנהו נשי דידן אשר חדשים מקרוב באו שהנהיגו לקשט את ראשם בפאה נכרית", ובתורת שבת (או"ח ש"ג) "על המתפרצות בעם לשאת פאה נכרית... ופורץ גדר ישכנו נחש".

לאחר שחבישת הפאות נפוצה גם בין הנשים הצנועות - אין להחשיב את חובשת הפאה הצנועה כ'עוברת על דת יהודית' שמצווה לגרשה, שהרי היא מתנהגת כנשים הצנועות שבמקומה.

לאחר שחבישת הפאה נפוצה גם אצל הנשים הצנועות - אין לחוש בחבישתן משום 'מראית העין', כדכתב בשו"ת סתרי ומגני (ב' מ"ד) "לחוש אחשדא שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה, דכיון שיודעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה בשערות עצמה אמאי נחשוד אותה - הא מאן דבעי למיהוי חסידא יקיים מילא דאבות לדון את כל האדם לכך זכות", וראה גם בשו"ת אג"מ (אה"ע ב' י"ב) "אי אפשר לחוש שיצא קלקול מזה, דלהמכירין אותה לא יהיה שום חשד כיון שיודעין שהיא אשה כשרה, ולהאין מכירין אותה ויאמרו שגם היא מהפרוצות בזה - הרי לא ילמדו ממנה יותר משאר הפרוצות".

חובת חבישת הרדיד שהיתה נהוגה בעבר - אינה מקובלת היום אף אצל חובשות המטפחות, ולכן אין מקום לחייב כיסוי נוסף על הפאה [ואדרבה, המשנ"ב (בבה"ל) הצריך רדיד על מטפחת, ופאה התיר ללא רדיד (במקומות שנהגו בחבישתה)].

אף שלחבישת מטפחת יש יתרון על הפאה בכך שניכר יותר ששערה מכוסה, אולם זה דוקא במטפחת המכסה היטב את כל שער ראשה, אך מטפחת שאינה מכסה את כל שער ראשה - גרועה מפאה, וגם הפוסקים שאסרו חבישת פאה - התכוונו שיחבשו רק כיסוי המכסה את כל שער הראש, כדכתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א בשו"ת דת והלכה (סי' א').

נחלקו הפוסקים בדין חובת כיסוי השערות 'שיצאו חוץ לצמתן' [כלומר שער הצדעיים, וי"א שה"ה לשער הראש שרגיל לצאת מחוץ לבגד (הנקרא 'צמת') המיועד לצמצמו שלא יצא (מ"ב ע"ה י"ד)], אך אין הכוונה לשער הראש במקום הראש - שבמקומות מסויימים מורגלים בגילוי, והנסיון מעיד שבמטפחת פשוטה בד"כ אי אפשר לכסותו, אך בפאה ניתן.

צורת לבוש והתנהגות הגורמת להתבלטותה של האשה - אסורה בתכלית בפני גברים זרים, וזה הנקרא פריצות, ולכן כאשר הפאה עשויה באופן שמעורר תשומת לב אליה, כגון שהיא ארוכה או מתנפנפת או נפוחה באופן מופרז - הרי נחשבת ככיסוי שער שאינו צנוע ואין להתיר חבישתה ברחוב, כפי שחז"ל אסרו לבישת בגד אדום; כיו"ב גם אין להתיר חבישת מטפחת הגורמת להתבלטותה, כגון שיש בה פייטים מנצנצים, או שהיא ארוכה, וכל כיו"ב.

עיקר הטעם של כותבי החוברות המנסים לאסור את חבישת כל סוגי הפאות מתבסס על ההשערה שהפוסקים שהתירו את חבישת הפאה - הורו כן רק כי הסתמכו על שלטי הגבורים שהבין מסוגית הגמרא שמותר לצאת בפאה לרה"ר, וטענו שהתגלה שגם שלטי הגבורים לא התיר את חבישת הפאה

ברה"ר אלא רק בחצר; בנוסף למה שבכך הם חולקים על מאות פוסקים במשך מאות שנים שהבינו שדעת שלטי הגבורים להתיר גם ברה"ר [גם הפוסקים שאסרו - הבינו כך בדעתו] - גם יש לדעת שההיתר לצאת בפאה לרה"ר אינו מבוסס בדוקא על ביאור דברי שלטי הגבורים לגמרא, אלא על כך שצורת הלבוש המותר נקבעת לפי מנהג הנשים הצנועות שבכל תקופה ומקום.

דעת רבותינו שלטי"א: הרב אפרתי שליט"א אמר לי שאף שמרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל סובר שאין להתיר את חבישת הפאות הפרוצות, אך מעולם לא אסר את חבישת הפאות הצנועות, אלא שאם יבוא אדם ויאמר שמוסכם עלי ועל רעיינו לחבוש מטפחת - מרן מורה לו שתעדיף מטפחת [וכך מורים רבים מהפוסקים הירושלמים], וכן אמר לי אחד מחשובי חכמי ירושלים [החפץ בהסתרת שמו] שכל כוונת הגרי"ש"א זצוק"ל בשיעורו היתה רק כנגד הפאות הפרוצות, וכן העיד לי שבתו הרבנית לאה ע"ה שוחחה עם גיסתה הרבנית בורדיאנסקי תחי' [בתו של הגר"ז אויערבך זצ"ל], ואמרו 'מה עושים מאתנו - מורדות בהורים שלנו? שהרי הן הגרי"ש"א זצ"ל והן הגרש"ז"א זצ"ל הנהיגו שבנותיהם תחבשנה פאה; מרן הגר"נ קרליץ שליט"א והגר"ח קנייבסקי שליט"א אמרו לי שהם מסכימים עם האמור שאין חשש איסור תורה בפאות הצנועות, ושבמקומות שנהוג - מותר לחבוש פאה אף ברה"ר [אם בהתבוננות ניכר מעט שזו פאה], ושיש מקום להתיר חבישת פאה למי שהתחנכה במקום שנהוג בפאה - אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת; מרן הגר"ח ק"ש שליט"א אמר לי גם שפאה נכרית מכסה את השער באופן הטוב ביותר [וכך מורים רבים מתלמידי החזו"א], ושכך חבשה אמו, ורעיית החזו"א, ואם החזו"א, וכשאמרתי לו שאומרים שהן חבשו רק מטפחות - הכחיש נמרצות.

✧ בימינו חבישת הפאה נפוצה גם אצל הצנועות, וממילא אשה החובשת פאה אינה בכלל ה'עוברת על דת יהודית', ולכן אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות.

✧ ההיתר לחבוש פאה צנועה כולל גם פאה העשויה משער טבעי, ואפילו הפאה המוסיפה ביופי האשה.

✧ פאה שאינה צנועה היא פאה המיועדת לעורר תשומת לב מיוחדת אליה [אורך, סלסול או נפיחות מוגזמים, מראה פרוץ או רטוב (שומני), התנפנפות בולטת, צבע בולט, וכיו"ב] - בדומה למה שאסרו חז"ל לבישת בגד אדום.

✧ מסתבר שתסרוקת שנחשבת כאינה צנועה לרווקה - אין להתירה גם בפאה נכרית [כגון שער פזור הגולש על הכתפים].

✧ מקובל להורות שיש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד לרווקות [כגון צמה או קוקו] - אך הפרטים בזה משתנים מתקופה לתקופה, כפי המקובל אצל הנשים הצנועות שם.

✧ פאות המתקנות באופן שלא ירגישו כלל בשום אופן שזו פאה - ראוי למנוע את חבישתן, שכמה פוסקים אוסרים חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה, אמנם - כמעט כל הפאות ניכרות למומחית.

הקדמה

הסוגיא מלווה ברגשות: הדיון בחבישת הפאה הנכרית מלווה בהבעת רגשות עצים וחורג ממסגרת דיון הלכתי, וסוגיא זו יצאה מכלל סוגיא הלכתית והפכה לסוגיא פוליטית המלבה את אש השנאה הקנאה והכתניות. הרגשות העצים אינם נובעים רק מחמת יראת חטא, אלא גם מחמת ההפחדות מאש הגיהנום, מחמת הפגנת השתייכות עדתית, ומחמת 'קנאות דתית' הרואה בנוי אשה סתירה ליהדות; למגוון הרגשות מתלווים גם חוסר הרצון של חלק מבעלות התשובה לנהוג כפי המקובל אצל החרדים [בדומה לקושי שיש לחלק מבעלי התשובה כשמתחילים לחבוש כיפה שחורה], גם הזכרונות מהתקופה שלפני התשובה - כשהתעסקו בטיפוח בצורה מוגזמת; לתסבוכת הרגשות מתווסף גם הלחץ החברתי בעד או נגד הפאה, חוסר הבהירות לגבי הדרך הראויה כיצד לחנך את הבנות, לחץ הבעלים לשיפור או להפחתת יופי נשותיהם, ועוד; מטרת המאמר לדון בנושא מתוך קור רוח וללא פרץ רגשות, כראוי לכל נושא הלכתי.

למי המאמר מיועד: מאמר זה אינו מיועד למי שמחפש היתר לחבוש פאות פרועות ופרוצות, וגם המתלהמים הנתפסים לסיסמאות ללא יכולת להשתחרר מרגשותיהם - לא ירוו ממנו נחת, אלא המאמר מיועד למי שמסוגל לבחון טיעונים עדינים בקנה מידה הלכתי ללא תערובת רגשות ומאווים. יש לדעת שאת המאמר צריך לקרוא בתשומת לב, ותגובות קשות רבות קיבלתי ממי שניגש לנושא מתוך הנחות מוקדמות מוצקות, וקרא את המאמר באופן שטחי, וטעה בהבנתו.

חומרת הקטרוג: חמורה התופעה שהאוסרים מכנים את המתירים "פרוצים" ו"פורצי גדר", ואף מאשימים אותם במחלות שונות ובגזירות נוראות הנוחתות על עמנו הצמא לשלום; כל זמן שלא התברר על ידי נביא - אין רשות לאדם להאשים את זולתו שמחמת הנהגה מסוימת [שנוהג בה על פי רבותיו] נגרם אסון, גם אם נראה לו קשר הדוק בין הדברים [כגון הטיעון 'המוצק' שבתקופת ההחלפה של הפאות מהודו בפאות כשרות - פחת מספר החולים]. מה מאוס לקטרג על נשים כשרות וצנועות בכל הנהגותיהן העושות את מעשיהן על פי הוראת רבותיהן - ולהאשימן בפריצות, כלומר לייחס להן שכוונתן להתנאות דוקא בפני גברים זרים, וראה ברש"י (מלכים א' י"ט ט"ז) שאליהו הנביא הוחלף באלישע מאחר וקטרג על ישראל; פרט למיעוט של נשים חסרות דעת ויראת שמים - הרי כוונת כמעט כל הנשים בדורנו אינה להתנאות בפני גברים זרים, אלא רק בפני בעליהן או בפני עצמן וחברותיהן, וממילא אינו מובן מדוע כדי לשכנע נשים כשרות להחליף את הפאה במטפחת מזכירים להן את דברי הגמרא (יומא ט'): שהחורבן נגרם בעטיין של בנות שעשו פעולות כדי למשוך את תשומת לב הבחורים - שפירש רש"י (ישעיהו ג' ט"ז) שהשתמשו בפאות כדי למשוך תשומת לב; כמה נאה סיגור הגר"ע הילדסהיימר צ"ל לגבי נושא הפאה (אה"ע ב' ל"ו - וראה בשו"ת שרידי אש א' ע"ז שגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות של בעלי יראת שמים, ושהגר"י סלנטר צ"ל אמר על הגה"צ ר"ע הילדסהיימר צ"ל הלואי שיהיה חלקי בגן עדן עמו, ובעל שו"ת 'מכתב סופר' סי' ח' לבן הזקונים של מרן החת"ס סופר כתב עליו 'שפעת שלום וישע רב לאור נערב ההוגה בחוקי חורב, ה"ה ידידי ורב חביבי הרב המאור' ג' לממשלת נחמד ונעים, בתורה ומדעים, יראת ה' היא אוצרו, תורה ומצוות תפארתו והדר' [הוצרתי לכתוב זאת מאחר ובחבורת השטנה 'אפר תחת פאר' פצה פיו כנגד הרב הילדסהיימר, על"פ]: "אהפך בזכותך, וכן נכון הדבר לעשות וללמד זכות לנשים כשרות ולאבותיהן אשר בתוכן גדולי ישראל כאשר נודע לי...", ואכן ראוי להפך בזכותן שהרי כאשר התעוררו לחוש לחשש איסור תקרובת עבודה זרה בשער הפאות - נשות ישראל יראות השמים הפסידו את כספן ואת מראיהן והשליכו את הפאות שלא הוברר היתרן. אף שיש חיוב גמור למחות במי שעובר

עבירה אולם אין חובת מחאה כאשר יש לו על מי ועל מה לסמוך, וכתב המהר"ם אלשקר (לה) שכל המוכיח בדבר המותר שנהגו בו היתר לא בדעת ידבר... ועתיד ליתן את הדין.

הסטוריית חבישת הפאה: בבואנו לדון על מנהג חבישת הפאה, יש להקדים רקע היסטורי: א' -

הפאה מוזכרת בדברי חז"ל בכמה הקשרים, ומלשונות הגמרא משמע שחבישתה היתה נפוצה, כגון בשבת (ס"ד): מבואר שהתירו לצאת בפאה לחצר בשבת כדי שלא תתגנה על בעלה, ולא חששו שמא תוצאנה גם לרה"ר ותסירנה מראשה ותטלטלנה - ובפשטות משמע שבחול יצאה עמה לרה"ר; בסנהדרין (ק"ב) דנו אם פאה של אשה שלא עבדה ע"ז בעיר הנדחת ["שער נשים צדקניות"] נחשבת כאילו היתה לבושה בה אף שכעת איננה על ראשה - מאחר ודעתה עליה בכל שעה כי רגילה לקושרה תדיר ולצאת ולבוא עמה ["כיון דעילא ונפקא כלבושה דמי"] - ובפשטות מוכח שאותן "נשים צדקניות" יצאו כשהן חבושות פאה; בערכין (ז) דנים באלו אופנים הפאה של אשה שנהרגה בידי בי"ד נחשבת כגופה ונאסרת בהנאה ["הא לא אמרה 'תנו' - גופה הוא ומיתסר"] - ומשמע שפאה זו היתה חלק בלתי נפרד ממנה כמו גופה; בנזיר (כ"ה): מבואר שלדעת ת"ק הבעל אינו יכול להפר את נזירות אשתו כדי שלא תתגלה, מאחר ולא תתגנה בעיניו גם אם תתגלה ותחבוש פאה, ומוכח שגם בזמנם הפאה היתה יפה; אמנם, אין להוכיח מהתלמוד שיצאו בפאות מגולות לרה"ר, כי יש מקום להסביר שחבשו פאה מגולה רק בבית ובחצר, וכיסוה כשיצאו לרה"ר, הארכנו בהמשך בביאור הסוגיות. ב' - כבר לפני מאות שנים היו מקומות שחבישת הפאה היתה מקובלת אצל הנשים הצנועות, והיו מקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת, כפי שכתב הרש"ר הירש (חורב עמ' 377) שכסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות - הוא מנהג קדום ובלתי אסור, והעיד באפי זוטרי (אה"ע כ"א ט', שנת תקנ"ז [1797]) שמנהג הפאה התפשט בכל איטליה, וקיימות עדויות הפוסקים לזה גם לפני כארבע מאות שנים. ג' - במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אך החלה לחזור לשם בעקבות מעבר נשים ממדינה למדינה או בעקבות תחילת קלקול - מצאנו שמורי ההוראה החשיבו את שינוי המקובל כפריצות ולכן יצאו בתוקף כנגד נשים המשנות את המקובל, כגון מ"ש הדברי חיים (י"ד א' ל): "לא נמצאת בכל מדינת אשכנז שום אשה חשובה לילך בשערות ופאה נכרית - רק איזה מנקלי העם פחותי הערך והיו לקלס, ורק בעוה"ר מקרוב נשתרבה המנהג הזה מן האפיקורסים, ולכן ח"ו לא על זה נאמר שהותר גם לנשי מדינתנו לנהוג כן", ראה עוד ציטוטים רבים בעמוד 32. ד' - לאחר הסתת המשכילים בכל אירופה ולאחר גזירת הלבוש במזרח אירופה [שהחלה ברוסיה וגרורותיה בשנת תרי"א (1851) - שמתחילה הוכרחו הכלות שלא לגלח את שערותיהן כמנהג היהודים שם, ולאחר כמה שנים הגזירה הורחבה לכל הנשים: חלקן חדלו מלגלח והחלו לגלות את שערן ברחוב מיוחד בדיקות השוטרים, והצנועות שבהן חבשו פאה ובכך הטעו את השוטרים] - התרבו מגולות השער והתמעטו מאד חובשות הפאה והמטפחות, ובמציאות זו שכיסי השער לא היה נחלת הכלל - לא מצאנו התנגדות הרבנים לחבישת הפאה. ה' - במרוצת השנים גדולי הדור עודדו את השימוש בפאה, ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון: הגר"ח, הגר"ז מברסק, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי, הרב שוואב, וכן העיד הרב שך צ"ל (לרב ע. ט.) על אשתו של החפץ חיים, ועוד עשרות גדולי עולם צ"ל ויבלט"א, ואף נשותיהם של גדולי ישראל צאצאי החת"ס סופר ותלמידיו (הידועים בקנאותם לכבוד ה') חבשו פאה למרות צוואת רבם לבנותיו (וראה בשו"ת מהר"ם שיק [יור"ד מ"ט] שהתיר אף פאה העשויה משער מת וכלל לא הזכיר שרבו החת"ס סופר אסר חבישת פאות)]; בעקבות זאת חובשות הפאה התרבו, וכתב במנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב) שבפולין פשט המנהג לחבוש פאה, אפילו בין הנשים הכשרות, ובספר שרשי

האחרונים שאשה "תחמיר" שלא לחבוש פאה, וחבישת הפאה ביטאה קבלת עול מלכות שמים בשלמות, ולא היה דבר אחר שכה המחיש את העובדה שאשה מבטלת את רצונותיה לרצון השם כמו חבישת הפאה; בהתאם למצב הקיים היתה דרושה מסירות נפש לחבוש פאה כי חבישת הפאה היתה כרוכה גם בהוצאות מרובות [מחירה הקביל לכעשרים אלף שקלים של היום], וגם היתה מחייבת את קציצת השער, ובכלל היתה מכבידה על הנשים, והקושי כמובן התחזק לאור העובדה שהרוב המוחץ של הנשים הלכו בגילוי שער; עוד עובדה שאי אפשר להכחישה היא שהפאות היו עשויות משער טבעי ומיצורות בעבודת יד בהתאמה מיוחדת לראש הלקוחה, ובהחלט היו נראות נאות לעין - ולא כמו שמנסים לטעון; לאור תיאור העובדות הנ"ל מובן כמה מגוחכת היא הטענה שנשים חבשו פאות שלא ברצון חכמים - שהרי הדרך היחידה שחכמים המליצו עליה בדורות ההם לכסות את השער - היתה פאה נכרית, ורק הנשים החרדיות ביותר היו מוכנות לקבל תכתיב זה, "עכ"ל.

הצורך בדיון: בעשרות השנים האחרונות היתר חבישת הפאה הצנועה היה מקובל אצל כל הפוסקים המפורסמים, כי חבישת הפאה כבר לא הוותה פריצת גדר, ולא נמצא פוסק מפורסם בעשרות השנים האחרונות שאסר את חבישתה במוחלט [פרט לבעל שו"ת יביע אומר והרב מזוז ותלמידיהם], וכן נהגו רוב הנשים החרדיות על פי רבותיהן, וכלל לא התייחסו לזה כאל הנהגה שבדיעבד. רבותינו שבדורנו יצאו לאסור רק את הפאות הפרוצות - לכן כל מי שיוצא לאסור את כלל הפאות הרי עושה זאת כנגד הסכמת הפוסקים המפורסמים בעשרות השנים האחרונות וכנגד המנהג, וממילא עליו נאמר (יבמות ק"ב): "אם יבא אליהו ויאמר... אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל", ובירושלמי (יבמות י"ב) הוסיפו: "שהרי הרבים נהגו לחלוץ בסנדל, והמנהג מבטל את ההלכה", וכלל אין צורך ממשי "להתיר" חבישת פאה צנועה שהרי ההיתר מיושם למעשה ברבבות בתים חרדיים בעולם, בהנחיית רבותיהם; בדורנו דור הבלבול קם מערער אחד על המנהג, ובעבודה שיטתית העמיד תלמידים הרבה שבאמצעות תעמולת רחוב רדודה על ידי מודעות ועלונים רדודים שפאה היא היפוך הצניעות ושחובשות הפאה הן עברניות [ולא שתו לבם לחלק ב'איסור' בין פאה שמושכת תשומת לב לפאה צנועה, כפי שלא חילקו ב'היתר' בין מטפחת צנועה למטפחת שמושכת תשומת לב] - הצליחו לזרוע בלבול בציבור בעלי התשובה ודומיהם אשר אין להם מסורת ברורה בזה, והצליחו אף לבלבל את חלק מאלו שגדלו עם הנהגות ברורות, ויש לנתח את ראיותיהם בכלים הלכתיים.

כיצד היה ראוי להורות: בעת האחרונה נפוצו חוברות ומודעות רחוב המערערות על היתר חבישת הפאה שהיה מקובל בעשרות השנים האחרונות ללא פוצה פה אצל כמעט כל מורי ההוראה המפורסמים, שחלקם רק התירו לחבוש פאה, וחלקם אף העדיפו את השימוש בפאה על פני המטפחת כי הפאה מכסה את השער טוב יותר; במצב מבלבל זה היה לנו ללמוד מהנחיית חז"ל (ברכות מ"ה) שבמקרה של ספק "פוק חזי מאי עמא דבר" [צא וראה כיצד העם נוהג], וכן אמרו חז"ל (יבמות ק"ב) שאפילו אם יאמר אליהו הנביא שאין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם; גם המשנה ברורה (ע"ה ט"ו) הכריע: "וכתב הפמ"ג דבמדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה - יש להם לסמוך על השו"ע... אם אין מנהג המקום שילכו הנשים בפאה נכרית בודאי הדין עם המחמירין בזה משום מראית העין"; כתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל שלכתחילה כל אחת תלך כמו שנהגו אצל אבותיה ורבותיה וכפי שנהגה עד עתה כדי שלא להיות יוצאת דופן, כי אי אפשר לאשה ללכת נגד כולן, אך יש מאד מאד להזהר שלא להגרר אחרי ההמון, אף ממשפחות יראי השם, ולשמור ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות [ראה

עוד בדבריו לקמן בעמוד 46], ובמכתב (מיום י"ז סיון תשס"ד) הוסיף 'מגדולי הדורות ז"ל היו שהנהיגו כן [חבישת פאה] בביתם ונהרא נהרא ופשטיה, ובהרהור אחר פסקם יש בה פרצה'; הוסיף לכתוב בשו"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע ט"ו) שאיסור גילוי השער אינו עשה או לא תעשה אלא איסור דרבנן, וממילא המחלוקת על הפאה היא מחלוקת הפוסקים בנידון דרבנן - ויש להורות שספק דרבנן להקל, ובפרט לאור המקובל שנשים מכל העדות והמגזרים חובשות פאה, ולכן אין להרעיש את העולם על זאת, וברור להלכה ולמעשה להתיר, והסומך על דעת המקילין כחו גדול, ויש לו הרבה גדולים ספרדים ואשכנזים לסמוך עליהם. אף אם הוא מאלו שאינם מצדדים בחבישת הפאה - לכל הפחות יש לו להמנע מלהביע שלילה נחרצת כנגד הנהוג אצל רבבות מבנות ישראל הצנועות בכל הנהגותיהן, כפי שכתב השבט הלוי (הקדמה לחלק א', וחלק ה' אה"ע קצ"ט) "בעצם המנהג של היום שהנשים שלנו יוצאות בפאה נכרית - חלילה לי לתקוע עצמי בזה - דרוב הפוסקים אין דעתם נוחה בזה ויש מהם שאסרו זה מדין דת יהודית ממש, ואמנם היות כי מדברי הרמ"א ומג"א מוכח דהרבה היו מקילין בזה, וכן נהגו מדינות שלמות אפילו לצאת לרה"ר כאשר העיד לנו הפמ"ג... על כן אין לנו כח הכרעה" [השומע את ההקלטה שבו מרן השבט הלוי 'התבטא נגד הפאות' - ישמע בבירור כיצד זייפו את ההקלטה וחתכו את דבריו נגד הפאות הפרוצות, כך שיהיה נשמע כאילו שיצא נגד כלל הפאות]; וכן הבאתי כמה פעמים בחוברת זו עדויות בשם רבנים ובני משפחה שגם מרן הגריש"א זצ"ל וגם מרן הגרשז"א זצ"ל ראו בחבישת פאה צנועה הנהגה לכתחילה לנשים צנועות גם בדורנו, וכל ההתרעמות היתה כנגד הפאות הפרועות וכדו'.

כפיית חומרות: מי שנוטלת על עצמה הנהגות צניעות מיוחדות בהסכמת בעלה היא בודאי בעלת מעלה גדולה, אך אין לבעל לכפות את אשתו להיות שונה מחברותיה בדבר שאינו אסור מן הדין, כפי שכתב באגרות משה (אה"ע ב' י"ב) שאין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבוש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדין שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם - אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית [ידוע שהרב איצ"ל בלאזר זצ"ל הגיע לירושלים ואשתו היתה היחידה שחבשה פאה, והיו מקנאי ירושלים שהשליכו אבנים לביתם כי בזמנם הנהיגו חרם נגד חבישת פאות, וכששאלו אותו מדוע אשתו חובשת פאה אמר שהיה מוכן לעזוב את ירושלים אך לא יאמר לה להחליף מטפחת (עובדה זו שמעתי מנינו א. י. מ. הידוע בדייקנותו, וסופרה גם על יד מרן הגריש"א זצוק"ל לרבני בד"צ 'משמר התורה', והאוסרים המציאו שבספר אחד כתב שלבסוף נכנע ואמר לה שתחבוש מטפחת - אולם גם הם מודים שהרבנית הופיעה בירושלים בפאה ולא ראתה בזה בעיה מאחר וההיתר היה רווח באירופה, אף שרק לאחר שנים הפאה הפכה למקובלת גם בירושלים)].

שלום בית: בפרט נכון הדבר שאין לגרום הפרעות לשלום הבית כדי למנוע את האשה מחבישת פאה כפי שכתב בשו"ת יביע אומר (ה' אה"ה ה') שאם האשה מתעקשת לחבוש פאה ישתדל לפייסה בדרכי נועם ובכל הדרכים האפשריות ובלשון רכה ובניחותא, וגדול השלום; במהר"ם אלשקר (ל"ה) התיר הנהגה מסויימת במקום שנהגו בה אף למי שבאה ממקום שלא נהגו בכך - כדי שלא תתגנה על בעלה; בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז) כתב שיש להתיר את חבישת הפאות אף במרוקו כדי שנשי הרבנים והת"ח לא תהיינה שפלות ובזויות משאר העם המגלות שערן באיסור - ובכך הבעלים לא יביטו על שאר הנשים, וכמה טועות הנשים המפירות את שלום ביתן כשמתעקשות לנהוג בהנהגות שאינן מחוייבות בהן מן הדין בניגוד לרצון הבעל, ובכך מעמידות אותו בנסיון חמור; והוסיף לכתוב בשו"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע ט"ז) שבכל העולם מקובל שבחוף לובשים בגדי יקרים, ובבית פושטים אותם, כי אינם נוחים וכדי

שלא יתלכלכו מחמת הטיפול בילדים ובשאר צרכי הבית, וגם הגברים נוהגים כך, ואם תצא בבגדי הבית לשוק - תוריד את כבודה ואת כבוד בעלה, ותגרום לתרעומת הבעל כשיראה אותה מנוולת בשוק לפני חברותיה המטופחות, שהרי מקובל היום שזוג יוצא יחד לרה"ר, ואם תתלבש באופן שאינו מכובד בעיניו - אף תתגנה בעיניו, ולבישת בגדי הכבוד בבית לא תסייע להסיר את התרעומת; כתב לי הר"י בורודיאנסקי שליט"א, בשם אביו הגר"י שליט"א משגיח דישיבת קול תורה וראש כולל הר"ן וחתן הגרשז"א זצ"ל - שהוא מורה לתלמידיו שהיות וטבעה של האשה להתייפות וכו', הנסיון מוכיח שאשה שלובשת מטפחת היא מבליטה את עצמה בצורות אחרות שבחלקן אינן צנועות כל כך, ולכן בהחלט יש מעליותא לחבישת הפאה, וכך ראוי לנהוג.

חובת כיסוי השער

דת משה: שנינו בכתובות (ע"ב.) שניתן לגרש ללא כתובה את 'העוברת על דת משה' - 'ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה...'; עולה מהמאירי ומתשובת הרא"ש (ל"ב ח') שהעוברת על דת משה היא אשה שמכשילה את בעלה [מאכילתו שאינו מעושר, משמשתו נדה, לא קוצה לה חלה], או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה [נודרת ואינה מקיימת - שבניו מתים], או הרמוזות בה [יוצאת לשוק וראשה פרוץ לגמרי - שאז יש לחוש שמא תזנה תחתיו ותאסר עליו (ב"ש אה"ע קט"ו א')], וה"ה כשמכשילה אותו בשאר דברים שדרך האדם לסמוך על אשתו. יתכן לומר (ראה גיטין צ', ירושלמי ריש סוטה, סמ"ק קפ"ד) שחז"ל למדו שמצוה לגרש את העוברת על דת משה מהפסוק (דברים כ"ד א') 'וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָהּ עֲרֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ' - שזו מצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'). - והמשנה לימדה פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה.

דת יהודית: במשנה זו מבואר עוד שגם 'העוברת על דת יהודית' יוצאת ללא כתובה; העולה מרש"י ומפיה"מ ומהמאירי ומהשיטמ"ק ומתוס' רי"ד ומהח"מ (אה"ע קט"ו י) ומהלבוש (אה"ע קט"ו א, ד') שעניני דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי^א (רש"י

מקורות והערות

לפשוט מכאן שמועיל שינוי המנהגים במקומות ובזמנים שונים כדי שהפורעת ראשה והמגלה זרועותיה לא תהא נחשבת כעוברת על דת, וגם המ"ב (ע"ה י') שהחמיר בגילוי זרועות אף במקום שנהגו ללכת כך - הרי זה רק מפני שהצנועות עדיין ממשיכות ללכת בצניעות, כמבואר בדבריו [ולכאורה לדבריו אם הצנועות גם תנהגנה לגלות זרועותיהן - יהא מותר, וכן עמא דבר להחמיר ללכת בשרוול שמכסה רק עד מעבר למרפק, אף שבעבר שרוולן של הצנועות הגיע עד לכף היד]; אמנם אמר לי מו"ר שליט"א דלא נחה דעתו, שאף שפשוט שהחובשת פאה במקום שנהגו אינה בכלל העוברת על דת, אולם פשוט שישנן הנהגות צניעות נצחיות שאינן יכולות להשתנות - שלעולם המפטפט עם הבחורים היא עוברת על דת, אם כי צורת הפטפט האסור עשויה להשתנות בתקופות

^א ראה סוטה כ"ה. שהיה פשוט לגמרא שהנדון של עוברת על דת הוא בין בעלה לבניה ואין זו תקנת ב"ד כנגד פריצות הנשים "איבעיא להו: עוברת על דת ורצה בעל לקיימה מקיימה או אינו מקיימה - מי אמרינן בקפידא דבעל תלא רחמנא והא לא קפיד או דלמא כיון דקפיד קפיד? ת"ש ואלו שבית דין קקנין להן מי שנתחרש בעלה... ואי אמרת רצה בעל לקיימה - מקיימה, עבדי ב"ד מידי דדלמא לא ניחא ליה לבעל? סתמא דמילתא כיון דעוברת על דת היא מינח ניחא ליה"; גם לדעה שהדבר תלוי בדרך הבעלים להקפיד (ראה רש"י ד"ה א דילמא) - פשוט שזה דוקא במי שדרכו להקפיד על צורת לבוש או התנהגות מסויימים, ולא במקומות שאין הדרך להקפיד בזה; נמצא שפשוט שבמקומות שחבישת הפאה מקובלת - אין הנשים נחשבות כעוברות על דת, וכן פשוט שבמקומות שחבישת הפאה אינה מקובלת - יהא אסור לחובשה אף שהפאה אינה נמנית במשנה כחלק מסעיפי "העוברת על דת"; לענ"ד היה מקום

ותוס' ר"ד כתובות ע"ב). אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה ובעזות כדרך הפרוצות - ובכך עברה על דת מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל [טוה בשוק' (מראה זרועותיה לבני אדם, טוה ורד כנגד פניה של מטה), 'מדברת עם כל אדם' (משחקת עם בחורים - מדברת עמם דבורים מיותרים), 'המקללת יולדיו בפניו' (מקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו)] או שגורמת לו גנאי וחרפה ובוש ממנה ['יוצאת וראשה פרוץ' (יוצאת לשוק בכיסוי חלקי שאינו נהוג), 'הקולנית' (משמיעה קולה על עסקי תשמיש, גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע 'שיטמ"ק')], והסביר המאירי שמנהגים אלו הם להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים ושבילים לזנות.

ראשה פרוץ: במשנה זו פרטו בין שאר הנהגות הפריצות של 'העוברת על דת' גם את 'היוצאת וראשה פרוץ'; נחלקו האחרונים אם כוונת המשנה למי ששערה אינו מכוסה (רש"י מו"ק ט"ו, סמ"ג עשין מ"ח, שאילת יעב"ץ ב' ב', תשורת ש"י תק"ע, שרידי אש א' ע"ח [הלומד מספרי נשא י"א]), או למי ששערה סתור ואינו אסוף (שבות יעקב א' ק"ג) - וכן בפשטות ניתן ללמוד מסוטה (דף ח'); 'היוצאת וראשה פרוץ' נשנתה בכלל ה'עוברת על דת יהודית', והקשתה הגמרא מדוע לא להחשיבה כ'עוברת על דת משה' [כלומר שעוברת על מצות התורה (שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו), וראה בהערה² איזה סוג איסור זה], שהרי את האזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש לומדים מהפסוק שהכהן הוצרך לפרוע את ראש הסוטה כדי לנוולה [ביאר רש"י את הלימוד מסוטה בשני אופנים: א' - מכך שהתורה הענישה את הסוטה מדה כנגד מדה כנגד מה שעברה וגלתה את שערה בפני הנואף - מוכח שאסור היה לה לגלות שערה, ב' - מכך שפורעים את ראשה מוכח שעד אז ראשה היה מכוסה, וכתב רש"י שהעיקר כפירוש השני, וראה בהערה ב]; הסבירה הגמרא שמן התורה די בכיסוי שער שאינו מושלם [קלתה - סל המתלבש על הראש, שהיו רגילות להניחו על ראשו כדי לשאת בו משא], וחכמים הצריכו את הנשים הנשואות לנהוג בהנהגות הצניעות שנהגו בנות ישראל [=דת יהודית] שכשיצאת לשוק לא תסתפק בכיסוי חלקי אלא תחבוש

מקורות והערות

שלדעת הרמב"ם אינה אלא זהירות מדרבנן שרמז דאורייתא יש לה, וכן הגרי"פ פערלא (על הרס"ג עש"ן צ"ו) הסביר שמה שהרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות הוא כי אין מפורש בפסוק איסור ואף אינו דיוק - אלא רק מנהגן של בנות ישראל, ושגם לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - 'וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה' - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר וְתִקַּח תָּמַר אֶפְרַיִם עַל רֹאשָׁהּ [ושמה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר לפירוש השני שהיה עיקרי לרש"י - אינו מהפסוק 'וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה' אלא מפני לפני עיור 'מכיון דשמעין מקרא דדרך בנות ישראל בכך - ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי עריות, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דהוה ליה בכלל לאו דלִפְנֵי עֵוֶר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל']; ובבית יצחק (או"ח י"ד) כתב שיתכן שהוא דרבנן דומיא דאזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוֹסְתָן; באג"מ (אה"ע ב' י"ב) כתב "אין זה איסור לאו אלא איסור עשה, דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה"; אם מניחים שאין כאן איסור - בטל הכרחו של החסד לאברהם להכריע כפירושו הראשון של רש"י, נגד הכרעת רש"י עצמו, כמבואר בעמוד 29.

ובמקומות שונים, ופשוט שהנשים שגילו את שערן באירופה עברו איסור, ואף שלעתים היה זה מתמיוות ולא מחסרון צניעות - אולם איסור בודאי היה זה, והנדון בגמרא כאן הוא אם ב"ד כופין את הבעל לגרשה.

² לשון הגמרא (כתובות ע"ב). "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" מעיד לכאורה שתנא דבי רבי ישמעאל הבין שבפסוק זה מונח איסור תורה, והסביר רש"י שני הסברים כיצד למדו לאסור גילוי שער: "מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור, א"נ מדכתיב 'וּפָרַע' מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות ראש", וסיים את התירוץ השני: "וכן עיקר"; לענ"ד לתירוץ השני כלל אינו איסור אלא מצוה, והלשון "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" - יכולה להתפרש כמצוה, כפי שמצאנו (סנהדרין ז'): "שָׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטָתֶם [צדק] - אמר רבי חנינא אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חבירו" - שהוא אזהרה דעשה ולא דלאו, ואולי כך הפירוש גם כאן; בתה"ד (רמ"ב) כתב

לראשה גם כיסוי מלא כדרך הנשים הצנועות. מבחינת התקנה לחבוש כיסוי ראש מלא - אין ספק שהפאה היא כיסוי מלא [אלא שבאופנים מסוימים הוא כיסוי שאינו צנוע].

הצניעות תלויה במנהג המקומות: הראשונים והפוסקים תלו את עניי דת יהודית במנהג הנשים הצנועות (רש"י [שנהגו בנות ישראל], שו"ת הרשב"א ה'רמ"ו [עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות], רמב"ם אישות כ"ד י"ב [מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל], רמב"ן גיטין פ"ט. [שלא נהגה כמנהג הצנועות], שיטמ"ק כתובות ע"ב. [דברים שאינם אסורים מן התורה אלא מנהג בנות ישראל הם לצניעותא בעלמא, והיא עוברת על דת המנהג], לבוש אה"ע ק"ט ב' [אינה צנועה כבנות ישראל הכשרות - מצוה מדברי הקבלה לגרשה], מגן גבורים או"ח ע"ה שלה"ג ג' ואור לציון או"ח א' י"א [תלוי במנהג המקום], חקל יצחק פ"א [תלוי במנהג אבות אבותינו לאסור], ויתכן שלמדו כן מיסוד תקנות דת יהודית - שברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הן רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, ומסתבר שחוצפה ועזות נקבעות לפי תקופה ומקום ופרטי הדבר אינם קבועים בכל עת ובכל מקום [ויתכן שמקורם לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהוכחת הגמרא למה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה היתה מכך ששום אשה אינה עושה כן, ומשמע שאם הדבר מקובל להתיר - אינה נחשבת עוברת על דת יהודית ואין בעלה יכול לגרשה אף כשמתגנה בכך (כ"כ המאירי שכשראשה פרוה בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה), ואם הצנועות היו נוהגות לחבוש קלתה - היה זה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה]. מאחר והגדרת 'העוברת על דת יהודית' נתלתה במנהג הנשים ולא נמסרה בתקנות קבועות - ניתן להניח שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הנשים הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל, יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבשית הרדיד נהוגה - הנשים מחויבות (אישות כ"ד י"ב) לצאת ברדיד, אף שאין לזה מקור בתלמוד], ואם ישתנו לקולא - יהיה ניתן להקל כך [המהר"ם אלשקר (ל"ה) כתב שאפילו הנשים שנהגו לכסות את שער הצדעים מותרות לגלותו במקום שנהגו כן², וגם המהר"ץ חיות (נ"ג) החולק עליו כתב שמה שהמהר"ם אלשקר היקל - היה מפני שבארץ ישמעאל נהגו להתיר לגלות שער זה, ולכן הגילוי אינו גורם להרהור כי דבר התדיר אינו פועל על כח הדמיון, ואין כאן שום חשש רחוק שיצא מכשול מזה, אבל אין להקל במדינות שמעולם לא נהגו היתר בשער היוצא חוץ לצמתן; עוד כתב בשו"ת אג"מ (אה"ע א' ק"ד) שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוה בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה; וכן כתב (אה"ע א' ס"ט) שהאיסור להתנהג בפריצות הוא רק כשרק היא עושה כן אבל כשדרך כל הנשים בעירה כן אין שייך להחשיב זה לפריצות, והוסיף שאף אם תחילת הנהגה זו היה מחמת פריצות 'עכ"פ כיון שכן הוא דרך לבישתן והלוכך אין להחשיב זה למעשה פריצות ולאסור עליהן - אלא מדרך חסידות לצניעות יתירא ותע"ב; בשו"ת מהר"ם פרוכנצאלו (א' צ') כתב שקשה לשנות המנהג החדש לחבוש פאה - אף שבעקרון אין דעתו נוחה

מקורות והערות

היתר בדבר אין מזניחין אותן ויש להן ע"מ שיסמוכו - משמע שאינו היתר חלק (הערות הרב אברהם מימון שליט"א); גם אמרו לעיין באג"מ, ואולי כוונתם למבואר בשו"ת אגרות משה (אה"ע א' נ"ח) שהאיסור נאמר על פריעת הראש ולא על גילוי השער - דמשמע שגילוי מעט שערות אינו בכלל פריעה, ומתפוסק יש ללמוד לאיסור רק כפי הגילוי שהכהן היה פורע מהסוטה - שבדאי פרע חלק גדול מהראש, אמנם הראש הוא מהמקומות המכוסין האסורים בגילוי טפח - אך אין מקום להחמיר בפחות מטפח, ומאחר ורוחב הפנים כשני טפחים - לכן אין לגלות יותר משתי אצבעות בגובה, כך שבצירוף יתגלה לא יותר מטפח על טפח.

² על סמך זה התיר הגר"ע יוסף (מכתבו מובא בילקוט יוסף 'אוצר דינים לאשה ולבת' פרק נ"ח עמוד תשע"ז) גילוי לכתחילה של פחות מחצי טפח בשער (גובה אצבע ברוחב שני טפחים) - מאחר ורגילות בגילוי, ולא זכיתי להבין את הראיה, שהרי המהר"ם אלשקר התיר רק את שער הצדעיים, והרמ"א שהתיר את שער הראש שיצא - הרי התיר רק לגבי ק"ש לבעלה, וכ"ש שלא התירו בשער הראש במקום הראש, ראה בהערה ד [עוד יש להעיר על דבריהם מלשון הגר"ע יוסף שליט"א ביביע אומר (ד' אה"ע ג') '...ואף שהצמח צדק מליבאוויטש האריך לחלוק על המהר"ם אלשקר - מ"מ רבו האחרונים שמסכו ע"ד המהר"ם אלשקר, ובדאי שהנשים הנוהגות

מפאה הדומה לשער; השמ"ש ומגן (ב' אה"ע ט"ז-י"ז) כתב שרק חובת כיסוי השער אינה משתנית בשום זמן, אולם פרטי מנהגי הצניעות יכולים להשתנות, ואם המנהג בכל העיר להקל - הולכים אחר המנהג, ולמקילות יש על מה לסמוך, ודוגמא לזה היא מה שכעת מנהג כולן להקל לחבוש מטפחת ללא רדיד - מבטל את המנהג שכבר אינן נוהגות בו לחבוש רדיד, כדכתב הרמב"ם שדין הרדיד תלוי במנהג המקומות, ועוד כתב שאין להביא ראיות ממנהגים שנהגו לפני זמן רב (כגון מה שבירושלים נהגו שלא לחבוש פאה) - שהרי מנהג מבטל מנהג, והרי כבר כתבו הראשונים (פיה"מ, מאירי) שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות; וכן המנהג הרווח בלי פוצה פה ללבוש בגדים בצבעים ובגזרות שלפני מאות שנים לא היה מקובל ללבושם [חצאית שאינה מגיעה לרצפה, צבעים שאינם כהים, גזרות צרות מעט], ואם מנהגי הלבוש שנהגו בהם בעבר היו מחייבים את נשותינו ללא אפשרות לשינוי הרי שהיינו נאלצים שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה; כך מצאנו גם בחז"ל (שבת ס"ה) שצינו שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה", וכן מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם (אישות י"ג א', כ"ה ב'), מהר"ם אלשקר

מקורות והערות

יהודית היא החובה לשמור על הנהגות מסוימות, והפרטים הנוגעים לחובה זו אינם משתנים בין המקומות ובין התקופות, ומאחר שהניח שהיוצאת בפאה מגולה היא בכלל עוברת על דת יהודית ק"ו מהיוצאת בקלתה שרק מקצת שעה מגולה כל שכן בפאה שכולה מגולה [וזאת מאחר והניח שסברא של כל ילדה' שפאה גרועה משערות מגולות] - הרי שחידש שגם בתקופתנו יש לאסור לחבוש פאה מגולה ברה"ר; את פירושו חייב היה לבסס על הראשונים הסוברים שנהגו לגלות את השער בחצר, ולכן גם הוצרך לפרש את הגמרא בכתובות (ע"ב:) - שאילו היה חיוב לחבוש קלתה בחצר הרי שאף אילו כולן היו מגולות את השער בחצר היה צריך לגרשן; אמנם, כדי לבסס את שאר מהלכו שגם שלטי הגבורים אסור חבישת פאה ברה"ר הוצרך לפרש את אותה גמרא גם כפירוש הב"ח שגם לבבלי גילוי השער אסור בחצר כמו לירושלמי, ולכן גם הוצרך לפרש את כוונת אותה גמרא שפשוט שיש לגרש את המגלות שערן בחצר כי בחצר צריך לחבוש עכ"פ קלתה - ומאחר ושני הפירושים אינם יכולים לעלות בקנה אחד כי מתבססים על פרושים הפוכים לאותה סוגיא הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח; ועוד - ק"ו זה חייב להניח שפאה נחשבת כשער ולא ככיסוי, וכמעט ולא מצאנו מי מהפוסקים שייסבור כך, והמנהג הברור הוא שלא לחוש לזה. למהלך שלנו בסוגיא צריך לפרש את כוונת הגמרא שאילו היו נצרכות לחבוש קלתה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן אינן מתנהגות כראוי והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב, ולא היו אומרים על זה שצריכות לחבוש קלתה, ובהכרח שבחצר מותרות בגילוי שער, ולכן שלטי הגבורים הוצרך ללמד היתר לצאת בפאה לרה"ר ולא רק לחצר [או שכל כוונת הגמרא היא לומר שאם תצריך קלתה בחצר - הרי הנשים לא תוכלנה לעמוד בזה, ולשון "לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה" - היא לשון מושאלת].

העירוני שכל המובאות הנ"ל דנות בדברים שאינם מוגדרים בתקנת דת יהודית המפורשת במשנה אלא רק בדברים שנוספו עליה - ורק בהם מועיל שינוי המקומות והתקופות, אולם תקנות המשנה בכתובות שרירות וקיימות לעולם, ואין ראיה שתלויות בשינוי המנהגים, ודומות הן למה שכתב הרמב"ם (ממרים ב' ג') שדברים שראו בית דין לגזור ולאסור לעשות סייג, ופשט איסורן בכל ישראל - אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים ~ ונפלאתי על ההערה שהרי הרמב"ם (אישות כ"ד י"ב) להדיא הגדיר את חבישת הרדיד כדת יהודית אף שלעיל (אישות י"ג י"א) אמר שמנהג לבישת הרדיד תלוי במנהג המקומות, וגם לדברי המעיר שדת יהודית אינה אמורה להשתנות אינו מובן מדוע אין נוהגים לגרש בכפיה וללא כתובה את הנשים המגלות את זרועותיהן מעל המרפק אף שגילוי הזרועות היא אחת מפרטי המשנה, וכן לגבי המדברת עם כל אדם [בשו"ת יביע אומר (ו' יו"ד י"ד) הסיק מהמאירי שאין לגרשה בעושה כן בתמימות עד שיתיר בה, וכן צירף סברא שדינים אלו אמורים בזמן שהעושה כן נחשדה על זנות, משא"כ בזמננו אין העושה כן בהכרח חשודה על זנות], ואם יש מקום לומר שפרטי תקנות המשנה אין יכולים להשתנות הוא רק לומר שלא יועיל מנהג הנשים הצנועות להתיר לגלות את השער או את הזרועות, אולם כאשר מכסים - בודאי שיועיל מנהג כדי להתיר צורת כיסוי מסוימת, וכן כתב הרש"ר הירש (חורב עמוד 377) שאף שהמונח אינה יכולה לשנות את הדברים המפסידים את תקנות המשנה כי אז נפסדת צניעות הנשים - אולם מנהג חבישת הפאה הוא מנהג קדום; מכל מקום החובשת פאה אינה מוגדרת במשנה כעוברת על דת ולכן בודאי שיועיל מנהג הצנועות להתיר חבישתה ברה"ר [פרט לק"ו שחידש בספר 'דת משה וישראל' המובא בסמוך].

בספר 'דת משה וישראל' (ענף ג') כתב שחובת דת

אלשקר (ל"ה), פרישה (אה"ע קט"ו ט') [בתירוץ א'], לבוש (מנהגים ל"ו) [בסוף או"ח], אור לציון (א' או"ח י"א), ט"ז (חו"מ שצ"ג ג' בשם המהרש"ל) [בפולין ואשכנז הנשים אין חוששות לגלות זרועותיהן אף שלא בזמן האפיה, וגם הגברים אין חוששים (כלומר, אין חוששים מלהסתכל - כמבואר מהענין, והנדון שם הוא לגבי גילוי בבית, אמנם כתב שם 'בעו"ה' - כלומר שחבל שהגענו לכך)]. נמצא שאף שתקנת דת יהודית אינה משתנה - אולם התקנה אינה שמירה על פרטים מסויימים בלבד, אלא התקנה היתה שאשה לא תחרוג ממה שנוהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמשוך תשומת לב ולא תגרום בושה לבעלה - ולכן מאחר וכיום חבישת פאה צנועה מקובלת אצל נשים צנועות רבות אין בחבישתה איסור אף אילו לא נהגו כן בזמן חז"ל.

יש לדעת שהנהגות הצניעות מושפעות לא אחת מדפוסי ההתנהגות של אותו מקום, שהרי במדינות ערב מקובל שהנשים כמעט שאינן יוצאות לרחוב, וגם כשיוצאות הן עטופות באופן מלא, ובעולם המערבי מקובל שהנשים מעורות בחיים הכלליים כמו הגברים וכלל אין משתדלות להסתיר את עצמן, וברור שדפוסי התנהגות אלו השפיעו לא במעט על חיי היהודים החרדים לדבר השם, שהרי הרהורי עברה תלויים במדת המורגלות בחשיפה זו; עוד מצאנו דברים שהשתנו לטובה - שהדוגמא 'האשה יושבת וקוצה לה חלתה ערומה' (ברכות כ"ד) - מעידה שהיתה הנהגה כזו [בפשטות רק בתוך הבית], בעבר לא נהגו בגריבת גרביים, היום הרווקות זהירות לאסוף את שערן, אשה נשואה לא יוצאת לחצר בגילוי שער ואפילו בחדרי חדרים זהירות בזה, ועוד; הרב משאש צ"ל הנהיג חבישת פאה אף בעודו במרוקו מאחר וראה בה תיקון לדורו (תבואות שמ"ש אה"ע קל"ז). כמו כן ברור שצורת כיסוי השער הנדרשת מאשה החיה במדינות שכל הנשים עטופות בכיסוי מבד עבה [ששם חבישת הפאה היא מעשה חריג ופרוץ] אינה דומה לצורת הכיסוי הנדרשת ממי שחיה במדינות שהנשים גלויות שער, ושומרות המצוות מכסות את שערן בפאה [כגון במערב אירופה ששם הפאה היא סמל לצניעות ולא לפריצות, ושם לא רק "מתירים" לחבוש פאות אלא "מחנכים" לזה, ודוקא חבישת המטפחת אינה מקובל שם].

במקומות שחבישת הפאה לא היתה נפוצה - מצאנו שפוסקים רבים הוצרכו לאסור את חבישתה מאחר והחובשת פאה נדמית לגלוית שער, וכי היוותה מכשול פריצות כי שינתה מהמקובל, אולם אין הדבר נוגע למציאות שהתפתחה בעשרות השנים האחרונות בארצות המערב שחבישת פאה צנועה התקבלה ככיסוי שער מקובל גם אצל הצנועות, וממילא כבר אין בחבישתה משום שינוי מהמקובל או משום פריצות, שהרי הנהגות הצניעות משתנות מדור לדור וממקום למקום לפי דפוסי המקובל, ויתכן שהנהגות שבמקום מסויים יעוררו השתאות כי אין מקובלות ומעידות על פריצות ועל סטייה מהתקן - במקום אחר תתקבלנה בשוויון נפש כי אין חריגה מהמקובל [לדוגמא: בעיה"ק ירושלים מקובל שנשים נוהגות ברכב אך מקובל שהשווים מכסים עד כף היד, ובבני ברק מקובל שנשים אין נוהגות ברכב אך השווים מגיעים רק עד מעבר למרפק; אף שבזמן הרמב"ם (שגר בארצות ערב) נהגו שהאשה לבשה ש"אל החופה את רוב גופה - אך הרמב"ם עצמו (אישות י"ג י"א) תלה את חובת לבישת הש"אל במנהג המקומות, ובימינו לבישת ש"אל במקומות שלא נוהגים בו מעוררת תשומת לב ונוגדת את דרכי הצניעות; ראה לבוש (מנהגים ל"ו) [בסוף או"ח] שכתב שאין נזהרין עכשיו מלברך שהשמחה במעונו במקום שאנשים ונשים רואין זה את זה כי עכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים - ואין כאן הרהורי עבירה כל כך מתוך רוב הרגלן בינינו, וכן כתבו ערוה"ש (ע"ה ז') והבן איש חי (שנה ראשונה בא י"ב) לגבי גילוי שער, וכן הכריע באגרות משה (או"ח מ"ג) "שכיון שנתפרצו בזה הרבה נשים - אף שהוא באיסור אין זה שוב בדין ערוה לק"ש וד"ת [בצירוף דעת הרמב"ם והרי"ף ש'שער באשה ערוה' לא לענין ק"ש נאמר]", וכ"כ בשרידי אש (א' ח') להתיר להתפלל בביכ"נ שנראות בו נשים גלויות שער "ומכ"ש בזמננו שרובא דרובא הולכות פרוצות ראש וכבר הורגלו בזה, ואין השערות בגדר מקומות שדרכן

לכסותן, וכ"כ בערוה"ש, ודבריו ברורים לכל מי שדעתו ישרה ומודה על האמת"; ראה בסידור שערי שמים ליעב"ץ (עמ' ע"ז-ע"ח) שהתמרמר על הזריזות שבאימוץ כל דקדוקי אופנות הגוים, אבל כתב שאין כוונתו לבטל לגמרי מנהג מלבושי המדינה שדרים בהם שהוא דבר שאין רוב צבור יכולין לעמוד בו, ואסור לומר דבר שאינו נשמע, אלא תכלית המבוקש הוא לעמוד נגד חומרת דקדוקי האופנה].

מאחר וההנהגה למעשה תלויה במנהג המקומות - לכן מאחר ובקרב הקהילות החרדיות במערב אירופה מקובלת רק חבישת הפאה [כי לא שייך לחבוש מטפחת בין הגויות שם] - ברור שמי שתחבוש שם מטפחת בחוץ עלולה להתבלט, ואינו מדרכי הצניעות אף אם מוצאה ממדינה שכיסו שערן במטפחת, כמ"ש המהר"ם אלשקר. בקרב הקהילות החרדיות בארץ ישראל כיום חבישת הפאה מקובלת אף על נשים שכל הנהגותיהן אומרות צניעות, וממילא מותר לכל אשה שחונכה לכך לחבוש פאה - שהרי כלל הוא שהנהגת הצניעות נקבעת על פי הנשים הצנועות שבכל מקום, אלא שאם מעוניינת לחבוש מטפחת לראשה רשאית לעשות כן כי גם חבישת המטפחת מקובלת על הנשים הצנועות שבדור.

הטוען שהנהגות הצניעות אינן נתונות לשינויים, ומה שהיה מקובל בעבר מחייב גם אותנו - הרי שיש לו להקפיד גם שאשתו לא תצא מביתה יותר מפעמים בחודש (על פי רמב"ם אישות י"ג י"א), ושתלבש שאל (רמב"ם שם) ובגדים בצבעים שאינם רועשים וכיו"ב, ומ"מ אין לו להטיל את חומרותיו על כלל ישראל המנהיגים בביתם הנהגות צניעות הרלוונטיות למקומם ולזמנם, ואחד מאוסרי הפאה בדורנו הגיב על זאת שלדעתו תקני הצניעות שהיו בימי חז"ל מחייבים גם אותנו ואינם משתנים עם שינויי המקומות והזמנים, ואף אמר שמאחר והלבוש המקובל על הנשים הצנועות היום היה נחשב שאינו צנוע לפני מאות שנים - א"כ גם בזמננו יש לנשים לחזור ללבוש את בגדי קדם. מה שניסו להשיב שאילו נניח לנשים הצנועות לקבוע את המנהג הרי שעלולות לחבוש פאות ארוכות - טענה זו יכולה להטען גם לגבי שאר פריטי הלבוש, וכפי שאין אנו מונעים את הנשים הצנועות להתלבש באופן שונה מאד ממה שהיה מקובל בעבר בתנאי שתשמורנה על גדרי הצניעות בהתאם לתקופתן ולמקומן - כך גם יש לנו להניח להן לכסות את שערן בכיסוי שנחשב כצנוע בתקופתן ובמקומן.

פרוע ראש לרווקה: מלשון הגמרא (כתובות ע"ב) "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" הבינו הרמב"ם (או"ב כ"א י"ז, אישות כ"ה ב') והגר"א (אה"ע כ"א י"א) שגם הפנויות לא תלכנה גלויות שער [וכן מנהג תימן (אבן ספיר א' ס'.)]; אמנם המרדכי (ברכות פ') כתב שהפנויות רגילות לצאת בגילוי שער [וכן משמע מכתובות (ט"ו) שבתולה יוצאת בהינמא וראשה פרוע (ופירש"י ששערה על כתפיה)] - לכן י"א (פרישה אה"ע כ"א ג', ב"ש אה"ע כ"א ה') שרק גרושות ואלמנות מחויבות בכסוי השער, וי"א (מג"א ע"ה ג' וכן משמע במהר"ל מנהגים נישואין י"א) שממדת צניעות גם שער הבתולות לא יהיה סתור; דומה שמנהג הנערות הצנועות בדורנו לאסוף את שערן היורד על כתפיהן (וכן משמע במהר"ל מנהגים נישואין י"א). מאחר ומראה זה של שער פזור וגולש על הכתפים התקבל כאינו צנוע אף ברווקה שאינה מחויבת בכיסוי שיערה, לכן מסתבר לומר שמראה זה נחשב כפרוץ - וממילא אין להתירו אף בפאה; נמצאנו למדים שאין להתיר לחבוש פאה ששערה ארוך ופזור.

גילוי שער בחצר ובבית: הנהגת הנשים הצנועות [=דת יהודית] מחייבת כיסוי שער מלא כשיוצאת לשוק, אולם נחלקו הראשונים אם מותרת לגלות את ראשה לגמרי בחצר שאין הרבים מצויים או בוקעים בה (תוס' רשב"א וריטב"א בכתובות ע"ב, הג' אשר"י בכתובות ד' ט', תה"ד י', וכ"כ בב"י אה"ע קט"ו ד') או שמחויבת לפחות בכיסוי מסויים, אף שאינו כדרך שהנשים יוצאות בו לשוק [=קלתה (סמ"ג עשין מ"ח בשם הירושלמי, הובא בשלטי

גבורים כתובות ל"ב: ב', ב"ח אה"ע קט"ו ב', חת"ם סופר או"ח ל"ו), ויש שכתבו שסתימת השו"ע כדעת המתירים (שו"ע אה"ע כ"א ב' - ראה חלקת מחוקק אה"ע קט"ו ט'). ספר הזוהר (פרשת נשא דף קכ"ה:) החמיר מאד ברעה הנגרמת מכך ששערות ראש האשה מתגלות אף בביתה, ואף באין רואים; וכן מצאנו שקמחית תלתה את העובדה ששבעת בניה היו כהנים גדולים בכך שמימיה לא ראו קורות ביתה קלעי שעה [יומא מ"ז]. ברור שגם אילו קמחית לבשה פאה בביתה היה ניתן לומר שקורות ביתה לא ראו קלעי שעה, וכן כתבו כמה אחרונים שיש לנהוג למעשה [בב"ח שם כתב שנהוג בכל גבול ישראל שאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש, וכ"כ בחת"ם סופר שם שיש לחוש לקללת הזוהר, ושמי שחפץ בברכה ירחיק מכך]; אמנם פוסקים אחרים כתבו שהנהגת קמחית נדירה ביותר [אג"מ (או"ח ה' ל"ז י"ב), ושם באה"ע (א' נ"ח) תמה מאד על החת"ם סופר וכתב שבכל מקורותיו נזכר רק שיש לכסות בחצר ואינה מוזכרת חובת כיסוי בבית, אלא שמן הראוי להחמיר בזה מאחר ויצא מפי גאון וגם מפני מעלת קמחית, אך אין להמנע מלישא אשה שמקילה בזה אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות]. לפאה יש יתרון על המטפחת בהסתרת שערותיה שהרי דרך המטפחת לזוז - ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר שם, דת והלכה א'), ולכן ברור שגם בחבישת פאה ניצלים מקללת הזוהר (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה', אז נדברו י"ב מ"א) אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה - שהרי הפאה היא כיסוי שער גמור ומלא, וכן אמר לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהפאה מכסה את השער באופן הטוב ביותר; פאה אף טובה ממטפחת בהסתרת השער המועט שאי אפשר לצמצמו שלא יצא מחוץ ל'צמת', כלומר מחוץ לבגד המיועד לצמצמו שלא יצא מחוץ לכיסוי [שבמקום שרגילים בגילוי שער זה - מעיקר הדין מותר לגלותו (אף לזוהר - מהר"ם אלשקר ל"ה, וראה בהערה ד בהגדרת שער זה; ראה עוד בשבט הלוי ה' ט"ז ב') ששער שתחילת צמיחתו תחת האוזן - נחשב כשער הפנים וא"צ לכסותו], אך יש החולקים על המהר"ם אלשקר ומחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב'); אמנם, ישנן גם פאות קצרות שמעט מהשער היוצא חוץ למקומו מתגלה בצדיהן - ולפאות אלו אין את יתרון זה.

אלו פאות אין להתיר

איסור ההסתכלות של האיש: דיני איסור ההסתכלות שעל האיש מחולקים לכמה סוגים: א' - הסתכלות באשתו מותרת אף שיש לו הנאת הלב בראייתה. ב' - אמירת דברים שבקדושה מול ערוה אסורה אף כשאין חשש הרהור [כגון כנגד ערות עצמו, יתכן שהטעם הוא משום מיאוס]. ג' - חז"ל אסרו לומר דברים שבקדושה מול טפח מגולה מבשר אשתו [לכמה ראשונים אסור כנגד טפח מגולה מבשרה שרגיל להיות מכוסה וגם כנגד השער הרגיל להיות מכוסה וגם כששומע קול שירתה (ראה ב"י בס' ע"ה), לרא"ש (ברכות ג' ל"ז) אין איסור כששומע קולה, לרמב"ם (ק"ש ג' ט"ז) אין איסור גם כנגד שעה, ולרי"ף (מובא ברשב"א ברכות כ"ד.) כלל אין איסור בזה, בדומה לנגיעת עגבות שאינה אוסרת בק"ש (כך הסביר המהר"ם אלשקר ל"ה); נראה שהשו"ע והד"מ פסקו לאסור בבשרה ובשערה אך בקול שירתה אינו אלא זהירות; החת"ם סופר (ה' השמטות ק"צ) כתב 'אנו מאמינים שכל תפלה או שבח והודאה

שמתערב במחשבה ההיא שום הרהור אפילו באשתו - לא תעלה במעלות לפני ה' ולא תקובל לפניו אך יתכן שטעם זה הוא רק לאזני הקיסר]. ד' - אסורה אף ראייה לפי תומן של טפח מבשר אשה שאינה אשתו ממקומות שדרך הצנועות לכסותם, ושל שערותיה שדרך להיות מכוסות, ולשמוע קול שירתה, ומותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוון כלל להכיר צורתה, וכן של שערות שדרך להיות גלויות וכן שמיעת קול דיבורה (ברכות כ"ד). "אמר רב חסדא שוק באשה ערוה... אמר שמואל קול באשה ערוה... אמר רב ששת שער באשה ערוה" עפ"י ב"ח א"ח ע"ה, וכן מוכח מב"ב נ"ז:). ה' - הסתכלות באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות - אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל (ברכות כ"ד) "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכון להנות (רמב"ם אס"ב כ"א ב')] - כאילו מסתכל במקום התורף", ועוד אמרו חז"ל (ע"ז כ.). "וְנִשְׁמְרֶתָ מִכָּל דְּבַר רָע - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פניה [אא"כ בודקה לצורך נשואין], באשת איש ואפילו מכוערת [שמה יבוא להרהר בה]... שלא ירהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה", והחמירו בעונש מי שעושה פעולה המיועדת להסתכל בה "כל העובר אחורי אשה בנהר - אין לו חלק לעולם הבא, תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה - אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנום", וגם קראו רשע למי שמסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה כי אז הדרך ששוקן מתגלה [אם יש לו דרך אחרת (ב"ב נ"ז:)], והוסיפו לאסור אף הסתכלות בבגדי צבע של אשה השטוחין על גבי כותל כשמכיר את האשה - כדי שלא יבוא לידי הרהור (ע"ז כ.; רמב"ם אס"ב כ"א כ"א).

מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרך להיות מוסתרים כשיצאת למקום שמצויים בו גברים, שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראיה לפי תומם, אך אין מכאן ראייה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרכם להיות מגולים [פניה ידיה ורגליה במקום שמקובל שהם מגולים] - אף שלאנשים אסור להסתכל בהם; וכתב בשו"ת אז נדברו (י"ד מ"ז מ"ה) שאף שאסור להסתכל בבגדי צבעונין אולם מותר לאשה לצאת בהם, ואמרו שביו"ט משמחה בבגדי צבעוניים ולא אמרו שבחוק יש לה ללבוש שחורים, ורק מחשש לחילול שבת אסרו ענידת תכשיטין בחוץ אך בחול מותר, ולמרות שעיקר איסור 'וְנִשְׁמְרֶתָ' אמור בהסתכלות ביופייה אך אעפ"כ לא אסרו על נשים יפות לצאת בגילוי פנים - וממילא מוכח שמה שיש לאיש איסור הסתכלות באשה ובבגדיה אינו אוסר עליה לצאת ביופייה, וחז"ל לא חששו שישתכלו בה - כי לא עסקינן ברשעים המסתכלים בכוונה; וכ"כ בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ה) שלא אסרו לאשה שתתפיה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופיין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה, ועל הגברים מוטלת החובה שלא להסתכל.

יופי אינו חסרון: אין לאשה חובה להסתיר את אותם המקומות שדרכם להיות גלויים אף אם בכך מתגלה יופייה, וכן המנהג שגם אשה שפניה יפות יוצאת כשפניה מגולות, ובבגדים יפים.

א' - יש לגברים לדעת שהטבע הנשי שונה במאד מהטבע הגברי גם בכך שאצל האשה הצורך להיות יפה בעיניה, בעיני בעלה, ובעיני חברותיה - הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופייה, והגישה שיש לאשה להתכער בניגוד לטבעה כבר הפילה חללים רבים בקרב הבעלים, בקרב הנשים עצמן, ובקרב בנותיהן שהלכו לכיוון ההפוך, וידוע היטב מתוך הנסיון שמלחמה חזיתית כנגד המוטבע באופי בד"כ סופה כשלון - ועלולה להוביל להתפרצות היצר בצורה חמורה יותר, וכתב הגר"ח מוולאז'ין בכתר ראש (קצ"ה) שככל

שמתעסקים בשמירת העינים היצה"ר מתגבר [הסתכלות עריות ושיחתן אמר: זה הכלל כל מה שיגדור את עצמו ויפרוש מראה - אח"כ אם יראה ויבט יבער בו היצר כאש, אלא כשדעתו לילך בשוק יתפלל ויבקש רחמים לבל יכשל ח"ו בשום נדנד חטא והרהור עבירה ר"ל] אלא יש להתייחס לדבר זה כמאן דליתא, וכבר כתב החזו"א (בהקדמה לספר טהרת בת ישראל) "אם באנו לאסור לגמרי... אנו מביאים את רוב העולם לידי נסיון שמפני הבושה אינם יכולים... ומוטב לעשות כדין מלעבור על הדין".

ב' - יופי אינו פגם לאשה - כפי שאמרו על שרה "שהכל סכין ביפיה" [ראה בפסיקתא זוטרתא בהעלותך דף ק"ג: שהראה ש'הכל סכין ביפיה' נלמדת משרי פרעה, שנאמר וַיֵּרָא אֶתָּה שְׂרֵי פְרָעָה וַיְהִלְלוּ אֶתָּה אֶל פְּרָעָה]; ואמרו במשנה גיטין (צ"ט) "רבי עקיבא אומר אפילו מצא אחרת נאה הימנה [יכול לגרש אשתו], וכן בסנהדרין (ק'): "אשה יפה - אשרי בעלה, מספר ימיו כפלים", ובברכות (נ"ז:): "שלשה מרחיבין דעתו של אדם, אלו הן: ... ואשה נאה", ובכתובות (נ"ט:): "תני רבי חיאי אין אשה אלא ליופי", ובתענית (ל"א): "יפהפיות שבהן היו אומרות תנו עיניכם ליופי, שאין האשה אלא ליופי", ובמדרש תהלים (מזמור ז'): "יש אשה שהיא כשירה ואינה נאה, ויש נאה ואינה כשירה, אבל צפורה נאה ויפה וכשירה, יש אשה נאה בפני אחרים, ואינה נאה בפני בעלה, נאה בפני בעלה ואינה נאה בפני אחרים, אבל צפורה נאה בפני בעלה ובפני הכל", ובספרי זוטא (י"ב א') "רבי יוסי אומר יש לך אשה נאה בילדותה וכשמזקינה מתנוולת, צפורה היתה נאה בילדותה ונאה בזקנותה", ובאליהו זוטא (ט"ז:): "נשיתי טובה, רבי עקיבא אומר זו אשה נאה", וכתב בספר פלא יועץ (ערך יופי) "אם מוצא יופי ויראת ה' ויחס במקום אחד - בודאי שיבחר ויקרב גם את היופי, שהרי אמרו אין אשה אלא ליופי... וראוי לכל אדם להשתדל ליקח לבניו נשים יפות כדי שלא יתנו עיניהם באחרת, וכן מטעם זה ילביש את אשתו ויקנה לה תכשיטין ביותר ממה שיש לו - כדי שתמצא חן בעיניו ולא יתן עיניו באחרת, וכן חיובא רמיא על האשה שתתקשט לבעלה בהיותה לבדה עמו בבית יותר מכשהיא יוצאת החוצה אל העין, שבמקום שיש אנשים יותר טוב שלא תתקשט כל כך [כלומר - שגם בחוץ תתקשט, אלא שבבית תתקשט יותר]", וראה בפירוש אור החיים (בראשית כ"ט י"ח בביאור השני) שהתורה באה ללמד את האדם דעת שיקח אשה נאה כנגד יצר הרע - ומכאן שיופי שבח הוא לאשה ולא גנאי.

ג' - חז"ל לא בלמו את נטיית הנשים להתייפות, שהרי תקנו שיהו רוכלין מחזירין בעיירות כדי שיהו תכשיטין מצויין לבנות ישראל שלא יתגנו על בעליהן - אף אם פרנסת אנשי העיר נפסדת מהם (ב"ק פ"ב:), ב"ב כ"ב:), וכל הנשים נוהגות לענווד טבעת המוסיפה להן יופי; אפילו במדבר הנשים יכלו להתבשם, כמבואר ביומא (ע"ה). "או דְּכוּ בְּמִדְבָּה - אמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי חמא ברבי חנינא: מלמד שירד להם לישראל עם המן תכשיטי נשים - דבר שנידון במדוכה".

ד' - לא רק לאשה שיש לה בעל הותר להתייפות, כמו שמצאנו שאמו של רב אסי ביקשה תכשיטין מבנה אף שלא היה לה בעל, ועשה לה (קדושין ל"א:). וראה מו"ק ט': שאפילו בזקנה העומדת על קברה, וראה שם שטרוח ללמדנו כיצד מסיירים שער), והתירו לבוגרת להתאפר אף בימי אבלה (תענית י"ג:), ועשיית התכשיטין לאשה שבעלה במדינת הים הוחשבה בעיני חז"ל יותר מנתינת צדקה מממונו, ואם הבעל השתטה - פוסקין לאשתו תכשיטין מממונו אף שאין כאן בעל הראוי להתקשט לפניו⁷ (כתובות מ"ח:).

מקורות והערות

שנשתטה בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את

ה מבואר במשנה (כתובות מ"ו:): שהבעל מחוייב במזונות אשתו, ולפדוניה מהשבי, ולקבורה חייב במזונותיה ובפרקונה וקבורתה; עוד מבואר שם בהמשך (כתובות מ"ח:): 'ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מי

ה' - חז"ל לא אסרו על האשה להיות יפה גם בחוץ [באופן שאינו פרוץ - כפי שיתברר בהמשך] וסיפרו על הנהגת אשתו של אבא חלקיה שיצאה לקראתו מקושטת כשנכנס לעיר כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת, אף שהיתה זו השעה שחזרו מהשדות [תענית כ"ג:]; והסביר מו"ר שליט"א שמה שהיה משונה בעיני החכמים לא היה זה שיצאה מקושטת לרחוב (שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן) אלא זה שיצאה לקראתו (ובכל זאת הוזכר לשבח עם שאר ההנהגות המשובות שהעידו על גדלות עושיהן); אמנם בירושלמי (תענית א' ד') הובא מעשה זה באופן שונה שתמיהת חכמים היתה מדוע כשבעלה לא היה בעיר לבשה בגדים צואין כדי שאחרי לא יתן בה עיניו, וכשחזר לעיר לבשה בגדים נקיים כדי שלא יתן עיניו באחרת]; חז"ל גם לא אסרו את השימוש בתכשיטים ברשות הרבים שהרי התירו לצאת בעיר של זהב [שבת נ"ט:]; וכן מבואר בירושלמי (שבת ל"ג:); שהתירו לנשים חשובות לצאת במטפחת של זהב ובמשובצת במרגליות], ואפילו אמרו שנשים צנועות שיוצאות עטופות כך שאפילו אחת מעיניהן עטופה - מאפרות את העין היחידה שנותרה גלויה (שבת פ'). צנועות כוחלות עין אחת, ראה ברש"י), ומפורש בגמרא שנשים התאפרו גם בבואן לפתח אהל מועד [בזירי (מ"ה) מבואר שאין מגלחין את הנזירות בפתח אהל מועד כדי שפרחי הכהונה לא יתגרו מהן, ומבאר הגמרא שאף שהתירו לפרוע ראש הסוטה ולא חששו לגירוי היצר - אולם בזירה יש יותר מקום לחוש מאחר והיא כוחלת ופוקסת, ומוכח שנהגו להיות מאופרות אפילו שם (אלא שלא רצו להוסיף גירוי מחמת גילוי שערה בעת גילוחה)], ובספר 'אוסרי לגפן' (ט' דף קע"ה) [לרבי יהודה שינפולד] הוסיף שמאחר ובזמן חז"ל בימות החול שלפו תכשיטיהן כדי להראותם לחברותיהם - יש להוכיח שהתכשיטין היו לא רק לעיני הבעל, ומדאמרו שמשמחים את הנשים בבגדי צבעונים ביו"ט - ברור שיצאו בבגדים יפים לרה"ר, וכן מנהג מקובל אצל בנות ישראל המושרשות במצוות מדורות שהנשים אינן לבושות בגדי שק בצאתן לרחוב אלא לבושות בחו ובצורה עדינה ומכובדת, ואין סיבה שדוקא בכיסוי השער יהיה שונה בזה.

ו' - כפי שכל אברך יזדעזע מהרעיון להגיע לבית המדרש כשכובע קש עם נוצה לראשו וסוודר בצבע סגול על גופו - כך בכפלים נכון הדבר לגבי אשה המאולצת על ידי בעלה להיות שונה מחברותיה הצנועות, וכבר לימדונו חכמים שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (שבת פ"א:).

מקורות והערות

תכשיט'; ביאור בגמ' שסיבת מימון התכשיט מנכסיו היא כי 'לא ניחא ליה דתינוול', וביארו בחלקת מחוקק (ע' י"ט) ובבית שמואל (ע' ט"ו): 'וכתב הרמב"ם הטעם שהרי אין לה בעל שתתקשט לו - ולכשיבא הבעל תתקשט, אבל חרש ושוטה פוסקין לאשתו אפילו תכשיט כי אינה מחוייבת להיות לעולם בלא תכשיט'; מבואר כאן שכאשר מניעת התכשיט לאשה הוא רק באופן זמני, עד שבעלה יחזור ממדינת הים - אין רשות לקחת מממונו ללא רשותו, שהרי מאחר ולא השאיר לה מימון לזה - כנראה שאיננו מעוניין שהיא תתקשט בהעדרו, אולם אם מניעת התכשיט היא באופן קבוע שהרי בעלה השתטה - מממנים מרכושו את תכשיטיה 'כי אינה מחוייבת להיות לעולם בלא תכשיט'. כל הנידון כאן הוא האם בית דין רשאים לקחת מממונו שלא ברשותו כדי לממן את תכשיטיה, אולם ברור שאם בעלה גילה דעתו שמעוניין לממן את תכשיטיה - מותר לה להתקשט למרות שהוא במדינת הים, וכ"ש שרשאים להתקשט כאשר הוא בקרבת מקום.

אשתו ובניו ובנותיו ודבר אחר; א"ל רבינא לרב אשי מ"ש מהא דתניא מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו אבל לא בניו ובנותיו ולא דבר אחר? א"ל ולא שאני לך בין יוצא לדעת ליוצא שלא לדעת; מאי דבר אחר רב חסדא אמר זה תכשיט רב יוסף אמר צדקה מ"ד תכשיט כ"ש צדקה, מ"ד צדקה אבל תכשיט יחידי לא דלא ניחא ליה דתינוול, ביאור: כאשר הבעל נשטתה - ב"ד יורדין לנכסיו, ומפרנסים את אשתו, וגם נותנים לה 'דבר אחר', אולם מי שיצא לדעת למדינת הים - אף שביט דין יורין לנכסיו ומפרנסים את אשתו - אולם לא נותנים לה 'דבר אחר', ונחלקו בגמ' האם 'דבר אחר' הוא רק שנותנים צדקה מנכסיו או שאפילו מממנים לאשתו תכשיט; נמצא שמי שנשטתה - בית דין מממנים מרכושו תכשיט לאשתו, ומי שיצא לדעת למדינת הים - נחלקו בזה; להלכה נפסק (שו"ע אה"ע ע' ה'-ה'): 'מי שהלך למדינת הים... אין נותנים לה במה שתתקשט; מי שנשטתה או נתחפש פוסקין לאשתו

ז' - כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שלא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא להביט בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופיין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם צורת המלבושים של היום השתנו, ואף שמותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה ומותר.

ח' - ההיתר לחבוש פאה מכובדת אינו תלוי בהכרח בהיתר להתקשט ברה"ר שהרי הפאה אינה מוגדרת בדוקא כקישוט אלא ככיסוי שער, והיתר חבישתה אינה שונה מההיתר לרווקה לצאת בשערה היפה - ובלבד שהפאה לא תהיה מושכת. ט' - אינו הוגן להשפיע על נשים בדרכים שאין להן את הכלים להתמודד עמן, כגון הפחדות וציטוט מקורות חלקי מסולף ומגמתי, שהרי כבר לימדנו חכמים שדעת הנשים קלה עליהן והן נוחות להתפתות (רש"י קדושין פ"ג), ואשה שמושפעת מתעמולה זולה זו בניגוד לרצונו האמיתי של בעלה - מועלת בתפקידה לעשות רצון בעלה, וגורמת ליצריו שלא יהיה מפויס, וד"ל.

אמנם במדרש (תנחומא וישלח ה') כתוב "רבנן אמרי אף בחול אסור לצאת בהן לר"ה מפני שהעם מסתכלין בה ופגם הוא לאשה שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה שאין נותנין פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב..." והסביר מו"ר שליט"א שאין זה כי אם על צד המעלה, כמו המשך המדרש שם "לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תצא לרחוב שלא תכשל עצמה ולא תביא מכשול לבני אדם, ונמצאו מסתכלין באשת איש"; גם נשים צנועות ביותר כיום אינן מקפידות שלא לצאת מביתן, וכשיוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב, כמבואר בשו"ע (או"ח ש"ג י"ח) 'נשי דידן נהגו לצאת בכל תכשיטין', והסביר המ"ב (ש"ג ס"ב) 'אפילו ברשות הרבים'; וכ"כ בשו"ת אז נדברו (י"ב כ"ח, י"ב מ"א) 'מי יכול היום להתפאר שמקיים מאמר חז"ל לא ניתנו תכשיטין לאשה להתקשט אלא בפני בעלה', והיות שלא זכינו שיקפידו על זאת - לכן גם בתכשיט של פאה אין מקפידים בזה, וממילא בימינו שנשים יוצאות מקושטות - אין הבדל אם היא מקושטת בפאה צנועה או גם בכובע ובמטפחת.¹

מקורות והערות

ברחוב חכמים (ברכות ס"א). ציוו: "לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו אשתו, נזדמנה לו על הגשר - יסלקנה לצדדין", ואף הקפידו שלא לומר מלה מיותרת לאשה זרה (עירובין נ"ג): "אמר לה באיזו דרך נלך ללוד? אמרה ליה גלילי שוטה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה, היה לך לומר באיזה ללוד". בעשרות השנים האחרונות רבותינו הנהיגו שהבעלים לומדים בכולל, והנשים נמצאות מחוץ לביתן שעות רבות לצורך פרנסה וקניות ולתחזוקת הבית ותעסוקת הילדים - וכתוצאה מזה גדרי הצניעות שחז"ל קבעו אינם מיושמים כלשונם אף על ידי המדקדקים במצוות, ואפילו לא על ידי הקנאים [יתכן שיש להצטער שהמצאות השתנתה - אולם כרגע זו

¹ בעבר, כשרוב סדר יומן של הנשים עבר עליהן בביתן מעלת קל בבידה בת מלך פנימה התקיימה בפשטות - הבעלים יצאו ללמוד לפרנס ולקניות והנשים ישבו בבית, כפי שכתב הרמב"ם (אישות י"ג י"א) "גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה, ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך - שאין יופי לאשה אלא לישב בזוית ביתה" - האשה יכלה להיות במשך רוב היום מקושטת בביתה, וכשיוצאת חוץ לביתה היה נהוג שיצאה עטופה - כפי שכתב הרמב"ם (שם) "מקום שדרך שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד [=שאל, צעיף (הגמ"י אישות כ"ד ו')] החופה את כל גופה כמו טלית - נותן לה בכלל הכסות רדיד... כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה"; במצב זה שהנשים היו נדירות

הגדרת פריצות: כל האמור לעיל שאין פגם בטיפוח היופי הנשי - הוא רק כאשר אין המדובר בפריצות. א' - התורה אמרה (דברים כ"ד א') "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָּהּ עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר בְּרִית וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ", ולמדנו שמצוה לגרש אשה שאינה מתנהגת בצניעות (לבוש אה"ע ק"ט א' ב') - וממילא ברור שהתורה מעונינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדויקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט)]. שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן מבואר מדברי השואל בשאלת יעב"ץ ב' ח' (ודלא כספר 'פאה נכרית בהלכה' שפירש שהלכות ערוה הן רק חובת האיש בעת אמירת דברים שבקדושה ואין קשורות לחובת התנהגות האשה)]. ב' - התנהגות הגורמת לגברים לתת לבם לנשים שעל ידי כך יצרו מתעורר לבעור - מוגדרת כהתנהגות בפריצות. (רש"י סוטה מ"ח. "כאש בנעורת - לפי שהעונה מטה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו - ונמצאו האנשים נותנים לבם לקול הנשים, וקול באשה ערוה כדכתיב הַשְׁמִיעֵנִי אֶת קוֹלְךָ, ומבעיר את יצרו כאש בנעורת, אבל זמרי גברי ועניין נשי - קצת פריצות יש דקול באשה ערוה, אבל אינו מבעיר יצרו כל כך - שאין המזמרים מטים אזנם לקול העונים", וכן ראה ברלב"ג משלי ו' כ"ה). ג' - חומרא רבה ייחסו חז"ל להתנהגות פרוצה, ואף תלו את אחת מסיבות החורבן בהתנהגות שהביאה לגירוי היצר: "היו מהלכות בקומה זקופה... היו מהלכות עקב בצד גודל... דהוה מלאן כוחלא לעינייהו ומרמזן... שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה... מטילות מור ואפרסמון במנעליהן ומהלכות בשוקי ירושלים וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהן יצר הרע כארס בכעוס" [שבת ס"ב:] ושם בגמרא פירוט את הפורענות שבאה עליהן, וכן ראה ברש"י ובמצודת דוד ישעיהו ג' כ"ד, וברש"י שם פסוק ט"ז]. ד' - כמו כן מצאנו שמצוה לגרש אשה שעוברת על מנהגי הנשים הצנועות [=דת יהודית], כגון שטווה וְרָד כנגד פניה (ראה בשיטמ"ק כתובות ע"ב: כמה פירושים כיצד מושכת בזה תשומת לב) - שהרי התנהגות המושכת את תשומת לב הגברים נחשבת פריצות, ומכאן יש ללמוד שקול דיבור רעשני [נאום, פלאפון ברחוב...], בגד בצבעים רועשים ומנצנצים או בגיזרה משונה, וכן לבישת בגדים שאינם מתאים ללבושם באותו מקום [כגון חלוק ברחוב], איפור רועש או בולט, בושם נודף, ועמידה במקום מרכזי - הרי גורמים להבלטה ולמשיכת תשומת לב ומהווים פריצות, ועוד דוגמאות רבות לאותו עקרון. ה' - נמצא שכיסויי שער המושך תשומת לב כגון שיש בו פייטים מנצנצים או שהוא בעל צורה משונה [כובע שעליו מגדל, ארוך מדי, וכדו'], וכן פאות הגורמות למשיכת תשומת לב כגון שמתנפנפות באופן בולט וכדו' - אין להן מקום על ראש נשות ישראל, וכתב הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') שיתכן שהפוסקים שאסרו את הפאות משום הרהור - כוונתם היתה לפאות המסולסלות שהיו נפוצות אז - שכוונתן להביא את ארס ההסתכלות על שערותיה, ואינה מתנהגת כדת יהודית [אולם על פאות צנועות לא היו צווחים כל כך], ואי אפשר לקבוע בזה כללים אלא העיקר שלא תעורר תמהון ולא תתבלט בתיקון שערותיה כדי שישתכלו עליה דוקא; בהנחיות בד"צ משמר

מקורות והערות

במאמר הגר"א פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמהות "צניעות" ו"פריצות" אינה רק מצד הכשלת הגברים אלא מצד האשה, כפי שמצאנו עניני צניעות גם באדם הנמצא לבדו בחדרו - כי צניעות היא ענין פנימי של בושה והנהגה בדרך עדינה, ומהות גדר התנהגות בפריצות היא פריקת עול מסווה הבושה מבית ישראל, ולכן נחשבת כפרוצה אף אם במקרה לא היה שום גבר ברחוב שהרי העיזה ללכת כך במקום שאפשר שיראוה, וברור שכשגברים רואים אותה יש בזה יותר עזות וחוסר צניעות מצידה.

המציאות, וכיום מקובל שהנשים אינן עטופות כבימי הרמב"ם, ואף הנשים הצנועות אינן נמנעות מלהיות מטופחות בעיני עצמן ובעיני חברותיהן במשך רוב שעות היום, וכן מקובל שלבושות בגדים יפים ועונדות תכשיטים [ראה בצניץ אליעזר (ט' נ') בשם לקט יושר (י"ד שע"ו) בשם התה"ד: "בזמן הזה אינו אנו מוזהרין כ"כ מליך אחר אשה", ופירש את דבריו שבזמן הקדום נשים היו נדירות ברחוב ולכן ההילוך אחריהן ברחוב היה מביא ביותר לידי הרהור, ובשם הגרש"א צ"ל הסביר (והוא להדיא במנחת שלמה א' צ"א) שבזמננו אף אם יברח מאחורי אשה ימצא תיכף את עצמו אחר אשה אחרת]. ראיית

התורה הוסיפו לכתוב שהפאה לא תראה פרועה או ארוכה: מאחור הפאה לא תהיה ארוכה יותר מכיסוי הצוואר ובשום אופן לא תעבור את קו הכתף [לגדר האורך של קו הכתף איני מכיר כלל מקור ברור בפוסקים (גם רש"י בכתובות ט"ו: אינו מקור מספיק לחדש זאת)], ומן הסתם כתבו כן מאחר וגם אצל בנות בית יעקב המקובל הוא ששער פזור לא יעבור את קו הכתף, ובתקנון הצניעות שחתם עליו בשנת תפ"ג רבי דוד בן עזריאל פינצי זצ"ל, מגדולי רבני מנטובה וחמיו של הרמח"ל כתב לגבי אורך הפאה 'יזהרו שתהיה במדה ממוצעת', ועל כיסוי של שערות כתב שיכולות לעשותו כאשר תחפוצנה ובלבד שלא יהיו בו סרטי כסף וזהב], ומצד הפנים השערות לא תכסנה את הלחיים; כתבו בשם הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל (דרכי החיים ב') שאם באמת יקפידו מאד ויזהרו ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות לא יגיעו למצב שההולכות בפאה יפרצו גדרו של עולם; מובן שבנות בית יעקב כלל אינן מעלות על דעתן בתמימותן למשוך תשומת לב גברים, ואם הן לבושות באופן מושך אין זה אלא כי כוונתן רק כדי להקאות יפות, וכלל אין כוונתן לפריצות. כתב לי חכ"א 'הרהרתי שאחד הגורמים להבדל בין יוצאי ארצות ספרד ובמדה מסויימת גם בין יוצאי מזרח אירופה לבין יוצאי מערב אירופה באם להתייחס להתייפות של אשה כלחסרון - הוא המצב בחלק מארצות המזרח ואולי גם מזרח אירופה, בהן האשה נחשבת כנחותה מן הגבר והיא חייבת לציית לרצונו, וממילא אם יש אשה יפה באיזור - זו סכנה לגבר [דהיינו לאשה, במונחים שלנו], ועי' במעשה דרב עמרם חסידא שנטל הסולם ורצה ללכת לשבויות, וכל הנושא היה האיסור שלו, אבל אף אחד לא שאל, מי אמר שהשבויות בכלל ירצו אותו, ולא יצרחו הן 'נורא בי עמרם', והיינו משום שיתכן שכך היה מקובל שאם איש חשוב, ועוד מי שגמל להן חסד, אומר לעשות משהו - צריכים לעשות; ויש לומר שלכן בזמננו האנשים מצויים בין הנשים הרבה יותר ממה שהיה בזמן חז"ל ושאר קדמוננו שבמקומות של מנטליות מזרחית, כי במקומותינו שהטרדה מינית נחשבת כאיסור חמור ונורא מצד עצם ההטרדה, אין צורך לכלוא את הנשים בבית או לכסות אותן בשקים; ואף שהרהור עברה הוא דבר שאינו ראוי בעצם - מ"מ ההלכה נקבעת תמיד גם לפי מה שהרהור עלול להביא את האדם, וגם ההרהור עצמו נקבע לפי המציאות, ואילו אצל הערבים, חובה קדושה להחביא את הנשים בכל צורת החבאה מכיון שרצונה ודעתה של האשה שווים כקליפת השום, ויש מקומות במקרא שנראה שהמנטליות אצלם היתה יותר דומה למערבית מאשר למזרחית, ואם התורה דברה על האונס רק בפן המשפטי - הרי בכל מקום במקרא שמתואר אונס בא עונש תוקפני וחסר רחמים, ולא רק תשלום של עשרים כסף [דינה בשכם, פילגש בגבעה, אמנון ותמר].

גירוי הדמיון: פשוט לכל איש שהיצר מתעורר ביותר כאשר מקום בגוף האשה מתגלה באופן חלקי - ובכך הדמיון מתעורר להשלים את הנסתר, ודבר זה הוא בודאי פריצות, ורב חלקו של גורם ההפתעה בגירוי היצר [ראה בתוס' ב"מ פ"ד. ד"ה יתיב, המקשים כיצד רבי יוחנן ישב על שערי טבילה שהרי למדנו (פסחים ק"א.) שמי שפוגע באשה העולה מטבילת מצוה אוזזת אותו רוח זנונים, ותיצרו שרבי יוחנן ישב שם באופן קבוע, ורוח הזנונים אוזזת רק כשפוגע בה, ובתירוצו שני תירצו שרוח הזנונים אוזזת רק כשעולה מהנהר בעודה ערומה - ומוכח מהתירוצו הראשון שההפתעה משפיעה יותר מהגילוי, שהרי הפגיעה בה משפיעה ביותר למרות היותה לבושה, ובתירוצו השני סברו שגילוי גמור חמור יותר (והריטב"א תירץ דשאני רבי יוחנן שיצרו בידו, וראה מהרש"א); לכן אין היתר לאשה ללבוש בגד שיש בו שסע [אף שהמקום שמתגלה דרכו הוא רק תחת הברך], או ללבוש בגד שניתן לראות דרכו מעט מבשרה, או בגד הדוק מדי המבליט את מבנה גופה, או בגד קצר מדי הגורם שבמצבים מסויימים בשרה יתגלה, או לפתוח מעט מכפתורי חולצתה, או להקאות בכתונת לילה - שכל אלו גורמים לדמיון להתעורר, ובכך מהווים גורם חזק לגירוי היצר [ראה כתובות ס"ה. 'בהדי דקא מחוויא ליה איגלי דרעא - נפל נהורא

בבי דינא, קם רבא על לביתיה תבעה לבת רב חסדא... נפקא אבתרה, מחתא לה בקולפי דשידא עד דאפקה לה מכולי מחוזא'; אולי ניתן אף להוכיח את עקרון זה ממה שמצאנו 'ותסר בגדי אלמנותה מעליה ותכס בצעף ותתעלף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתה... ויראה יהודה ויחשבה לזונה... ויש אליה אל הדרך', ופירש"י שתמר כסתה פניה שלא יכיר בה, ואעפ"כ יהודה חשבה לזונה מאחר וישבה בפרשת דרכים - ולמדנו מכאן שכיסוי הפנים לא מנע את יהודה מלהטות אליה מאחר והישיבה בפרשת דרכים מעוררת].

אין טרדה במקומות הגלויים: התורה אמרה "והיה מחניף קדוש ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כ"ג ט"ו), ופירשו חז"ל (ברכות כ"ד). שכוונת "ולא יראה בך ערות דבר" היא שלא להזכיר דבר שבקדושה במקום ערוה (יראים שצ"ב). א' - חז"ל הוסיפו להזהיר שבעת אמירת דברים שבקדושה יזהר שלא יפנה עיניו לשום דבר המביא לידי הרהור - כי הראייה גורמת הרהור [ואפילו הרהור באשתו אסור בעת אמירת ק"ש (מאירי ברכות כ"ד)], ולכן אסרו לומר דברים שבקדושה בפני טפח ממקום צנוע שבגוף האשה שאין דרכו להתגלות (רשב"א ומאירי ברכות כ"ד). ויחיד הוא הנשמת אדם (ה' א') שהיה לו צד לומר שטפח באשה אסור מדאורייתא, ונתנו דוגמא למקומות המביאים לידי הרהור באשה אף שגלויים הם אצל גבר - כגון השוק [תחת הברך], כנגד שער שלה או כששומע קול זמרתה. ב' - חכמים לא אסרו לומר דברים שבקדושה כנגד המקומות בגוף האשה שרגילים להיות גלויים כגון פניה ידיה ורגליה או כנגד 'שערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה' [צמת' - היינו בגד המצמצם את עיקר השערות (אג"מ אה"ע א' נ"ח)], וכן לא אסרו כששומע את קול דיבורה שאינו זמר - מפני שהוא רגיל בזה ואין יצרו טרוד ואינו בא לידי הרהור (רשב"א ברכות כ"ד). [אמנם הרשב"א דיבר על אשתו אך התקבל שגדר זה הוא גם באשה אחרת (מ"ב ע"ה י"ג)]. מ"ב ע"ה א' - ב'; נמצא שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשיניים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות - מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם, ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי והיופי (אג"מ או"ח ד' ט"ו). ג' - מה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו - ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות (אג"מ או"ח ד' ט"ו, קי"ב); ראה בשו"ת מהר"ן חיות (נ"ג) שהתייחס להתירו של המהר"ם אלשקר לגלות את השער היוצא חוץ לצמת: "... לא היקל רק מפני שבארץ ישמעאל היו נוהגין היתר - ועל ידי זה מקרי שער שדרכן להגלות, ואין דבר זה גורם להרהור כיון שבכל עת נוהגים ככה, ודבר התדיר אינו

מקורות והערות

לבעלה "ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום", וגם הרמ"א הביא כן רק לגבי ק"ש, וכ"כ בצמח צדק; אמנם המהר"ם אלשקר פירש את ההיתר גם לגבי אחרים [כך הבינו בו החת"ם סופר (והביא שנחלקו בזה) והצמח צדק (וחלק עליו), אלא שלא זכיתי להבין מה ההכרח לזה]. ממה שהתבאר נראה שהיתר הרשב"א אינו אמור כלפי יציאה לרה"ר כאשר שער הראש יוצא מחוץ לכיסוי, וכ"ש שאינו אמור כאשר הכיסוי אינו מכסה את כל הראש וממילא מתגלה שער הראש היכן שגם הבשר נראה עמו, והתפלאתי על מה שהביאו מכתבו של הגר"ע יוסף שליט"א להתיר גילוי של כשתי אצבעות בראש בהסתמכות על המהר"ם אלשקר, שהרי היתרו אינו לשער הראש שיוצא מהמטפחת אלא רק לשער הצדעיים, והרמ"א שהתיר את שער הראש שיצא - הרי שכתבו רק לגבי ק"ש לבעלה, וכ"ש שלא היתרו בשער הראש במקום הראש - שעל זאת כתב שליט הגבורים ששער הוא ערוה כשהבשר מתגלה עמו [אא"כ נאמר את סברת האג"מ שנאסר רק גילוי הראש ולא גילוי מקצת השער, ראה בהערה ג].

^ד את דין זה חידש הרשב"א (ברכות כ"ד): "...ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה - אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן..."; הרמ"א (או"ח ע"ה ב') כתב "שהוא השער שרגילין לצאת מחוץ לצמתו", והבין הצמח צדק (אה"ע ס"ג) שכוונתו שמניחות לשער הראש לצאת מחוץ לכיסוי, וכתב הצ"צ שכך הבין גם שליט הגבורים (פרק במה אשה) מדכתב שאין איסור אלא בשער שהבשר נראה עמו, ונלענ"ד שכך הבין גם החת"ם סופר (ל"ו) שכתב "צמת - בגד המצמצם השער שלא יבצבצו לחוץ, ומ"מ אותן מעט שא"א לצמצם כתב רשב"א שהיוצאים מהצמות אינם ערוה לגבי בעל" - הרי שהבין שהשער המותר הוא שער שלא אמור היה לבצבץ חוץ למקומו, ובכ"ז בצבץ, הועתקה לשונו במ"ב (ע"ה י"ד); הצ"צ עצמו חלק על הרמ"א שהרי מהרשב"א משמע היתר רק לשער שצמח מלחייה ולא לשער הראש שיצא מהכיסוי [ושגם הרשב"א כתב רק דרך אפשר, ומניין לנו להקל יותר], וכן משמע שהבין גם המהר"ם אלשקר (ל"ה) שהתיר גילוי שער זה בטענה שאינו שונה מהגבות. ברשב"א שם מבואר שהיתר זה הוא רק

פועל על כח הדמיון, ואין כאן שום חשש רחוק שיצא מכשול מזה", אבל במדינות שמעולם לא נהגו בגילוי שער זה "הוי כדברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור משום צניעות - אי אתה רשאי לבטל מנהגם... ובפרט כיון שנוהגים כן מימים קדמונים - שוב נקרא שער שאין דרכן לגלותו, ואסור לקרות ק"ש נגדן". ד' - גדולה מזו מצאנו בבן איש חי (שנה ראשונה בא') שבשעת הדחק התיר לומר דברים שבקדושה כנגד אשה מניקה מאחר ובשעת ההנקה דרכה להתגלות [אך למעשה צריך להזהר בזה (מ"ב ע"ה ג')]; וכן התיר הלבוש (או"ח ע"ה ב') לומר דברים שבקדושה כנגד שער נשים שרגיל להיות מגולה, כגון שער הבתולות או היצא חוץ לקישוריה [במקום שאין רגילות להזהר שלא יצא מעט שער מקישוריה, אך במקום שרגילות להזהר בזה, וכ"ש כשמגלות כל שער ראשן - אין להתיר אף כשדרך הפרוצות לצאת בגילוי שער זה - כיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין, וכי עכ"פ בנות ישראל הצנועות מקפידות בזה (מ"ב ע"ה י')] - מכאן ניתן ללמוד שמראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור [ושונה שערן וזרועותיהן של נשים פרוצות שאסור לומר כנגדם דברים שבקדושה אף שמורגלים בהם - כי היה להן לכסותם]. ה' - לכן נראה שמהאחר ודרך נשים צנועות רבות לחבוש פאה - הרי שלא גרעה הפאה ממקום גלוי שבגוף האשה שלא שיך לחוש בו להרהור עבירה, כפי שאין חוששים להרהור עבירה בראיית שער הבתולות, וממילא חבישת פאה צנועה שאינה מושכת תשומת לב - אינה מעשה פריצות. ואינה אמורה להכשיל בהרהור, כפי שכתב בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור... ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] - על כן אין איסור בזמן הזה [ברור שפאה צנועה אינה מכשילה יותר מאשר שער אסוף של רווקה, ואין הפאה שונה מכל פריט לבוש יפה שמותר לה להתקשט בו, וכן ראה באג"מ (או"ח ד' קי"ב) שמה שמשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות, שהרי פנויות אין מכסות שערן], והפולמוס על הפאה בדורנו תלוי הרבה בהתנגשות בין תרבויות שונות - שיש שהורגלו לראות בפאה את סמל הצניעות מאחר וחונכו לפי התפיסה שאין כל פגם בהמצאותן של נשים יפות ברחוב, כאשר יופי זה אינו מושך תשומת לב מיוחדת, ויש שהורגלו לראות בה פריצות מאחר וחונכו לפי התפיסה שנשים יפות ברחוב מהוות מכשול.

ו' - עוד שמעתי מחכ"א שגם הטוענים שאינם מבדילים בין פאה לשער יודו שאשה שהפאה שלה תיפול ברחוב ושערותיה תתגלנה - תתבייש ביותר, בדומה לגבר שמכנסיו יפלו, וברור שהבושה נובעת מכך שהתגלה מה שמורגלים בכיסוי; ולאידך גיסא - היושבת מול איש זר, ומסירה את הפאה מראשה - גם הטוענים שאינם מבדילים בין פאה לשער יודו שזו פריצות גדולה, כאילו היתה מורידה פריטי לבוש, שהרי פריצות היא חשיפת מה שדרך להסתיר, וכאילו שאומרת שמעוניינת לחשוף את מה שצריך להסתיר; המציאות של ראיית שער אשה אינה פריצות בעצם שהרי מותר לראות שער של פנויה אף שאסור להרהר בה [עכ"פ כשהיא טמאה], ורק מה שהדרך לכסות את שער הנשואות גורם שגילוי השער יחשב כפריצות, ולכן גם שער גרושה חייב בכיסוי אף שדינה ככל פנויה - כי הרגילות היא לכסותו, ולכן גם ראיית פאה לא נחשבת כראיית שער מאחר והשער רגיל להיות מכוסה ואילו הפאה נחשבת דרך לבוש, ואף מסתירה טוב יותר את פניה.

טיעוני המתנגדים לפאות

מאות פוסקים אסרו: בעלי החוברות והעלונים מציינים מאות שמות של "פוסקים" שאסרו חבישת פאה ~ כשמתחילים לבדוק ציטוט אחר ציטוט מתגלה שניתן לסנן מכל הרשימה כמעט את כל השמות: א' - חלק מהציטוטים הוצאו מהקשרם או שהושמטו מהם חלקים או שזויפו, כפי שנתקלתי כמה פעמים שהפכו את המתיר ל"אוסר" [כגון שמנו את האגרות משה מהאוסרים שהרי כתב לבעל שאין לו רשות להטיל את 'חומרותיו' על אשתו ולמחות בה שלא תחבוש פאה, ופירשו שהאג"מ החשיב את החלפת הפאה למטפחת כחומרא, וממילא ברור שאסר את הפאה, והתעלמו מכך שהאג"מ עצמו (אה"ע ד' ל"ב י) כתב שהמנהג לאסור הוא כמעט בלא טעם, ועוד דוגמאות רבות המוכיחות על מגמה שיטתית לזייף, ואכמ"ל]; ב' - ציטוטים רבים אינם ציטוטים של פוסקים בעלי שות"ם שהביאו ראיות לאסור, אלא הם קטעי משפטים המביעים רגשות או משאלות לב וכדו', ואינם מביעים ניתוח הלכתי של הנושא; ג' - רבים אסרו מטעמים שאינם נוגעים לנו למעשה, כגון חשש מראית העין, חובת לבישת הרדיד, וכדו' (כמבואר בעמודים 33,31); ד' - רבים אסרו מחמת שחובשות הפאה שינו מהמקובל בתקופתן ונחשבו כפורצות גדר - וברור שבתקופתנו חבישת פאה צנועה אינה פריצת גדר [ראה ציטוטים רבים בעמוד 32] ובזאת מובן גם מדוע פוסקים רבים יצאו כנגד הפאה - מאחר ובמקומם חבישתה היתה נחשבת כפירצה שיש לגודרה, משא"כ במקומות שהיה מקובל להתיר - הפוסקים לא הוצרכו לכתוב טעמים להיתר (כפי שהיום כבר אין טורחים לכתוב תשובות להכשיר מצות המכונה - אף שלפני עשרות שנים נחלקו בזה בתוקף, וגם אין טורחים לכתוב תשובות להתיר אכילת חצילים - למרות שבזמן הב"י רבים אסרום באיסור ערלה), ולכן מובן מדוע מצאנו יותר תשובות לאסור את הפאות מאשר תשובות להתיר]; ה' - חלקם נקטו שבחבישת הפאה עוברים על דת יהודית - מה שכבר אינו נוגע למעשה לאחר שגם נשים צנועות רבות חובשות פאה צנועה (כמבואר בעמוד 14); ו' - רק פחות מעשרה פוסקים נקטו שבחבישת הפאה עוברים על איסור תורה: מהם חששו לאיסור פריצות - שאינו נוגע למעשה בפאה צנועה ושקטה, מהם חששו לאיסור ההליכה בחוקות הגוים - שגם אינו נוגע למעשה לאחר שרוב הנשים בציבור החרדי חובשות פאה, ואילו רק פחות מחמשה פוסקים חששו ששער תלוש נחשב כשער הראש כלפי איסור פריעת הראש, והמנהג הברור אינו כדבריהם (כמבואר בעמוד 29), ומה גם שבתוכם אין אפילו פוסק מפורסם אחד בן זמננו⁷; ז' - סיכם את הדיון בשו"ת סתרי ומגני (ב' מ"ד, הרב סיני שיפער [ראב"ד קרלסרוה, ביירן], שנת תרצ"ב [1932]) "על כזה וכדומה לו אין לנו לומר אלא הנח להן לבנות

מקורות והערות

⁷ (ב), דת והלכה (סי' א', ו"כ בהלכות הגר"א ומנהגי [ע"ט]), חוט שני (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב); ראה עוד בספר "חן וכבוד" שקיבץ וציטט מאה ושלשים פוסקים המתירים חבישת פאה נכרית, הבאתי כאן אחדים מהם: עטרת זקנים (ע"ה ג'), מחצית השקל (על המג"א ע"ה ה'), שולחן תמיד (על השו"ע ע"ה), שולחן שלמה (ע"ה ב'), שבת של מי (שבת ס"ד), מאורי אור (קן טהור נדרים ל', באר שבע שבת ס"ד), חינוח וחסידא (כתובות ס"ו), עבודת היום (ע"ה ה'), שבילי דוד (אור"ח ב'), ערוך השולחן (אור"ח ע"ה ו', ש"ג י"ז), מנחת שבת (על קיצו"ע שבת פ"ד ס"ב), שיח יצחק (דיני ק"ש ע'), מתנה טובה (שבת ס"ד), אפיקי מגנים (אור"ח ע"ה ב' י"ב), סתרי ומגני (ב' מ"ד), אז נדברו (י"א נ', י' כ"ח, י"ב מ"א, י"ג נ"ה-נ"ו, י"ד מ"ח). הרי כמעט כל אלו פוסקים וגדולי הדורות אשר כל בית ישראל ילכו לאורם בכל דיני התורה כולה - ודבר שיש לו מתידים כאלו אפילו באלף אינו בטל.

מאחר והאוסרים טרחו ללקט את הפוסקים האוסרים ראו ללקט גם את חלק ממתירי חבישת הפאה: שלטי הגבורים (שבת פרק ו' עמ' כ"ט), רמ"א (אור"ח ע"ה ב'), מהר"ם פרובנצאלו (א' צ'), אפי זוטרי (אה"ע כ"א ט'), לבוש (אור"ח ע"ה ב'), מגן אברהם (ע"ה ה'), כנה"ג (אה"ע קט"ו ט'), פרישה (אור"ח ש"ג ט'), א"ר (ש"ג י"ח), הגר"א (מוכח מביאורו לרמ"א אור"ח ע"ה ב'), חורב (עמ' 377), שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו), שבת של מי (שבת ס"ד), פמ"ג (ע"ה א"ה ה'), מגן גבורים (אור"ח ע"ה שה"ג ב'), שו"ע הרב (אור"ח ע"ה ד'), שלחן שלמה (אור"ח ע"ה ב'), מנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב), בית יצחק (אור"ח י"ד), מ"ב (ע"ה ט"ו), יד אהרן [אלפאנדארי] ע"ה), כך החיים (ע"ה י"ט), ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז), תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח), אור לציון (אור"ח א' י"א), אג"מ (אה"ע ב' י"ב, אה"ע ד' ל"ב י'), הליכות שלמה (תפלה כ' הערה

ישראל, ופוק חזי מה עמא דבר דבעו"ה ברוב מדינות פרקו נשים רבות מעליהן עול דת יהודית והולכות בפומבי בשערותיהן הטבעיות, בעת כזאת בודאי אין צריך לחפש בחרקים אחרי חומרות יתירות... זמן כביר לאחר שכתבתי זאת ראיתי שהרב הגאון בעל בית יצחק האריך בדבר בחריפות נפלאה, וגם הוא הורה דמותר לצאת חוצה בפאה נכרית... ובינתים יצא לאור ספר לדוד צבי... והאריך להוכיח שם ג"כ דאשה שתלך בפריעת ראש עוברת על איסור תורה, ולכסות השער בפאה נכרית נדון בזמננו ובמדינתנו כהיתר גמור, והמעין בדברי אחרונים יראה שחוכמים בזה להחמיר, ע"ש, אכן לפענ"ד מכל מה שהוכחתי בתשובתי **מפורש יוצא דלדינא מותר, והמחמיר יחמיר לעצמו** כמו שהחמיר ג"כ מרן החת"ם סופר בצוואתו לבני ביתו".

חשש איסור תורה: טענו בעלי החבורות שמאחר ויש חשש איסור תורה בחבישת פאה הרי שיש להתרחק מחבישתן ~ במושכל ראשון אינו מובן מה מקום יש לאיסור תורה שהרי מבואר בגמרא שכדי להנצל מאיסור התורה [ראה בהערה ב'אם יש בזה ממש איסור] של "פרועת ראש" די בכובע קש שאינו מסתיר היטב את כל שערותיה ורק מדברי חכמים נצרך כיסוי מלא כשיוצאת לשוק - והרי הפאה היא כיסוי מלא, אלא שהיא דומה לתמונה ששערותיה מצולמות בה המונחת על ראשה - שפשוט שאין בזה משום "פרועת ראש", ועוד פשוט שאם הכהן יפרע את המטפחת מעל ראש האשה ותתגלה הפאה - שיש לו להמשיך ולפרוע גם אותה [מהרב זלמן קורן שליט"א, וראה בחסד לאברהם (אה"ע פ"ז) שחידש שהכהן לא יצטרך לפרוע גם את הפאה]. בדבריהם ציטטו את שו"ת באר שבע שכתב לגבי המשנה בשבת: "משום לתא דשבת אין כאן איסור, אבל לעולם איסור דת משה ויהודית במקומו עומד", ופירשו את דבריו שמאחר ואין דרך הצנועות לחבוש פאה הרי גרועה היא מקלתה; לענ"ד איסור תורה אינו תלוי בהנהגת הצנועות אלא בכך שהשער אינו מכוסה אף באופן חלקי, שהרי קלתה הוא רק דוגמא של כיסוי שער חלקי - ופאה לא גרעה ממנו [וכן מוכח מכך שהירושלמי המובא בעמוד 59 כתב שבחצר צריך כיסוי "קפליטין", ופרשוהו שאינה רשאית לגלות שערה, אלא שצריכה מטפחת או פאה - הרי שהפאה מועילה היכן שהשער אינו מועיל אלא היא תחליף עכ"פ לקלתה, וממילא ברור שאינה נחשבת כגילוי ממש], ואת כוונת הבאר שבע יש לפרש כדרך שכתב בתחילת דבריו "אין יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה - דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה", וממילא גם כאן כוונתו רק שנראית כעוברת על דת משה, כלומר איסור משום מראית העין - שכבר התבאר בעמוד 33 שבזמן הזה אין בזה חשש, וכן מעידים שאר דבריו: "והלא הרבה דברים אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין... דפאה נכרית רכיב עליה איסור ממקום אחר דמשום דת יהודית הוא דאסור לצאת בה לחצר דבקעי בה רבים... דלרשות הרבים אפילו בחול אסור משום דהרי דת יהודית רביע עליה... דהכא לא איירי אלא לענין איסור שבת ולא מענין דת יהודית"ט. עוד הביאו את

מקורות והערות

שבשוק אסורה מדת יהודית, ולא כתב שהפאה גרועה מקלתה כי נחשבת כשער ממש.

בספר 'דת משה וישראל' (ב' ד') חידש לפרש את כוונת המהר"י מינץ "אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין" - שהכוונה לא לחשש שיחשדוה אלא שיביטו בה, אמנם אף שפירוש זה נכנס היטב למילים אולם במשך הדורות הורגלו הפוסקים לפרש (ואפילו

^ט וכן הביאו שכתב בשו"ת תשובה מאהבה שהשערות הנראות כפרועת ראש חמורות יותר מקלתה כי נראית כעוברת על איסור תורה, ולענ"ד כוונתו רק לאיסור מראית העין כנ"ל, ובזמננו זה אינו שייך כנ"ל. אמנם בשאלת יעב"ץ ב' ח' כתב שפאה שעומדת במקום שיערה הרי היא כשערה ממש ואסור משום ערוה [מן הסתם כוונתו ל"מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת" (ראה סמ"ק קפ"ד)], ולענ"ד מאחר ובדבריו שם הסתמך על הבאר שבע - לא התכוין לדבר אחר ממנו, וכן מצאתי בדבריו (א' ט') שהפאה אינה עדיפה מקלתה -

בעל הישועות יעקב (או"ח ע"ה ג') שכתב שיש איסור תורה של **פריצות** כשיוצאת וראשה פרוע בשערות ארוכות שאינו ניכר אם השער הוא שלה או שזו פאה, וכן הביאו משו"ת חקל יצחק שהפוסקים שאסרו רק מדרבנן הוא כי בזמנם הפאה לא היתה דומה ממש לשער גופה, וכן הביאו משו"ת חסד לאברהם (אה"ע פ"ז [לנכד הנתיבות]) שעשה עיקר מהפירוש הראשון של רש"י בכתובות שפריעת ראש הסוטה הוא מדה כנגד מדה למה שגילתה שעה בפניו - וממילא הגדרת איסור פריעת ראש היא פריצות שמתנאית לבני אדם, וממילא לא חילק בין פריצות בשער הטבעי לבין פריצות בפאה [ואף שרש"י עצמו כתב שהעיקר כפירוש השני שחובת הכיסוי נלמדת מכך שהתורה צוותה לפרוע את שעה ומשמע שעד עכשיו היה מכוסה - כלומר שזו רק גזירת הכתוב ואין לדרוש מעצמנו את טעם הפסוק ולהוסיף לאסור גם פאה על פי דעתנו (השואל במהר"ם פרובנצאלו [א' צ'] הסביר שכונת הפירוש הראשון של רש"י שפריעת ראש האסורה היא כשמתנוולת בה, וכונת הפירוש השני משום צניעות - ולשני הפירושים התיר פאה), אולם על פירוש זה של רש"י הוקשה לחסד לאברהם שמהגמרא (סוטה ח'). שהוצרכה לריבוי כדי שהכהן יפרע לגמרי את שעה - מוכח שפריעת שעה היא מצוה קיומית, וא"כ החילוק בין סוטה לאשה רגילה הוא רק שבסוטה יש חיוב לפרוע את שעה ובאשה רגילה רק אין חיוב, וא"כ מנין לתנא דבי רבי ישמעאל שלבנות ישראל אסור לפרוע ראשן - ולכן עשה עיקר מהפירוש הראשון של רש"י; והוסיף לבאר שלפ"ז היה די שהכהן יפרע את מטפתה - והיא תשאר חבושה בפאה שאינה יפה, וא"כ הקשה מדוע אמרו (סוטה ז'). "אם היה שעה נאה לא היה סותר" כדי למנוע הרהור בה, ולא קיימו בה את המצוה כשהיא חובשת פאה שאינה יפה - וביאר דמירי בסוטה שאין לה פאה שאינה יפה, או שחששו שיתגלו מקצת שערותיה היפות ועדיין יהרהרו בה], וכן כתב התשורת ש"י שאף אם כל נשי העיר חובשות פאה סינתטית - מ"מ יש בזה משום דת יהודית משום פריצות "כי עושין כן להראות כאילו ראשן פרוע עם שערתן ממש" [ראיתו היחידה לאסור את הפאה היא פירוש הערוך לירושלמי שפירש 'קפליטין' כפאה, ונעלם ממנו שפירוש זה הוא ממוסר הערוך ולא מהערוך, וגם שמפרשי הירושלמי וכמה ראשונים לא הסבירו ש'קפליטין' היא פאה אלא מטפחת ללא רדיד, וכדו' (כמבואר בעמוד 59), וגם אינו ברור לי שהנשים היום חובשות פאה כדי להקאות עם שערותיהן, אלא חובשות פאה כדי להקאות יפות; התשורת ש"י כתב שחבישת פאה אינה נחשבת כגילוי ראש מכיון שראשה מכוסה, ושאל כל נשים העיר חובשות פאה - חשש מראית העין הוא רק מפני האורחים; מלשוננו מוכח שהשתמש בביטוי "פריצות" אף שמדובר בעוברת על דת יהודית שאיסורו מדרבנן בלבד, וכן מוכח מכמה ראשונים, וממילא למדנו שאי אפשר באופן אוטומטי להכליל ברשימת האוסרים מן התורה את כל מי שהשתמש בביטוי "פריצות", כפי שעשו באחת החבורות], וכן משמע שפירש בעט"ז (ע"ה ג') את כונת הבאר שבע שפאה נחשבת שער ממש כלפי ק"ש וכלפי איסור פרועת ראש ~ אך לענ"ד מאחר וזו צורת כיסוי השער המקובלת היום על נשים צנועות רבות כבר לא ניתן לקרוא לזה פריצות, שהרי הפריצות נובעת מהתנהגות המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים, וחניכות בית יעקב בזמננו אינן חובשת פאה צנועה מתוך מטרה שתקאה כאילו ראשה פרוע בשערותיה ממש או כדי למשוך את תשומת לב הגברים, אלא חובשות את הפאה רק כדי להראות יפות [בספר כפתור ופרח הוכיח שחבישת פאה אינה פריצות מכך שהלבוש (אה"ע קט"ד) כתב את טעם תה"ד שחובת כיסוי השער היא משום פריצות ואעפ"כ התיר (או"ח ע"ה ב') חבישת פאה], וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שאף שבצ"צ הסיק שיש גם ענין פריצות כשאינו ניכר אם היא פרועת ראש, אך עכ"פ במקום שנהגו להתיר ודאי שאין בכחנו לאסור להן; לענ"ד גם אינו מוכרח שיש לחוש לפוסקים אלו מחמת שספק דאורייתא לחומרא - שהרי

מקורות והערות

צד לומר שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות, ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו כן, ומ"מ גם לדבריו אינו אלא מדרבנן - ובודאי מועיל לזה שינוי המנהגים.

החסד לאברהם אה"ע פ"ז הבין כך, אף שאחז שהעיקר כפירוש הראשון של רש"י, ולכן חידש שגם בפאה יש איסור תורה של פריצות) שכונת המהר"י מינץ היתה לחשש שיחשדו בה, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין כלל

רוב ניכר של הפוסקים לא אסרו חבישת פאה מן התורה כשער עצמו אלא שאסרוה משום דת יהודית או משום מראית העין או שכלל לא אסרוה, ולאחר שחבישת הפאה התקבלה גם בקרב רוב הציבור שומרי המצוות ואצל הנשים הצנועות ביותר על פי גדולי הדור הנוכחיים - הרי שהוכרע אצלנו שלא לחוש לפירוש שהפאה היא כשער ממש מן התורה [ולא בכל מקום שיש פוסקים האוסרים מן התורה חוששים להם בטיעון שספק דאורייתא לחומרא, לדוגמא ראה רמ"א (י"ד של"א ב') "ויש חולקין וס"ל דחייבין עכשיו בא"י בתרו"מ מדאורייתא, אך לא נהגו כן"].

מאחר ובמציאות שלנו כל הרואה אשה החובשת פאה - מבין שזו פאה כי אין דרך הנשים לצאת גלויות ראש, וממילא בחבישת פאה צנועה אין צריך לחוש להרהור ופריצות, כפי שכתב במרדכי (ברכות סי' פ' בשם ראב"ה): "כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה - דוקא בדבר שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגלוי שער - לא חיישינן דליכא הרהור", וק"ו לפאה הרגילה בגלוי, וכן כתב בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גנובים ימתקו, ומשום דמותר על כן אין איסור בזה [לתולדות לילך בשער גלוי, וה"ה בנדוננו בחבישת הפאה לנשואה], וכן כתב בישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שטעם ההיתר דקים לרבנן שאין היצר שולט אלא בדבר הדבוק בגוף האשה עצמה דאין שליטה ליצור"ר אלא בדבר שיש לו נפש חיונית, ולכן בנתלש מגוף האשה פקעה ממנו אותה הערוה שהיתה עליו בזמן שהיה דבוק בגוף האשה. אמנם ברור שאין להתיר צורת כיסוי שבפועל מושכת את העין, כגון הפאות הארוכות, הנפוחות, המתנפפות והצבועות בשלל צבעים - אך דבר זה נכון גם לגבי שאר פריטי הלבוש [כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב, וכן כתב הר"ד יצחקי (צפונות ו') שחשש פריצות וחשד זנות אינו שייך בפאה מכיון שהמנהג להקל, וגם לא יקלו ראש עמה בטעות בחשבם שהיא בתולה מכיון שדרך הנשואות ללכת בפאה, וגם רוב ככל הפאות ניכרות היטב.

עוד הביאו את שו"ת דברי חיים שחשש שכשחובשת בגד העשוי לשם פריצות כדרך הגוים עוברת משום **ובחקתיהם לא תלכו** ~ ויש לדחות שלאחר שחבישת הפאות הצנועות התפשטה אצל הצנועות ובודאי שאינה נלבשת על ידי הצנועות מתוך מטרה למשוך עיני גברים - המחשיב זאת כבגד של פריצות המיועד לפריצות כדרך הגוים עליו להביא ראיה, וכתב בשו"ת דברי יציב (י"ד נ"ו) שמדברי הדברי חיים נראה שחשש זה הוא רק במדינות שמנהג חבישת הפאה לא התפשט.

עוד כתבו שבחבישת הפאה יש חשש איסור תורה של "וְלִפְנֵי עֹר לֹא תִתֵּן מְכַשֵּׁל" בכך שמכשילות את הגברים בהסתכלות בהן ~ ויש לדחות שאיסור תורה של לִפְנֵי עֹר אמור רק כאשר העבירה אינה יכולה להתבצע ללא המכשיל והמכשיל מסייע לעברה, וממילא הוא רק כשלבושה באופן חריג ביותר שהגברים כמעט מוכרחים להרהר בה [בתשובת יחזה דעת (ג' ס"ז) כתב שאשה ההולכת בבגדים פרוצים עוברת על לפני עור דאורייתא, אך מסתבר שכוונתו רק להתנהגות החורגת ממה שרגיל ומצוי אצל הצנועות, שהרי בסה"מ לרמב"ם (לאוין רצ"ט) הגדיר שעובר על לאו זה כשיפתהו ויעזרהו להשלים עבירתו או יכין לו סבת העבירה כדוגמת המלוה והלוה בריבית ששניהם יחד עוברים משום ולפני עור לא תתן מכשול כי כל אחד מהם עזר חבירו והכין לו להשלים העבירה - ומכאן שסיוע זה צריך לקרב את העבירה ביותר, בדוגמת המבואר בגמרא (שבת ס"ב): 'וְכִרְבָּלָהֶם תַּעֲפֶּסָה' - אמר רב יצחק דבי רבי אמי מלמד שמטילות מור ואפרסמון במנעליהן ומהלכות בשוקי ירושלים, וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהן יצר הרע, ולא מסתבר שכשלבושה בצורה סבירה ומקובלת נחשבת כמסייעת לעבירה; גם כוונת החז"א (י"ד ס"ב י"ג) שהערב עובר על לפני עור גם כלפי איסור המלוה בריבית - הוא רק באם היטה את רצונו להלוות 'כיון שהכריע את הקפץ [יצון] של המלוה הוי לפני עור', אולם אשה המתנהגת בצניעות ואין לה חלק פעיל בגירוי היצר

אלא היא רק הולכת לתומה ברחוב, והצופים מעצמם מתעוררים להתבונן ביופייה ולהרהר בה - פשוט שאינה עוברת על **לְפָנֵי עוֹר**, והיא אף עדיפה על "לפני דלפני" המבואר (ע"ז י"ד). להיתר; כתב בתשובת מנחת שלמה (א' ד') שמותר לתבוע לווה אלים המאיים שיחרף ויגדף, כפי שגם בחנווני על פנקסו מחייבים שבועה אף שברור שהאחד ישבע בשקר, וכשעושה כדין לדרוש ברופא המומחה ביותר אינו חייב להתחשב בכך שהרופא יחלל שבת שלא לצורך אף לחולה שאין בו סכנה - דבכל זאת אינו עובר על לפני עיוור כי כשעושה כדין לא צריך להתחשב במה שבדרך אגב גורם לו לעבור, ואיסור לפני עיוור הוא רק באופן שנותן לו ממש את גוף האיסור או אפילו מוכר לו מחרישה בשביעית]; הגרי"פ פערלא (בביאורו על הרס"ג עש"ן צ"ו) לא מצא משמעות בפסוק **וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה** שיש בזה איסור, אלא רק עדות על מנהג בנות ישראל, ולכן נאלץ להסביר שמה שתנא דבי רבי ישמעאל למד שיש אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועות ראש בשוק אינו מפני פריעת השערות אלא רק מפני **לְפָנֵי עוֹר**, ומעתה, האוסרים את חבישת הפאות משום חשש **לְפָנֵי עוֹר** שיש בפריעת ראש - אינו מפני מראה השער [שהרי האיסור אינו מיוחד למראה שערות], ואם לא מראה השער הוא האיסור אלא ההכשלה - הרי היה לנו לאסור גם להתלבש יפה בכל שאר במלבושי הנשים הרגילים, והרי דבר זה פשט היתרו בכל ישראל.

נ"ל שגם אין בחבישת פאה מכובדת איסור דרבנן של **מסייע לדבר עבירה** - שהרי אינה מסייעת לו בעצם ההרהור, כי לכל גבר יש בחירה לשלוט על הרהוריו, והגברים המהרהרים הרי עלולים להרהר בה גם אם תחבוש מטפחת [**וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע** - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוורת, ולא בבגדי צבע של אשה" (ע"ז כ')]. - נמצא שלא הפאה בדוקא היא הגורמת להכשלה.

אם היא חובשת פאה צנועה לפי מנהג הצנועות מסתבר שגם אין כאן משום "כל שחבירו נענש על ידו - אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא" שהרי אין עליה טענה, ובזאת אינה שונה מאשה שמסתכלים עליה אף כשחובשת מטפחת צנועה (שבת קמ"ט; ראה תשובת חת"ם סופר קובץ תשובות י"ח ד"ה אולם [אם הצדיק מקללו ומענישו - הוא דאמרינן דגם לצדיק יש עונש כיון שחבירו נענש, אבל אם הצדיק לא עשה כלום רק הקדוש ברוך הוא נפרע ממנו ונוקם נקמתו של הצדיק - ודאי אין הצדיק נענש על ידו], אמנם במהרש"א [ביאורי אגדות סוטה כ"ב.] כתב "ולא היתה מתפללת אלא שלא יכשלו הם בה **לְאַוֶּנְסָה** ויענשו על ידה, וכדאמרינן כל מי שנענש חבירו ע"י אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא" [ויש בזה מקום עיון, שהמהרש"א הקשה מדוע לא התפללה גם שהיא לא תכשל, ותרין: 'אפשר דהיתה יודעת בנפשה לאוקמא', ומאחר ולאשה אין איסור להרהר באיש צ"ל שהמהרש"א הבין שתפילתה לא היתה שלא יכשלו בהרהור בה אלא שלא יבואו עליה באונס, וצ"ע].) שאלתי (ע"ש זכור תשס"ח) את מרן הגר"נ קרליץ שליט"א אם צדקו החוששים לאיסור תורה בחבישת הפאה? ואמר לי שלא שייך לדמות שער תלוש לשער מחובר, וכן אמר לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א (חזהמ"פ תשס"ח).

אסרו מחמת חובת הרדיד: חלק מהפוסקים אסרו חבישת פאה מכיון שעל הפאה לא הניחו רדיד ~ חובת לבישת הרדיד אינה מבוארת בגמרא, אך נכתבה ברמב"ם (אישות י"ג י"א), ומובאת בחת"ם סופר (או"ח ל"ו) ובביאור הלכה (ע"ה מחוץ); חובת לבישת הרדיד שימשה כאחד הטעמים לאסור את חבישת הפאה, כמבואר בבאר שבע (י"ח), אמנם אינו יתכן לאסור את חבישת הפאה בטיעון שצריך ללבוש רדיד מעליה, ועם זאת להתיר חבישת מטפחת ללא רדיד, כמבואר במשנה ברורה שאף שאסר חבישת מטפחת ללא רדיד (בה"ל ע"ה מחוץ), אולם התיר חבישת פאה במקום שנהגו (ע"ה ט"ו), ולא כתב שצריך לחבוש רדיד מעליה. כאן המקום לבאר את ענין הרדיד: לדעת הרמב"ם (אישות י"ג י"א, כ"ד י"א-י"ב, כ"ה ב', אסורי ביאה כ"א י"ז) **עוברת על דת משה** כשיוצאה בשוק ושער ראשה גלוי [כמבואר בכתובות ע"ב שבנות ישראל לא תצאנה לשוק ללא קלתה מדת משה], **עוברת על דת יהודית** כשיצאת לשוק בראשה פרוע ללא רדיד ככל הנשים, אף

ששערה מכוסה במטפחת, ואף פנויה [כמבואר בכתובות ע"ב שבנוט ישראל (כולל הפנויות) לא תצאנה בקלתה לשוק מדת יהודית, וממילא כוונת הרמב"ם ב'פרועי ראש' היא כשהמטפחת מגולה וממילא צורת הראש עצמו מגולה, ואין הכוונה שהשער גלוי - שהרי זה אסור מדת משה, לפ"ז 'מטפחת' היא 'קלתה', ורדיד' הוא הכיסוי שמעל המטפחת, ובהג' מיימוניות אישות כ"ד ו' מתרגום ירושלמי מבואר שרדיד הוא צעיף), ולגבי **מנהג המקומות** כתב שיש מקומות שבהם הבנות יוצאות לשוק רק כשהן מכוסות לבלי היכר ברדיד המכסה את פניהן וחופה את כל גופן, ויש מקומות שיוצאות כשפניהן גלויות; לדעת רש"י (עפ"י שיטמ"ק כתובות ע"ב.) דת משה מחייבת רק את הנשואות לחבוש קלתה שאינה מכסה את כל שיערה, ודת יהודית מחייבתן לכסות השער לגמרי; אף שפשטות הרמב"ם מחייבת גם כיסוי פני הנשואות אך הטוש"ע לא העתיקו שצריכות לכסות הפנים, וצ"ל שהבינו שכיסוי הפנים אינו חובה אלא הוא רק מנהג הצנועות והערביות, וכיום כלל אין נוהגים לכסות את הפנים. כתב החת"ם סופר שיש לחבוש שני כיסויים כדי לוודא שהשער לא יצא [על פי הפסוק בשיר השירים **מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ** - "שיבח בה קרא בשני דרכים, א' - ששערה יפה כעדר העזים, ב' - שבחה בצניעות שהרי אותן שערות היפות המיפות אותה אם היו מגולים מ"מ מתכסים הם מבעד לצמתך, שמלבד כובע שעל ראשה עוד יש לה צמת בגד המצמצם השער שלא יצבצו לחוץ", וכן האריך בחקל יצחק פ"א], ולדבריו נמצא שהיוצאת במטפחת לבד עוברת על דת יהודית מאחר ויתכן שהשער יראה, וכן המשנה ברורה הזהיר שהיוצאת במטפחת ללא רדיד עוברת על דת יהודית, אולם לגבי פאה רק כתב שבמקום שנהוג - יש לחובשת הפאה על מה לסמוך ולא כתב שצריך רדיד על הפאה, ומסתבר שהטעם שלא הצריך רדיד על הפאה הוא מפני שהפאה היא כיסוי שער מלא יותר שכלל אין חשש שהשער יראה דרכו, משא"כ מטפחת, **ונמצא שבחבישת פאה מתקיימת תקנת הרדיד מאחר ושערותיה מכוסות לגמרי**, ועדיפה ממטפחת שדרכה לגלוש; הב"ח (אה"ע קט"ו סוף אות א') והפרישה (אה"ע קט"ו ט' [תירוץ ב']) הבינו שגם לרמב"ם די בכיסוי שער מלא בלי רדיד היכן שנהוג, ויסוד דת יהודית הוא כרש"י ששום שער לא יראה, וכן באגרות משה (אה"ע א' נ"ח) חלק על החת"ם סופר וכתב שאין הוכחה שצריכים שני כיסויים אלא די בכיסוי אחד תקין שמסתיר את כל השער, וכן נוהגים. הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') כתב שמי שאוסר את חבישת הפאה מצד הדין אינו מחמיר אלא מיקל שהרי בחבישת מטפחת ללא רדיד יש שינוי ממנהג חבישת הרדיד, משא"כ יתכן שהחובשת פאה אינה נזקקת לרדיד כי בדרך כלל אין שיערה מתגלה כשחובשת פאה, אולם בהמשך הסביר הסבר נוסף שחומרת הרדיד היא כדי להפריד את הנשים היהודיות מהגויות שנהגו לכסות ראשן בכיסוי אחד - ולפי טעם זה דת יהודית היא תוספת צניעות על המקובל אצל הגויות, ולטעם זה כתב שאצלנו די במטפחת בלי רדיד שהרי הגויות הן גלויות שער, וכן מתירים היום למעשה חבישת מטפחת המכסה את כל השער, אף ללא רדיד.

אסרו מחמת שינוי המקובל: טענו בעלי החבורות שפוסקים רבים אסרו את חבישת הפאה מחמת שחובשות הפאה הן פורצות גדר ~ **אכן פוסקים רבים כתבו כנגד חובשות הפאות שפורצות גדר הן, אך המעיין בדבריהם יראה שאסרו מחמת שהחובשות פאה שינו מהמקובל בתקופתן ובמקומן [כגון עצי ארזים (אה"ע כ"ב ב')]: "המורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין"; תורת שבת (או"ח ש"ג): "על המתפרצות בעם לשאת פאה נכרית... ופורץ גדר ישכנו נחש"; חסד לאברהם (תנינא אה"ע פ"ז): "דבר זה שאבותינו נהגו בו איסור - באו פריצים וחללו גדרן של ישראל"; דברי חיים (י"ד א' ל'): "לא נמצאת בכל מדינת אשכנז שום אשה חשובה לילך בשערות ופאה נכרית - רק איזה מנקלי העם פחותי הערך והיו לקלס, ורק בעוה"ר מקרוב נשתרבה המנהג הזה מן האפיקורסים, ולכן ח"ו לא על זה נאמר שהותר גם לנשי מדינתנו לנהוג כן"; מהר"ץ חיות (נ"ג): "כיון דנהגו העם לאסור כל גילוי שיער באשה לא ערב לבי להתיר... בימי ילדותי לא שמעתי שיהגו קולא בזה בכל תפוצות ישראל במדינת פולין, רק חדשים לבקרים**

באו"; שדי חמד (אסיפת דינים מערכת ד' דת יהודית אות ג'): "במקומותינו שלא נתפשט המנהג הזה - כבר קיבלנו דעות האוסרים, ואסור לפרוץ גדר, וכבר כתב הרב ה' ב'ך את אברהם' (פר' בחוקותי [למהר"א פלאג']): "במקומותינו לא נשמע ולא נמצא מנהג כזה לילך הנשים בכיסוי הפאה נכרית הנ' כלל, ואם ימצא אחת מעיר - פורצת גדר ובטלה במיעוטה", אולם אין ללמוד מדבריהם למקום ותקופה שחבישת הפאה נפוצה גם אצל הנשים הצנועות, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שנראה שגם כל המחמירים לא צעקו אלא בזמן שהיו כל העם מכוסים והתחילו לעשות פאה, שמא פריצת הגדר תתפשט ותבאנה לגלות לגמרי - אך לא כן היום; דברי הפוסקים על פריצת הגדר מתאימים גם כנגד הנשים שהחלו לחבוש רק מטפחת ללא רדיד בניגוד למה שהיה מקובל במקומם.

חשש מראית העין: נחלקו האחרונים אם יש בחבישת הפאה משום חשש מראית העין, כלומר חשש שיחשדו שאינה מכסה את שערה, או שרק לחז"ל הזכות לגזור איסור משום מראית העין [ולא גזרו בכל מקום, כפי שהתירו לגלח זקן במספרים כעין תער ובסם], וחשש זה היה הטעם העיקרי של פוסקים רבים שאסרו את חבישת הפאה. איסור מראית העין הרי יסודו שלא יחשדו בה שהולכת בגילוי שער, וחשש זה שייך בזמן ובמקום שרוב הנשים מכסות את שערן בכיסוי שאינו נראה כשערות - שאז החובשת פאה היתה עלולה להחשד שגלית שער היא [וכן חשש המהר"י מינץ גם בחבישת מטפחת שחורה (י"ב דרשות א', שנת שני"ד [1594], 'מחודדותיהם שלא ישאו על ראשם אפילו הבינדי מקשי שהגון שלו דומה לשער')], אולם בזמננו שהפאות נפוצות מאד גם אצל הצנועות - כלל אין לחוש שיחשדוה שמגלה את שערה [מגן גבורים (הובא בעמוד 37), וכ"כ בשו"ת דת והלכה א', ובשו"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע ט"ז); בשו"ת אגרות משה (אה"ע ב' י"ב) ובשו"ת דת והלכה (א') כתבו שאם לא ידעו שחובשת הפאה היא אשה כשרה ולכן יחשדוה בגילוי שער - הרי לא יבואו ללמוד ממנה], וכתב בשו"ת סתרי ומגני (ב' מ"ד [שנת תרצ"ב]) "לחוש אחשדא שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה, דכיון שידעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה בשערות עצמה אמאי נחשוד אותה - הא מאן דבעי למיהוי חסידא יקיים מילא דאבות לדון את כל האדם לכף זכות; דומה הדבר למה שמקובל כיום להשתמש בשעון מעורר בשבת אף שפעם היה מקובל לאסור כדי שלא יחשדו שערך את השעון בשבת, וכן מצאנו בשו"ע (או"ח רמ"ג ב') שאם מנהג המקום להשכיר מרחץ - מותר להשכירו לגוי כי לא יחשדוהו שהמלאכה נעשית בשבת עבור ישראל, וכן נוהגים לאכול שניצל סויה בחמאה, וכן מצאנו בעוד מקומות.

כתבו הפוסקים (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו, אג"מ אה"ע ב' י"ב) שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים [או לגברים פרוצים הצופים בנשים] - המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (שו"ע יו"ד ס"ו ט')], וכן הורה לי מרן הגר"נ קרליץ שליט"א, ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין; גם מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לי שהבעיה בחבישת פאה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה [מחשש מראית העין ומחמת הצניעות, וכן מצולמים מכתביו בספר 'חן וכבוד', שכתב: 'אם זה נראה ממש כשערה, ואי אפשר להבחין - יש להחמיר', אם המתבונן יכול להבחין - המנהג להקל'], ובשו"ת מנחת שלמה (תנינא נ"ג ג') כתב: 'נלענ"ד דמראית עין הנזכר בש"ס היינו בדבר המותר - ורק מפני שנראה כעושה איסור לכן אסור... ומה שנתפשט ההיתר של פאה נכרית חושבני שסומכין ע"ז שרוב אנשים יודעים בזה להבחין, אף שהרבה פעמים אני אינני יודע להבדיל', אלא שבהליכות שלמה (תפלה כ')

הערה י"ב) כתב שאף שהתירו לצאת בפאה אך אין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה - אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכוונתו שיהא ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי הותרו כבר בגמרא (עכ"פ בחצר), ועליהן דנו הפוסקים המתירים והאוסרים במשך הדורות, אלא מסתבר שכוונתו שיהא ניכר שזו פאה], ומרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אמר בשיעורו (מיום כ"ח בתשרי תשס"ט) שאין להתיר פאה הנראית כמו שער של עצמה, ואף שהפאות בימי חז"ל היו נאות אך מ"מ היה ניכר שהן פאות. ברור שהנסיון לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הוא מאוס - כגון מראה רטוב [שומני], ושאר אופנים [כתב בשו"ת דת והלכה א' שנראה שהמערימות ביותר לתקן הפאה באופן שלא ירגישו כלל בשום אופן שזהו פאה - ראוי למנוע הדבר; בספר כפתור ופרח (להרב גולדשלאגר) חשש שהחובשת פאה עם שביל לבן או פאה בתסרוקת "פטריה" או מטפחת שחורה שמעליה כובע - נראית כעוברת על דת משום הדמיון הרב לשער].

פאות שאינן צנועות: טענו בעלי החבורות שהמתירים את חבישת הפאה לא היו מתירים בפאות שלנו הארוכות והצבועות בשלל צבעים ~ אכן צדקו האוסרים חבישת פאות פרוצות, אלא שבזאת הפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש [כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב, וכתב בשו"ת דת והלכה (א) שבחבישת פאה משערות ארוכות ומסולסלות בדרך פריצות ובאופן שלא יכירו כלל מתוך כוונה להביא ארס ההסתכלות על שערותיה - נראה שאינה מתנהגת כדת יהודית שיסודה צניעות בלבושה, וכ"ש שאת שערות ראשה צריך לכסות בצניעות, ויופייה של בת ישראל הוא צניעותה, וקשה לתאר או לפרש כללים באיזה אופן הוה פריצות או לא, והעיקר שלא לעורר תימהון כגון פאה משערות ארוכות ומסולסלות - שהיא כבגדים אדומים שאסרו חז"ל דהוה פריצות שמתבלטת יותר מדאי, ואי אפשר לקבוע בזה שום כללים אלא יש לזכור תמיד שבצניעות פשוטו כמשמעו שלא תתבלט בתיקון שערותיה שיסתכלו עליה דוקא, וכ"ש שלא תראה בפאה כאילו היא מהפרוצות; כתב בהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) שאף שהתירו לצאת בפאה נכרית מ"מ חלק ניכר מהפאות המצויות היום המשוונות בצורתן ובבליטתן - אין היתר ללובשן כי הן נוגדות לגמרי את רוח הצניעות; מ"מ אין במשמעות הדברים לאסור איסור גורף את חבישת רוב הפאות שאינן משוונות בצורתן ובבליטתן, ובודאי שאין לערב ענין זה בהיתר הפאה הצנועה, ואין לנצל את איסור הפאות הפרוצות לאיסור גורף על כל הפאות, כמו שלא מצאנו לאחד מהפוסקים שכתב שבגלל פריצות הלבוש יש לאסור לגמרי את כל הבגדים הנהוגים בימינו ולהתיר רק את סגנון הלבוש שנהגו בו בימי האבות - דהיינו גלימות ארוכות המכסות את הגוף והראש יחד, וכן אינו הוגן לקחת את הסלידה הטבעית שיש לכל ירא שמים מפאות פרוצות - ולהשתמש בה לצורך החדרת הרעיון שכל הפאות אסורות (הרב זאב שכטר שליט"א בקובץ אור ישראל כ"א).

הפאות שהתירו לא היו נאות: טענו בעלי החבורות שהמתירים התירו רק בפאות העשויות מקש או הדומות לקש ולא משערות טבעיות, ולא היו מתירים בפאות העשויות יפה כפאות המצויות היום ~ יש להשיב שאין לזה שום ראייה, ואיפכא מסתברא: א' - אין להניח שאשה רצתה לכער את עצמה בדור מן הדורות, אלא בודאי שבכל הדורות הנשים השתדלו להיות יפות, וראה בספר י"ב דרשות (הדרוש הראשון, למהר"י מינץ) שהביא את גילוי השער ואת חבישת הפאה כדוגמא לדבר שבו הנשים חייבות לשמוע לקול המורים אפילו כשאין מעונינות לשמוע להם "אף אם יורו להם לפעמים במה שלא ייטב בעיניהן" [בתקופתו ובמקומו שמחו בנשים אפילו מלבוש "הבינדי ממשי שהגוון שלו דומה לשער... במקום שנוהגים נשי האומות לכסות שער ראשם, והאחיות (הנזירות) נזהרות כמו כן מלהתקטש בפאה נכרית"] - כלומר, שכבר לפני יותר מארבע מאות שנים הפאות היו יפות וטובות בעיני הנשים, והוסיף: "ולקחת גילוי שער וקשוט פאה נכרית למִשָּׁל

- כי בנות עירי נכשלות בזה מאד". ב' - הראשונים והפוסקים הגדירו את הפאה כעשויה לנוי, ראה בתשובת רב נטרונאי גאון (אופק תנ"ח) "פאה נכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה יפה, ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", וברש"י (סנהדרין ק"ב, הובא בכס"מ ע"ז ד' י"ב) שהגדיר "פאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי" [וממילא גם את דברי רש"י (שבת ס"ד): "פאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" סביר לפרש 'שתראה בעלת שער יפה' (וכן משמע שהבין הסבא קדישא אלפאנדי), ואין הכרח לפרש 'שתראה בעלת שער עבה' ולהסביר שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותות תחת המטפחת בלי שנוי יקאה, ואת ביאור דברי רש"י בערכין ראה בעמוד 36], ובתוס' ר"ד (שבת ס"ד): "בפאה נכרית שהוא תכשיט יש לשאול מ"ש הני מכל התכשיטין שאסרו חכמים אף בחצר... ", ובפני יהושע (שבת נ"ח). "פאה נכרית... לפירש"י לקמן משמע... דשבח הוא לה ומקישוטים הנאמין שבאשה הוי". ג' - רוב האחרונים שדנו בפאה החל משלטי הגבורים והמהר"י מינץ לפני כחמש מאות שנה ועד האחרונים המאוחרים - הגדירו את הפאה כתכשיט כקישוט וקנוי, וחששו שהאשה נראית כמגולת שער כי הפאה נראית כשערותיה ו"אין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת" (תורת שבת ש"ג י'), ושעלולים לבוא להרהר בה, ושהפאות מעוררות את קנאת הגוים, וכן בזמן גזירת הלבוש השוטרים הרוסים לא נטפלו לחובשות הפאה מאחר ודימו שמגולות שער הן [ראה בשו"ת שנות חיים (שט"ז) וקנאת סופרים (ע"ב) למהרש"ק שכתב על הפאות שבזמן הגזירה "הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא", "אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוי השער שלה או של אחרת"; בשו"ת סתרי ומגיני (מ"ד) כתב: "הפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי" ואין לחוש שיחייכו עליה ותבא לשולפה בשבת... "לחוש שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה דכיון שיודעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה כשערות עצמה"; בתשובה מאהבה (א' מ"ז) נשאל ע"י אחד השועים לגבי 'לקשט את עצמן בפאה נכריות... להיות כאחד השרים והשרות בוך וארגמן לבושין' - ומוכח שכבר לפני כמאתים שנה הפאה היתה תכשיט שמחמתו נראית כאחת השרות; ביצועות יעקב (או"ח ע"ה ג') כתב "אינו ניכר השער של פאה נכרית אם הוא משער גופה או משער נכרית"; בחדס לאברהם (תניינא אה"ע פ"ז) כתב "נהגו הנשים ללבוש פאה נכרית בראשם עד שנראה כאילו הם הולכים בשערות עצמן מגולה". ד' - וכן העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמאה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהאם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני כששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער, וידוע שהפאות אז היו מיוצרות משער טבעי בעבודת יד לפי התאמה מדויקת לראש (היום נוהגים לכנות פאות אלו "קאסטס")], וכן אמר הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בשיעורו (מיום כ"ח בתשרי תשס"ט) שלא כל הפאות המקובלות היום הן אסורות, ושמותר לחבוש אף פאות קצת יותר יפות ממה שהיה נהוג לפני מאה שנה. ה' - יש לדעת שהנילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינתטיות באיכות טובה לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו את הפאות הרגילות מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא היו את האמצעים לשמרון ולסדרן, ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות. ו' - אין מקור לומר שהיתר חבישת הפאה אינו תלוי דוקא בכך שהפאה נראית רע ושהמתירים לא היו מתירים גם פאות צנועות יפות, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - שהרי לא אסרו לאשה שתתפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופיין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלובושות כובעים או מטפחות על ראשן הנראות בזה נאות יותר מבשערותיהן -

האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בבגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה.

לא התירו פאות מלאות: טענו בעלי החוברות שלשונות הראשונים מעידות שהפאות שהוזכרו בחז"ל נראו דוקא כקוצת שער המעורבת עם שערותיה, וממילא בודאי שלא יצאו בהן לרה"ר, וקוצות שער אלו היו מיועדות רק לנשים ששערן דליל או לבן כדי ששערן יראה מלא או שחור, ומאחר ולא יתכן שיצאו בפאות אלו לרה"ר כי אז גם שערן היה נראה מבעד לקוצות הפאה - לכן הסיקו שאין מקור לומר שחז"ל התירו חבישת פאה גלויה ברה"ר ~ יש להשיב: א' - בחוברת זו לא כתבתי שמוכח שבזמן חז"ל יצאו בפאה גלויה לרה"ר, אלא רק מודגש שבדברי חז"ל אין הוכחה שגזרו שלא לצאת לרה"ר בקישוט הנראה כשער, ומ"מ ניתן להוכיח מחז"ל ומהראשונים והפוסקים שגם בזמנם הפאה היתה עשויה לנוי ודמתה מאד לשערותיה, כמבואר לעיל. ב' - אף שחלק מלשונות מהראשונים אכן מעידות שהפאה היא כיסוי חלקי, אולם הגדרה זו מתאימה רק לסוגיא דערין (ראה בעמוד 57) - שבה הפאה נאסרת בהנאה כחלק מגופה של אשה שנהרגת בידי ב"ד [אם לא קדמה ואמרה 'תנו שערי לבתי'], ורק שם פירש"י שפאה זו שייכת לאשה בעלת שער דליל **שקושרת** את הפאה לשערה - כלומר שמדובר בקוצות שער הנקשרות לשערותיה הדלילות, וממילא מתגלות רק היכן שגילוי שער מותר, אולם אין מכאן סתירה שהיו גם פאות העשויות לנוי של כל השערות, ולכן בסוגיא בשבת (ס"ד:) העוסקת בפאה העשויה לנוי פירש"י שהפאה היא קליעת שער **הצבורה** על שערה, ולא סייג שמדובר דוקא בבעלת שער דליל הקושרת את הפאה כדי לכסות על מומה [וממילא אין סיבה לפרש את המשך דבריו "... שתראה בעלת שער" - שמדובר רק שמעניינת ששערה הדליל יראה מעובה תחת המטפחת, כהסבר בעלי החוברות, אלא כוונתו 'שתראה בעלת שער' = נאה], וכן בסוגיא בסנהדרין (ק"ב., הובא בכס"מ ע"ז ד' י"ב) המגדירה את הפאה כלבושה ולא כנכסיה, וממילא אינה נשרפת עם נכסי עיר הנדחת - רש"י הגדיר את הפאה **כעשויה לנוי**, ולא סייג שקושרת אותה לשערותיה הדלילות; וכן לשונות קדמונים נוספים אינן מסייגות שהפאה מיועדת רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרונאי גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פאה נכרית: שער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה ויפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן"; גם לשון פיה"מ (שבת ו'ה) "כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער" - מעידה שמדובר בכיסוי שמיועד לא רק לכסות מום אלא גם להוסיף יופי [ואף שמח"ס 'דת משה וישראל' פירש שפאה זו מיועדת לכסות שני סוגי מומים: 'נאה' - לכסות שער לבן, 'והרבה' - לכסות שער דליל, 'דרך עראי' - ללא חשש התרת קשר כדי שתוכל לשלוף אותו בשבת, אך פירושו דחוק מאד בלשון הרמב"ם, ובנוסף לפי גירסת הרב קפאה "כעין נרתיק מדביקין בו שער נאה מאד, ולבושות אותו על הראש באופן זמני להתיפות בשער" - כלל אין מקום לפירושו כי לא גרס 'נאה והרבה' אלא 'נאה מאד' שבודאי מתפרש שהפאה מיועדת להוסיף יופי]. ג' - המעיין בסוגיא דנזיר ובראשונים [המבוארת בעמוד 58] יווכח שגם בזמן חז"ל הפאה היתה תחליף לשער, שהרי מבואר שם שהבעל אינו יכול למחות באשתו הנזירה העומדת לגלח את שערה מאחר ו"אפשר בפאה נכרית" - לכן סביר לומר שהפאה כיסתה את כל שערותיה ולא רק בפאה חלקית שקרחתה עדיין תראה בין קוצות השער הדלילות [ומחלוקת האחרונים היא אם יצאה בפאה זו לרה"ר או רק לחצר, אך לא נחלקו שהפאה היתה עשויה לנוי]; וכן מפורש בגמרא ובראשונים שיצאה בחוטי שער משער שלה או של חברתה, ובתוס' רי"ד (שבת נ"ז.) פירש שחוטאים אלו מכסים את שערה [לדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות] (מכין שתוס' רי"ד הסביר ששליפת החוטאים מהוה גילוי שער הנחשב כפריצות - מוכח שהבין שחוטאים אלו מסתירים את השער החייב בכיסוי),

אלא שהיעב"ץ העמיד את גמרא זו בחוטים היוצאים מבעד לצמתה ולא במקום צמיחת השערות (אמנם מכמה ראשונים שכתבו שנותנת החוטים על ראשה במקום שער משמע שלא כדבריו, וכן למדו המג"א והגר"א מסוגיא זו את היתר הפאה ברה"ר).

אסרו פאה משער של עצמה: טען בספר 'דת משה וישראל' (פרק ז') שהמגן גבורים (סי' ע"ה שה"ג

אות ג') אסר חבישת פאה משער שלה כי רק שער של חברתה אינו דומה במראיתו לשער שלה [והביא את העט"ז (ע"ה ג') שהלבוש התייר דוקא בפאה משער שאינו שלה, דלא כרמ"א שלא חילק], והוסיף לכתוב בספרו 'פאה נכרית בהלכה' (על פסק הפמ"ג המובא במ"ב) שמאחר שבשו"ע הרב (ש"ג ט"ז) הסביר ששער חברתה אינו דומה במראיתו לשער שלה - לכן הפאות המצויות היום שנראות ממש כשערות טבעיות וגם מותאמות לגוון פניה הרי נחשבות כשערותיה ואין להתירן ~ ויש להשיב: א' - המעיין בלבוש (ע"ה ב') יראה שלא היתה כוונתו לחלוק על הרמ"א ולחלק בין שער שלה לשל חברתה, אלא רק הגדיר מה היא פאה נכרית [המותרת לרמ"א] = "שאינה שלה" - כלומר העשויה משער תלוש [נראה שכן פירשו גם בפמ"ג (א"א ע"ה ה') ובהגהות הגר"ב פרענקל (על העט"ז), דלא כעט"ז], וממילא אין לנו מקור להחמיר יותר בפאה הנראית כשער שלה, וכן כתב הרש"ר הירש (חורב עמוד 377) שכסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות הוא מנהג קדום ובלתי אסור. ב' - המהר"ם פרוכנצאלו (א' צ') כתב שאף שלא נוחה דעתו מפאה הדומה לשער מאחר והיא דומה לאיסור של שער באשה ערוה, אולם מאחר וכך נהגו הנשים שמקורב באו - לכן קשה לשנות המנהג, ולמנהג זה אין הבדל בין שער תלוש שלה או של אשה אחרת - כי תלוש שחיברו הוא תלוש. ג' - המעיין בדברי המגן גבורים (או"ח ע"ה אלף למגן ח') יראה שדחה אחת לאחת את ראיות זקנו המהר"י מינץ (שהוא מקור דברי הבאר שבע) נגד חבישת הפאה, והסביר שזקנו עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני שראה שבזמנו מצות כיסוי השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות [ובישיכיל עבדי (ד' אה"ע ט"ז) כתב שכנראה שהבאר שבע לא חדר והעמיק להבין טעם הדבר ויסודו לחלק בין שער תלוש למחובר], אלא שהוסיף המגן גבורים שאם אין מנהג המקום שהנשים הולכות בפאה ודאי יש לאסור משום מראית העין, אבל אם רבים נהגו כן - לא שייך חשש מראית העין שהרי לא יִחַשְדו, וכל שכן שאין לחוש שיחשדו בה כאשר כל הנשים נוהגות כן - שהרי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית, וממילא מובן שכאשר סיכם את דבריו והביא (באלף למגן ח') את דברי הלבוש ששער של עצמן שנחתך וחובר לראשן אסור - כוונתו רק לומר שבשער שלה יש יותר חשש שיחשדו ששערה גלוי, ומ"מ אין לזה חשיבות לגבינו שהפאות מצויות ואין לחוש שיחשדו ששערה גלוי [כמבואר בעמוד 33]. ד' - מה שבספר 'פאה נכרית בהלכה' אסר את הפאות המותאמות לפניה כי נחשבות כשער שלה ~ הוא תמוה שהרי לשונות הראשונים והפוסקים מעידים שהפאה היתה קישוט, וממילא ברור שהיתה מותאמת לפניה, ובפרט שבמקומות רבים היו מייצרים את הפאה בהזמנה אישית, וכן היתה הכרעה ברורה אצל גדולי אירופה שעודדו את השימוש בפאה ולא אסרו להכין פאה משער שלה או משער של חברתה או של אחותה אף אם נראית כשער שלה [והרי מי שאסר את הפאה משום החשש שיחשדו שאינה מכסה את שערה הרי סבר שהפאה קרובה במראיתה לאשה זו, וראה באפי זוטרי (אה"ע כ"א ט')] שכתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לבין פנויה - משמע שאפילו בשנת תקנ"ז ההבחנה בין פאה לשער היתה קשה לולא הצעיף], ואין להמציא איסור בפאות הנראות כשער שלה. אמנם, ראוי למנוע חבישת פאות המתוקנות באופן שלא ירגישו כלל בשום אופן שזו פאה, שכמה פוסקים אוסרים חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה, אמנם - כמעט כל הפאות ניכרות למומחית [ובהנחיות בד"צ משמר התורה כתבו שיש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון שביל לבן, צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת

ותסרוקות כדרך הנערות, וכן משמעות דברי מרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל בשיעורו (מיום כ"ח תשרי תשס"ט).

הפאה גורמת להרהור: טענו בעלי החבורות שאף אם נקבל שאין איסור בחבישת פאה, אולם המציאות מוכיחה שהפאה גורמת להרהור ~ ויש להשיב: א' – אם אכן היתה מכשלה בחבישת הפאה כיצד גדולי עולם התירו ואף עודדו את חבישתה ולא חששו למכשלה? ב' – חז"ל התירו לומר דברים שבקדושה כנגד מקום שרגיל להיות מגולה מאחר ולא חששו שיבוא לידי הרהור אף אם מקום זה הוא יפה – שהרי ההרהור נובע ממשיכה, ומשיכה נובעת בעיקר מסיטואציה שאינה רגילה ולא דוקא מיופי, כדכתב בשו"ת אג"מ (או"ח ד' ט"ו, קי"ב) כתב שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות – מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הני ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד צורה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן, וקשה להאמין שפאה צנועה גורמת מכשול למי שאינו פרוץ יותר מאשר ראיית אשה הולבשת בגד יפה או שתווי פניה יפים [ויתכן שהטוענים שראית פאה גורמת להם מכשול אינם שמים לב ש"מכשול" הוא כשלון בעבירה, ואינם יודעים שראייה לפי תומו של מקומות שרגילים להיות מגולים אינה אסורה אף אם מודעים ליופייה, וממילא האפשרות ל"מכשול" היא רק אם יוסיף להרהר בה – ולזאת אינה אחראית אשה שמתלבשת בצורה מכובדת ולא פרובוקטיבית; גם חובשות המטפחת נוהגות ללבוש פריט לבוש מסויים אשר ביסודו נועד להבלטה, וד"ל]. ג' – כתב המרדכי (ברכות סי' פ' בשם ראב"ה): "כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגלוי שער לא חיישין – דליכא הרהור"; וכ"כ בשו"ת מהר"ן חיות (נ"ג) שבמדינות המורגלות בגילוי השער היוצא חוץ לצמתן [בגד המצמצם את השער שלא יצא]: "אין דבר זה גורם להרהור כיון שבכל עת נוהגים ככה, ודבר התדיר אינו פועל על כח הדמיון, ואין כאן שום חשש רחוק שיצא מכשול מזה"; וכ"כ בשו"ת דת והלכה (א') שבזמן שכל הנשים פרועות ראש – אין חשש הרהור; וכ"כ בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גנובים ימחקו, ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] על כן אין איסור בזה". ד' – בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) כתב שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות בטענה שהיא גורמת להרהורי עבירה – שהרי לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והוסיף לכתוב בשו"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע י"ז) שאין הגיון לומר שמתחדש הרהור מחמת גילוי השער ברגע שהאשה מתקדשת, שהרי לא נעשה שינוי בגופה, ואיסור גילוי השער אינו מפני הרואים אלא מפני החציפות – שדרך הנשים לכסות שערן במטפחת או בפאה, והיא מגלה את שערה, וממילא אין לחדש איסור בחבישת הפאה מחמת הרהור. ה' – בספר 'אוסרי לגפן' (ט' דף קע"ה) כתב שאף שרבים טוענים שהפאה גורמת להם הרהורים, אבל במציאות הפנויות גורמות ליותר הרהורים, ואם אכן היינו חוששים בזה למכשלה – הרי שהיה לנו לאסור לפנויות לצאת לרה"ר, ובפרט כשיוצאות כמה נערות יחד, ומ"מ יש לנשים לעשות את כל ההשתדלות כדי שלא למשוך את העין אף כאשר לבושות כהלכה. ו' – בשו"ת אז נדברו (י' כ"ח, י"ב מ"א) כתב "בימינו שנשים יוצאות מקושטות, ואין הבדל אם היא מקושטת בפאה נכרית צנועה או אם היא מקושטת גם בכובע ובמטפחת – כלומר שני קישוטין ביחד, השאלה של פאה נכרית שייכת להלכות אה"ע ולא לצניעות, כי הלא אנו נמצאים על הארץ, ולכל הפחות ברגל אחת אנו עומדים על הארץ ומרגישים היטב מה מושך להסתכל, אם פאה נכרית צנועה או הכובע והמטפחת, ובפרט מטפחת אדומה או רב גוונים [כלומר, מטפחות אדומות

או רב-גווניות מושכות יותר מפאה], וכובע מקושט... מרגישים היטב מה מושך את העיניים לראות ולהסתכל ועין רואה והלב חומד - אם היא לבושה בצניעות על הצד הטוב והישר אלא שלבושה בפאה נכרית צנועה, או שלבושה במטפחת אבל לא בצניעות".

הפרוצים נכשלים: טענו הטוענים שמאחר וחילונים מתלוננים שחובשות הפאה הן יפות לכן מוכח שהפאה מהווה מכשול ~ מגוחך הדבר שחילונים המורגלים בצפיה בנשים פרוצות יתלוננו שחובשות הפאות הצנועות מגרות אותם, אלא התרסותם כנגדנו הוא לפי הבנתם העקומה בתורת משה בחושבם שהתורה אוסרת על האשה להיות נאה, וטעו לחשוב שצניעות היא מיעוט היופי - ולכן הם מתריסים כיצד נשותינו מטופחות, אולם מאחר ואנו יודעים שאין כוונת התורה למנוע את יופי הנשים אלא רק שלא יהיה זה יופי מושך - אנו יודעים שאין בזה סתירה, ואדרבה פאה מוסיפה למכובדות, ומאחר ואין שום איסור לאשה ללבוש בגדים יפים המייפים אותה ובלבד שלא תתבלט - כך גם אין איסור לחבוש פאה יפה המייפה אותה ובלבד שלא תתבלט; מה שהפרוצים אינם שומרים את עיניהם ונכשלים - כבר אמרו חז"ל (ב"ק ס"ט). "הלעיטהו לרשע וימות", וכבר אמרו על אותו שנכשל בראיית אשה "מעשה באדם אחד שנתן עינו באשה אחת והעלה לבו טינא ובאו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה... תספר עמו מאחורי הגדר... אמרו חכמים... ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר... ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה שנאמר מִים גְּנוּבִים יִמְתְּקוּ וְלֶחֶם סֶתֶרִים יִנְעֵם" (סנהדרין ע"ה), וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז) שכל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בבגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה, ואין לנו ליכנס אם הוא מייפה אותה או לא כי זה הוא ענין הגברים שחובתם שלא להביט, ונראה ברור שבמגולות הראש אין תוספת הרהור לאחר חתונתן כי לא נראה שום שינוי בגופן שיעורר ההרהור, ואף שאין בזה כדי להתיר שלא יכסו ראשן כי זהו מדינא דתלמוד - אבל דיינו שתכסנה את שערן, אך לא להוסיף חומרות בלי טעם שכיסוי בפאה לא יועיל רק משום שהיא מתייפה יותר.

נראית כפנויה: באחד הספרים חידש שהחובשת פאה ונראית כפנויה נראית כמזלזלת במצוות כיסוי השער וגם גורמת שיביטו בה כפי שמביטים בפנויה לצורך שידוכים, והוסיף שהפאות הארוכות והמתנפנפות ובעלות השביל הלבן והפאות שכיוון צמיחתן הוא כשל שער טבעי - אסורות משום שנראית כפנויה, ואף אם הורגלו שם בחבישת פאות הרי ככל שהפאה איכותית יותר עלולים לטעות בזה יותר ולחשוד שהיא פנויה ושראשה אינו מכוסה ~ ויש להשיב שלחשש זה כמעט ואין שום שורש בפוסקים הקדמונים [מצאתי כן רק באפי זוטרי (אה"ע כ"א ט') שכתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לפנויה], וברור שנשים המכסות שערן בפאה של צעירה אין מתכוונות לזלזל במצוה או להראות כפנויות או להראות כגלויות שער, אלא רק להראות יפות יותר - ואין בזה איסור; וכן מצאנו בגמרא שהוצרכו לאסור לזקנה לצאת בשבת בחוטי שער של צעירה אף שהוא שבח לה מפני החשש שתסרים - ומכאן שביום חול דרכן היה לצאת בזה [אמנם בתשובה מאהבה (א' מ"ז) פירש שהחטים מוסתרים כי אז מובן שחששו שבשבת החטים יתגלו ויחייבו עליה ותסרים ותטלטלם, ואם החטים היו מגולים הרי יצאה בהם מגולים ולא חששה שיחייבו עליה (אך לא הבנתי את הראיה, שהרי יתכן שחכמים חששו שיצחקו עליה בניגוד לתחזית שלה)]; מה שמצאנו בפוסקים הוא שאין לה להראות כמגוללה - שבזאת הרי נראית כעוברת איסור, אולם אין איסור להראות כפנויה - שהרי אינה נראית כעוברת איסור, והנפ"מ היא במקרה שתהיה אופנת כיסוי שער גם לרווקות - ברור שגם לנשואה יהיה מותר לחבוש כמותן אף שנראית כפנויות, שהרי אינה נראית כמגולה; מה שאין מתירים פאות ארוכות וכדו' אינו מפני שנראית כפנויה אלא מפני שמושכת

תשומת לב - וממילא נחשב כפריצות, אלא שלעיתים הנסיון לשוות לפאה מראה צעיר מהווה פגם בצניעות [כגון שמשמשים בפאה שאינה סימטרית, וכדו']; כתב בהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב בשם ספר מלבושי כבוד) שאין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכוונתו שיהיה ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי הותרו כבר בגמרא (עכ"פ בחצר), ועליהן דנו הפוסקים המתירים והאוסרים במשך הדורות, אלא מסתבר שכוונתו שיהא ניכר שזו פאה], וכבר העידו רבים שרוב הפאות המצויות ניכרות [ורק הפאות שמחירן אלפי דולרים עלולות להטעות מחמת שכלול עשייתן משער ללא עיבוד וללא צביעה, וכיוון צמיחת השערות ככיוונו הטבעי, וצבע הרשת כשל הקרקפת, וקשירת השערות נעשית באותה זזית שהשער המחובר יוצא מהראש, ועוד שכלולים]. אמנם התקבלה הנהגת צניעות שיש דפוס מקובל לפאה של נשואה ודפוס שונה לתסרוקות של רווקות - לכן ישנן תסרוקות של רווקות שלא היינו מתירים כמותן לפאה של נשואה [כגון צמה או קוקו - והפרטים בזה משתנים במקומות ובתקופות שונות, ועובדה ידענא מכלי ראשון מהרב ד.מ.ג. שכאשר שאלו את מרן הגרשז"א זצ"ל מדוע התיר לאברך שאשתו תחבוש פאת קוקו אף שחתם על מכתב האוסר פאות אלו - והשיב שאותו אברך אמר לו שמחצית מנשות האברכים בכולל שלו חובשות פאות אלו, ולכן הורה לו שחבישת פאה זו מותרת שם].

הפאות מיוצרות לפרוצות: טענו הטוענים שמאחר והפאות מיוצרות על ידי פרוצים ועבור פרוצות הרי יש להתרחק מהן ~ ויש להשיב שמסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות בעיקר עבור הסובלות מנשירת שער כגון זקנות או מטופלות בהקרנות רח"ל [וגויות פרוצות הרי תחבשנה פאות פרוצות למטרות פריצות], או עבור שחקניות וכדו' המשתמשות בפאות כדי להקאות שונות לצורך תפקידן, ואין לשימושים אלו קשר הכרחי לפריצות; בנוסף יש לדעת שגם אם הפאות היו מיוצרות למטרות פריצות - אין בכך כדי לאוסרן על מי שחובשת פאה שנראית עליה צנועה, כפי שחצאית בגיזרה צרה המיוצרת למטרות פריצות אינה אסורה בלבישה על בת שהחצאית נראית עליה צנועה; מה שהיצרנים הם פרוצים - הלואי וגם בשאר פריטי הלבוש נהיה כל כך בררניים.

הפאה הונהגה על ידי הפרוצות: טענו הטוענים שלמנהג הנוהג היום שגם הצנועות חובשות פאה צנועה אין תוקף של מנהג, שהרי מנהג זה הונהג על ידי קלות הדעת שלא בהסכמת החכמים ~ ויש להשיב שבעבר הרי רוב הנשים כיסו את שערן במטפחת, והפרוצות גילו את שערן או שחבשו פאה; בעקבות גזירת הלבוש שנבעה מהשתדלות המשכילים - השלטון ברוסיה הכריח את כל הנשים להסיר את כיסוי שערן והצנועות ביותר נשארו בבית או שחבשו פאה; רק לאחר עשרות שנים הצליחו הרבנים לשכנע מעט מעט את כלל הנשים שומרות המצוות לחבוש פאות לראשן המגולה, וממילא לומר שחבישת הפאה הונהגה על ידי קלות הדעת - הוא סילוף הסטורי, ואדרבה - הפאה במשך עשרות שנים נחשבה כסמל הצניעות [הארכתי במתן הרקע בעמוד 8], ואף שמצב זה הוא תגובה כנגד גלויות הראש אולם לא ניתן לומר שהפאה הונהגה על ידי קלות הדעת לשם פריצות, ולאחר שחבישת הפאה התפשטה בין הצנועות כבר לא הורגלו לראות בה הנהגה שבדיעבד, אלא חינכו ועודדו לחבישתה; וכן מצאנו שבשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח) אף בהיותו במרוקו הנהיג את חבישת הפאה, ואף ראה בה תיקון לפירצת הדור להקל לנשים צדקניות לעשות פאה כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור - והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג, והוסיף שמה שטענו שהמנהג נוסד על ידי הפרוצות - י"ל שהפרוצות אינן חובשות פאה אלא מגלות שערן, והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה, ומהן ילמדו גם שאר העם ויעשו בהיתר ולא יכשלו

בגילוי שער, וכ"כ בשו"ת אז נדברו (י"ג נ"ה) שאף שהדברי חיים כתב שמנהג הפאה נובע מפחותי הערך והאפיקורסים, אך בזמננו אדרבה הפאה היא סמל של החרדיות.

חינוך הבנות: טענו בעלי החבורות שבת שתתרגל לראות את אמה חבושה במטפחת הרי תמשיך את מסורת הצניעות, ואילו בת שתראה את אמה חובשת פאה הרי שעלולה לרדת דרגה ולחבוש פאה שאינה צנועה ~ תאוריה זו אינה עומדת במבחן המציאות, וכנראה שכוחות הנפש אינם ניתנים להשפעה על ידי דוגמא אישית סתמית, ומסתבר שבמקרים רבים דוגמא אישית עלולה ליצור תגובת נגד חריפה לכיוון ההפוך - שהרי כח החיקוי של החניך מושפע לא ממה שמראים לו אלא ממה שהוא קולט, ובת המרגישה שאמא שלה משדרת מסכנות על כך שאינה יפה כמו שכנתה החובשת פאה [וכל שכן כאשר אמא שלה מזניחה את כל הופעתה הכללית] - הרי במקרים רבים נוצרת אצלה שאיפה חזקה לנהוג אחרת לכשתוכל, ולאחר נישואיה [או הרבה קודם לכן] פורקת היא את עול הצניעות וחובשת פאות פרועות, ומתאפרת באיפור גס וכדו', רח"ל, ודוקא בת שראתה אמא שמשדלת להיות תמיד מטופחת ונאה אך בגדרי הצניעות הראויים [כלומר שאינה מעוררת תשומת לב] - עשויה לשאוף לחקות את הנהגתה המכובדת והיפה, כנודע מתוך המציאות [ועד הייתי לסעודת שבע ברכות ששתי המחוננות חבשו מטפחות וכמעט כל בנותיהן חבשו פאות ארוכות]. כלל גדול הוא בחינוך 'תפסת מרובה לא תפסת' [כלומר - יש הורים ומחנכים שאין מסוגלים ללמד את החניך להתמודד עם דברים שעל הגבול ובוחרים לנעול ולאסור הכל, ואף שבכך מונעים מספר בעיות אולם אין הדבר נקרא חינוך, כי אדרבא טוב שהחניך יקלוט שהדברים אינם פשוטים ושמחנכיו מתרעמים על תופעות מסוימות, ושהרבה דנים בהם - ובכך יפנים את העמידה נגד היצה"ר; גישתם השטחית לחינוך מצדדת לאסור את כל הפאות, וכתוצאה מכך אם הבת תמרוד באמה הרי שעלולה לחבוש פאות שאינן צנועות, אך חינוך מחושב להיתר בגבולותיו מסוגל להקנות את הפלס הנכון לאסור את הראוי לאסור ולהתיר את המותר; בת הרואה אצל אמה מראה מטופח ומכובד אך לא בולט ומושך תשומת לב - עשויה לשאוף להיות כמו שראתה בבית, והנסיון מעיד שבמקרים רבים אמהות שהזניחו כליל את הופעתן גידלו בנות שפרקו את מוסרות הצניעות].

העדפת פאה או מטפחת: טענו הטוענים שגם אם נקבל שמותר לחבוש פאה צנועה אולם לכל הדעות מהודר יותר ללבוש מטפחת ~ ויש להשיב: א' - אילו היינו חוששים שהפאה נחשבת כשער גלוי - הרי שהיה מקום לטעון כן כי המטפחת נראית יותר ככיסוי מאשר הפאה, אלא שמאחר והמנהג הוא להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה כהוראת הרמ"א הרי שאין מחשיבים את הפאה כשער גלוי אלא ככיסוי - וברור שכלפי זה לפאה יש יתרון על פני המטפחת, שהרי הפאה מכסה את השער טוב יותר, שהרי המציאות מוכיחה שבפעמים רבות אין משתלטים על גלישת המטפחת וכך מתגלה שער הראש ונפגע עיקר דין כיסוי השער, ואילו בפאה - גם אם שערות מסוימות יוצאות ממנה הרי שאין ניכרות כל כך [כדכתב בשו"ת דת והלכה א' שמטפחת שאינה מכסה את כל שערות הראש - גרועה מפאה כי הפאה מכסה את כל השערות ואילו במטפחת יש חסרון מצוי שמקצת השערות מתגלות, וכוונת הפוסקים שהצריכו מטפחת היתה רק למטפחת שבה השערות כלל לא יתראו, וגם אם המטפחת תגלה רק את השערות היוצאות חוץ לצמתן שבזה המהר"ם אלשקר היקל - אולם הצמח צדק (אה"ע קל"ט) והחת"ס סופר (או"ח ל"ו) אסרו מדינא לגלותן, וכן העידו המהר"ק חיות (נ"ג) והכנסת הגדולה (אה"ע כ"א) שהמנהג שאין מוציאות שום שיער, ואצל התימנים נהגו אף בשלשה כיסויים כדי ששום שיער לא תצא; בשו"ת אור יצחק (אה"ע ג', רבי יצחק עבאדי ראש כולל אהל תורה, שנת תשס"ג [2003]) העיד שאמר לו הגר"מ פינשטיין זצ"ל שפאה עדיפה על מטפחת כי היא מכסה את כל השערות וכי השער תמיד נשאר מכוסה, מה שאין כן במטפחת, ועוד כתב שם 'אני תמה על אלה שמרעישים עולמות ואומרים כל מיני דברים על הלוששים פאה נכרית, וכמעט עד קללות הגיעו

וגם עד לגירושין, ומה כל הרעש הזה - הלא יש הרבה מתירין מן הדורות הקודמים ומן הדורות האחרונים וכולם צדיקים וקדושי עליון, ומדוע האוסרים רוצים לכפות דעתם על כולם, והנה להן לבנות ישראל, וכל אחת תעשה כפי אשר החכם שמצוה לה; ויותר מזה כתב בשו"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע ט"ז) שמאחר והמטפחת הרגילה אינה מכסה את כל שער הראש, וגם כובע אינו מכסה הכל - ע"כ שהחובשות מטפחת או כובע נאלצות לסמוך המהר"ם אלשקר המתיר גילוי של שער שנוהגים לגלותו - ובזה כמה פוסקים חולקים עליו, וא"כ עדיף לתפוס את מנהג חבישת הפאה שיש בו כיסוי כל השערות]. ב' - מפתיע לדעת שהמשנה ברורה (ע"ה ט"ו) כתב שהפאה מותרת במקומות שנוהגים לחובשה, ואילו את חבישת המטפחת אסר אם אין רדיד מעליה (ע"ה בה"ל מחוץ). ג' - לפאה יש יתרון חינוכי בכך שכמעט ואינו מצוי שבנות של נשים המקפידות על מראה נאה תפרוצנה את גדרי הצניעות שהרי הרגילו אותן ליופי אך בהגבלה, ואצל רבות מחובשות המטפחת - הסתת המטפחת לאחור היא מצויה, ופעמים שאף מסירות אותה לגמרי, משא"כ אצל חובשות הפאה, ויש להתבונן בעובדה שמועטות הן חובשות הפאה שהסירו את כיסויין כשעלו לארץ אך רבות מחובשות המטפחת הסירוה [תלמיד החת"ם סופר רבי יוסף יונה צבי הורוויץ אב"ד פפד"מ כתב שבאותם מקומות בהם שימש ברבנות היו נשי ישראל הכשרות יוצאות בפאה נכרית, ואילו בכמה מקומות אחרים בהם אסרו את הפאה ועודדו לבישת צעפים ומטפחות - היה הדבר גזירה שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה, ונשי המקומות הללו זלזלו לבסוף בכל כיסוי ראש, ומפני הבושה גילו את שער עצמן עד שכשרי ישראל לא יכלו להשתדך עוד עם בני קהלות אלו (מכתב בתו - נשלח לי ע"י מח"ס שרשי מנהג אשכנז); וכתב בשערי הלכה ומנהג (ד' אה"ע נ') שכשהראש מכוסה במטפחת ופוגשת בידידה חילונית - לעתים תכופות המטפחת נשמטת או שגם נעלמת כליל בכיס, וכיסוי המטפחת אינו מחזיק מעמד כיון שבכל פעם ופעם עומדת האשה בנסיון אם לכסות שערה מפני שמתביישת מפני המלעגים - מה שאין כן בלבישת פאה שאי אפשר להסיר הפאה; כתב בספר תורת מנחם (חלק י"ב עמ' 188, לאדמו"ר מלובביץ', שנת תשי"ד [1953]) שלפאה יתרון גדול על מטפחת בכך שלא תסירנה אף כשנמצאת ליד נשיא ארה"ב, משא"כ במטפחת 'ביכלתה להסיטה למעלה יותר ויותר, או לפעמים להסירה לגמרי, ודבר זה ידוע הרבה מהמציאות', ואף שטוענת שתכסה במטפחת כראוי - 'מהמציאות יודעים שאין הדבר כן, וא"כ לשם מה תקבל על עצמה נסיון גדול כ"כ', וכבר כתבתי שהגרי"י בורודיאנסקי שליט"א מורה לתלמידו הרבים שהיות וטבעה של האשה להתייפות וכו', הנסיון מוכיח שאשה שלובשת מטפחת היא מבליטה את עצמה בצורות אחרות, שלעיתים אינן כל כך צנועות, ולכן בהחלט יש מעליותא לחבישת הפאה, וכך ראוי לנהוג. ד' - לעתים חבישת הפאה מהווה שורש פורה ראש ולענה בשלום הבית מפני שהבעל מפחד מהנאמר בחוברות ואשתו מעונינת שלא להיות שונה משכנותיה ומורותיה חובשות הפאה. ה' - לעתים האשה היא המפחדת מהסיפורים המצויים בחוברות על אש הגיהנום הניזונת מהפאה [את המצאה זו מייחסים לבבא סאלי זיע"א, ואילו חתנו מעיד שסיפור זה לא היה ולא נברא, כמובא בהסכמתו לספר 'חן וכבוד'] ומהישועות שרואות חובשות המטפחת [יכולני לספר על צרות מסמרות שער שעברו על אשה אחת, למרות שהיא מחובשות המטפחת שנים רבות, וסיפר לי מח"ס 'חן וכבוד' על פאנית אחת שבנה חלה ל"ע, ולא שתה לבה לאזהרות שכנותיה שתחליף למטפחת ותפסיק 'להחטיא' את הרבים, ובנה החלים, בס"ד] - ואילו הבעל מפתח דחיה לאשתו שאינה מטפחת עצמה לטעמו [כשטעמו כולל פאה], ושלום הבית מופר. ו' - לומר לאשה שלא להתייפות באופן המירבי המותר לה הוא כמו לומר לאדם לאכול רק לחם. ז' - וכן אמר לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שיש להעדיף פאה [ובספר 'חן וכבוד' הראה את צילום תשובות מרן הגר"ח ק"ש שליט"א אליו, שלשאלה על דין פאה שאינה ארוכה מאד או פרועה, אך עשויה משער טבעי ויש לה מראה טבעי - השיב 'אם זה נראה ממש כשערה ואי אפשר להבחין - יש להחמיר', לשאלה אם צריך להחמיר כשניתן להבחין ע"י סימנים שהפאה גבוהה יותר, מבריקה יותר, תסרוקתה ישרה ואינה דומה

לתסרוקת הרווקות, או שרשי השער אינם יוצאים מהראש - השיב 'אם המתבונן יכול להבחין - המנהג להקל', ולשאלה האם למעשה יש עדיפות לפאה על המטפחות המצויות - השיב 'תכן', אמנם הגר"י אפרתי שליט"א אמר לי בשם הגריש"א זצוק"ל שאם בעל אומר שאשתו מסכימה לחבוש מטפחת - בודאי יש להעדיף חבישת מטפחת [כידוע שיש הבדל בזה בין הרבנים יוצאי מערב אירופה לבין רבני ירושלים], וכן אמר לי ת"ח חשוב ממשפחת הגרשז"א זצ"ל - שאף שמרן היה מורה שחבישת פאה צנועה היא הנהגה לכתחילה בדורנו גם לנשים צנועות, ואת בנותיו השיא כשהן חובשות פאה שקנה מכספו, מ"מ דעתו היתה נוחה ואף שמח - מאלו שחבשו מטפחת. ח' - עוד צריך לדעת שחבישת מטפחת אצל בעלת תשובה לעתים מעידה שלא קבלה על עצמה הכנעה ל"חרדיות" שהרי המעבר לפאה כרוך בשינוי תפיסה מהותי, בדומה לקושי שבחבישת כיפה שחורה לראשו של בעל תשובה. ט' - עוד יש לדעת שבנות רבות אינן מוכנות להשתדך עם בחורים כלילי המעלות לאחר שהוברר שהבחור מעדיף פאה כדי למעט את נסיונותיו, וממילא היצע הבחורים המעולים שתוכלנה להשתדך עמם מתמעט מאד, ויש להן לדעת שנושא זה אינו כל כך חשוב בעת הבירורים, אלא לאחר נישואיהם יקבלו את הכרעת רבם כיצד יש לנהוג, ולא יעשו מזה ענין הדוחה מעלות חשובות יותר.

ט' - שמעתי מחכ"א הבנה מחודשת שהתאווה והמשיכה שיש לאדם לעברה, שונה מאדם לאדם, ובעצם מתחלקת לדרגות, הדרגה של אדם שמדרגתו גבוהה היא שנמשך לאישיותה של האשה, והמראה שלה רק גורם להבין טוב יותר את מהותה, אך ככל שמדרגתו של האדם נמוכה ובהמית יותר, הוא מתאווה לחלק היותר חיצוני ויותר גשמי של האשה, ואף מי שאינו תורני פחות ימשך לאשה טפשה וגסת רוח אפילו אם יש לה פנים יפות, ולכן ככל שהאדם יותר מעודן ורוחני, מה שיגרום לו הרהור עברה יהיה דבר יותר עמוק ומהותי אצל האשה; הפאה לא יכולה להראות כמו השיער הטבעי גם כי היא מונחת על השיער הטבעי האסוף, וממילא מבחינה טכנית היא כובע שלא נמצא בדיוק במקום שנמצא השיער הטבעי, וגם כי היא עשויה ומחוברת בצורה אחרת מהשיער הטבעי, והרבה יותר צפופה ממנו; כדי לכסות על הפער במיקום של השערות מהמיקום הטבעי - הפאה היא מסה של שערות בעלת צורה אחידה, ומרוב שער אף מסוגלת לשמור על צורתה גם כשהיא על השולחן, ולכן רוב הפאות מכסות את הפנים מכל הצדדים, כדי לטשטש את החיבור הלא טבעי בין גוש השיער הענק לבין הפנים; בשל כך במקרים רבים הפאה מסתירה לגמרי את הפנים של האשה, ואפילו מי שנמצא לצדה לא יראה את פניה כשראשה מוטת מעט; אמנם, אותם האנשים שכל מה שמתקשר לנשים יוצר אצלם אסוציאציה - ימשכו ביותר גם לפאה, לעומת זאת אצל אנשים פחות בהמיי - הגירוי לא בא ממה שאינו קשור לאשה עצמה ולאישיותה המשתקפת בפניה, ולגביהם הפאה מהווה אביזר עיטוף המסתיר את הפנים ותו לא.

מנהג טעות: טען בספר 'פאה נכרית בהלכה' שאף שהמנהג השתנה וכיום גם דרך הצנועות לחבוש פאות צנועות, אולם מאחר ו'התגלה' ששלטי הגבורים התיר את חבישת הפאה רק בחצר, וכן 'התגלה' בכוונת הרמ"א המג"א והפמ"ג - לכן צריך לומר שמנהג חבישת הפאה ברה"ר הוא מנהג טעות שאסור לקיימו ~ יש להשיב: א' - יומרני וחוצפני לומר שכל גדולי וגאוני אשכנז במערב אירופה במאה השנים האחרונות שכל בית ישראל נסמך עליהם באיסורים החמורים טעו והתירו איסור הלכה למעשה למיליוני נשים, ושרבבות הנשים הצנועות החובשות פאות צנועות בדורנו בהוראת רבותיהן הן עברייניות, ושרק בדורנו נגלה הפשט האמיתי שיציל את כל בית ישראל מאיסור - וכבר כתבתי קונטרס הדוחה מכל וכל את ראיותיו [הקונטרס נמצא בגירסת הקובץ של חוברת זו; וראה בשר"ת שמ"ש ומגן (ב' אה"ע י"ז) דברים חריפים כנגד

המתירמר להוכיח לכל גאון וגדול שהוא טועה]. ב' - עוד י"ל שהמתירים לא הסתמכו בלעדית על שלטי הגבורים אלא התירו את חבישת הפאה כי חשבו שאין סיבה לאסור, או כי ראו שצורך השעה להתיר, והביאו את שלטי הגבורים רק כתוספת, ורק האוסרים הם שהוצרכו לדון בדברי שלטי הגבורים שהתיר, וממילא גם לאחר המצאת הפשט המחודש ששלטי הגבורים התיר רק בחצר - אין הדבר משפיע על ההיתר. ג' - גם בשו"ת באר שבע כבר כתב שההיתר רק בחצר, ואעפ"כ הבין ששלטי הגבורים התיר גם ברה"ר ולא ייחס את פשט זה גם לשלטי הגבורים [ומה שהשיבו שהבאר שבע לא ראה את שלטי הגבורים בכתובות אינה תשובה - מאחר ויכול היה להכניס את פשט זה בשלטי הגבורים במסכת שבת גם בלי לדעת מדבריו בכתובות; ועוד - כדי לקיים את הפשט המחודש חובה לדחוק את הגמרא במסכת נזיר שרצונו של הבעל הוא שאשתו תהא קרחת בחצר - שהוא דוחק גדול (שאם לא כן הרי משם ראייה שהפאה הותרה בחצר, ומה צריך ששלטי הגבורים יחדש זאת, ראה בהערה יג)]. ד' - עוד טען שם שהסבר זה כבר כתוב בדברי החוות יאיר, דבר שכלל אינו נראה למעיין בדבריו [כמבואר בהערה י]. ה' - הוסיפו לי (הבחור ארי' לייב קלמנסון משיבת תומכי תמימים שבצרפת) שבר"ן (יומא ב': ד"ה ומיהו וד"ה ואיכא) כתב לגבי יציאה באנפליא ביוהכ"פ 'ומדקתני סתמא 'יוצאין' - משמע דאפילו לרה"ר' - היינו שסתם יציאה היא לרה"ר ולא לחצר; אף שהר"ן נחלק שם על הרמב"ן - אולם הראשונים פסקו כהר"ן, וכ"פ בשו"ע (תרי"ד ב'); וכן משמע שהבין אף השלטי הגבורים עצמו שם (יומא ב': אות א') שהרי נקט להתיר אף ברה"ר - כפי שמשמע מדבריו שהנדון שלו היה לגבי היוצא לרה"ר כדכתב 'למקרי בצבורא', א"כ נלמד שאף לגבי פאה כשכתב 'לנשים היוצאות' - כוונתו בסתמא לרה"ר, ודלא כפי שפירשו כמה מבעלי החבורות [מאחר וגם המג"א המ"ב שו"ע הרב ועוד פסקו כדעת הר"ן - יש לנו לבאר גם בדעתם שסתם יציאה היא לרה"ר, ודלא כפי שחידשו בעלי החבורות הנ"ל].

האם הפמ"ג חזר בו מהיתרו: טען בספר 'פאה נכרית בהלכה' שאף שהפרי מגדים התיר לחבוש פאה אולם נמצא כתב יד מאוחר בספר 'אם לבינה' שחזר בו מהתירו, וממילא נפל ההיתר וכבר אי אפשר להסתמך יותר על המ"ב שהעתיקו ~ יש להשיב שכדי להתיר את חבישת הפאות הצנועות כיום אין צורך להסתמך דוקא על שלטי הגבורים, הדרכי משה או הפרי מגדים אלא מאחר והפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - לכל אשה הרשות לחבוש פאה צנועה, וכלל אין חשיבות לעובדה שהפמ"ג חזר בו [אם אכן חזר בו, שהרי מנין שנסמך על כתב יד שחזר בו נגד דבריו המפורשים כאשר לא פורסם ברבים שחזר בו, ועוד - יתכן שחזרתו היא רק על דרך ההתעוררות בהתאם למצב דורו ואינה הוראה לדורות; כשהתבוננתי במה שמביאים בשמו (בשם הספר 'אם לבינה אות "כתובה") ראיתי שכתוב שם שהחשש משום וּבְחֻקֵּיהֶם לא תִּלְכוּ הוא כשעושה שלא יכירו שהוא בן ישראל (וזה אינו שייך אצלנו), החשש משום מראית העין הוא כשאין סימן מובהק שזו פאה (בעמוד 33 כתבנו בשם פוסקים רבים שדי שיהא ניכר לנשים), והחשש משום שעוברת על דת יהודית - אפשר שאינו קיים כשכל בני המדינה מקודם מתן תורה ועד עתה הנהיגו כך (כלומר שסובר שיתכן שדת יהודית משתנית לפי מנהג המקומות, ואינו סובר שיכולה להשתנות לפי שינוי התקופות, ובזאת כנראה שלא נהגו כמותו כל בית ישראל ששינו ממנהגם וכבר אינן לבושות רדיד, ומאחר ויפתח בדורו כשמואל בדורו - יש לנו לברר עם פוסקי הדור שלנו אם לפי מצב הדור יש להתיר לחבוש פאות, ואכן כמעט ולא מצאנו מי מהם שמורה לרבים שפאה צנועה אסורה ברה"ר); בהתבוננות בלשונו של הפמ"ג מוכח שלא חזר בו מהכרעתו שהיתר הפאה תלוי במנהג המקומות אלא רק מההיתר למעשה לבנות עירו, כי בעירו נהגו לאסור, ומקרב באו לשם נשים שהחלו לחבוש פאה - לכן הוצרך לצאת כנגדן, אך אין בזה כדי לאסור במקומות שנוהגים להתיר (ממאמר הגר"א פולק)].

לבנות ספרד: טענו הטוענים שאף אם לבנות אשכנז יש על מה לסמוך בחובשן פאה אך לבנות ספרד כלל אין על מי ועל מה לסמוך ~ יש להשיב: א' - מענין שדוקא הראשון שהתיר את חבישת הפאה היה

הפוסק הספרדי שלטי הגבורים, וראשי החולקים עליו היו האשכנזים תשובה מאהבה, שאילת יעב"ק, דברי חיים, חת"ם סופר ועוד. ב' - מאחר וכללי הצניעות נקבעים על פי הנהגת הנשים הצנועות שבכל מקום ובכל תקופה, כפי שהתבאר לעיל - הרי שמאחר ובדורנו הפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות יש מקום להתיר חבישת פאה צנועה למי שהתחנכה במקום שנהגו בפאה אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת, וכן הסכימו מרן הגר"ק שליט"א והגר"ק שליט"א שיש להן על מה שיסמכו. ג' - היתר חבישת הפאה נכתב גם על ידי פוסקים רבים מבני ספרד: (1) בשו"ת אור לציון (א' או"ח י"א) כתב שהיתר חבישת הפאה תלוי במנהג המקומות - וממילא בזמננו מותר לחבוש פאה בשוק; (2) בכף החיים (ע"ה י"ט) הביא רק את דברי המתירין; (3) בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח) הביא הרב משאש את דברי שו"ת יביע אומר וחלק עליו והתיר חבישת פאות צנועות גם לבנות ספרד, וכתב שחבישת המטפחת בחוץ תלויה במחלוקת הפוסקים, ולמקילים יש על מה שיסמכו, ובפרט שכל האחרונים ראו את המחמירים ולא חששו להם [וראה בהערה י' שבספר זכרון דחה את דברי הרב משה לוי זצ"ל שאסר את חבישת הפאה]; (4) בשו"ת ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) התיר את חבישת הפאה במקומות שמורגלים בזה; (5) בשו"ת החיים והשלום (אה"ע ג' ד' [רבי חיים כסא זצ"ל, מגדולי חכמי תימן]) שבפאה אין איסור מצד עצמה, ובשבת יש מחמירים שאסור לצאת עמה לרה"ד, וראוי להחמיר שהתימניות לא תלכנה אחרי המקילים - דלא נהגו בכך, אך אם אינן מקבלות - אין ראוי להוכיחן כי מוטב שתהיינה שוגגות; (6) כתב הגר"י רצאב"י (בהערות למעיל קטן ו' הערה רכ"ח) 'אי אפשר לקבוע איסור גמור ומוחלט בדבר כי חכמי הדור חלוקים בדעותיהם - אלו מתירים ואלו אוסרים... ואי אפשר להיות כל איש שורר בביתו להכריח אשתו בכך, והרבה פעמים יגרום ענין זה הפרת שלום הבית כי קשה מאד להיות שונה מחברותיה ושכנותיה, ואין לדון בזה מצד מנהגי הקהילות, כי בלאו הכי נשתנו כל מנהגי המלבושים וכיוצא בהם, ואין זה מחלוקת בין אשכנזים לספרדים כי גם מהאשכנזים יש אוסרים וגם מהספרדים יש מתירים' והוסיף שיש לצמצם את גודל הפאה, ושלא תהיה עשויה בדרך פריצות והוללות, ושארשי האשה שלא תתקשט בפאה בפני אחרים; (7) הגר"י קפאח (תשובה מכת"י בקובץ המשביר, אוסף תשובות, עמ' 40) כתב "פאה נכרית קדושה ומקודשת והלוואי וכל בנות ישראל ינהגו בה, כי אין שום הלכה אצלנו שיש לקחת את האשה למעצב כדי שיבחר ויתאים לה את הלבוש המכער אותה דוקא, אלא מותרת להתנאות בפאה נכרית". ד' - יש לעיין בטעמיו של שו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה') לאסור את הפאות [טעמיו הם: (1) חשש מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות, (2) המנהג התפשט על פי פורצי הגדרות, (3) להסבר מוסף הערוך לירושלמי אסור לצאת בפאה (לאותו ירושלמי אסורה גם חבישת מטפחת ללא רדיד ובוזה אנו בודאי אין מצריכים רדיד, וכמעט יחיד הוא הב"ח שלמד שהמטפחת היא כיסוי חלקי, ודבריו יעלו בקנה אחד עם דברי מוסף הערוך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שיערה נראה כפירש"י בערכין, משא"כ בפאות שלנו שהשער אינו נראה, דו"ק), (4) הפאה שהותרה היתה מכוסה תחת הצעיף, (5) הרמ"א הביא את ההיתר רק לגבי אמירת דברים שבקדושה כנגדה ולא לגבי היתר יציאה לשוק, כי היא פריצות (כ"כ גם בחסד לאברהם אה"ע פ"ז, ולא הבנתי את ההכרח שהרי הד"מ (באו"ח ש"ג) התיר לצאת בפאה בשבת, ומדוע להניח שמה שלא הביא כן גם ברמ"א מוכיח שחזר בו מההיתר, בלי שיהיה לנו שחזר בו), (6) ההיתר היה רק לצאת לחצר, (7) המג"א התיר רק בזמנו שהנשים היו צנועות וההולכת בפאה נודע שאינה גלוית ראש וממילא לא באו להרהור, משא"כ בזה"ז שהפרוצות מרובות וגם החובשת פאה גורמת להרהור כי מאין ידעו שזו פאה, וכל שכן שפאה הנעשית במומחיות והמחוברת יפה לשערותיה - לא ינקו מהרהור עבירה המסתכלים בה בעוברת בראש כל חיצות, (8) לבני ספרד יש לאסור מאחר וכך מנהגם הקדום], ואף הוא הסתמך על המקילין, עכ"פ לגבי אלמנה וגרושה (יביע אומר ד' אה"ע ג'). ה' - כתב הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') שהיתר חבישת הפאה לבנות ספרד חלק יותר מאשר לבנות אשכנז, שהרי פוסקים אשכנזים רבים אסרו את הפאה בזמן

שחבישתה היתה פריצת גדר, ויש מקום לומר שחלק מהפוסקים שאסרו - אסרו את חבישתה אף אם יתפשט להיתר אלא שהגדולים בזמננו הסכימו להתיר לאחר שהיתר הפאה התפשט גם בין הצנועות, אבל מנהג בני ספרד לאסור כל גילוי שער היה חמור, וחבישת הפאה היתה נחשבת אצלם כפריצות כי הגויות הערביות היו מכוסות לגמרי [ולא הוצרכו פוסקים לאסור חבישת פאה בפירוש מאחר ולפי הרגלי הלבישה בארצם לא בא בחשבון לחבוש פאה], משא"כ אצלנו טעם הפריצות אינו שייך וגם אינו פריצת גדר, ובנות ספרד שהגיעו לארץ וחונוכו במוסדות אשכנזים שהמורות חבשו פאות ככיסוי שער צנוע ולא כפריצות - הרי המשיכו בזה את מנהג מורותיהן ולא את מנהג עדתן, ורבות מאמותיהן הסירו לגמרי את הכיסוי בעלותן ארצה, ויש צורך להתיר לבנות ספרד את חבישת הפאה מאחר ואם נאסור להן הרי הצעירות יגלו את ראשן למחצה ולשליש - ושער ראשן יתגלה שהוא איסור ודאי [ואכן מצוי שחובשת מטפחת תחלל מלכסות שעה, אך כלל אינו מצוי שחובשת פאה תחלל מלכסות שעה]; וכן במהר"ם אלשקר (ל"ה) כתב לגבי נדון דומה שהבאות ממדינות שמחמירים בהנהגת צניעות מסויימת למדינות שמקילים בה - מותרות להקל מאחר ואין דעתן לשוב למקומן הראשון; ובדומה לזה כתב בשו"ת אז נדברו (י"ב מ"א) שאף שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אצל בנות תימן, אולם היה זה מפני שלפי גדרי הצניעות שנהגו בהן בתימן - לא היה שייך שתחבושנה פאה, ולא מחמת שהחשיבו את הפאה כשערות טבעיות, אך לאחר שעלו לארץ ואפילו הצנועות ביותר כבר אינן לבושות כמו בתימן - גם לגבי חבישת הפאה יש להעמיד על עיקר הדין שלפעמים יש בזה נחיצות, והמנהג אינו נקבע מחמת המציאות אם נהגו לחבוש פאה בתימן אלא אם נזהרו בזה מחמת איסור [והגרות בתימן אסורות בפאה אף אם מוצאן אינו בתימן].

גאווה: שמעתי ממו"ר שליט"א שמאחר והיתר הפאה פשט בזמננו גם אצל הצנועות ונשות הרבנים, הרי שהחובשת מטפחת מתוך תחושת צדיקות יש לחוש בה משום גאווה, שהרי מראה בעצמה שטובה היא יותר מהאחרות, וראה ב"ק (פ"א:) שרבי ורבי חייא הלכו בשדה שבצידי הדרכים משום שהיו מהמורות בדרך [והדבר מותר על פי תקנת עזרא], ורבי יהודה בן קנוסא הלך לפניו בדרך, ושאל רבי את רבי חייא מי הוא זה שמראה גדולה בפניו, ולאחר שהוברר שאדם גדול הוא וכל מעשיו לשם שמים אמרו שלולא כן היה ראוי לנדונו, והסביר המהרש"ל (ים של שלמה מ"א) שמכאן מוכח שראוי לנדונו תלמיד חכם שמתיהר ומחמיר בדין שפשט היתרו בכל ישראל. כתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל שמי שמקובל אצלם לחבוש פאות ומשנה למטפחת - הרי מראה בעצמה שסוברת שהחובשת פאה עוברת על דת יהודית. מצוי שחובשות המטפחות מפנימות גאווה כה גדולה ובכך מתגברות על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות חובשות פאה לבין מה שהחידו למוחה שהפאה אסורה - וגאווה זו מסוכנת שבעתים שהרי לא תוכל להיות מושפעת יותר מרבנים ומרבניות.

מעשה רב: כתבו בעלי החבורות שקבלו מכתבי ברכה מרבנים או שציטטו דרשות התעוררות המחזקות שלא לחבוש פאה, ובזאת יצרו רושם של הסכמה רבנית למהפכת המטפחות ~ ויש להשיב: א' - לא שתו לבם שמכתבים אלו נועדו לחזק פרט מסויים [כגון ההתרחקות מפאות שאין צנועות או מחשש תקרובת ע"ז] או שמיעדים לציבור מסויים [כגון לקהל העדה החרדית ששם אינה מקובלת חבישת פאה], והתעלמו מכך שבדורנו לא יצאו פוסקי הדור בעלי האחריות הציבורית בגזירה המחייבת שלא לחבוש כלל פאות, אלא יצאו רק כנגד פאות פרוצות או שכלל אינן נראות כפאות. ב' - ציטטו בחבורות התבטאויות של פוסקים המבטאות רחשי לב ומשאלות לב והציגו אותן כאילו הן הוראות, ולא שתו לבם לכך שכמעט כל בני ביתם ובנותיהם של אותם רבנים חובשות פאה לראשן בהסכמת הרב. ג' - מרן הגר"נ קרליץ

שליט"א אף הורה לבתו שתחבוש פאה למרות שהחתן הצהיר שדי לו במטפחת, ולבעל אחד אמר שיקנה לאשתו פאה יפה. ד' - מה שכתב בספר אורחות רבינו שמרן הקה"י צ"ל אמר שבנותיו לא שאלו אותו אם לחבוש פאה - לא שמשו את הרב מספיק כדי לדעת שבאופן זה דוחים בקש שואל טרדן, וכששאלתי את מרן הגר"ח ק"ש שליט"א אמר לי שהשמועה איננה נכונה, אלא אביו כלל לא אסר פאה שניכר שהיא פאה, וכן נוהגות נכדותיו על פיו, וכן נהגו אמו, ואשתו ואמו של החזו"א. ה' - המסלפים אף השמיעו לרבים את נאומו של מרן הגר"ש וואזנר שליט"א על הצניעות, והשומע את הנאום ישמע בבירור היכן חתכו את דבריו כדי שישמע שכאילו מרן יצא כנגד כל הפאות, וכן הביאו את דבריו בשבט הלוי וצינזרו מתוכם את החלקים המראים שכלל לא הכריע לאיסור. ו' - הוראה למעשה שמעתי שבעלה של נכדתי של מרן הגר"ש אלישיב צוק"ל היה מעונין שרעייתו תחליף את הפאה למטפחת בהסכמתה - וכששאלו את הסבא שליט"א אמר להם שבשום אופן לא יעשו כן אלא יחפשו חומרא אחרת כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר התלהבות פגה, ורק לאחר שבמשך שנתיים הפצירו בו - הסכים להתיר להם להחליף למטפחת מאחר והוכח שאין זו התלהבות רגעית העתידה לדעוך, ועוד העיד לי אחד מחכמי ירושלים [החפץ בהסתרת שמו], שכשבני ברק הורו להוריד את הפאות מחשש ע"ז, ופנו לגריש"א צ"ל שיורה לאיסור מספק דאורייתא [כל זמן שהאיסור לא היה מבורר] - אמר 'אתה יודע מה זה להוריד לאשה את הפאה - זה להוריד לה את הראש - איך אתה יכול מספק לעשות את זה', ועוד העיד שהרבנית לאה ע"ה, בתו של הגריש"א צ"ל שוחחה עם גיסתה הרבנית בורודיאנסקי תחי', בתו של הגרש"א צ"ל וקוננו שבעלי התעמולה עושים מהן מורדות באביהן בכך שהן חובשות פאה, בעוד שאביהן ראה בחבישת פאה צנועה הנהגה לכתחילה. ז' - עוד שמעתי מהרב ד. מ. ג. שליט"א ששאלו את מרן הגרש"א צ"ל מדוע התיר לאברך שאשתו תחבוש פאה מסוג מסויים אף שחתם על מכתב האוסר פאות אלו - והשיב שאותו אברך אמר לו שמחצית מנשות האברכים בכלל שלו חובשות פאות אלו, ולכן אמר לו שחבישת פאה זו מותרת שם, ואף שבנו הגר"ש שליט"א מעיד בשמו שהיה מעדיף שתחבושנה מטפחות צנועות [כפי מנהג ירושלים] - אולם דעתו למעשה היתה להתיר לחבוש פאות צנועות, כעדותם של בנו הג"ר עזריאל שליט"א והרב גנס שליט"א, וכמובא בספר 'חכו ממתקים' בשמו, וכן מעידה אחייניתו שגדלה בביתו כיתומה - שמרן צ"ל השיא אותה בפאה; עוד כתב לי אחד האברכים בבני ברק ביום ה' מנ"א תשע"ג הרה"ג יהושע בורודיאנסקי שליט"א [בנו של הג"ר יצחק ירוחם שליט"א משגיח דישיבת קול תורה וכולל הר"ן, ונכדו של מרן הגרש"ז אויערבך צ"ל]: 'בשעתו כשזקני גאון ההוראה צ"ל [הגרש"ז אויערבך צ"ל] נלב"ע, התפרסמו בשמו הרבה דברים כדרכם של צדיקים שדבריהם עושים רושם בכל העולם, ובכללם היו גם דברים בענין הפאות, שאאמו"ר שליט"א בהספדו אמר בשמו שכאשר המשיח יבוא ראשית דבר יורה להסיר הפאות ולהחליפם במטפחות, אנשי תעמולת המטפחות ששו על כך ופרסמו תחילה בשם אאמו"ר את הנ"ל, לאחר מכן הפסיקו ורק הביאו את דברי הגר"ד סגל שליט"א בענין, כמדומני שההסבר לכך פשוט - הרי אשתו הרבנית [היא אימי מורתי שתליט"א] חובשת פאה עד היום הזה... ולאחר זמן התפרסם מכתבו של דודי הגאון הנודע ראש ישיבת מעלות התורה ר' שמואל שליט"א שכתב שמאד היה חורה לאביו צ"ל ענין התפשטות הפאות הנכריות וכו' [אין המכתב אצלי עתה]; כשדברתי פעמים רבות עם אימי מורתי שתחי' אמרה לי אודות הפרסומים כאילו היה אביה צ"ל מתנגד לפאות, "הרי הוא רכש מכספו, ללא אומר ודברים שתי פאות עבורי לנישואי, וכן לנישואי אחיותיי שתחי', ואת שתי ידי הנח בברכה על ראשי העטור בפאה ערב כלולותי, וכי היה עולה על דעתנו לעשות ולסטות כלשהו מדעת אבינו רוענו שכל פניה ופניה שעשינו היתה על פיו? !; ואת דברי דודי הגר"ש שליט"א על כרחינו לפרש שכונתו

על הפאות הארוכות והבלתי צנועות [ולכן כתב שם שכאב על הפאות שהתפשטו לאחרונה, והרי הפאות עצמן כבר פשוט עשרות שנים ויותר], ואמת שאכן על כך כאב בראותו את הפאות האסורות מתפשטות, והורה בפרוטרוט מה גדר שיעור היתרן וכבר נתפרסם בספרים ומכתבים; סופו של דבר ברור ופשוט שדעתו היתה נוחה מבנותיו ונכדותיו וכו' וכו' וכלל ישראל החובשות פאות צנועות וכשרות לראשן, ודברי אאמו"ר שליט"א הנ"ל שאמר בשמו הם פשוטים ומובנים, כי בקו הכללי הוא אחז שלא היה מן הראוי שזה יהיה כיסוי הראש, אבל עד כי יבא ינון לא העלה בדעתו לפקפק כלל על מנהג ידאים ושלמים ואין להאריך עוד בפשוטות [עוד רגע אדבר, הנה אאמו"ר (הג"ר יצחק ירוחם בורודיאנסקי) שליט"א המשימש כרסם של מאות ואלפי תלמידי ישיבת קול תורה וכולל הר"ן רבות בשנים, אמר לי שהוא מודה להם שהיות וטבעה של האשה להתייפות וכו', הנסיון מוכיח שאשה שלובשת מטפחת היא מבליטה את עצמה בצורות אחרות שאינן צנועות כל כך, ולכן בהחלט יש מעליותא ועדיפות לחבישת הפאה - שאז רגועות והבעיה לא מתעוררת, וכך ראוי לנהוג], עכ"ל; הגר"י בורודיאנסקי שליט"א עצמו אמר לי שמה שאמר בשם חמיו הגרשז"א צ"ל שברור לו שכאשר מלך המשיח יבוא יתבטלו הפאות - הוא מפני שזו לא הצורה האמתית של בת ישראל כשרה, כפי שכתוב בגמרא שהוא בזיון שהשער שלה מגולה, וצריך להיות ניכר עליה שהיא נשואה ולא שתנאא כמו בחורה - כי זו אינה הצורה האמתית של בת ישראל, וממילא כשהעולם יבוא לתיקונו - ודאי שלא יהיו פאות, אולם כל זמן שהעולם עדיין לא הגיע לתיקונו - חבישת פאה צנועה מותרת. אמר לי אחד ממקורבי הגרשז"א צ"ל שבנוגע להדרכה הכללית לדור - מרן צ"ל היה שלם עם זה שהיום גם נשים טובות וצנועות חובשות פאות, ואינו סותר למה שלעתים אמר שהיה יותר טוב אם לא היו חובשות פאה, ואולי אף שמח ממי שלא חבשה פאה, ומה שאמרו בשמו שהיה נגד הפאות והצטער על זה צער גדול - זו גוזמא כי לא הצטער על זה צער גדול, ותפסו את מה שאמר שזו לא הצורה האמתית של בת ישראל, ושזה יתבטל כשמלך המשיח יבוא זה, וששיבח נשים אחרות שלא חבשו פאה, אך לא היתה לו שום בעיה, ואף תמך בפאה שצורתה אנושית ונורמאלית וצנועה כמו שמקובל על פי הרבנים; עוד הוסיף שמה שחלק מכלותיו חבשו מטפחות - הוא מכיון שמוצאן ממשפחה אחרת, אבל מצד הנהגת ביתו - חבשו פאות, ומה שהרבנית של הגר"ש שליט"א ע"ה חבשה מטפחת - הוא מבית הוריה, והגרשז"א שמח בזה, ולכן ר' שמואל אמר בשמו שהגרשז"א היה נגד פאות - אבל זו מדת חסידות שלא שווה לפי הדור שלנו; כמובן שהקפיד מאד מאד שתהיה פאה צנועה - וצנועה זה מה שמקובל שזה צנועה, ומה שעל פי הרבנים נחשב צנועה, ובכל תוקף הוא דיבר בחריפות נגד הפאות הפרועות והמתולתלות והלא צנועות. ח' - בעלי החבורות הגדילו לצטט רבנים ואדמו"רים ולא שתו לבם לכך שכמעט כולם דברו במציאות במקום ובתקופה שחבישת הפאה היתה פריצת גדר - ואי אפשר ללמוד משם על תקופתנו, כמבואר לעיל. ט' - מדהים לגלות כיצד התעלמו מהפוסקים הרבים שהתירו להדיא את חבישת הפאה ברחוב כאילו שדעתם אינה ראויה לדיון, וכיצד לא כתבו שכל גדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות [כנגד גלויות הראש], ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מברסק, הגר"ח, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי, ועוד עשרות גדולי עולם צ"ל ויבלט"א, וכן העידו הרב שך צ"ל (לרב א. ט.) והרב הלל זקס (לרב נ. ק.) על אשתו של החפץ חיים], ומדמים בעצמם שהצלת הדור תלויה בהחלפת הפאות המכובדות במטפחות שלעתים דרכן לגלוש, ויפה היו עושים אילו היו מרכזים את מלחמתם כנגד פאות פרוצות בלבד, או שהיו מרכזים את מלחמתם כנגד קולות אחרות שנוהגים בהן וכמעט שאין להן בסיס [כגון טלטול בערוב על סמך שכירות כללית או אמירה לגוי להדליק תאורה בשבת, וכדו'].

דמגוגיה: א' – לא אמנע מלהביע את רחשי לבי למקרא החוברות שהציגו בהבלטה את הפוסקים שאסרו את חבישת הפאות, בלי שניתחו את טעמיהם, כי אז היה מתגלה שבדרך כלל טעמים אלו כבר אינם נוגעים למעשה לאחר שחבישת פאות צנועות הפכה לנחלת הכלל, וגם הוסיפו על רשימת האוסרים כמה פוסקים שכלל לא אסרו **[כפי שביאירתי מקור אחר מקור בגוף החוברת]**, ומצד שני הציגו את ההיתר כאילו מתבסס רק על שלטי הגבורים, והגדילו להמציא בו הסבר שונה ממה שמאות פוסקים במשך מאות שנים הבינו בו, ולא הבינו שגדולי העולם הרבים המתירים הביאו את שלטי הגבורים רק כסיוע ולא ביססו את ההיתר על דקדוק דבריו, כפי שסיכם את הדיון באגרות משה (אה"ע ב' י"ב) שהאשה החובשת פאה "עושה כדן שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם" **[אגב - אחד מהאוסרים אף ציין את האגרות משה כמחמיר מכיון שכתב לבעל שלא יטיל את "חומרותיו" על אשתו, והתעלם מכך שהאג"מ עצמו (אה"ע ד' ל"ב י') כתב שהמנהג לאסור הוא כמעט בלא טעם]**. ב' – עוד אביע את צערי על שבאחת החוברות החלו לפנות ישירות לנשים אשר אין להן יכולת שיפוט הלכתי, והגדילו לכתוב שאין להן להשמע לרבם המתיר, כי בדבר שאתה סובר שיש להחמיר בו – אסור לשמוע להקל אפילו לסנהדרין, ואפילו אם לא למדת את הסוגיא, כל עוד הסנהדרין לא דחו את טענותיך **[ובזאת שיבשו את כוונת הסוגיא בהוריות ב': העוסקת רק בגמיר (למד את הדבר) או סביר (מבין דבר מתוך דבר)]**. ג' – עוד כתבו שאין לאשה להשמע לבעל שהרי הריסת שלום הבית של בתים אחרים לא עדיפה על שמירת שלום ביתה. ד' – עוד הגדילו לעשות בהפצת סרט לנשים אשר סובב בעיקר סביב "איסור" הפאות, ובו מאשימים בפיגועים ובמחלות שונות את חובשות הפאה כמנהג אמותיהן ונשות גדולי הדור, ואף שלמדונו חז"ל שצניעות היא המפתח לברכה אולם מי התיר להם לנהוג כנביאים ולהתיימר לדעת את גורמי האסונות ולקטרג על נשים יקרות המוסרות את עצמן לתורה ויראת שמים שכאילו כוונתן להתנאות בפני גברים, ובכך דוחפים נשים שלא לשמוע בקול הבעל, והתוצאות – מי ישורם. ה' – אף שמסתבר שכוונת בעלי החוברות והסרט היא להגדיל צניעות ויראת שמים – אולם לא כך היא הדרך המסורה מרבנותינו להפצת חיזוק **[ראה מהר"ם אלשקר (ל"ה) שכתב לגבי נדון דומה שאף אם היה אסור אפילו באיסור תורה היינו אומרים 'הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין', כל שכן בדבר המותר שנהגו בו היתר - כל המוכיחן בזה לא בדעת ידבר ועתיד ליתן את הדין]**, וקנאות הדוקרת כפנחס מופיעה במסילת ישרים רק בשער החסידות. ו' – את קונטרס זה **(במהדורו הראשונה)** שלחתי לרבנים שידעתי שהם מאוסרי חבישת הפאה וגם לכותבי החוברות – על מנת לשמוע את תגובתם, וזכיתי רק למעט תגובות בכתב אשר לא היה בכחן לפרוץ את הבנין שנבנה בחוברת זו, ובעל פה אמרו לי טיעונים שונים ומשונים אשר התייחסתי אליהם בגוף הקונטרס, וכן שלחתי למחבר הספרים 'דת משה וישראל' ו'פאה נכרית בהלכה' קונטרס עם 147 השגות על ספריו ולא זכיתי שישב לי, וכן שלחתי את הקונטרס לבית דינו של בעל שו"ת יביע אומר ולא זכיתי לתשובה. ז' – אמנם חרפות וגידופים שמעתי מאנשים אנונימיים **[אתה לא ירא שמים, אינך אפיקורס אבל אתה רשע גמור, תסמוך על רבך בגיהנום, סגנון כתיבתך הוא כשל עיתונאי ולא כשל מי שמורגל בהלכה, קודם כל הנחת מה שאתה רוצה ולאחר מכן תפרת את הסוגיות, אתה חמור גדול]**, וכן זכיתי גם לצעקות לטריקות טלפון ולהפניות גב, את חוברתי גנבו מבתי כנסת בלי לשלם את תמורתם, ואף בני ביתי זכו לאיומים; חוברת שיטנה הופצה כנגדי בשם 'אפר תחת פאר' תוך סילוף מוחלט של מה שכתבתי, ואשר השוותה את הגר"ע הילדסהיימר זצ"ל ואותי לבלעם הרשע ולמרכבה הטמאה – והכותב והמפיץ של חוברת זו נכשלו בכמה איסורי תורה חמורים הרבה יותר מחבישת פאה; והפיצו עוד חוברת אנונימית שסילפה את דברי ותקפה אותם בזלזול רב בלי שהבינו את הנושא לאשורו; והפיצו עוד חוברת שיטנה בשם 'ותרגז הארץ' אשר מתיימרת להשיב על טענותי, ומלבד שסגנון הכתיבה בוטה ודוקר כמו הזולים

אשר בארץ - הכותב מעיד על עצמו בסילופיו שמדת האמת אינה נר לרגליו, וניתוחו מעיד שיכולת חשיבתו אינה גבוהה, ולא ראיתי אפילו טעם לשלוח לו את 52 הפירוכות על כל דבריו מרישא ועד גמירא [ניתן לקוראם בגירסת הקובץ של חוברת זו]; ח' - כמו כן הפיצו נגדי מודעות רחוב: "איש בליעל... נאזור חיל בני התורה להוקיע אותו האיש אשר ממשיך עוד להפיץ דבריו בבתי כנסיות בראיות אשר כל השומע יצחק להם, עד היכן נשקוט לכבוד התורה המתחלל ולפריצת דרכי הצניעות והכל בשם דעת תורה...". ט' - ככלל - תגובות האוסרים היו לא ענייניות, ציניות, לא מכובדות ופוגעות, וניכר שלא הורגלו בשיטת הפסיקה הלומדת את הדינים ממקורם, וגם לא זכו לשמש את גדולי הדור המובהקים בהלכה. י' - שאלתי את מרן הגר"ק שליט"א אם יש לי לחוש שילמדו מחוברת זו לפרוץ ולהתיר גם פאות מודרניות - והשיב לי שאין צורך לחוש, ועודד אותי לפרסמה בלי לחשוש שמא תביא קלקול, ושהחברת כתובה טוב, ושמה שמותר - יש לפרסם שמותר, ועוד אמר לי שלא לחוש מבעלי הפשקווילים למיניהם. י"א - תלמידי חכמים אחרים התבטאו שהדברים הם פשוטים בנכונותם וכלל אינו מובן מה האוסרים רוצים, וכתב לי אחד האברכים בבני ברק הרה"ג יהושע בורודיאנסקי שליט"א [בנו של הג"ר יצחק ירוחם שליט"א משגיח דשיבת קול תורה וכולל הר"ן, ונכדו של מרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל] 'עברתי זמן רב כפי מיסת הפנאי על כל הספר הנפלא [והתורני, שלא כרובם של הספרים העוסקים בנושא, לצערי] והנני להכיר לו הכרת טובה על עבודתו הכבירה, כי האמת שמתחילה רוב האברכים והת"ח התייחסו בביטול וזלזול לכל המאיימים והמפרסמים וכו' בענין הפאות, אלא שכדרכם של דברים הם החלו לחלחל בינינו כאילו אכן איננו עושים כדיון, ואין פוצה פה ומצפצף, והרי יסכר פי דוברי שקר על צדיק עתק וקל וחומר על אלפי אלפי תלמידי חכמים העוסקים בתורת ד' יומם ולילה ובאהבתו וביראתו ישגו כל היום - ואיכה זה יעזו אנשי בליעל אלו לפצות כנגדם פיהם בכל מיני כינויי גנאי ואיומים, וכבר הרבה זמן שחשבתי כי לו איישר חילי הרי שהיה עלי להכנס לסוגיא זו בכל כוחי ולפרסם מסקנת הדברים [ואמנם לפני מספר שנים כאשר אדם יקר אחד מזכה רבים בספרים מועילים פרסם אף הוא כנראה בתמימות דברים בגנות הפאות, כתבתי לו מכתב ובו הפרדתי בין הפן ההלכתי לפן הרגשי וכו' מעין בבואה דבבואה של עבודת הקודש שכת"ר עשה בספרו הנוכחי, וכמדומה שמאז לא ראיתי ממנו פרסום בנושא], אשר על כן אודה לו בכל לבב, ורק אתפלא על ששם אל לבו השמצות וכדו' מהם ומהימיהם [שלא אתנסה בכגון דא], כי האמת ברורה לכל רואיה ואין כאן ויכוח כלל, רק כל אחד יעשה כדעת רבותיו ותו לא מידי [העתקתי את דבריו בנושא התייחסות זקנו הגרש"ז א זצ"ל לפאה בעמ' 47] ... בברכה מרובה, ותודה על כל ספריו ודברי תורתו המועילים ומאירים', וכן לאחר העיון בירחונים שונים [אור ישראל, קנין תורה, ועוד] ראיתי שכיוונתי לכמה מחברים בני זמננו, והבוחר יבחר.

סוגיות התלמוד והסברן

בסוגיות אין גזירה כללית: עד כה התבאר שאף שחז"ל לא מנעו את האשה מלהתייפות גם מחוץ לביתה, אולם צורות לבוש והתנהגות הגורמים להתבלטותה אסורים בתכלית בפני גברים; חז"ל לא אסרו משום ערוה או פריצות מקום בגופה שרגיל להיות מגולה אלא אסרו רק את גילוי המקומות הרגילים להיות מכוסים - שגילויים מעורר את היצר, אך מקומות שרגילים להיות מגולים באותה מדינה - אין גילויים נחשב כפריצות שהרי אינם מביאים לידי הרהור עבירה [ומה שבכל זאת מחשיבים את שער הפרוצות כערוה אף שרגיל להיות גלוי הוא כי מגלות אותו שלא כדין]. מעתה יש לנו לדעת אם חז"ל גזרו גזירה על חבישת פאה נכרית במקום הרבים [כמו שאסרו את גילוי השער] ולא יועיל שמנהגי הצניעות השתנו וכעת חבישת פאה צנועה מקובלת גם על נשים צנועות, או שאין גזירה מיוחדת על חבישת פאה ודינה כשאר כיסוי שער - שאם חבישת הפאה גורמת להבלטת האשה [אורך, צבע, התנפפות, מראה מיוחד, וכדו] הרי שאסורה כמו כל בגד פרוץ, ואם הפאה צנועה ולא בולטת הרי נחשבת ככיסוי שער המותר; להלן יובאו דברי חז"ל העוסקים בחבישת הפאה ובנושאים קרובים, ויבואר שלא מצאנו שחז"ל גזרו גזירה שלא לחבוש פאה במקום הרבים.

ברכות: (כ"ד.) "א"ר יצחק טפח באשה ערוה, למאי אילימא לאסתכולי בה והא א"ר ששת למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא באשתו ולק"ש... אמר רב ששת שער באשה ערוה שנאמר שַׁעֲרָךְ בְּעֶדֶר הָעֵצִים". כאן פירשו חז"ל שכוונת "וְלֹא יֵרָאֶה בְּךָ עֲרוֹת דְּבָר" היא שלא להזכיר דבר קדושה במקום ערוה (יראים שצ"ב), והוסיפו להזהיר מדרבנן שבעת אמירת דברים שבקדושה יזהר שלא יפנה עיניו לשום דבר המביא לידי הרהור - כי הראייה גורמת הרהור (מאירי), ולכן אסרו לומר דברים שבקדושה בפני טפח ממקום צנוע שבגוף האשה שאין דרכו להגלות כגון השוק (רשב"א ומאירי), וכן כנגד שער שלה או כששומע קול זמרתה. מגמרא זו למד הרשב"א (ברכות כ"ד.) שמותר לומר דברים שבקדושה כנגד מקומות בגופה שדרכם להיות גלויים כגון פניה ידיה ושערה מחוץ לצמתה [בגד המצמצמו שלא יצא] שאינו מתכסה - שראיית מקומות אלו אינה גורמת הרהור מאחר ורגילים בהם. לפי הסבר זה הוצרכו להסביר שמה שבכל זאת אין להתיר לומר דברים שבקדושה כנגד שערן של הפרוצות שרגיל להיות גלוי - הוא מכיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין וכי בנות ישראל הצנועות מקפידות בזה (מ"ב ע"ה י.). טעמים אלו אינם שייכים לגבי פאה נכרית שהרי דרכה להיות גלויה למנהגנו שאין חובשות רדיד (מ"ב ע"ה ט"ו), וגם בנות ישראל הצנועות רגילות לצאת בפאה מגולה.

שבת: (ס"ד.) "יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה בין משל חבירתה... בכבול ובפאה נכרית לחצר... אמר רב כל שאסרו חכמים לצאת בו לרה"ר - אסור לצאת בו לחצר חוץ מכבול ופאה נכרית... מאי שנא הני אמר עולא כדי שלא תתגנה על בעלה". כאן ביארו חז"ל שמותר לאשה לצאת בשבת לרשות הרבים כשבראשה קישוט העשוי מחוטי שער טבעיים, ועוד אמרו שבשבת אסור לצאת לרשות הרבים בפאה נכרית שמא תסירנה ותבא לטלטל אותה, אך כדי שלא תתגנה על בעלה התירו לה לצאת בפאה לחצר, ולא חששו שמא תצא עמה לרשות הרבים ותסירנה ותטלטלנה [נבזאת העדיפו את הפאה על שאר התכשיטים האסורים ללובשם בחצר - ומשמע שבפאה יש נוי מיוחד שחז"ל היו מעוניינים שתתקשט בו לבעלה]. מגמרא זו ניתן ללמוד שחז"ל לא אסרו על האשה להתייפות אף ברחוב, פרט לחשש טלטול ברה"ר, וכן ניתן ללמוד שחז"ל היו מעוניינים שהאשה תהיה נאה בעיני בעלה במקום שהיא מצויה

בו. לדעת שלטי הגבורים (שבת כ"ט.) חבישת הפאה הותרה אף ברשות הרבים ממש ורק בשבת אסרו שמא תסירנה ותטלטלנה; בשו"ת באר שבע (י"ח) הניח שלא יתכן שחבישת הפאה הותרה ברה"ר שהרי נראית כעוברת על דת משה [כלומר שיחשדה ששערה מגולה] ולכן פירש שהיתר חבישת הפאה הוא רק בחצר, ויש שפירשו כך גם את דברי שלטי הגבורים [והסתייעו מדבריו בכתובות ל"ב: ב' שהביא רק את הירושלמי המצריך פאה בחצר]; השאלת יעב"ץ (ב' ד') העמיד את ההיתר לצאת לרשות הרבים דוקא בחוטי שער

מקורות והערות

אלא שצוברתה על שערה - ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; ה' - עוד יתכן שחששו שעלולה להסיר את הפאה מפני הבושה לאחר שיחייכו עליה, כמ"ש תוס' (שבת נ"ד: ד"ה א'), ויתכן שהחשש שתתבייש ותסיר את הפאה היה מצוי בזמן שהפאות הוכנו באופן ידני (ספר 'חן ונבו'; ו' - עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל בזמננו עליהם [כדוגמת החשש של סרן בתה (נדה ס"ז): שהיום אינו חשש מציאות], שהרי בתקופה שהיו רגילות ללכת בשער מגולה בחצר - ברור שהמחסום מפני השליפה היה קטן יותר, וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה לגבי חשש שליפת תכשיטים - אך יש לדחות שהרי מוכח מחז"ל והראשונים שלא חששו שתשלוף כאשר השער יתגלה; ד' - בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו) כתב שהמשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי במשנה מדובר גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; ח' - עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכסות רק מקצת הראש שגם אם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שערה ישאר מכוסה [וכן מדויקת לשונו: "היצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א), ואף שדן רק על פאה חלקית שהיתה במקומו - מ"מ ההיתר הוא גם בפאה מלאה, שהרי טעם ההיתר מפני שפאה אינה ערוה] - ובפאות אלו לא חששו שתשלוף מאחר וגם אם תשלוף ומקצת שערה יתגלה הרי אין בזה איסור תורה; ט' - בתבואות שמ"ש (במאמר בספר הזכרון להגרי"י פנקל) תידין שמוכח (ב"ק צ'; רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת עמ' 57, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים.

עוד כתב בספר 'דת משה וישראל' (פרק ד') שמאחר ושלטי הגבורים (כתובות ל"ב: ב') הביא רק את הירושלמי שגם בחצר צריכה כיסוי, ולא הביא את התוס' שבחצר מותרת ללכת מגולה - ממילא יתכן שגם בחידושי בשבת התכוין רק שמותר לחבוש פאה

בספר 'דת משה וישראל' (פרק ה') כתב שמאחר ואינו מסתבר שיש לחוש שאשה נשואה תסיר את הפאה ותשאר גלוי שער ברחוב - לכן מוכח שגם שלטי הגבורים התכוון להיתר רק לצאת בפאה לחצר, וממילא נפל ההיתר של האחרונים שהתבססו עליו ~ א' - מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף אמור דוקא ברווקות ששערן דליל החובשות פאה כשיצאות לרה"ר כי אין להן מעצור להשאר בשער גלוי מאחר ומורגלות בו, וכ"כ בפמ"ג (במיוחד לו בספר אם לבניה ערך "כתובה") ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב') - אך בשלטי הגבורים דחה זאת שהרי אמרו שהתירו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה; ב' - בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ד') העמידו בארוסה המותרת בגילוי שער; ג' - עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף את הפאה בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביהכ"נ שבשדות, וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת בדבר שאין חשש שתשלפנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היה מקום לחוש שתשלפנו בשעה שרק הנשים מצויות - היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד): שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר (ולפירוש הסבא קדישא [ב' או"ח א'] אינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר), ומשמע שהרגליהם שונים מהרגלינו]; ד' - עוד יתכן שדרכן של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כליא פרוחי (רש"י שבת נ"ז:)] - שאף כשתסיר את הפאה לא תשאר חשופה (וכ"כ בתפארת ישראל בועז שבת ו' א'), ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (כמבואר ברש"י שבת נ"ז, ס.) - שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת, ולא חששו שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להתגלות, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי עלולה להסיר את הפאה כי אינה חוששת ששערה יתגלה [ויתכן שגם היו רגילות לעשות כן כאשר היה חם לה בפאה], ואין להקשות מהסוגיא בערכין (ד'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה שו"ע י"ד שמ"ט ב') שהרי שם מדובר דווקא באשה בעלת מום שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה], אך בשבת רש"י לא פירש שמדובר בבעלת מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער

מקורות והערות

(הגר"א פולק, מובא בהמשך); ב' – אם היה סובר בשבת כפי שכתב בכתובות בשם הירושלמי שגם בחצר צריכה עכ"פ כיסוי מועט, וממילא השמיענו בזאת שפאה לא גרעה מקלתה ומותרת בחצר [וממילא אין הוכחה שיתיר גם לצאת בפאה לשוק] – הרי זה פשוט ואין צורך להשמיענו שהפאה לא גרעה מסל [ואינו מסתבר שרק בא לחדש שהפאה אינה ממש כשער ומותרת בחצר – כי מדוע שנעלה על דעתנו שהפאה נחשבת כשער ממש ושבבביתא יש חשש שנחשבת פרועת ראש], והיה עדיף שישימיענו עכ"פ חידוש שלשוק אסורה לצאת בפאה כי אינה כיסוי מלא, וגם אם הפאות שבזמנו לא כיסו היטב את השער והיו דומות בכך לסל – הרי זה אינו ללווטי בפאות שלנו המכסות היטב; ג' – לדבריו הרי מה שכתב שלטי הגבורים שנמצא ששער באשה ערוה הוא רק בשער מחובר אמור רק כלפי דין אמירת דברים שבקדושה ולא כלפי יציאה לשוק – והרי שלטי הגבורים עצמו לא חילק בין הנדונים [שיער המכסה שיערה אין כאן משום שער באשה ערוה וגם לא משום פרועת ראש], וכן מלשונו בעין משפט (נזיר כ"ח:): "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן" – משמע שאין כוונתו רק להיתר מועט להיות בחצר שהרי הפאה לא גרעה מקלתה, וכשאמרו שלא יפר את נזירותה כי אפשר שלא תתגנה בעיניו בפאה – מסתבר שלא התכוונו רק שלא תתגנה בתוך הבית או בחצר אלא שגם כשיצאת עמו לשוק לא תתגנה בעיניו, שהרי אם שם תתגנה – הרי כבר התגנתה בעיניו, או כדי שלא יתן עיניו באחרת; ד' – יש לדעת ששלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין ללמוד מאומה על דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת ממה שליקט בכתובות את דברי ריא"ז שהרי שלטי הגבורים מבוסס על ליקוט דברי סמ"ג או"ז וריא"ז. עוד ראיתי את מאמרו של הגר"א פולק (ידחן אור ישראל כ"ב) שמסתבר שמדובר בפאה גלויה: א' – אל"כ מה ספיקו של רבי אבהו אם חוששים שתשלוף את הכבול מתחת השבכה – הרי היה יכול להוכיח מפאה שחוששים שתשלפנה מתחת השבכה, וכן קשה על רשב"א ושמואל המתירים, וכן מוכח מהרמב"ן שהיה פשוט לו שלא יתכן חשש שתשלוף דבר שתחת השבכה ונדחק לומר שהכבול הוא על המצח; ב' – לדעת תוס' האיסור הוא שמא יחייכו עליה – ואינו שייך לחשוש לזה בפאה מכוסה; ג' – משמעות הרמב"ם שמדובר בפאה גלויה כי כתב שמתקשטת בפאה, ושהיא שער נאה – ואם הפאה היתה מכוסה לא היה שייך לחוש שתפול; ד' – הירושלמי (שבת ו' א') מתיר לצאת בתכשית

מגולה בחצר, ואין הוכחה שהתיר גם ברה"ר, ואף טען שכן פירש החוות יאיר במקור חיים (ע"ה א') [לבעל החוות יאיר]: ~ ויש להשיב: א' – שאף שהבנה זו יכולה היתה להכנס לדבריו [א] אלא שקשה להלום כיצד במשך מאות שנים האוסרים חלקו על שלטי הגבורים ולא הסבירו את דבריו כל כך בפשיטות עד ש'הבנה' זו התחדשה בדורנו (וכן פירש הפני יצחק [אה"ע ו' ו'] וחזר בו "והיה נראה לי לומר דגם הרב שלטי הגבורים גופיה לא התיר להן אלא מחצר לחצר שאין רבים בוקעין בה, ובדרך רשות הרבים או בשוק הן מכוסות בצעיף, ומ"ש 'אלא פשיטא שהולכות בשערות מגולות' – לא שהולכות בהם לרשות הרבים ולשוק אלא דוקא בחצר שלהן ומחצר לחצר, ובדרך הן מכוסות בצעיף – אך מה אעשה שכל החולקין עליו לא הבינו כן בדבריו ז"ל"), ואפילו הבאר שבע שהוא ראש החולקים על היתר הפאה בשוק ובעצמו פירש שהיתר רק בחצר – לא ייחס הבנה זו לשלטי הגבורים, ואף הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר ד' אה"ע ג' כתב ששלטי הגבורים והדרכי משה והפמ"ג התירו לצאת בפאה לרשות הרבים; ועוד – כדי לחדש 'הבנה זו' צריך לייחס טעות למאות פוסקים במשך מאות שנים ש'טעו' בהבנת שלטי הגבורים, ו'טעו' לעשות מחלוקת בינו לבין הבאר שבע והיעב"ץ, ו'טעו' לחשוב שהרמ"א והמג"א התירו חבישת פאה ברה"ר, בעוד 'פשט' זה בדברי שלטי הגבורים לא נידח הוא, שהרי מופיע על גליון הרי"ף בסוגיא של פרועת ראש, ומובא גם בב"ש בסוגיא דפרועת ראש (קט"ו ט'); המעיין במקור חיים יראה שאי אפשר ללמוד משם מאומה לנדונו כי כל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א היה שלטי הגבורים ושמפורש שם שמותרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנתלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערוך לירושלמי (ש'היוצאת בקפלטין אין בה משום פרועת ראש' – ופירש מוסף הערוך שהוא פאה [מוסף הערוך הוא אחרון, ואין הסבר זה מהערוך, ולא מצאנו ראשון שיסביר שקפלטין הוא פאה]) ושהמהר"י מינץ אוסר להתקשט בפאה ואפילו בבגד משי הדומה לשער, ואף שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי שלא התיי חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעין בתוכו – אך מ"מ אין להכריח שכוונתו שברה"ד יהיה אסור, שהרי כוונת דבריו רק ללמד את מקור הרמ"א להיתר חבישת הפאה, וכלל לא דן בגדרי ההיתר, ובודאי שלא עלה על דעתו לקבוע עמדה בנדון אם שלטי הגבורים התיי גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"י מינץ שאסר שדבריו אמורים רק ברה"ר – ואם נדייק את דבריו אלו הרי יצא להיפך שמפרש ששלטי הגבורים התיי אף ברחוב, ואדרבה מוכח מדברי המקור חיים שלא ראה את הירושלמי עצמו אלא רק את מוסף הערוך ולכן לא ידע שהירושלמי אוסר קפלטין במבוי ולכן הביא את הירושלמי כמקור לרמ"א המתיר ברה"ר] – אלא שפשטות דבריו מעידים שהתכוון להתיר גם בשוק, וכן הבינו כל גדולי העולם שחלקו עליו, שהרי טרח לומר שבפאה "אין לא משום ערוה ולא משום פרועת ראש, ואין בכך כלום" – דלשון 'פרועת ראש' – בד"כ משמעותה ברה"ר (הרב זאב שכטר, ירחון אור ישראל כ"א), וכן מוכח מתחילת דבריו 'ראיה וסמך לנשים היוצאות' – שמשמעות 'יציאה' בפרק במה אשה היא לרה"ר

היוצאים חוץ לכיסוי השער ולא בפאה נכרית שעומדת במקום שער ממש, אך בתוס' ר"ד (שבת נ"ז). פירש שחוטם אלו מכסים את שער החייב בכיסוי [שהרי כתב ששליפתם גורמת לגילוי שער הנחשב כפריצות, וכן מוכח מעוד ראשונים שכתבו שנותנת החוטם על ראשה במקום שער, וכן המג"א (ע"ה ה') והגר"א (או"ח ע"ה ב') למדו מכאן את היתר הפאה ברה"ר]; עוד פירש הבאר שבע שסוגיית הפאה עוסקת רק בדיני שבת אך עדיין יש בחבישתה ברה"ר משום עוברת על דת יהודית; שלטי הגבורים והמאירי פירשו שהפאה היתה גלויה, והבאר שבע פירש שהפאה הוסתרה תחת שבכה ורדיד שאל"כ יש לחוש שיחשדו שאינה מכסה את שער^א, הגר"א (שנות אליהו שבת ו' ה') כתב שהפאה היתה עטופה בצעיף אך משמע שבביאורו (ע"ה ב') חזר

מקורות והערות

טמון; ה' - המג"א והגר"א הוכיחו מחוטי שער שפאה מותרת - והרי שם בודאי מדובר בגלויים שאם לא כן לא היה שייך לחוש שיחייבו עליה, וכן ניתן להוכיח שלא מדובר רק בחוטם מועטים אלא כעין פאה שהרי הם שבח לה ולובשתם להראות שהיא צעירה, וכן מבואר בתוס' ר"ד בריטב"א ובפרישה; ו' - מאחר ולכו"ע פירוש "במה אשה יוצאת" הוא לרה"ר [ונחלקו רב ורב ענני בר ששון משמיה דרבי ישמעאל (שבת ס"ד): אם גם לחצר] - הרי ששלטי הגבורים סתם שיש לו 'ראיה' וסמך לנשים היוצאות - כוונתו לרה"ר, דאל"כ הרי נמצא שבלבל את הלומד דבריו שיאלץ לדעת ולהתחשב במה שהביא בכתובות את שיטת ריא"ז; ז' - שלטי הגבורים הוצרך למצוא סמך להיתר - ואילו היה מדובר רק בחצר מדוע לא יכול היה למצוא סמך מכך שכל הראשונים פרט לריא"ז מתירים גילוי שער בחצר; ח' - מ"מ יש לזכור שראיית שלטי הגבורים לא היתה אלא 'סמך', ועיקר ראייתו היתה הסברא הפשוטה שגזירת הכתוב היא בגילוי השער הטבעי ולא בשער תלוש - שהוא כבגד בעלמא.

ש"ר שלא יתכן לפרש שלטי הגבורים בנזיר היתר פאה רק בחצר, שהרי בחשבון הגמרא בערכין [המובאת בעמוד 57] מוכח ששערן היה גלוי בחצר כי אם היו מחוייבות לחבוש בחצר קלתה הרי שגם דלילות השער היו חובשות קלתה בחצר כשאר הנשים, ורק בבית היו נצרכות לחבוש פאה לבעליהן - ושימוש מועט זה לא היה מחשיב את הפאה כחלק מגופה, אלא מוכח שחבשו את הפאה גם בחצר היכן שהיה רוב תשמישן - כדי להדמות לשאר הנשים ששערן גלוי בחצר, וכן בגמרא בנזיר [המובאת בעמוד 58] מוכח שלרבי מאיר הלכה בחצר גלוית שער, שאם לא כן למה מועילה הפרתו, ומשמע מלשון הגמרא שגם ת"ק לא נחלק עליו בזה, וא"כ הוא דלא כירושלמי שבחצר חויבו בכיסוי שער עכ"פ של פאה, ולכן ברור שמה שכתב בעין משפט בנזיר "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן" - הוא היתר לשוק ולא רק לחצר [אמנם היעב"ץ הסביר שקפידת הבעל היתה רק לראותה במראה שער בבית, ולא היה אכפת לו שבחצר תראה מגולחת - ולא הבנתי כיצד לא נתגנה בעיניו אם תהיה קרחת בחצר]; לעיל בעמ' 44

הבאתי לשון הר"ן ביומא ב': ש'סתמא 'וצאין' - משמע דאפילו לרה"ר, ושכ"מ משלטי הגבורים שם. מאחר ואי אפשר להוכיח לשום כיוון לכן מובן מדוע שלטי הגבורים רק אמר שמכאן סמך לנשים היוצאות בפאה, וגם מסתבר שלא התכוין להיתר חבישת פאה ברחוב במקומות שהדבר לא היה מקובל, וגם מסתבר שבזמן הגמרא לא היה הדבר נפוץ, וצ"ע.

גם אם היה מקום לפרש שלטי הגבורים התכוין להיתר חבישת פאה רק בחצר - אין בזה חשיבות לגבינו שהרי ההיתר אצלנו אינו מתבסס עליו כי הרי היום מנהג הנשים הצנועות לחבוש פאה צנועה גם ברחוב [והמעין בדברי הפוסקים יראה שהמתירים כמעט ולא הוצרכו לשלטי הגבורים, והאוסרים הם שהוצרכו לדון בדבריו], וממילא כל שיש לדון הוא אם חז"ל אסרו להדיא חבישת פאה ברחוב, ומאחר ואין כל הוכחה שגזרו על כך - הרי שמנהגנו בהיתרו עומד.

^א שלטי הגבורים כתב שהפאה היתה גלויה שאם לא כן מדוע נחשבת קישוט, ומתאים הדבר למה שפירש שהפאה היתה כמין מגבעת שמודבקות לה שערות, והוא כהגדרת פיה"מ, וכן מסתבר שהפאה היתה גלויה לדעת המאירי שכתב (שבת ס"ד): שהפאה מנעה את ראיית שער הלבן; אולם הבאר שבע כתב שלא יתכן שהפאה היתה גלויה כי לא יעלה על הדעת שתראה באופן שיחשדו בה שמגלה את שער, ולכן פירש שהפאה המוזכרת בתלמוד היתה תחת שבכה ועל ראשה רדיד, ותועלת הפאה היתה רק בניפוח שער הנשים ששערן דליל - כדי שבעליהן לא ירגישו במיעוט שערן, והוצרך לפרש שאת הפאה חבשו רק נשים ששערן דליל כהגדרת רש"י בערכין, ולא הסכים להגדרת פיה"מ שהפאה היא מגבעת שמדביקים בה שער כי אז אינו מובן מדוע דימו בסוגיא דערכין את הפאה לגוף האשה כלפי איסור הנאה ממת [והוסיף לפרש עוד שהיתר הפאה אמור בפאה מכוסה, או רק בחצר, או שכללאין היתר לצאת בפאה כי הגמרא עוסקת רק בדיני שבת], ולכן כתב בספר 'דת משה וישראל' שמאחר ודברי הבאר שבע מוכרחים - הרי שמסתבר שהבנה

בו [ודבריו בביאורו הם המאוחרים והעיקריים מאחר שנכתבו על ידי עצמו ולדינא, משא"כ ביאורו למשנה נכתב ע"י תלמידים (ש"ת אור יצחק אה"ע ג')], ופלפל בזה רבות בבית יצחק (או"ח י"ד) והסיק שניתן להוכיח מגמרא זו כשלטי הגבורים; התשובה מאהבה (א' מ"ח) בתחילה פירש שהפאה היתה גלויה אלא שבשבת חששו שתסרינה כי השימוש בפאה הוא עראי, ולאחר מכן פירש שהפאה היתה מכוסה, והסביר שגם שלטי הגבורים הותר רק בפאות היוצאות מבין קשוריה, ובתשובה אחרת (א' מ"ז) סיים שיש לסמוך על המתירים. דברי שלטי הגבורים הובאו להלכה בדרכי משה (ש"ג ר'), וכ"כ המג"א (ע"ה ה') וכן הובא בפמ"ג (ע"ה א"א ה') ובמ"ב (ע"ה ט"ו)³⁶. מכל הנ"ל יוצא שנחלקו אם במשנה שכתבה את היתר ענידת חוטי שער שלה ברה"ר ואת היתר חבישת הפאה בחצר - מונח גם שמותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר ביום חול לפי הרגלי הצניעות שלהם, אולם לכל הדעות אין מכאן מקור לומר שחכמים גזרו שלא לחבוש פאה ברה"ר [שגזירה זו היתה חלה גם לאחר שהרגלי הצניעות השתנו, כבזמננו]. כתב בשו"ת סתרי ומגני (ב' מ"ד) שאין לחוש שתסיר את הפאה "עוד י"ל דהפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי - וליכא למיחש דמחכו עלה, ולא אתי למשתלפה".

יומא: (מ"ז). "שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך? אמרה להם מימי לא ראו קורות בתי קלעי שער, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו". הזהור (פרשת נשא קכ"ה): החמיר מאד ברעה הנגרמת מכך ששערות ראש האשה נחשפות אף

מקורות והערות

ביאורו למשנה נכתב ע"י תלמידים, וכן אנו מקובלים מתלמידיו שהתירו (הלכות הגר"א ומהגיו ע"ט). גם אם נפרש את הסוגיא שמדובר בפאה מוסתרת כדעת הבאר שבע - אין בזה חשיבות לגבינו שהרי ההיתר אצלנו מתבסס על מנהג הנשים הצנועות לחבוש פאה צנועה גלויה, וממילא כל שיש לדון הוא רק אם חז"ל אסרו להדיא חבישת פאה גלויה ברחוב, ומאחר ואין כל הוכחה שגזרו על כך - הרי שאין לערער על מנהגנו.³⁷ בסוף ספר 'פאה נכרית בהלכה' כתב שהפמ"ג והמ"ב שתלו את ההיתר במנהג המקומות - לא הכריעו כפסק הרמ"א כשלטי הגבורים אלא רק הביאו שיש בזה מחלוקת, וכוונתם רק לומר שבמקומות שדרך הנשים לצאת בפאה גלויה - מותר לגברים לומר דברים שבקדושה כנגד הפאה, וממילא אין ללמוד מדבריהם היתר לצאת בפאה אף במקומות שנהגו בכך ~ אמנם המעיין בדברי הפמ"ג יראה שפתח דבריו בכך שהמג"א מתיר לצאת בפאה מגולה לרה"ר, וממילא הנדון כאן אינו רק לגבי ק"ש אלא גם לגבי יציאה לרה"ר, וכן מוכח גם מכל המשך דבריו, וכן מוכח גם מדברי המ"ב שהעתיקו, וממילא ברור שגם כשכתב שהמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע - כוונתו לא רק לגבי גברים שקוראים ק"ש אלא גם לגבי נשים שיוצאות לרה"ר - שיש להן לסמוך על השו"ע שאין איסור ערוה בשער שרגיל להיות מגולה מאחר ואינו מעורר הרהור, וממילא מותר לצאת בפאה צנועה שרגילה להיות מגולה.

זו לא נעלמה משלטי הגבורים, ובהכרח שגם מה שלטי הגבורים הותר לחבוש פאה גלויה היה רק בחצר ~ אמנם דחוק לפרש שמדובר בפאה מוסתרת שכל מטרתה רק להוסיף נפח לשער, כי מה משנה לבעלה אם תחת השבכה והרדיד יש לה עוד ס"מ עובי פאה [ואפילו לנשים בזמננו הנהוגות לגלח את שערן אין סוג תכשיט שמטרתו ליצור עובי תחת המטפחת], אלא נראה לומר שדוקא בערכין פירש"י שהפאה נקשרה לנשים ששערן דליל ומהלכות בה כל היום - כי רק סוג פאה כזה ניתן להחשיב כחלק מגופה ולאוסרו בהנאה עם הריגתה בבי"ד, אך בשבת רש"י כתב שצוברתה על שער ואלא פירש שמדובר בבעלות מוס וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער כי שם מדובר בנשים רגילות שחובשות פאה לנוי, וגם בסנהדרין רש"י הגדיר את הפאה כעשויה לנוי, וכן ברור שבנזיר מדובר בפאה כמו שלנו שהרי הפאה מונעת את הגנאי שבראית שערות מגולחות; יתכן שמה שפירש הגר"א (שנות אליהו שבת ר' ה') "פירוש שאין לה שיער - נוטלת שיער ומכנסת תחת הצעיף כדי שתתראה בעלת שער" אינו אלא מפני המקובל בזמננו ללבוש רדיד מעל המטפחת, ולפי פירוש זה - מאחר ואין נשותינו מניחות רדיד על המטפחת גם לא תצטרכנה להניח רדיד על הפאה הגלויה, כי נתינת רדיד על כסוי מלא תלויה במנהג המקומות [ראה טור (אה"ע סס"י ע"ג) ופרישה (אה"ע קט"ו ט')]; ואכן הגר"א על השו"ע (או"ח ע"ה ב') הביא סיוע לרמ"א שהתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה מהמשנה המתירה לצאת בחוטי שער - ומוכח שהתיר לצאת בפאה גלויה, ודבריו בביאורו הם המאוחרים והם העיקריים מאחר שנכתבו על ידי עצמו ולדינא, משא"כ

בביתה, ואף באין רואים, ובירך את בניה ובעלה של הזהירה בכך, וכן התקבל כמנהג שהנשים מכסות את ראשן אף בבית (חת"ס סופר או"ח ל"ו, אך האג"מ אה"ע א' נ"ח חולק) - אף שאינו מסתבר לומר שמרובות הנשים ששער ראשן כלל אינו מציין מהכיסוי, כפשטות הזוהר. מכל מקום מהנהגת קמחית ומדברי הזוהר אין ללמוד לאסור לחבוש פאה מלאה מגולה (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה', אז נדברו י"ב מ"א [וכתב שם שמאחר והזוהר מחמיר אף בגילוי שער בביתה - לכן אינו מוכרח שאיסור גילוי שער הוא מפני הצניעות]) אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה, שהרי אינה שער ממש אלא כיסוי שער גמור ומלא [גם אם קמחית היתה חובשת פאה בביתה היה ניתן לומר ששערה מוסתר (והגב' בקונטרס השטנה 'אפר תחת פאר' שעלי לבקש מחילה על עלבון קמחית)]; פאה מלאה אף מונעת בריחת שערות ולכן מהווה כיסוי נאות יותר מאשר מטפחת שדרכה לגלוש, ובכך מתגלה מעט משער ראשה החייב בכיסוי (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר שם); פאה מלאה אף טובה ממטפחת בהסתרת השער היוצא חוץ לקישוריה שיש המתירים את גילוי במקום שנהגו (אף לדעת הזוהר - מהר"ם אלשקר ל"ה) ויש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב').

כתובות: (דף ע"ב) "ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, ראשה פרוע - דאורייתא היא דכתיב ופרע את ראש האשה ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש? דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור, אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש, הוי בה רבי זירא היכא? אילימא בשוק - דת יהודית היא, ואלא בחצר - אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה? אמר אביי ואיתימא רב כהנא מחצר לחצר ודרך מבוי". התורה אמרה שמצוה לגרש (לבוש אה"ע קי"ט א'-ב') אשה שאינה מתנהגת בצניעות "והיה אם לא תמצא חן בעיני פי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פרישת ונתן בידה ושלחה מביתו" (דברים כ"ד א') - וממילא ברור שהתורה מעונינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדויקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט). שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקטש בהן" בכך שאינו ערוה (ודלא כספר 'פאה נכרית בהלכה' שהאריך לבאר שהלכות ערוה הן רק חובת האיש בעת אמירת דברים שבקדושה)], והגמרא כאן הבינה מכך שהכהן פרע את ראש הסוטה - שעד כה ראשה היה מכוסה, ולמדה מכאן שרצון התורה שבנות ישראל לא תהיינה פרועות ראש [בתה"ד (רמ"ב) כתב שלדעת הרמב"ם אינה אלא זהירות מדרבנן שרמז דאורייתא יש לה, בשרידי אש (א' ע"ח) כתב שיש לדון אם זה איסור או הנהגת התורה, באג"מ (אה"ע א' נ"ד) כתב שיתכן שאינו איסור לאו אלא מצות עשה, ובשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) כתב שבגילוי השער אין לא עשה ולא לאו אלא איסור דאורייתא כחצי שיעור]; מלשון הגמרא שבנות ישראל לא תצאנה בפרוע ראש הבינו הרמב"ם והגר"א שאזהרה זו כוללת גם פנויות, אך מאחר ובכתובות (ט"ו:) אמרה הגמרא שבתולה יוצאת בהינמא וראשה פרוע [ופירש"י ששערה על כתפיה] לכן הסביר הב"ש (אה"ע כ"א ה') שהאזהרה שלא לצאת בפרוע ראש היא רק לגרושות ואלמנות, והמג"א (ע"ה ג') כתב שממדת צניעות גם שער הבתולות לא יהיה סתור, וכן נוהגות בנות בית יעקב; עוד אמרה הגמרא שמן התורה די בכיסוי שער שאינו מלא [=קלתה, שמעט משערותיה נראים דרכן] אך ממנהג הצנועות [=דת יהודית] יש לכסותו בכיסוי מלא; את חובת הכיסוי המלא חייבו רק כשיצאת למקום שמצויים בו רבים, אך כששרויה בחצר או כשחולפת במבוי שבין חצר לחצר די בקלתה; נחלקו הראשונים אם בחצר הותרה להיות בגילוי ראש ממש (תוס' סמ"ג עפ"י ירושלמי [וראה בחקל יצחק פ"א שמסביר שתוס' הבינו שמאחר ופאה מותרת בחצר, כערך, אף שנראית כשער - ממילא גם גילוי השער עצמו מותר, ולסברנו י"ל שמה שאמרו בירושלמי 'היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע - הדא דתימא לחצר' - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער]). פאה בודאי אינה גרועה מקלתה כלפי חובת כיסוי השער [אלא שעדיין

הפאה עלולה להקאות בלתי צנועה ככל פריט לבוש אחר העשוי באופן בולט, וכן מסתבר להחשיב פאה ששערה ארוך וסתור כחוסר צניעות, כפי שאוסרים מראה כזה אף לפנויה]. מגמרא זו לא שמענו שום גזירה שלא לצאת בפאה, ולכן מסתבר שמאחר ומכסה את הראש היטב - תוכל הפאה להחשב ככיסוי מלא המותר גם ברחוב, עכ"פ לאחר שמשתמשות בה נשים צנועות רבות, וממילא ברור שהחובשת אותה אינה בכלל ה'עוברת על דת יהודית'; בשו"ת סתרי ומגני (ב' מ"ד) דייק מכך שהגמרא הביאה כדוגמא לפרועת ראש דרבנן רק את היוצאת בקלתה לשוק ולא את מי שחובשת פאה מגולה - שאין בזה אפילו משום עוברת על דת יהודית.

סנהדרין: (ק"ב) "בעי רב יוסף שיער נשים צדקניות מהו? .. בפיאה נכרית, היכי דמי - אי דמחבר בגופה כגופה דמיא? לא צריכא דתלי בסיבטא: כנכסי צדיקים שבתוכה דמי ואבד, או דלמא כיון דעיילא ונפקא כלבושה דמי, תיקו". כלומר רכושם של תושבי עיר הנדחת צריך להשרף, ומסתפקת הגמרא אם פאה נכרית של אשה שלא עבדה ע"ז בעיר הנדחת צריכה להשרף כמו רכושם של אנשי העיר, או שהפאה לא נאסרת, כמו גופה ומלבושיה שעליה, והסבירה הגמרא שפאה המחוברת בגופה בודאי נחשבת כמלבושיה שעליה וניצלת, והספק הוא בפאה התלויה על יתד שאף שכעת אינה על גופה אבל מכיון שרגילה לקושרה תדיר ורגילה היא לצאת ולבוא עמה - לכן אף על פי שכעת אינה קשורה אליה אבל דנים אותה כמלבוש שעליה, כי בכל שעה דעתה עליה ודינה כשאר המלבושים (רש"י) [וראה בהמשך], ולהלכה פסק הרמב"ם שפאה זו אסורה). מגמרא זו משמע שהשימוש בפאה היה רווח ותדיר גם אצל נשים צדקניות; מאחר ולגמרא לא היה צד שבגדה שעל הקולב יחשב כמלבושה כי דעתה עליו תדיר - אלא רק על פאתה הסתפקה - מוכח שתדירות השימוש בפאה היתה גבוהה, ודעתה היתה עליה תדיר, וזאת ניתן להבין רק אם נאמר שגם יצאה עמה לשוק, וכך גם פשטות המילים "עיילא ונפקא"; אף שעדיין ניתן לדחות שאשה צדקנית זו כיסתה את פאתה בשעה שיצאה בה לשוק, אבל מ"מ בודאי לא שמענו מכאן על גזירה שלא לצאת בפאה.

ערכין: (ז') "האשה שנהרגה [ע"י ב"ד] נהנין בשערה... ואמאי איסורי הנאה ניהו? אמר רב באומרת תנו שערי לבתי, אילו אמרה תנו ידי לבתי מי יהיבין לה? אמר רב בפאה נכרית, טעמא דאמרה 'תנו' הא לא אמרה 'תנו' גופה הוא ומיתסר - והא מיבעיא ליה לרבי יוסי ברבי חנינא דבעי רבי יוסי ברבי חנינא שער נשים צדקניות מהו ואמר רבא בפאה נכרית? .. כי קמיבעיא ליה לרבי יוסי ברבי חנינא דתלי בסיכתא, הכא דמחבר בה - טעמא דאמרה 'תנו', הא לא אמרה 'תנו' - גופה הוא ומיתסר". כאן ביארו חז"ל שפאה נכרית אינה כגוף האשה וממילא אינה אסורה בהנאה כאשר לפני שהרגוה ב"ד הספיקה לומר שיתנוה לבתה וממילא גילתה דעתה שאינו נוח לה שתאסר עמה והרי היא כנטולה מחיים - ומה שאינו מחובר בה בשעת מיתתה הרי אינו נאסר (רש"י). ניתן ללמוד מכאן שפאה זו נחשבה כמחוברת בה עד כדי כך שהוצרכו לדון באלו אופנים נאסרת כאילו היא גופה (וכ"כ בשו"ע י"ד שמ"ט ב') ולכן פירש"י שמדובר דוקא באשה בעלת שער דליל **שקושרת** את הפאה **לשערה** [כאן פירש שהפאה **נקשרת לשערות**, ומיועדת לנשים **ששערן דליל**, ולא פירש שעשויה לנוי, ואילו בסנהדרין (ק"ב). פירש"י שהפאה **עשויה לנוי**, ו**נקשרת לגוף** כשאר מלבושין, ולא סייג שמיועדת רק לנשים ששערן דליל - וצ"ל שבסנהדרין הנידון הוא להנצל משריפת הרכוש של עיר הנדחת, ולזאת די שתחשב כבגדה ולא כרכוש, ולכן אפילו פאות העשויות לנוי כל אשה - נחשבות כבגדה, ואף שכעת הפאה אינה עליה - מ"מ מאחר ויוצאת ונכנסת עמה ורגילה לקושרה תדיר - כל שעה דעתה עליה, ונחשבת כמלבושין שעליה כעת, וכן בשבת (ס"ד): שהנידון הוא איזו פאה נחשבת כתכשיט - פירש"י שהפאה היא קליעת שער

הצבורה על שערה, ולא סייג שמדובר דוקא בבעלת שער דליל, ואילו בערכין חידשו שישנן פאות שהן ממש כגופה ולא כלבושה, ולכן יאסרו בהנאה כמו גופה של היוצאת להרג, אלא שאם תאמר שיתנו את הפאה לבתה תחשב כנטולה מחיים ולא תאסר כגופה - ולכן פירש"י שמדובר בפאה שקשורה באופן קבוע לשערותיה, וממילא העמיד באשה ששערותיה דלילות שמעונינת בפאה בכל עת, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד); מכל מקום לא שמענו מכאן איסור גורף על יציאה בפאה מגולה.

נזיר: (כ"ח:) "בד"א בתגלחת טהרה אבל בתגלחת טומאה יפר מפני שיכול לומר אי אפשר באשה מנוולת [שאינה שותה יין (רש"י), ואז הוא כנודי עינוי נפש שיכול להפר (קרבן העדה ירושלמי נזיר י"ט)], ור"מ אומר אפילו בתגלחת טהרה יפר מפני שיכול לומר אי אפשר באשה מגלחת, ות"ק אמר לך אפשר בפאה נכרית, ור"מ סבר בפאה נכרית אידי דזוהמא לא נחא ליה". כאן ביארו חז"ל שהבעל יכול להפר את נזירות אשתו שנטמאה וצריכה למנות את ימי נזירותה שנית מאחר ויכול לומר שאינו מעונין באשה מנוולת שאינה שותה יין, ונחלקו אם יכול להפר את נדרה בתום נזירותה בטענה שאינו מעונין שתתנוול בתגלחת: לדעת ת"ק אינו יכול להפר מאחר ויכולה לחבוש פאה נכרית ולא תתנוול [וכן פסק הרמב"ם], ולר"מ יכול להפר כי יכול לטעון שמזוהם בעינוי שתתן על ראשה שער אשה נכרית (פי' הרא"ש). משמע מגמרא זו שכיסוי שער שאינו פאה עלול לגרום לה להתגנות בעינוי, כי לולא האפשרות לחבוש פאה גם לדעת ת"ק יכול היה להפר את נזירותה אף שיכולה להסתפק במטפחת, ומוכח שהפאה היתה יפה, שהרי ת"ק לא התיר לבעל להפר את נזירותה כדי שלא תגלח אף שתצטרך לחבוש פאה, וממילא אין לנו לומר שהפאות שלנו שונות מהפאות שבתלמוד בכך שרק שלנו הן יפות. על גמרא זו כתב בעין משפט (אות ב' - שהוא בעל שלטי הגבורים) "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן"; מדבריו משמע שכוונתו לא רק להיתר מועט לחבוש פאה בחצר בלבד אלא שתמיד לא תתגנה גם כשיוצאת עמו לשוק, ומסתבר שהוכיח זאת מכך שאם היה אסור לחבוש פאה ברה"ר הרי שהיה רגיל לראותה ברה"ר בכיסוי מבד - וממילא מראה זה לא היה מגנה אותה בעינוי, ולא היו מתירים לו להפר את נזירותה כדי שבחצר יראנה בשערה, אך מאחר והתירו להפר את נזירותה כדי שלא תתגנה בעינוי - מוכח שיש בעלים שכלל אינם מורגלים במראה נשותיהם בכיסוי בד אף ברה"ר אלא רק במראה שער [בחצר - בשער גלוי, וברה"ר - בפאה (ומה שאמרו "אידי דזוהמא" הוא טענת בעל שכלל אינו מורגל בפאה אלא רק בכיסוי בד)]; על העין משפט נחלק הבאר שבע לשיטתו שלא יתכן שחבשו פאה מגולה בשוק שהרי נראות כעוברות על דת משה, ולכן פירש שההיתר לחבוש פאה בשוק הוא רק בפאה המכוסה בשבכה, ואם מדובר בפאה מגולה הרי ההיתר הוא רק לחבושה בחצר [בספר 'דת משה וישראל' חידש הבנה זו גם בדעת העין משפט עצמו]⁹⁷.

מקורות והערות

כאן כלל על השוק, ואילו ת"ק לא התיר להפר את נזירותה כי סבר שהגילוח אינו ניוול מאחר ויכולה לעשות פאה שהיא כשערה (קרבן העדה ירושלמי נזיר י"ט). כדי לחבושה רוב היום בחצר וכשיוצאת לשוק. גם אם נפרש שהיתר הפאה אמור כאן רק בחצר ולא דנו בחבישתה בשוק - הרי עכ"פ ודאי ניתן ללמוד מכאן שלר"מ מותרת בגילוי שער בחצר, שהרי מחמת כן מעונין היה להפר את נדרה, ומסתבר שת"ק לא

⁹⁷ בתשובה מאהבה (א' מ"ז) פירש שכל הויכוח בין ת"ק לר"מ הוא רק בחצר - כי שם הבעל יכול לדרוש שאשתו תראה בשערה ולא בפאה, כי ברה"ר בודאי גם ר"מ מודה שאינה יכולה להראות בשערה - וא"כ ניתן לפרש שגם לדעת חכמים רק בחצר הפאה היתה מגולה, ואילו ברה"ר הפאה היתה עטופה בשבכה ~ ולענ"ד אין לזה הכרח כי הרי בגמרא מדובר בבעל שהפאה מנוולת בעינוי ובודאי שאינו מניח לאשתו לחבושה גם היכן שמוותר, ולכן רגיל הוא שבשוק אשתו עטופה בשבכה - ובחצר היא גלוית שער, וממילא מעונין להפר את הנזירות כדי שתראה בשערה עכ"פ בחצר שנמצאת בה רוב היום, ולא דנו

ירושלמי כתובות: (ז' ו' [דף מ"ד:]) רבי חייה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע, הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע; יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר: חצר שהרבים בוקעין בתוכה הרי הוא כמבוי, ומבוי שאין הרבים בוקעין בתוכו הרי הוא כחצר. כאן ביארו שכשיוצאת לחצר צריכה ללבוש קפליטין ואינה יכולה להיות שם בגילוי שער, אבל אסור לצאת בקפליטין למקום שהרבים בוקעין בתוכו; מוסף הערוך (ערך קפליטין) פירש שקפליטין בלשון רומי הם שערות ותלתלים ופאה נכרית - ולדבריו כוונת הירושלמי לומר שיש ביציאה בפאה נכרית למקום שהרבים בוקעין בתוכו משום עוברת על דת יהודית; התשורת ש"י (תק"צ) כתב שפירוש זה הוא מהערוך וממילא היתה לו ראייה מראשון קדמון לאסור חבישת פאה, אלא שהבאים אחריו הוכיחו שאינו מהערוך אלא ממוסף הערוך [שהרי שהערך "קפליטין" לא הופיע בדפוסים הראשונים של הערוך עד שנת תט"ו (1655) שאז נדפס גם מוסף הערוך (שהוא אחרון), ובערוך השלם הופיע עם צורת יד לסמן שהוא ממוסף הערוך]; שאר הראשונים והמפרשים פירשו שקפליטין הוא כיסוי מבד [המאירי (כתובות ע"ב.) והסמ"ג (עשי"ן מ"ח) פירשו שהוא מטפחת, וכן ניתן להוכיח שפירש הרמב"ם (שהרי הביא הלכה זו באישות כ"ד י"ב רק לגבי היוצאת במטפחת ללא רדיד, ואילו היה מפרש שקפליטין הוא פאה - לא היה נמנע מלהביא ירושלמי מפורש זה לגבי איסור יציאה בפאה למבוי, וממילא או שפירש שקפליטין היא מטפחת, או שסבר שאין הלכה כירושלמי כי הבבלי התיר לצאת בפאה גם למבוי), וכן פירש הפני משה; הריא"ז (מובא בשלטי הגבורים כתובות עמ' 64) הבין שהוא צעיף; הב"ש (אה"ע קט"ו ט') פירש שהוא רדיד; קרבן העדה (שם) פירש שהוא בגד דק]. שלטי הגבורים (כתובות ל"ב: ב') הביא את הריא"ז שלמד מהירושלמי שבחצר צריך כיסוי קפליטין ואין לה להיות בגילוי שער [וראה מש"כ בהערה י"ג שאינו מסתבר ששלטי הגבורים עצמו סבר כן], אך בחקל יצחק (פ"א) פירש את הירושלמי גם לדעת תוס' הסוברים שגילוי שער מותר בחצר [שמאחר ופאה מותרת בחצר כערוך אף שנראית כשער - ממילא גם גילוי השער עצמו מותר, וממילא לסברתו י"ל שמה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער]. גם להסבר מוסף הערוך בירושלמי אין כאן גזירה שלא לחבוש פאות ברחוב

מקורות והערות

עוד טען בספר 'דת משה וישראל' שבסוגיא זו מוכח שפאה מקבילה לשער, שאם לא כן היה יכול להפר את נזרה בטענה שאינו מעונין בפאה שאינה יפה כשערה גם לולא הטעם שמזוהם בעיניו שתתן על ראשה שער אשה נכרית, וממילא טען שגם כלפי איסור פרועת ראש אין הבדל בין פאה לשער כי הניח שאיסור גילוי השער אינו דוקא בשער הטבעי אלא בכל אופן שנראה כשער, כדעת החסד לאברהם (הובא בעמוד 29) ~ ויש להשיב שבכל נדון יש לדעת מה הוא השם המחייב כי הפרת הנזירות תלויה בנוי, איסור הנאה ממת תלוי בשייכות לגוף, שְׁרִיפָה בעיר הנדחת תלויה בנכסים, יציאה בשבת תלויה בחשש שתסרינה, דת משה תלויה בשער מחובר, ודת יהודית תלויה במנהגי הצניעות - וממילא חשש הרהור פריצות אינו שייך ביציאה בפאה במקום שהצנועות רגילות לגלותה אלא היא כשאר בגד יפה שמוותרת להתקטט בו [כמעט כל האחרונים שאסרו לחבוש פאה עשו זאת מטעמים אחרים ולא מטעם שהחשיבו את הפאה כשער מגולה, וגם החסד לאברהם עצמו לא אמר שפאה היא שער, אלא שאם שער אסור מטעם פריצות - הרי שיש לאסור גם פאה].

נחלק עליו בכך [שהרי אמר "אפשר בפאה נכרית" - דמשמע שבד"כ לא חבשה פאה] - וא"כ מוכח בבבלי שגילוי השער מותר בחצר, דלא כירושלמי (לפירוש ריא"ז) שבחצר צריכה לחבוש קפליטין, וא"כ העין משפט שמצא מהסוגיות בנזיר ובשבת היתר לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן - מסתבר שכוונתו לא היתה רק להתיר לחבוש פאה בחצר שזו משנה שאינה צריכה שהרי לבבלי מותרת שם אף בגילוי שער, אלא כוונתו היתה להתיר את חבישת הפאה אף בשוק, דלא כדעת ספר 'דת משה וישראל' שכתב שהעין משפט התיר פאה מגולה רק בחצר [אמנם בשאלת יעב"ץ (ב' ח') ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב')] פירשו שקפידת הבעל היתה רק שלא תתנוול עליו בהיותה עמו בבית, אבל בחצר לא היה אכפת לו שתראה מגולחת לחברותיה, ולא זכיתי להבין מדוע לא חשש שתתגנה בעיניו כשיראה אותה מגולחת בחצר - והרי מהחשש שמא תתגנה עליו בחצר התירו לה לחבוש פאה בשבת בחצר למרות החשש שמא תצא בה לרה"ר ותטלטלנה (וראה רמב"ן שבת ס"ד: שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר)].

(כהבנת שו"ת יביע אומר אה"ע ה'), אלא כל שאמרו הוא שאינו מנהג דת יהודית, אך לאחר שחבישת הפאה הפכה למנהג מקובל אצל הנשים הצנועות - פשוט שאין החובשת אותה נחשבת כעוברת על דת.

סיכום הסוגיות: משמעות הגמרות הנ"ל היא שחבישת הפאה היתה רווחת, ומטרת חבישתה היתה שהאשה תהא נאה בעיני בעלה, ויתכן שנכלל בזה שתהא נאה בעיניו על ידי חבישת הפאה אף במקום שהרבים מצויים בו כי חכמים היו מעונינים שלא תתגנה בעיני בעלה בהיותה שונה משאר הנשים; עוד מוכח שהפאה היתה נאה, ואף יכולה היתה להעשות משערות טבעיות. בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שגזרו גזירה כללית שלא לחבוש פאה ברחוב, וממילא לאחר שחבישת הפאה ברחוב התפשטה גם אצל הצנועות - הרי שיש לנו לדון אותה כבגד, ולהתירה אם איננה מושכת תשומת לב.

תמצית הדין: לכבוד... שמחתי שיש בך יראת שמים וחששת להפיץ ברבים קונטרס נגדי בלי שאראה אותו תחילה, ובטרם תחשוב על הפצת החומר שלך מוטב תתבונן בנקודות הבאות. מסוגיות התלמוד אין הוכחה חותכת לאסור את הפאה, ונחלקו האחרונים האם חבישת פאה גלויה ברה"ר מותרת או אסורה.

היו מקומות [כגון במדינות מערב אירופה במאה השנים האחרונות] שהפרוצות גילו את שערן וחבישת הפאה היתה רווחת אצל הצנועות כהנהגת צניעות של החרדיות ביותר - ובמקומות אלו לא מצאנו שהרבנים טענו שאין הפאה מהווה כיסוי או שיש להחמיר ולכסות את הראש בכיסוי מבד אלא חינוכו ועודדו להשתמש בפאה. היו מקומות [כגון בארצות המזרח] שחבישת הפאה כלל לא היתה מצויה כפי צורת חייהם שהנשים היו מוסתרות, ואשה הנראית יפה בחוץ נחשבה כפרוצה - ושם לא מצאנו כתיבה רבנית אם יש מקום להתיר או לאסור פאה - מאחר ולא היה זה נוגע למעשה. הכתיבה הרבנית שמצאנו לאסור חבישת פאה היתה במקומות ובתקופות שהצנועות כיסו את ראשן באופן אחר, והפרוצות חרגו וחבשו פאה.

במקומות שחבישת הפאה הוותה את כיסוי הראש הצנוע של הנשים הצנועות הרי שלא היה זה "היתר בדיעבד" אלא זו היתה צורת כיסוי לכתחילה לגמרי, וברור שלא שייך לדון את החובשות פאה שם בעידוד הרבנים כעוברות על דת או כגורמות למכשול הרהור.

מאחר ולאחר השואה רוב מנהיגי ומחנכי היהדות החרדית בארץ היו יוצאי אירופה לכן חבישת הפאה התפשטה אפילו בקרב הישוב הישן, וממילא נוצרה מציאות שדין א"י כדין מקום שנהגו בו לחבוש פאה, שעל זאת קבלנו את הכרעת המשנה ברורה ש"יש להם על מה לסמוך".

הדין החרדי על הפאות החל בעקבות התנגשות התרבויות השונות שחל בארץ - שחובשות המטפחת [ובעיקר גלויות השער] נתקלו בחובשות הפאה שהיו רבניותיהן ומורותיהן ושכנותיהן; התגברות הפולמוס בזה חלה רק בשנים האחרונות לאחר התפשטות קונטרסים שדימו לאסור את חבישת הפאה מנימוקים הלכתיים, ולאחר מכן המאבק כנגד הפאה קיבל תדמית של מלחמת קדש דתית [ג'האד].

מסתבר מאד שצורת כיסוי השער תלויה במנהגי הצניעות הנוהגים באותו מקום ובאותה תקופה, וממילא אין כלל חשיבות לדין כיצד ובאיזה אופן התירו שלטי הגבורים והרמ"א את הפאה, אלא העיקר הוא כיצד צורת לבוש זו התקבלה במקום זה אצל הצנועות; מאחר וחבישת פאה צנועה מקובלת על נשים רבות הנחשבות צנועות בהנהגותיהן - הרי שמותר לכל אשה בארץ לחבוש פאה צנועה כמותן; מאחר ודיני צניעות מושפעים מהנהגת הנשים הצנועות שבכל מקום ולא מארץ המוצא, כמבואר במהר"ם אלשקר - לכן אין חשיבות למקום מוצאה של האשה, וכן מורים רבנים מבני ספרד.

חלק מחובשות המטפחת החיות בארץ מושפעות מהרצון הטבעי להתיפות על ידי הפאה, והצפנת הנטיה לעתים מובילה למתח ולעצבים, כידוע למי שמבין בתחושותיהן של נשים [וכבר הורה מרן הגריש"א זצוק"ל לנכדתו שלא תחליף את הפאה למטפחת כפי שחשבה לעשות, אלא תחפש חומרא אחרת, כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר ההתלהבות פגה].

מה שחששו שחבישת פאה צנועה מובילה בהכרח לחבישת פאה שאינה צנועה על ידי בתה, ואילו חבישת מטפחת מובילה את בתה להרבות בצניעות - נסתר מהנסיון, וכאשר מתירים חבישת פאה - יכולים לנתב את הנטיה ולשכנע לחבוש פאות צנועות [וגם אם לא הצליחות בזה מיד לאחר חתונתן - אך כמה שנים לאחר מכן כבר תחבוש פאה שפחות מושכת תשומת לב], אולם כאשר אוסרים לגמרי חבישת פאה הרי שבמקרים רבים עלול להיוולד מרמור המסכן את שלום הבית או שעלול להוביל לפריצת המסגרת אצלה או אצל בתה, וגם אם לא תהיה ממורמרת הרי זה מפני שתצליח להפנים גאווה כה גדולה אשר תסייע לה להתגבר על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות חובשות פאה לבין מה שהחדירו למוחה שהפאה אסורה - וגאווה זו מסוכנת שהרי לא תהיה יותר מושפעת כלל מרבנים ומרבניות - ומי הוא מחוסר האחריות אשר יטול על עצמו את הסיכון לגרום לכך.

מובן שאין להתיר חבישת פאה פרוצה - כלומר שמושכת אליה תשומת לב; רבים מפוסקי הדור מורים שלא להתיר חבישת פאה שאף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה.

✳ **סיכום הדברים:** בימינו חבישת הפאה נפוצה גם אצל הצנועות, וממילא אשה החובשת פאה אינה בכלל ה'עוברת על דת יהודית', ולכן אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות.

✳ ההיתר לחבוש פאה צנועה כולל גם פאה העשויה משער טבעי, ואפילו אם הפאה מוסיפה ביופי האשה.

✳ פאה שאינה צנועה היא פאה המיועדת לעורר תשומת לב מיוחדת אליה [אורך, סלסול או נפוחות מוגזמים, מראה פרוץ או רטוב (שומני), התנפנפות בולטת, צבע בולט, וכיו"ב] - בדומה למה שאסרו חז"ל לבישת בגד אדום.

✳ מסתבר שיתסרוקת שנחשבת כאינה צנועה לרווקה - אין להתירה גם בפאה נכרית [כגון שער פזור הגולש על הכתפים].

✳ מקובל להורות שיש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד לרווקות [כגון צמה או קוקו] - אך הפרטים בזה משתנים מתקופה לתקופה, כפי המקובל אצל הנשים הצנועות שם.

✳ פאות המתקוננות באופן שלא ירגישו כלל בשום אופן שזו פאה - ראוי למנוע את חבישתן, שכמה פוסקים אוסרים חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה, אמנם - כמעט כל הפאות ניכרות למומחית.

דָּם וְנִשְׁלֵם לְאֵל-לִבּוֹרָא עֲלֵהם

שאל מעליך

נמצא..... 64
 אם יש מעלה בלבישת שאל..... 64
 כיסוי עודף עלול להחשב כפריצות..... 65
 הפרת שלום הבית..... 66
 דרישת הבעל..... 66
 דיכוי הנטיה הטבעית להתייפות..... 66
 חינוך לצניעות..... 67
 גאווה..... 67
 חומרות..... 67
 מסקנה..... 68

הקדמה..... 62
 המשנה..... 62
 רש"י..... 62
 ירושלמי כתובות..... 62
 דברי הרמב"ם..... 63
 המחלוקת בדעת הרמב"ם..... 63
 המנהג..... 63
 כיסוי הפנים..... 63
 הצניעות תלויה במנהג המקומות..... 63
 מנהג השאל תלוי רק במנהג המקומות..... 64

הקדמה: בשנים אלו אנו עדים לנסיון לשנות כמה מנהגים מקובלים, אשר מקור השינויים אינו מפוסקי הדור ידועי השם אשר נושאים באחריות ציבורית אלא ממיעוט אנשים אשר החליטו עבור הדור במה יש להם להתחזק, ותחת אשר יבחרו עבור הדור להתחזק במצוות שבין אדם לחברו כגון בזהירות בממון ובכבוד הזולת וכדו' [ראה קב הישר (עמ' 96)]: "והכלל הזה נקוט בידך - מי שאינו רוצה להנות בממון של חברו ומכל שכן שאין רוצה בממון של גזל או ממון של גניבה ומשאו ומתנו הוא באמונה - הוא איש צדיק וישר בודאי, אבל כשהאדם רואה את חברו נושק התפילין ומתפלל ואינו עוסק במשא ומתן באמונה - צריך להרחיק ממנו בכל מיני הרחקות כי עיקר היראה והצדקות הוא בממון, וכל אדם שהוא עומד בצדקו על ממון - זה הוא צדיק גמור ועליו נאמר יגיע כפיך כי תאכל ביושר אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא" - בוחרים הם שיש לדור להתחזק בהנהגות צניעות אשר כיום אינן מקובלות בקרב היהדות החרדית בארץ ובעולם [אלא רק בקרב המוסלמים השיעים], ובכך "זוכים" הם בקלות למעמד של "מתקני הדור"; במאמר זה יבואר אם נכון להנהיג בקרב היהדות החרדית השרשית את לבישת השאל [לבוש החופה את גופה] כפי אשר מבקשים להנהיג.

המשנה: שנינו בכתובות (ע"ב) שניתן לגרש ללא כתובה את העוברת על דת יהודית, ואחד מפרטי דת יהודית הוא היוצאת וראשה פרוע, והסבירו בגמרא שהיוצאת לשוק וראשה פרוע לגמרי נחשבת עוברת על דת משה, ואם יוצאת לשוק בקלתה נחשבת כעוברת על דת יהודית - כלומר ששינתה ממנהג הצנועות, וגם אותה מצוה לגרש.

רש"י: רש"י פירש (ראה שיטמ"ק) שמדובר ביוצאת בכיסוי שער שאינו מושלם ושערותיה נראות דרכו [קלתה - סל מקש המתלבש על הראש שהיו גלילות להניחו על ראשו כדי לשאת בו משא], וממילא לדבריו די בכיסוי שער מלא כדי שלא תחשב עוברת על דת, ואין מכאן מקור להוספת כיסוי מעל הבגדים.

ירושלמי כתובות: אף שמשמעות הבבלי שבחצר מותרת להיות בגילוי שער, אולם בירושלמי (כתובות ז' ו' [דף מ"ד:]): אמרו: "רבי חיה בשם רבי יוחנן היוצאת בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע, הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע" - כלומר שכשיוצאת לחצר צריכה ללבוש קפליטין ואינה יכולה להיות שם בגילוי שער, וכשיוצאת למקום שהרבים בוקעין בתוכו אינו די אף בכיסוי קפליטין; מוסף הערוך (ערך קפליטין) פירש שקפליטין בלשון רומי הם שערות ותלתלים ופאה נכרית אך שאר הראשונים והמפרשים פירשו שקפליטין הוא כיסוי מבד [המאירי (כתובות ע"ב) והסמ"ג (עשי"ן מ"ח) פירשו שהוא מטפחת, וכן ניתן להוכיח שפירש הרמב"ם (שהרי הביא הלכה זו באישות כ"ד י"ב רק לגבי היוצאת במטפחת

ללא רדיד, ואילו היה מפרש שקפליטין הוא פאה - לא היה נמנע מלהביא ירושלמי מפורש זה לגבי איסור יציאה בפאה למבוי, וממילא או שפירש שקפליטין היא מטפחת, או שסבר שאין הלכה כירושלמי כי הבבלי התיר לצאת בפאה גם למבוי, וכן פירש הפני משה; הריא"ז (מובא בשלטי הגבורים כתובות עמ' 64) הבין שהוא צעף; הב"ש (אה"ע קט"ו ט') פירש שהוא רדיד; קרבן העדה (שם) פירש שהוא בגד דק וממילא למדנו שלדעת הירושלמי אינו די בכיסוי שער "קפליטין" העשוי בד ללא תוספת, ומהות התוספת לא התבארה.

דברי הרמב"ם: כתב הרמב"ם: "מקום שדרךן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית - נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין" (אישות י"ג י"א), "ואלו הן הדברים שאם עשתה אחד מהן עברה על דת יהודית יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוץ ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת" (אישות כ"ד י"ב) [מקורו מהירושלמי - חקל יצחק פ"א], ומכאן שהרמב"ם למד שמה שהירושלמי לא הסתפק בקפליטין ביוצאה למבוי הוא כי נצרכת גם ללבוש שאל החופה את כל גופה.

המחלוקת בדעת הרמב"ם: החת"ם סופר (או"ח ל"ו) הבין שכוונת הרמב"ם שיש לחבוש שני כיסוי שער זה על זה, ולדבריו נמצא שהיוצאת במטפחת לבד עוברת על דת יהודית, וכ"כ הבה"ל (ע"ה ד"ה מחוץ), ונמצא שפירשו שה"קפליטין" המוזכר בירושלמי, או "קלתה" המוזכר בבבלי יכול היה להיות כיסוי שער מלא - אלא שלא די בו כדי לצאת לרשות הרבים ללא תוספת רדיד - ולדבריהם יתכן שתוספת הרדיד הנצרכת בירושלמי חופה את כל הגוף, וממילא לדבריהם יתכן לומר שהירושלמי חייב ללבוש שאל, אם כי בדבריהם מפורש רק שלדעת הרמב"ם יש ללבוש כיסוי שער נוסף על הכיסוי הראשון ולא כתבו שיש ללבוש בגד החופה את רוב הגוף; אמנם הב"ח (אה"ע קט"ו סוף אות א') והפרישה (אה"ע קט"ו ט') [תירוץ ב'] ועוד מפרשים רבים הבינו שה"קפליטין" וה"קלתה" היו כיסויים דקים/שקופים/מנוקבים שהשער היה נראה דרכם, וממילא כל שהצריך הירושלמי הוא שהשער יהיה מכוסה בכיסוי מלא ואין צורך בכיסוי נוסף, כוונת הרמב"ם רק שבמקומות שהדבר נהוג - שם נהגו הנשים גם בלבישת רדיד החופה את כל גופה, ובזאת קירבו את הרמב"ם לשיטת רש"י שכל המבואר בבבלי הוא שאינו די בקלתה שהיא כיסוי שער שאינו מלא.

המנהג: נמצא שאף שיש מקום ללמוד בדעת הירושלמי שיש ללבוש שאל, וכן הבין הרמב"ם - אולם האחרונים הוציאו מהירושלמי רק שאינו די בכיסוי שער שאינו מלא, ויש אחרונים שהצריכו כיסוי שער על הכיסוי הראשון, אך לא הצריכו לבישת שאל, וממילא את כוונת הרמב"ם פירשו שיש ללבוש שאל רק במקומות שהדבר נהוג, וכן נקט באגרות משה (אה"ע א' נ"ח), וכן נוהגים להסתפק במטפחת מלאה אחת ללא כיסוי נוסף, וממילא אצלנו כלל אין מקום לחייב לבישת שאל.

כיסוי הפנים: כתב הרמב"ם (אישות כ"ה ב') "... באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות... כמו ערי אדום בזמן הזה, אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף תצא מתנכרה ולא יראה אותה אדם חוץ מקרובותיה - ה"ז טוען אף במומין שבגלוי", ולמדנו מדבריו שיש מקומות שנהגו בהם שפני הנשים תהיינה מכוסות, אולם הטוש"ע לא העתיקו שיש לנשים חיוב לכסות הפנים, וצ"ל שהבינו שכיסוי הפנים אינו חובה אלא הוא רק מנהג הצנועות והערביות, וכיום כלל אין נוהגים לכסות את הפנים.

הצניעות תלויה במנהג המקומות: יש עוד לבאר שמאחר והראשונים והפוסקים תלו את עניני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות (רש"י [שנהגו בנות ישראל], שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו [עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות], רמב"ם אישות כ"ד י"ב [מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל], רמב"ן גיטין פ"ט. [שלא נהגה כמנהג

הצניעות', שיטמ"ק כתובות ע"ב. 'דברים שאינם אסורין מן התורה אלא מנהג בנות ישראל הם לצניעותא בעלמא, והיא עוברת על דת המנהג', לבוש אה"ע ק"ט ב' [...] אינה צנועה כבנות ישראל הכשרות - מצוה מדברי הקבלה לגרשה', מגן גבורים או"ח ע"ה שלה"ג ג' ואור לציון או"ח א' י"א 'תלוי במנהג המקום', חקל יצחק פ"א 'תלוי במנהג אבות אבותינו לאסור' - הרי שהדבר פשוט ביותר שמנהגי הצניעות תלויים במקומם ובתקופתם בלבד, והנהגות שנחשבות כצניעות במקום מסויים לא בהכרח נצרכות במקום אחר, ופעמים שאף אסור לנהוג בהם במקום אחר מאחר ומושכות תשומת לב, שהרי העוברת על דת יהודית היא אשה המתנהגת בצורה חריגה לרעה, וממילא רק אם היא מתנהגת כפי המקובל במקומה ובתקופתה הרי שאינה חריגה. המנהג הרווח בלי פוצה פה ללבוש בגדים בצבעים ובגזרות שלפני מאות שנים לא היה מקובל ללבושם [חצאית שאינה מגיעה לרצפה, צבעים שאינם כהים, גזרות צרות מעט], ואם המנהגים שנהגו בהם בעבר היו מחייבים את נשותינו ללא שינוי - הרי שהיינו נאלצים שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה, וכן חז"ל הרי ציינו שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה" (שבת ס"ה), וכן מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם (אישות י"ג י"א, כ"ה ב'), מהר"ם אלשיקר (ל"ה), פרישה (אה"ע קט"ו ט' [בתירוק א']), לבוש (מנהגים ל"ו [בסוף או"ח]), אור לציון (א' או"ח י"א). הטוען שהנהגות הצניעות אינן נתונות לשינויים, ומה שהיה מקובל בעבר מחייב גם אותנו - הרי שיש לו להקפיד גם שאשתו לא תצא מביתה יותר מפעמים בחודש (על פירמב"ם אישות י"ג י"א), ושתכסה את פניה (רמב"ם שם) ושתלבש רק בגדים בצבעים בהירים, ושגם בנותיו הפנויות תכסנה את שערותיהן, וכיו"ב - ומ"מ אין לו להטיל את חומרותיו על כלל ישראל המנהיגים בביתם הנהגות צניעות הרלוונטיות למקומם ולזמנם, כדי שלא תמשוכנה תשומת לב.

מנהג השאל תלוי רק במנהג המקומות: גם הטוענים ששינוי המנהגים אינו יכול להועיל לדברים הכתובים במשנה במפורש כגון גילוי הזרועות והשער חייבים להודות ששינוי המנהגים מועיל כלפי דברים המוגדרים רק כתוספת צניעות כגון לבישת השאל, שהרי מפורש ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שאת הבגד החופה את רוב גופה לובשים רק במקומות שהדבר מקובל: "מקום שדרבן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד"; בספר "עולמות של טוהר" הביאו תמונות של נשים מקהילות שונות שחלקם לובשות שאל, והקוראת השטחית בספר זה נוטה שלא לשים לב לכך שתמונות אלו צולמו במקומות ששם לבישת השאל היתה מקובלת, אולם לא עלה על דעת איש להנהיג את השאל במקומות שהדבר אינו מקובל [ונמצא שאין ללמוד ממקומות אלו למקומות שאין הדבר מקובל].

נמצא: נמצא שבמקום שלבישת השאל אינה מקובלת - אין כלל מקום לחייב את לבישתו, והלבושת שאל אך אין מכסה את שער בשיני כיסויים - נוהגת בעצמה מנהג סותר; עתה יש לדון האם יש מעלה ללבוש שאל אף במקומות שאין מקובל ללבושו.

אם יש מעלה בלבישת שאל: האפשרות היחידה לומר שיש מעלה בלבישת שאל היא כאשר השאל נחשב מעלה בצניעות, ולכן יש להגדיר מה נחשב כצניעות ומה מוגדר כפריצות. הסתכלות של איש באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל (ברכות כ"ד). "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכוון להנות (רמב"ם אס"ב כ"א ב')] כאילו מסתכל במקום התורף", והוסיפו לאסור אף הסתכלות בבגדי צבע של אשה השטוחין על גבי כותל כשמכיר את האשה כדי שלא יבוא לידי הרהור (ע"ז כ'; רמב"ם אס"ב כ"א כ"א); אמנם ראייה לפי תומו של טפח מבשר אשה

שאינה אשתו אסורה רק כאשר רואה מקומות בגופה שדרך הצנועות לכסותם, אולם מותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוון כלל להכיר צורתה (ברכות כ"ד). "אמר רב חסדא שוק באשה ערוה" עפי"ב ב"ח או"ח ע"ה, וכן מוכח מב"ב נ"ז).

מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרך להיות מוסתרים כשיוצאת למקום שמצויים בו גברים שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראיה לפי תומם, אך אין מכאן ראייה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרךם להיות מגולים [פניה ידיה ורגליה במקום שמקובל ללכת יחפים] אף שלאנשים אסור להסתכל בהם, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) "לא אסרו לאשה שתתפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן". ממילא ברור שאין חובת הסתרה על מקום שכבר מכוסה ואין אפשרות לראות דרכו את בשרה, אלא שיש לברר אם יש תוספת מעלה בכיסוי נוסף המטשטש את צורת הגוף.

כיסוי עוֹדֵף עֵלּוּל לִהְיוֹת כּפֵרִיצוֹת: לְכַאוֹרָה יֵשׁ לְהוֹכִיחַ שִׁישׁ מִעֵלָּה בְּכִיסוֹי הָעוֹדֵף עַל מֵה שֶׁנִּצְרָךְ,

שהרי אמרו חז"ל שבמקום שנוהגים שהנשים מכסות את הפנים פרט לעינים - הצנועות עוטפות אף את אחת מהעינים (שבת פ'. צנועות כוחלות עין אחת, ראה ברש"י) - ונמצא שיש מעלה בכיסוי הגוף מעבר לנצרך, אלא שמעלה זו אמורה דוקא במקום שצורת כיסוי זו מקובלת וממילא הדבר אינו מעורר תמהון, אולם במקום שאין הדבר מקובל הרי שהוא מושך תשומת לב, ותשומת לב זו היא פריצות שהרי הגדרת פריצות היא התנהגות המעוררת תשומת לב של גברים אליה ועל ידי כך יצרם מתעורר (רש"י סוטה מ"ח. "כאש בנעורת - לפי שהעונה מטה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו - ונמצאו האנשים נותנים לבם לקול הנשים, וקול באשה ערוה כדכתיב הַשְׁמִיעִינִי אֶת קוֹלִי, ומבעיר את יצרו כאש בנעורת, אבל זמרי גברי ועניין נשי - קצת פריצות יש דקול באשה ערוה, אבל אינו מבעיר יצרו כל כך - שאין המזמרים מטים אזנם לקול העונים", וכן ראה ברלב "גמשל'ו כ"ה), וככל שהמעשה יותר אינו מקובל - הרי שדרושה עזות כדי לעשותו, וממילא נחשב כפריצות יותר גדולה, כפי שמצאנו שבביתו ובחצרה התירו לאשה להיות גלויית שער [לפי הבבלי, ולפני התגלות הזהור], וכשיוצאת מחצר לחצר דרך מבוי הצריכה כיסוי מסויים, וכשיוצאת למקום שמצויים בו רבים הצריכה כיסוי מלא, וכן ראיתי במאמר הגר"א פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמהות "צניעות" ו"פריצות" אינה רק מצד הכשלת הגברים אלא מצד האשה, כפי שמצאנו עניני צניעות גם באדם הנמצא לבדו בחדרו - כי צניעות היא ענין פנימי של בושא והנהגה בדרך עדינה, ומהות גדר התנהגות בפריצות היא פריקת עול מסווה הבושה מבת ישראל, ולכן נחשבת כפרוצה אף אם במקרה לא היה שום גבר ברחוב שהרי העיזה ללכת כך במקום שאפשר שיראוה, וברור שכשגברים רואים אותה יש בזה יותר עזות וחוסר צניעות מצידה, ונמצא שפריצות אינה חסרון כיסוי אלא התבלטות, וצניעות אינה עודף כיסוי אלא חוסר התבלטות. מאותה סיבה יש להחשיב כפריצות גם קול דיבור רעשני [נאום, פלאפון ברחוב...], בגד בצבעים רועשים ומנצנצים או בגיזרה משונה, לבישת בגדים שאין נהוג ללובשם באותו מקום [כגון חלוק ברחוב], חבישת כיסוי שער המושך תשומת לב כגון שיש בו פִּי־יטים מנצנצים או שהוא בעל צורה משונה [כובע שעליו מגדל, מטפחת ארוכה מדי, וכדו'] או פאה ארוכה ומתנפנפת או שאינה סימטרית או בעלת מראה רטוב (שומני) וכדו', וכן איפור רועש או בולט, בושם נודף, ועמידה במקום מרכזי - מאחר והם גורמים להבלטה ולמשיכת תשומת לב אף שאינם בהכרח חשיפה של גופה, והגע בעצמך כיצד יתקבל שאשה תלבש שמלת כלה ברחוב - אף שגופה מוסתר, ונמצא שבמקומות שחבישת השאָל אינה מקובלת אלא היא מעוררת תמהון ומשיכת תשומת לב - היתרון שיש בכיסוי עודף הופך לחסרון ניכר בכך שהשאָל מושך את תשומת לב הגברים, וממילא לבישת השאָל במקומות אלו מהווה מעשה פריצות; יתכן שניתן אף להוכיח את עקרון זה ממה שמצאנו לגבי תמר ו"ותסר בגדי

אַלְמִנְתָּה מַעֲלִיָּה וְתִכְס בְּצַעֲפִי וְתִתְעַלֶּף וְתִשָּׁב בְּפֶתַח עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל דְּרָךְ תִּמְנַתָּה... וַיִּרְאֶה יְהוּדָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לְזוּזָה... וַיֵּט אֵלֶיהָ אֶל הַדֶּרֶךְ" ופירש"י שתמר כסתה פניה שלא יכיר בה, ובכ"ז יהודה חשבה לזונה מאחר וישבה בפרשת דרכים - ולמדנו מכאן שכיסוי הפנים לא גרם שיהודה לא יטה אליה מאחר והישיבה בפרשת דרכים מעוררת. בחוברת "צעד אחד פנימה" השיג על דברי שאף אם אשה הלובשת שאל היא חריגה אולם דומה היא לעמוד חשמל חריג שאינו גורם משיכה ~ ויש להשיב על דבריו שגברים נמשכים לאשה לא רק בעקבות צורת גופה אלא גם בעקבות דבר המזכיר אותה, כפי שחז"ל אסרו להסתכל על בגדי צבע של אשה שמכירה (ע"ז כ:). או ללכת אחרי אשה ברחוב [גם בזמן שמסתבר שהנשים נהגו ללבוש בגדים צנועים לפחות כמו שאל], ומה שכתב "צא וראה מהי תחושת האנשים בזה" מוכיח שלא שוחח עם האנשים הגרים במקום שלבוש זה הוא חריג - הרוגזים על הלובשות לבוש זה.

הפרת שלום הבית: בקרב לובשות השאל המודרניות מצאנו נשים העושות כן בניגוד לרצונו האמיתי של בעליהן, ואשה זו מועלת בתפקידה לעשות רצון בעלה, וגורמת ליצור שלא יהיה מפויס, ונמצא ש"חומרתן" הופכת ל"קולתן", כפי שמצאנו שבעלה רשאי לדרוש ממנה להיות לבושה באופן מיטבי ולכן מותר לו להפר את נדרה אם נדרה שלא ללבוש בגד רקמה וכדו', והפרת שלום הבית בודאי נחשבת לחובתה ולא לזכותה, ואין בכח ה"מצוה" לכפר על הריסת שלום ביתה ועל העמדת בעלה בנסיגות רבים בכך שאשתו אינה יפה בעיניו בעוד שנשים זרות ממשיכות להראות נאות. כמובן שסעיף זה אינו נוגע לאשה שבעלה דוחף אותה ללבוש שאל.

דרישת הבעל: ברור שאסור לבעל לדרוש מאשתו ללבוש שאל במקום שאין הדבר מקובל אם איננה באמת מעוניינת בזה, שהרי במה שמאלץ אותה להיות שונה מחברותיה גורם לה צער רב, וכבר לימדונו חכמים שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (שבת פ"א:). כמובן שסעיף זה אינו נוגע לאשה המעוניינת בעצמה ללבוש שאל.

דיכוי הנטיה הטבעית להתייפות: עוד מצוי בקרב לובשות השאל שעושות כן מאחר ומדמות בנפשו שהקב"ה מעונין בלבישת השאל כ"כפרה" על עברה החילוני אשר בוזבז בעיסוק מוגזם ביופי ובפריצות, ויש להן לדעת שהטבע הנשי שונה במאד מהטבע הגברי גם בכך שאצל האשה הצורך להיות יפה בעיניה בעיני בעלה ובעיני חברותיה הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופייה, והיופי אינו פגם לאשה - כפי שנאמר על שרה "שהכל סכין ביפיה" [ראה בפסיקתא זוטרתא בהעלותך דף ק"ג: שהראיה ש'הכל סכין ביופייה' נלמדת משרי פרעה, שנאמר וַיִּרְאֵהוּ אֱתָהּ שְׂרִי פֶרְעָה וַיְהִלְלוּ אֶתָּהּ אֶל פֶּרְעָה], והגישה שיש לאשה להתכער בניגוד לטבעה כבר הפילה חללים רבים בקרב הבעלים, בקרב הנשים עצמן, ובקרב בנותיהן שמרדו לכיוון ההפוך; את כח זה חז"ל לא בלמו ולא מנעו את העיסוק ביופי אף למי שאינה נשואה (קדושין ל"א:; וראה מו"ק ט': שאפילו בזקנה העומדת על קברה, וראה שם שטרחו ללמדנו כיצד מסירים שער), ואף בימי אבלה התירו לבוגרת להתאפר (תענית י"ג:), ועשיית התכשיטין לאשה שבעלה במדינת הים הוחשבה בעיני חז"ל יותר מנתינת צדקה מממונו, וכאשר הבעל השתטה - פוסקין לאשתו תכשיטין מממונו אף שאין כאן בעל הראוי להתקשט לפניו (כתובות מ"ח. - ט"ז אה"ע ע' ז') - מכאן שיופי שבח הוא לאשה ולא גנאי, וידוע היטב מתוך הנסיון שמלחמה חזיתית כנגד המוטבע באופי בד"כ סופה כשלון ועלולה להוביל להתפרצות היצר בצורה חמורה יותר; אמנם במדרש (תנחומא וישלח ה') כתוב "רבנן אמרי אף בחול אסור לצאת בהן לר"ה מפני שהעם מסתכלין בה ופגם הוא לאשה שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה שאין נותנין פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב..." אך ברור שאין זה כי אם על צד המעלה במקום שהדבר

מקובל כפי שאמרו שם "לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תצא לרחוב שלא תכשל עצמה ולא תביא מכשול לבני אדם ונמצאו מסתכלין באשת איש", אולם כיום גם הצנועות אינן מקפידות שלא לצאת לרחוב, וכשיוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב. כתב לי חכ"א 'שמתי לב שהנשים הלוקחות על עצמן כל מיני רידידים ושמיות - הן בהרבה מקרים נשים שלא זכו ליופי, והיצמדות לדפוס כזה נותנת להם את הסיפוק החילופי שתפקידם הוא להיפך מיופי'.

חינוך לצניעות: חלק מלובשות השאל מקוות שבנותיהן תמשכנה את מסורת אמותיהן בלבישת

שאל לכשתגדלנה, אולם תקוה זו אינה עומדת במבחן המציאות, ובמקרים רבים דוגמא אישית עלולה ליצור תגובת נגד חריפה לכיוון ההפוך - שהרי כח החיקוי של החניך מושפע לא ממה שמראים לו אלא ממה שהוא קולט, ובת המרגישה שאמא שלה אינה יפה כשכנותיה הנראות צנועות ונאות ללא שאל המפחית מיופיהן [וכל שכן כאשר אמא שלה מזניחה את הופעתה הכללית] - הרי במקרים רבים נוצרת אצלה שאיפה חזקה לנהוג אחרת לכשתוכל, ולאחר נישואיה [או הרבה קודם לכן] פורקת היא עול ומתלבשת בחוסר צניעות ומתאפרת באיפור גס וכדו', רח"ל, ודוקא בת שראתה אמא שמשדלת להיות תמיד מטופחת ונאה אך בגדרי הצניעות הראויים [אינה מעוררת תשומת לב] - עשויה לשאוף לחקות את הנהגתה המכובדת והיפה, כנודע מתוך המציאות; וכל שכן שמה שחלקן "מהדרות" לעטות שאל על בנותיהן הפנויות בחושבן שבת שתתרגל להיות שונה מחברותיה תחפוץ לנהוג כן גם כשתגדל עלול לגרום בדיוק את ההיפך מהמצופה - שבת זו תשאף להגיע ליום שבו תוכל שלא להיות שונה, וכשתמרוד במנהגי אמה עלולה לפרוץ פרוצות רחבות עוד יותר, רח"ל.

גאוונה: הלובשת שאל מתוך תחושת צדיקות יש לחוש בה משום גאוונה והתנשאות, שהרי מראה

בעצמה שטובה היא יותר מהאחרות, וראה ב"ק (פ"א:) שרבי ורבי חייא הלכו בשדה שבצידי הדרכים משום שהיו מהמורות בדרך [והדבר מותר על פי תקנת עזרא], ורבי יהודה בן קנוסא הלך לפניו בדרך, ושאל רבי את רבי חייא מי הוא זה שמראה גדולה בפניו, ולאחר שהוברר שאדם גדול הוא וכל מעשיו לשם שמים אמרו שלולא כן היה ראוי לנדותו, והסביר המהרש"ל (ים של שלמה מ"א) שמכאן מוכח שראוי לנדות תלמיד חכם שמתיהר ומחמיר בדין שפשט היתרו בכל ישראל. ומצוי שלובשות השאל מפנימות גאוונה והתנשאות ובכך מצליחות להתגבר על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות אינן לבושות כמותה לבין מה שהיא נוהגת - וגאוונה זו מסוכנת שבעתיים שהרי לא תהיה יותר מושפעת כלל מרבנים ומרבניות, ובכך מנתקת את עצמה מהקשר הברוך בין עם ישראל למסורתו. מאחר ואשה זו מרגילה את עצמה למצוא לעצמה דרך ל"עבודת השם" לפי הבנתה ואינה מכפיפה את דעתה לדעת רבנים ואנשי חינוך ידועי שם - הרי שתחל להמציא בעצמה עוד חומרות נוספות, ומתוך כך תגיע גם להקלות בדברים חמורים - הכל מפני שאינה מכפיפה את עצמה, ומה חמורות התוצאות של אשה הקובעת לעצמה את הנהגותיה [ואף שנשים אלו תמיד תמצאנה מי שיאמר כמותן שהרי גוונים רבים לרבי ישראל - אולם המקובל בעם ישראל מדורי דורות שרבי הקהילה או השכונה הם הקובעים את הנהגת מקומם, ולא יעלה על הדעת שאשה תנהג בניגוד לדעת מרא דאתרא אף אם מצאה רב אחר שיאמר כמו רצונותיה, ואף בקרב גדולי הדור מקובל להשאיר את קביעת הנהגת המקום ביד רבני המקום].

חומרות: וכי ישאל השואל "על מה הרעש - הרי מה רע בכך שנשים מקבלות עליהן חומרות" -

שואל זה מראה בעצמו שאינו מבין מה היא חומרא ראויה ומה היא חומרא שאינה ראויה. חומרא בריאה הבונה את עבודת השם היא חומרא שהיא תוצאה של התקדמות פנימית בעבודת השם; חומרא הנובעת מעלייה - נעשית בשמחה, וכלל אין לעושה החומרא נטיה שהנהגתו תראה לסובבים אותו,

ואדרבה במסותרים תשמח נפשו כשאינ רואים לחומרתו כי אז החומרא מעידה שהתקדמותו היא פנימית ואמתית [ראה מאירי סוכה מ"ט: "לעולם יזהר אדם לעשות כל עניניו בהצנע ובחשאי ולא דרך המייה ופרסום יתר - אפילו הוצאת המת והכנסת כלה שאין דרכן בהצנע יספוד במדה נאה ויעשה שמחתו במדה בינונית, והוא שדרשו וְהִצְנַע לְקַת זו הוצאת המת והכנסת כלה - ומה דברים שדרכן בפרסום אמרה תורה וְהִצְנַע לְקַת, דברים שדרכן לעשותן בצנעה כגון צדקה ודברי תורה לא כל שכן"], ואדרבה ישאף שלא להקאות חריג כי אז עלול הוא להחשד שחומרתו היא חיצונית בלבד כמנהג החקיינים; חומרא בריאה אינה פוגמת בשמחת החיים בהיותה תוספת על עבודת השם הפנימית ולא תחליף אליה. ואילו חומרא שאינה ראויה היא הנהגה חיצונית אשר איננה מעידה על התקדמות פנימית אמיתית אלא על מעשה חיקוי, ואדרבה - הנוהג בחומרא חיצונית שיש ושם כאשר יש הרואים אותו בחומרתו שהרי בכך מקבל אישור שאדם "מחמיר" הוא וממילא פטור הוא מהתקדמות פנימית, אדם כזה נועל בפני עצמו את דלתות העליה הפנימית האמתית שהרי עסוק הוא בבניית תדמית חיצונית שאינה מעידה מאומה על דרגתו האמתית, אדם זה לא יחוש לאזהרת חז"ל (דרך ארץ ד' ה') "לא יהא אדם ער בין הישנים, ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקוראים - כללו של דבר לא ישנה אדם מדעת הבריות", אדם זה גם לא יבין מדוע מר עוקבא העיד על עצמו שהוא חומץ בן יין כנגד אביו שהרי אביו לא אכל גבינה ביום שאכל בשר, ואילו הוא אוכל בסעודה אחרת (חולין ק"ה). - ולא פשוט חיקה את הנהגת אביו; חומרא שאינה ראויה גוררת אחריה סתירות בהתנהגות - שבדברים מסויימים הוא מחמיר אך בדברים זהים או אף חמורים יותר מיקל הוא - הכל לפי דעתו של רואה, ובגרמניה היו אומרים שהכפתורים צריכים להתאים למעיל - ואינו מתאים שיהיו כפתורי זהב במעיל מרופט; חומרא שאינה ראויה גוררת אחריה מתח ועצבנות שהרי אינה מתאימה לדרגתו הפנימית האמתית, ויש לאדם לדעת שכוחותיו וזמנו מוגבלים ומצומצמים - ואם משקיע את כחו וזמנו במה שאינו ראוי - לא נשאר לו כח זמן וחשק לעבודה פנימית עמוקה; חומרא שאינה ראויה לעתים אף גוררת גאווה והתנשאות על ה"פושעים" שאין נוהגים בחומרא זה, ומצוי שבעל החומרא יקטר על מי שאינו בדרגתו הרמה, ויהא סר וזעף עליהם. אשה המבקשת להתחזק בצניעות - תחת אשר תלבש שאל ותהיה חריגה מוטב לה שלא תנהג ברכב, שלא תרבה מילים עם המוכר, שלא תשב על הספסל ברחוב, שלא תשוחח בקול עם חברה או בפלאפון במקום ציבורי, שתלך לחנות רק בשעה שהגברים אינם מצויים, שתקנע מלהעמד לשוחח באמצע הרחוב ושתקנע מלהכנס לחנות צפופה המיועדת לגברים [כגון חנות לחומרי בנין] וכדו' - הנהגות אלו הן פנימיות היות ואין מבחינים שמפני הצניעות הן נעשות, ואם כבר בוחרת לחקות אחרים - מדוע לחקות את נשות העבר בכך שלבשו שאל ולא לחקות נשים המוחזקות בצניעות שאינן לובשות שאל אלא מסתירות את עצמן באמת. גם הלובשת שאל ובוחרת להתבלט - בחורף יכולה היא ללבוש מעיל, ובכך גם תהיה מכוסה וגם תהיה צנועה.

מסקנה: מה שישנם המנסים לחדש מנהג חבישת שאל במקומות שאין הדבר מקובל - אף שיש יתרון מסויים בכיסוי הגוף העודף ובכך שתווי הגוף מטושטשים - אולם אין שום חיוב לנהוג כן במקומות שאין הדבר מקובל, והחסרונות שיש בחבישת השאל במקומות שאינם מקובל ללבושו גדולים מהיתרונות - שהרי השאל גורם למשיכת תשומת לב הגברים אליה, לעתים הורס את שלום הבית, לעתים גורם לאשה לדכא את האופי המוטבע בנשים להתייפות - ובכך מופרת שלוותה ושמחתה, גורם לה להפנים גאווה והתנשאות, מנתק אותה

מהכפיפות לרבנים, וחינוך בנותיה עלול להתקלקל מאד בראותן את הנהגתה החריגה של אמן.

הערות על ספרים

הערות על הספר דת משה וישראל

חלק א'.....71	חלק שני, מבוא.....78
חלק ב'.....71	הלומד על מנת לעשות.....78
ענף א'.....72	פרק ג', סוגיא דנזיר.....78
ענף ב'.....72	פרק ד', סוגיא דערבין.....79
טעם האוסרים פאה מן התורה.....73	פרק ה', סוגיא דשבת.....79
האוסרים פאה מדרבנן - דת יהודית.....74	פרק ו', דברי בעל שלטי הגבורים.....82
דת יהודית אינה משתנית.....76	פרק ז', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים.....83
מראית העין.....77	פרק ח', דברי הפרי מגדים.....90

במאמר "ותשקוט הארץ" ביארתי שחובת כיסוי השער מחייבת את האשה לכסות את שערה במקום שמצויים בו גברים זרים בכיסוי שער עכ"פ חלקי, ודת יהודית מחייבת מדרבנן כיסוי מלא כמנהג הנשים הצנועות, ולאחר שחבישת פאות צנועות התפשטה בין הנשים הצנועות - נחשבות הן כדת יהודית ומותרות בחבישה אף ברחוב, והפוסקים שאסרו את חבישת הפאה ברחוב דברו רק במקומות ובזמנים שחבישתן לא התפשטה בין הצנועות אלא היו נחלת פורצות הגדר בלבד, עוד התריעו הפוסקים על חובת חבישת הרדיד שנפרצה בעת המעבר לפאות, ועוד התריעו על החשש שיחשדוה שראשה אינו מכוסה. חששות אלו כמעט ואינם קיימים במציאות שלנו שהפאה הצנועה הפכה גם לנחלת הצנועות והחובשת פאה צנועה אינה משנה מהמקובל, אין לנו יותר חובת כיסוי ברדיד ולא יחשדוה שאינה מכסה את שערה. קונטרסי נמסר לביקורת למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ותגובתו היתה שהוא כתוב טוב, ושיש לפרסמו בלי לחשוש שמא יביא קלקול, ושמה שמותר - יש לפרסם שמותר, ושאיין לירא מתגובת המחמירים. אכתוב עוד את תגובתו של הגרש"ד מונק זצ"ל (רב הקהלה החרדית ומנהל ביהמ"ד להוראה) לרעיון ששלטי הגבורים מיירי בחצר: ב"ה, חיפה ח' מר חשון תשל"ז לפ"ק... כבר כתבתי בזה להראב"ד הרי"י וייס שליט"א, וגם לר' אליעזר בריזל שליט"א, אבל אחשוב שיהא לתועלת אם יתערבו בזה גם אנשים אחרים שיש הכרח לסלק ממשמרת הצניעות את האנשים הנותנים חתיתם בארץ חיים ורוצים לכופ רצונם על בעלי הוראה; אמנם מחלה ירושלמית היא לומר דעות לרבנים אבל עד הנה לא היה בדרך קללה, ודברי גנאי, ויש לצורך להשתיק זאת ההנהגה בעודנה באיבה; אם לא יסלקו את האנשים האלה - יהא דין משמרת הצניעות כדין המזרחי וגרוע מזה, כי גם המזרחי רגיל בזה לכופ דעותיו על רבנים; מה שראיתי מתוך מכתבו של מעכ"ת שכבר העיזו פניהם כלפי הפמ"ג [אולי עוד יעיזו כלפי מג"א ורמ"א] - לא אבין בכלל, והרי המ"ב הוא שהסכים לפסק הפמ"ג, וא"כ לא בלבד על הפמ"ג אנו סומכין אלא אף על המ"ב; ומה שטענו ששלטי הגבורים מיירי בחצר דוקא - כבר שמעתי ואיני מבין, הרי זו ממש טענת החולק מהר"י מינץ זצ"ל, ולא עלה על דעתו להפוך בזכותו של שלטי הגבורים דמיירי בחצר דוקא; ומה שהעתיקו במודעה שלהם דברי המ"ב במקוטע, דהיינו הצד להחמיר ולא הצד להקל - זהו זיוף; ומה שהעתיקו מדברי שו"ת מהרי"ן - הנה הוא עצמו העתיק הדברים משו"ת תשובה מאהבה, ושם כתב להדיא שאינו איסור גמור ויוכיח, ואם לא יקבלו - יניח; ומה שכתבו בשם חכם אחד שהלומד בשו"ע ביראת שמים יראה לאיסור - מוכיח דפשט השו"ע הוא לקולא, ואף כי כולנו נתחייבנו ביראת שמים אבל לא כל אחד מגיע לזה, כדמוכח בפרק כל כתבי; זהו מה שבדקתי אחריהם, והחלק יעיד על הכלל; והרי

זה כמי שנתלהב מגנות חמדת הממון ולכן מחמיר בטריפות בכל מקום שהקיל רמ"א בהפסד מרובה; ואכפול דברי שיש הכרח לסלק את האנשים הללו ממשמרת הצניעות; הדורש שלומו וטובתו כל הימים - שמואל דוד הכהן מונק.

חלק א'

(לר"א ליפשיץ, ירושלים) בתחילה הביא המחבר את לשונות הפוסקים הרבים שהתריעו כנגד חבישת הפאה^{טז}. עוד הביא שם פוסקים הסוברים שמאחר ואינו מסתבר שבעל שלטי הגבורים התיר את חבישת הפאה אף בשוק לכן מסתבר שכל מה שהתיר הוא רק חבישת הפאה בחצר, וממילא אין מקור להתיר את חבישת הפאה ברחוב^{טז}.

חלק ב'

בהמשך הספר מובאים 43 תמציות לשונות פוסקים שמדבריהם עולה לאסור את חבישת הפאה הן משום שנחשבת כמראה שער האסור משום פריצות, או כי נחשבת כעוברת על דת יהודית, או כי כל שלטי הגבורים וסייעתו התירו היה רק בחצר ולא ברחוב ואו כי חובשות הפאה הן פורצות גדר^{טז}, בן ההפלאה כתב שחבישת הפאה מכשילה בהרהורי עבירה, נכד הנתיבות כתב שמכיון שעיקר האיסור משום פריצות שהיא מתנאית לבני אדם מה לי פריצות בשער עצמן או בשער נכרית שעשויות באופן שנראין כשער עצמן - ואין לחלק ביניהן הואיל וקישוט זה אסרה תורה, התשורת שי כתב שאף אם כל נשי העיר חובשות פאה סניתטית מ"מ יש בזה משום דת יהודית משום פריצות^{טז}, וכן הובאו עוד כחמשה

מקורות והערות

מאחר ואינה משנה ממנהג הנשים הצנועות, וממילא מאחר ואינה עוברת על דת יהודית - כן גם מותרת לצאת לרה"ד.

^{טז} בעובדה שכיום דרך הנשים הצנועות לחבוש פאה יש כדי לדחות את האיסור העולה מדברי האוסרים משום דת יהודית, משום ההסבר המחודש בדברי שלטי הגבורים ומשום פריצות הגדר, ראה הערה מד; דברי הישועות יעקב שהיוצאת וראשה פרוץ הוא מטעם פריצות כאשר אינו ניכר אם הוא שער שלה או פאה - ראה הרחבה בהערה כ"ה.

^{טז} תשורת ש"י זה הוא הראשון שראיתי כעת שחושש לפריצות אף כאשר כל הנשים הולכות כך, והוא מטעם "כי עושין כן ליראות כאילו ראשן פרוץ עם שערתן ממש", ואיני מאמין שבזמננו אשה חרדית מצויה חובשת פאה כדי ליראות כאילו ראשה פרוץ בשערותיה ממש, אלא חובשות את הפאה כדי להראות נחמד, וגם לא הביא ראיה לדבריו, והאיסור היחיד שמצא בפאה הוא הסבר הערוך שהירושלמי מיידי גם בפאה ויש לך לדעת שלא היה זה הערוך אלא מוסף הערוך והוא דלא כפירוש הרמב"ם הפני משה וקרנן העדה שפירשו את הירושלמי לגבי מטפחת ללא רדיד, וגם המנהג הרווח הוא דלא כתשורת ש"י.

^{טז} המתבונן בדבריהם יראה שדברי כולם אמורים במציאות של פריצת גדר, ומחמת הטענות דלעיל, ולא צוטט שם שום פוסק מפורסם שאוסר את חבישת הפאות גם לאחר שחבישת הפאה הצנועה התפשטה בין הנשים הצנועות, וממילא משם אין כל ראיה לאסור חבישת פאות צנועות כיום; העירוני שיתכן שהפמ"ג לאחר חזרתו יסבור שאין לשנות את הנהוג בימי קדם במקום זה גם אם המציאות השתנתה [ראה הערה קח] - אמנם מדברי הראשונים לא משמע כמותו, כמבואר בהערה מד.

^{טז} אמנם המתבונן יראה שאת דברי שלטי הגבורים הביאו בעיקר האוסרים את הפאה מאחר והיו צריכים להתמודד עם היתרו, אך הפוסקים הרבים שהתירו את חבישת הפאה [וכמעט שלא הוזכרו בספר זה] לא הוצרכו לדבריו כדי להתיר, ומאחר ובמציאות שלנו אין משום איסור דת יהודית בחבישת פאה צנועה - ממילא אין כל חשיבות לדיון אם בעל שלטי הגבורים התיר לחובשה גם בשוק כי המנהג המקובל להתיר אינו מתבסס דוקא עליו, אלא יבואר בהמשך. נקודות הויכוח שנותנו לדיון הן אם יש איסור תורה בחבישת פאה וממילא לא יועיל לזה שינוי המנהגים, ועוד יש לדון אם תקנת דת יהודית היא תקנה על דברים קבועים שאינם משתנים במשך הדורות או שמהות התקנה היא שהאשה לא תחרוג ממנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, וממילא במציאות שלנו מותרת בחבישת פאה צנועה

פוסקים שצעדו בדרך זו.

ענף א'

הענף הראשון דן בסוגיא בכתובות, ובשני הסברי רש"י מנין לחז"ל שיש איסור בגילוי שער, דכתב רש"י דהוא מדה כנגד מדה על שפרעה שעה לבועל - ש"מ שאסורה לפרוע, וכן הכריח החסד לאברהם מסוגיות, אך לרש"י העיקר כתירוף השני שאין דרכן לצאת פרועות, והסביר שאף שמפירוש זה לא שומעים שיש בזה איסור אולם שמעינן שאין דרכן בפרעה ומכיון שמסתבר שהוא משום פריצות דמביא לדבר עבירה - יליף מכאן ההפלאה שיש בזה איסור גם לתירוף השני, ורק משמעות דורשין יש בין שני התירוצים^ח.

ענף ב'

בענף השני הביא את הריטב"א (כתובות ע"ב). שאמר את תירוצו הראשון של רש"י: "דכיון דאמרה תורה לפרוע האשה כדי לנוולה מכלל דפריעת הראש פריצות הוא לאשה", וכן הביא עוד פוסקים שטעם חובת כיסוי השער היא משום פריצות, וכ"כ החפץ חיים בהקדמת גדר עולם: "שפורצת את הגדר אשר בינה לבין אחרים על ידי שמתנאית ומתייפה בשערותיה ומושכת את העין" וניתן ללמוד זאת מכך שאין חובת כסוי שער במקום שהרבים אין מצויים. וכן הביא מהחינוך (שע"ד) **שעיקר** הנוי באשה הוא שער ראשה לפיכך הצריכה התורה שתכסה את שעה^ט. עוד הביא שהיוצאת בשער פרוע עוברת משום **לפני עור** במה שנכשלים על ידה בהרהורים והסתכלות^ק. עוד כתב שממה שהתורה חייבה לכסות את השער יש

מקורות והערות

כתב שהנזיר "נתחייב לגלחם מכל וכל כי אין ספק שהשער הגדול ביותר או הגילוח הגמור יפסיד תואר האדם" - דבר שנכון גם לגבי אף או אוזן ארוכים מדי או שנקטעו [ביעב"ץ א' ט', ובתשובה מאהבה א' מ"ח כתבו שהשער הוא נוי לאשה וביש"ש יבמות י"ב י"ז כתב שהוא נוי האשה, אבל לא כתבו שהוא עיקר הנוי]; יש להוסיף עוד שבסוגיא דטפח באשה כללו מקומות שהיה ס"ד שאינם גורמים הרהור - קול וטפח בשוק [תחת הברך לרוב המפרשים], וממילא ברור שהשער הוא פחות משאר גופה, ולחלק מהראשונים גם למסקנא אין בשער משום ערוה, ופשוט שאי אפשר להגדירו כעיקר הנוי.

^ח איסור לפני עור אינו אלא בתרי עברי נהרא וכאן אינו כתרי עברי נהרא כי הרי האיש יכול להרהר גם בלעדיו וכי כל גבר שליט על הרהוריו, וא"כ מתלבשת באופן פרוץ ביותר שממש מסייעת לו להרהר בה - שבזאת תדמה למכה בנו גדול ולמלוה ולללוה בריבית שעוברים על לפני עור; נ"ל שגם אין כאן איסור דרבנן של מסייע לדבר עבירה - שהרי אינה מסייעת לו בעצם ההרהור; מסתבר שיש כאן משום "כל שחבירו נענש על ידו - אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא" (שבת קמ"ט:). אלא אם נאמר שמה שחובשת פאה צנועה ומכובדת נחשב שאינה עושה מאומה כדי

^ח לענ"ד לתירוף השני כלל אין בזה איסור, ומה שאמר "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" - אינו איסור אלא מצוה, כפי שמצאנו בסנהדרין ז': "שמעו בין אחיכם ושפטתם" - אמר רבי חנינא אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חבירו" שהוא אזהרה דעשה ולא דלאן, ואולי ה"נ שהרי לא מצאנו שהתורה תאסור את גילוי השער, ובבית יצחק (אורח י"ד) כתב שיתכן שהוא דרבנן דומיא דאזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לושתן, ובאג"מ (אה"ע ב' י"ב) כתב "אין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה", וכן הגרי"פ פערלא (על הרס"ג עש"ץ צ"ו) הסביר שמה שהרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות הוא כי אין מפורש בפסוק איסור ואף אינו דיוק - אלא רק מנהגן של בנות ישראל, וגם לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - 'ופרע את ראש האשה' - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה, ומה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר לפירוש השני שהיה עיקרי לרש"י אינו מפסוק זה אלא מפני לפני עור "מכיון דשמעינן מקרא דדרך בנות ישראל בכך - ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי ערוה, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דהו"ל בכלל לאו דלפני עור לא תתן מכשול".

^ט בחינוך כלל לא כתב שהשער הוא עיקר הנוי אלא רק

גילוי מילתא שגילוי שער מביא להרהור באופן שמוטל עליה לסלק את המכשול וממילא יש בו משום לפני עור, והוקשה לו מדוע פנויה אינה מכסה שערה ותיירץ שלא חששו בה לפריצות דקילא טפי שאינה באיסור אשת איש^{כא}, וגם אין בשער של פנויה חשש הכשלה כי היצר באשת איש חמור טפי דאמרו "וְנִשְׁמְרֶתָ... שלא יסתכל בפנויה נאה ולא באשת איש אפילו מכוערת"^{כב}, וגם י"ל שהתירו לה לייפות עצמה כדי שיקפצו עליה^{כג}.

טעם האוסרים פאה מן התורה

מאחר והתבאר שחובת כיסוי השער היא משום פריצות במה שמתנאית בשערותיה, ומכיון שהפאה מקבילה לשער בפעולת ההתנאות - דעת הרבה פוסקים שהפאה אסורה מן התורה, וכ"כ בישועות יעקב שיש איסור תורה מאחר ואינו ניכר שזו פאה, ובחקל יצחק הסביר שאלו שאסרו רק מדרבנן הוא כי בזמנם הפאה לא היתה דומה ממש לשער גופה^{כד}, ובחסד לאברהם כתב שאפילו פאה משער סינתטי אסורה כי

מקורות והערות

שמצטרף טעם מים גנובים חששו להרהור [ובאשה יפה נוסף גם החשש שעלול לבוא לטומאה לאחר שיסתכל עליה]; מאחר וגילוי שער פנויה מותר אף כשהיא יפה הרי שאין בגילוי שער משום מים גנובים ימתקו, וכן הוא כאשר אשת איש מגלה את ראשה בהיתר כגון בבית - אין צריכה לחוש שיהרהרו בה כי בגילוי זה אין משום מים גנובים (וכ"כ בש"ת הרב הילסהיימר א' או"ח ח'); ולכן יש לומר שאם אין ראייה שחז"ל אסרו לצאת בפאה הרי אין בזה טעם של מים גנובים כי גילוי זה מותר, ואינו דומה לאיסור לצאת בשער טבעי גלוי כי רק האיסור לגלותו יוצר מציאות של מין גנובים [אלא שלאיש אסור להסתכל עליה מ'מ].

^{כב} כמבואר בתענית י"ג: כדי להבין את טעם זה צריך לדעת שמותר להסתכל בפנויה כדי לדעת אם היא נאה לצורך נישואין עבדו או עבור מישוהו אחר (רמב"ם אסר"ב כ"א ג') כי אילו ההסתכלות היתה אסורה כיצד היו מתירים לה להתייפות וגורמים לאנשים להכשל, ואשת איש אסורה בגילוי שער מאחר וטעם זה אינו שייך בה; אלא שלטעם זה קשה דמבואר בכתובות "אזהרה לבנות ישראל", והרי לדעת הרמב"ם והגר"א אזהרה זו כוללת גם את הפנויות, ובין המג"א ובין הח"מ שנחלקו בדין בתולות - מודים שאלמנה וגרושה חייבות בכיסוי השער ואילו היתה כאן תקנה כללית להתיר את גילוי השער כדי שיקפצו עליה כפי שהתירו להסתכל עליה - מדוע גילוי שער אלמנה וגרושה אסור אף שמותר להסתכל עליהן לצורך נישואין? - אלא על כרחך שלא זה הוא טעם היתר גילוי שער הבתולות.

^{כד} כלומר - פוסקים אלו הבינו שמאחר ויסוד דת משה היא הסתרת השער כדי שלא ימשוך את הגברים - א"כ ה"ה כאשר חבושה פאה הרי הגברים נמשכים, והבינו שטעם הפסוק בכחו לאסור גם התנאות על ידי

להכשילו וממילא אינה בכלל שאין מכניסים אותה במחיצתו של הקב"ה (כמבואר בתשובת חת"ם סופר י"ח ד"ה אולם).

^{כא} יתכן שכונתו למבואר בפיה"מ (סנהדרין ד' ד') שאיוב החמיר על עצמו שלא להתבונן על בתולה רק מחשש שימשיך בזה גם לאחר שתנשא אך אין איסור מן הדין להתבונן בבתולה [לדמב"ם - גם כשהיא נדה, ולש"ך יו"ד קצ"ה כ' - דוקא כשאינה נדה], ומה שאסרו להסתכל על פנויה יפה הוא רק מחשש שיבוא לטומאה בלילה, ואילו על אשת איש אסור להסתכל גם כשאינה יפה כי הרהור כלשהו אסור בה ולא רק מהחשש שעלול לבוא לטומאה; ונמצא שלטעם זה איסור ההסתכלות מחשש שעלול לבוא לטומאה שווה בפנויה יפה ובאשת איש, ובאשת איש נוסף איסור הסתכלות גם באינה יפה כי כל הרהור בה אסור, ומאחר וגילוי שער פנויה מותר מוכרחים לומר שלא מחמת שעלול לבוא להרהור טומאה קאתינא עלה אלא רק מחמת תוספת החומרא שיש באשת איש; מאחר והסקנו שאין התוספת שיש באשת איש מחמת היופי אלא כי כך גזרה חכמת הבורא ששער אשה עלול להביא להרהור כלשהו - תו אין לאסור בשער שאינו מחובר לגופה דלא גרע משאר בגד יפה שמתירים לה להתנאות בו ואין חוששים שיבואו לטומאה, אלא אם נניח שמראה השער הוא הגורם את סוג ההרהור המיוחד שאסור רק באשת איש ולא יופי השער, ומראה שער יש גם בשער תלוש או סינתטי - אך חידוש זה שמראה שער שאינו יפה אסור בגילוי באשת איש צריך ראייה [בתשובת חסד לאברהם שחידש את חידוש זה התבסס על כמה הנחות יסוד, ויש לפקפק עליהן, הארכתי בעמוד 189].

^{כב} לדבריו אלו שבאשת איש אסור להסתכל גם במכוערת כי יש בה יותר חשש שיבוא להרהור - יתכן שהטעם הוא משום שמים גנובים ימתקו, ולטעם זה לא חששו שיבואו להרהור בפנויה שאינה יפה מאחר ואין מצטרף הטעם של מים גנובים, ורק באשת איש

עיקר האיסור משום פריצות שמתנאית לבני אדם^{כז}, וכן יש לומר מצד סברה פשוטה שהרי חובת הכיסוי היא או כי התורה הקפידה על נוי השער שהרי הענישה את הסוטה על שהתנאתה בשערה (לפירוש ראשון ברש"י^{כז}), או כי מצאנו מנהג תורה לכסות השער כדי להצניעו וא"כ ה"ה לפאה שמתייפית בה (לפירוש שני ברש"י^{כז}), ואין נפ"מ אם אשה זו אינה מתייפה בפאה שהרי התורה חייבה לכסות שער גם של נשים שאינן יפות^{כח}, וכן יש בזה משום לפני עור בהכשלת הרבים בהסתכלות והרהורים^{כט}.

האוסרים פאה מדרבנן - דת יהודית

התורה הקפידה על גילוי שער שהוא עיקר הנוי שבאשה^ל משום צניעות ומניעת פריצות, ומדת יהודית הוסיפו בנות ישראל להחמיר על עצמן לאסור אף פריצות כלשהי שלא לגלות אף מקצת שער^{לא}, ומפורש בראשונים שדת יהודית היא דרך הצניעות שקבלו על עצמן בנות ישראל^{לב} ונקודה עיקרית

מקורות והערות

אין הבדל בין התנאות בשער שלה להתנאות בשער אחר.

^{כז} התורה רצתה שאשה לא תמשוך והענישה את הסוטה שעשתה פעולה המיועדת למשוך ולא התנהגה כאשה רגילה, משא"כ בפאה צנועה ומכובדת במקום ובתקופה שנהגו להתיר מתקיים רצון התורה שלא תמשוך.

^{כז} מה שמצאנו מנהג תורה לכסות השער כלל אינו מחייב שבכיסוי הדומה לשער לא יוצאת יד"ח.

^{כח} כלל אינו מחייב שבכיסוי הדומה לשער לא יוצאת יד"ח.

^{כט} מה שמכשילה את הרבים - הרי שכאשר חובשת פאה צנועה ומכובדת מסתבר שאין עליה שום טענה אם אחד הגברים בחר להסתכל עליה כמבואר בהערה כ, ודומה הדבר למי שנתן לחברו עוגה לאכול - והלה אכלה רק לאחר שהתמלאה בנמלים.

^ל כבר כתבנו שאת זה הוציא מספר החינוך - וליתא כי כל שכתב שם הוא ששער ארוך מדי או קרחת מפסידים את עיקר תואר האדם - דבר שנכון גם לגבי אף ארוך או חתוך, ויתכן לומר עוד שבסוגיא דטפח באשה כללו מקומות שהיה ס"ד שאינם גורמים הרהור - קול וטפח בשוק [תחת הברך לרוב המפרשים, וכן מפורש במשנה אהלות א' ח'], וממילא ברור שהשער הוא פחות משאר גופה.

^{לא} מבואר כאן שאין בזה איסור, וכ"כ בתוס' רי"ד (כתובות ע"ב.) שאין בזה איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות, אלא שמצוה לבעלה לגרשה.

^{לב} אכן מבואר בראשונים שחובת דת יהודית היא התנהגות כמנהג הנשים הצנועות אך לא מבואר בשום אחד מהם שמנהגים אלו אינם משתנים לפי שינויי המקומות והתקופות, כדלקמן הערה מד.

שער תלוש, וממילא כוונת מחבר הספר שיש לחוש לפוסקים אלו כי ספק דאורייתא לחומרא; יש להשיב על ההכרעה כפוסקים אלו שדובא דרובא של הפוסקים לא למדו שהפאה אסורה מן התורה כשער עצמן אלא שאסורה משום דת יהודית או משום מראית העין או שכלל לא אסורה ודעת המחמירים אלו היא דעת מיעוט, ומאחר והמנהג הברור גם אצל נשים צנועות ביותר שלא לחוש לדעות אלו הרי שאין חובה לאסור, ולא בכל מקום שיש פוסקים האוסרים מן התורה חוששים להם כי ספק דאורייתא לחומרא, לדוגמא ראה רמ"א (י"ד של"א ב') "ויש חולקין וס"ל דחייבין עכשיו בא"י בתרומ"מ מדאורייתא, אך לא נהגו כן"; אמנם ברור שאין להתיר צורת כיסוי שבפועל מושכת את העין כגון פאות הארוכות ביותר והצבעות בשלל צבעים אך בזאת הפאה אינה שונה משאר פרטי הלבוש [כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב. מסתבר שהפוסקים שלא אסרו חבישת פאה מן התורה הבינו שהתורה חייבה את כיסוי השער כפי שהגוף צ"ל מכוסה [אף שלא מצאנו במפורש חובת כיסוי הגוף מן התורה אך מסתבר שאשה שתצא ערומה תעבור על דת משה אף אם שערה מכוסה, ורק בגילוי הזרועות וכדומה הוצרכו לומר שאסור משום דת יהודית], אך כיסוי השער על ידי בגד יפה מותר מן התורה כפי שמותר לכסות את הגוף בבגד יפה, ולא חששו לומר שכיסוי שער העשוי משער תלוש דינו כשער ממש או כגוף ממש שגילויים אסור מן התורה.

^{כח} באשר לחשש פריצות המתירים סברו שהגדרת פריצות היא פעולה המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים (רש"י סוטה מ"ח. ד"ה כאש) ופאה שאינה מיועדת למשיכת תשומת לב מיוחדת אלא נלבשת בתור כיסוי רגיל הרי שאין בה משום פריצות כי לא כל התנאות בשערות היא פריצות; בפאה צנועה אין משיכה יותר מבשער של רווקה, ומה שמתירים לרווקה בודאי אינו בכלל איסור תורה; בחסד לאברהם לא הזכיר במפורש פאה משער סינטי, אלא רק כתב שאם טעם חובת כיסוי הראש היא מחשש לפריצות - א"כ

שבזה היא להצניע את הנוי שבה שלא למשוך עיני אחרים עליה^{לג}, פשוט שהפאה אסורה לכל הפחות מדת יהודית שהרי יש בה נוי גמור של שער והלא עיקר היפוי הוא על ידי שער^{לד} עד שאפילו הגויים מבינים כן^{לה}, מלבד זה ק"ו לאסור את הפאה שהרי אסרו מדת יהודית אפילו את השער היוצא מבעד לאחר קלתה כ"ש שיאסרו פאה שהיא ממש כמראה שער ויש בה נוי גמור של שער^{לי}, הסוגיא של דת יהודית מנתה כמה דברים הנכללים בהנהגות הצניעות הנצרכות והן תולדות של איסורי גילוי השער שהוא האב המלמד על כולם, ופשוט שאף שפאה לא הוזכרה שם להדיא - אטו כי רוכלא, אלא בודאי שהדבר הראשון שנאסר היא הפאה כי היא הדומה לו ביותר מכל איסורי דת יהודית^{לז}, וזוהי סברת כל הפוסקים העוסקים בסוגיא ששלטי הגבורים המתיר יצא מתוך סברא שאסור - והוצרך לראיות להתיר, והחולקים עליו הסתפקו בסתירת ראיותיו ללא צורך בראיות לאסור^{לח}, ומצאנו קדמונים שפמחו בדורותיהם שלא

מקורות והערות

שחז"ל אסרו מראה או נוי שער הנובע משער תלוש [ומה שמחבר הספר מכניס בספר זה פעמים רבות כוונה כזו לשלטי הגבורים - המעין בדבריו היטב רואה שאין כאן שמץ הוכחה אלא שהכניס את סברותיו ופירושו הוא לדברי שלטי הגבורים על סמך המשווה שאינה מוכחת וגם אינה מסתברת שמאחר ובמסכת נזיר מוכח שהפאה נותנת לבעל נוי שער כך יש לומר שאין מתקיימת בה מצות כיסוי שער מדאורייתא, ומשוואה זו ליתא כי כל שמוכח מנזיר הוא שהפאה יפה כשער אך לא שמושתת תשומת לב בפריצות, ופשוט שאין הקבלה מוחלטת בין יופי למשיכה כפי שברור לכל אחד שאשה ללא בגדים מושכת יותר מאשר בבגדים למרות שהיא פחות יפה כן].

לשיטתנו - ברור שהיו צריכים להזכיר להדיא את הפאה שהיא עיקר האיסור ולא לסמוך שנדע ברוח קדשנו שפאה חמורה מיוצאת בקלתה וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם; מנין לו שהסוטה היא אב לכל דיני דת יהודית הרי השורש אינו כאן אלא במקרא מלא: "כִּי מֵצָא כָּהֵן עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָתָהּ" ומכאן נלמד שמצוה לגרש את היוצאת וראשה פרוע (סמ"ק קפ"ד), וממילא לא ניתן לומר שפאה היא האב ושפשוט שאסורה, ללא שחז"ל יאמרו כן להדיא.

לא זכיתי לרוח הקדש לדעת להסיק מהשמטות הקדמונים כמלאכים על כוונתם הנסתרת ועל הנחות היסוד שלהם, ורק זאת ידעתי שאם אין בשום מקום בתלמוד רמז לגזירה שלא לחבוש פאות בשוק - גם לקדמונים לא היתה סיבה לייחס לחז"ל גזירה כזו, ומה שהתרעמו על שלטי הגבורים הוא מנין הוציא ראייה להיתר מהתלמוד שהרי מהתלמוד אין ראייה לא להיתר ולא לאיסור, ודוגמא לדבר התשובה מאהבה שבתחילה (א' מ"ח) פירש שהפאה היתה גלויה אלא שבשבת חששו שתסינה כי השימוש בפאה הוא עראי, ולאחר מכן פירש שהפאה היתה מכוסה, והסביר שגם שלטי הגבורים התיר רק בפאות היוצאות מבין קשוריה, ובתשובה אחרת (א' מ"ז) סיים

אם כוונתו להתייפות המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים כדרך הפרוצות - אף ידי תכון עמו לאסור את הפאות הארוכות הפרועות וכדו', אולם אם כוונתו שחז"ל רצו שיופי האשה הטבעי העדין והמכובד לא יראה - זה ליתא כי אז היו צריכים לצוות את הנשים ללבוש לבוש שק, ואף לחבושות מטפחות יפות לא היה על מה לסמוך, והרי חז"ל למדונו על הנהגת אשתו של אבא חלקיה שיצאה לקצה העיר כשהיא מקושטת, וכן אמרו שיוצאת אשה בעיר של זהב [פרט לחשש חילול שבת], וכן בעוד מקומות שראו מעלה ביופי שאינו מושך תשומת לב, וממילא פאות צנועות יפות ומכובדות לא גרעו מבגד צנוע יפה ומכובד.

זה ליתא כמבואר לעיל הערה ט.

מסתבר שהיה זה רק כעין סימן אצל הגויים שאשה זו תפוסה כדי שלא יתעסקו עמה ולא כהנהגת צניעות - שהרי אין להם כלל תחושת צניעות, והכרבלתא שקרע רב יהודה תוכיח.

באשר לק"ו מקלתה - אם מתעלמים מוחז"ל ומגדירים את היופי כפריצות הרי הק"ו מצויין שהרי הפאה מייפה אותה יותר מקלתה, אולם אם מנתחים את דת יהודית של קלתה תוך זכירה שמה שמדאורייתא די בקלתה הוא כי בזה כבר אין שיערה גלוי והוא הפוך ממעשה הסוטה שגילתה את השער עבור הנואף (לפי א') או כי התורה הנציחה את מנהג הנשים הנשואות לכסות את שערן (לפי ב') - ודי היה לזה בכיסוי שאינו מלא [כפי המנהג הרווח להסתיר את הרגל בגרב דקה אף שמבנה הרגל נראה], ובנות ישראל החמירו על עצמן שמקצת מגילוי זה לא יראה, ואין לנו שום רמז שלא ניתן לצאת ידי כיסוי זה בפאה יפה לולא ה"הוכחה" מנזיר המתבססת על ההנחה השגויה שיופי זהה למשיכה, ומאחר והמצאה זו ליתא שהרי התורה לא אסרה יופי אלא רק פריצות הנובעת ממשיכה - הרי שאין ביסוס לק"ו זה, ונשמט כל הבסיס למלחמה בפאות הצנועות והמכובדות שמסתירות את השער הטבעי באופן מוחלט וממילא אינן מושכות תשומת לב מיוחדת במקומות שהנשים הצנועות נוהגות בזה, וגם אין מקור בקדמונים לומר

יחבשו משי בגוון השערות^ט; נראה שהאחרונים שכתבו שהאיסור משום דת יהודית לא אמרו שלא יתכן שאין בזה גם דת משה אלא דלא פסיקא להו^מ, פריצות אינה התנהגות השונה מאחרות אלא התנהגות המושכת את העין, וגם אם כולן תפרענה ראשן^{מא} עדיין הוי פריצות ואיסור תורה^{מב} וה"ה לכל עניני דת יהודית, וממה שהתורה הוצרכה לאסור גילוי השער משום פריצות ולא התירה שכולן תלכנה בגילוי שער אלמא שאף אם כולן תלכנה בגילוי עדיין יהא בזה פריצות^{מד}.

דת יהודית אינה משתנית

בכתובות (ע"ב:) מבואר שדת יהודית אין משתנה לקולא אף אם נפרץ אצל כולן, דפריך "אי בחצר - א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה" - ואילו דת יהודית היתה משתנה הרי כשכולן עושות כן הרי היה פוקעת חובת דת יהודית מחבישת קלתה בחצר^{מד}, ומדמצא בלא כתובה מבואר

מקורות והערות

מה שמכשיל את המלוה להלוות בריבית אף שיכול היה להלוות לאחרים ללא ריבית; והא ד'לא יסתכל על אשת איש ואפילו מכוונת' (ע"ז כ.) - הוא כדי שלא יבא לטומאה בלילה, והוא רק סניף של 'שמרת מכל דבר רע' - ובודאי שהיא אינה עוברת בזה איסור תורה [הערה זו נכתבה ללא עיון כל הצורך].

^{מג} זו רק ראייה שמשיכת העין היא הקובעת ולא רגילות הנשים, אולם כאשר לפי מצב הדור אין בהנהגה מסויימת משיכת עין הרי שאין בזה משום פריצות, ובנוסף - התורה לא חיפשה להתייר דברים כדי שלא יכשלו אלא ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בהם..., ובנוסף - ראייה זו כלל אינה מתחילה לפירוש שני שברש"י שהתורה רק העידה על מנהג בנות ישראל הצנועות [אא"כ נאמר שאין הבדל בין שני הפירושים - מה שאינו מסתבר לי].

^{מד} מחבר הספר הבין שחובת דת יהודית היא החובה לשמור על הנהגות מסויימות, והפרטים הנוגעים לחובה זו אינם משתנים בשינויי המקומות והתקופות, ולפי זאת הניח שמאחר ו"הוכיח" שבזמן חז"ל יצאו לרה"ר רק בפאה מכוסה - הרי שיציאה בפאה מגולה היא בכלל עוברת על דת יהודית ויוצאת בלי כתובה, אמנם פירוש בעל הספר נצרך להעמיד את גמרא זו כדעת הראשונים הסוברים שבזמן הנשים הלכו בגילוי שער בחצר ונמצא שפירשו אינו עולה בקנה אחד עם פירוש הב"ח המובא בעמוד 83 הלומד מגמרא זו שגם בחצר הצריכו כיסוי, ומאחר וכדי לקיים את המהלך של מחבר הספר יש צורך להוכיח את שתי הסברות [שדת יהודית אינה משתנית ושגם לבבלי הצריכו כיסוי בחצר] והרי אי אפשר ללמוד את שתיהן מאותה גמרא אך על פי הסברים סותרים - הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח. אמנם לשונות הראשונים אינן מעידות שפרטי תקנות אלו הן קבועות לכל המקומות ולכל התקופות אלא תלו

שיש לסמוך על המתירים - הרי שרפיא בדיה, וכיצד ניתן לדעת מה הקדמונים היו מורים במציאות שלנו לאחר שפאות שקטות ומכובדות הפכו לנחלת הנשים הצנועות.

^ט ברור שכל המוחים נגד לבישת בגד ממשי שחור לא סברו שהוא בכלל איסור פריעת ראש אלא שידעו שבתקופתם ובמקומם לבישת משי בגוון שערות מהווה פירצה בחומת הצניעות המקובלת - וראו לנכון לגודרה, אולם מה לזה ולתקופתנו שחבישת מטפחת שחורה נפוצה גם אצל מתנגדי הפאה.

^מ דבריו תאורטית יתכנו אלא שלא על דיוקי לשון האחרונים בונים בנינים אלא על הוכחות מהתלמוד, ואני לא מצאתי שום הוכחה שהתלמוד יאסור חבישת פאה משום דת יהודית וכ"ש משום דת משה - ללא הנחת היסוד שאינה מוכחת שנכתבה בסוף הערה לז.

^{מא} הדבר ברור, ועליה אני דן שרק פאות מיוחדות המושכות את העין באורכן או בסלסולן וכדומה הן שראוי לאוסרן, אולם הפאות העדינות והמכובדות אין מושכות את העין, ואף שמוסיפות יופי אך לא גרעו מבגד יפה, ואי אפשר להתעלם מכך שמשיכת העין תלויה מאד ברגילות באותו מקום ובאותה תקופה.

^{מב} אף שדבר זה מוזכר בספרו רבות אולם לא מצאתי ראייה שיש איסור תורה של פריצות בלבישת בגד המושך את העין [אף שברור שאין להתייר זאת למעשה] - שהרי כדי להחשב אביזרייה דגלוי עריות צריך שיתוף פעולה של שניהם לשם פריצות כעין סוגיא ד"תעמוד לפני ערומה" (סנהדרין ע"ה) - דבר שכלל אינו מתקיים במי שחובשת פאה ברחוב, ומנין שבסוגיא ד"ברגליהן תעכסנה" (שבת ס"ב:) עברו על איסור תורה; אמנם יתכן שעוברת על לפני עור בלבישת בגד פרוץ כי לא ניתן לומר שאין לה חלק פעיל בגירוי היצר והיא רק עוברת ברחוב והצופים מעצמם מתעוררים להתבונן ביפיה ולהרהר בה - אלא יש לה חלק פעיל בגירוי רצונו של הצופה להתבונן בה, ראה חז"א (יו"ד ס"ב י"ג), ובזאת היא דומה למכה בנו גדול ולערב העובר על לפני עור גם על

שתקנות דת יהודית הן קבועות ולא שייך שישתנו, ואמרו לשון איסור "אפילו קלתה נמי אסור", וכתבו הראשונים שהעובר על התקנה עובר בלא תעשה^{מ"ה}, ובפרט שמפורש בהרבה פוסקים שהאיסור משום דת משה ואין מי שיוכיח להיפך^{מ"ו}, והפאות בזמננו חמורות כי עשויות בדמות שער ממש - לכו"ע הוי דת משה כמ"ש בחקל יצחק^{מ"ז}.

מראית העין

הרבה אחרונים אסרו פאה משום מראית העין - שלא יחשדו שעוברת איסור תורה, ולאחר שהאיסור נפרץ יתכן שאין חשש זה, אבל עכ"פ אכתי יתכן שעדיין יש בזה גם משום דת משה ויהודית^{מ"ח}, ומ"ש המהר"י מינץ "אסרו חכמים לנשים משום מראית העין" אין כוונתו למראית העין דדם דגים אלא למשיכת

מקורות והערות

יביע אומר (ו' י"ד י"ד) הסיק מהמאירי שאין לגרשה בעושה כן בתמימות עד שיתרו בה, וכן צירף סברא שדינים אלו אמורים רק בזמן שהעושה כן נחשדה על זנות משא"כ בזמננו אין העושה כן בהכרח חשודה על זנות]. ממילא צריך לפרש את הגמרא כאן שאילו היו נצרכות לקלתה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן לא בסדר והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב ולא היו אומרים על זה שצריך קלתה - אלא ע"כ שבחצר מותרות בגילוי שער (וולענ"ד שכן גם משמעות גיטין פ"ט.).

^{מ"ה} אכן תקנת דת יהודית היא קבועה אך פרטיה משתנים לפי המקום והתקופה, כלומר - אינו משתנה שבכל מקום אסור לה לחרוג מהמקובל אצל הצנועות. ^{מ"ו} כבר כתבנו בזה לעיל הערה כד.

^{מ"ז} גם סברת החקל יצחק לא היתה שהתורה אסרה מראה שער אלא כתב שיש בחבישת פאה הדומה ממש לשער משום פריצות ומשום בחוקותיהם לא תלכו, ולא כתב שהיוצאת בפאה עוברת על דת משה [אלא שכתב בשם הישועות יעקב שהיא פרועת ראש מן התורה - אלא שהמעיין בישועות יעקב יראה שגם כוונתו לפריצות ולא ששער תלוש הוא כמחבר], עיי"ש, ואף כתב שמאחר ולגרסת הערוך הפאה מותרת בחצר - ש"מ שאף גילוי שער מותר - ראה שו"ת הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') ובישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז); ולענ"ד אין בזה אף איסור דרבנן שהרי המחלקים בין נראית כשער לסניטטי הרי חילקו כן מחשש מראית העין שאינו קיים בדורנו מפני ריבוי הפאות.

^{מ"ח} טענה זו מביאה בחשבון שלכל הגדולים הללו לא פסיקא שיש בזה משום דת משה ויהודית - וכיצד למחבר הספר פסיקא ליה שיש איסור תורה עד כדי כך שישתדל לעקור את המקובל להיתר?

את הנהגות דת יהודית במנהג הנשים הצנועות [לדוגמא - ראה בתוס' ר"ד כתובות ע"ב. "שאינו בו איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות"], ואדרבה הרי חז"ל מציינים שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה" (שבת ס"ה), וכן מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם אישות י"ג י"א, כ"ה ב', מהר"ם אלשקר ל"ה, פרישה אה"ע קט"ו ט' [בתיורא א'], לבוש מנהגים ל"ו [בסוף או"ח], אור לציון א' או"ח י"א, וממילא מאחר וכיום חבישת פאה צנועה מקובלת אצל נשים צנועות רבות - אין בזה איסור אף אילו לא נהגו כן בזמן חז"ל. ידידי הרב מ. ברוכמן שליט"א העירני שכל המובאות הנ"ל מיירי בדברים שאינם מוגדרים בתקנת דת יהודית אלא נוספו עליה - ורק בהם מועיל שינוי המקומות והתקופות אולם תקנות המשנה בכתובות שרירות וקיימות לעולם ואין ראיה שתלויות בשינויי המנהגים, ודומות הן למ"ש הרמב"ם (ממרים ב' ג') שדברים שראו בית דין לגזור ולאסרן לעשות סייג ופשט איסורן בכל ישראל - אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים, אך לפ"ז נפלאתי כיצד אין אנו נוהגים לגרש את הנשים המגלות את זרועותיהן [ראה ביביע אומר (ו' י"ד י"ד) שמייירי מעל המרפק] - הרי גילוי הזרועות היא אחת מתקנות המשנה של דת יהודית שאינה אמורה להשתנות [וטוהו בשוק - אמר רב יהודה אמר שמואל במראה זרועותיה לבני אדם], וכן איננו מקפידים לגרש את מי שמדברת עם כל אדם [ומדברת עם כל אדם - אמר רב יהודה אמר שמואל במשחקת עם בחורים]. ומסתבר שאכן תקנת דת יהודית אינה משתנה אולם התקנה אינה שמירה על פרטים מסויימים בלבד אלא התקנה היתה שאשה לא תחרוג ממה שנוהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמשוך עין, וכן ניתן לפרש כך את לשונות הראשונים, וכן נראה מהמאירי (כתובות ע"ב). שכתב שבמשנה מדובר שמראה זרועותיה דרך חוצפה ושמשחקת עם הבחורים דרך חוצפה [בשו"ת

העין של הגברים^{מט}.

חלק שני, מבוא

בהקדמה זו מבואר שבעל שלטי הגבורים יצא להתיר את חבישת הפאה על פי ראיות, ולולא הראיות היה אוסר, וגדולי הדורות לאחריו חלקו על ראיותיו, בהגלות כת"י "מקור חיים" התגלה ששלטי הגבורים התיר רק חבישת פאה בחצר, וממילא גם הפוסקים שפסקו כמוותו כוונתם היתה רק לחצר או שטעו בדבריו, בריטב"א כתב שאין חוששים למנהג להקל אפילו היה על פי גדולים כל שנראה שיש בו צד איסור, כמו כן הפמ"ג בתחילה כתב להתיר חבישת פאה בחוץ ולאחר מכן חזר בו; מוכח מסוגיות הש"ס ומדברי הראשונים שהשימוש בפאה היה מוגבל רק לנשים ששערן היה דליל או לבן וממילא הפאה שימשה לחבישה במקום שגילוי השער מותר - ולא שימשה ליציאה החוצה, ורק עקב גזירת הלבוש או לחץ הפרוצים חבישת הפאה התפשטה².

הלומד על מנת לעשות

ספר זה משובץ מאמרי מוסר המעודדים את עמל התורה והמשבחים את מי שבוחן דברים מוסכמים - אולי ימצא בהם טעות^{רא}.

פרק ג', סוגיא דנזיר

איתא בגמרא שהבעל יכול להפר את נזירות אשתו כי אינו מעונין שתתקרח, ונחלקו התנאים אם יכול הוא להתנגד לכך שתחבוש פאה במקום לגלח בטענה קלושה של זוהמא, וכתב שלטי הגבורים שמכאן היתר לשערות שהנשואות נותנות בראשיהן, ותמוה מהיכן הוציא היתר זה שהרי כל שאמרו הוא שתחבוש פאה במקום שהיתה מותרת בו בשער גלוי, ועיקר טענת הבעל בחצר ששערה מגולה וגם בעלה רואה אותה ובמבוי וברה"ד יש לעיין שהרי מאי זוהמא איכא כשהפאה מכוסה בקלתה או בשבכה - ומ"מ אינו מובן מהיכן שלטי הגבורים הוציא היתר לרה"ר^{רב}, והתורת שבת כתב שמבואר מהסוגיא שהפאה

מקורות והערות

פאה ברחוב - דבר שלמיטב ידיעתי אין לו שום מקור.
^{רא} דברים אלו נכונים לא רק כנגד הלומד השטחי הגורס "מנהג אבותינו בידינו" אלא גם כנגד מי שעמל על סוגיא אחת עשרות שנים ואף זכה להסכמות נלהבות מרבנים חשובים.

^{רב} אף שאיננו צריכים להתמודד עם זאת כדכתבתי לעיל אולם יש לדעת שכדי לומר ששלטי הגבורים חידש היתר רק בחצר שאסורה בשערה הגלוי על פי דבריו בכתובות בשם הרי"ז - יש לדחוק שהגמרא דנזיר מייירי שטענת הבעל היא רק בחבישת פאה בבית אך בחצר אין לו נפ"מ שתראה בקרחת שהרי בשערה אסורה ובמטפחת אינו מקובל ובפאה זוהמא ליה, ולומר שאין לבעל גנאי שאשתו תתגנה בקרחתה בחצר היכן שהיא שרויה רוב היום הוא דחוק מאד אף שמצאנו פירוש זה ביעב"ץ.

^{מט} אף שפירוש זה נכנס היטב למילותיו אולם במשך הדורות הורגלו לפרש שכוונת הבאר שבע היתה לחשש שיחשדו בה, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות, ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו זאת.

^ג גם אילו יהיבנא ליה שהכל היה נכון - עדיין אין בכח מהלך זה לדחות את המנהג שהונהג על פי עשרות גדולי אירופה בדור הקודם לחבוש פאות צנועות, שהרי מנהג זה אינו מבוסס על היתר שלטי הגבורים אלא על פי הבנת הגדולים עצמם שחובת דת יהודית היא החובה להתנהג לפי תקני הצניעות של הצנועות שבדור זה ובתקופה זו, ומאחר והוכנס תקן צניעות המעודד את חבישת הפאה הרי שמנהג זה אינו מנהג בטעות ואינו תלוי בהבנה זו או אחרת בדעת שלטי הגבורים או בקיום כתב יד זה או אחר; ממילא - פטורים אנו לדון בדבריו בהמשך שהרי אין נפ"מ באיזה אופן מיידי שלטי הגבורים, וזאת בתנאי שלא נמצאת ראיה שחז"ל גזרו במפורש שלא תחבושנה

היא תחליף שער לבעל ונותנת לו את מה שהשער נותן, וא"כ כן הוא לגבי איסור יציאה לשוק יהא אסור כשער.⁷⁹

פרק ד', סוגיא דערכין

שער של אשה שנהרגה מותר בהנאה כגופה, ומעמיד רב דמיירי בפאה נכרית כשאומרת תנו שערי לבתי, ומיירי כשהפאה מחוברת בה בשעת המיתה, ולולא אמרה תנו היה אסור בהנאה כנוי המת ומועיל להצילה בעיר הנדחת כגופה, ומתוך פירש"י שנשים ששערן מועט רגילות לקשור שער לשערן מוכח שרק מייעוט נשים היו נצרכות לפאה, ומסתבר שמיירי רק בחצר ששאר נשים הלכו בגילוי שער והיא לא רצתה להראות ששערה מועט, אבל אילו כל הנשים היו חובשות פאה בשוק מדוע פירש"י דמיירי דוקא במיעוט נשים הנצרכות לפאה.⁷⁹

פרק ה', סוגיא דשבת

איתא בסוגיא דשבת (נ"ז, ס"ד): דאסור לצאת בתכשיטין לרה"ר דלמא שלפא ומחויא ותבא לטלטל, ובכבול התיירו לצאת לחצר שלא תתגנה על בעלה, נחלקו אם כבול הוא חותם העבד אבל בכיפה של צמר מותרת לצאת לרה"ר כי לא תשלפנו כדי ששערה לא יתגלה, או שהוא כיפה של צמר וחששו שתשלפנו ברה"ר מתחת השבכה ושערה לא יתגלה - וכן המסקנה, מגמרא זו מוכח שלא חוששים שאשה תגלה שערותיה ברה"ר ולכן מותרת לצאת בסוג תכשיט שכאשר תשלפנו שערותיה יתגלו; מדהוצרכה לכסות את הכפה בשבכה מוכח שהכפה לא מכסה את כל ראשה ולכן הוצרכה גם לשבכה.⁷⁹ בפשטות הקישות

מקורות והערות

בבבבב היכן שרוב תשמישן כדי להיות דומות לשאר נשים ששערן גלוי בחצר, ומוכח ששערן היה גלוי בבבבב ואזלה לה הראיה ששלטי הגבורים נקט כריא"ז שגילוי השער אסור בחצר [ואם זו מחלוקת בין הבבלי לירושלמי - לא היה לו לנקוט כירושלמי, ועוד אדבר בהערה יט על דברי הב"ח הסובר שגם הבבלי סובר כירושלמי]. המושכל ראשון הוא שכל הנשים חבשו פאה היכן שהיה מותר להן שהרי הפאה עשויה לנוי ואין אשה אלא לנוי וללא ראייה חזקה אי אפשר לומר שרק הנשים ששערן דליל או לבן חבשו פאה, ולומר שפאה יותר יפה משער פגום אך פחות יפה משער רגיל - הוא דברי נביאות שהרי בנזיר מבואר שהפאה לא גרעה במאומה משער טבעי - ומדוע שלא תהא יפה אף יותר, וממילא מדוע שאשה רגילה לא תתייפה בה היכן שמותר לה? לא שייך לומר שמראה שער הוא כשער ממש לכל דיני התורה וגם לאיסור פרועות ראש כי אז בפאה לא היה מועיל תנו כפי שבשערה אינו מועיל. מ"מ לא ניתן להוכיח מסוגיא זו שחז"ל גזרו במפורש על איסור חבישת פאה בשוק.

⁷⁹ וכ"כ ברי"ף שבת כ"ו: שרוב הכיפה שתי אצבעות; אם השבכה היא הרדיד [ראה רמב"ם אישות י"ג א'] הרי שלא מוכח מידי כי נצרך כיסוי נוסף גם על

⁷⁹ זה היה נכון אם היינו מניחים שהתורה אסרה מראה שער, משא"כ למה שכתבתי שמסוטה אי אפשר להכריח איסור במראה שער באופן שאינו פרוץ, ואדרבה ניתן להוכיח שכבר בזמן הש"ס הפאות נראו ממש כשער, ואין לנו לומר שהפאות הצנועות הנהוגות אצלנו חמורות מהפאות שהותרו על ידי גדולי אירופה כי נראות יותר כשער טבעי. מ"מ לא ניתן להוכיח מסוגיא זו שחז"ל גזרו במפורש על איסור חבישת פאה בשוק.

⁷⁹ אין כל כך נפ"מ למנהגו גם אם נאמר שבזמן הש"ס לא חבשו פאה גלויה בשוק, וכן גם מסתבר בהתאם להרגלי הכיסוי שהיו נוהגים אז שהיו דומים למנהגי הערביות היום; עכ"ז ניתן לומר כאן שאדרבה פירש"י שמיירי בנשים ששערן דליל כי רק הן חובשות פאה כמעט כל הזמן ורק עליהן שייך לומר שהפאה היא כגופן, משא"כ לגבי נשים רגילות שחבשו פאה לנוי בלי להיות בעלות מום הרי ברור שלא כל הזמן חבשו פאה אלא רק לעתים כפי שגם היום חובשות הפאה לא כל הזמן חובשות אותה, ועי' ברמב"ם שיש לאדם להניח לאשתו לצאת מהחצר פעם פעמים בחדש - ועליהן ודאי לא ניתן לומר שהפאה היא כגופה שהרי רוב הזמן היא תלויה על היתד; עוד ניתן לומר שאילו פגומות השער היו חובשות פאה רק בבית לבעליהן ובחצר חבשו קלתה כאשר נשים הרי ששימוש נדיר זה לא היה אוסר בהנאה כגופן שהרי רוב תשמישן בחצר, אלא ע"כ שחבשו את הפאה גם

שבכפה הוא רק בחצר כי כשתצא לשוק הרי תכסה את הכפה בשבכה, ומה שאינה פושטת את הכפה כשיוצאת הוא שכדי שכשתגיע לבית אביה תוכל להסיר השבכה ולהשאיר בכפה^{רז}, ויתכן לומר שעיקר הקישוט שבכפה הוא ליצור עובי תחת השבכה^{רז}, הקולא שהקילו בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה הוא שלא חששו שביציאתה מהחצר לרה"ר תשלוף את הכיפה המגולה בעת שתכסה את ראשה בשבכה ותטלטל את הכיפה ברה"ר, ואם הכיפה היתה מכוסה בעודה בחצר - היו אוסרים לחבוש כיפה בחצר מחשש שברה"ר תשלוף את הכיפה מתחת השבכה לולא שהתירו לחובשה בחצר כדי שלא תתגנה^{רז}. לשונות הראשונים בהגדרת פאה: "רגילות נשים ששערן מועט" "אשה שאין לה רוב שער" "יש לה שער לבן" מעידות שהפאה היתה נצרכת רק למיעוט הנשים ששערן דליל או לבן והיוו תחליף לשער בעת היותן בחצר כדי שלא תתביישנה במומן - היכן ששאר הנשים התנאו בשערן הגלוי, ומוכח שאשה רגילה לא נצרכה לפאה, כי אם הפאות היו משמשות ככיסוי שער תקני לכל הנשים ברה"ר - הרי שלא היו אומרים שהפאות היו מיעדות רק למי ששערה דליל או לבן - ומכאן יש להוכיח שלא היו רגילות לחבוש פאות מגולות ברה"ר, וממילא בעלות המום חבשו פאה גלויה בחצר - היכן ששאר נשים גילו שערן, וברה"ר כל הנשים כיסו - אלו את השער ואלו את הפאה, וחששו שבעלות המום תשלפנה את הפאה מתחת לשבכה בשבת ותטלטלנה^{רז}, יש להוכיח שלרה"ר אסורה לצאת בפאה בשבת מדתנן

מקורות והערות

עלין; מסתבר שהיתר חבישת הפאה בחצר לא נאמר דוקא כשבעלה עמה אלא שמאחר ומצויה בחצר רוב היום ובעלה רואה אותה שם פעמים רבות - חכמים היו מעוניינים שתקאה שם במיטבה, וחכמים יכלו להרשות לעצמם שברה"ר לא תחבוש פאה בשבת הואיל ובעלה כמעט ואינו רואה אותה שם אלא בעיקר בחצר - לא תתגנה עליו בזמן מועט כזה, ומכאן ניתן ללמוד שלפי הרגלי החיים שלנו שמחמירים לכסות את השער גם בבית - יש להעדיף פאה על מטפחת, ומי שרוב היום נמצאת בחוץ וגם בעלה רואה אותה לעתים שם - יש לה להיות מטופחת על ידי פאה [אם לא שיוכח שחבישת פאה ברחוב אסורה], ראה בדעת הרמב"ן המובא בהערה ע"ט; לגבי יציאה לקצה העיר התחדש עוד גדר באשתו של אבא חלקיה שיצאה לקראתו לקצה העיר כשהיא מקושטת כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת - ומסתבר שגדר זה הוא דוקא כשנמצאת עמו.

אין כל כך נפ"מ למנהגנו גם אם נאמר שבזמן הש"ס לא חבשו פאה גלויה בשוק, וכן גם מסתבר בהתאם להרגלי הכיסוי שהיו נוהגים אז שהיו דומים למנהגי הערביות היום; עכ"ז ניתן לומר כאן שביאור זה קשה להולמו: א' - חלק מלשונות הקדמונים אינן מחלקות שהפאה היא רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרונאי גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פיאה נוכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה יפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", ברש"י (סנהדרין ק"ב, הובא בסכ"מ ע"ז ד' י"ב)

כיסוי מלא היכן שנהוג בכך [תירוצו ב' בפרישה אה"ע קט"ו ט', וכתב שם שכיפה היא כיסוי מלא] ושבכה על כיפה היא קיום תקנת הרדיד אך היכן שאין נוהגים לכסות ברדיד על כיסוי מלא כגון אצלנו שנוהגות לצאת במטפחת גלויה - גם לא יצטרכו כיסוי על פאה, כי דוקא בזמן הש"ס כיסו את הפאה כדי לקיים את מנהג הרדיד.

מאד מסתבר שכן היה בזמן התלמוד שצורת הלבוש שנהגו בה היתה של עיטוף מכסימאלי כדרך הערביות, ועל רקע זה התפתח מנהג הרדיד, אולם לאחר שמנהגו השתנה וכבר אין נוהגים להתעטף ברדיד אף על מטפחת - תו אין ללמוד מהנהגו אז.

זה נשמע משונה שהרי אפילו לנשים בזמננו הנוהגות לגלח את שערן אין סוג תכשית שמטרתו ליצור עובי תחת המטפחת, וכ"ש בזמנם שגם הנשים שהוצרכו לזה עכ"פ היה להן שער דליל [ואין לדחות שאצלנו אין נצרכות לזה כי כולן מגלחות וממילא אינה מתביישת משא"כ בזמן התלמוד בעלות השער הדליל היו נדירות וממילא התביישו ועשו פטנט כדי להגביה את המטפחת - שהרי גם היום המגלחות מצויות בחברת נשים שאינן מגלחות ועלילות היו להתבייש בצמידות המטפחת לגולגולת, ואעפ"כ אין לנו תכשית המיועד להגבהת המטפחת - ש"מ שהגבהת המטפחת על ידי עובי שער אינו נחשב קישוט לנשים].

חזין מכאן דוגמא שחכמים לא העמידו דבריהם כאשר חששו שהאשה עלולה להתגנות בעיני בעלה אף במקום שישנם בו גברים זרים מדי פעם - ומכאן חיזוק לכך שהאשה חייבת להיות מטופחת ולא מוזנחת; דוקא פאה נבחרה לשמש כגורם שלא תתגנה עליו - ומכאן שבכיסוי אחר עלולה להתגנות

שלחצר התיירו, וכן אי לרה"ר היה מותר לצאת בפאה בשבת - תו אין סיבה לאסור בחצר ללא טעם שמא תתגנה; מזה שאסרו לצאת בפאה לרה"ר אף שאין חשש שתשלוף כדי לא להתגלות מוכח שפשט המשנה שהפאה מכוסה דומיא דכבול המכוסה בשבכה דחיישין שתשלוף מתחת השבכה^ו.

מקורות והערות

הגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנו", וכן מעיד פירש"י בשבת (ס"ד:) "צוברתה על שערה" ולא אמר שמיידי כששערין דליל [וממילא אין סיבה לפרש את דברי רש"י "פיאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותות תחת המטפחת, אלא כוונתו שתראה בעלת שער נאה]; ומה שבערכין (ז'): פירש"י שמיידי במי ששערה דליל "רגילות היו נשים כששערין מועט לקשור שיער נשים נכריות לשערן - והוא פיאה נכרית" - הוא כי בסוגיא בערכין מדובר בנשים בעלות מום - שהן חובשות פאה תדיר [גם בחצר] ולכן הפאה קשורה, אבל סתם נשים שאין להן בעיה חובשות פאה שרק צבורה על השער ואינה קשורה - ששייך שתשלופנה, וזה חיזוק לפירושי שהפאה היתה מיועדת גם לנשים רגילות, שו"ר שכ"כ בבנין ציון (ק"ד) שבסנהדרין הספק אם פאה היא כנכסים לכן לא היו מסופקים בפאה שקשורה בגופה שנחשבת כגופה שתהיה כנכסים ולכן שם פירש"י שהספק הוא באותה פאה שהיא גדיל לנוי וקשור בגופה כמו שקושרין מלבוש אבל בערכין שהאיסור הוא משום שהיא כגופה ממש להיות כגוף המת שהרי מלבוש המת אינו אסור בהנאה - שם פירש"י שמדובר בפאה שקשורה לשערן להיות כשערן, ופשוט שגם לרש"י ישנן פאות מלאות שהרי בגזיר ע"כ מדובר בפאה שאינה קשורה לשערות שאין לה, ב' - לשונות רש"י "גדיל של שערות שעושין לנוי" ופי"מ "כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער" מעידות שמדובר בכיסוי המיועד להוסיף יופי ולא רק לכסות מום שהיה מיועד לחבישה דרך עראי כשיוצאות לרה"ר [ובפרט לפי גירסת הרב קפאח "כעין נרתיק מדביקין בו שער נאה מאד, ולובשות אותו על הראש באופן זמני להתקפות בשער", שמח"ס דת משה וישראל פירש שפאה זו מיועדת לכסות שני סוגי מומים: 'נאה' - לכסות שער לבן, 'והרבה' - לכסות שער דליל, 'דרך עראי' - ללא חשש התרת קשר כדי שתוכל לשלוף אותו בשבת, ובנוסף לזה שפירושו דחוק מאד בלשון הרמב"ם בפיה"מ הנדפס - לגירסת הרב קפאח 'נאה מאד' אין כלל מקום לפירושו, אלא הפאה מיועדת להוסיף יופי], ג' - גם לפי פירושו מוכרח הוא לפרש שהיו נוהגות לגלות את שערן בחצר כמבואר בגמרא שהתירו את הפאה בחצר ולפירושו הוצרכו לזאת רק בעלות המום כי שאר נשים גילו את שערן - וממילא מוכח דלא כחידושו על פי ריא"ז שגילוי השער אסור בחצר, וממילא נפל חידושו בהבנת שלטי הגבורים בבירא מאחר ולא הוה ליה לפסוק כירושלמי כנגד

הבבלי, ושו"ר לקמן שפירש שלדעת שלטי הגבורים כולן חבשו פאה ולא רק בעלות השער הפגום - והנה לנו עדות קדמון שחי עם הדיוקים מפירש"י, ראה הערה קי, וכן ראיתי שכוונתו שגם הבבלי סובר כן כדעת הב"ח - וא"כ ההבנה בדברי הגמרא "א"כ לא הנחת בת לא"כ" נתונה בסתירה בין פירושו לבין מה שהוציא ממנה שדת יהודית אינה יכולה להשתנות.

מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף מיידי ברווקות ששערן דליל החובשות פאה כשיוצאות לרה"ר ואין להן מעצור והרגל להשאר בשער גלוי - ויש לדחות שהרי אמרו שהתירו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה, שו"ר שהפמ"ג (לאחר שחזר בו) העמיד את הגמרא בבתולות [וכ"כ בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד') שהעמידו בארוסה המותרת בגילוי שער]; עוד י"ל שהמחסום מפני השליפה היה קטן יותר כשהורגלו ללכת בגילוי שער בחצר - ויש לדחות שהרי מוכח לעיל שלא חששו שתשלוף אם השער יתגלה; עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביהכ"נ שבשדות וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת בדבר שאין חשש שתשלופנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היתה שולפתו כשרק הנשים מצויות - היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד:) שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר, ומשמע ששונים הרגליהם מהרגלינו]; עוד יתכן שדרךן של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כליא פרוחי (רש"י שבת נ"ז:)] - ואם תסיר את הפאה לא תשאר חשופה, ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (מבואר ברש"י שבת נ"ז, ס'). שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת ולא היה חשש שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להשאר מגולה, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי אינה חוששת מלהתגלות כשתסיר את הפאה, ואין להקשות מסוגיא דערכין (ז'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה שו"ע יו"ד שמ"ט ב') - שהרי כבר כתבתי בהערה גט שהתם הגמרא מיידי דווקא באשה שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה], ולכן העמיד רש"י בבעלת מום, אך אצלנו רש"י לא פירש שמיידי בבעלות מום וגם לא

פרק ו', דברי בעל שלטי הגבורים

תמצית דברי שלטי הגבורים: סמך לנשים נשואות שנושאות שערות חברותיהן מדשנינו שיוצאת בפאה בשבת שהיא מגבעת שמדביקים בה שער נאה והרבה כדי שתתקשט בשער, ומיירי בנשואה, ומותרות להתקשט כי שער באשה הוא רק בשער הראש שנראה גם בשרה אך בשער תלוש אין שער באשה ולא פרועת ראש, ונראה דל"ש שער שלה או של חברתה כל עוד דעבידי לכסות השער והן תלושות אף שהוא קישוט אין בכך כלום, אף שאיתא בערכין שהפאה היא כשער אך לא נאסר לצאת ולהתקשט בה דע"כ הצדקניות הנשואות היו מתקשטות בפאות, ואין לומר שהפאות היו מכוסות דמאי מהני הרי עשויות להראות בעלת שער, וכשתעיין בערכין ובברכות ברש"י וברא"ש תמצא ששער באשה הוא רק במחובר וגם שהבשר נראה; לכאורה שלטי הגבורים התיר חבישת פאה גלויה ברה"ר, אך יש להקשות על דבריו לפי הבנה זו: א' - מדוע כתב "משמע להדיא" שמהמשנה בשבת מוכח שמותר להתקשט בפאה הרי ניתן לאוקמי שכשיוצאת לרה"ר - הפאה מכוסה בשבכה^{ס"א}, ב' - מוכח שברה"ר הפאה היתה מכוסה כי רק אז מובן מדוע חששו שתסירנה ברה"ר^{ס"ב}, ג' - היכן מצא ראיה מערכין שהלכו בפאה מגולה ברה"ר^{ס"ג}; יש לברר את דיוקי לשונו: ד' - האריך לומר "לנשים היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן

מקורות והערות

כדי להראותה מכיון שחברותיה יכולות לראותה כשהיא על ראשה ללא הסרה - א"כ מדוע היו אוסרים לחבוש כיפה בחצר לולא הטעם שמא תתגנה הרי הכיפה גלויה ויכולות לראותה על ראשה.

^{ס"א} כוונתו שהטעם שלא חששו שתבא לטלטל הוא כי לא רצו שתתגנה על בעלה, ובשבת ראו לנכון להתיר רק בחצר ששם היא מצויה לכן שם רואה אותה [אף שגם מעט אחרים רואים אותה] ולא התירו ברה"ר כי אינה מצויה שם, וזאת רק כשיש חשש חילול שבת, אך בחול שאין חשש איסור - הרי שלא אסרו עליה להתנאות בפאה כשיוצאת עמו, וממילא "משמע להדיא" היינו מתוך הטעם שהתירו לה להתנאות בקישוט זה אף שמצויים עוד אנשים בחצר כדי שלא תתגנה בעיניו.

^{ס"ב} התבאר לעיל הערה ס' שגם אם מותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר לא כל הנשים עשו כן אלא חלק מהן חבשו פאה מגולה רק בחצר והסירו אותה כשהחליפו לשבכה בעת שיצאו לרה"ר - ולגביהן שייך שתמשיך ותטלטל את הפאה שבידה או שתסיר את הפאה מתחת לשבכה, והחשש אינו שייך בנשים שהמשיכו ללכת בפאה מגולה כשיצאו מהחצר לרה"ר, אלא שגזרו על כל הנשים.

^{ס"ג} לשיטת שלטי הגבורים הרי כשחובשת פאה - היא מגולה, ומאחר והמשנה מיירי בהרוגי ב"ד - א"כ מיירי שיוצאת בפאה למקום ההריגה שבדאי אינו בחצר.

פירש שקושרת את הפאה לשער אלא שצוברתה על שיערה ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; ברור שגם אם מותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר לא כל הנשים עשו כן אלא חלק מהן חבשו פאה מגולה רק בחצר והסירו אותה כשהחליפו לשבכה בעת שיצאו לרה"ר - ולגביהן שייך שתמשיך ותטלטל את הפאה שבידה או שתסיר את הפאה מתחת לשבכה, והחשש אינו שייך בנשים שהמשיכו ללכת בפאה מגולה כשיצאו מהחצר לרה"ר אלא שגזרו על כל הנשים; עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל אצלנו עליהם [כדוגמת החשש של סרך בתה (נדה ס"ז): שאינו רלוונטי היום וכלל אינו מובן לנו לפי הרגלי הצניעות הנוהגים אצלנו], וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה; עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכסות רק מקצת הראש שאם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שיערה ישאר מכוסה [וכן מדויקת לשונו: "היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א), ואף שדן רק על פאה חלקית שהיו במקומו - מ"מ ההיתר הוא גם בפאה מלאה שהרי טעם היתר שלטי הגבורים הוא שפאה אינה ערוה]; ועוד ראיתי שתירץ בעל תבואות שמ"ש (במאמר בספר הזכרון להגריי פרנקל) שמוכח (ב"ק צ"ז, רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת עמ' 57, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים. נקודה שיש לדון בה היא שאינו מובן מדוע אין חוששים שתסיר את השבכה להראותה ותשאיר בפאה שתחת השבכה, וא"ת שמאחר והשבכה היא הכיסוי החיצוני אין חוששים שתסירנה

נשואות^{סד}, ה' - "מהא דשנינו פרק במה אשה" משמע שכתב דבריו במקום אחר^{סה}, ו' - "משמע להדיא^{סו}, ז' - כלל לא מוזכר בלשוננו שמיידי ברה"ר^{סז}, ח' - אריכות לשונו מעידה שההיתר מתבסס על כך שפאה אינה שער ולפ"ז סברתו שללא ראייה להתיר - הפאה היתה אסורה מן התורה כשער, א"כ הנדון הוא דאורייתא^{סח}, ט' - היתר שלטי הגבורים אינו מבוסס על כך שהפאה אינה נראית כשערותיה אלא שרק שער הדבוק לבשרה ונראה גם בשרה אסור - ומשמע שאף כשמייפה אותה, וצ"ע שהרי היפוי הוא מהשערות ולא מהבשר ופאה מייפה כשער ומדוע לא תאסר כדכתב בחסד לאברהם^{סט}, י' - מדוע לא התייחס לדת יהודית^ע.

פרק ז', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים

בכתובות מבואר שדין פרוע ראש מחולק לשלשה מקומות: בשוק צריכה כיסוי מלא, במבוי צריכה קלתה ובחצר אינה צריכה כיסוי ולפ"ז שלטי הגבורים בודאי בא להתיר פאה ברה"ר כי בחצר ממילא

מקורות והערות

מום, והתירו לה חבישת פאה בחצר בשבת כדי שלא תתגנה אף שיש חשש שאם תרצה להחליף את הפאה למטפחת ורדיד כמנהג אמא שלה או העדה שלה או כי היום יש לה שבכה יפהפיה - הרי שהיתה עלולה לשכוח את עצמה ולהמשיך ולטלטל את הפאה שבידה כדי להראות לחברתה שעומדת ברה"ר - ובכל זאת לא חששו והתירו לה לחבושה בחצר הרי שעכ"פ בחול נתיר לה לחבושה ברה"ר כדי שתהיה יפה בעיניו כל הזמן, וכלל אין בזה חשש דרבנן לגבי ק"ש או לגבי איסור יציאה שהרי רק שער מחובר הוא שער ולא פאה, ומה שהפאה היא כשער בערכין הוא רק לגבי שיש איסור הנאה ממת אם לא אמרה תנו מאחר והפאה קשורה לשערותיה כבר שנים וכמעט שאינה מסירתה כדי להסתיר את דלילות שערה (רש"י) אך אין לזה דבר עם איסור פריעת שער כי איסור זה כולל רק את שער הראש ולא שער תלוש, ואף כשהשער שלה ולא רק של חברתה שהרי גם השער שלה תלוש "אין בכך כלום", ופשוט שהיא מגולה שהרי מיועדת שלא תתגנה על בעלה ותראה בעלת שער יפה, ומה שהביא מרש"י בברכות אולי כוונתו למ"ש ששער האיש היוצא מבגדו אינו ערוה שהרי בשרו אינו נראה - דמשמע שהבעיה בערוה היא שהבשר שתחת הערוה נראה ולא שהשער נראה, ובערכין ראה שרק השער שמחובר הוא בדין שער ולגביו אינו מועיל שתאמר "תנו" ושער תלוש שקושרתו מועיל בו "תנו" ולכן אינו ממש ערוה אלא שכלפי איסור הנאה דומה הוא לגופה אם לא אמרה "תנו", והרא"ש בברכות כתב שבדבר הרגיל להיות מכוסה באשה הוא ערוה - וממילא רק שערה הטבעי הוא ערוה כי דרכה לכסותו ולא שער הפאה שהרי דרכו להיות גלוי.

^{סד} דלא מיידי ברווקות, ובהמשך הערה צ"ז הסברתי אחרת.

^{סה} ברור שעיקר הנדון שלו מיידי בגדרי ערוה לגבי ק"ש ולכן אמר "מכאן סמך" - כלומר - מהלכות ק"ש שביאר שרק שער הגוף הוא כערוה ושער תלוש אינו בדין זה.

^{סו} התבאר לעיל הערה ס"א.

^{סז} פשיטא! הרי במשנה איתא שמותרת בפאה בחצר שפשוט לשלטי הגבורים שהפאה מגולה [ואדרבה הרי לדברי ספר זה שנקט ששלטי הגבורים נקט כמיעוט הפוסקים שגילוי שער אסור בחצר - הרי שהיה חייב לנקוט בדבריו להדיא שמיידי בחצר, ואת זאת לא כתב].

^{סח} איך אפשר לומר כן הרי שער האשה אינו נדון דאורייתא כלפי ק"ש, וכלפי פריעת ראש הרי די בקלתה, ושלטי הגבורים בודאי אחז ששער תלוש אינו כמחובר וממילא בודאי לא העלה על דעתו שיהיה בזה חשש איסור תורה, וממילא לא ניתן לדייק את לשונו, הרי כשכתב את תשובתו לא שיער שיהיו חכמים שיעשו מפאה נדון דאורייתא כדי שיצטרך לאפוקי מהם.

^{סט} אין סיבה לאסור כי יופי הוא שבח לאשה כל עוד אינו מושך באופן מיוחד, ומה שהתורה אסרה שער - הוא בשער הגוף, ואין לדרוש טעמא דקרא ולהקשות על שלטי הגבורים מדוע לא למד כן, ודברי החסד לאברהם הם כמעט שיטת יחיד.

^ע לא כתב "דת יהודית" מאחר ולא פסק לדבר עליה שהרי לגביו אינו נדון דאורייתא, ונמצא שפירוש שלטי הגבורים הוא שמאחר ואין צריך היתר לפאה בחצר כי מפורש במשנה שיוצאת בפאה, והפאה היא מגבעת שיש בה שער הרבה ויפה המיועד למי ששערה דליל או לבן או לכל אשה המעוניינת להיות יותר יפה ממה שהיא ובכך לא תתגנה על בעלה שהרי יראה אותה יותר יפה ממה שהיא - גם אם אינה בעלת

מותרת בגילוי אך ע"ז הוקשו הקושיות דלעיל; בירושלמי חילקו אחרת "וראשה פרוע לחצר אמרו [שרק אז הוא דת יהודית בלבד] ק"ו למבוי, רבי חיה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע" - שאף בחצר צריכה קפליטין, במבוי אינו מועיל קלתה מדת יהודית, ובשוק אסורה מן התורה ואינו מועיל קלתה; הב"י אה"ע קט"ו הקשה: "ויש לתמוה על רבינו שכתב 'במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא' דמשמע לא תצא מבעלה ע"י כך אף ע"פ שהוא דבר שאינו הגון - והא בחצר אפילו פרועת הראש ממש לית לן בה, ובמבוי שאינו מפולש נמי בקלתה מיהא לית לן בה", ויישב הב"ח דס"ל לטור שגם לבבלי אינו הגון לצאת למבוי בקלתה, ולחצר אינו הגון לצאת מגולה, ופירוש הגמרא שאם כיסוי קלתה אינו הגון לחצר א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו תחת בעלה כי כולן מכוסות בקלתה [מטפחת] ופשיטא ומאי קמ"ל ע"א, והכי נהוג שאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכיפה דלא כתוס' ע"כ וכן משמע בב"י שהשער מכוסה ולכן ראוי לגעור במי שקולעת אותה בשבת כדי שלא תתגנה על בעלה ע"כ, וכן בבית שמואל כתב לפרש את הטור כהב"ח ע"ד, וכן בשלטי הגבורים בכתובות הביא בשם הרי"א ע"ז שהירושלמי אוסר לצאת בחצר בלא קלתה אלא שלא תצא בלא כתובה כי בזה הבבלי בודאי אינו מחמיר, ומזה שהביא רק את דברי הסמ"ג והרי"א ע"ז מוכח שפוסק כמותם ע"ה. מכאן שכוונת שלטי הגבורים רק להתיר פאה מגולה בחצר לנשים שאינן מגלות שם שערן וברה"ר מכסות את הפאה, ובשבת אסור לצאת כך דילמא שלפה מתחת השבכה, וראיותיו אינן מהפלפול אלא מהמציאות שנסואות השתמשו בפאה אלא שראיה זו היא רק לגבי שימוש בחצר שהרי איתא במדרש תנחומא שלא לצאת בתכשיטין לרה"ר לפי שמסתכלין

מקורות והערות

בקלתה שפיר דמי, וחצר שאין רבים מצויין אפילו בעתים רחוקות דינו כבית ואפילו בלא קלתה שפיר דמי - ונמצא שהירושלמי כהבבלי וש אפשר לפרש בטור כן; וכן ראה בחקל יצחק (פ"א) שפירש את הירושלמי גם לדעת תוס' הסוברים שגילוי שער מותר בחצר - שאין כוונת הירושלמי שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער.

לדידי מספקא בזה שהרי שלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין להסיק ממה שכתב בכתובות בשם ריא"ז לגבי דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת; ודע ששלטי הגבורים ליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומאו"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביאו, ובפרט שהרי כששלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דבריו שכתב שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כך נגד הבבלי או שרק כתב שכך שיטת הירושלמי.

פירוש זה אינו עולה בקנה אחד עם הפירוש המובא בעמוד 75 הלמוד מגמרא זו שדת יהודית אינה יכולה להשתנות, ומאחר וכדי לקיים את המהלך של מחבר הספר נצרכות שתי הסברות [שדת יהודית אינה משתנית ושגם בבלי הצריכו כיסוי בחצר] והרי אי אפשר ללמוד את שתייהן מאותה גמרא - הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח.

מנהג זה מוכיח שפירוש הב"ח אינו מן הדין אלא רק מהנהגת קמחית שהרי גם לירושלמי אין חובת מטפחת בבית, וכ"ש שאין חובת רדיד [כיפה] בבית.

לא כתב שיש לאוסרה לגלותו בבית ואף לא כתב שראוי לגעור בה, אלא שיש לגעור על שקולעתו בשבת - ומוכח שמה שנהגו לכסותו הוא רק מחומרא, ובזמן הכל בו לא נהגו בזה.

ראה בשו"ת דברי יציב (אה"ע פ') שהביא את הבית שמואל, ובשם כנסה"ג (אה"ע ז קט"ו הגב"י ו') פירש בירושלמי "רבים בוקעים" - רבים מבני המדינה שאינם דרים שם וכגון שיש שם חניות, ו"אין רבים בוקעים" - היינו בני החצר בלבד אע"פ שהם מרובים, ושאר כל אדם אינם באים אלא לצורך כשיש להם עסק עם בני החצר, וכתב ששלש מידות יש: בחצר שרבים בוקעין וחניות שמה דינו כרה"ר ואפילו בקלתה אסור, כשאין רבים בוקעין מיהא הן מרובים

בה^{צו}, וכן משמע מדברי החפץ חיים^{צז}, כל ענין הקישוט הוא כדי שלא תתגנה על בעלה, וזהו דוקא בחצרה^{צח} כמ"ש ברמב"ן^{צט}. המהר"י מינץ שחלק על שלטי הגבורים לא יכול היה לפרשו דקאי בחצר כי ס"ל שבחצר מותר ללכת בגילוי שער וניכר שלא ראה את שלטי הגבורים בכתובות שהביא את ריא"ז שכתב כירושלמי וכן היעב"ץ תקף את שלטי הגבורים ולא היה מתקיפו אם היה יכול ללמוד בו דמיירי על חצר^פ, ולא יכלו ללמוד בדבריו שפאה אסורה כי סברו שהפאה אינה חמורה מקלתה אולם שלטי הגבורים

מקורות והערות

אלא משום חשש חילול שבת, וכן מעידות כל הסוגיות העוסקות בדילמא שלפא ומחויא דמיירי ברה"ר - ש"מ שמותרת להתקשט בחוץ.

^{צט} המעיין בדבריו יראה שמתחילה סבר שכשאסרו את התכשיטים בשבת בחצר - אסרו אף בבית שמא תצא בהם, ולאחר מכן אמר שמא בבית מותר ורק בחצר אסרו, והסביר ששייך בחצר הטעם שמא תתגנה כי בעלה רואה אותה גם בחצר ולא רק בבית, משא"כ ברה"ר טעם זה אינו שייך מאחר ואינו רואה אותה - לכן לא הוצרכו להתיר לה ללבוש כבול ברה"ר - וזהו לפי ההרגל שלהם שהנשים היו עטופות וגם כמעט ולא יצאו וממילא האופנים שתתגנה בעיניו ברה"ר הם נדירים ואפילו כמעט אינם שייכים, משא"כ לפי מנהגו שהנשים מצויות ברה"ר וגם אינן עטופות שייך ושייך שתתגנה בעיניו ברה"ר, ואדרבה מרמב"ן זה יש להביא ראיה הפוכה שכל שלא התירו לה הוא מאחר ולא שייך שתתגנה בעיניו אף אילו היתה המציאות כמו שלנו - היו מתירים ומתירים לה ללבוש כבול גם ברה"ר ולא היו חוששים שתשלפן [אמנם בשו"ת הסבא קדישא (ב' או"ח א') כתב שכוונת הרמב"ן שאינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר, ולענ"ד קשה להולמו שהרי הרמב"ן רוצה להסביר מדוע לא הוצרכו להתיר לחבוש פאה גלויה ברה"ר כי אינו רואה אותה ולא שייך שיתן כטעם את המסקנה], וביותר לפי מה שביאר בספר 'דת משה וישראל' לעיל שגם מה שאסרו לה ללבוש כבול בחצר הוא מפני החשש שתטלטלנו כשתצא לרה"ר ובכ"ז התירו שלא תתגנה בעיניו - וא"כ ה"ה לדידן שאיכא שמא תתגנה ברה"ר.

^פ הסיבה שלא פירש דקאי בחצר כי הבין שהטור לא התכוון שגילוי השער בחצר אינו הגון כי משמע מהטור שבחצר שהרבים אין מצויים בה מותרות בגילוי שער אף שהטור נחת התם לכתוב מנהגי צניעות, ופירוש הב"ח עדיין לא היה כתוב בזמן שלטי הגבורים והמהר"י מינץ, ואף הבאר שבע לא הזכיר את הב"ח אף שהיה בתקופתו [יצעיר ממנו באחת עשרה שנים] - וא"כ היה פשוט להם שהבבלי חולק על הירושלמי ולכן לא יכלו להכניס בדעתו של שלטי הגבורים שאוסר גילוי שער בחצר על פי הירושלמי, אף שבדאי יכלו לשים לב לדיוקים שבדבריו שהוזכרו לעיל גם אם לא ראו שהביא את ריא"ז - שהרי חיפשו

^{צו} ברור שזה אמור רק על צד המעלה [ואם נדייק את המדרש הרי גם כתוב בו "שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה" - ומשמע שגם אין לה להתקשט בתכשיטין בחצר כי יש בה עוד אנשים] ומסתבר שרוב הנשים לא נהגו כן שהרי חז"ל לא אסרו את היציאה מקושטת כפי שאמרו (שבת נ"ט:) יוצאה אשה בעיר של זהב [פרט לחשש טלטול בשבת], ואפילו אמרו שנים צנועות שיוצאות כשהן עטופות לגמרי ועטופות אף את אחת מהענינים - מאפרות את העין היחידה שנותרה גלויה (שבת פ'. צנועות כוחלות עין אחת, ראה ברש"י), וכן ראה בירושלמי (שבת ל"ג:) שהתירו לנשים חשובות לצאת במטפחת של זהב ובמשובצת במרגליות, ואף שיבחו את אשת אבא חלקיה שיצאה לקראתו מקושטת כשנכנס לעיר אף שהיתה זו השעה שחזרו מהשדות - כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת [מה שהיה משונה בעיני החכמים היה זה שיצאה לקראתו, ולא זה שיצאה מקושטת לרחוב, שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן], וכן מנהג מקובל אצל בנות ישראל המושרשות במצוות מדורות שהנשים אינן לבושות בגדי שק בצאתן לרחוב אלא לבושות בחן ובצורה עדינה ומכובדת, ואין סיבה שכיסוי השער יהיה מופלה לרעה.

^{צז} גם החפץ חיים לא מיירי אלא בגילוי שער - שהוא אסור מן הדין בחוץ, ובבית מחומרת הזוהר, ולא כתב שאשה צריכה להתנוול ולא להתאפר או לא להתלבש יפה כשיוצאת, וממילא מה הראיה לפאה. מה שלא הזכיר את הפאה בהקשר לרה"ר - אכן לא ניקום ונסמוך על דיוק קלוש כזה לאסור דבר שגם במ"ב השאיר את הנדון ללא הכרעה, וכ"ש שיש לנו ידיעה ברורה שכל רבני אירופה בתקופה ההיא התחננו לנשים שתחבושנה פאה ברה"ר ולא תלכנה גלויות שער, והעדות שהביא מנכדו של החפץ חיים מוכחות על ידי הרב הלל זקס שאמר שסבתו חבשה פאה ברה"ר, וכן העיד הרב ש"ך לרב עמנואל טולדנו, וכן ישנה תמונה מפורסמת שלה שנראית בה בפאה ליד בחורים, והדוחים שמיידי שצולמה במצלמה של חברתה בחצרה - מביא לידי גיחוך שהרי בודאי לא היה דרך הנשים לצלם בזמנם אלא שהיו הולכים לצלם מקצועי.

^{צח} איתא בשבת (נ"ט:) "לא תצא אשה בעיר של זהב ואם יצתה - חייבת חטאת... רבי אליעזר אומר יוצאה אשה בעיר של זהב לכתחלה" הרי שר"א התיר לצאת בתכשיט מיוחד זה לרה"ר, ומסתבר שלא נחלקו עליו

עצמו סבר שפאה אסורה ברה"ר מן התורה מטעם פריצות שמתנאית בשערותיה לעיני כל כמ"ש בחדס לאברהם^{פא}, ושער מגולה אסור בחצר מדת יהודית משום צניעות, והמנהג צריך היה לחול גם על פאה בחצר - לכן לא היה פשוט לשלטי הגבורים שפאה מותרת בחצר ועל זאת הביא ראיות שבחצר הפאה היתה מגולה^{פב} ועל כרחק צ"ל שרק בשער נהגו איסור בחצר ולא בפאה וזו כוונתו מ"מ לא נאסר בשביל כך לצאת בה" כי אם מוכח בערכין שהפאה כגופה כלפי איסור הנאה ממת א"כ גם ברה"ר פאה דאורייתא כגופה^{פג}, ולכן פירש ש"לא נאסר" היינו שלא קבלו על עצמן כדי שלא תתגננה על בעליהן^{פד}, אבל בדיני דאורייתא אינו תלוי במנהגן^{פה}, ואף שבחצר יש חילוק בין שער לפאה - אין ראייה שגם ברה"ר יש חילוק כי רק בחצר מועיל החילוק מאחר ותלוי במנהג שנהגו בנות ישראל מעצמן משא"כ ברה"ר שתלוי בפריצות - אין חילוק בין שער למראה שער^{פו}. מהלך זה מפורש במגן גבורים^{פי}, וכ"ז בפאה נכרית ולא

מקורות והערות

לומר שהן תקנות קבועות כחומרא דרבי זירא צריך שחז"ל יקבעו כן להדיא, וראה לעיל בהערה [ד].

^{פב} אינו תלוי במנהגן אלא תלוי בחילוק בין שער תלוש למחובר כפי שכתב להדיא בשלטי הגבורים, וכן הביא מהראשונים - ולא כתב שפריצות הופכת את הפאה לאיסור תורה.

^{פי} כיצד ניתן לתפוס כעיקר סברא שהובאה באחרונים בודדים בלבד ולהופכה לסברא עיקרית בסוגיא, ואף לייחסה לשלטי הגבורים על סמך דיוקים חלשים כל כך - הרי שלטי הגבורים לא יכול היה לראות סברא זו בשום אחרון כי הוא קדמם, ואם המציא אותה מדעתו - הרי היה צריך לכותבה בצורה ברורה ולא ברמזי רמזים.

^{פיז} פירוש המילים "ומה ראייה הוא לרה"ר דהתורה אוסרתה שפיר אסור אף בפאה נכרית" אינו כפי שהבין בספר דת משה וישראל שהפאה אסורה ברה"ר מן התורה באיסור פריעת ראש אלא הפירוש הוא: "ומה ראייה הוא לרה"ר דהתורה אוסרתה [בגילוי שער ממש] - שפיר אסור אף בפאה נכרית [גזרין על פאה מדרבנן משום מראית העין]" = והאיסור מדרבנן בלבד משום מראית העין - שלא יחשדו שאינה מכסה את שערה [שאינו רלוונטי בזמננו], וכן כתב להדיא לפני כן: "ברה"ר דאיכא איסור בפריעת ראש מן התורה - א"כ אף בפאה נכרית גזרין משום מראית העין", וכן כתב שאם אין מנהג המקום שהנשים הולכות בפאה ודאי יש לאסור משום מראית העין אבל אם רבים נהגו כן לא שייך חשש מראית העין שהרי לא יחשדו, וכל שכן שאין לחוש שיחשדו בה כאשר כל הנשים נוהגות כן שהרי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית - הרי שלהדיא הנדון הוא משום חשד ולא משום פריצות; חבל שלא הביא את דברי המגן גבורים באלף למגן שדחה אחת לאחת את ראיות זקינו המהר"י מינץ נגד חבישת הפאה, וגם הסביר שזקינו עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני

לסתור את דבריו ופשוט יותר היה להכניס בו פשט שמסכם גם עליהם, ואנן ניקום ונחלוק על הפירוש שהיה דחוי בעיניהם רק מפני שלנו התחדש שמצאנו שבכתובות ליקט את ריא"ז - והרי שלטי הגבורים היה מלקט ולא פוסק, וליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומאז"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביאו, ובפרט שהרי כששלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דבריו שכתב שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כן נגד הבבלי או שרק כתב שכך שיטת הירושלמי, אתמהא.

^{פא} אלו דברי נביאות שהרי שלטי הגבורים כתב שאין בפאה משום פרועת ראש אף שהוא קישוט, וכיצד ניתן להגיע מדבריו לכך שזה דוקא בחצר אבל ברה"ר קישוט זה אסור מן התורה? וגם החדס לאברהם לא ייחס את חידושו לשלטי הגבורים, ואף לא יחסו לבאר שבע, אלא רק כתב שטעם הבאר שבע הוא מפני מראית העין [וחידש שמראית העין נחשבת כעוברת על דת משה כי יש בזה איסור, ואינה שייכת לדת יהודית - שהם רק מנהגי הצניעות].

^{פב} ניתן להביא לבסס רעיון גם אם לא סברו מתחילה להיפך, והרמזים שמתחילה סבר שיש לאסור ואח"כ הביא ראיות שמותר הם רמזים קלושים.

^{פג} גישה זו שטחית לראות כעין גזירה שוה פאה פאה הלממ"ס להשוות בין נדונים שאינם קשורים, אלא אי אפשר להשוות בין דיני איסור הנאה התלויים בחילוק בין קישוט לגוף, לדיני עיר הנדחת התלויים בחילוק בין ממון לגוף, ולדיני דת משה התלויים בחילוק בין שער תלוש או מחובר, ולדיני דת יהודית התלויים בחילוק בין צניעות לפריצות.

^{פד} כאן מודה שדינים אלו תלויים במנהגי הנשים הצנועות ואינן תקנות שנקבעו על ידי החכמים, וברור שמנהגים אלו נקבעו לפי הנהגו בתקופתן ובכל תקופה יכולות לנהוג מנהגים אחרים, וממילא אם "איסור" הפאה אינו מדאורייתא אלא מדת יהודית - לדין מותר שכך נהגו הנשים הצנועות אצלנו [וכדי

בשער עצמה שנחתך החמור יותר^{פח} - ובזמננו הפאות נראות כשער עצמה^{פט}, וכן אמר הר"ר גדליה נדל שבפאות של זמננו לא היה אף פוסק אחד מתיר^צ כפי שכל ילדה ברחוב יכולה לומר^{צא}, ודברים אלו

מקורות והערות

שראה שבזמננו מצות כיסוי השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות.

^{פח} נראית כוונתו שבשער שלה יש יותר חשש למראית העין, ומ"מ אין לזה חשיבות לגבינו שאין כלל חשש שיחשדוה.

^{פט} יש לתמוה שהרי מאז ימות עולם אינו מסתבר שאשה חבשה פאה שאינה מותאמת למראה פניה, והמגן גבורים הוציא מכלל ההיתר רק פאה העשויה משער שלה ולא אסר בעשויה משער של חברתה או של אחותה אף אם נראית כשער שלה, והרי מי שאסר את הפאה משום החשש שיחשדו שאינה מכסה את שער הרי סבר שהפאה קרובה במראיתה לאשה זו, וכן היתה הכרעה ברורה אצל גדולי אירופה שעודדו את השימוש בפאה ולא אסרו להכין פאה משער שלה, ולא חילקו בין פאה לפאה, ואין לנו להמציא מדעתנו איסור בפאות הנראות כשער אף אם הן יפות [ועוד - מה שהעט"ז והמגן גבורים פירשו שכוונת הלבוש להתיר רק בפאות משער שאינו שלה - המעיין בלבוש (ע"ה ב') יראה שלא היתה כוונתו לחלוק על הרמ"א ולחלק בין שער שלה לשל חברתה, אלא בפשטות כוונתו רק לומר שפאה משער תלוש אינה ערוה, וכנראה שכן פירש בהגהות הגר"ב פרענקלי, וממילא אין לנו מקור להחמיר יותר בפאה הנראית כשער שלה].

^צ אם כוונתו לפאות פרוצות - אף ידי תכון עמו, אולם אם כוונתו לפאות הצנועות והמכובדות - הרי שהתירו גם התירו, ואף עודדו ושיבחו את החובשות אותם, וכן ממשיכים היום להורות בזה היתר פוסקים מפורסמים, וכמעט ולא מצאנו פוסק מפורסם בעל אחריות שיאסור חבישתן, ומה שמפרסמים מכתבים, דרשות, הוראות וכדו' - יש לדעת שחלק מזה נובע מטעות [כגון מה שציטטו שהגרשז"א צ"ל אמר שאם אשה היתה באה לירושלים לפני שמונים שנה היו סוקלים אותה - הרי אין זה נדון לדין לאחר שהשתנה המנהג,

והעידה על כך אחייניתו שהדוד אמר לה לחבוש פאה], חלק נובע מסילוף [כגון מכתבו של הגר"ק שנכתב לקבוצה מסויימת, ולי אישית אמר לי הרב שמותר לצאת בפאה, ושיש מקום להתיר גם לבנות ספרד שהתחננו אצל מורות חובשות פאה ולכן קבלו את הפאה כצניעות ולא כפריצות, וכן מדרשתו של הגר"ה וואזנר ניכר שהשמיטו את הקטע שמסייג אלו פאות גרועות, וכן בציטוטים מספרו השמיטו את הקטעים שכתב שהמנהג להתיר היה רווח במדינות שלמות, וכן הפכו את הגר"מ פיינשטיין שלהדיא התיר באג"מ לאוסר מאחר שכתב לבעל שאינו רשאי "להחמיר" על אשתו], חלק נובע משאלה ספציפית [כגון מה שהביאו בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאסר, ואמנם שנים סיפרו לי כמסל"ת שהרב התיר לבנות משפחתם, ובמוצאי פסח תשס"ח שאלתי את פי הרב שליט"א ואמר לי שהשמועות שאומרים משמו ומשם אביו צ"ל לאסור את הפאות הן שטויות, ואמר לי נכדו שמשפחת נדל אינה עושה דבר בלי לשאול את פי הרב וממילא שמועה זו מזוייפת או שלא הובנה כראוי, וקל מאד לתלות שמועות במי שכבר בעולם האמת], ועוד; אמנם, כעת ראיתי ציטוט זה בקונטרס 'מילי דהספידא' - אולם כבר התפרסמה אזהרה מחכמי בני ברק [הגר"ק, הגר"ח"ק והגרמ"י] - שלא לסמוך ולא ליתן אמון במה שלא הודפס ע"י בניו ותלמידיו המובהקים של הגר"ג נדל צ"ל.

^{צא} אכן ילדה ברחוב עלולה לטעות ולחשוב שמצות כיסוי השער היא כדי למעט את יופיה, אולם תלמיד חכם אמור להכיר את מקורות התלמוד שיופי הוא שבח לאשה, ורק משיכת תשומת לב היא המכונה פריצות.

ששלטי הגבורים התיר רק בחצר נמצאים כבר במקור חיים^{צב} ובפני יצחק ובגדולת מרדכי ובחקל יצחק^{צג}, וגם הבאר שבע והיעב"ץ היו לומדים כך אילו יכלו^{צד}, האם בנדון דאורייתא יכול מישהו לומר בבטחון ששלטי הגבורים קאי על רה"ר אף שלפ"ז ראיותיו דחיות בזמן שניתן לפרשו על חצר באופן מאיר^{צה}, בפרט שבכל דבריו לא הזכיר להדיא דקאי על רה"ר^{צו}. מלשון שלטי הגבורים משמע שלא נכתב כהגה"ה על הר"ף אלא הוא תשובה למעשה שהעתיקה כאן, ולפ"ז הנשים שנהגו לכסות ראשן בחצר כדעת אוסרים החלו לצאת בפאה לחצר מאחר וכל איסורו מדת יהודית, אבל לרה"ר שמפורש בפוסקים שצריך רדיד - לא פרצו שהרי רק מאות שנים לאחר מכן החלו לפרוץ בזה^{צי} כפי עדות הפני יצחק

מקורות והערות

שלטי הגבורים התיר רק בחצר וממבוי למבוי לאחר שראה שכך המנהג, אך מיד חזר בו כי "כל החולקין עליו לא הבינו כן בדבריו", וגם המקור חיים כלל לא אמר דבר הדומה להבנה זו (כמבואר בהערה צב), ואת הגדולת מרדכי לא ראיתי בפנים, וגם אילו היו לומדים כן בשלטי הגבורים אנו לא ננקוט כאחרונים בודדים בניגוד לרוב רובם של האחרונים שלא אסרו כלל או שאסרו רק משום דת יהודית או משום מראית העין, וכן המנהג, וכן הורו גדולי אירופה הלכה למעשה, וכן מורים כל המורים היום שהפאה הצנועה מותרת אלא שחלקם אמרו שהיו שמחים יותר אם לא היו נוהגות לחבוש פאות מאחר ונשים רבות הרחיבו לעצמן את ההיתר גם לפאות פרוצות.

יכלו גם יכלו ללמוד כך כפי שלמדו בעצמם אך לא רצו לייחס לשלטי הגבורים שיפסוק נגד הבבלי.

א' - גם אם נפרשו על חצר אכתי אין הוכחה שברה"ר האיסור יהיה מן התורה ולא יועילו שינויי המנהגים, ב' - גם כשיש מעט דעות שהנדון הוא דאורייתא מצאנו שהמנהג להקל חזק יותר (רמ"א י"ד של"א ב', הובא לעיל), ג' - בפרט בנדון דידן שכל מהות דת יהודית היא להיות צנועה כפי התקן שנוהגות בו הנשים כיום ואין זה תקנון צניעות שאינו משתנה - הרי שמי שאינה משנה מהנהג אצל הצנועות שבמקומה הרי שמקיימת את דת יהודית בהידור, ד' - הבנת שלטי הגבורים אינה כלל חד משמעית כמבואר לעיל, ה' - המתירים כלל לא הוצרכו לשלטי הגבורים כדי להתיר וממילא אין כל כך חשיבות למה הוא התכוון.

כמו כן יש לתמוה שכלל לא מזכיר בדבריו דקאי רק על החצר - ובכך נתן מקום לכל כך הרבה חכמים לטעות בדבריו, וראה בהערה צח.

אם צדקו דברי נביאות אלו המתבססים על דיוק קלוש כל כך שכתב "מהא דשנינו", "והתם" - הרי שהיה לו לכתוב את עיקר הנידון ולהביא את המחלוקת אם גילוי שער מותר או אסור בחצר ולא היה די לו לכתוב שמוכח מהתלמוד שכבר אז יצאו בפאה לחצר ולהוכיח שהפאה היתה גלויה ושמיידי

המעייין במקור חיים יראה שאי אפשר ללמוד ממנו מאומה לנדוננו ואדרבה הבין שהרמ"א התיר אף ברה"ר, שכל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה הוא שלטי הגבורים ושמפורש שם שמותרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנתלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערוך לירושלמי, אך המהר"י מינץ אוסר להתקטט בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער - ונראה שכוונת הספר דת משה וישראל לדייק מכך שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי, והרי הירושלמי לא התיר חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעין בתוכו - אמנם אין לדייק כך שהרי דבריו נסובים ללמד שחבישת הפאה הותרה - וכלל לא דן בגדרי ההיתר, ובודאי שלא עלה על דעתו להורות בנדון אם שלטי הגבורים התיר גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"י מינץ שאסר ודברי המהר"י מינץ הרי אמורים רק ברה"ר - ואם נדייק את דבריו הרי יצא להיפך שמפרש שהמהר"י מינץ אסר ברחוב ושלטי הגבורים התיר אף ברחוב; שור' במאמרו של הרב אליעזר פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמדייק מכך שהמקור חיים הוצרך להביא ראיה להיתר: "גם בספר מוסף הערוך מיייתי ירושלמי דמותר" שקשה מדוע הוצרך להביא את הירושלמי דרך מוסף הערוך ולא ישירות, ועוד קשה שהרי הירושלמי אמנם כתב היתר "היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע" אך גם אסר "הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע", וכן קשה כיצד הביא שמוסף הערוך הביא ירושלמי שהתיר - הרי בירושלמי לא מפורש שמדובר בפאה ובמוסף הערוך לא מפורש היתר, ועוד קשה מדוע המקור חיים לא כתב להדיא שמתיר רק בחצר [וכשהביא את המהר"י מינץ האוסר הרי הוכיח שכוונתו דוקא לרה"ר] - מכל זאת נראה שהמקור חיים לא ראה את הירושלמי בפנים אלא דרך מוסף הערוך, ולא ידע שבירושלמי אוסר קפלטין במבוי וממילא חשב שמצא מקור להיתר הרמ"א במוסף הערוך שהביא את הירושלמי - ונמצא שהמקור חיים דוקא הבין שהרמ"א התיר גם ברה"ר.

החקל יצחק לא למד כן בדעת שלטי הגבורים אלא בדעת הדרכי משה, גם הפני יצחק רק אמר מסבירא

שבמקומו אין פרוצות בכך, ומה שלא טרח לכתוב שכוונתו רק להתיר לחבוש פאה מגולה בחצר הוא מפני שהיה פשוט לו שברה"ר אסור שהרי דן ממראה עיניו והמציאות היתה ברורה לכל^{צח}, וכן מדויקים דבריו במה שהאריך "לנשים היוצאות בכיסויי שערות שלהן כשהן נשואות"^{צט}, וברור שפשוט היה לו שפאה אסורה ברה"ר כי פריעת ראשה היא בזיון לאשה ואיך יעלה על הדעת שצריך לבאר שלא לחקות את הסוטה בניוולה^ק, וגם קאי על המשנה שיוצאה בפאה בחצר וראיתו רק מהמפורש במשנה דקאי על החצר^{קא}; (בהערה) רואים מהסוגיא בנזיר שהפאה נותנת לבעל בדיוק את מה ששער נותן, וא"כ ה"ה גם

מקורות והערות

האחרונה חזרו מעט מעט לחבישת מטפחת ללא רדיד בהשפעת התעמולה של אלו ששתו מהבור ולאחר מכן זרקו אליו אבנים, ולכן ברור שאי אפשר להקיש מהנהוג במקום אחד בתקופה מסוימת על מקום אחר או על תקופה אחרת כי גדרי הצניעות משתנים תדיר, ומסתבר שגדרי הצניעות מושפעים גם מהנהוג בחברה הגויית שסביב [שהרי ברור שלא הרי גדרי הצניעות הנצרכים בארצות ערב שבהן הנשים מכוסות לגמרי כהרי הנהגות הצניעות שבארצות שהגויית פרוצות בהם ביותר].

^{צט} התבאר לעיל הערה צ"ז שזה ליתא.

^ק חזינן אצל חובשות הפאה שאילו הפאה תיפול מראשן מהרוח ברחוב - הן תתביישנה מאד, וכן חזינן אצל הפרוצות ההולכות בביגוד מינימאלי - שאם פריט לבוש יפול מהן ברחוב - הן תתביישנה מאד אף שבסיטואציות אחרות נוהגות לגלות עצמן כך, ומוכח שאינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים (סנהדרין מ"ב), ואם הן נוהגות כך על פי ציווי המורה הרי שכלל אינן מתביישות, וממילא אין מכאן הוכחה.

^{קא} אין כאן דמדומי ראייה שהרי באותה מדה היה ניתן לפרש שקאי על היוצא מהמשנה שדוקא בשבת אינה יוצאת לרה"ר אך בחול מותרת, ואדרבה מוכח מדברי הרמב"ן שכל שהגבילו את חבישת הפאה לחצר ולא לרה"ר הוא לא מפני הלכות פריעת שער אלא רק מפני שאינו מצוי שיראה אותה שם וממילא אין צורך להתיר פאה וכבול יותר משאר תכשיטין מאחר ואינו רואה אותה שם - אך ביום חול שאין איסור טלטול אין שום חשש בזה, ואדרבה לפי המציאות שלנו שבעלה רואה גם רואה אותה ברה"ר - אין לאסור לה להתייפות בפאה ברה"ר כשנמצאת שם עם בעלה, ואשתו של אבא חלקיה תוכיח שכדאי לעשות את כל ההתייפות שמוותר.

בנשואות, וגם היה לו להכריע לאיסור מאחר וקיום דת יהודית היא שלא לפחות מהנהוג אצל הצנועות באותו מקום; ומ"ש שברה"ר היה מוסכם שצריך רדיד ולפ"ז לא יכול היה להיות נדון על פאה - הרי מפורש ברמב"ם (אישות י"ג י"א) "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה..." וראה בפרישה (אה"ע קט"ו ט' בתירוצו ב') שכיפה שהיא כיסוי מלא תלויה במנהג המקומות משא"כ כיסוי שאינו מלא מחייב רדיד בכל מקום - ולפ"ז פאה שהיא כיסוי מלא תלויה במנהג המקומות; מאריכות לשונו "לנשים נשואות היוצאות בכיסויי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נשואות שערות חברותיהן" אין לדייק שכוונתו להודיע שמדבר על אלו שמחמירות לכסות שערותיהן בחצר כי אז העיקר חסר מן הספר כי היה צריך להוסיף "בחצר" שזהו עיקר המכונן, ונלענ"ד שכוונתו לומר שמירי נשים שמכסות שערן אלא שנוהגות לכסות בכיסוי רגיל את עיקר השער ועל מקום הצמה מניחות פאה - שאז לשונו מדויקת להפליא, ובכך גם מובן מדוע חששו שתשלוף את הפאה בשבת.

^{צח} אם לשלטי הגבורים המציאות שהיה חי בה היתה ברורה - הרי לנו אינה ברורה כל עיקר, וחזינן שרבים דנו בדבריו אף שלא היו רחוקים ממקומו ומתקופתו והללו אומרים בכה והללו אומרים בכה בדעתו, ואדרבה הקרובים אליו ביותר במקום ובזמן פירשו דבריו דקאי על רה"ר; ומה שבזמן הפני יצחק לא פרצו בחבישת פאה ברחוב - הרי חזינן מהחולקים על שלטי הגבורים שבארופה כן פרצו בזה באותה תקופה, ואף אין לומר שגדרי הצניעות הולכים ונפרצים שהרי חזינן שעד לפני זמן קצר כמעט כל הנשים באירופה גילו שערן וכעת כמעט ולא תמצא אשה כשרה שתעשה כן [בעיקר בזכות חכמת רבני אשכנז שהורו להן לחבוש פאות], וכן חזינן שרוב בנות ספרד שהגיעו לארץ הסירו את מטפחתן - וחזרו לכסות שערן רק בעקבות שהחלו ללמוד במוסדות חינוך אשכנזים שהורו לחבוש פאות - ורק בעת

כלפי איסור פרועת ראש^{קב}, וכן רואים במקור חיים שפירש את שלטי הגבורים בחצר^{קג}, וכן הסבירו הפני יצחק והגדולת מרדכי^{קד}. שלטי הגבורים הוצרך לפרש שהראשונים המתירים גילוי שער בחצר מוכרחים לפרש שהפאה מיועדת רק לנשים ששערן פגום שהרי הנשים ששערן תקין לא הוצרכו לכך^{קה}, והוא שסובר שגילוי שער מותר בחצר יכול לסבור שכל הנשים התקשטו בפאה^{קי} [לא התייחסתי לשאר דבריו עד סוף הפרק כי נכלל במה שכתבתי לעיל].

פרק ח', דברי הפרי מגדים

פמ"ג (א"א ע"ה ה'): עי' מג"א שיוצאת בפאה משערותיה אפילו לרה"ר, וגם הלבוש לא חלק, ולבאר שבע דוקא כשמכוסה, והמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, וכן משמע מדבכתובות לא העמידו שבפאה הוא דת יהודית; עט"ז: לרמ"א שער באשה ערוה ופריעת ראש הוא לא בנחתך, ויש אוסרים שכל ההיתר דוקא במכוסה, והלבוש אוסר בשער של עצמה שנחתך וחיברה וא"כ חולק על הד"מ שהתיר גם בשער של עצמה; פמ"ג (מ"ז ש"ג ט'): אם נאמר שבקרא ק"ש מול שער האסור צריך לחזור - ג"כ כשקרא מול פאה, וי"ל הואיל וכל הספק בפאות הוא מדרבנן - לא גזרו על ספיקן; פמ"ג (א"א צ"א ד'): אין לגבר ללכת ד' אמות בפאה מפני מראית העין; מ"ב (ע"ה ט"ו): נחלקו אם יש פרוע ראש בפאה וכתב הפמ"ג שהמדינות שיוצאים בזה יש להם לסמוך, ומשמע שאף בשער של עצמה שנחתך, ובמגן גבורים החמיר בזה, ואם אין מנהג המקום ללכת בפאה הדין עם המחמירים מפני מראית העין; הפמ"ג בספרו אם לבניה חזר בו ואסר לצאת בפאה בכל מקום כי פאה משער תלוש ותחתיו תפור בגד יש מראית עין לגבר ללכת ד"א ושם הוי מדת חסידות משא"כ לאשה פרוע ראש הוא מדאורייתא כשאינה מכוסה, וכשאינה מכוסה כשאר נשים הוי דת ישראל גם עם מטפחת, ושלטי הגבורים מיירי במכוסה או בפנויה^{קי}, ויש גם איסור בחוקותיהם לא תלכו אם מכוונים לכך כשעושה להכעיס או שלא יכירו

מקורות והערות

חבשו פאה הסברתי לעיל בהערה נ"ט שכוונתם לומר שרק לגביהן שייך להחשיב את הפאה כגופה לגבי איסור הנאה ממת וכד' כי הן "קושרות" פאה לשערן באופן קבוע, ואילו הנשים הרגילות "צוברות" שער על שערן באופן שאינו קבוע ולכן לא שייך שיאסר באיסור הנאה ממת, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד).

קז' חזינן שלטי הגבורים יכול היה להיות עם הדיוקים שדויקו לעיל מלשונות הראשונים שחובשות הפאה הן רק בעלות השער הדליל או הלבן, והנה לנו עדות קדמון שדיוקים אלו ליתא.

קז' למאי דהתבאר אין נפ"מ אם הפמ"ג התיר פאה ברה"ר שהרי כך הוא מנהג הצנועות היום, ומ"מ יש לדון בדבריו משום יגדיל תורה. לתירוצו זה דמיירי בפנויה [וכ"כ בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ד') שהעמידו בארסה המותרת בגילוי שער] תו אין הכרח ללמוד שהסוגיא מיירי בפאה מכוסה, וממילא בנשואה אכן אין חשש שתסיר את הפאה,

קב' אין כאן גזירה שוה "פאה" "פאה" לתת את אותן הגדרים לכל הסוגיות - אלא הפרת הנזירות תלויה במיעוט יופיה ומסתבר שהפאה לא ממעטת את יופיה כי אחרת מדוע שתלכנה בפאה, ואיסור פריעת ראש דדת משה תלוי בכיסוי והרי השער מכוסה גם בפאה, ודת יהודית תלויה בכך שאינה משנה את מנהגי הצניעות - ובמקומות שחבישת הפאה מקובלת הרי שמתקיימת תקנת דת יהודית, ומה שאסור לה להיות פרוצה מחייב שהפאה ושאר בגדיה יהיו צנועים ואין להסיק מזה שאסורה לחבוש פאה צנועה.

קג' זה ליתא, ראה הערה צ"ב.

קד' אם בסוג הוכחות כזה עסקינן הרי כמות גדולה הרבה יותר של אחרונים הסבירו את שלטי הגבורים על רה"ר - מהם הסכימו עמו ומהם חלקו עליו.

קה' המושכל ראשון הוא שכל הנשים [שיכלו להרשות לעצמן] חבשו פאה היכן שהיה מותר להן שהרי הפאה עשויה לנוי ואין אשה אלא לנוי, וללא ראייה חזקה אי אפשר לומר שרק הנשים ששערן דליל או לבן חבשו פאה, ואת לשונות הראשונים שנשים ששערן פגום

שהוא יהודי, ואפשר שאינה עוברת על דת יהודית כשכל בני המדינה הנהיגו ללכת כך מקדמת דנא מקודם מתן תורה ועד עתה^{ק"י}, ואין איסור מראית העין כשיש סימן מובהק שאינו משערה^{ק"ט}; לאור חזרת הפמ"ג מוטל על כל אחד להשפיע על בני ביתו להסיר את הפאות^{ק"י}.

מקורות והערות

בפאה אך אין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי.

^{ק"י} כדי להתיר את חבישת הפאות הצנועות כיום אין צורך להסתמך על השלטי גבורים, הדרכי משה או הפרי מגדים אלא מאחר והפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - לכל אשה הרשות לחבוש פאה צנועה, וכלל אין חשיבות לעובדה שהפמ"ג חזר בו [אם אכן חזר בו, שהרי מנין שנסמך על כתב יד שחזר בו נגד דבריו המפורשים כאשר לא פורסם ברבים שחזר בו, ועוד - יתכן שחזרתו היא רק על דרך ההתעוררות בהתאם למצב דורו ואינה הוראה לדורות], ומאחר ויפתח בדורו כשמואל בדורו - יש לנו לברר עם פוסקי הדור אם לפי מצב הדור יש להתיר להן לחבוש פאה, ואכן לא מצאנו מי מהם שפוסק שפאה צנועה אסורה ברה"ר. כדי לומר שהמנהג אינו יכול להשתנות יש להוכיח שהמנהג התבסס על נתון שהשתנה, ולכן אילו המנהג היה מבוסס על שלטי הגבורים אולי היה ניתן לומר כן, אולם מאחר והמנהג מבוסס על כך שאין איסור תורה בשער תלוש ועל ההבנה שדת יהודית אינה תקנה שאינה משתנה אלא היא חובת האשה לנהוג כמנהג הצנועות שבדורה - לכן לא שייך בזה לומר שהמנהג הוא בטעות, וממילא נאמר על זה פוק חזי, וכן הא דיבמות (ק"ב). דאם יאמר אליהו שאין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם.

ולפ"ז כלל אין ללמוד מהסוגיא שהנשואות חבשו פאה מכוסה אלא מגולה, וממילא דברי שלטי הגבורים מיירי גם ברה"ר, וקדם כל ההכרח לבני שבנה בספר זה.

^{ק"ח} כלומר שהפמ"ג מודה שאפשר שדת יהודית משתנית לפי מנהג המקומות, אלא שלא ס"ל שיכולה להשתנות לפי שינוי התקופות, ובזאת כנראה שלא נהגו כמותו כל בית ישראל ששינו ממנהגם וכבר אינן לבושות צעיף או רדיד, וגם אינן מכסות את פניהן אף שמקדמת דנא ודאי עשו כן, וגם מדברי הראשונים לא משמע כמותו, כמבואר בהערה מ"ד, ומה שדחו שהראשונים לא מיירי בענייני דת יהודית אלא בתוספת צניעות - ראה בהערה מ"ד.

^{ק"ט} מבואר בשו"ת הרב הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו ובאג"מ אה"ע ב' י"ב שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים או לגברים פרוצים הצופים בנשים המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (שו"ע יו"ד ס"ו ט')], ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין, גם הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לנו שהבעיה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה [לא ברור לי אם כוונתו מחשש מראית העין או מחמת הצניעות], ובהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) כתב שאף שהתירו לצאת

הערות על הספר פאה נכרית בהלכה

(לר"א ליפשיץ, ירושלים)

פרק ז', ביאור הסוגיא בברכות	93
פרק ח', דברי בעל שלטי הגבורים	94
פרק ט', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים	94
פרק י', דברי הדרכי משה והרמ"א	95
פרק י"א, ישוב וביאור דברי הדרכי משה והרמ"א	97
פרק י"ב, דברי המג"א	97
פרק י"ג, ישוב וביאור דברי המג"א	98
דברי שו"ע הרב	99
פסק הפמ"ג המובא במ"ב	100
פרק ט'	101

פרק ז', ביאור הסוגיא בברכות

טפח באשה ערוה למאי אילימא לאיסתכולי בה... אלא לאשתו ולק"ש - מבואר שישנו דין שלא להסתכל על אשה האסורה לו ואפילו על מקום מגולה פחות מטפח, ודין זה נלמד מולא תתורו ק"א, ומהפסוק וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע לִמְדוּ שֶׁלֹּא יִהְיֶה כָּדִי שֶׁלֹּא יָבוֹא לְטוּמָא, ומהפסוק לא תקרבו לגלות ערוה ק"ב, ומלא תנאף ק"ג, ועוד דין יש שאסור לומר דבר שבקדושה כנגד ערוה דאסור אף כנגד ערוה אשתו אך רק מול מקום המכוסה בשיעור טפח; לנשמת אדם היה פשוט שכלפי דין ק"ש שער הוא ערוה דרבנן, והסתפק לגבי שוק ונטה לומר שהוא דרבנן ק"ד; החידוש במה שהשוק הוא ערוה הוא כי באיש הוא מגולה וגם באשה לעתים מתגלה, והחידוש בשער ובקול הוא שהם ערוה אף שאינם מגופה; חשש ההרהור הוא דוקא במידי דאינו רגיל להתגלות אבל לא חיישין בקול דיבור שרגילים בו ומראה שער בתולה הרגילה בגילוי שער ובמראה פנים; כתב בתוס' הרא"ש שקול באשה לא נאמר לגבי ק"ש אלא שאסור לשמוע קול הנשים, וגם הטור השמיט דין קול באשה לגבי ק"ש; הערוה האוסרת את הדבור מן התורה היא ערוה ממש והאיסור אינו מחמת ההרהור אלא מחמת המאוסות כצואה ולכן אסור אף כנגד ערוה עצמו, וטפח באשה וכדו' אוסר מדרבנן מחמת ההרהור; לדעת הרמב"ם קול ושער לא נאמרו לגבי ק"ש אלא לאיסור שמיעה והסתכלות ויתכן שטעמו כי הכתוב לא קרא להם ערוה כמו בשוק; נמצא שלרוב הראשונים שוק קול ושער אסורים גם לק"ש, לרא"ש טור ורי"ב בקול האיסור אינו לק"ש, ולרמב"ם שער וקול אינם לק"ש; לכו"ע האיסור הוא רק בדבר שדרכו להיות מכוסה. מכל הנ"ל מבואר שדין שער באשה ערוה אינו קשור לדין פרוע ראש כי דין פרוע ראש טעמו משום פריצות ומקומו ברה"ר ודין ערוה הוא על האיש ומדרבנן משום הרהור ומקומו אפילו בבית; דין פרוע ראש הוא הגורם שהשער יהיה מכוסה ויאסר לקרוא כנגדו ושייך שיהיה זה בלא זה קט"ז.

מקורות והערות

מסויים ולא להסתכלות פסיבית, וגם בזה מסתבר מאד שאינו אלא דרבנן שהרי כל עשרת הדברות הם עבירות שמחוייבים עליהם מיתה - וזה לא שייך לגבי הסתכלות.

ק"ד מפורש בראשונים שהוא מדרבנן, ויחיד הוא הנשמת אדם ה' א' שהסתפק בזה.

קט"ז אמרה התורה שמצוה לגרש (לבוש אה"ע ק"ט א') אשה שאינה מתנהגת בצניעות "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא כֶּה עֲרֹת דְּבַר וְכָתֹב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָתָא..." - וממילא למדנו שהתורה מעוניינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדויקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט). שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן מבואר מדברי השואל בשאלת יעב"ץ ב' ח' (ודלא כספר פאה נכרית בהלכה שפירש שהלכות ערוה הן רק חובת האיש בעת אמירת דברים שבקדושה ואינן קשורות לחובת התנהגות האשה)]; הסביר הסמ"ק (קפ"ד) שכוונת "ערוה" היא כמבואר בכתובות כגון שיוצאת וראשה

ק"א צ"ע דלא מצאנו בחז"ל שילמדו מפסוק זה איסור הסתכלות אלא אמרו בפרק מאימתי (ברכות י"ב:): "אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם זֶה מִינּוּת... אַחֲרֵי עֵינֵיכֶם זֶה הִרְהוּר עֲבִירָה שְׁנֵאמַר 'וַיֹּאמֶר שְׁמֹשׁוֹן אֶל אִבּוֹ אוֹתָהּ קַח לִי כִי הִיא יִשְׁרָה בְּעֵינַי'..." ואולי קסבר רבינו יונה שהמסתכל בערוה כדי ליהנות קרוב הדבר שיבא לידי הרהור עבירה, ויש לעיין; לכאורה דברי רבינו יונה הם נגד המפורש בברייתא בע"ז (דף כ') שאפילו האיסור להסתכל באשת איש נלמד מ'ונשמרת', ועכ"פ הרמב"ם בסה"מ (ל"ת מ"ז) ודאי לא ס"ל כרבינו יונה בזה שהסביר שלא בכל הסתכלות עובר משום ולא תתורו אחרי עיניכם אלא שמי שרגיל להסתכל בעריות תמיד עובר משום לא תתורו דאמרו בנדרים (כ'). שכל הצופה בנשים סופו בא לידי עבירה (ממ"ר שליט"א).

ק"ב אפילו לדעת הרמב"ם אין בזה אלא איסור דרבנן כמבואר באיסורי ביאה (כ"א ב'), וההסבר הוא שלא שייך קריבה ללא שיתוף פעולה, והרי בהסתכלות באשה - היא אינה משתתפת (ממ"ר שליט"א).

ק"ג לכאורה אינו שייך לא תנאף בהסתכלות ללא שיתוף פעולה, אלא הכוונה שם להחלפת מבטים מסוג מאד

פרק ח', דברי בעל שלטי הגבורים

שלטי הגבורים החל דבריו ב"נשים היוצאות", וסיים בשני ענינים: "שער באשה ערוה לא הוי" ו"וגם לא משום פרועת ראש", ונראה שבא לאפוקי משני טעמים שמחמתם היה צריך לאסור לצאת בפאה - משום פריעת ראש ומשום ערוה, ותמוה שהרי רק איסור פריעת ראש הוא הקשור לענין, ומה ענין ערוה לכאן^{קטז}, אלא שיתכן שבא לומר גם שמותר לקרוא ק"ש כנגד הפאה; אינו מובן מדוע האריך לאפיין שרק שער הדבוק לבשרה ממש ונראה גם בשרה עם השער שייך בו דין שער באשה ערוה - הרי אם דרכן לגלותו ברה"ר אין בזה משום ערוה אף ללא שבשרה יראה^{ק"ז}; מה הראיות מערכין ומברכות מרש"י והרא"ש^{ק"ח}; הוסיף עוד שעשועי דאורייתא^{ק"ט}.

פרק ט', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים

לדברינו ששלטי הגבורים קאי רק על חצר מיושב שהוא דן גם על אם מותר לצאת בפאה לחצר ואם מותר לקרוא ק"ש כנגדה, וכתב שאף שהפאה מכוסה בשוק מ"מ מותר לקרוא כנגדה ואינה כשער

מקורות והערות

איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות], וממילא אם מנהג הנשים הצנועות היה משתנה וכולן היו מגלות זרועותיהן בעת הטויה - כבר לא היתה נחשבת כעוברת על דת יהודית [בל נשכח ש"ופרע הכהן את ראש האשה" אינו איסור עצמי אלא מעיד שכך נהגו לפי הפירוש שהיה עיקר לרש"י].

^{קטז} לדידי לא קשיא שהרי אם אין בזה דין ערוה כי רגילות לכסותו הרי שאין בזה הרהור, וממילא תו לית ביה משום איסור פרוע ראש [אם לא שגזרו בזה להדיא, אך לזה לא מצאנו סמך ברור], וזו פשטות לשונו שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנוות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה.

^{ק"ז} שלטי הגבורים לא תלה את ההיתר בכך שבשרה נראה אלא רק אפיין את השער שעליו חל איסור ערוה - שהוא השער המחובר - זה שהבשר יכול להראות דרכו, לאפוקי שער תלוש; ועוד י"ל שפשוט שגם בתקופתו לא כולן הלכו בפאה מגולה ברה"ר אלא רק חלק מהנשים ולכן הוצרך להיתר עבורן שהרי לא ניתן היה לומר שדרכן לגלותו; ועוד י"ל עפ"י מה שדייקתי לשונו לעיל (הערה יז) ששלטי הגבורים מיירי כאשר גוף השער מכוסה והפאה היא במקום הצמה; עוד י"ל עפ"י מה שדייק מרש"י בברכות בסוגיא דשער הערוה היוצא בבגדו שעיקר הערוה בשער הוא הבשר הנראה עם השער - ראה הערה ע.

^{ק"ח} התבאר בהערה ע.

^{ק"ט} כבר התבאר בדברי לעיל, ועל הספר 'דת משה וישראל'.

פרוע, וממילא ניתן לומר שמה שאינו בגדרי "ערוה" כלפי ק"ש מאחר ודרכו להתגלות - גם אינו בכלל ערוה כלפי גירושין וכלפי סוגיא דפרוע ראש אף שאינו אותו איסור [ויש לדון בזמן שכולן הלכו בגילוי שער אם שייך לומר דבר זה שהרי ברור כשמש שלא הביא לידי הרהור, וגם גילוי שער אינו מאוס כערוה המשולה לצואה]. מאחר וגדרי הדינים שונים שייך שיהיה איסור פרוע ראש ללא ערוה ולכן אם כולן מגלות שער ברה"ר יתכן לומר שעוברות על איסור פרוע ראש אך אינו מביא לידי הרהור מאחר ורגילים במראה כזה - וכן הורו כמה אחרונים למעשה שמותר לקרוא ק"ש כנגדן, והחולקים סברו שמאחר ודרך הצנועות לכסות את שערן - אכתי הוא בכלל חשש הרהור גם כנגד שער הפרצות, וכן שייך שיהיה דין ערוה כלפי ק"ש ולא כלפי איסור פרוע ראש כגון ששערה מתגלה בבית - שגילוי שער שדרכו להיות מוסתר מביא להרהור אף כלפי בעלה אף שמותרת להתנאות בשערה לפניו. ומ"מ אם הדרך היא לחבוש פאות מגולות הרי שמראה זה כלל אינו מביא לידי הרהור, וגם אם נדמה את הפאה לשער [לפי מיעוטא דמיעוטא דהפוסקים שנקטו שהתורה אסרה מראית שער ולא רק שער מחובר] - מ"מ דומה הוא לשער הבתולות המותרות לצאת בו - ואף הפוסקים שבעבר נקטו שאסור לקרוא ק"ש כנגד פאה יודו שהאידינא שרי; והשתא דאיתנן להכי אולי היה ניתן עוד לומר שמאחר ולשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט.) מוכיחה שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנוות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן סבר השואל בשאלת יעב"ץ (ב' ח') - א"כ יתכן שבדבר שכולן רגילות לגלותו ולכן אינו מביא לידי הרהור - מסתבר שיהיה מותר גם לצאת בו, וכן מצינו שגילוי הזרועות בעת הטויה מוגדר כדת יהודית - כלומר כמנהג הנשים [שעל זה כתב בתוס' ר"ד כתובות ע"ב. שאין בו

שאסור לקרוא כנגדו אף כשמכוסה רק בשוק כי שער באשה ערוה הוא רק בשער הדבוק לבשרה ולא בפאה שאינה "גוף", ולכן הקדים לדון על ערוה כי איסור הפריעה בחצר הוא מנהג בלבד ואילו דין ערוה כלפי ק"ש הוא איסור, והחילוק הוא כי פאה נחשבת כשער כלפי פריעת ראש שהרי התורה אסרה את מראה השער שמתנאה בו ואילו לגבי דין ערוה הפאה אינה עצמיות הגוף ולא חל עליה שם ערוה; וראייתו מהרא"ש היא מכך שמיקל בקול אשה כלפי ק"ש כי אינו עצמיות הגוף, ובערכין רואים שפאה אינה כגוף ממש שהרי מועיל לומר בה "תנו" - ולכן פאה אינה בדין ערוה לק"ש כי אינה עצמיות הגוף, וראייתו מרש"י היא לפי גירסת הגר"א "שער [ולא שוק]" באשה ערוה להסתכל, וכן באשתו ולק"ש" כלומר שחידושו של רב ששת שגם בשער אסרו להסתכל אף שאינו גוף כמו אצבע קטנה ומפרש רש"י שה"ה דין ערוה דשער הוא גם לק"ש ולא רק להסתכל^{קכ}; מכל הלין נוסף נדבך להוכחה ששלטי הגבורים מיירי בחצר אך ברה"ר הפאה היתה תמיד מכוסה - שאז יש הוה אמינא שאסורה בק"ש כדין מקום מכוסה^{קכ}.

פרק י', דברי הדרכי משה והרמ"א

טור (או"ח ש"ג): יוצאת בחצר בפאה [משמע שאסורה לצאת בשבת בפאה לרה"ר]; ד"מ (או"ח ש"ג ר): מצאתי בשלטי הגבורים שמותר לנשואה לגלות פאה אף משער שלה דאינו ערוה אא"כ השערות המדובקים בבשרה, ולא התלושים - אף שעשתה לקישוט ~ שלטי הגבורים כתב שאין בפאה דין ערוה דק"ש וגם שאין בה משום פרוע ראש, ולעיל התבאר שכוונתו רק לומר שאין בזה משום ערוה כלפי ק"ש, וממילא אינו מובן מדוע הד"מ בסי' ש"ג מביא שאין בזה ערוה וגם קשה מדוע לא הביא שאין בזה משום פרוע ראש^{קכא}, לשון הד"מ שמותר "לגלות" ומשמע שדרכה בכיסוי, וקשה שהרי לשלטי הגבורים אין לומר שהפאה היתה מכוסה^{קכב}, ועוד קשה מדוע כלל לא הזכיר רה"ר^{קכג}, וקשה מדוע לא הזכיר לשון עוד קשה שהטור התייר לצאת בשבת בפאה רק לחצר ואילו לד"מ היה צריך להיות מותר לצאת גם לרה"ר בשבת שהרי אין חשש שתשלוף כי הפאה מגולה^{קכד}, ועוד קשה מדוע הד"מ כתב כן דוקא על הטור

מקורות והערות

בפאות מגולות אלא חלקן היו עטופות בשבכה, וכ"ש לפי מנהגם ללבוש רדיד ברה"ר, ושלטי הגבורים רק טען שבדאי שניתן היה לגלות את הפאה כי עשויה לקישוט, וכ"ש למאי דפירשתי בהערה צ"ז בלשונו של שלטי הגבורים שעיקר השער היה מכוסה והפאה היתה רק במקום הצמות.

^{קכ} לא הזכיר רה"ר מאחר וקאי על הטור שהביא את בעל התרומות שאין לרחובותינו דין רה"ר, הארכת בהערה קכא.

^{קכ} מאחר ופשוט שאין כוונתו לדבר על הלכות ק"ש כי אין כאן מקומו, וכי הזהירות משער אשה בק"ש הוא דין על האיש ולא על האשה וכאן הרי כתב "מותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית" דמוכח דמיירי באשה - ממילא ברור שכוונתו להתייר לצאת גם אם לא כתב כן במפורש.

^{קכד} התבאר בהערה ס.

^{קכ} כבר התבאר לעיל בהערות נה ונו שמאד מסתבר שבזמן חז"ל הפאה היתה מכוסה ברה"ר מדין חובת רדיד שנהגה אז, ולכן היתה הוה אמינא שיש בפאה דין ערוה לק"ש כדבר שדרכו להיות מכוסה, אולם מאז שבטלה חובת הרדיד על ידי מנהג הנשים - תן אין לחוש בפאה משום ערוה.

^{קכא} לדברי לעיל בהערה קטז לא קשיא שהרי כל שאינו ערוה הוא לומר שמאחר ודרכו גם בגילוי הרי שאין בזה הרהור, וכוונתו שאין בזה משום ערוה בהקשר ל"מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר בריית" שהוא היסוד למשנה בכתובות שמגרשים את העוברת על דת משה ויהודית - וממילא אין סיבה לאסור משום פרוע ראש, ואין כוונתו בדוקא להקשר של "והיה מחניף קדוש ולא יראה בך ערות דבר" שהוא המקור לדין ערוה כלפי ק"ש אם כי גדיהם דומים; אם כוונת שלטי הגבורים היתה רק ללמד על דין ערוה דק"ש קשה מדוע דבריו לא נכתבו בפרק ג' של מסכת ברכות אלא בהלכות הוצאה בשבת.

^{קכב} כבר כתבתי בהערה ס' שפשוט שלא כל הנשים יצאו

בהלכות שבת ולא בהלכות אה"ע קכ"י; רא"ש וטור: טפח באשה - בנשים נשואות שדרךן לכסותו אבל מותר לקרוא כנגד שער הבתולות, והוסיף הב"י שהרמב"ם השמיט קול ושער שאין ערוה כלפי ק"ש - וכן העיקר להלכה אלא שטוב להזהר לכתחילה, וכתב הד"מ שיש לחוש משום איסורא דרבים אוסרים, ובס"י ש"ג כתבתי שהפאות אינן ערוה ~ יש להבין לשם מה הוצרך לכתוב שאינו ערוה אם ברה"ר הלכו בגילוי הפאה קכ"י, ועוד קשה מדוע לא הביא את כל דברי שלטי הגבורים כאן במקום בס"י ש"ג קכ"י; רמ"א (ע"ה ב'): מותר לקרוא ק"ש כנגד השער הרגיל לצאת מחוץ לצמתה וכנגד פאה אפילו דרכה לכסות ~ לפי ההבנה הרגילה שמותר ללכת בפאה מגולה והחידוש הוא שמותר לקרוא ק"ש אף כנגד הפאה של אשה שרגילה לכסותה הרי זה היפך סברת שלטי הגבורים שהפאה מגולה לצורך קישוט קכ"י, ועוד קשה מהיכן למד שההיתר גם בפאה שדרכה לכסותה - הרי בשלטי הגבורים פרט זה אינו מבואר קל, ועוד קשה שהרי כשהשו"ע כתב "שדרכה לכסות" כוונתו לא לאשה מסויימת אלא לכלל הנשואות, וא"כ צ"ל שגם כוונת הרמ"א כן וממילא אינו מתאים לפירוש היוצא מדברי הרמ"א שהרי הרמ"א דייק לכתוב באותה לשון שכתב המחבר קל"א, ועוד קשה מדוע הרמ"א כתב את דין פאה רק בהלכות ק"ש והשמיטו לגמרי בהלכות הוצאה בשבת (ש"ג) ובהלכות פריעת ראש (אה"ע כ"א וקט"ו) אף שהוא דין חמור יותר קל"ב.

מקורות והערות

האחרונים שידייקו בדבריהם כדברי הגאונים, וכ"ש שמובן שלתפארת הלשון ידייק לכתוב באותה לשון של המחבר, ואם יש להקשות הוא מדוע המחבר נקט לשון יחיד "שדרכה לכסות" ולא לשון רבים "של נשים שדרךן לכסות" אבל ודאי שאין טענה על הרמ"א שמיירי באשה יחידה שדרכה לכסות את הפאה בניגוד לרוב הנשים שמגלות אותה אלא הטענה על הטור והמחבר - שהרי לשון הרא"ש כולה בלשון רבים "בנשים שדרךן לכסות שערן", והטור ערבב לשון יחיד בלשון רבים וכתב "אשה שדרכה לכסות", והמחבר הפך את הכל ללשון יחיד "אשה שדרכה לכסות", ודוקא לשון הרמ"א מדוייקת לפי מש"כ לעיל בהערה קכ"ט.

קל"ב קושיא זו של היעב"ץ אינה מובנת לי שהרי מה יש לדרוש מהרמ"א יותר לאחר שהמחבר הביא (או"ח ש"ג י"ח) מחלוקות אם בתכשיטים מותר להתקשט בחצר שאינה מעורבת ובחצר מעורבת ובבית, ופאה בודאי מותרת בחצר שאינה מעורבת כדי שלא תתגנה, ושנחלקו אם למחות בהן, ושלמדו עליהן זכות לשיטת רש"י שאין רה"ר ללא ששים רבוא, ושכל רה"ר היא ככרמלית שדינה כחצר שאינה מעורבת, ומותר, וכתב עליו הרמ"א שהשתנו הרגלי השליפה (ומקורו משלטי הגבורים) - כלומר שהסכים שמותר לצאת בפאה לרה"ר בשבת האידנא, ומה עוד צריך היה לכתוב כדי שנדע שמותר לצאת בפאה בשבת אף לרה"ר, וק"ו ביום חול; ומה שלא כתב זאת גם באה"ע - מדוע היה צריך להוסיף על שלטי הגבורים שגם לא כתב כן לא בברכות ולא בכתובות. מ"מ גם אילו צדקו הדברים

קכ"י מאחר ושלטי הגבורים ראה לנכון לכתוב הלכה זו על המשנה העוסקת בדיני יציאה בשבת ולא בכתובות במשנה של דת יהודית וגם לא בברכות בסוגיא דק"ש - גם הד"מ כתב כן כאן ולא באה"ע ולא בס"י ע"ה; ועוד - הרי אין דרך הרמ"א לכתוב את כל הדינים, וכ"ש שדין פאה שהתחדש בימיו אינו צריך לזכות להתייחסותו, ואף אם הביאו - ודאי אינו צריך להביאו כמה פעמים (ראיתי).

קכ"ז התבאר בהערה קכ"ב.

קכ"ח קושיות מעין אלו אינן קושיות דלא עלה על דעת האחרונים שידייקו בדבריהם כדברי הגמרא, ולא כך היא צורת הלימוד המקובלת אצל הלומדים את הסוגיות בשרשן ואינם מתעסקים בדקדוקים בדברי האחרונים, ומ"מ התבאר בהערה קכ"א מדוע בס"י ש"ג הביא שאין בפאה משום שער באשה ערוה ולא היתה כוונתו ללמד דיני ק"ש אלא הוצאה בשבת, ובס"י ע"ה הוסיף שאף אין בזה משום ערוה כלפי ק"ש שהוא פועל יוצא מכך שפאה אינה כשער.

קכ"ט מה הסתירה - הרי בהערה ס' מבואר ששלטי הגבורים לא טען שכל הנשים מגלות את הפאות אלא שהפאה עשויה לקישוט וממילא דרךן לגלותה - וזו בדיוק כוונת הרמ"א.

קל" כבר כתב במקור חיים (ע"ה ב') שאף שמקור הרמ"א הוא בשלטי הגבורים ושמפורש שם שמותר גם בשער שלה כשנתלש, אך מה שהרמ"א כתב שההיתר אפילו כשדרכה להתכסות אינו מפורש בשלטי הגבורים - וממילא ברור שאת זאת הוסיף מדעתו הרחבה דאל"ה מה החידוש הנוסף בדברי שלטי הגבורים שאין דין ערוה על הפאה אם היא תמיד גלויה.

קל"א גם קושיות מעין אלו אינן קושיות דלא עלה על דעת

פרק י"א, ישוב וביאור דברי הדרכי משה והרמ"א

לפי ההסבר דלעיל בשלטי הגבורים שהפאה אסורה ברה"ר כמו שער - מובנים דברי הרמ"א שהוא למד ששלטי הגבורים קאי רק אחצר; מרש"י תוס' והר"ן נראה שבחצר מותרת בפריעת ראש, ותמה הב"י על הטור שכתב רק שלא תצא מבעלה דמשמע דהוא דבר שאינו הגון ולכן בשו"ע השמיט את סיוס דברי הטור; הד"מ הסביר שכוונת הטור להנהגת קמחית - ונראה שגדר צניעות זו היא לכסות בחדרי חדרים את המקומות שרגילים להיות מכוסים, וצניעות זו היא לאו דוקא בשערות, וטעם הנהגה זו משום שעומד לפני המלך [ואינו כגדרי ק"ש ששם הוא משום הרהור ומיאוס], וממילא ניתן לומר שבסי' ש"ג קאי רק אחצר, ולכן לא הביא את שלטי הגבורים כי סבר שמותר לגלות השערות בחצר, ומה שכתב שם שמותר לנשואה לגלות הפאה דאין ערוה אלא בשער הדבוק - כוונתו שצניעות דקמחית אינו שייך בפאה קל"ג, וכן הסביר בחקל יצחק שהד"מ מייירי רק בחצר קל"ד.

פרק י"ב, דברי המג"א

מאחר שמהמבואר לעיל פשוט שבזמן חז"ל חבשו פאות ברה"ר רק תחת כיסוי, ומאחר וכן היה בזמן הפני יצחק [שחי בדמשק בשנת תרט"ו (1856)] - לכן פשוט שכן היה בזמן שלטי הגבורים [שהודפס באיטליה בשנת שי"ד (1554)] קל"ה, ומאחר והרמ"א קל"ו והמקור חיים קל"ז למדו את שלטי הגבורים על חצר וכן היה לומד גם הבאר שבע אילו יכול היה קל"ה, וברור שהמג"א ראה רק את הראשונים שפירשו שרק אשה שאין לה רוב שער צריכה לפאה קל"ט, וכן מוכרח מהמשנה שברה"ר הפאה היתה מכוסה קמ", וכן הוא הפשט בראיות שלטי הגבורים מערכין ומנזיר קמ"א, וכן ברור שהמג"א שתמיד מביא את שלטי הגבורים ידע שבכתובות הביא את ריא"ז שאוסר שער בחצר קמ"ב - ולכן ברור שגם המג"א למד שברה"ר הפאה היתה מכוסה כי שלטי הגבורים מייירי רק בחצר, ובזה סרו מעליו קושיות הבאר שבע. כתב הרמ"א שמותר לקרוא ק"ש כנגד פאה אפילו דרכה לכסות - וכתב המג"א שכן הוא בשו"ע ובשלטי הגבורים שמותר לכתחילה כדתן שיוצאת אשה בחוטי שער וכו' דלא כב"ש שחולק והאריך בדברים דחיים, ועי' סי' ש"ג ס"ד, וקשה מדוע כתב שהוא דלא כבאר שבע הרי הקושיות על שלטי הגבורים מובנות לכל והמג"א לא הסביר דבריו

מקורות והערות

שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער, ואם צדקו דבריו וגם צדקה ההשוואה בין שלטי הגבורים לדרכי משה - הרי שלדעת שלטי הגבורים גילוי שער מותר בחצר - דלא כשיטת מחבר הספר.

קל"ה ראה הערה צ"ח שמסקנא זו כלל אינה מבוססת.

קל"ו אינו מוכרח, כמבואר בהערות קכ"א-קל"ד.

קל"ז אינו מוכרח, כמבואר בהערה צ"ב.

קל"ח אינו מוכרח, כמבואר בהערה פ'.

קל"ט אינו מסתבר, ראה בהערה נ"ט.

קמ"א אינו מוכרח, ראה הערה ס'.

קמ"ב אינו מוכרח, ראה הערה נ"ד.

קמ"ב אינו מוכרח, ראה הערות ע"ה, פ'.

שהרמ"א לא התכוון לקבוע כן הלכה, וגם אם נכון הדבר שהח"ח לא לקח על עצמו עצה זו כדי להנצל עכ"פ מאיסור תורה - מ"מ פוסקים אחרים לקחו על שכמם להתיר חבישת פאה בחוץ גם לפני שהמנהג הפך למנהג הצנועות.

קל"ג לרעיון זה להניח שכוונת הרמ"א במילה "ערוה" היא להנהגת הצניעות של קמחית שלא גילתה בביתה מקום המכוסה וממילא הוא מעין ערוה - אין כלל ראייה מוכחת, וגם אינו מסתבר שהרי אף המושג "ערוה" משמעותו גילוי ["לראות את ערות הארץ באתם"], אולם משמעותו הרווחת היא בהקשר של הרהור - ואינו מתאים להשתמש במושג זה כדבר הפשוט כאשר מייירי רק בהנהגת צניעות הנובעת מכח "מלא כל הארץ כבודו".

קל"ד דע דהחקל יצחק פ"א הסביר שתוס' פירש בירושלמי שבחצר מותר גם גילוי שער, ומה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי

במאומה^{קמ"ג}, עוד קשה מדוע גם המג"א לא הזכיר שמיידי ברה"ר^{קמ"ד}, עוד יש לדקדק מה כוונת דקדוק לשונו שהנודן הוא אם ההיתר הוא לכתחילה או לא, עוד קשה מדוע המג"א הביא שראיית שלטי הגבורים מהמשך המשנה [שכתב "יוצאה אשה בחוטי שער וכו'"] כלומר מ"בפאה נכרית בחצר" - והרי מאחר ופשוט המשנה מיידי בפאה מכוסה תחת השבכה^{קמ"ה} הרי שהראיה משם היא נגד שלטי הגבורים וכיצד המג"א מביא משם ראיה בלי להסבירה, ועוד קשה שהמג"א עצמו מביא ראיותיו מסי' ש"ג דהיינו מדין חוטי שער ומדוע שלטי הגבורים עצמו לא הביא ראיה מחוטי שער^{קמ"ז}, וגם קשה שהראיה מחוטי שער אינה מובנת שהרי החוטים אינם במקום השער אלא חוץ לצמתה^{קמ"ז} [תנן דלא תצא בחוטי צמר, והסבירה הגמרא שחששו דוקא בחוטי צמר או פשתן שהם חוצצים שמא תתירם לטבול בהם ואתי לאתויינהו, וכן שבחוטי שער של ילדה בזקנה או להיפך חששו שתתבייש ותשלוף אותם ותטלטל, אך בחוטי שער של ילדה בילדה אין חשש שיחייכו עליה וגם אינם חוצצים ואינם תכשיט - ומותרים; מהראשונים עולה שהאשה משתמשת בחוטים אלו לקלוע או לקשור שיערה או שהחוטים כרוכים סביב שיערה, ולובשת שבכה מעל השער ומעל החוטים^{קמ"ח}, ולעתים השער והחוטים נראים על מצחה - וזקנה עלולה להתבייש בחוטים של ילדה [או להיפך] ולשולפם מתחת השבכה שתשאר על ראשה, וכן חששו שתרפה את החוטים החוצצים ותטבול ותלבש השבכה בלי קשירת החוטים ועלולה לטלטלם].

פרק י"ג, ישוב וביאור דברי המג"א

ברמ"א מוזכר שמותר לקרוא ק"ש אפילו כנגד פאה שדרכה לכסות כי אינה עצמיות הגוף, וכתב המג"א ש"כ שלטי הגבורים, והסביר המג"א שראיית שלטי הגבורים שמותר לכתחילה בק"ש מכך ששלטי הגבורים מתיר ללכת בפאה לכתחילה בחצר שהרי לשון המשנה שמותרת בפאה לכתחילה בחצר - שמשמע שאין בה אף ענין לכתחילה של צניעות דקמחית, ועל זאת סיים שלבאר שבע סוסבר ששער מותר לכתחילה בחצר אין ראיה שפאה קלה משער ולכן אוסר בק"ש, משא"כ לשלטי הגבורים ששער

מקורות והערות

לפי מה שפירשתי בהערה צ"ז בלשון שלטי הגבורים שכוונתו שהשער מכוסה בשבכה והפאה גלויה על מקום הצמה - יתכן שיש דמיון חזק בין חוטי השער לפאה.

התבוננתי במקורות שציין לדין החוטים וראיתי שמכל הראשונים שציין אין עולה שהחוטין מכוסים בשבכה שהרי כמעט כולם לא הזכירו את השבכה, והיחידים שהזכירוהו היו המאירי שכתב שהרבה נוהגות ללכת בשבכה מלבד החוטים [ש"מ שאצל חלק מהנשים החוטים אינם תחת השבכה], הראב"ן שכתב שקושרת את השבכה בחוטין [לא משמע שהחוטים מכוסים], והרמב"ן שכתב שהנשואות המכסות את ראשן בשבכה אין צריכות חוטין כל כך [משמע שכשהראש מכוסה בשבכה לא לובשות חוטים] - וממילא לא הבנתי כיצד הסיק שהחוטים מכוסים בשבכה, וממילא ברור שגם המג"א הבין שהחוטים גלויים, וממילא ניתן להביא ראיה לדין הפאה הגלויה ברה"ר מדין החוטים.

אמנם החת"ם סופר הצדיק את הבאר שבע אולם על המג"א שלא הסביר מאומה אין טענה כי מאחר וקיצר מאד מותר היה לו להתעלם מהקושיות על שלטי הגבורים כפי שהד"מ התעלם מהן, ומן הסתם סבר שאין כל כך קשות כי תירצן כפי שכתב המגן גבורים (או"ח ע"ה אלק למגן ח') שראיות זקינו המהר"י מינץ דחויות [והסביר אחת לאחת את הדחיות], והסביר שזקינו עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני שראה שבזמנו מצות כיסוי השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות.

לא הזכיר רה"ר מאחר וסובר שאין לרחובותינו דין רה"ר, הסברתי בהערה קמ"א; הפמ"ג (ע"ה ה') כתב שהמג"א התיר לצאת בפאה לרה"ר.

אינו מוכרח, ראה הערות ק"ז, ק"ז, ק"כ.

לא הבנתי את הטענה - הרי ברור שעדיף להביא ראיה מדין פאה לדין פאה מאשר להביא ראיה מחוטים שאינם דומים במהות למראה שער, כפי שברור שגם האחרונים שהחמירו לתת לפאה דין של שער ממש כי סברו שהתורה אסרה מראה שער ולא רק שער ממש - יודו שיש להתיר בחוטי שער ברה"ר שהרי הם רק חוטים ואינם נראים כשערותיה.

אסור לכתחילה בחצר ופאה מותרת - פאה בחצר קלה משער וממילא יש ראייה שמותרת גם בק"ש, וגם מובן מדוע כתב שהבאר שבע האריך בדברים שאין בהם ממש, והמג"א איירי לגבי ק"ש כפי שהרמ"א קאי לגבי ק"ש - ולפ"ז מתבאר שאין שום מחלוקת בין שלטי הגבורים הרמ"א והמג"א כי לא עלה על דעתם להתיר פאה ברה"ק^{קמ"ט}.

דברי שו"ע הרב

כתב שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד'): "ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש", ויש לדקדק בדבריו: א' - כשכתב "אפילו דרכה לכסותה" משמע שתלוי ברצונה ואינו מעיד על הנהגה כללית ואילו לעיל כשכתב על ק"ש כנגד השערות כתב "שער של אשה שדרכה לכסותה", אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש - שמעיד על הנהגה כללית ולא פרטית^{ק"י} וכן חסרה בדבריו המילה "אם" אם היתה כוונתו לאשה מסוימת; ב' - אם כוונתו לרה"ר מדוע לא הוסיף "ברה"ר" במקום להאריך "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש"^{קכ"א}, וכ"ש שהמילים "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה" לקוחות מהמשנה שמיירי בדת יהודית^{קכ"ב}; ג' - מדוע הזכיר דין זה בהלכות ק"ש^{קכ"ג}, מדוע כתב "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש" דמשמע שעכ"פ יש בזה איסור דרבנן והיה לו לכתוב לשון "ואין בה משום דת יהודית"^{קכ"ד}, ומנין מקורו שמותר אפילו כשדרכה לכסותה הרי שלטי הגבורים מיירי בפאה גלויה^{קכ"ה}, אם היתר שלטי הגבורים לפאות גלויות מיירי ברה"ר מדוע צריך

מקורות והערות

בוקעים בו - פסיקה ששמשה יסוד לביטול האיסור על היציאה בתכשיטין לרה"ר, וממילא כתב לשון ברורה שמשמעותה איסור פריעת ראש מן התורה בלי להזכיר את המילה "רה"ר" שהיתה נותנת מקום לומר שהאידינא מותר כפי שהתירו תכשיטין, וכן י"ל בדעת הרמ"א והמג"א שסוברים שאין לנו רה"ר האידנא.

^{קכ"ב} אדרבה - מילים אלו דוקא שמשו לגמרא עילה לשאול: "ראשה פרוע דאורייתא היא" וממילא חזין שלשון זו משותפת הן לאיסור תורה והן לאיסור דרבנן.

^{קכ"ג} מה נעשה למג"א שגם הזכיר דין זה כאן, וכ"ש שאחרון שדרכו ללקט כהשו"ע הרב אינו תמוה שיזכיר דין זה כאן אידי דכתב שמותר לקרוא ק"ש כנגדה.

^{קכ"ד} כוונתו לומר שאפילו כלפי חשש איסור תורה יש להתיר לצאת בפאה גלויה ולא רק כלפי חשש איסור דרבנן של שער באשה ערוה דק"ש, ולשון "ואין בה משום דת יהודית" אינה מתאימה שהרי היה במשמע שמהני רק כלפי איסור דרבנן.

^{קכ"ה} התבאר בהערה קכ"ב.

^{קכ"ט} המעיין בכל הערותי יראה שבנין זה עומד על יסודות רעועים שבילתי ניתנים להוכחה, ואין בכח דקדוקי לשון להוציא את הדברים מפשטותם כדי לאמץ תאוריה שתתאים לכמה הנחות יסוד פורחות באור ללא בסיס איתן, ובסבל הדורות הורגלו לפרש אחרת, ושגם המנהג הברור אינו כך, ושיטת לימוד זו של המצאת סברות ואישושן על ידי דקדוקים בדברי האחרונים ללא בסיס איתן לסברות אלו מדברי התלמוד אינה תואמת לשיטת הפסיקה הרואה בדקדוק התלמוד את הגורם הראשון לקביעת ההלכה גם אם לשונות האחרונים לא יתאמו לכך במדויק.

^{קכ"ז} שו"ע הרב נקט לשון הרמ"א כדרכן של פוסקים שמצטטים לשונות ומוסיפים לשונות לקישור, ואת לשון הרמ"א ביארתי בהערה קל"א, וראה במאמרו של הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א המיישב את דברי שו"ע הרב מהשגות המחבר.

^{קכ"א} דקדוקים אלו בלשונות האחרונים אינם מתאימים לשיטת הפסיקה הליטאית, שהרי לא עלה על דעתם שידקדקו בדבריהם כל כך [אף אם בהקדמה לשו"ע הרב כתבו בניו שאין בספר חסד או יתר אך לא התכוונו שכל מי שרוצה לפרשו כראות עיניו רשאי לעשות כן], והדקדוק לפי קוצר דעת המדקדק עלול להביא למסקנות מוטעות שכלל לא עלו על דעת המחבר ולכן גם לא נשמר מהן, כגון כאן שדקדק שלא לכתוב "רה"ר" כי הרי ידועה הפסיקה האשכנזית שיש לסמוך על הסוברים שאין לנו דיני רה"ר ללא ששים רבוא

תוספת היתר לקרוא ק"ש כנגד הפאה הרי הפאה נחשבת כמקום גלוי כשער הבתולות ^{קכ}, פסק הרב שמואל לזאת בפאה גלויה סותר למה שאסר לצאת בפאה בשבת שמא תפול ותטלטלנה ^{קכז}, וביותר קשה שהרי מבואר בראשונים שהפאה היתה מיועדת דוקא לנשים ששערן פגום ולא לכל הנשים שגילו שערן בחצר וברה"ר כולן כיסו ראשן בשבכה - ונמצא שהפאה היתה מגולה רק בחצר ^{קכח} ~ ישוב דברי שו"ע הרב: גם שו"ע הרב סובר כמבואר לעיל בשלטי הגבורים שפאה מגולה ברה"ר אסורה מן התורה משום פריצות, והתיר רק לחובשה בחצר, וכן התיר לקרוא ק"ש כנגדה כי שער באשה ערוה הוא רק בשער מחובר, והחידוש הוא רק שאין בפאה איסור שהיה בבית בשער מגולה ^{קכט}.

פסק הפמ"ג המובא במ"ב

המ"ב העתיק את דברי הרמ"א שאין בפאה משום איסור פריעת ראש ושיש חולקים, ושהפמ"ג הכריע שבמדינות שהנשים יוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע [ועוד הביא שנחלקו אם דין פאה משער שלה חמור יותר], ושהפמ"ג כתב עוד שאם אין מנהג המקום לצאת בפאה גלויה בודאי שהדין עם המחמירים בזה משום מראית העין - ונמצא שבין הפמ"ג ובין המ"ב לא התירו לצאת בפאה לרה"ר אלא כתבו שיש בזה מחלוקת, ושבמקומות שהנשים רגילות לגלות את הפאה ברה"ר [בלי לשאול את החכמים] - הרי שהפאה נחשבת כמקומות הגלויים שאז מותר לגברים לקרוא ק"ש כנגד הפאה כפסק השו"ע המתיר לקרוא כנגד דבר המגולה, והמ"ב הביא שבפאה משער שלה הפמ"ג מתיר והמ"ג אוסר - וממילא הפאות שלנו שמותאמות לפניה - נחשבות כפאות משער שלה שהמ"ב אינו מתיר אף כלפי נדון דק"ש, והוה נידון דאורייתא כפי שהמ"ב מציין בשעה"צ לישועות יעקב שפאה הדומה לשער אסורה מדאורייתא ^{קיד}.

מקורות והערות

קונטרס זה שכלל אינו מוכרח ללמוד כן בכוונת חז"ל ובכוונת הראשונים והאחרונים, ובביטול ההכרחים - מתבטלת גם הכוונה המוצפנת. מ"מ לנו אין צורך לבאר את כוונת שו"ע הרב לאחר שמנהג הצנועות השתנה וכעת נוהגות גם לחבוש פאה צנועה, וממילא אינה עוברת בזה על דת יהודית, שהוא דוקא כשעושה מעשייה דרך חוצפה, כדכתב המאירי, ולא כשומרת בזה על מסורת אמה וסבתה ומורותיה, ודומה היא לנשות גדולי הדור החובשות פאה צנועה בעידוד ובהסכמת בעליהן [אמר לי הרב מ. צנעל שכלל מרן הגר"ק שליט"א שסביו אינו מרשה לסבתא, הרבנית קנייבסקי תחי' (צ"ל), לצאת בלי פאה].

^{קס} גם לשיטת ספר זה שפשט דברי המ"ב מורים שקאי על ק"ש י"ל שגם הם לא הכריעו שאסור לנשים לחבוש פאה במקום שהדבר נהוג כי דרך הפמ"ג והמ"ב במקומות רבים שלא להכריע, ובפרט כשיש מנהגים ברורים, וממילא אף שהביאו שיש מחלוקת בהיתר חבישת הפאה אך אין בכך לגרוע שבמקומות שהצנועות נוהגות להיתר כמו אצלנו - תהייה מותרות לצאת בפאה גלויה [ופשוט שלגבינו מותר לומר דברים שבקדושה כנגדה ללא חשש]. וכד מעיינת

^{קי} התבאר בהערה ס' שפשוט שלא כל הנשים יצאו בפאות מגולות אלא חלקן התעטפו בשבכה, וממילא אכתי צריך תוספת ביאור שמוותר לקרוא ק"ש כנגד הפאה [וביותר - שחידושו של המהר"ם אלשקר שמוותר לקרוא ק"ש כנגד שער הבתולות אינו כל כך מוסכם - ראה מקור חיים ע"ב' שסובר שאסור].

^{קיב} אין כאן סתירה, כמבואר בהערה ס'.

^{קיג} כבר התבאר לעיל, ראה הערה נ"ט.

^{קיד} מדהים כיצד באופן מופלא אות אחר אות מבוארת בלשונו של שו"ע הרב, כמבואר בספר זה [לא העתקתי את כל הקושיות, וגם לא את הדיוקים לאחר היישוב], אולם על משמרתי אעמודה שאם שו"ע הרב היה מעונין להשמיע לנו חידושים אלו - היה כותב ברור יותר, וכ"ש שאילו היה סובר שכך גם כוונת שלטי הגבורים הרמ"א והמג"א אף שפשטות לשונם מורה על היתר ברה"ר - היה דואג לבאר היטב כוונתו ולא משאיר את הלשון כל כך נעלמת ומוצפנת שרק דקדקנים מופלגים בעמל של שנים יוכלו לחשוף את האמת, ואילו שאר העם היה נכשל באיסור תורה [לשיטתו] של גילוי שער ברה"ר, ולכן יש לנו לנקוט שפשטות לשונו מורה שרצה להשמיע היתר פשוט לחבישת פאה ברה"ר כפשטות הפוסקים האשכנזים שעליהם נסמך, וכ"ש למאי דכתיבנא לכל אורך

פרק ט'

הרבנים שהתירו חבישת פאה ברה"ר כי אינם יודעים את הדברים המבוארים בספר זה כי הרי מי שלומד את הסוגיא רואה שהצדק עם האוסרים כי לא יתכן ששלטי הגבורים לא ידע מכל התמיהות עליו, והאחרונים הסבירוהו שכוונתו רק לחצר, וגם החולקים עליו היו לומדים כך אילו יכלו, ומצוה לפרסם זאת, והתורה שלנו היא תורת אמת, ואף אם הסנהדרין פסקו להתיר דבר - מי שמסתבר לו לאסור אסור לו להקל אף אם לא למד את הסוגיא כל עוד לא דחו הסנהדרין את טענותיו (ראה השגות הרמב"ן על ספה"מ שורש א') - וה"ה בנדון הפאות שכל ילדה יודעת שהפאות אסורות ^{קס"א}.

דפים אלו לא נכתבו כדי לקנטר ח"ו, אלא כדי לישב את המנהג על תילו, והינם השלמת הקונטרס "ותשקט הארץ".

בברכה - יואל שילה

מקורות והערות

לברר נושא זה לעומקו, ואף אם אין להם את הבקיות של מחבר הספר בנושא זה - אולם סייעתא דשמיא שלא תצא תקלה על ידם בודאי יש להם, ובפרט שנושא זה אינו כה סבוך אלא שמחבר הספר לא ירד לעומקן של הסברות הנצרכות כדי להתיר את חבישת הפאות הצנועות ברה"ר כמבואר בקונטרס זה ובקונטרס "ותשקט הארץ" אלא רק עסק בנסיון להרוס את המנהג בלי לטרוח כלל ליישבו. ובאשר לביאור הגמרא בהוריות - ראה רמב"ם (שגגות י"ג ה') "במה דברים אמורים כשהיה זה שידע שטעו חכם או תלמיד שהגיע להוראה אבל אם היה עם הארץ הרי זה פטור שאין ידיעתו באיסורין ידיעה ודאית ומצטרף לכלל השוגגים על פיהם", וראה לחם משנה שם "בגמרא אמרו שם דאפילו גמיר ולא סביר וסביר ולא גמיר ואולי לזה קורא רבינו ז"ל הגיע להוראה כלומר דאינו יכול להורות במוחלט מ"מ קרוב להוראה הוא", וכן ראה ברש"י (סנהדרין ה') "דגמירא - שמועות דינין מרבותי, וסבירא - יודע אני להוסיף וליישב טעמים מדעתי" - ופשוט שזה אינו אמור בכל מי שמסתמך על סברות של ילדות ברחוב, אלא במי שהוא עצמו הגיע להוראה - ואין זה אלא בחכמים בודדים ביותר, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול.

בדברי הפמ"ג תראה שפתח דבריו בכך שהמג"א מתיר לצאת בפאה מגולה לרה"ר וממילא הנדון כאן אינו רק לגבי ק"ש אלא גם לגבי יציאה לרה"ר, וכשהביא את הלבוש - כוונתו גם לגבי היתר יציאה בפאה, וכשהביא שהב"ש חולק שפאה מכוסה מותרת בשבת ואין לחוש שמא תשלפנה - ג"כ כוונתו לגבי איסור יציאה, וכן כשסיים דבריו ואמר שקצת דמדומי ראייה מכתובות - גם כוונתו לגבי היתר יציאה - וממילא ברור שגם כשכתב שהמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע - כוונתו לא רק לגבי גברים שקוראים ק"ש אלא גם לגבי נשים שיוצאות לרה"ר - שיש להן לסמוך על השו"ע שאין איסור ערוה בפאה מגולה - וממילא אין סיבה שלא לצאת בה. ונמצא שכשהמ"ב מביא את הכרעת הפמ"ג גם כוונתו להיתר יציאה לרה"ר, וכן הוסיף פעמיים שהנדון הוא גם לגבי איסור פריעת ראש, וכן מוכח מכך שהביא שהמג"א החמיר כשהפאה עשויה משערות שלה - הרי שטעמו משום חשד כמבואר למעיין בדבריו - וזהו גם רק נדון של יציאה החוצה ולא של ק"ש, וכן מוכח מכך שהמשיך שאם אין מנהג המקום שנשים הולכות בפאה - הדין עם המחמירים משום מראית העין - הרי שכוונתו רק לגבי איסור יציאה ולא לגבי ק"ש.

^{קס"א} דברים אלו מזעזעים, והופכים את כל הרבנים האחראים על דורנו לקלי דעת המורים להיתר בחשש איסור תורה ובחשש מכשול לרבים בלי שמסוגלים

הערות על תשובת 'ביע אומר'

תמצית תשובת יביע אומר (ה' אה"ע ה'): א' - אין חשש הוצאת לעז על הראשונים מאחר שרוב הפוסקים אוסרים הדבר בהחלט^{קס"ב}; ב' - מכיון שאין שום היכר בין הפאות המודרניות לשערות הטבעיות ודאי שיש לחשוש בהן משום מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות ההולכות בגילוי שערות ראשן ברה"ק^{קס"ג}; ג' - לא אומרים שמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין אלא כשידוע לנו בודאי שלא יקבלו; ד' - אין חוששים למנהג שנראה לחכם בעל הוראה שיש בו צד איסור והרי כתבו כמה אחרונים שהמנהג נתפשט ע"פ אפיקורסים, והמתחדשים הפורצים גדרות ישראל^{קס"ד}; ה' - מ"מ אין למהר לגרש אשה שמסרבת לחבוש מטפחת אלא ישתדל לפייסה בדרכי נועם; ו' - איתא בירושלמי שהיוצאת בקפלטין לחצר שרבים בוקעים בתוכה יש בה משום פרוע ראש ופירשו המפרשים שמייירי במטפחת, וביאר הב"ח שהמטפחת שקופה ושערה ניכר עדיין כעין קלתה, אולם מוסף הערוך פירש שקפליטין היא פאה נכרית - וממילא מוכח שאסור לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים^{קס"ה}; ז' - שלטי הגבורים התיר לנשים לצאת בפאה גלויה וכ"פ הרמ"א המג"א והפמ"ג, ולדעת ב"ש המשנה מיירי בפאה נכרית תחת

מקורות והערות

בפאה על פי הוראת הרבנים, ואת אט התפשט המנהג לחבוש פאה - וא"כ אינו נכון לומר שהמנהג שנהוג היום הונהג על ידי הפרוצות.

^{קס"ה} מתחילה יש לדעת שהוברר ללא ספק שאין אלו דברי הערוך, אלא דברי מוסף הערוך, וגם תרגומו של 'קפליטין' לפאה נכרית - הוא דעת יחיד, ומפרשי הירושלמי ועוד ראשונים פירשו שהמדובר בכיסוי כעין מטפחת, הארכתי בעמ' 59; לב"ח הוקשה שאם המטפחת היא כיסוי מלא מנין לרמב"ם שצריך גם רדיד במבוי לכן תירץ שהמטפחת היא כיסוי חלקי כעין קלתה המוזכר בבבלי, וממילא כשמכסה בכיסוי מלא אינה צריכה גם רדיד, אולם שיטתו כמעט שיטת יחיד ורוב המפרשים הבינו שחובת הרדיד היא חובה גם על כיסוי מלא, עכ"פ היכן שנהוג (ראה פרישה אה"ע קט"ו ט' בתירוצי השני), וממילא תו לא מצינן למימר שהמטפחת היא כיסוי חלקי - וניתן לומר שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי מוסף הערוך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שערה נראה כפירש"י בערכין, משא"כ בפאה מלאה כמו אצלנו שהשער אינו נראה - אין מקור לאסור; מאחר ולשאר המפרשים הקפליטין היה כיסוי מלא והוצרכו לכסותו ברדיד מכח תקנת הנשים הצנועות - לכן יש לומר שגם לפירוש מוסף הערוך שקפליטין היא פאה - י"ל שגם את הפאה צריך לכסות ברדיד, אמנם בזמננו שאין יותר חובת רדיד לאחר שהנשים הצנועות פסקו מלהתכסות בו - גם אין יותר מקור לאסור פאה גלויה ברה"ר מכח פירוש מוסף הערוך.

^{קס"ב} נראה שבתשובה זו לא נלקח בחשבון שגדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את **סמל הצניעות**, ונשותיהם לבשו פאה **בעידוד** בעליהן, ובמטפחת ראו בזמנם כיסוי שאינו מכובד שמקומו רק בחדר השינה - וממילא לומר לנשים אלו שהן עברייניות - הוא הוצאת לעז, וכן כתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגרמ"י לפקוביץ צ"ל.

^{קס"ג} חשש מראית העין נאמר על ידי מהר"י מינץ "אין יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה" והועתק על ידי אחרונים רבים, ואמנם כל זאת בזמן שהנשים כיסו ראשן במטפחת והפרוצות גילו שערן - וממילא החובשת פאה נדמתה למגלה שערה, משא"כ האידנא שבקרב הנשים שומרות המצוות כלל אין גילוי שער, והפרוצות חובשות פאות פרוצות או מטפחות חלקיות - ברור שמי שחובשת פאה צנועה לא תחשד שמגלה שערה; בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו ואג"מ אה"ע ב' י"ב כתבו שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים ואין צריך שינוי בולט הניכר גם לגברים צנועים, וכן אמר לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א. מבואר באחרונים רבים במשך מאות השנים האחרונות שהפאה לא היתה ניכרת גם בזמנם, וכבר אז חשדו שהיא מגלה את שערותיה, וממילא לא ניתן לומר שהמתירים התירו רק בפאות הניכרות, הארכתי בעמ' 34.

^{קס"ד} בתקופה מסוימת בהסטוריה אכן הפרוצות גילו שערן - ועל רקע תקופה זו נכתבו רבות מהתשובות האוסרות; לפני כמאה שנים באירופה כמעט כל הנשים גילו שערן, ורק הצנועות ביותר כיסו ראשן

השבכה ועליה רדיד או בחצר שאין הרבים בוקעים בו בלבד וכ"פ היעב"ץ והחת"ם סופר^{קס"ו}; ח' - כתב בשו"ת שנות חיים שהמג"א דיבר בזמן שרוב הנשים היו כשרות וצנועות ולא היה דרכן לצאת בגילוי שער שלהן כלל, לפיכך כשאחת הולכת בפאה נכרית מידע ידעי שאין אלו שערוותיה ולא יבואו לידי הרהור, אבל בזה"ז שבעוה"ר רבות בנות פרוצות הולכות בגילוי ראש ברה"ר הרי גם ההולכת בפאה נכרית גורמת להרהורי עבירה, כי מאין ידע הרוואה שפאה נכרית בראשה, והוא יסבור כי שערוותיה הן, ויבאו לידי פריצות והרהורי עבירה הקשים מעבירה, ששער באשה ערוה ומכל שכן בדורות הללו שעושים הפאות נכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הלזו הולכת בשערותיה הטבעיות או בפאה נכרית, ובודאי שיש בזה פריצות^{קס"ז}; ט' - בעצי ארזים כתב שהמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין ובשו"ת דברי חיים כתב שנשתררב המנהג להקל ראש בזה ע"י האפיקורסים^{קס"ח}; י' - עיקר המנהג של פאה נכרית יצא ע"פ הגוים באופנות המתחדשות חדשים לבקרים ובודאי שיש בזה ובחקותיהם לא תלכו הואיל ויש בו פריצות וחציפות^{קס"ט}; י"א - אין להתפעל כל כך ממה שענינו הרואות כמה נשי רבנים ואדמו"רים שמקילות בזה כי שלא ברצון חכמים עושים^{ק"ע}; י"ב - מצוה רבה לפרסם האיסור ברבים, ובפרט לספרדיות שנהגו לאסור מימות עולם ומשנים קדמוניות, ורק כעת התחילו ללמוד מאלו המורות היתר לעצמן שלא ברצון חכמים^{קע"א}.

מקורות והערות

ראיה; מסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות בעיקר עבור הסובלות מנשירת שער כגון זקנות או שעברו טפולי הקרנות רח"ל, והפרוצות הרי משתמשות בפאות פרוצות, ומה ששחקניות משתמשות בפאות כדי להנאות שונות לצורך תפקידן - אינו קשור בהכרח לפריצות; בנוסף יש לדעת שגם אם הפאות היו מיוצרות למטרות פריצות - אין בכך כדי לאוסרן על מי שחובשת פאה שנראית עליה צנועה, כפי שחצאית בגיזרה צרה המיוצרת למטרות פריצות אינה אסורה בלבגית בת שהחצאית נראית עליה צנועה.

^{קע} לומר שנשות הרבנים עשו שלא ברצון בעליהן - אינו נכון, כידוע למי שהכיר את המציאות באירופה; כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שמה שכתב ביביע אומר שהאדמו"רים אין מוחים בנשותיהם - הרי ידוע שהחסידים האמיתיים לא יוכלו לסבול לראות נשיות עושות שלא כדין, וידוע שהנשים הצדקניות עושות כל עניניהן בשמחה על פי הדין, וכתב בישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שענינו הרואות שרבים וגם שלמים נהגו היתר בכך ואף נשי רבנים וגאונים ואדמו"רים, ואף אחד אינו פוצה פה ומצפצץ; ואף שיתכן שחלק מהנשים אינן נשמעות לבעליהם המורים להן לחבוש מטפחת אולם אי אפשר לומר שכל הנשים החובשות פאה הוא שלא ברצון בעליהן, שהרי כמעט כל הפוסקים האשכנזים התירו לחבוש פאה לכתחילה.

^{קע"א} מאחר ומהות התקנה שעל האשה לנהוג לפי כללי

^{קס"ו} מחלוקת זו היתה לפני שחבישת הפאות התפשטה גם אצל הנשים הצנועות על פי הוראת רבותיהן, ובזמננו אין בחבישת פאה צנועה משום חציפות וחשש זנות - וממילא כלל אין יותר חשש שהיא כעוברת על דת יהודית.

^{קס"ז} הגדרת פריצות היא פעולה או לבוש המושך את תשומת לב הגברים, ומראה שרגילים בו ביותר אינו נחשב פריצות, וגם מותר לקרוא ק"ש כנגדו - ואכן בזמן שחבישת הפאה לא היתה נפוצה מצאנו שנחלקו אם מותר לקרוא ק"ש כנגד פאה אולם בזמננו שחבישת הפאה נפוצה - כלל אין בזה חשש; בארצות מערב אירופה בודאי שלא ראו בפאה את סמל הפריצות, וההיפך הוא הנכון, הארכת בעמ' 8, וממילא אין להאשים את הנשים הצנועות באירופה בפריצות על כך שחבשו פאה, שהרי הן נהגו כפי שהורו גדולי דורן לכתחילה, וכלל לא הכירו מציאות אחרת. מובן שלא באנו להגן על חבישת הפאות הארוכות והפרועות והמתנפנפות שמטרתן למשוך תשומת לב, אך אין קשר בין הנושאים, כפי שלא כל חובשת מטפחת מגלה חלק משערה.

^{קס"ח} מה שמצאנו בספרי הפוסקים שאת הפאה חבשו הפרוצות - הרי מדובר באותם מקומות ותקופות לפני שהפאה התפשטה גם אצל הצנועות, כפי שמחו כמה קדמונים בנשים שחידשו ללבוש משי שחור הנראה כשערות, משא"כ החובשת פאה צנועה בזמננו אינה פורצת שום גדר.

^{קס"ט} לאחר שחבישת הפאות הצנועות התפשטה אצל הצנועות ובודאי שאינה נלבשת על ידי הצנועות מתוך מטרה למשוך עיני גברים - המחשיב זאת כבגד של פריצות המיועד לפריצות כדרך הגוים עליו להביא

הערות על הספר 'דבר השם'

אייר תשס"ח

קבלתי את מכתבך ותמהתי עד מאד הרי ניכר מתוך מכתבך שלאחר שהנחת כמה הנחות יסוד כלל אין לך צד שני [שהרי כתבת שאם לא אסכים לדברך אז יש להפיץ את דברך וכלל לא נתת הזדמנות להשיב ולדון כדרכה של תורה] - והרי בדבר שנהגו בו רבבות להיתר במשך עשרות שנים על פי גדוליהם ורבותיהם וגם היום שום מורה הוראה אשכנזי רציני וגם רבים ממורי ההוראה הספרדים אינו אומר שאסור לחבוש פאות אלא הנדון רק אלו פאות מותרות והאם להעדיף מטפחת על פאה - הרי המושכל ראשון שלך היה צריך להיות שהם צודקים או שעכ"פ יש מקום לדבריהם. אילו היית מחדש חידושים שלא נתגלו לקדמונים עוד היה מקום לדין אולם כל החידוש של ר"א ליפשיץ רבך מסתכם בגילוי כת"י של הפמ"ג, ובהמצאת פשט טועה במקור חיים, ובחיבור שליטי הגבורים בכתובות עם דבריו בשבת ובנזיר - חידושים אלו אינם מעלים ואינם מורידים לעצם מקורות הסוגיא, ואם החידוש הוא המצאת הק"ו מקלתה, והמצאת הרעיון שפרטי הנהגות דת יהודית תלויים ברמב"ם בממרים - הרי שאין חדש תחת השמש, ומאחר ולעשרות גדולי עולם באירופה הפאה היתה היתר פשוט להלכה ולמעשה בהנהגת הדור - הרי שחוצפה גדולה היא לדחות דבריהם בגילא דחיטתא, ובודאי שהוראת "פוק חזי" היא ההוראה הראויה אף אם היה כאן מקום לספק - ובזאת יצאתי ידי חובת תוכחה. מאחר ובדברך כלל לא הוכחת שיש טעות בדברי עשרות גדולי העולם שהתירו חבישת פאה להלכה ולמעשה הרי שעכ"פ היית צריך לקרוא את הקונטרס במבט זהיר, לשבח את הנכון ולחלוק על שאינו נכון, כדרכה של תורה [אגב - מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לאחר שקרא את קונטרסי בחוה"מ האחרון: "כותב טוב", ואמר לי לפרסם את הקונטרס ולא לחוש שיבואו בעקבותי להקל יותר, וגם לא לפחד מהמעצרים עלי].

הנחות היסוד שהתבססת עליהן הן שחבישת הפאה אסורה משום דת יהודית ודת יהודית אינה יכולה להשתנות [יסוד זה מהר"א ליפשיץ], ושחבישת הפאה היא מעשה פריצות [יסוד זה מהגר"ע יוסף] ולפני שאשיב על דברך אחת אבאר את תמצית שיטתי על פי היסודות שקבלתי ממור"ר שליט"א:

כתוב בתורה שמצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'): "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָּהּ עֲרוֹת דָּבָר וּכְתָב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָה וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ", ופסוק זה הוא המקור למשנה בכתובות המלמדת על חובת דת משה ויהודית (ראה גיטין צ' וירושלמי ריש סוטה וסמ"ק קפ"ד) - וקבלנו מבט ראשון המלמד שהמשנה קמ"ל פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה.

תנן בכתובות (ע"ב). "ואלו יוצאות שלא בכתובה - העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר ומשמשותו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת", ומסבירה הגמרא ש"מאכילתו שאינו מעושר" מדובר כשמכשילה אותו באכילת טבל בשקר, ו"משמשותו נדה" מדובר כשהסתירה ממנו נדותה בשקר, וכן "לא קוצה לה חלה" מדובר כשהאכילתו טבל בשקר ואף שיכול

מקורות והערות

להתיר חבישת פאה צנועה למי שהתחנכה במקום שנהגו בפאה אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת, וכן הסכימו מרן הגר"ק שליט"א והגר"ח קנייבסקי שליט"א.

דת יהודית היא שכללי הצניעות המחייבים נקבעים על פי הנהגת הנשים הצנועות שבכל דור ודור כמבואר מלשונות הראשונים, ומאחר שבדורנו הפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - יש מקום

להפריש אחריה אך אין אדם דר עם נחש בכפיפה, ו"נודרת ואינה מקיימת" הוא מפני שגורמת למיתת הבנים, ואף שיכול להפר לה אולם אין אדם דר עם נחש בכפיפה ~ והסביר המאירי שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה אינו כשנכשלת בעצמה אלא כשמכשילה את בעלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה, וה"ה בשאר מצוות כי אין אלו אלא דוגמאות למכשולות שדרך בני אדם לסמוך בהם על נשיהם; והב"ש (אה"ע קט"ו א') הוסיף שיוצאת בלא כתובה כשעשתה דבר פריצות דאז יש לחוש שמא תזנה תחתיו [ותאסר עליו], והביא את תשובת הרא"ש (ל"ב ח') שמפסידה כתובתה רק בדברים שמפסידה כתובתה רק כשמכשלת את הבעל או שגורמת לו תקלה שבניו מתים, והוסיף הרא"ש שאם המירה דתה אין יוצאת בלא כתובה מאחר ואינה מכשילה אותו אלא שמ"מ יש תקלה לבעלה ולבנים שיהיה להם לעז גדול שאמם היתה בין הערלים [עפ"י הסבר הב"ש] וגם שאפשר שיהיה סכנה לבעלה לדור עמה במקום אשר המירה. מכל הנ"ל התבאר שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה היא אשה שמכשילה את בעלה או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה.

עוד איתא במשנה של היוצאת ללא כתובה [שכזכור היא פירוט התנהגויות הגורמות שלא תמצא חן בעיניו] "איזוהי דת יהודית: יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם, אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו, רבי טרפון אומר אף הקולנית ואיזוהי קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכיניה שומעין קולה", ומסבירה הגמרא ש"היוצאה וראשה פרוע" שמפסידה כתובתה היא אשה שיוצאת בקלתה לשוק [וכשיוצאת וראשה פרוע לשוק היא עוברת על דת משה (מאירי)], ו"הטווה בשוק" מדבר כשמראה זרועותיה לבני אדם או בטווה ורד כנגד פניה, ו"מדברת עם כל אדם" מדבר כשמשחקת עם בחורים [כגון שמדברת עמם דבורים מיותרים כגון: "עולם הב לי פלך"], ו"המקללת יולדיו בפניו" מדבר כשמקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו, ו"קולנית" מדבר כשמשיעה קולה על עסקי תשמיש ~ והסביר המאירי שדת יהודית נאמרה על מנהגים הנהוגים באומה מצד צניעות להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, וכל הפרטים שבדת יהודית הם ענינים של צניעות, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים ושבילים לזנות, והיוצאת כשראשה פרוע עוברת על דת משה כשיוצאת לשוק כשראשה פרוע לגמרי, וכשאינה יוצאה לשוק בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה עוברת על דת יהודית עד שיתכסה שערה במטפחת, ואם מגלה שערה בחצירה אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה; והטווה בשוק ומדברת עם כל אדם הוא כשעושה זאת דרך חוצפה כמנהג הפרוצות וכן כל כיוצא בזה לפי מה שעניי דיין רואות, וכן כוונת פיה"מ שהטווה בשוק היא דוגמא לפריצות ומיעוט הצניעות, והח"מ (אה"ע קט"ו ס"ק י') הביא כמה פירושים בטווה ורד וכתב שכל הפרושים עולים להלכה שכל שהוא עזות היא עוברת על דת יהודית; הוסיף בשיטמ"ק שה"קולנית" גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע. מכל הנ"ל מוכח שעניי דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי (רש"י במשנה ותוס' ר"ד כתובות ע"ב). אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה [טווה בשוק, מדברת עם כל אדם, המקללת יולדיו בפניו] או שגורמת לו גנאי [יוצאת וראשה פרוע, הקולנית].

הראשונים תלו את עניי דת יהודית במנהג הנשים הצנועות "שנהגו בנות ישראל" (רש"י על המשנה), "עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות" (שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו), "מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" (רמב"ם אישות כ"ד י"ב), "שלא נהגה כמנהג הצנועות" (רמב"ם גיטין פ"ט), וכן הוא בלבוש (אה"ע ק"ט ב') "... אינה צנועה כבנות ישראל הכשרות - מצוה מדברי הקבלה לגרשה" - ויתכן שמקור הראשונים

לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהגמרא הוכיחה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה מכך ששום אשה אינה עושה כן - דמשמע שאם כך היו נוהגות הצנועות מנהג זה היה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה, ואם הדבר מקובל להתיר - אינו בכלל חיובי דת יהודית ואינו יכול לגרשה אף שבעלה מתגנה בכך [כ"כ המאירי שכשראשה פרוה בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה]. ועוד יתכן לומר שהראשונים למדו כן מיסוד תקנות דת יהודית שהעוברת עליהן אינה מוצאת חן בעיניו - וברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הם רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, וברור שנקבע הדבר לפי תקופה ומקום ואינו דבר קבוע.

מאחר וחיובי דת יהודית נתלו במנהג הנשים ולא נמסרו כתקנות קבועות אף לקולא [גילוי שער בחצר] ניתן להסיק שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל - יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים בין לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבישת הרדיד נהוגה - חייב (אישות כ"ד י"ב) את הנשים לצאת ברדיד אף שאין לזה מקור בתלמוד], ובין לקולא [ראה אג"מ (אה"ע א' ק"ד) שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוה בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה]. חידוש הר"א ליפשיץ שיש שני סוגי דת יהודית - זו שמעוגנת במשנה או הנלמדת בק"ו מהמשנה והיא אינה יכולה להשתנות לעולם אף אם כך מקובל אצל כל הצנועות וגם הבעל מפויס בזה, וזו שנוספה מחוץ לגדרי המשנה שרק היא תלויה במנהג המקומות - מביאה לידי תמיהה מנין לו זאת, שהרי אם לא שהיה מחליט שהפאות אסורות הרי לא היה לומד כך את פשט חז"ל והראשונים.

וכן חייב אתה להודות שהנהגות הצניעות הראויות משתנות עם שינויי הדורות שהרי לא הרי סגנון וצבע הלבוש המקובל היום כהרי המקובל פעם, וברור שלפני מאות שנים היו מזדעזעים מהרעיון שחצאית לא תגיע עד הרצפה, ושהצבעים לא יהיו רק כהים ושהגזרות תהינה צרות מעט, והרוצה להחזיר את הגלגל לאחור יאלץ שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה שהרי כבר כתבו הראשונים שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות וה"ה כל כיו"ב.

ובמה שהוספת בעלי הגהה בנושא דת יהודית שלא יתכן שדת יהודית תשתנה שהרי לא יתכן שלאחר כמה שנים של שינויים וכל הנשים תצאנה מבעליהן בלי כתובה ולפתע פתאום לכולן יהיה מותר - יש להעיר שהפעלת הגרושין ללא כתובה היא רק כשמעשה זה נעשה כחוצפה ועזות וכשביל המוביל לזנות - אך לא שמענו שתהליך שינוי איטי יחייב גירושין, והרי הנשים אינן פרוצות מטבען, והתבונן בשינוי שעברה ירושלים תוך חמשים שנה עקב ריבוי החוצניקים ותושבי הערים האחרות שבאו להשתקע בירושלים. ומה שהבאת מהדברי יציב - הרי ידעת שהפמ"ג ובעקבותיו המ"ב והשבט הלוי תלו את ההנהגה למעשה במנהג המקומות [ומה שרובך ר"א ליפשיץ הסביר פשט אחר בפמ"ג - הרי טעה טעות להדיא בהשמיטו את פתיחת הפמ"ג שמיירי ברה"ר, ודו"ק]. ומה שהבאת את הוכחת ר"א ליפשיץ מלא הנחת בת לא"א שדת יהודית אינה משתנה - לקמן באות כ"ב אתיחס לזה. ועוד הארכת לחלק בתרי גווני רדיד - ולא ידעתי מנין הפשיטות לכתוב כנגד דברי הרמב"ם המפורשים (אישות כ"ד י"ב) שרדיד הוא מהנהגות דת יהודית, ובמקום אחר (אישות י"ג י"א) אמר שמנהג לבישת הרדיד תלוי במנהג המקומות, ואם היה לך הכרח להוציא את דבריו מפשטותן - ניחא, אולם לא ראיתי בדבריך שם הכרח, והנלענ"ד כתבתי.

ובאשר מה שהנחת שהפאה מכשילה בהרהור יש להשיב שכאשר הצנועות יוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב, וכתב בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גנובים ימתיקו, ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] על כן אין איסור

בזה", אף שמנגנון הנפש הגברי שאפילו תזכורת של אשה [בגדי צבעונין] עלולה לעורר אותו להרהר בה אך לא נובע מזה שהאשה צריכה שלא להראות, וכשנראית - מותר לה להיות יפה אם עושה זאת באופן שאינו פרובוקטיבי, ומה שהפרוצים בוחרים להתבונן בה ולהרהר בה אינו הבעיה שלה, ובזה בודאי גם אתה מודה שאשה שפניה יפים מותר לה לצאת לרחוב בלי לכסותם היכן שנהוג שאינן לובשות רעלה, ואם אין בפאה איסור בעצם הרי שאינה שונה מהותית ממטפחת ומשמלה יפה שמותרת להתקטט בה ברחוב; והרי לא באתי להגן על חבישת פאות ארוכות ומתנפנפות ורטובות (שומניות) ואי-סימטריות וכל כיו"ב.

ועתה אחל להשיב על דבריך אחת לאחת:

א. מש"כ "בעלי החבורות" בלשון שנשמעה לך כזלזול לא היתה כוונתי לזלזל אלא כי עד רגע הכתיבה לא מצאתי טענה זו באחד מספרי הפוסקים המקובלים, ולאחר שהשאלו לי את הספרים 'דת משה וישראל' ו'פאה נכרית בהלכה' יכולתי להחליף זאת בציון מקום מדויק, וכשהבאתי טענות שמצאתי בספרי הפוסקים כתבתי ציון מקום מדויק.

ב. מש"כ שיש המצדדים לאסור משום הפחדות הגיהנום ומחוסר יכולת למימון - כוונתי היתה רק להסביר מדוע סוגיא זו מלווה בהבעת רגשות עזים עד כדי כך שיצאה מכלל סוגיא הלכתית וכלל לא כתבתי שאלו טעמי האוסרים; ומה שכתבת שהחזו"א אמר שהחובשת פאה מסיקה לעצמה את הגיהנום - אינו יתכן כפי שידוע לכל מי שהיה באירופה בזמן החזו"א שאלו שכיסו שערן עשו זאת רק בפאה ובודאי שהחזו"א לא הכניס לגיהנום את רעייתו של הגר"ע זצ"ל והגר"ז זצ"ל ועוד רבבות נשים צדקניות, וכן אמרו לי תלמידי המובהקים הגר"ק שליט"א והגר"ק שליט"א שאין איסור בחבישת פאה; ומה שהבאת את מרן שבט הלוי - עדיין לא זכיתי לשמוע מפיו מה דעתו אולם בספרו לא הכריע [ונדהמתי לשמוע כיצד עורכי המצגת המופצת נגד הפאות חתכו את דבריו באופן ניכר וממילא שינו את דבריו המקוריים]; ומה שהבאת את הגרשז"א - לא שימשת אותו כי אם היית משמשו היית יודע שלמעשה הורה להיתר [עפ"י עדות אחיינתו שגדלה ביתמותה בביתו (מחותנת של מו"ר שליט"א) - שכך הורה לה למעשה, וכן מעידים בנו הרה"ג עזריאל שליט"א, והרב גנס שליט"א, וכן הוא בשמו בספר 'כחו ממתקים'] והציטוט שציטט הגר"ד סגל את הגרשז"א אינו מוכיח דבר שהרי ברור שכשאשה היתה באה לירושלים לפני שמונים שנה היו מוחים בה, אולם לאחר שהשתנה המנהג כתוצאה מאשתו של הגר"י בלאזר והגר"ז מבריסק וכדומה - תו ליכא חשש דת יהודית בזה שהרי כך הוא מנהג הנשים הצנועות, ומה שהפאה נראית טוב יותר - אין בזה בית מיחוש כדכתבתי בקונטרס.

ג. ומש"כ שהיה זה תקנה לצנועות ובסוגריים הוספתי כנגד גלויות הראש ולא פירשתי שהיה זה מפני צורך השעה וגזירת המלכות כדי שלא ילכו בפרוע ראש כמבואר במהרש"ק והמהר"ץ חיות ולא היה זה מנהג מעולם - כוונתי מבוארת מתוך המשפט "בדורנו חוששים להזכיר שגדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות [כנגד גלויות הראש], ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מבריסק, הגר"ע, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי, הרב שוואב, וכן העיד הרב שך זצ"ל (לרב עמנואל טולדנו) על אשתו של החפץ חיים, ועוד עשרות גדולי עולם זצ"ל ויבט"א]" שכוונתי היתה לדורות שלאחר גזירת המלכות (שהיתה בימי הצאר ניקולאי) וממילא אין זה הדור של המהרש"ק והמהר"ץ חיות והדברי חיים, ושם גדולי אירופה יכלו להורות שיחבשו מטפחות ובכל זאת בחכמתם העדיפו להורות לחבוש פאות כי ידעו שיש לפאה יתרון חינוכי עצום בכך שלא

במהרה תוסר מהראש, וגם בזמננו טעם זה שייך, ומאחר והם עודדו - לנו בודאי שאין לחדש שיש בזה איסור, ומש"כ שראו בה את סמל הצניעות הוא מתוך ידיעת המציאות (עפ"י מו"ר שליט"א שגדל במציאות זו) שחובשות הפאה נחשבו לסמל הצניעות, ובמטפחת ראו לבוש מוזנח שאין מקומו על ראש אשה.

ד. לא טענתי שמנהג הפאה היה מנהג מעולם מאחר וידעתי שבדורות המוקדמים יותר - בחלק מהמקומות הפרוצות חבשו פאה כדי להדמות לגויות, ולכן יפה צווחו הרבנים שהזכרת כי חובשות הפאה פרצו גדרות, אך במציאות שלנו כלל לא היו צווחים כפי שאין רבני דורנו צווחים על הפאות הצנועות.

ה. מה שכתבת שגם המקילים מודים שהמטפחת עדיפה - תלוי במקום המוצא שלו - שהרי רבני ירושלים [כגון הגרשז"א צ"ל ויבל"א הגריש"א צצוק"ל] שגדלו עם מנהג המטפחת - אף שאינם מורים בזה איסור אולם בודאי שיאמרו שהמטפחת עדיפה, אולם הרבנים שבאו מאירופה והורגלו לכך שכשואמרים "כיסוי שער" הכוונה לפאה - אומרים איפכא [אג"מ צ"ל, הגר"ק שליט"א, הגר"ק שליט"א ועוד ועוד].

ו. מה שכתבת שהחובשות פאה אינן יודעות את חומר הענין - הדבר יתכן היה בדורו של החסל"א שחבישת הפאה נחשבה פריצת גדר, משא"כ בזמננו חבישת הפאה היא היתר לכתחילה [וכדוגמא כתבתי שהגר"ק שליט"א חיתן את כל בנותיו בפאה, ואף כשחתנו הגר"מ לובין שליט"א אמר שאינו צריך פאה - הגר"ק שליט"א התעקש על פאה].

ז. מה שהתרעמת על שכתבתי את הנלענ"ד כשורש הויכוח מעיד שבלהיטותך להשיג עלי כלל לא התעמקת להבין מה היתה כוונתי וייחסת לי כוונה אחרת, וכשתעיין שוב בדברי תראה שכל מילה מדויקת, שהרי האוסרים הניחו שצריך להיות אסור ולא פלפלו בראיות לאסור וכל שדנו היה בדברי ובראיות שלטי הגבורים, פרט לתשובה מאהבה שנחת לפלפל בכוונת הסוגיות, והמתירים כלל לא פלפלו בראיות לא להתיר ולא לאסור אלא הסתפקו בהעתקת ההיתר, והדיו שנשפך היה על ידי האוסרים ולא על ידי המתירים שההיתר היה פשוט בעיניהם, ואף שלטי הגבורים לא דן ארוכות בראיות עד שהוצרכו לתמוה מנין היה ההיתר כל כך פשוט לו, וכשכתבתי "לא הוצרכו לדון אם כוונת שלטי הגבורים היתה להתיר את הפאה בחצר או גם ברחוב, ואם הגמרות עוסקות בפאה גלויה או מוסתרת" הרי שדברתי על המתירים ומה הקשית מהבאר שבע והיעב"ץ שדנו בזה; ומה שטפלת עלי שלא ראיתי את דבריהם במקורם אלא רק על ידי קיצורים - דע שלא הנחתי קיצור אחד ממה שמצאתי כדי לראות אולי יש בו ממש, אך לא כתבתי מילה אחת בלי לעיין במקורה [פרט למהר"מ חאגיז - וכתבתי במפורש שלא ראיתיו בפנים, ופרט לאם לבינה שראיתי דבריו במק"א] אלא שאתה הוא שלא הבנת שכוונתי היתה רק שהמתירים לא דנו בזה כי ההיתר היה פשוט בעיניהם [ואגב - ציינת את המקור חיים כמקור לומר ששלטי הגבורים מיירי רק בחצר - ומי ביקש ממך לחזור על הטעות של ר"א ליפשיץ שהרי אם תעיין בציטוט שהבאת בספרך תראה שאין משם כל ראייה לנדוננו כי כל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א הוא שלטי הגבורים ושמפורש שם שמונתרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנחלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערך לירושלמי ושהמהר"י מינץ אוסר להתקשט בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער - ואף שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי שלא התיר חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעין בתוכו - אך מ"מ אין להכריח שכוונתו שבהר"ר יהיה אסור שהרי כוונת דבריו רק ללמד את מקור הרמ"א להיתר חבישת הפאה, וכלל לא דן בגדרי ההיתר, ובודאי שלא עלה על דעתו להורות בנדון אם שלטי הגבורים התיר גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"י מינץ

שאסר ודבריו הרי אמורים רק ברה"ר - ואם נדייק את דבריו אלו הרי יצא להיפך שמפרש ששלטי הגבורים התייר אף ברחוב - אלא שאין להוכיח מדבריו מידי לנדוננו].

ח. במה שכתבת לגבי גדרי ק"ש ופרועת ראש - לא הבנתי מה הנקודה המרכזית שהתרעמת עליה, ומתחילה אצתיק לך את תמצית דברי: "דיני איסור ההסתכלות שעל האיש מחולקים לכמה סוגים: הסתכלות באשתו טהורה מותרת; אמירת דברים שבקדושה מול ערוה אסורה משום מיאוס אף כשאין חשש הרהור [כגון כנגד ערות עצמו]; אסרו לומר דברים שבקדושה מול טפח מגולה מבשר אשתו [לכמה ראשונים אסור טפח מגולה מבשרה שרגיל להיות מכוסה וכנגד השער הרגיל להיות מכוסה וכששומע קול שירתה (ראה ב"י בסי' ע"ה), לרא"ש (ברכות ג' ל"ז) אין איסור כששומע קולה, לרמב"ם (ק"ש ג' ט"ז) אין איסור גם כנגד שיערה, ולר"ף (מובא ברשב"א ברכות כ"ד.) כלל אין איסור בדומה לנגיעת עגבות; נראה שהשו"ע והד"מ פסקו לאסור בבשרה ובשיערה אך בקול שירתה אינו אלא זהירות]; אסורה אף ראייה לפי תומו של טפח מבשר אשה שאינה אשתו ממקומות שדרך הצנועות לכסותם ושל שערותיה שדרך להיות מכוסות ולשמוע קול שירתה, ומותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוון כלל להכיר צורתה וכן של שערות שדרך להיות גלויות ושמיצת קול דיבורה; הסתכלות באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכוון להנות] כאילו מסתכל במקום התורף" ... מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרך להיות מוסתרים כשיוצאת למקום שמצויים בו גברים שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראיה לפי תומם אך אין מכאן ראייה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרכם להיות מגולים אף שלאנשים אסור להסתכל בהם, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש שלא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן ...". מתוך דבריו ניכר ששגית בכמה דברים: א' - במה שייחסת לי שיהיה מותר להסתכל במקומות הגלויים שבה לפי שאין הרהור - לא כך כתבתי אלא ראייה לפי תומו אינה אסורה (עפ"י ב"ח ריש סי' ע"ה), ב' - שייחסת לי שמותר לאשה לצאת באופן מגרה - כל שכתבתי הוא שמותר לה לצאת באופן המקובל אף אם הוא יפה, אלא שטעית לחשוב שיפה הוא מושך כמ"ש בהקדמה למכתב זה, ג' - אין לך דבר שמושך יותר משער אשה - זה ליתא שהרי השער מוזכר כדבר שהיתה הוה אמינא שאינו ערוה, ולענין ק"ש הרי לרמב"ם ולר"ף מותר לקרוא כנגדו, ומותר לחווקה לצאת בשיערה, וכד מעיינת שפיר תחזי שכלל אין פגם ביופי אשה שניכר גם לאנשים אחרים והקפדת חז"ל היתה רק על משיכה והתבלטות ולא על יופי, וראה באג"מ (או"ח ד' ט"ו, ק"ב) שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרך לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן - ולכן הגישה הרווחת שפאה מושכת יותר אינה מתבססת על אמת אלא על תעמולה [ובשולי הדברים - משיכה נובעת ממקום זמן ומהפתעה ולא מיופי, כפי שידוע שאשה בבגד ים בים אינה מושכת, ואותו בגד באמצע הרחוב ימשוך את תשומת לב כל הרחוב, וד"ל, ואברי האשה המוגדרים כיפים הם דוקא אלו הגלויים, והאברים המוסתרים הם המושכים אף שאינם יפים (ושוב - סליחה על ניבול הפה, אך הוא נצרך להמחשה)], וכן טעה בזה רבך ר"א ליפשיץ שייחס זאת לספר החינוך והמעין שם יראה שטעה בכוונתו; ד' - מה שכתבת בשם גדולי הפוסקים שהפאה היא פריצות ומי יבוא אחריהם - ברור שדבריהם צדקו בדור שהם חיו בו שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אלא נחשבה לפריצת גדר

וממילא גם גרמה הרהור כדרך המכוסה שהתגלה, ומסתבר שמעולם לא היתה סיטואציה כזו שרוב רובן של הצנועות חובשות פאה, ועל מציאות זו כתבתי, ובדורנו כמעט ואין שום פוסק אשכנזי מפורסם שאוסר את חבישת הפאה במוחלט [אף שחלקם הביעו חוסר שביעות רצון ממנה].

ט. מש"כ ששער גולש לרווקה "התקבל לאיסור" ולא הבנת כיצד כתבתי נגד המג"א - כוונתי לא היתה שהתקבל אצל הפוסקים הקדמונים אלא שהתקבל כמנהג מצוי בקהילות החרדים הליטאים בארץ, וממילא ניתן לומר על זאת פוק חזי, ומה שכתבתי על הפאה ש"לא התקבלה לדבר פרוץ" כוונתי היתה לא לדברי הפוסקים הקדמונים אלא למנהג הנהוג בקהילות החרדים כנ"ל - שמנהג זה הוא הקובע את תקני הצניעות המחייבים כל אשה לשיטתי שדת יהודית היא כלל תביעות הבעל מאשתו שלא תהיה חריגה וממילא לא תעטה עליו חרפה, ומאותה סיבה גם כתבתי שבארץ ישראל מותר לחבוש מטפחת [גם אם בסוגיית הרדיד נכריע דלא כפירוש הב"ח] מאחר וכך נוהגות צנועות רבות; ומה שכתבת שהפוסקים קובעים את ההלכה ולא המנהג - דבר זה נכון אך אינו קשור לסוגיית דין שהרי גם פסיקת דת יהודית מותנית במה שמקובל כמנהג אצל הצנועות כלשונו הראשונים, ואינה ענין לתקנות קבועות, וכן על דרך זו מה שכתבת שפוק חזי אמור רק במקום שההלכה רופפת בידך משא"כ בנדו"ד - אין זה קשור מאחר ואין ההלכה רופפת בידי שהרי תקנת דת יהודית היא ללכת אחר הנהוג אצל הצנועות די בכל אתר ואתר ובכל דור ודור, וכן הוראה רווחת אצל גדולי העולם שאת מימיהם אנו שותים בכל הסוגיות.

י. מה שכתבת שכתבתי שהפאה עדיפה על המטפחת משום חומרת הזוהר - ואני לא כך כתבתי אלא "הפאה אף מונעת בריחת שערות ולכן מהווה כיסוי נאות יותר מאשר מטפחת שדרכה לגלוש ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר שם) והפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה שמותר מן הדין (אף לזוהר - מהר"ם אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב') והוספתי "עינים רואות שחובשות מטפחות רבות אינן מסוגלות להשתלט על גלישת המטפחת וכך מתגלים חלקים נרחבים משער הראש ובכך פוגעות בעיקר דין כיסוי שער, ואילו גם אם שערות מסויימות יוצאות מהפאה הרי שכלל אינן ניכרות", וחוז' מזה כתבתי שאינו ידוע לי על אשה שמקפידה על חומרת הזוהר - וממילא אינך יכול לטעון כנגדי שצריך לישון עם פאה, ויהיה מענין לראות את פירושך לזוהר שלפיו מקיימים את חומרא זו האידנא.

יא. מה שכתבת בשם כמה רבנים שגם המקילים היו אוסרים בפאות דידן - אף ידי תיכון עמך בפאות הארוכות והפרועות וכיו"ב, אולם אתה הרי מעונין לאסור את כל הפאות, וכך כתבתי "הניילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינתטיות לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו אותן מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא הקפידו לחופפן ולסדרן ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות, וכבר העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמאה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהאם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני ששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער] - ומה שהבאת רבנים שאמרו אחרת [אם באמת אמרו] - הרי מעולם לא טענתי שאין מי שאמר אחרת, אלא שרבותי הורו לי כפי שכתבתי, וכן המנהג הרווח גם אצל הצנועות. וכוונתי "שלא שימש כל צרכו" לא היתה למושג "שימוש" הרווח היום של קריאה בספרים והאזנה לקלטות ומדי פעם לשאול רב - שאין לו שום קשר לשימוש אמיתי [ולא שמועות בשם הרב נדל או של הגר"ד סגל בשם הגרש"א נחשבות כשימוש], אלא כוונתי היתה למושג האמיתי

של שימוש שהוא להתייגע בלימוד הסוגיא עם רב הראוי להוראה שיש לו מסורת מרבית, ואת זאת כמעט אין איש הזוכה לקיים, ודוקא אני שפר חלקי להצמד כחברותא במשך כמעט ארבע עשרה שנים למו"ר שליט"א שנשמך להוראה ע"י גדולי עולם לפני יותר מארבעים שנה.

יב. מה שהתקפת אותי בהקשר לרדיד - לא הבנתי מה ההתקפה, שהרי ברור שכשכתבתי שיש פוסקים שאסרו מחמת חסרון הרדיד התכוונתי לבאר שבע, ולא נעלם ממני שיש שלא ראו בזה בעיה מפני שהירושלמי מיירי בכיסוי חלקי, ומה שכתבתי שמהות דת יהודית היא להיות עדיפים על הגויים - לא אמרתי שכך דעתי אלא הוא ציטוט מהספר "דת והלכה" להגר"מ שטרנבוך, ואה"נ ידועה המציאות שהלבוש השתנה מאז ימות עולם ועד היום, וכפי שלבוש היהודיות במדינות ערב הותאם לסביבה כך היה גם באירופה וכך היום בא"י ובארה"ב שהצנועות הן יותר צנועות מסביבתן, ואינני יודע מה יורו גדולי העולם אם המציאות תוסיף להשתנות לרעה וכך גם תנהגנה הצנועות, וכבר כתבתי לעיל שגם הצנועות לובשות את אותו בגד שבמקורו נועד להבלטה ואין פוצה פה מאחר וכך מקובל.

יג. מש"כ שאיני יודע אם אכן הפמ"ג חזר בו - כוונתי לא היתה שבדבריו אינו מבואר שחזר בו אלא שאיני יודע אם אכן כתב היד שהמציא לנו הר"א ליפשיץ הוא אמיתי ולא מזויף, ואם אכן נכתב ע"י הפמ"ג.

יד. מה שתמהת מנין שפוסקי זמננו לא הצריכו היכר אלא הסתפקו בזה שניכר לנשים וצינית לשבט הלוי - גם כאן טעית בכוונתי שהרי לא כתבתי שלא הצריכו היכר אלא שכתבתי "כתבו הפוסקים (ש"ת רבי עזריאל הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו, אג"מ אה"ע ב' י"ב) שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים [או לגברים פרוצים הצופים בנשים] המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (ש"ע י"ד ס"ו ט)], ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין, גם הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לנו שהבעיה בחבישת פאה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה, ולא נעלם ממני שפוסקים אחרים אמרו לשונות מעט יותר מחמירות, וב"ה שאינך מבין בזה אולם שאל נא לרעייתך אם רוב הפאות ניכרות, אלא שמאחר וחשש מראית העין אינו נוגע למעשה בימינו שהרי אין חשש שיחשדו שמגלה שער (כמ"ש האג"מ) הרי שאין צורך בהבדל [עכ"פ כלפי חשש מראית העין - ויתכן שגדרי הצניעות הם שונים]; ומה שהפנית לשבט הלוי - גם כאן הציטוט אינו מדויק, אלא "שתהא הפאה עשויה שלא תראה ממש כהולכת בשערה אלא ניכר שהוא גוף זר עליה" - ואין בזה סתירה למה שכתבתי.

טו. מה שכתבת שהפאות של פעם היו מקש - זה ליתא, ואינני מאמין שנפקא מפומיה דהגרשז"א, ובעיני ראיתי את התמונה שהראה לי מו"ר שליט"א של אמו מלפני ששים שנה שהפאה נראתה בדיוק כשערות [וכמובן שהיתה עשויה משערות ולא מקש - והוצרכו להזמין אותה חדשים מראש מאחר ונעשתה בעבודת יד] וכן העיד לי שהיתה המציאות באירופה, ופשוט שאם כל כך הרבה פוסקים חששו למראית העין שיחשדו שמגלה את שער - הרי שהפאה דמתה ממש לשער, וכן מוכח ממסכת נזיר.

טז. ומה שכתבת שאין הבדל בין אשכנזים לספרדים וכולם שווים לאסור הוא בהתאם לגישתך, אולם בהתאם לשיטתי בביאור דת יהודית מובן שאינך צודק, וכן אמרו לי במפורש הגר"ק שליט"א והגר"ח ק"ק שליט"א שגם בת שבאה מרקע של חובשי מטפחות שלמדה במוסד של חובשי פאות "יש לה על מה לסמוך", וכ"ש שהיחיד מפוסקי הספרדים שכתב תשובה נגד הפאות היה בעל יביע אומר שליט"א,

והמעיין בדבריו יראה שלאחר ההסבר שלי יש לדון מחדש על הטעמים שכתב לאיסור, ולא קבלתי תגובה מבית דינו לחומר ששלחתי להם, ואילו פוסקים ספרדים רבים כתבו להיתר [כף החיים, ישכיל עבדי, תבואות שמ"ש, אור לציון].

ז. ומה שכתבת ששייך טעם של בחוקותיהם כל היכא שהבגד נועד מתחילתו לפריצות אף אם היום הוא לבוש סטנדרטי שכלל אינו מושך את העין לרוב רגילותו - בטוח אני שכשאתה רואה אשה בפאה היצר היחיד שמתעורר אצלך הוא הכעס, ומדוע להמציא המצאה שאינה אמיתית שפאה מעוררת יותר הרהור משער של רווקה, והפאות שהגויות חובשות לפריצות כלל אינן דומות לפאות הצנועות דידן.

ח. מה שהערת מדוע פירקתי כל טענה מטענות בעלי החבורות וכתבתי עליה כאילו שאלו טעמי האוסרים - מה אעשה וקונטרס זה אינו מיועד דוקא לת"ח כמוך אלא לכמה שכבות ציבור, ומאחר וזכיתי לדבר עם אנשים רבים וראיתי שכל אחד מתפעל מדבר אחר - יצאתי לסתור את כל המצאותיהם, ובודאי שלא התכוונתי שאלו הטעמים העיקריים, ולא ידעתי מדוע הבאת את דעת הפרוצים המתגרים מחובשות פאה לאחר שמורגלים להזין את עיניהם בעבירה, מה להם ולנו - הרי חז"ל הורונו בכה"ג "הלעיטוהו לרשע וימות", וכי יעלה על הדעת שאשה יפה תצטרך לשפוך חומצה על פניה כדי שהפרוצים לא יתנו בה עיניהם? ומה שעשית ק"ו על הפאות שלנו מהפוסקים מלפני שלש מאות שנה שצווחו על הפאות שבימיהם - ברור שהפאות השתכללו אולם גם המראה הזה הורגל בינינו, וחז"ל הקדושים גילו לנו שככל שהמראה יותר רגיל כך פחות יש בו חשש להרהור; ומה שאמרת בשם הרב מוצפי שליט"א - הגרח"ק שליט"א אמר לי בחוהמ"פ השנה שמה שאומרים בשמו דברים אלו הם "שטויות", אלא די שלא תראה ממש כשער.

ט. מה שהבאת מפירוש מוסף הערוך לירושלמי - הנה הירושלמי אוסר גילוי שער בחצר ומחייב כיסוי "קפליטין" ופירשו כמעט כל המפרשים שקפליטין היא מטפחת, ומאחר ובמבוי שמצויים בו רבים לא די בקפליטין לכן חייב הרמב"ם גם רדיד, ומאחר והוא מנהג דת יהודית [כמפורש ברמב"ם] לכן תלה הרמב"ם את חובה זו במנהג המקומות; מוסף הערוך פירש בירושלמי שקפליטין היא פאה, ולדבריו דת יהודית תחייב שלא לצאת בפאה לרה"ר, ומאחר ולשיטתי חובת דת יהודית היא החובה להתנהג בכל מקום ותקופה כפי הצנועות שבאותו מקום - לכן מאחר והצנועות שבדורנו אין מכסות ברדיד את המטפחת ואת הפאה - לכן גם אין ראיה לאיסור מפירוש מוסף הערוך [ביביע אומר הבין שמונחת כאן גזירה שלא לחבוש פאות ברחוב, ואינו נראה לענ"ד שכן ההבנה הנכונה כאן]. לב"ח הוקשה שאם המטפחת היא כיסוי מלא מנין לרמב"ם שצריך גם רדיד במבוי לכן תירץ שהמטפחת היא כיסוי חלקי כעין קלתה המוזכר בבבלי, וממילא כשמכסה בכיסוי מלא אינה צריכה גם רדיד, אולם שיטתו כמעט שיטת יחיד ורוב המפרשים הבינו שחובת הרדיד היא חובה גם על כיסוי מלא, עכ"פ היכן שנהוג (ראה פרישה אה"ע קט"ו ט' בתירוצי השני), וממילא תו לא מצינן למימר שהמטפחת היא כיסוי חלקי - וניתן לומר שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי מוסף הערוך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שעה נראה משא"כ בפאה מלאה כמו אצלנו - אין מקור לאוסרה, ודו"ק. לענ"ד אילו הרמב"ם היה מפרש שקפליטין היא פאה לא היה נמנע מלהביא ירושלמי מפורש זה לגבי איסור יציאה בפאה למבוי, ומוכח שאו שפירש שקפליטין היא מטפחת או שסבר שאין הלכה כירושלמי כי הבבלי התיר לצאת בפאה גם למבוי.

כ. מה שהבאת להוכיח מדקדוקים שונים ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד - אין לזה נפ"מ לדידן שמנהגנו להתיר אינו מתבסס עליו אלא על הנהוג אצל הצנועות, ודקדוקי הר"א ליפשיץ אין בהם ממש

- וכבר השבתי על ראיותיו אחת לאחת בקונטרס המכיל 148 הערות על ספרו. ומה שהבאת שממה ששלטי הגבורים הביא את ריא"ז וסמ"ג ש"מ דס"ל כוונתיהו - לדידי מספקא לי בזה שהרי שלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין להסיק ממה שכתב בכתובות בשם ריא"ז לגבי דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת; ודע ששלטי הגבורים ליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומאו"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביא בכל מקום, ובפרט שהרי כשלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דברי הסמ"ג שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כך נגד הבבלי או שרק כתב שכך שיטת הירושלמי.

כ"א. מה שהארכת בביאור הגמרא בנזיר - לא זכיתי להבין במה חלקת עלי בעקרון, ומה שכתבת שמרבי מאיר לא מוכח שלבבלי שרי לצאת בגילוי שער לחצר כי אפשר שנחלקו רק בבית אך בחצר לא אכפת לבעל שאשתו תראה קרחת - לא נעלם ממני שכ"כ היעב"ץ ועוד אחרונים שקפידת הבעל שלא תתנוול עליו בהיותה עמו בבית אבל בחצר לא אכפת לו שתראה קרחת לחברותיה, אלא מסתבר שגם אתה אינך מבין מדוע לא חשש שתתגנה בעיני בעלה כשיראה אותה קרחת בחצר - שהרי חז"ל חששו שלא תתגנה עליו בחצר ולכן התירו לה לחבוש פאה בשבת בחצר למרות החשש שתצא עמה לרה"ר ותטלטלנה [וראה רמב"ן שבת ס"ד: שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר - דלא כהבנת ר"א ליפשיץ ברמב"ן].

כ"ב. מה שכתבת שמוכח כפירוש זה דאל"ה כיצד נקטו הסמ"ג וריא"ז כירושלמי - כבר כתבתי שאינו ברור לי שהריא"ז אכן נקט כן לדינא אלא יתכן שרק העיר שהירושלמי מפרש אחרת מהבבלי, והסמ"ג שנקט לדינא שגילוי שער בחצר אסור [מדהים ששלטי הגבורים לא הביא זאת אף שציטט את דברי הסמ"ג] יתכן שפירש כהב"ח שגם הבבלי ס"ל כן, אלא שמכאן פירכא על שיטתו של ר"א ליפשיץ כי כדי לנקוט כן מוכרחים לפרש כב"ח בפירוש "לא הנחת בת לא"א..." שפשוט שמחוייבות בקלתה, וא"כ תו ליכא מקור לפרש באותה גמרא ממש שגילוי שער בחצר מותר, ולהוכיח מגמרא זו שדת יהודית אינה משתנה כהוכחת ר"א ליפשיץ שלא שם לבו ששני ההסברים מתבססים על נתונים הפוכים וממילא אין להוכיח את שניהם מאותה סוגיא [אם כי תאורטית שני ההסברים היו יכולים להיות נכונים אם היו להם ראיות במקומות אחרים].

כ"ג. ומה שניסית ליראני בשמות של רבנים שהעמידו את שלטי הגבורים בחצר או שמורים היום לאיסור הרי שהפני יצחק דן ממה שענינו ראו כמנהג הרווח במקומו כמפורש בדבריו וממילא הכניס את המנהג הרווח גם בשלטי הגבורים, ומיד חזר בו מהבנו זו בשלטי הגבורים מאחר וכל החולקין על שלטי הגבורים לא הבינו כן בדבריו, ומובן שלא הוכיח שכך מוכרחים לפרש בשלטי הגבורים; ומה שהבאת מהחקל יצחק - דע שהחקל יצחק (פ"א) אסר את הפאה מטעם פריצות ומשום בחוקותיהם לא תלכו ולא מפני שהפאה כשער, ודע שהסביר שתוס' פירש בירושלמי שמאחר ופאה מותרת בחצר ש"מ שגם גילוי שער אסור, וממילא פירש שמה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער, ואם צדקו דבריו וגם צדקה ההשוואה בין שלטי הגבורים לדרכי משה - הרי שלדעת שלטי הגבורים גילוי שער מותר בחצר - דלא כשיטתכם, ונפל בניכם; המקור חיים כלל לא כתב דבר בכיוון זה; הגדולת מרדכי אינו לפני אולם גם אילו כותב כן הרי שאנן לא ננקוט כדעת מיעוטא

דמיצוטא בניגוד לרוב רובם של האחרונים שלא אסרו כלל או שאסרו רק משום דת יהודית או משום מראית העין, וכן המנהג, וכן הורו גדולי אירופה הלכה למעשה, וכן מורים כל המורים היום שהפאה הצנועה מותרת אלא שחלקם אמרו שהיו שמחים יותר אם לא היו נוהגות לחבוש פאות מאחר ונשים רבות הרחיבו לעצמן את ההיתר גם לפאות פרוצות; ומה שהבאת מהחוות יאיר - כבר כתבתי לך שפירוש זה למקור חיים שגוי ואין ממנו ראייה לשום צד; ומה שהבאת מהב"ש והיעב"ץ שכן היו מפרשים בשלטי הגבורים ולא פירשו כך מפני קושיא צדדית - כך העתקת מרבך ר"א ליפשיץ שחזר על טענה זו כמה פעמים אך כד תעיין היטב בסוגיא תראה שיכלו גם יכלו ללמוד כך כפי שלמדו בעצמם אך לא רצו לייחס לשלטי הגבורים שיפסוק נגד הבבלי; ומה שכתבת בשם גדולי דורנו - כבר כתבתי לך שנאמנה עלי עדות אחייניתו של הגרשז"א שהדוד הורה לה לקנות פאה, ונאמן עלי הרב אפרתי שליט"א שאמר לי שהגרשז"א מעולם לא אסר לחבוש פאה אם לא שהיא מהפאות המודרניות [ואמר לי מורנו הגרי"מ זונפלד שליט"א ששימש את מרן הגריש"א זצוק"ל - שהגרשז"א אמר לו שלא להאמין לשום אדם האומר דברים בשמו פרט לרב אפרתי, שהוא היחיד שמבין אותו].

כד. ומה שכתבת שעלי לחזור בי מהכוונה לפרסם את הקונטרס - שאלתי את מרן הגרשז"א שליט"א אם יש לי לחוש שילמדו מקונטרס זה לפרוץ להתיר גם פאות מודרניות והשיב לי שאין צורך לחוש, ועודד אותי לפרסם, ואמר לי שלא לחוש מבעלי הפשקווילים למיניהם [שטרחו לפרסם בארץ ובחו"ל חוברת שטנה נגדי בשם 'אפר תחת פאר' אשר האמת היחידה שכתובה בה היא המילה "לענ"ד" המעידה על קטנות כותבה שלא חס על העזה"ב שלו להוציא שם רע בשקרים איומים, כפי שכבר התמחה לעשות לרב הילדסהיימר זצ"ל ולגרשז"א זצוק"ל ולגר"ע יוסף שליט"א ואף לחבתי יורבני הבד"צ], ומה שכתבת בשם רבני הבד"צ - אין הם רבתי, ורבתי [כולל הגרשז"א שליט"א] הסכימו עמי.

כה. ומה שכתבת שגם לידידי עדיף להמליץ בעד המטפחת - הנה אילו הייתי סבור שהפאה מרבה פריצות הרי שהייתי נוהג כעצתך, אלא שסבור אני שהמציאות לא כן היא, ואינני מאמין שפאה צנועה גורמת לאדם שפוי שאינו פרוץ בצפיה בנשים מכשול יותר מאשר ראיית אשה בבגד יפה או שתווי פניה יפים, ומאחר ונושא זה מהווה שורש פורה ראש ולענה ביחסי בעל ואשתו - אם מפני שהבעל מפחד מהנאמר בחבורות ואשתו מעוניינת שלא להיות שונה מחברותיה, או מפני שאצל הבעל מתפתחת דחיה לאשתו שאינה מטופחת היטב אלא מזניחה את מראה, וידועות התוצאות המרות של בעל שאשתו אינה מעוררת את חמדתו, וד"ל; ובנוסף המתבונן יודע שמצוי הדבר יותר שבנות של נשים בעלות מראה מוזנח תמרודנה בקו המוזנח שראו בביתן - ואז כבר פורקות עול לגמרי מאשר אצל בנות של נשים המקפידות על מראה יפה שכמעט ואינו מצוי שבתן תפרוץ [אם לא מפני סיבות אחרות], וקל הרבה יותר לחנך בת לצניעות כאשר גדלה עם התחושה שההיתר אינו גורף ושיש דברים שאיננו מתירים, ואילו אם אוסרים הכל - יצר המרד מתעורר, והתבונן בזה היטב; ודע שלומר לאשה שלא להתייפות באופן המותר לה הוא כמו לומר לאדם לאכול רק לחם, וזכור גם מי הורידה את כיסוי השער לאחר שפרצה המדינה - האם חובשות המטפחות או הפאות - ומברך אני אותך שתזכה לנחת יהודית אמיתית מכל יוצאי חלצך.

בברכה - יואל שילה

ליקוט ממכתב ב'

... לגבי האדמורי"ם שמפרסמי מודעות הרחוב משרבבים את שמם לרשימות האוסרים - רק קטני הניתוח מסוגלים לסלף את שמם לאוסרים שהרי כמעט כולם יצאו למחות בפורצי הגדר בזמן ובמקום שחבישת הפאה נחשבה כפריצה וכמעט ולא תמצא טענות נצחיות [כגון שפאה נחשבת כשער דאורייתא וכו'] אלא רק טענות התלויות בזמן ומקום כגון דת יהודית, מראית העין, פריצת גדר וכו', וכשכתבתי שאיני

חסיד כוונתי שאיני חסיד שוטה הפועל ללא דעת על פי מודעות רחוב המצטטות אדמורי"ם בלי קשר ופשר; כשכתבתי שרק מרן הראש"ל שליט"א אוסר בדורנו מחכמי הספרדים לא נעלם ממני שכמותו כתבו הרב משה לוי זצ"ל והרב מוצאפי והרב טהרני והרב מזוז והרב רבדא והרב רצאבי, אלא שהתשובות שהם כתבו בענין אינן ניתוח עמוק ומקורי אלא חזרו על טענות הגר"ע יוסף בשינויים מועטים בלבד, ואת שאר השמות שכתבת של חכמי הספרדים או שאיני מכיר או שלא ראיתי מה שכתבו בענין או שכל שמצוטט מהם הוא התבטאויות - וממילא להביא את דעתם כדעה חולקת ניתן רק לפי צורת לימוד ששוקלת במאזנים שמות מול שמות לראות מי כבד יותר ולא כאשר מנתחים ניתוח מעמיק של הטעמים, ואדרבה דוקא האור לציון והישכיל עבדי ותבואות שמ"ש כתבו תשובות מקוריות, והסיקו להיתר, ולא הבנתי מדוע כתבת שהכף החיים והאור לציון אינם מהמתירים, אולם אין בזה נפ"מ כל כך שהרי אין דרכי להיות כרוכל וכשוקל אלא לנתח; ודעת הגרשז"א זצ"ל אינה שונה ממנו שהרי הורגל לראות במטפחת אל כיסוי השער המקורי ולכן בנו הגר"ש שליט"א אומר בשמו שאביו יצא נגד חבישת הפאה אולם בהוראה למעשה לא אסר את חבישת הפאה כמו שאמר לי משמשו של הגר"ר עזריאל שליט"א בשם רבו וכפי שכתבו בהליכות שלמה, וכפי שחובשות בנותיו שכולן אשת חבר הרבנית גולדברג תחי' והרבנית טרגר תחי' והרבנית בורודיאנסקי תחי', וכפי שאמרה למו"ר שליט"א מחותנתו הרבנית שפירא - אחייניתו של הגרשז"א שגדלה בביתו כיתומה [אגב, ר"א ליפשיץ כתב שלאחר שני לילות שכנע את הגר"ש שליט"א שאין להתיר את הפאה - כלומר שלא נבע זה מקבלה מאביו] - כלומר שאף אם דעתו לא היתה נוחה מהפאות מ"מ לא ראה לנכון לאוסרן.

בטרם אחל לנסות להבין את דברך עליך לדעת שאתה הוא המוציא ולא אני, הרי גם צדיק כמותך שמקפיד לשמור על עיניו לא יוכל לטעון שאין מנהג רווח לחבוש פאות בין אצל בנות אשכנז ובין אצל בנות ספרד, ורק שקרן יאמר שזהו רק מנהג הפרוצות שהרי כך נוהגות רוב סלתה ושמנה של הנשים הצדקניות בארץ כדוגמת... ועוד רבות רבות הידועות בצניעותן, וממילא לומר שאין מנהג כזה אצל הצנועות הוא שקר וכסילות, וממילא אתה הוא שמנסה להוציא מהמנהג הרווח - ועליך הראיה, ולגביך נכון לומר שצריך להוכיח הוכחות מוחצות, ועלי נכון לומר שמותר לי לדחות את דברך בקש - להיפך ממה שכתבת. החידוש בדברי הוא שניסיתי לבסס את המנהג הרווח סוגייתית על ידי הבנת פשט בסוגית דת יהודית [וגם לא מצאתי שהאוסרים התייחסו לסוגיא זו].

לא מצאתי בשום מקום שהעוברת על דת יהודית יוצאת מבעלה על ידי כפיית בית דין כאשר בעלה מוכן לסבול אותה [וכן משמע מהח"ס סופר בכתובות ד"ה והנה יש] אלא רק שמצוה לגרשה, וממילא מה הביסוס שלך להתייחס לדת יהודית כלתקנת חכמים המחייבת את כל הנשים בכל התקופות ובכל המקומות? ואף שאינו מסתבר שבית הדין שבכל אתר ואתר ישתקו כאשר אשה פורצת את גדרי הצניעות אולם זה אינו נוגע לדין יוצאת בלי כתובה, ומאחר ויסוד דין דת יהודית הוא בין אדם לאשתו אין מקום לומר שתקופה ומקום מסויימים בהסטוריה יחייבו את כל הנשים עד ביאת גואל צדק, ולא ראיתי בדברך הוכחה לדברך, וכבר כתבתי לך שאיני יודע מה יהיה הדין כאשר הצנועות תתחלנה לגלות את זרועותיהן ושערן [מה שאינו מסתבר שיקרה] אולם פוק חזי ששום בעל אינו מגרש את אשתו שלובשת בגדים בגזרות ובצבעים שפעם היו נחשבים כפורצים, ושגורבת גרבים במקום שהשמלה תגיע עד הקרסול [ובפרט תמוה לפי דברך מדוע אין מגרשים אשה הלובשת את הבגד שתחת גופייתה - אף שבגד זה נועד מעיקרו להבליט ולא להסתיר] - ומה שתשיב שדברים אלו אינם כתובים במשנה במפורש - יש לך לדעת שהראשונים כתבו שפרטי המשנה הם דוגמאות בלבד, וכן יש לך לדעת שגם לא כתוב במשנה שאסור לחבוש פאה נכרית.

מה התימא שדבר שפוסקים רבים מכל חוג ועדה בכל תקופה יצאו נגדו מ"מ יתקבל כמנהג הצנועות - הרי בכל תקופה ובכל חוג ועדה היו גם רבנים שקבלו את הפאה ככיסוי שער לגיטימי אלא שהם לא הוצרכו לעשות כל כך הרבה רעש כמו עשרות הרבנים שיצאו לגדור את הפרצה במקומם ובזמנם.

מה שחילקת בין תרי גווני דת יהודית בדברי הרמב"ם - כבר כתבתי לך שלא ראיתי בדברך הכרח, וכל הבא בשער ההלכה צריך להשתחרר במהירות מהיצר לומר כל תיאוריה נוצצת. כל הבא בשערי ההלכה חייב לדעת שאין להמציא ברמב"ם פשטים כדי לדייק את דבריו - כי בכך מגיעים לשגיאות פטאליות, אלא את הרמב"ם יש ללמוד בצמידות למקורות חז"ל, וחיידוש שלא היה להרמב"ם יסוד לכותבו - אכן לא התכוון לכותבו אף אם נדמה שכך דיוק לשונו.

מה שדייקת מהחת"ם סופר בכתובות שדת יהודית היא תקנה קבועה כדם טוהר - לא הבנת את כוונתו, וז"ל: "דת משה ויהודית, הנה במתני' קחשיב ב' ענינים א' דברים איסורים ושנית עניני פריצות או קטט כגון מקללת יולדיו, והנה בעניני איסורים לא קנסי' אלא כשמכשילתו דוקא או בנדרים משום דבני' מתים, אבל זולת זה אפי' היא עוברת על תורת ד' ואוכלת חלב ביה"כ אין לבעל עלי' כלום כיון שלא הכשילתו, משא"כ בעניני פריצות, ומה שנסתפקתי, אם לא הכשילתו בדת משה כגון מעשר וחלה שהמה עכ"פ איסורי דרבנן, אלא שהכשילתו רק במנהגי ישראל שאינם אפי' מדברי חכז"ל, כגון שמשמשתו על דם טוהר וכיוצא בזה או האכילתו תבשיל של בשר מר"ח אב עד התענית וכדומה מה יהי דינה, כי לא לחנם נקטה משנתינו ברישא גבי המכשולת דת משה, ובסיפא גבי פריצות דת יהדות וצ"ע לדינא", ואף אין צריך לעיין בדבריו כדי לדעת שכוונתו שבעניני המשנה הקשורים לאיסורים קונסים אותה לצאת בלא כתובה רק כשהכשילתו, והסתפק מה דינה כשמכשילה אותו בדבר שאינו איסור אלא רק מנהג כגון דם טוהר ואכילת בשר בתשעת הימים, ומה פשר הנסיון ללמוד מדוגמא של מנהג לתאוריה שלך שדת יהודית אינה משתנה, ואגב - כבר כתבתי לך שגם אני מסכים שדת יהודית אינה משתנה - אולם הני מילי ביסוד תקנת דת יהודית כלומר שהאשה צריכה לנהוג כמקובל - אולם אינו סותר שהמקובל תלוי במקומות ותקופות.

ומה שהתפלאת מדוע לא התייחסתי ל"ראיתך" מהט"ז ומהיש"ש - נעלם ממך שלא כתוב בט"ז שגם הנשים הצנועות מגלות זרועותיהן, וממילא מה ה"הוכחה" מהם; ומה שהבאת את הדברי יציב - אדרבה היה לך להעלים את דבריו שהרי אף שכתב: "דבאמת באיסור שאסרו חכמים מדת יהודית אין חילוק אם נתפשט או לא דכל הרוחות שבעולם לא יבטלו ח"ו תקנת חכמים" מ"מ הוסיף לכתוב: "כיון שבעוה"ר בזמנינו נשארו רק מעט מזעיר ממש הנוהים אחר פסק אא"ז הד"ח בזה, ונתפשט מהמקילין שהולכין בפאה נכרית, ועיין גם בשבילי דוד לאו"ח סי' ב' אות ב' שג"כ מחלק שתליא בחילוקי מנהגי המקומות עיי"ש, והם סומכים על הפוסקים המקילים, ואף שח"ו להתיר בזה, מ"מ לגבי עשיית פאות הללו לאחרים שסומכים על המתירים, י"ל דליכא בזה משום מסייע אפי' אם לדידן אסור לנו, דמ"מ כיון שהם סומכים על המתיר אין זה לדידן בגדר מסייע וכנ"ל ודו"ק".

מה שטענת נגד מה שכתבתי "הלציטהו לרשע" שלא ידעת אם כתבתי זאת ברצינות שהרי לא כולם קדושים לשמור עיניהם, ואתה לא התרגלת למראה הפאה - שוב לא ירדת לסוף דעתי - לא אמרתי שכל ישראל שומרים על עיניהם אלא טענתי שמאחר ומראה הפאה רגיל בינינו אינו מביא להרהור, ומי שיטען שמראה פאה צנועה מביא אותו להרהור עבירה יותר ממראה שער הרווקות - הוא או חולה נפש או שקרן, והנשים החובשות פאה צנועה כמנהג ישראל סבתא אינן צריכות להתחשב בחולי נפש ובשקרנים; וגם אתה שאתה צדיק ולא התרגלת למראה פאה כי אינך רגיל להסתכל בהן ובחובשותיהן - אם תאמר שמראה פאה צנועה מביא אותך להרהור עבירה - אענה לך מדברי הגר"ח מוולאז'ין בכתר ראש (קצ"ה) שכל שמתעסקים בשמירת העינים היצה"ר מתגבר ["הסתכלות עריות ושיחתן אחר: זה הכלל כל מה שיגדור א"ע ויפרוש מראה - אח"כ אם יראה ויביט יבער בו היצר כאש, אלא כשדעתו לילך בשוק יתפלל ויבקש רחמים לבל יכשל ח"ו בשום נדנוד חטא והרהור עבירה ר"ל"] אלא יש להתייחס לדבר זה כמאן דליתא; ומה שכתבת על בחורי החמד שנפגמו עיניהם מראיה אסורה - האם אתה מאמין שהראיה שפגמו בה היתה רק של פאות צנועות? הרי אתה כתבת שכמעט ואין חנות המוכרת בגדים צנועים, ושנינו יודעים שרבות הן הנשים החובשות פאות ארוכות ומסולסלות - שלא עליהן באתי להגן, ואדרבה - אתה שאתה חוסם להן כל פתח

היתר - מאלץ אתה אותן לפרוץ לגמרי כל עול.

מה שכתבתי שמשיכה תלויה במקום ובזמן - הוא פשוט, וכן הוא להדיא ברשב"א בברכות ובמהר"ם אלשקר ובעוד פוסקים רבים, וממילא מקום שדרך כל הנשים [\[גם הצנועות\]](#) לילך בו מגולה - אינו אמור להביא להרהור, והאומר אחרת הוא בכלל המגלה פנים בתורה שלא כהלכה, ואילו יצוייר שמנהג הנשים הצנועות יהיה ללכת בבגד ים ברחובות [\[מה שאף דורנו אינו עולה על הדעת\]](#) אה"נ שמראה זה לא יביא לידי הרהור אף שאכתי יהיה אסור להן להתלבש כך מאחר והתורה אסרה מראה זה; בפשטות היצר מתרגל לכל מראה רגיל גם אם לא כל הנשים לובשות כך אך כדי שלנשים עצמן יהיה מותר להתלבש כך צריך שיהיה כך גם מנהג הצנועות כמ"ש המ"ב ע"ה י'.

יתכן ויתכן שדבר שהיה נחשב כפריצות יתקבל ע"י הצנועות כדבר צנוע בתהליך איטי, ובפרט יתכן הדבר על ידי הגירת אוכלוסין ממדינה שנוהגות לחבוש פאות למדינה שאין נוהגות, כמו שקרה בירושלים עיה"ק תוך עשרות שנים בודדות מאז שזרקו אבנים על ביתו של ר"י בלאזר ועד היום; אני לא ראיתי להדיא שיצאו כנגד הפאות אלא רק כשהדבר נפרץ ולא בסתמא [\[עד דורנו העני שכל שוטה שחשקה נפשו להיות קנאי לדבר ה' מפרסם קול קורא לפי דעתו העניה\]](#); ומה שכתב שבט הלוי שכבר דורות רצו לשנות זה - מנין לך שכוונתו למקומות שנהגו בזה הנשים הצנועות? ומה שחילקת בין פריצות לפירצה הוא נכון אך אינו קשור, כי היוצאים כנגד אלו שחדשים מקרוב באו מתפרש בפשטותו על פריצת גדר מקובלת, והרוצה להתעקש שאין זה הפשט אלא שכוונתם רק שאינו מנהג ותיקין - יתעקש.

ומה שכתבת שיש התעוררות לטובה אצל כל החוגים אינו נכון - ההתעוררות היא רק אצל בעלי התשובה שאין להם מסורת בזה וגם לא הבנה - והם אלו שאותם כותבי המודעות מצליחים לבלבל, אולם בתוך עמי אנכי יושב ורואה כיצד בני התורה המושרשים במצוות מגחכים על "התעוררות זו", וזכור שוב כמה קל להגיע ממטפחת לחצי מטפחת ולאין מטפחת, כמו שקורה אצל חלק מבנות ספרד, משא"כ כמעט ואין חובשת פאה שעברה לגילוי שער.

ברכה ונחת - יואל שילה

תשובות למכתבים וחוברות

הערות על קונטרס השטנה 'אפר תחת פאר'

בס"ד, תענית אסתר תשס"ח

קראתי בתשומת לב את קונטרסך 'אפר תחת פאר' שהופץ נגדי באלפי עותקים, בארץ ובחו"ל, וברצוני להגיב.

כשכתבתי את הקונטרס על היתר הפאה הנכרית הצנועה - כתבתיו לעצמי ולמקורבי על מנת לברר אם יש לרבבות הנשים הצנועות בכל הנהגותיהן שבכל זאת חובשות פאה - מה שיסמכו כשחובשות פאה [ולמסקנא הסקתי שחובת דת יהודית מותנית בהנהגת הנשים הצנועות שבכל דור, ומאחר שבדורנו חבישת פאה צנועה מקובלת ככסוי שער גם על נשים צנועות - הרשות לכל אשה לחבוש פאה ללא קשר לארץ מוצאה, והחילוק שיש אינו בין מטפחת לפאה אלא בין מטפחת ופאה שאינן גורמות להתבלטות לבין מטפחת ופאה שגורמות להתבלטות, ואף השבתי על טענות רבות כנגד הפאה כגון האם יש חשש מראית העין, האם הפאות בימינו חמורות יותר, ועוד]; אף שלא היה בכוונתי להפיץ את הקונטרס ברבים אך אברך ברכסים שמע שהסברתי את היתר הפאה, וביקש לעיין בחומר, ומאחר ולא היה בכחו להפריכו ביקש רשות לשולחו לכמה מראשי האוסרים בארץ ונענית לו כדי לשמוע היכן ובמה שגיתי, והוא הוסיף גם לשלוח קונטרס לך אף שאין אתה מורה הוראה; כוונתי היתה שיתרבה משא ומתן הלכתי מכובד עד לבידור אמיתה של תורה אך להפתעתי - רוב הנשלחים לא הגיבו, ותחת זאת קבלתי מטה טלפונים אנונימיים ומאיימים - וקיימו בזה את מה שכתבתי בקונטרס "הדין בחבישת הפאה הנכרית מלווה בהבעת רגשות עזים... מצער שסוגיא זו יצאה מכלל סוגיא הלכתית והפכה לסוגיא פוליטית המלבה את אש השנאה הקנאה והכיתיתות", וזכיתי לשמוע חרפות וגידופים [אתה לא ירא שמים, אינך אפיקורס אבל אתה רשע גמור, תסמוך על רבך בגיהנום, סגנון כתיבתך הוא כשל עיתונאי ולא כשל מי שמורגל בהלכה, קודם כל הנחת מה שאתה רוצה ולאחר מכן תפרת את הסוגיות, אתה חמור גדול], ועכ"פ למדתי מדבריהם שאין להם מה ששייבו עניינית על הקונטרס. לאחר מכן זכיתי לטלפון ארוך מר"א ליפשיץ שליט"א - ראש המחדשים והמפיצים את 'איסור' הפאה בדורנו, וכשסיפרתי לו על התגובות הבלתי הולמות שקבלתי אמר לי "אין לך מה לשמוע למי שצועק - הם כלל אינם מבינים את הסוגיא... כל רב נורמלי צריך להתיר את הפאה לפי הכלים המקובלים להורות בהם הלכה [אלא שהוא חידש כמה חידושים - שלפיהם הוא אוסר]", וממילא גם אתה בחברה טובה של אלו שלא הגיבו כראוי, ואף עלית עליהם בהלבנת פנים, הוצאת שם רע, רכילות, קללה, לא דנת לכף זכות, לא קיימת הוכח תוכיח... ולא תשא עליו חטא, לא אהבת לרעך כמוך, הוצאת לעז על רבבות נשים כשרות וצנועות ועל מורי ההוראה הרבים המתירים; אילו פנית אלי ישירות בצורה מכובדת הרי או שהיית משתכנע או משכנע אותי, ולפחות היה לך לנסות להשפיע עלי דרך רבני רכסים ולא להכשל באיסורי תורה רבים כל כך; אשר על כן מותר לי לרדת לחיך וכלל איני מחוייב למחול לך על הוצאת השם הרע; ככלל - שלחת לי משלוח מנות מכובד של זכויותיך, ונטלת ממני את עוונותי, ועל זאת תודתי נתונה. בדיוני עם ר"א ליפשיץ הובהרו נקודות המחלוקת היחידות - אם חז"ל ראו בפאה שער ממש דאורייתא, ואם דת יהודית משתנה לפי מנהגי המקומות, אך באשר לא כתבת שום דבר על הנקודות האמיתיות היחידות הללו - אינני מחוייב ללמדך דעת בזה אלא אגיב רק על מה שכתבת, ומה כואב שכלל לא קראת בתשומת לב את מה שכתבתי [או שקראת והתעלמת מסיבות השמורות עמך] - ובכך הכנסת עצמך לביצה טובענית של הוצאת שם רע וכו' אשר

עשיית תשובה על זה כמעט בלתי אפשרית לאחר ששלחת מאות קונטרסים לאנשים ולמקומות שונים, בארץ ובחו"ל.

אתחיל מההתחלה: **"בסייעתא דשמיא"** - קשה לי להאמין שיש סייעתא דשמיא למי שלוחם נגד מנהג מפורסם להיתר על פי רבים מחכמי הדור ומוציא לעז על רבבות הנשים הצנועות שחובשות פאה צנועה - ואף אמנם שיש מי שאוסר אבל למתירים יש הרבה על מה ועל מי לסמוך, והרי כבר למדונו חז"ל ביבמות ק"ב. "אם יבא אליהו ויאמר... אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו שכבר נהגו העם", וביבמות ע"ב: הוכיחו שלא יתכן שכל הנשים עוברות איסור שהרי "לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה".

"שיצאו לבזות את כיסוי הראש במטפחת" - אין בקונטרסי שום ביזוי למטפחת כאשר היא צנועה ומכובדת ומכסה את השער כראוי, ובשום מקום לא המלצתי לא לחבוש מטפחת, אלא שצינתי שמצוי שהמטפחת תגלוש והשער יתגלה, וכן שבחבישת מטפחת מפסידים את מעלת הרדיד.

"להעמיד את הפאה הנכרית לסמל הצניעות" אף שהמנהג שגדולי ההוראה באירופה שהנהיגוהו - הונהג לאחר שהמוני נשות ישראל הלכו בגילוי שער והרבנים שאפו להציל את שנותר ומובן שאילו אכשר דרא לא היה נזקקים לזה, אולם המכחיש את המציאות וטוען שהנשים שחבשו פאה באירופה עשו זאת מתוך שיקולי פריצות - אינו אלא מוציא לעז וטועה אף אם מחבר ספרים חשובים הוא; כל המכיר את הקהילות באירופה יודע שחבישת הפאה היתה סמל לצניעות וחבישת מטפחת כלל לא נלקחה בחשבון גם אצל הצנועות ביותר, על כן נכונים דברי שהפאה היתה סמל הצניעות באירופה, אלא שאתה הבנת מדברי שכאילו כתבתי שהפאה היא סמל הצניעות תמיד - אך לא כך כתבתי.

כל ציטוטיך מהדברי חיים והמהר"א פלאג'י ובעל ההפלאה אינם נוגעים למעשה שהרי לא כתבתי שיש להתיר את הפאה במקום שכולן נוהגות במטפחת וחובשת הפאה היא פורצת גדר, אלא דברי מתייחסים למקום ולזמן שלנו - לאחר שחבישת הפאה הפכה לצורת כיסוי השער המקובלת על רבבות נשים צנועות וממילא בחבישת פאה צנועה מקיימים את חובת דת יהודית שיסודה היא קיום מנהג הנשים הצנועות, וממילא הסקירה ההסטורית שלך מיותרת ומבלבלת.

הערה"ש והחפץ חיים שהבאת צווחו על גילוי השער ולא על חבישת הפאה, ואדרבה - קבלה בידינו מהרב שך זצ"ל שאשתו של החפץ חיים חבשה פאה [ואין לחלק בין פאה של אז לפאה מודרנית כפי שהארכת בקונטרס].

מה שהבאת מהרב וייסמנדאל רק מוכיח שלרבנים יש דעת וסייעתא דשמיא על מה להעמיד את הדת במקומם, במה ללחום וממה להעלים עין, ומה היו הסיבות שהביאו את ריבון העולם להחליט שהמציאות תשתנה וממילא הרבנים ישנו את תקנותיהם - היא בכלל במופלא ממך אל תחקור, אלא על הרבנים מוטל לקרוא את המפה בדורם ולהחליט מה וכיצד לתקן בכל דור ואינם מקובעים ללחום היום את מלחמת האתמול, ובכלל זאת גם העידוד הפעיל שעודדו את חבישת הפאה, וממילא חקירת סיבות הולדת הפאה אינה נוגעת למעשה, שהרי ריבון העולמים הוא המחליט איזו רוח תנשוב בעולם ובאלו נסיונות יש להעמיד כל דור.

"חוצפה ישגא... עצת הבעל דבר" - מי התיר לך לכנות בשמות אלו רבבות נשים צנועות בכל הנהגותיהן אשר ראו את סבתותיהן ואמותיהן ורבניותיהן ומורותיהן - כולן חובשות פאה באין פוצה פה ומצפצף, וממשיכות הן את מסורתן בחבישת פאה צנועה ומכובדת, האם באותה מדה יוצא אתה נגד השינוי בצבע

ובגזירת הבגדים שכיום נהוגים אצל הנשים הצנועות ולא היו מקובלים לפני מאות שנים, האם יוצא אתה נגד הסרת הרדיד, ונגד מה שנשים אינן כלואות בבית כפי שהיה בזמן הרמב"ם, האם אתה מעורר שלא תצאנה בחלוק לרחוב, האם יוצא אתה נגד לבישת חצאית הגורמת לגילוי צורת הרגל הגרובה בגרב אשר לפני השמלה כיסתה את כל הרגל - ועוד, ומה נתפסת דוקא לפאה; אילו הייתי כותב להתיר את חבישת הפאה הארוכה והמתנפנפת - ניחא אולם בפירוש סייגתי את דברי רק לפאות צנועות ומכובדות, אז על מה הרעש ואיסורי התורה הרבים שעברת עליהם.

התמיהה המשולשת על אחב"י האשכנזים הטורחים באפיית המצות ומפרישים מהכשרים ולא שומעים לקול הגר"א הדברי חיים והחת"ם סופר היא תמיהה רבתי עליך שהרי או שחושב אתה את עצמך חכם ומבין יותר מכל עשרות רבני האשכנזים שהתירו בדור שעבר ובדורנו את חבישת הפאה, וכן חושב אתה את הנהגותיך צנועות יותר מהנהגות רבבות נשים צנועות - או שפשוט מעיד אתה על עצמך שאינך מבין מאומה בסוגיית הנהגת הדור ובסוגיית הפאה; בנוסף, כבר כתבתי בקונטרס שהדברי הדברי חיים והחת"ם סופר כתבו בזמן שחבישת הפאה היתה פריצת גדר, ומדברי הגר"א כלל לא ניתן להוציא מאומה לגבי הפאה כפי שבעלי החוברות המתלהמות סילפו מקורות רבים, ואף הגדילו להוסיף לרשימת האוסרים את חלק מהמתירים להדיא, כפי שכתבתי בקונטרס.

"כיצד לא למדו מוסר מהתגלות איסור ע"ז" - מאז שניטלה הנבואה אין רשות לשום אדם לקבוע בשל מה קרה דבר מסוים, ולכן אין שום רשות לקבוע שהכשולן בשוגג באיסור תקרובת ע"ז נבע מאחר וה' רצה ללמדנו פרק בהלכות כיסוי שער, והדבר אף מתקבל בהסתייגות שהרי מאבקך הוא גם נגד הפאות הסינתטיות אף שאין בהן חשש איסור ע"ז, ומוטב היה לומר שה' רצה ללמדנו איזה כוחות יש בבנות ישראל הנפלאות שמסוגלות היו למסור את יופיין וממונן כדי שלא להכשל בחשש איסור ואז לא היית נכשל בהוצאת לעז, ואם גם נכשלת בשמחה לאיד כשהאיסור התגלה ולא בכית על הרבבות שנכשלו באיסור בשוגג - הרי שהראית בעצמך שלא רצון ה' הוא המניע את מעשיך, וד"ל.

"כיצד האשכנזים מעלימים עין מהרבנים הנ"ל" - התשובה פשוטה, הרי יפתח בדורו כשמואל בדורו, ומאחר ולא תמצא מורה הוראה מפורסם אשכנזי בדור שעבר ובדורנו - שגזר נגד חבישת הפאות, ואדרבה הרב מברסק, הגר"ע, הרב הירש, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי ועוד עשרות מורי הוראה שנשותיהן חבשו פאה הם עמוד חזק להשען עליו; מה שמצאנו התבטאויות של כמה מורי הוראה המצרים על התדרדרות הצניעות הוא רק הבעת מורת רוח אולם אף לא אחד מהרבנים האחראיים האלו לא גזר גזירה, ואף חלק מבנות ביתם חובשות פאה בעידוד הרב כפי שכתבתי בקונטרס, ומה לך להאשים את הנשים הצנועות בפריצת גדר.

"המחברת מרכסים באה להתיר את הפאה מאותן הטעמים של הגויות הפרוצות להרבות זימה ותועבה, מקעקעת מבצר הצניעות, עוקרת שרשי קדושה, חברת עם בלעם" - נראה שסילפת במזיד את דברי שהרי לא יתכן שבשוגג טעית בכוונתי אשר מודגשת לכל אורך הקונטרס, וכבר בהקדמה סינת את אשר כתבתי "צורות לבוש והתנהגות הגורמים להתבלטותה אסורים בתכלית בפני גברים זרים וזה הנקרא פריצות... יש לודא שהפאה מהווה כיסוי צנוע - ולכן כאשר עשויה באופן שמעוררת תשומת לב או שגולשת על הכתפיים הרי נחשבת ככיסוי שער שאינו צנוע ואין להתיר חבישתה ברחוב", ולא על הגנת הפאות הפרוצות יצאתי להגן אלא על המנהג לחבוש פאות צנועות ומכובדות, וכן שאר הקונטרס שזור בנימא זו.

"ד"ר עזריאל הילדסהיימר... " - יש לקרוע קריעה על בזיון תלמידי חכמים, ומקיים אני בזאת מצות מחאה; ראה בשו"ת שרידי אש (א' ע"ז) שהורה לרב גרמני בצרפת להמשיך בהנהגה מסויימת "הורית להם שימשיכו את פעולתם עפ"י הדרך שהתוו להם גדולי אשכנז שהיו צדיקים גדולים וכל כוונתם היתה לשם שמים להציל את הנוער מסכנת הטמיעה שהתפשטה באשכנז בימיהם ועל ידי כן הצילו כמה נפשות מישראל והצליחו לקרבם לתורה וליראת שמים, וגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יראת שמים... מה שלא עלה בידי גאוני גדולי ליטא ופולין לפי שלא ידעו לכונן את החינוך עפ"י תנאי הזמן; וידוע מה שסיפר הגאון מהר"י סלנטר זצ"ל בשובו מאשכנז ושם נזדמן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר זצ"ל וראה אותו מרצה שיעורים בתנ"ך ושו"ע לפני נשים צעירות ובתולות, וכה אמר: אם יבוא מי מרבני ליטא להנהיג כן בעדתו וודאי שיעבירו אותו מכהונתו, וכן הדין, מ"מ הלואי שיהיה חלקי בגן עדן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר... רבני פולין ואונגהרן שנתגלגלו למדינת צרפת רואים את המנהגים החדשים שהנהיגו חרדי צרפת עפ"י שיטת גאוני וצדיקי אשכנז והם מוחים נגדם בעוז... אולם אין הרבנים הנ"ל בקיאים בתנאי החיים השוררים במדינת צרפת" [וכתב בתשובה ל' שראוי לעשות יום זכרון למען ידעו הדורות הבאים מגדולת רבני גרמניה, שאילו היו במדינות אחרות היו רבבות משכימים לפתחם, ועשו את תואריהם כרקחות וטבחות לתורה והשתמשו בהם רק כלפי השלטונות וכלפי החילונים]; ומה שמצאת מי שכתב נגדו בדורו הוא בדיוק מפני מה שכתב השרידי אש הנ"ל, והמציאות המרה הוכיחה לכל יודעי ההיסטוריה שבליטא והונגריה כמעט ולא היה דור המשך ליהדות החרדית לאחר התפשטות נגע ההשכלה הארורה, ודוקא בגרמניה הצליחה חכמת הרב הילדסהיימר והרב הירש להציל את דור ההמשך ולבנות דור ישרים - עד עליית הכורת הנאצי הארור, ומה שאתה אינך בקי בהסטוריה לא יפטור אותך מעונש נורא על הזלזול בכבודו של הרב הילדסהיימר זצ"ל גם אם כבר קדמוך. בנוסף - כל שהבאתי ממנו הוא שעדיף לסנגר מלקסטר, ושהרהור תלוי באיסור, ושדי ביכולת נשים להבחין שזו פאה כדי להנצל מחשש איסור מראית העין, ושיתרון לפאה על מטפחת בכך שאינה גולשת וממילא השער מוסתר יותר, וממילא לומר שאת ההיתר ביססתי על הרב הילדסהיימר אינו אמת, אלא שמצאת לך גימיק מענין להתלות עליו, וקיימת בעצמך "הרוצה להיחנק יתלה באילן גדול".

"הוצאת לעז על הרדיד" - היכן הוצאתי לעז, בסך הכל כתבתי תיאור מציאותי: "בזמננו לבישת רדיד מקובלת רק אצל הערביות ולא אצל נשות ישראל", והבאתי את דעת הגר"מ שטרנבוך שאדברה בחבישת הפאה יש יותר סיכוי לקיים גם את תקנת הרדיד משא"כ בחבישת מטפחת" והיכן הוצאתי לעז.

"כל מחברתו הטמאה מלאה וגדושה מהם" - מענין מדוע לא השבת על כל המהלך שלי להוכיח שדת יהודית תלויה במנהג המקומות, ומהלך זה קצר שבחים אצל כל מורי ההוראה שדברתי עמהם, ומרן הגר"ק שליט"א אמר לי שיש מקום להתיר את חבישת הפאה אף למי שנהגו במקומה לחבוש מטפחת אלא שהיא חונכה במוסדות שהמורות חבשו פאות, וכן הסכים מרן הגר"ק שליט"א.

"דברי הבלע שלו שחז"ל עודדו את האשה להיות יפה, לפי דעת המתעתע הזה עודדו את בנות ישראל להיות יצאניות" - הרמב"ם שכתב שיש לבעל להניח לאשתו לצאת פעם פעמים בחודש ובעתים אלו מחוייב לממן לה מלבוש כפי הנהוג באותו מקום - לא עודד את האשה להיות יצאנית, ואני רק כתבתי שבמציאות שלנו שהנשים מצויות ברחוב כחלק מהנהגת הדור על פי רבניו שהנשים הן המפרנסות והקוננות ולומדות ומלמדות וכו' - יש להן להתלבש בהתאם לנהוג אצל הצנועות, וחזרתי והדגשתי

"דברים אלו אמורים לגבי טיפוח היופי הנשי כדי שלא תתנוולנה, אולם שונה הדבר בתכלית כאשר מדובר בפריצות... מצוה לגרש אשה שאינה מתנהגת בצניעות... התנהגות הגורמת לגברים לתת לבם לנשים שעל ידי כך יצרם מתעורר - מוגדרת כהתנהגות בפריצות (רש"י סוטה מ"ח.)", וכן עוד כהנה לאורך הקונטרס.

"מדוע לא ציין את הגמרא ב"ק" - הגמרא שהבאתי הובאה כראיה ש"הצורך להיות יפה בעיניה בעיני בעלה ובעיני חברותיה הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופייה של האשה", וכלל לא הובאה כראיה לגבי התייפות חוץ לביתה, ואת זאת הבאתי מאשתו של אבא חלקיה ומכך שלא אסרו את השימוש בתכשיטים ברה"ר (שבת נ"ט: יוצאה אשה בעיר של זהב) ושבימי אבלה התירו לבוגרת להתאפר כדי שתמצא שידוך (שו"ע י"ד שפ"א ו') - שבודאי הוא גם לעיני זרים, ושום בנין מבניני הצניעות לא נהרס; חוץ מזה - ציטטתי את גמרא זו כי רק שם כתוב "כדי שיהיה תכשיטין מצויין לבנות ישראל".

"מנהגי הצניעות השתנו" - בסך הכל ציינתי עובדה היסטורית שמנהגי הצניעות השתנו, וקשה לי להאמין שבני ביתך יוצאות מביתן רק פעם פעמים בחודש, והיכן התרתי ריבוי זימה? "וצריך להוסיף גם בעיני הגברים שהן מצויות ביניהם" - זה בדיוק נמרץ מה שלא אמרתי, שהרי אמרתי שחז"ל החמירו בעונש מי שעושה מעשים המיועדים למשוך את תשומת לב הגברים, ושאנו נראה שלבת בית יעקב [שלא התקלקלה] יש כוונה כלשהי למשוך עיני גברים, וממילא כל כוונתה להיות יפה בעיני עצמה ובעיני חברותיה ואי אפשר לכנות זאת התנהגות בפריצות, ומה שהגברים הפרוצים צופים בנשים - הרי עושים זאת גם כאשר האשה חובשת מטפחת.

"לפי דברי המתעתע מה שציוו חז"ל שלא יהלך אחורי אשה ולא ירבה שיחה הוא דוקא לפני שד"ר הילדסהיימר שינה את מנהגי הצניעות... ומבוטל האיסור של ריבוי השיחה עם אשה זרה" - בסך הכל נתתי סקירת המציאות שכיום גדרי חז"ל אלו אינם מיושמים אף על ידי המדקדקים במצוות, ולא אמרתי שזה טוב, ואינני מאמין שאתה סופר את המילים שאתה אומר לאשה, ואם אכן אינך סופר הרי ברוריה היתה נוזפת גם כך לפי שיטתך (עירובין נ"ג:), וכן אינני מאמין שאתה נוהג ללכת אחרי ארי ולא אחרי אשה ברחוב (ברכות ס"א.); אגב - ראה בלבוש (מנהגים ל"ו [בסוף א"ח]) שכתב שאין נזהרין עכשיו מלברך שהשמחה במעונו במקום שאנשים ונשים רואין זה את זה כי עכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כל כך מתוך רוב הרגלן בינינו.

"בעל המחברת גילה מצפוניו שהוא בכלל האנשים הפרוצים ואסור לכל אשה להתייחד עם שנים דכוותיה" - איזה סיכון אתה נוטל על עצמך בניתוח אופי זה בלי לראותני ובלי לברר עלי מאומה, אבל כבר הקדמתי ששמחתי בזכויותיך ששלחת לי מתנה לפורים, ובעוונותי שנטלת ממני.

"קוב"ה תבע ביקרת אשת אבא חלקיה... בכל אשר יפנה ירשיע לראות רק פריצות וזוהמא גם במעשה אשת אבא חלקיה" - עליה אני דן, ומאחר ומאחר וכך היא התנהגה (תענית כ"ג:) מותר לנו ללמוד ממנה שמותר לאשה לצאת מקושטת, ודוקא לגישתך היא התנהגה כאחת היצאניות רח"ל, משא"כ לגישתי אין בהנהגתה פסול, ומה שהיה משונה בעיני החכמים היה זה שיצאה לקראתו [ובכל זאת הוזכר לשבח עם שאר ההנהגות המשונות שהעידו על גדלות עושיהן] ולא זה שיצאה מקושטת לרחוב [שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן].

"המתעתע הזה כתב שאם קמחית היתה לובשת פאה לא היתה נעדרת ממעלתה... ולפי דבריו חטאה קמחית שלא לבשה מטפחת" - הרי הנהגת קמחית היתה בביתה ששם לכל הדעות מותרת בחבישת פאה, ומדוע

לא פשוט שגם אם בביתה היתה חובשת פאה היתה ממשיכה לזכות במעלתה - שהרי אין בזה חשש איסור.

"להתריע נגד הפסק של הרב של המפלגה הספרדית שהתיר לנשים נשואות לילך בכמה אצבעות בשער מגולה ולא חשש לרביצת האלה של הזוה"ק" - מי התיר לך לחלוק בזלזול על רב המפורסם בהוראה, ובנוסף - הרי כמעט ואין אשה בעולם שנזהרת שישום שיערה לא תתגלה בביתה.

"ואתם תושבי רכסים אשר עברה עליכם רוח טהרה לבער את הפאה הנכרית מבתיכם וללבוש מטפחת" - מנין דברי נביאות אלו, הרי רוב רובן של הנשים הצנועות ברכסים עדיין ממשיכות ויוסיפו להמשיך לחבוש פאה, ומי שקובע את הנהגות רכסים אלו רבני המקום [ואינו ידוע לי על שום אחת מנשות הרבנים שהחליפה את פאתה למטפחת] - ולא אנשים שאין להם מסורת אבות ומושפעים מכל תעמולה של אלו שלא שימשו את גדולי הדור וממציאים הלכות והנהגות מדעתם הקצרה.

בברכה - יואל שילה

תגובת מחבר החוברת 'אפר תחת פאר'

בס"ד, לסדר "להבדיל בין הטמא ובין הטהור", תשס"ח לפ"ק, בית שמש
אל מחבר המחברת מרכסים.

קבלתי את מכתבו, ואין כאן מקום לטוען ונטען ומשא ומתן בהלכה, כי כל דבריו הם גילוי פנים בתורה שלא כהלכה, והמבצעים מתוכם קולות חירופין וגידופין המענים את נפש שומעם.

אין עצה אלא שיוציא מכתב התנצלות ויפרסם ברבים לאמר דברים שאמרתי לפניכם טעות הם בידי, ויבקש בתוכו מחילה על עלבון אשת התנא אבא חלקיה וקמחית, עי' מ"ב סי' תר"ו ס"ק י"ד [וצריך לילך לשם יחף... ואם חירפו לאחר מיתה א"צ לילך על קברו אלא מבקש ממנו מחילה במקום שביישו], אז טוב לו בזה ובבא, ויחננו בורא כל עולמים דעה והשכל לעבדו בלבב שלם.

נ"ב: ויפה שעה אחת קודם בהתבוננות הדק היטב ולשקול בפלס מאזני משפט מישרים טרם החרטה.
דניאל ביטון

הערות על קונטרס השטנה 'ותרגז הארץ'

קיבלתי בחודש אייר תשע"א קונטרס שטנה אנונימי, המכיל גידופים רבים, המתיימר לפרוץ את הקונטרס "ותשקט הארץ", ולאחר כחצי שנה הקונטרס הופץ וחולק ברכסים בתוספת שמי על עטיפתו; מחברו התהדר במבחר פניני לשון המתאימים לירודים שבאנשים כדי להכפיש את 'ותשקוט

הארץ' ואותי; בעל 'ותרגז הארץ' אף הביא ציטוטים שאמר שאמרתי לו, ואינני יודע כיצד ניתן לשקר במצח נחושה ולומר בשמי דברים שלא אמרתי; מחבר 'ותרגז הארץ' התאמץ למצוא סתירות ב'ותשקט הארץ' - אשר במעט התבוננות היה יכול להבין בעצמו שאין כאן כל סתירה, אלא רק חסרון ביכולת הבנתו; מחבר 'ותרגז הארץ' יחס ל'ותשקט הארץ' רעיונות אשר לא רק שאינם כתובים שם אלא אף מבואר שם ההיפך הגמור. תשובה לא נשלחה אליו מאחר וברור שלא תהיה בה תועלת להשקיט את רוגזו, אולם כתבתי לעצמי הערות על דבריו למען יעמדו ימים רבים.

✳ (עמ' 2) בפתיחת הקונטרס כתוב שהוא יוצא לרפואת ראש ישיבה מפורסם, ומן הסתם המחבר אינו יודע שהרבנית תח' וכל בנותיה חובשות פאה, וכמו כן בקונטרס מצוטטים עוד רבנים רבים האמורים לייצג את דעת בעל הקונטרס ~ ואינני מבין כיצד הוא מיישב את העובדה שגם נשותיהם חובשות פאה - האם לדעתו כל נשותיהם של אותם רבנים ממרות פי בעליהם? (עמ' 3) בהקדמה מבואר כיצד כלל לא עלה על דעתו להשיב על קונטרסי אלא שאינו יכול לשקוט כשמבזים כל חלקה טובה, והוא משתדל להשיב רק למען כבוד שמים, ואין כוונתו לבזות ולזלזל בכבוד מישוהו אלא רק לכאוב את כאב הצניעות ~ ולא ידעתי מי התיר למחבר הקונטרס להדפיס ולפרסם קונטרס הגדוש בדברי נאצה ללא מתן אפשרות לקרוא את הדברים טרם הדפסתם ולהגיב או לתקן, ובפרט לפרסם בשמי דברים שלא אמרתי, וכיצד ניתן לעבור בשאט נפש על "אָרוּר מִכָּה רַעְיוֹנֵי בַּסֵּתָר" - מתוך כוונה לשם שמים.

✳ (עמ' 4) מחבר הקונטרס ייחס לי שכתבתי שהמנהג לכסות הראש במטפחת ללא רדיד הוא שינוי של דין הגמרא, וממילא מכאן שהוכרע שדת יהודית ניתנת לשינוי כפי מנהג המקומות, והארץ להוכיח ש'קלתה' היא כיסוי ללא חורים, וממילא חבישת מטפחת שאינה כמעשה רשת אינה בכלל העוברת על דת יהודית, וממילא אין להוכיח מכאן שדין דת יהודית השתנה ~ ולא ידעתי היכן מצא שהוכחת מהמנהג לכסות במטפחת שדין דת יהודית משתנה, וכל שכתבתי זאת היה רק כשמניתי את נימוקי הגר"מ שטרנבוך כמונה מעות בעלמא, וכן כתבתי זאת גם בהמשך למש"כ שלפי פירוש מוסף הערוך לירושלמי [שהיוצאת למבוי בקפליטין יש בה משום יוצאה וראשה פרוע, ופירש דמירי כשיוצאת בפאה נכרית] - גם היא אסור לצאת בפאה למבוי בתקופה שלא נהגו כך, והוספתי שגם חבישת מטפחת ללא רדיד אינו מנהג דת יהודית המקורי - ופשוט שכוונתי היתה לפי אותם פוסקים הסוברים שחבישת מטפחת ללא רדיד היא בכלל העוברת על דת יהודית [כגון הבאר שבע, החת"ם סופר והמשנ"ב], ומה שהיה נראה למחבר הקונטרס שאין להורות כך למעשה אינו סותר שיש פוסקים שכך סברו - ולפי דבריהם המנהג הרווח להתיר לחבוש פאה ללא רדיד מוכיח שדין דת יהודית משתנים, ומ"מ אני לא כתבתי את הוכחה זו מאחר ולענ"ד אינו מוכרע שדין הגמרא חייב חבישת שני כיסויים, ונמצא שההשגה אינה עלי אלא עליו.

✳ (עמ' 5) מחבר הקונטרס ציטט שכתבתי שהראשונים תלו את ענייני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות, והשיג שלא מובא בראשונים אלו שדינים אלו יכולים להשתנות לקולא ~ אף אני רק ציינתי שמלשונות הראשונים מבואר שדין דת יהודית נובעים ממנהגי הצניעות שנהגו בנות ישראל, ורק בהמשך כתבתי שדינים אלו יכולים להשתנות ולא ייחסתי זאת לראשונים עצמם אלא רק כתבתי שמסתבר שאם אין כאן תקנות קבועות [שהרי דיני דת יהודית נכתבו במשנה העוסקת בטענות הבעל על אשתו ולא נכתבו כתקנות בית דין] אלא במשנה רק מצויינות הנהגות הצניעות שהיו מקובלות בעת כתיבת המשנה - הרי שסביר שדינים אלו תלויים במה שנחשב כצנוע בכל מקום ובכל תקופה, ועשויים להשתנות הן לחומרא [כגון לחייב גריבת גרבים], והן לקולא [כגון גילוי החלק שבין המרפק לכף היד]. עוד השיג שמהמקורות שהבאתי

לשינוי דת יהודית מהמגן גיבורים ומהחקל יצחק רק מבואר שינוי מחייב לחומרא אולם אינו מבואר שם שינוי לקולא ~ נכון שהנידון שם הוא לחומרא, אך לא הבנתי מה ההשגה כי לא משם הוכחתו שדינים אלו משתנים לקולא, ואדרבה - לפי דעת מחבר הקונטרס הרי חבישת הפאה אסורה מדינא דגמרא ללא אפשרות לשינוי, וממילא אינו מובן מדוע המגן גיבורים רק הסתפק אם הוא בכלל דת יהודית.

✳ (עמ' 6) כתבתי שדין דת יהודית אינו תקנה קבועה שהרי הרמב"ם והמאירי כתבו שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות, והשיג מחבר הקונטרס שכוונתם היתה רק לחומרא כדי להרבות בצניעות ולא לקולא ~ לא הבנתי מדוע דבר שבתקופה מסוימת אינו נחשב כשינוי מדרך הנשים הצנועות יחשב כקולא בצניעות, וזו הערה כללית על מחבר הקונטרס שהניח שחבישת פאה צנועה היא קולא בצניעות גם היכן שהדבר נהוג, ותחת לתמוך את קביעתו בטעמו האישי ובטעם חבריו לדעה - ניסה לייחס זאת לש"ס והראשונים אף שלא עלה על דעת חז"ל והראשונים לגזור גזירה כנגד חבישת פאה.

✳ בעל הקונטרס האשימי שייחסתי למהר"ם אלשקר שדת יהודית משתנה לפי המקום והזמן כי הנחתי שהמהר"ם אלשקר התיר לגלות שער שהיה אסור לגלותו בזמן חז"ל, וכתב שזו חוצפה נוראה שלא ראיתי את התשובה בפנים כי הרואה את התשובה במקורה נוכח שהמהר"ם אלשקר נשען על פירוש הערוך שגילוי שערו אלו היה נהוג גם בזמן הגמרא וממילא אין בגילוי זה שום איסור ומעולם לא עלה על דעתו להתיר את מה שהגמרא אסרה ~ ולא הבנתי מדוע פירש את מה שכתבתי "מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם, מהר"ם אלשקר..." באופן זה, שהרי כל כוונתי היתה שבמקומות מסוימים נוהגים מנהגי צניעות שונים מבמקומות אחרים, וזה הרי כתוב להדיא ברמב"ם ובמהר"ם אלשקר, ולא כתבתי בפסקה זו שהמנהגים יכולים להשתנות מזמן התלמוד לימינו; ועוד, המעיין במהר"ם אלשקר יראה שהוא לא נסמך על פירוש הערוך אלא תלה את היתר גילוי שער הצדעיים במנהג שהנשים נוהגות בו "והעידו שנהגו לגלותו", והוסיף "ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד", והוסיף את פירוש הערוך כדי לומר שיתכן שמנהג זה קדום עוד יותר "ואיפשר דאפילו בעודן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים... רב אמר בת צדעא... ופירש בעל הערוך..."

✳ הביא את מה שהבאתי בשם האגרות משה שכתב "שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה", והשיג שהנידון שדת יהודית משתנה לקולא אינו דומה לראיה מהאג"מ, והרי פשוט שנשים המגלות שערן אינן בכלל "נשים צנועות" ~ ברור שהראיה אינה מחייבת את הנדון ולכן אין מקום לקושיות, אולם לענ"ד משמעות מה שאינה נחשבת כפרוצה אף שעוברת ממש על דברי חז"ל היא שאין כאן תקנות קבועות; מ"מ אף שהאג"מ החשיב את מגלות השער כפרוצות אולם התיר לכתחילה לחבוש פאה (אה"ע ב' י"ב) וע"כ או שסבר שגם בזמן התלמוד היה מותר, או שסבר שהדין משתנה לקולא.

✳ (עמ' 7) הביא את מש"כ להוכיח שצורת הלבוש משתנה מכך שסוגי הבגדים המקובלים היום לא היו מקובלים בעבר, ואם צורת הלבוש שהיתה מקובלת בעבר היתה אסורה בשינוי - הרי שנאלצים היינו לגרש את נשותינו, והעיר: אם ללבישת בגדים צרים יש תוקף הלכתי מכיון שכך כולן הולכות קשה מדוע גדולי הדור אסרו בגדים נצמדים למרות שגם הצנועות הלכו כך, ומדוע אסרו חצאיות קצרות למרות שכולן הלכו כך, ומה שהשתמשתי בביטוי 'מנהגי ימי קדם' היא לשון של פורקי העול, ושפשוט

שדברים שהם רק תוספת לצניעות מותרים בצניעות; ויש להשיב שהראיה היתה מכך שבעבר לבישת גזרות וצבעים הנהוגים היום כלל לא עלתה על הדעת, ובכל זאת היום השינוי התקבל למעשה, והמהפכה שהבגדים עברו בצבע ובגזרה היא מרחיקת לכת יותר מהתמסדות פאות צנועות שגם מחבר הקונטרס מודה שנחשבו כצורת לבוש מקובלת עכ"פ בחצר; ואין להשיב ממה שגזרו על בגדים צמודים וקצרים - שרשאים חכמי הדור לתקן תקנות כפי ראות עיניהם, ובנוסף - הרי פשוט שנשים הצנועות באמת לא הלכו בבגדים צמודים וקצרים, וממילא יש כאן 'מנהג הפרוצות' ולא 'מנהג הצנועות' - המתיר גם לאחרות להתלבש כמותן; ומה שהשתמשתי בלשון 'ימי קדם' אינו מעיד על רפורמה שהרי זו לשון מקובלת [לדוגמא אחת מני רבות תוס' יו"ט מגילה ד' א' "שנשתרבו המנהג מימי קדם"]; ומה שכתב שדברים שאינם תוספת לצניעות אלא פריצות גמורה אינם יכולים להשתנות כגון מה שנזכר להדיא בכתובות - ולא ידעתי מה ההכרח לחילוק זה הנובע ממה שהוקשה להם על שינוי המנהגים לגבי הרדיד המוזכר ברמב"ם אף שהרמב"ם ציין את הרדיד כדת יהודית, וגם אם החילוק היה נכון - עדיין לא ידעתי מנין מצאו בכתובות שחבישת פאה נחשבת להדיא כפריצות, ואם רצו ללמוד זאת מדוגמאות המשנה - הרי שיש להם ללמוד רק לגבי פאות פרוצות ולא לגבי פאות צנועות.

✳ (עמ' 8) כתבתי שמהות הצניעות היא ההנהגה הפנימית של בוש, וחסרון הצניעות מתעצם ככל שהיא חשופה ליותר גברים, ובעל הקונטרס הרבה להוכיח שעיקר חיוב הצניעות הוא שלא להכשיל ~ ויש להעיר שלא השכיל להבין את הכוונה, ההסבר דלעיל לא אמר שאין איסור בהכשלה, אלא רק באתי להסביר שככל שהאשה מכשילה יותר הרי היא יותר מתנהגת בדרך עזות, ולכן היא נחשבת כפרוצה, וממילא כל ראיותיו שעיקר הצניעות היא שלא להכשיל אינן נפ"מ למידי כי גם אני מודה שעיקר ההתקלות בנושא הפריצות היא בהקשר להכשלת אחרים, ורק כתבתי שהבעיה בזה היא הסרת מסוה הבושה שהיא גורמת לעצמה, ואין כאן כלל סתירה.

✳ (עמ' 9) השיג על מש"כ שאין איסור לחבוש פאה יפה, ומה שהפrouצים נכשלים בה - כבר אמרו חז"ל הלעיטוהו לרשע וימות, וכתב שמהמדרש שאמר שאין נותנים פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב - מוכח דלא כדברי ~ ולא הבנתי כיצד הוא מפרש את האהלעיטוהו לרשע וימות אם לא דמייירי באופן שהכשר נוהג באופן הרחוק מלהחטיא, והרשע מחזר אחר החטא, וגם המדרש הנ"ל הוא רק על צד המעלה, שהרי הלכה רווחת בישראל שגם הנשים הצנועות לבושות בתכשיטים גם בצאתן כמפורש לכל אורך פרק במה אשה ובשו"ע וכך ההוראה הרווחת להתיר, ובמה רואה חסרון בפאה יותר מאשר באיפור ובגדים יפים וצנועים שלובשות גם חובשות המטפחות [הסברא היחידה לחלק היא רק לומר ש"את המראה הזה התורה אסרה" - וחידוש זה חודש ע"י החסד לאברהם, ובמפורש כתב שם שדעת הבאר שבע לאסור רק מטעם של מראית העין, וממילא י"ל שמאחר וגדולי אוסרי הפאה כגון היעב"ץ והבאר שבע שחיפשו את כל הצדדים לאסור לא כתבוה - ש"מ שאינה נכונה].

✳ (עמ' 12) על מה שכתבתי שאיסור לפני עור הוא רק כשהעברה אינה יכולה להתבצע ללא המכשיל, והמכשיל מסייע לעבירה, וממילא הוא רק כשלבושה באופן חריג ביותר שהגברים כמעט מוכרחים להרהר בה, השיג שאיסור לפני עור אינו רק כשהעבירה אינה יכולה להתבצע ללא המכשיל כמבואר בחזו"א (י"ד ס"ב י"ג) שהערב בהלואת ריבית עובר משום לפני עור "נראה דכל שגורם העבירה ודאי אסור משום לפני עור אע"ג שהיה יכול לעשות מבלעדו... ונראה דקעבר משום לפני עור גם על המלוה, ואע"ג שמבלעדי הערב לו חפץ להלות לא נבצר ממנו היכולת - מ"מ כיון שהכריע את החפץ [רצון] של המלוה

הוי לפני עור", ומדברי הקה"י (לא מצאתיו) שהמכה בנו גדול עובר משום לפני עור "כל שעושה מעשה המעורר אצל חברו הרצון וההסכמה לעשות עבירה זהו לפני עור דאורייתא, וכהא דהמכה לבנו גדול דעובר משום לפני עור משום שבהכאתו מעורר אצל הבן הרצון שיעבור על כיבוד אם ואם", ומדברי החפץ חיים (הל' לשה"ר כלל ט', הערה בבאר מים חיים) שכתב שמסבב בדבריו שידברו לשה"ר עובר על לפני עור "וכן במלוה לחברו שלא בעדים אמרינן דעובר על לפני עור כי עולה על רוחו לכפור אף דבודאי אין רצונו לזה, אפ"ה כיון דמכין לו סיבת העבירה עובר על לפני עור" ~ והנה הגם שמה שכתבתי שעוברים על לפני עור הוא רק כשהעבירה אינה יכולה להתבצע ללא המכשיל - אינו מדויק, ויש להוסיף שגם מי שמשדל או שמעורר את חברו לעבור - עבר על לפני עור, כדוגמת מכה בנו גדול שמעשהו הישיר גורם את תרעומת בנו, וכ"כ החזו"א (שם) שהערב עובר משום לפני עור גם בשל הכשלת המלוה אף שיכול היה להלוות לאחרים ללא ערב זה - מפני שהשפיע על רצון המלוה להלוות הלואה זו "כיון דסוף סוף ישראל גרם העבירה... עובר משום לפני עור, כיון דהשתא ישראל גרם לו היכולת"; אולם גם לאחר הגדרה זו ניתן לומר שאשה עוברת על לפני עור רק כשהיא משפיעה על רצון הצופים בה דוקא כאשר היא מתנהגת באופן פרובוקטיבי כך שיש לה חלק פעיל בגירוי היצר, בדוגמת המבואר בגמרא (שבת ס"ב:) 'וּבְרַגְלֵיהֶם תִּעַצְּסָנָה' - אמר רב יצחק דבי רבי אמי מלמד שמטילות מור ואפרסמון במנעליהן ומהלכות בשוקי ירושלים, וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתירות עליהם ומכניסות בהן יצר הרע, אולם אשה יפה המתנהגת בצניעות והולכת לפי תומה ואין לה כל חלק פעיל בגירוי היצר, והצופים מעצמם מתעוררים להתבונן ביופייה ולהרהר בה - פשוט שאינה בכלל לפני עור [ואף עדיפה על "לפני דלפני" המבואר (ע"ז י"ד.) להיתר], וראה בקובץ תשובות למרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל (סוף סי' י"ג) שמי שמכבסת על שפת הנהר, ושוקה מתגלה ואנשים מסתכלים בה - אין בזה אפילו סרך עבירה, אף שהוא מקום פרהסיא, כי עושה כן בסיבת הכביסה.

✳ (עמ' 14) הביא מה שכתבתי בשם תשובת יחזקאל דעת שאשה ההולכת בבגדים פרוצים עוברת על לפני עור, וכתב שמכיון שהבאתי זאת רק בשם תשובת יחזקאל דעת כנראה באתי ליצור רושם שבשיטת הפסיקה הליטאית אין לזה מקום, וציטט משו"ת מנחת שלמה, ומספר חוט שני, וממכתב הרב וואזנר שכתבו שהמתנהגת בחוסר צניעות עוברת על לפני עור ~ והנה לא ידעתי מה ההשגה שהרי כתבנו אותו דבר, ואם מפני הרושם שחשב שרציתי ליצור - דברי חלומות הם; בנוסף לא הבנתי מה הטענה עלי על שלא הבאתי את תשובת מנחת שלמה שכלל לא קיימת, ואת ספר חוט שני צניעות שהודפס לאחר הוצאת 'ותשקט הארץ', ומכתב הרב וואזנר שהודפס באחד העלונים ולא בשו"ת שבט הלוי, וכי אמור הייתי להקיף את כל מה שנכתב בדורנו? ובנוסף גם כתב את דברי הגרי"ש אלישיב תשובות (י"ג) שההולכת בחוסר צניעות עוברת בלפני עור, ולא שת לבו לכך שבסוף התשובה שם מבואר שכשהיא מתנהגת כפי הרגילות [מכבסת במקום פרהסיא] אין לה אפילו סרך איסור.

✳ (עמ' 14) השיג על הגדרת הפאה המכובדת המותרת ~ בדבריו אינו מבאר מה מצא פסול בהגדרת הפאה המכובדת המותרת, ולא ידעתי מדוע חולק הוא על הנחיות הצניעות המקובלות שנוסחו ע"י בד"צ 'משמר התורה', ומ"מ ז"ל לעיל: "אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות, אולם בודאי שהפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש בכך שאין להשתמש בה באופן המעורר תשומת לב מיוחדת [צבע, התנפנפות], תסרוקת שנחשבת לאינה צנועה לרווקה - פשוט שגם אין להתירה בפאה נכרית [כגון שער פזור הגולש על הכתפיים], יש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד

לרווקות [כגון צמה או קוקו - אך הפרטים בזה משתנים מתקופה לתקופה, כפי המקובל אצל הנשים הצנועות שם], הנסיון לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הוא מאוס [מראה רטוב (שומני), וכדו'], ומקובל שלא להתיר חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה".

* השיג על מש"כ שכל גבר שליט על הרהוריו ולכן מסתבר שאין בחבישת פאה מכובדת אף איסור מסייע דרבנן, ועל זאת כתב "או שאתה חולה או שאתה שקרן" ~ מדייחס לי מחלה או שקר מוכח שהתחלף לו בין שליט לשולט, ודימה שכוונתי היתה לומר שכל גבר 'שולט' בפועל על הרהוריו ולכן האשה אינה בגדר מסייעת, ולכן השיג שאין זה נכון, ובאמת כוונתי היתה שלכל גבר יש את יכולת השליטה 'שליט' על הרהוריו, וממילא אם הוא הולך אחר עיניו אף כאשר היא לבושה באופן צנוע [כגון בפאה מכובדת] - אין עליה טענה כי ראייה זו היתה מבחירתו הרעה הבלעדית ולא מחמתה, בדומה למי שמושיט לחברו עוגה לאכול - והלה אוכלה רק לאחר שהתמלאה בנמלים; הציטוטים שציטט לגבי יצרא דעריות אינם קשורים לענין מאחר ולא אמרו שאשה שמתנהגת כאשה צנועה הרי היא נענשת בעוון המהרהרים בה.

* (עמ' 15) האשים אותי בדרדור עגלת הצניעות וממילא פסק שעלי נאמר שאין מכניסים אותו במחיצתו... ~ אף שלא ידעתי מה מתרחש בדין שמים, אולם העובדות מוכיחות שחלק מקוראות 'ותשקט הארץ' משתכנעות לקצר את פאתן הארוכה, מה שלא היו עושות אם היו יודעות רק את דמגוגיית האוסרים שהכל אסור; ועוד מוכיחות העובדות שחלק מבעיות שלום הבית נפתרות כשהזוג יודעים שנושא הפאה אינו עקרוני כל כך; ועוד מוכיחות העובדות על מעוכבי שידוך שיכלו להקים בתים מאושרים ולא עשו כן רק בעקבות עקשנות בנושא זה.

* השיג שמה ש"מי שנענש חבירו ע"י אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה" הוא גם בגוונא שהמכשיל הוא אנוס, ויפה אמר, שכ"כ המהרש"א, אולם לא ידעתי מה יתרון יש לחובשות המטפחת בזה - שהרי גם בהן עלולים להרהר, ולא ראינו שהנהגתן היא להסתגר בביתן, ומ"מ אני כתבתי עפ"י החת"ם סופר.

* כתב שהבאתי את דברי 'ספר אחד' "לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן... וגם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? והסביר שכוונתו לבגדים פרוצים הגורמים לגירוי היצר הרע, וצווח את צווחת גדולי הדור המקוננים על הבגדים הפרוצים הגורמים לסילוק השכינה ~ וכאן שוב סילף את הדברים, מתחילה הסתיר שאלו דברי הרב משאש אב"ד ירושלים שהרי ידע שכשיכתוב מבטן מי יצאו דברים אלו יאבד את אמון קוראיו, ולאחר מכן הוסיף לחתוך את דבריו ולסלף ולסלף גם את דבריו, שהרי הציטוט המלא משו"ת תבואת שמ"ש הוא "לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופיין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים?" וגם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה ומותר", וכוונת הרב משאש היתה להוכיח שלא יתכן שאסור לאשה ללבוש בגד יפה כפי שבודאי שמותר לאשה יפה לצאת לשוק בלי לכסות את פניה, וה"ה שמותר לה ללבוש בגדים יפים

אם הם בגדרי הצניעות, וכלל אינו מדבר על בגדים פרוצים, וגם אני הבאתי את דבריו רק בהקשר לאותו ענין "אין לאשה חובה להסתיר את אותם המקומות שדרכם להיות גלויים אף אם בכך מתגלה יופייה".

✳ (עמ' 16) מה שהביא בשם הגה"צ דן סגל שבחורים מתלוננים שרוב נסיונותיהם הם מחמת נשים חרדיות, ולכן יצא כנגד הביגוד האופנתי הנמכר בחנויות החרדיות ~ לא ידעתי מה קשורה השגה זו מאחר וגם אני הדגשתי שצריך לאסור לבוש והתנהגות שמושכים תשומת לב, ומה הקשר בין צווחת הצדיק לבין איסור חבישת פאה צנועה, ואגב - גם רעיינו של הגה"צ דן סגל חובשת פאה באישור בעלה שליט"א.

✳ מה שהשמיץ את הרב משאש, והגדיר אותו כדתי לאומי שאין לסמוך על הכרעותיו רק מפני חטאו שכתב שלא אסרו על האשה להתייפות, והוכיח זאת ~ על"פ, ויש למחות על בזיון ת"ח מפורסם שקוטנו עבה ממותנו של מחבר 'ותרגז הארץ'; אגב, משום מה השמיט את הציטוט מתוך 'תבואות שמ"ש': "ישנן היום הלובושות כובעים או מטפחות על ראשן - הנאות בזה יותר משערותיהן, ויש בזה גירוי יותר מבשער - האם נאסור להן? .

✳ מה שהשיג שכל בעל מחשב יכול להוציא ממאגרי המחשב פסקים להיתר, ובודאי שבעל מח"ס 'וורד לאברך' עשה כן, וכו' שאר דברי בלע ~ והנה, עד כאן השמיט את שמי, אולם כאן מסר סימן זיהוי וממילא נכשל בלשה"ר, שהוא איסור חמור יותר מהעוברת על דת יהודית [ומפיצי החוברת ברכסים קיימו את דברי חז"ל ש'עבירה גוררת עבירה' והוסיפו את שמי על העטיפה], ובנוסף - הדברים מעניינים כיצד לא הביט בסוף קובץ המחשב של חוברת זו [שלא נדפס בחוברת] וראה את רשימת 58 המקורות מראשונים ואחרונים לעריכת החוברת מוקלדים ומנותחים, ובהם גם האוסרים המפורסמים והפחות מפורסמים; מה שהתפלל כיצד כל המתירים נעשו אצלי מקובלים, ודימה זאת לחובבי מצוות ישוב א"י ~ לא הבנתי כיצד ההין לפסול את הגר"ע הילדסהיימר, האג"מ, הגר"מ שטרנבוך, ועוד ועוד...

✳ (עמ' 17) מה שהתפלל מה המקור שלי שהמדרש שאמר שפגם לאשה לצאת בתכשיטין הוא או על צד המעלה ~ לא ידעתי כיצד נעלם ממנו פרק שלם במסכת שבת הדין בסוגי התכשיטין שגזרו בהם שלא תצא בהם לרה"ר בשבת, אך מותרת לצאת בהם, וגם הוא סימן שלם בשו"ע הלא הוא ס' ש"ג המבאר באלו תכשיטין יוצאת בשבת ובאלו יוצאת רק ביום חול; ומה שדמיינתי שראיתי לכך שאין המדרש מדבר אלא רק על צד המעלה הוא מסוף המדרש שאומר שלא תצא לרחוב, אין הדבר כן אלא הראיה היא ממנהג כל הנשים לענווד תכשיטין - שהונהג ומקויים על ידי גדולי הדור; כך או כך אין מכאן תפיסה על מנהג חבישת הפאה שאושר ומקויים על ידי פוסקי הדור הלכה למעשה, וכך הם מורים למנהלי הסמינרים להורות למורות לחבוש פאות, ולכך גם מורים לתלמידות שפאה צנועה היא כיסוי ראש לכתחילה.

✳ מה שהשיג שנראה בעיניו רפורמי מש"כ שבזמננו הרגלי ההרחקות מנשים אינם מיושמים כלשונם שהרי אין אנו נזהרים מלומר אף מילה מיותרת לאשה, והוסיף לצטט מפוסקים שלא להרבות שיחה עם אשה ~ לא ידעתי מה ראה על ככה, שהרי גם אני לא כתבתי שיש מקור להתיר אלא רק תיאורתי את מצב הדור שבו גם המהדרין אינם נזהרים ממילה מיותרת, וכתבתי ששינוי זה נוצר גם כתוצאה מכך שגדולי הדור שינו את הנהגת הדור וקיבעו מציאות שהבעלים ילמדו בכולל וכתוצאה מכך הנשים צריכות להמצא יותר חוץ לביתן לצורך הפרנסה והילדים, וממילא המציאות היא שנשים מטופחות יותר שהרי במשך זמן רב יותר אינן נמצאות בביתן, ומ"מ לא הבעתי דעה אם טוב הדבר [אלא השארתי

לגדולי הדור לקבוע את הדרך הראויה לדור, ולא לתת לבעלי קונטרסים חסרי אחריות לקבוע מדיניות קנאית על פי ראייתם הצרה].

✳ (עמ' 19) מה שהשיג על הראיה שהבאתי מדברי תה"ד שבזה"ז איננו מוזהרים כ"כ מלילך אחר אשה כדי להתיר דיבור מיותר עם אשה ~ הקורא את ההערה שלי יראה שלא הבאתי שום ראיה להתיר מאומה, אלא רק כתבתי בשם כמה פוסקים שהמציאות שלנו איננה המציאות של חז"ל, ודוגמא זו טובה היא כדי להראות כיצד מחבר הקונטרס זייף את דברי בידועין או בלא דעת, ותקף אותי על פי שטותו, ואדרבה - המעיין בציטוטים שהביא יראה שהראיות שהביא דוקא מסייעות לדברי ולא לדבריו [כלומר - ההשגה היתה שלא ניתן להוכיח מהמקורות שמותר לפטפט עם אשה, ואף אני לא ניסיתי להביא לזה ראיה אלא רק כתבתי מקורות לומר שהמציאות כיום היא שונה מבימי חז"ל]; מה שהמשיך לתקוף ולהוכיח מכך שבדאי לא נשתנתה מהות האיסור להרבות שיחה עם אשתו - לא ידעתי מה רצה, הרי ברור שמה שציוו שלא לפטפט עם אשתו אינו מחמת צניעות אלא מחמת ביטול תורה, ומה הקשר בין זה לבין המציאות ששונתה על פי מנהיגי הדור שהנשים מצויות יותר חוץ לביתן; מה שהוסיף ללהג על חוסר האחריות שבזלזול בדברי חז"ל - גם לא ידעתי היכן ראה חוסר אחריות בתיאור המצב ובתיאור מה עמדת מנהיגי הדור לגבי המצב העכשווי, ואדרבה - מחבר הקונטרס מנסה ללמד את מנהיגי הדור את המוטל עליהם על פי ראייתו הצרה, וגם על זה יש להתריע.

✳ (עמ' 21) השיג על מש"כ שרש"י עשה עיקר מהפירוש השני, וממילא אין כאן טעמא דקרא אלא גזירת הכתוב, והשיג שהחסד לאברהם הוא היחיד שהבין שפירושו השני של רש"י הוא גזירת הכתוב, והביא מכמה מפרשים שמה שדרך בנות ישראל לכסות שערן הוא מפני הצניעות ~ ולא ידעתי מה השגה השיג, שהרי כל שכתבתי הוא שאף שהחסד לאברהם עשה עיקר מפירושו הראשון של רש"י - רש"י עצמו עשה עיקר מפירושו השני כמבואר בדבריו, ומה שמפרשים אחרים פירשו דלא כרש"י אינו השגה על רש"י; וכמה הטעיה יש במה שהביא את המפרשים שביארו את טעם הפסוק משום צניעות כראיה שיש לאסור לחבוש פאה צנועה - דבר שלא עלה על דעתם; אגב, מה שהביא את המהר"ם פרובנצאלו כמקור לפירושו השני של רש"י שטעם מצות כיסוי השער אינו כגזירת הכתוב אלא מחמת צניעות ~ אמנם עיי"ש שכך הניח השואל, אך המהר"ם עצמו לא הביע בזה דעתו, אלא כתב שאף שדעתו אינה נוחה מחבישת פאה כי דומה היא לשער באשה ערוה, אולם לאחר שנשים מקרוב באו נהגו כך - קשה לשנות המנהג, ולמנהג זה אין לחלק בין שער תלוש שלה לשער של אחרת, ומעתה אם המהר"ם פרובנצאלו אחז שהמנהג הונהג ע"י הפרוצות ואעפ"כ לא שינה את מנהגו - כ"ש לדין שהמנהג לחבוש פאות צנועות נוהג ע"י הצנועות בהוראת רבותיהן ק"ו שיש להניחן על מנהגן; ומה שהביא מהגר"פ פערלא שהסיק שהאיסור אינו מפני הפסוק דפרע הכהן את ראש האשה אלא מפני לפני עיור ~ כיצד לא התבונן שהגר"פ פערלא טרח רבות לנסות למצוא כאן איזשהו איסור מאחר ובתנא דבי רבי ישמעאל משמע שיש בזה איסור, והרי בפסוק אין לכך משמעות - ולכן הסיק שכנראה שכוונת הגמרא רק לאיסור לפני עיור, ומעתה - האפשרות היחידה העומדת בפניו לאסור חבישת פאה מחמת פרועת ראש היא רק לומר שיש בזה לפני עיור ולא מפני ש'קישוט זה אסרה תורה', מי הוא שיהיה להכניס לאו דלפני עיור בדבר שפשט היתרו בכל ישראל על פי רבותיהם, ואם יופי הפאה הוא שגרם לו לקבוע שיש בחבישתה איסור תורה - כיצד לא אסר גם להתלבש יפה במלבושי הנשים הרגילים שהרי לא מראית השער היא האסורה אלא ההכשלה.

* (עמ' 22) מה שהארץ לצטט ציטוטים המראים שגילוי שער הראש הוא פריצות, והוא מכלל יופי האשה המרגיל להרהור, וכדו' ~ ברור שכוונתו לומר שהפריצות והנוי אינם מחמת חיבור השערות לראש אלא מחמת מראה השער, ולכן כתב לאסור נוי זה אף בשער תלוש, ומה נעשה שלרעיון זה כלל לא הביא מקור אלא רק 'סברא פשוטה', ותמהני כיצד מסביר את העובדה הפשוטה שהן מתירי חבישת הפאה לא חששו לסברא פשוטה זו, והן אוסרי הפאה לא הביאו סברא זו לחזק את האיסור.

* (עמ' 24) מה שהוסיף שכוונת התורה במצות כיסוי השער היא למעט את היופי המסוים של השער כדי שהיופי לא יגרום למכשול ~ בעל הקונטרס ממאן לקלוט שהיופי כשלעצמו אינו דבר מגונה, ואין גריעות בפאה יפה כלפי בגד יפה - שבזאת מפורש במשנה ובספרות הפוסקים, וכן המנהג, שמותר לאשה להתיפות אף כשיוצאת מביתה, ומה שיש לאסור הוא לבוש או התנהגות חריגים המושכים תשומת לב, וממילא יש להוקיע פאות ארוכות ומתנפנפות וכדו', וכן כתבתי להדיא כמה פעמים בחוברת. בעל החוברת כותב "צנועות" ו"מכובדות" בסימני ציטוט המעידים על לעג ~ הרי לועג הוא להנחיות תקנוני הצניעות המקובלים בציבור החרדי על פי גדולי הדור, שהרי אלו ההגדרות שכתבתי לפאות צנועות ומכובדות, ומעולם לא כתבתי שכל פאות הדור הצעיר הן בכלל הפאות המותרות.

* טען הכותב כנגד מה שהתוכחתי עם הטוענים שכל שהתירו הוא רק בפאות העשויות מקש משא"כ בפאות העשויות משער טבעי אין להתיר, וטען שמעולם לא הכינו פאות מקש, וכל שאמרו הוא שהתירו רק בפאות שנראות כקש ~ אלו דקדוקי עניות, ואני לא כתבתי אלא כנגד הטענה הכתובה באחת החוברות, ואינני אחראי לדעת מהיכן לקחו טעות זו, ומ"מ התשורת ש"י דן בפאות העשויות מצומח.

* מה שהשיג על מש"כ שגם בעבר הפאות היו עשויות לנוי, והשיג שהנוי של פעם איננו מתקרב לנוי שיש היום ~ הנה כבר רש"י (סנהדרין ק"ב). הגדיר "פאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי", ומהיכן שמענו שקו הגבול בין האסור למותר יעבור דוקא בין 90% נוי שהיה פעם לבין 95% נוי הנהוג היום, והרי אנו דנים על העקרון שאֵלו שהתירו לחבוש כמותם - התירו גם בפאות העשויות לנוי, ולא הצריכו שהאשה תשתדל למעט את יופייה, וגם לא הצריכו שתמעט את יופי בגדיה, וגם לא הצריכו שתמעט את יופי כיסוי שערה, ומנין החילוק העקרוני בין הפאות הישנות לפאות המודרניות [כאשר הן בגדי הצניעות, כלומר כשאין מושכות תשומת לב].

* (עמ' 25) מה שפער פיו כנגד מו"ר שליט"א שהוא מגדולי הפוסקים אשר בארץ - הגדיל להחציף, ותחת אשר יכניע את המצאותיו בפני דעת חכמי הדור - הגדיל לסלף ולהתריס; אף שציטט מכמה ספרים שכתבו כמסל"ת על כך שהפאות שהיו בזמן לא היו יפות, אינני מבין מדוע חשב שכל המקומות וכל הפאות שוות, ומ"מ כבר כתבתי שקו הגבול בין האסור למותר אינו עובר בגבול בין פאה יפה ליפה מאד.

* (עמ' 26) השיג שכל שהתירו הוא בפאות שאין בהן הרהור ובכך יישב מדוע גדולי עולם התירו ועודדו את חבישת הפאה ~ כאן הודה שגדולי העולם התירו פאות נאות, אלא שטען שאין נאות כפאות של היום, ושוב ערבב את הגדרות יופי וצניעות, ותלה את האיסור בהרהור שלדעתו נובע מיופי ולא מגורם המשיכה שאינו תלוי דוקא ביופי, וממילא הפך לחוכא ואיטלולא את המנהג להתיר על פי רבותינו מכווני הדור המורים להתיר לכתחילה בפאות דידן כשאין ארוכות ומתנפנפות וכדו'.

* (עמ' 27) הרבה להשיג על מש"כ שמותר להכין פאה משער שלה אף אם היא מותאמת לפנים, והשיג בציטוטים מחכמי הדור האוסרים פאות הדומות ממש לשער ~ ולא ידעתי מדוע התעלם ממה

שהבאתי כמה פעמים את הנחיות בד"צ משמר התורה, שהוסמך ע"י חכמי הדור לקבוע תקנון מחייב, כגון מש"כ 'ובהנחיות בד"צ משמר התורה כתבו שיש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון שביל לבן, צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת ותסרוקות כדרך הנערות, וכן משמעות דברי הגרי"ש אלישיב צוק"ל בשיעורו.

✳ (עמ' 29) מה שחידש שמה שכתבו הפוסקים להתיר כשהפאות ניכרות אינו אמור כשהן ניכרות לטובה כי הנדון אינו מפני 'מראית העין' של איסור אלא מפני ההרהור, ולכן השיג על מש"כ 'כבר העידו רבים שרוב הפאות המצויות ניכרות' ~ ומענין שהתעלם ממה שציטטתי ציטוטים רבים מפוסקים קדמונים ומאחרים שדנו בטענת האוסרים הקדמונים לאיסור חבישת פאה [של ימי קדם] משום איסור מראית העין, וכתבו שאין בזה איסור משום מראית העין כי מורגלים בדרך היתר, או שכתבו שהפאות ניכרות; מ"מ 'מראית העין' המחודשת [כלומר - שאסרו להביט ולהרהר] אינה קשורה להגדרת 'מראית העין' שלזה די שתהא ניכרת, ואף אני לא כתבתי כן, ולא הבנתי מדוע כותב זה מתמיד לתקוף גם דברים שכתבתי בבירור כדבריו.

✳ (עמ' 30) מה שחידש הכותב להמציא חשש שיחשדו את חובשת הפאה כאילו שעה אינו מכוסה וממילא ילמדו ממנה ללכת בגילוי שער ~ חשש זה אינו מקובל להלכה בזמננו שהפאות נפוצות מאד אצל הצנועות ואין לחוש שיחשדוה שמגלה את שעה, ראה מגן גבורים (או"ח ע"ה אלף למגן ח'), דת והלכה (א', להגר"מ שטרנבוך), והוסיף באג"מ (אג"מ אה"ע ב' י"ב) שאם לא ידעו שהיא אשה כשרה ויחשדוה בגילוי שער - הרי לא יבואו ללמוד ממנה, ודומה הדבר למה שמקובל כיום להשתמש בשעון מעורר בשבת אף שפעם היה מקובל לאסור כדי שלא יחשדו שערך את השעון בשבת, ומה שהביא 'מעשה נורא' בחרדית שפעילי ערכים רצו לרושמה לסמינר כי לא זיהו שחבושה בפאה - אינני מבין מה 'מעשה נורא' בזה, אין זו אלא עדות שפעיל ערכים זה אינו מזהה פאה נכרית.

✳ (עמ' 31) מה שציטט את דברי שבט הלוי (הקדמה לחלק ב' אות כ"ה) שהיה פשוט לו שחבישת פאה מודרנית היא בגדר עוברת על דת יהודית שהרי גם הגויות הולכות כך בזה"ז ~ אודה שלא הכרתי את קטע זה, וכלל לא זכיתי להבין את דבריו, שהרי דת יהודית אינו קוד התנהגות שמייחד רק יהודיות ולא גויות, אלא קוד התנהגות המחייב יהודיות על פי דרך הצניעות, ומה בכך שגם גויות מסוימות בוחרות להתנהג כך בחושבן שכך נאה ומכובד יותר, וכי אם גם גויות הגונות תכסנה שערותיהן וזרועותיהן כמקובל בארצות רבות - האם זה יהפוך את הנהגת היהודיות ל'עוברת על דת'? והרי ידוע שהרבה יותר מספר הגויות הערביות המכסות את שערן במטפחת מאשר מספר הגויות המכסות בפאה - וכי מפני זה יהא אסור לחבוש מטפחת? וי"ל דאין זה אלא על דרך המוסר כפי שכתב השבה"ל בתחילת דבריו.

✳ מה שהוסיף ללעוג למש"כ שאין נפ"מ במטרת יצור הפאה כאשר היא נראית על החובשת אותה כצנועה ~ לא הבנתי את מקום הגיחוך, שהרי אין דין 'לשמה' בבגד, ופשוט שיש בגד הנראה כפרוץ על אחת אף שעל אחרת נראה צנוע, לדוגמא - פאה בלונדינית מושכת תשומת לב מרובה כשכושית חובשתה, ואילו אשה בהירה אינה מושכת בה כל כך תשומת לב.

✳ מה שהמשיך ללעוג על מש"כ שאין נפ"מ בכך שהיצרן פרוץ ~ גם לא הבנתי את מקום הלעג, ראה בהערה הקודמת, ומ"מ אותם פרוצים גם מייצרים שמלות וחולצות ושאר פריטי לבוש, ואין מנהג לברר את שמו ואופיו של היצרן, אלא הצנועות בוחרות בגדים המתאימים להן, ואם צריך - עושות תיקונים

נצרכים כדי שהבגד יראה צנוע עליהן, וכן בפאה - הצנועות קונות פאות המתאימות להן, ואם צריך - מקצרות ומסרקות בהתאם למקובל אצל הצנועות.

✳ מה שתקף את מש"כ שמנהג חבישת הפאה הונהג ע"י הצנועות בהוראת רבותיהן, ותקף שמנהג זה היה לחבוש פאות שכיום אין הדרך ללבושן, והפאות ה'צנועות' היום נחשבו כפרוצות בעבר, וממילא אין לחבישתן תוקף מנהג הצנועות ~ דברי נסובו על טענת החוברות שהמנהג החל מהפרוצות, ובקטע זה אין התייחסות לנדון של שינוי המנהג מתקופה לתקופה כי לא זה הנדון שם, ולא ידעתי מדוע כתב זה איננו מבין שגם צורת הלבוש איננה קופאת על שמריה, וכפי שהאופנה משתנה כך גם צורת הלבוש משתנה, ולא תמיד הכיוון הוא למטה, והחוש מעיד שלעיתים מודרני ללבוש בגד ארוך, ולעיתים בגד קצר יותר, וגם בצורות הפאות ישנן תנודות, לעיתים חובשות פאות קצוצות, ולעיתים קארה, ולעיתים ארוך יותר, לעיתים השער מנופח ולעיתים הוא מושכב, וכלל הדבר הוא שמותר לאשה לחבוש פאות המקובלות על הנשים המוחזקות בצניעות במקומה ובתקופתה, וגם הרבנים קובעי התקנונים יודעים כלל זה ואינם קוראים בשם 'פרוצה' לאשה שחובשת פאה שלא היה מקובל לחובשה לפני עשרות שנים, ועובדה ידענא מכיל ראשון מהרב ד. מ. ג. ששאלו את מרן הגרשז"א זצ"ל מדוע התיר לאברך שאשתו תחבוש פאת קוקו אף שחתם על מכתב האוסר פאות אלו - והשיב שאותו אברך אמר לו שמחצית מנשות האברכים בכולל שלו חובשות פאות אלו, ולכן אמר לו שחבישת פאה זו מותרת שם.

✳ (עמ' 32) מה שהשיב על טענתי שאין לקשר בין מחלת הסרטן לבין חבישת פאה ללא בירור על ידי נביא, והשיב ששפת ההשגחה מורה לנו מה רוצים מאתנו ~ לא ידעתי מדוע לשיטתו לא תלה את מחלה נוראה זו בחובשות המטפחות שבד"כ גולשות כלפי מעלה ומגלות את שערן, ובנשים שלכתחילה משאירות כמה אצבעות גלויות, ובאלו שהולכות בחצאיות קצרות מדי, וכדו', ומדוע נתפס דוקא לפאות המכובדות אשר גירוי היצר שבהן הוא פחות מאשר בחצאיות קצרות וכדו'; דבריו מעלים רתיחה לאחר שאחי זצ"ל שהיה מבחירי האברכים בארץ - נפטר ממחלה זו לאחר ששערו נשר, וזאת אף שרעייתו תחי' חדלה לחבוש פאה ועברה למטפחת לפני שנים רבות.

✳ (עמ' 34) בעל הקונטרס שיקר ושם בפי דברים שלא יתכן שאמרתי; ציטטתי את מו"ר שליט"א שהוא מגדולי הפוסקים אשר בארץ שכתב במיוחד לחוברת זו שהמציאות במערב אירופה היתה שגדולי הדור עודדו את השימוש בפאה ככיסוי שער לכתחילה, ובמטפחת ראו כיסוי שער שאינו מכובד, ובעל הקונטרס שיקר וכתב שאמרתי לו שהדברים הוסקו מסברא, ושקר העיד; מו"ר שליט"א ואביו זצ"ל חיו בארצות אלו, חונכו שם, למדו אצל גדולי הדור, וחוו ומסרו במדויק את מה שהיה מקובל, ובעל הקונטרס ממאן בזה.

✳ מה שתקף את מש"כ שלא אסרו על האשה ללבוש בגדים יפים, וכתבתי שהנשים אינן לבושות שק בצאתן לרחוב, ותקף שמעולם לא לבשו שק, ולכן האשימני בתרגילים פסיכולוגיים, וכדו' ~ אכן מעולם לא היה מקובל ללבוש בגדי שק, והשתמשתי בדימוי זה כדי לומר שגם בתקופות קדומות שהקפידו על כיסוי מלא יותר - לא לבשו בגדים מכוערים כדי למעט את היופי.

✳ (עמ' 35) המשיך לתקוף את מה שכתבתי שבמערב אירופה החשיבו את כיסוי המטפחת ככיסוי שאינו מכובד, וטען שאימותינו הקדושות בודאי חבשו מטפחת בד ולא פאה, וכן כל שאר הנשים, ורק גילוי שער נחשב כבזוי וניווול, והניווול נובע מחמת שנחשב כפריצות, ולכן פשוט שפאה הדומה לגילוי צריכה להחשב מבזזה יותר ממטפחת ~ כאן עורר סערה בכוס מים, שאני רק כתבתי שבמערב אירופה כיסו

את שערן בפאה ולא במטפחת, והחשיבוה לא כגילוי אלא ככיסוי, אלא שמקומו בבית, ולא היה מכובד בעיניהם לצאת בכיסוי בד פשוט, ומדוע טוען טענות פילוסופיות כנגד המציאות שהיתה, וגם אם נניח שהנשים שבכל הדורות חבשו מטפחות ולא פאות - אין זה סותר שבתקופה מסוימת על פי רבנים מסוימים המציאות היתה שחבשו בחוץ רק פאות; מ"מ לא טענתי שכיום יש איזושהי בעיה לחבוש מטפחת כך שיאלץ לשפוך קיטונות של בוז.

* הוסיף להשתלח בי ולייחס לי מטרה זדונית לצייר את חובשת המטפחת כפרימיטיבית שאינה מצליחה בחינוך הילדים ובשלוש הבית, והשיב שהוא מכיר נשים צנועות רבות שמצליחות בכל ללא הפאה ~ ולא ידעתי מדוע התעלם מכך שכתבתי כמה פעמים שמטפחת נחשבת כיסוי שער לגיטימי, וכתבתי בשם כמה פוסקים שאוחזים שמטפחת עדיפה על פאה, אלא שעוררתי שלעתיים נכשלים בה בגילוי שער לאחר שמתרוממת, ושלעתיים חבישת מטפחת גורמת לבעיות בשלוש הבית אם אין הסכמה בין בני הזוג, ושלעתיים חבישת המטפחת מלווה בשידור תחושת מסכנות העוברת לבנותיה וגורמת להן לפרוץ ולחבוש את הגרועות שבפאות רק כדי שלא להדמות לאמא שלה שביעיניה היא מסכנה, ולא עלה על דעתי לכתוב שחבישת מטפחת היא מתכון לכשלון.

* (עמ' 36) הוסיף לתקוף את מש"כ שבין חרדי גרמניה הפאה היתה כיסוי מועדף על מטפחת וסמל הצניעות, ותקף שאף שבמציאות שהיתה שנשים רבות גילו שערן - הרבנים עודדו לחבוש פאות [כאן הודה שכך היתה המציאות] אולם היכן מצאנו שעודדו שלא לחבוש מטפחות ~ ושוב לא ידעתי מה מקום לתקוף, וכי כתבתי שלא לחבוש מטפחת, בס"ה תיארת מציאות ששמעתי ממו"ר שליט"א שגדל וחונך במציאות זו - שהפאה לא היתה היתר בדיעבד אלא לכתחילה.

* (עמ' 37) מה שהוסיף לתקוף את מש"כ שבאירופה לא היתה מציאות שאשה 'תחמיר' לחבוש מטפחת, ותקף שהמרכאות מעידות שכוונתי שאין במטפחת יתרון הלכתי, וטען שזה סילוף כי תמיד פאה היתה שאלה הלכתית ואילו מטפחת היתה גלאט ~ אף שכוונתי היתה שונה במרכאות אלו, אולם גם לדבריו לא הבנתי כיצד נעלם ממנו מ"ב מפורש שהובא בחוברת שנתן יתרון מוחלט לפאה על מטפחת - שאת היתר הפאה תלה במנהג המקומות, ואילו חבישת מטפחת ללא רדיד החשיב כעוברת על דת יהודית.

* (עמ' 38) מה שהביא מכתבים מגדולי הפוסקים המשבחים את המחליפות פאותיהן למטפחות צריך תלמוד, שהרי ידוע שאותם רבנים עצמם הורו ומורים הלכה למעשה להמשיך לחבוש פאות צנועות, והוראה זו אינה רק לרבים באמצעות שואליהם מנהלי הסמינרים, אלא אף לבנותיהן וכלותיהן ונכדותיהן, ואת זאת ידענו גם משאלות ששאלתי ישירות, וכן מידיעה ברורה מכלי ראשון מבני ביתם וכדו', וכנראה שללא שימוש חכמים עמוק לא ניתן להסיק מסקנות מקטעי מכתבים ושמועות, ופשוט שההוראה שמורים למעשה לדור היא הקובעת.

* (עמ' 39) מה שפיקפק על מש"כ שחובשות הפאה התרבו בעקבות לחץ גדולי הדור, ושאל מנין לי שהם לחצו ועודדו לחבוש פאה, וממילא הסיק שכל זה פרי דמיוני וחלומותי, ומ"מ כתב שאין להביא ראיה מהנהגת נשות הרבנים באירופה ~ שוב חולק הוא על מו"ר שליט"א שהוא ואביו חיו בתקופה זו שם, והיו ברי דעת, וגם שימשו את גדולי הדור שם כדי לדעת מה הלך הרוח אצל הרבנים, וכל שהבאתי ראיה הוא שגדולי הדור דאז לא ראו בפאה את שיא הפריצות כפי שבעלי החבורות מנסים לתאר; מה שפקפק בעדותו של הרב ש"ך על אשתו של החפץ חיים - זכותו תגן עליו, ועדות זו נאמרה כהוראה למעשה לאביו של ידידי רא"ט כפי שכתבתי בחוברת.

✳ (עמ' 40) מה שסיפר סיפור על פעילי ערכים שהחליטו שלא לומר לבעלות תשובה שיכולות לחבוש פאות כי הן סולדות מכך, והוסיף לפרש שהן הלא יודעות שגדולי ישראל מורים שמטפחות עדיפות, ושכך רואים בציורים שהאם היהודיה מכסה ראשה במטפחת, ושפאה היא פזילה לרחוב ~ גם אם התאוריה נכונה אולם דעת התורה אינה מצויה אצל בעלות התשובה, ובפרט לא בסמינרים, ויעידו על כך הרבנים די בכל אתר המתמודדים עם שטויותיהן של בעלות התשובה שכלל אין להן מושגים אמיתיים בדברים שבקדושה, וממציאות 'הלכות' מדעתן הצרה כפי ראות עיניהן, ומזלזלות במסורת ישראל.

✳ (עמ' 41) מה שהמציא שעיקר היתר הפאה מבוסס על רצוננו לשמור על בעלה, ותקף שזהו שקר כי הרי בד"כ לא בעלה זוכה לראותה בפאה אלא זרים ~ יש לדחות שטעם זה נכתב על ידי הרב משא"ש שהתיר חבישת הפאות אפילו במקום שאין נוהגים בזה כדי להוות שמירה לבעלה, אך במקום שחבישת פאה צנועה נהוגה - אין צורך בטעם זה כשם שאין צורך בטעם זה כדי להתיר לה לענוד עגילים. מה שהמשיך וטען שטעם זה כחו יפה לאברכים אך לא לבחורים שאין להם פת בסלם ונסיגותיהם רבים מחמת חובשות הפאה ~ לא ידעתי מדוע אינו מבכה את נסיגותיהם של הבחורים מחמת הרווקות ששערן הגלוי יפה, ומחמת לובשות מלבושי הכבוד והתכשיטין ששערן מכוסה במטפחת, וכיצד החליט שולל הפאה בחורים אלו לא היו צריכים לשמור על עיניהם ומחשבתם, הרי גם בזמן הגמרא שלטענת התוקף חבישת הפאה לא היתה מצויה - עדיין הזהירו על שמירת העיניים, ובקידושין (כ"ט:) אמרו "אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך".

✳ (עמ' 42) מה שתקף את אשר כתבתי שבמקרים רבים חובשות המטפחת אינן מצליחות להקנות את הנהגתן לבתן, וכשהבת פורצת - אין לזה גבולות, משא"כ החובשות פאות צנועות על פי רוב מצליחות להנחיל זאת לבנותיהן, וטען שעיון באלבומי משפחה יוכיחו שיש גם חובשות פאה שבנותיהן חובשות פאה ארוכה יותר, משא"כ לגבי חובשות המטפחת, ועוד כתב שרבות הן חובשות המטפחת הגאות בהנהגתן ומנחילות זאת לבנותיהן ~ על זאת יש לנו לומר פוק חזי, ובד"כ המציאות איננה כך, שאל אשתך ותגדך מה קורה באגף הנשים בחתונות - לאיזו קבוצה משתייכות בד"כ חובשות הפאות הארוכות.

✳ (עמ' 43) מה שהזדעזע ממ"ש שכשמתירים לחבוש פאות צנועות יש סיכוי שגם אם הבת תחבוש פאה ארוכה - יש סיכוי שלאחר כמה שנים תחליף לפאה צנועה משא"כ כשכלל אין מחנכים להיתר בגבולות אין להניח שביום מן הימים הבת תחליט להתלבש בצניעות, והזדעזע כי דימה לקרוא כאן לגיטימציה לפריצות במשך כמה שנים ~ אין כאן לגיטימציה אלא ראיית המציאות שאינה בשליטתנו, שהעובדות הן שכל צעירות בפעמים רבות חובשות פאות ארוכות, וגם במקרים שאמן חבשה מטפחת, והמציאות מוכיחה שלאחר שהן מתבגרות התאווה לפרוץ נחלשת, ואזי יש סיכוי סביר שהבת תחבוש פאה צנועה כמו שראתה אצל אמה שלה, משא"כ בבת שמאסה במראה המטפחת - הסיכוי קלוש ביותר שלאחר זמן לגמרי תוותר על פאתה הארוכה לטובת מטפחת.

✳ מה שהעיר שכשהתייחסתי לפריעת ראש דאורייתא יחסתי זאת למשנה, והעיר שמבואר בגמרא שדוגמת המשנה מיירי בפריעת ראש דרבנן, כלומר שכשיוצאת בקלתה לרה"ר ~ יפה העיר, אולם אין כאן טעות בהבנת הגמרא אלא רק קיצור לשון, והיה לי לכתוב שדיני דת יהודית נלמדים מ'מצא בה

ערות דבר' - שהיא עשיית פעולות שגורמות לחוסר נשיאת חן בעיני מחמת היותה חריגה לרעה משאר הנשים הכשרות, ובעוד שמן התורה יכלו ללמוד רק על היוצאת בגילוי ראש גמור - אך רבן הרחיבו זאת גם לגילוי שאינו גמור.

✳ (עמ' 44) מה שהרבה לטעון שהפאה המוזכרת בחז"ל מיירי דוקא בקוצת שער המעורבת עם שערותיה, וממילא בודאי שלא יצאו בה לרה"ר, וממילא אין להתחשב בכל הוכחותי מחז"ל שיצאו בפאה גלויה לרה"ר ~ מגוחך לייחס לי שהכרעתי בין גדולי עולם שלמדו בחז"ל כמו השיטה המיוצגת על ידי המשיג, ובשום מקום בחוברת לא כתבתי שמוכח מחז"ל שמותר לצאת בפאה גלויה לרה"ר, אלא רק הדגשתי שבכל דברי חז"ל אין שום משמעות שאסרו לצאת לרה"ר בקישוט הנראה כשער, ואף הדגשתי שלענ"ד גם כוונת שלטי הגיבורים לא היתה שהפאה היא כיסוי על כל שערותיה, ומ"מ מה שכן ניתן להוכיח מחז"ל הוא שגם הפאה בזמנם היתה עשויה לנוי ודמתה מאד לשערותיה, ועוד מאחר שהבעל אינו יכול למחות באשתו העומדת לגלח את שיערה כי "אפשר בפאה נכרית" - לכן סביר לומר שהפאה כיסתה את כל שערותיה, ואת לשונות חלק מהראשונים שהפאה היא כיסוי חלקי ישיבנו דהוא אליבא דסוגיא דערכין שמיירי בפאה המהווה כחלק מהגוף, אולם אין זה סותר שהיו גם פאות העשויות לנוי של כל השערות, ולא הבנתי כיצד כותב הקונטרס משים עצמו כמכריע בין גדולי עולם שציידו להתיר חבישת פאה גלויה ברה"ר, וכך מורים גדולי הדור לכתחילה, ואם היה מיישב את המנהג באופן שונה - ניחא, אולם רק לזרות חול בעיני הנוהגים להתיר ולכנותם כפרוצים - לא יעשה כן. מ"מ חלק מלשונות הקדמונים אינן מחלקות שהפאה היא רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרונאי גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פיאה נוכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה יפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", ברש"י (סנהדרין ק"ב, הובא בכס"מ ע"ד י"ב) הגדיר "פיאה נכרית" - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי, וכן מעיד פירש"י בשבת (ס"ד): "צוברתה על שיערה" ולא אמר שמיירי כששערן דליל [וממילא אין סיבה לפרש את דברי רש"י "פיאה נכרית" - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שיערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" - שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותו תחת המטפחת, אלא כוונתו שתראה בעלת שער נאה], וגם לשונות רש"י "גדיל של שערות שעושין לנוי", ופיה"מ "כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער" - מעידות שמדובר בכיסוי המיועד להוסיף יופי ולא רק לכסות מום, שהיה מיועד לחבישה רק דרך עראי כשיוצאות לרה"ר [ובפרט לפי גירסת הרב קפאח "כעין נרתיק מדביקין בו שער נאה מאד, ולובשות אותו על הראש באופן זמני להתקפות בשער", כלומר שלא גרס 'נאה והרבה' - שבעלי החוברות פירשו שפאה זו מיועדת לכסות שני סוגי מומים: 'נאה' - לכסות שער לבן, 'והרבה' - לכסות שער דליל, אך לגירסת הרב קפאח 'נאה מאד' - אין מקום לפירושם, אלא הפאה מיועדת להוסיף יופי].

הערות על קונטרס השטנה ללא שם

תאריך: יום חמישי ט"ז חשוון תשס"ט

הנדון: דברי השקר שהפצת עלי.

לתדהמתי גיליתי את קונטרסך מונח בביהמ"ד ברכסים - קונטרס המלא וגדוש בדברי שקר עלי, בהוצאת שם רע, לשון הרע ורכילות, בהפצת קונטרס זה עברת על ארור מכה רעהו בסתר, ואינני יודע כיצד תוכל לחזור על זאת בתשובה. אילו היית כותב קונטרס בו היתה תורתך החרשת, אולם כיצד לא תבוש לצטט ממני ציטוטים חלקיים ושקריים ולתקוף אותם. אילו מעט הגינות היתה בך הרי היית שולח לי את החומר שלך לפני הפרסום, כפי שעשיתי אני לר"א ליפשיץ, ולבי"ד של הגר"ע יוסף שליט"א, ולמח"ס "דבר השם" ששלחתי להם את החומר שלי לפני פרסומו כדי לקבל תגובה אשר או שתאפשר להם להסביר את עצמם או לחזור בהם; אמנם אתה בחרת להתעלם מכללי ההגינות הבסיסית ומכללי שמירת הלשון, והפצת דברי שקר ללא אפשרות לתקן את דבריך כי אינך יודע מי קראם; קונטרסך מלא דברי זלזול וליצנות, ואשתדל שלא להגרר אחר סגנון המרתח, והמבייש את כל מי אשר בשם ת"ח יקרא.

א. "בקונטרס זה יצא לחדש היתר" לא באתי לחדש היתר אלא להסביר את אשר נוהגות בו כמעט כל הנשים הצנועות האשכנזיות לא כ"היתר" אלא ככיסוי לכתחילה, כמנהג אמותיהן ורבותיהן.

ב. "מגמת החוברת להמציא דרך סוחפת לבנות ספרד" לא המצאתי דרך, אלא כשבאו לארץ בנות ספרד - כמעט כולן הסירו את המטפחת, ורק בזכות האשכנזים וחינוכם - חלקן החזירו את כיסוי השער, ובעקבות התעמולה מדמים שהפאה היא דבר חדש הבא מהפרוצות - דבר שהוא שקר גמור, וכן הורו ובאו פוסקים ספרדים רבים לבנות ספרד, וכן ממשיכים להורות גם היום שחבישת הפאה מותרת [אלא שחלקם אמרו שהמטפחת עדיפה].

ג. "בני ספרד היו מחמירים" - רוב רובן הסירו את המטפחת בארץ, וממילא בטל מנהגן, ובדברים הקשורים לצניעות לא יעלה על הדעת שיהיה מותר לנהוג אחרת ממה שנהוג באותו מקום באותה תקופה שהרי לבישת שאל ברכסים מושכת תשומת לב כפי שחבישת פאה בתימן היתה מושכת תשומת לב, והרי צניעות תלויה לא בכיסוי אלא בחוסר משיכת תשומת לב, וכ"כ במהר"ם אלשקר שכיסוי השער תלוי במנהג המקום גם לקולא.

ד. "כתב להדיא שאין צורך ואולי אף אסור להחמיר ללכת עם מטפחת" - שקר, שהרי בסך הכל הצבעתי על העובדה שבדרך כלל המטפחת גולשת, ושנחלקו אם מקיימים בה את מנהג הרדיד ושבעמים רבות חובשות המטפחת אינן מקפידות להראות בצורה מכובדת אלא מוזנחת, אולם אם המטפחת אינה גולשת ומקפידים שלא להיות מוזנחים - מה הבעיה, וכן כתבתי שמותר ללכת במטפחת אף שאין לה רדיד מאחר וכך מנהג נשים צנועות רבות, ודוקא כתבתי בשם מרנן הגריש"א זצוק"ל והגרשז"א זצ"ל שהעדיפו את המטפחת על הפאה [כמנהג ירושלים].

ה. "רבנים אנשי שם אמרו שאין צורך לכתוב מאמרי תגובה והחוברת אינה ראויה לתגובה" - זה מביא לידי גיחוך מר שהרי אין להם מה לענות חוץ מאשר טענותיהם הרדודות שמאות פוסקים אסרו, ושהפאה מביאה לידי הרהור, ולחזור על הטענות בדבר כוונת שליטי הגבורים, וכדו', וכותב אני זאת לאחר שעברתי על תשובותיהם של...

- ו. "הכותב רואה בשתיקתם הודאה לכן ראינו צורך לכתוב תגובות" - תגובות מהסגנון שלך קבלתי גם קבלתי, כפי שקבלתי טלפונים אנונימיים מאימיים דלא מעלי, ובכל זאת החשבתי שלא הגיבו על דברי כי כוונתי היתה לתגובה שיש בה ניתוח עמוק של החומר ולא לרדידות ושקרים.
- ז. "מה שכתב שמנהג שבנות ישראל פתחו מגדר הצניעות יהפוך להיות בגדרי דת יהודית - אין בזה שום הגיון" - כוונתי היתה שכדי להחשיב אשה כעוברת על דת צריכה היא לנהוג בהנהגה הנחשבת כאינה מקובלת על הצנועות של דורה, והנהגה המקובלת על הצנועות של דורה אין הופכת אותה לעוברת על דת אף אם בזמן חז"ל לא נהגו בה, וכן המנהג הרווח ללבוש פרטי לבוש אף שברור שבימי חז"ל הלוּבשת אותם היתה נחשבת כעוברת על דת בהיותה חריגה לגריעותא בצבע ובגיזרה.
- ח. "לדעת רוב האחרונים שפאה נחשבת כפרועת ראש לא נהפך לדת יהודית" - מנהג אשכנז על פי גדוליהם הוא שלא לחוש לדעות אלו, וכך היה כיסוי השער היחיד שנהגו בו במערב אירופה, עד שהביטוי "שייטעל יידענע" [יהודיה של פאה] הפך לשם נרדף למי שמדקדקת במצוות, וממילא לומר שמי שחבשה פאה באירופה נחשבת עוברת על דת אינו נכון אף אילו התאוריה שלכם שהפאה הותרה בדיעבד כדי שלא תלכנה בגילוי שער היתה נכונה, אולם לאחר שזה היה כיסוי השער של המדקדקות - אי אפשר לכוונת אותה "עוברת על דת".
- ט. "לפי דעתו יוצא שאם יקלו גם בשאר דברים שאסורים משום דת יהודית פקע דין דת יהודית בזה... רח"ל מהאי דעתא" - נזהרתי מלקבוע בזה מסמרות מאחר ואיני יודע מה יקבעו גדולי הדור אז, ומ"מ "איסור חבישת פאה" אינו מתקנות דת יהודית וממילא אין בדיון זה חשיבות כלפי הנדון העקרוני דידן, ומ"מ ברור שהחובשת פאה במקום שהדבר נהוג אצל הצנועות אינה נחשבת עוברת על דת.
- י. "ההיתר רק לסומכים על המתירים במקום שנהגו מוכיח שהאסורים אסורים גם במקום שהתירו" - דיוק זה אינו נכון, והפמ"ג והמ"ב לא התכוונו אליו, והמעייין במקורות יראה שאין מקור להוציא דבר זה מדבריהם.
- יא. "יסוד החוברת הוא בניגוד לדעת המשנ"ב, והגרנ"ק שליט"א והגרנ"ק שליט"א והגריש"א צוק"ל" - דמגויה זו מביאה לידי בכי, שהרי אשת הח"ח חבשה פאה כעדותו של הרב שך זצ"ל, וכן מורים ובאים שהפאה מותרת כל שאר הרבנים שציטטת.
- יב. "דבר שלדעת רוב האחרונים ז"ל אינו בגדר צניעות יהפוך למנהג הצנועות? אכן כן, שהרי "פריצות" היא חריגה מהמקובל אצל הצנועות, וכשהדבר מקובל אצלן אינו בגדר פריצות אף אם בחלק אחר של העולם או בתקופה אחרת הדבר לא היה מקובל וראו לנכון לזעוק כנגדו לא כי הוא גילוי אלא כי אינו מקובל וממילא מושך תשומת לב.
- יג. "אין צורך לחפש פוסקים לחסות בצילם" אילו הייתי כותב שאין צורך ברבנים אלא קבלו את דעתי - ניחא, אולם הדגשתי וחזרתי והדגשתי שכל הפוסקים במערב אירופה ובארה"ב, וכמעט כל הפוסקים האשכנזים בארץ מתירים הלכה למעשה.
- יד. "כל האוסרים אסרו אף כשנתפשט המנהג" - פוסקים אלו קיימים רק בדמיון, ואי אפשר להמציא פוסקים על סמך דיוק במשנה ברורה או בחוט שני, שהרי מקורות הדין גלויים בפני כל אחד, ולא מצאתי אף פוסק קדמון שיאסור חבישת פאה במקום שזהו כיסוי השער המקובל על הצנועות [פרט לתשורת ש"י, אתייחס בהמשך], ומה שהמ"ב כתב שיש לסמוך על המתירים ולא כתב שדעת עצמו להתיר - הרגיל בלשונו יודע שדרכו שכשהוא כותב דין שאין לו בו דעה עצמית - הוא כותבו בשם אומרו.

טו. "ואשרי מי שמדקדקת בצניעותה לכסות את ראשה על ידי מטפחת" אין לי התנגדות למשפטים אלו ואף כתבתי כן בשם הגריש"א והגרשז"א, אלא שאין בזה כדי לאסור את הפאה על מי שאינה מעוניינת לדקדק בזה, ואילו בהנהגה למעשה מרן הגרנ"ק שליט"א מורה ובא שתחבושנה פאה, וכן חיתן את כל בנותיו בפאה, כי הבין שאין להכניס אשה צעירה למערבולת רגשות להיות שונה מחברותיה אף אם הרבנית תח' נוהגת כמנהג ירושלים.

טז. "סותר את דברי עצמו שהוא מודה שאסור לה ללבוש דבר המבליט ואילו לחילונים הפאה גורמת משיכה של עבירה" - אין לזה חשיבות לעצם הדיון שהרי מותר לאשה ללבוש מה שנהוג אצל הצנועות אף אילו הגויים והחילונים מביטים בה, אולם ראה כיצד שוב סילפת את דברי שהרי אני כתבתי שהחילונים מתלוננים שחובשות הפאה הן יפות וכוונתי לא היתה שחובשות הפאה גורמות להם גירוי יצר, שהרי מגוחך הדבר שהם שרגילים בצפיה בנשים פרוצות - כיצד יתכן שחבישת פאה תגרה אותם, אלא כוונתי היתה שמה שהם מתריסים כנגדנו הוא לפי הבנתם העקומה בתורת משה בחושבם שהתורה אוסרת על האשה להיות יפה וטעו לחשוב שדיני הצניעות מיועדים למעט את היופי - הם מתריסים כיצד נשותינו מטופחות, אולם מאחר ואנו יודעים שאין כוונת התורה למעט ביופי האשה כפי דעתם העקומה אלא רק שלא יהיה זה יופי מושך - אנו יודעים שאין בזה סתירה, ואדרבה פאה מוסיפה למכובדות.

יז. "גדולי הפוסקים צועקים שאין זה כיסוי כלל והוא אומר שהיא מכסה יותר, וכ"כ בבאר שבע ובמ"ב" - לא אמרתי שלא היו פוסקים שאסרו לקרוא ק"ש כנגד פאה אולם עם ישראל חי עם מנהגים, והמנהג הרווח גם אצל מתנגדי הפאות המודרניים הוא שלא לחוש לזה אלא קוראים ק"ש מול פאות, ואפילו ביביע אומר הסכים לזה, וממילא מקובל אצלנו להחשיב את הפאה ככיסוי, אלא שיש לדון אם הוא צנוע או לאו, ודיברתי לפי מנהגנו שהפאה נחשבת כיסוי מלא, ואילו רוב רובן של המטפחות הן גולשות ושער ראשה מתגלה [אינני זוכר כרגע לאיזו ראייה מהבאר שבע שפאה איננה כיסוי אתה מתכוון, ואינני בטוח שיש ראייה כזו].

יח. "כל גדולי הדור צועקים את הטענה הנ"ל" - חוץ מאשר ביביע אומר אינני מכיר מישהו מגדולי הדור שיטען שבת שתתרגל לראות אמא במטפחת תמשיך את מסורת הצניעות, ובת שתראה אמא בפאה תחבוש פאה שאינה צנועה, וגם הדברים באופן כללי אינם נכונים, וברור שיש יוצאות מן הכלל, ומי שקצת מכיר את המציאות יודע שמטפחת מעידה בפעמים רבות על הזנחה, בפרט אצל בעלות תשובה שהחדירו למוחן שיופי הוא חסרון, ה' ירחם על בעליהן המסכנים שנתקלים בכל כך הרבה נשים יפות וכשחוזרים הביתה ממתנה להם אשה מוזנחת, ובת של אשה זו בדרך כלל איננה נראית כמו אמא שלה [הייתי בשבע ברכות ששתי המחנות חבשו מטפחות, וכמעט כל בנותיהן חבשו פאות ארוכות], וצריך להבין שבלתי ניתן לחנך בת שכל הפאות אסורות, ועם זאת להשפיע עליה שאם היא תפרוץ ותחבוש פאה הרי שהיא תהיה חייבת לחבוש פאה צנועה - זה לא עובד, וברור שיש יוצאות מן הכלל שאמא שלהן מוזנחת והבת צנועה; וכמו כן לא אמרתי שכל בת שאמא שלה חובשת פאה צנועה בהכרח הבת גם תהיה צנועה, אולם לפחות הדבר בגדר אפשרי לחנכה לכך; ומה שהקשית שהסתא לא חבשה את אותה הפאה שחבשה נכדתה - אודה ואבוש שתופעה מצויה היא שצעירות חובשות פאות שאינן צנועות אולם המשפט הנ"ל נכון גם לגבי חובשות המטפחות שמרבית נכדותיהן חובשות פאות של צעירות. מה שכתבת בהערה בשם האדמו"ר מגור והרב שטרנבוך נכון ביותר גם לגבי חובשות המטפחת שנכדותיהן חובשות פאות מודרניות; שוב שיקרת שייחסת לי בהערה

כאילו שהתרת את כל הפאות הארוכות; מה שכתבת שהרב שטרנבוך אסר פאות משער טבעי - אין ספרו מצוי אצלי כדי לוודא שאינך משקר גם בזאת אולם גם אם כך כתוב שם הרי שהדברים אינם יכולים להיות כפשוטם שהרי כמעט כל הפאות עד המצאת השער הסינתטי היו משער טבעי באין פוצה פה ומצפצף, וכך גם היו הפאות שבימי חז"ל ומדוע שיאסרו, אלא כוונתו שכאשר מראה הפאה דומה ביותר לשער טבעי אין להתיר - ובזאת גם אני כתבתי כמותו.

ט. מה שכתבת שאינך מבין מנין שאבתי את המידע על מנהגי הגויות - להוי ידוע לך שכל סעיף זה ממו"ר הגר"י ברנדייס שליט"א רבה של קהילת רכסים, כפי שרוב המידע שבחוברת זו הוא ממנו, וחופן מזה הערתך מעידה שאתה מייחס לי שהתרת חבישת פאה שאינה צנועה, וכן כתבת להדיא בהמשך - הנה שוב שקר שהרי לאורך כל החוברת מודגש שכל ההיתר מיירי רק כלפי הפאות הצנועות, ואילו הפאות שאינן צנועות אסורות.

כ. להוי ידוע לך שכל הפאות שנהגו בהן רבניות ישראל במשך מאה השנים האחרונות היו "קאסטם" כי פירוש "קאסטם" הוא פאה שמיצרת בעיקר בעבודת יד ומותאמת במדויק לראש [\[ובארץ התגלגל המושג לפאה יוקרתית\]](#), אלא שיש כיום אפשרויות ליצר את הפאה בדרגות שונות של פטנטים המקנים לפאה מראה הדומה ככל האפשר לשער טבעי הן על ידי צבע הרשת והשביל, והן על ידי כיוון צמיחת השערות, והן על ידי השטחת הצמיחה, וכמובן שמחיר הפאה בהתאם לשכלולה; ההוראה המקובלת היום אצל גדולי הדור היא שלא להתיר פאת קאסטם משוכללת שאי אפשר להבדיל בינה לבין השער, וחלקם מתיירים קאסטם שפחות דומה לשער הטבעי הקרוי "סמי קאסטם" והמיוצר משער פחות משובח ושעובר תהליך הלבנה וצביעה, ויותר אחוזים ממנו מיוצרים במכונה ולא בעבודת יד, ונכון שצניעות אינה עומדת בראש מעייניו של היצרן אולם אין זה בהכרח שכל סוג פאה שמיצר הוא פרוץ שהרי הפאות מיוצרות עבור מגוון נרחב של שימושים; ועוד להוי ידוע לך שניתן לחתוך ולעצב פאה כך שהמראה המקורי ישתנה לגמרי, ובהחלט ניתן להגיע לצניעות גם בחבישת פאה מודרנית, אלא שקבעת לך למטרה לקטרג ולא לסנגר ולכן לא נחתת לידיעות פשוטות אלו.

כא. מש"כ עפ"י המאירי שהעוברת על דת יהודית מגנה את בעלה - לא הבנתי את חילוקך בין גנות של צניעות לגנות של בעלה - הרי בעל שאשתו נחשבת שאינה צנועה הרי מתגנה בכך, כפי שאמרו חכמים "בת דומה" על שם גנות אמה.

כב. "אין קשר להרגשת הבעל" לא כתבתי זאת כודאי אלא שיתכן לומר כך, ולא מצאתי בינתיים לזה פירכא, וגם אתה לא מצאת לזה פירכא, אולם אין לכך כל קשר להיתר הפאה היום שאינו תלוי בפשט זה או אחר בדת יהודית, אלא העיקר שכך נהגו בכלל קהילות אשכנז על פי רבותיהן, וכן נהוג אצלנו.

כג. מה שכתבת שבשו"ע מבואר שחייב לגרשה אפילו אם רוצה לקיימה - הוא שקר, דאף שבשו"ע שכתב "ואם רצה לקיים אותה אח"כ, אין כופין אותו להוציאה" יצא מהדין הקודם שאין לו עדים, ובשטחיות היה ניתן ללמוד שכשיש לו עדים חייב לגרשה, אולם פשוט שאין הדיוק נכון אלא היא מילתא באפי נפשה, וכ"כ הח"מ שם, וכן המנהג הרווח אצל הדיינים שבית דין אינו כופה בעל לגרש אשה העוברת על דת כאשר הבעל אינו מעונין לגרשה.

כד. "אין שום קשר לכאן" קשור גם קשור, שהרי ההבנה שאין להחשיבה כפרוצה נובעת מכך שאין היא גרועה משאר הנשים, וממילא אינה מוגדרת "עוברת על דת", וניתן להבין זאת אם נקבל שהנהגות הצניעות

המחייבות מותנות בתקופה ובמקום, כדכתבתי, והטעות שלך היא שאתה מפרש את המושג "דת יהודית" כמושג חיובי שצריך לעשותו, וממילא מפרש אתה שיש כאן אוסף תקנות, והאמת היא שהוא אינו מושג חיובי אלא מושג שלילי "העוברת על דת יהודית" - שיש לאשה להזהר שלא לעבור על הנהגות הנשים הצנועות, וממילא הכל מובן שכאשר אינה עוברת הרי אינו מגרשה.

כה. תינוי צערו של הגרשז"א זצ"ל אינו ענין לחוברת הלכתית המבארת את מנהגן של הנשים שנהגו לחבוש פאה על פי רבותיהן שלא הצטערו על כך כלל אלא עודדו את המנהג ואת נשותיהן לחבוש פאה, ובשום מקום לא כתבתי שרוח כל החכמים נוחה ממנהג זה, ואת דעתו ההלכתית של הגרשז"א ידענו גם ידענו שלא היתה כפי שבנו הגר"ש שליט"א מעיד בשמו, ונאמנים עלי הרב גנס והרב עזריאל אויערבאך, וכמה מיידיי שלמדו אצלו, ובנותיו אשת חבר הרבניות גולדברג טרגר ובורודיאנסקי תחי', ואחייניתו הרבנית שפירא שגדלה בביתו כיתומה והוא השיא אותה בפאה, ודעתו המבוארת בספר החדש חכו ממתקים.

כו. "על כן אני אומר בבטחה כל מה שהמציא בשם גאוני אירופה לא היה ולא נברא ואפילו לא משל" אם בבטחות שלך טעית כל כך בגדול - על ספיקות שלך על אחת כמה וכמה, כל המידע שכתבתי כאן נאמר לי עשרות פעמים על ידי מו"ר שליט"א, אשר גדל במערב אירופה בימים ההם ובזמן הזה, אביו ורבו [הגר"מ סולוויצ'ק זצ"ל] למדו בליטא, אשתו למדה בגייטסהד ואחותו גרה באנטוורפן וקרוביו גרים בצרפת, ואת מנהגי גרמניה מכיר גם מכיר - כך שמפת מערב אירופה מכוסה על ידי ועל ידי משפחתו הקרובה, כל מה שכתבתי הוא אמת לאמיתה, וכן שמעתי שכתב בספר מנהגי אשכנז שהפאה אצל החרדיות בגרמניה היתה חק ולא יעבור; הסיבה שאין על זה שום תשובה כתובה הוא כי לא היה בזה שום צורך [כפי שהיום אין יותר תשובות על הכשר מצות המכונה - שהפכו להיתר רווח, למרות שלפני כמה עשרות שנים היו מאבקים על כשרותן, ואין יותר תשובות על היתר החצילים למרות שבזמן הב"י רבים פקפקו להחשיבים ערלה] - הנושא כלל לא היה בוער כפי שעשית ממנו אלא הנהגת חבישת הפאה היתה ההנהגה היחידה אצל הקהילות החרדיות, וכלל לא ראו בה "היתר" אלא לכתחילה שבלכתחילה, ואצ"ל שהחובשת פאה לא נחשבה עוברת על דת, ואדרבה הביטוי "יהודיה של פאה" ביטא משהו מעין "חזונאישניקית" של היום כי חבישת הפאה היתה כרוכה במסירות לגבי קציצת השער שתחת הפאה, ולגבי המחיר האדיר שעלתה פאה אז [מקביל לכעשרים אלף שקלים של היום], את שמותיהם של טיפה מן הים של רבנים ידועי שם שנשותיהם חבשו פאה ציטטתי בחוברת, וכיצד כתבת לציבור שלא הזכרתי שמות כאשר פעמים כתבתי רשימה קטנה מתוך מאות הרבנים שהתאימו להגדרה זו.

כז. "המטפחת היתה כיסוי שאינו מכובד" - אכן כך היתה המציאות, והמטפחת היתה סמל הצניעות רק במקומות שאכן היתה כיסוי השער הרווח, כגון בארצות המזרח, אבל לא במערב אירופה ששם כלל לא עלה על הדעת שאשה תצא במטפחת לרחוב.

כח. "ההבדל בין להתיר בדיעבד לבין לעודד" - כמובן שיש הבדל, אולם באירופה עודדו וגם עודדו ולא רק "התירו בדיעבד וסמכו על המתירים", ולא שימשת גדולי ישראל שבאו ממערב אירופה ובקיאים בזה.

כט. "כותב החוברת הוציא לעז על המטפחת" - כל שכתבתי הוא שדרך המטפחת לגלוש, ושיש שכתבו [כגון המשנה ברורה שצטטת] שלא מקיימים בה את תקנת הרדיד, וציינתי שבאירופה המטפחת היתה נחשבת כיסוי שאינו מכובד, ובשום מקום לא כתבתי שמי שמכסה את שיערה במטפחת שאינה גולשת היא פרוצה,

אלא אדרבה כתבתי שמאחר והשימוש במטפחת נפוץ גם אצל הצנועות לכן הרשות ביד כל אחת לחבוש מטפחת אף שלדעת המ"ב לא מקיימים בזה את תקנת הרד"ק - והיכן הלעז והמומים.

ל. "בא לחלוק על גדולי הפוסקים מסברא תלושה ודחיה שהמציא" לא אני חלקתי על כל גדולי הפוסקים אלא כך הוא המנהג הרווח שלא לחוש לדעתם, ואתה הוא המוציא לעז על אלפי נשים צנועות, ובהן נשות גאונים ויראים; ובאשר לסברא התלושה - אדרבה הסבר נא לי אתה הגדרה אחרת לפריצות חוץ מאשר פעולה המיועדת למשיכת תשומת לב הגברים, או שמא אתה סובר שדבר הרווח מושך תשומת לב כמו דבר חריג לרעה - ואם כן תמהני כיצד אתה מתיר לרעייתך לענווד טבעת אשר מוסיפה לה חן? "לא שמעתי שהנ"ל הוציא..." אילו הייתי ממציא היתר הרי מי שם אותי להחליט שלא לחוש לפוסקים הסוברים שיש בזה איסור תורה, אלא שלא אני המצאתי את ההיתר אלא כך הוא המנהג הרווח וכך מורים להלכה כמעט כל חכמי הדור, וממילא כתבתי שאף שיש האוסרים מן התורה אולם לא בכל נושא חוששים לדעת מיעוט הסוברים שיש בדבר מסויים חשש איסור תורה, וגם את הדוגמא מהפרשת תרו"מ לא הבאתי כראיה אלא כדוגמא, ואם הדוגמא אינה מוצאת חן בעיניך רשאי אתה לחפש דוגמא אחרת, וחזק מזה - שכמעט יחיד הוא החסד לאברהם שחשש לאיסור תורה, וגם הוא מודה שרש"י עשה עיקר מהפירוש השני דלא כדבריו, אלא שהוא הכריח מתוך קושיא שהעיקר כפירוש הרש"י של רש"י, וממילא עשה "טעמא דקרא" וחדש שאין הבדל בין פריצות של שער לבין פריצות בפאה, ולומר שיש חשש פריצות דאורייתא בפאה לאחר שהתפשט היתרה הוא משונה, וברור שהישועות יעקב לא היה כותב זאת במציאות שלנו.

לא. "טענות מנוכחות" - שוב לא ירדת לסוף דעתי, האוסרים הרי אסרו את הפאה איש איש מטעמו הוא, ולא הרי טעם זה כהרי טעם זה, וכלפי אלו שאמרו שיש כאן פריצת גדר כתבתי שדבריהם נכתבו במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת וחובשות הפאה שינו מהמקובל, כלפי מנהגנו שהפאה מקובלת אצל הצנועות וכבר לא נחשבת פריצת גדר כתבתי שיש לפאה יתרון מסויים בכך שמכסה את השער טוב יותר, וברור שבמקום שחבישת הפאה אינה מקובלת אי אפשר לטעון כך, וכלפי הבאר שבע שחשש שיחשדו בה שאינה מכסה את שער כתבתי שבדורנו אין זה תקף ככל חשש מראית העין שכאשר השימוש בהיתר נפוץ תו ליכא חשש, כדוגמת שימוש בשעון מעורר בשבת או אכילת שניצל סויה בחמאה, וכדו'.

לב. "חלק מהפוסקים צועקים במקום שכבר פשט המנהג ע"י היטב בבאר שבע" את טענותיך על ניסוחו של הרב משאש אין לך להפנות אלי, וכל שהבאתי מדבריו הוא רק כסייעתא לגבי הנדון של פריצת גדר, וברור שהיו פוסקים שאסרו מטעמים אחרים; אינני מבין מה ראית להוכיח מהבאר שבע שמיירי גם במקום שנהגו הרי אילו היה זה נכון הרי שלא היה חושש למראית העין בדבר מצוי; התשורת ש"י הוא היחיד שראיתי שחושש לפריצות אף כאשר כל הנשים הולכות כך, והוא מטעם "כי עושין כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש", ואינני מאמין שבזמננו אשה חרדית מצויה חובשת פאה כדי להראות כאילו ראשה פרוע בשערותיה ממש, אלא חובשת את הפאה כדי להראות יפה, וגם לא הביא ראיה לדבריו, והאיסור היחיד שמצא בפאה הוא הסבר הערוך שהירושלמי מיירי גם בפאה - ויש לך לדעת שלא היה זה הערוך אלא מוסף הערוך [שהוא אחרון, וברור שמשקלו אינו נחשב כלפי הרמב"ם שפירש אחרת] והוא דלא כפירוש הרמב"ם הפני משה וקרוב העדה שפירשו את הירושלמי לגבי מטפחת ללא רדיד, וגם המנהג הרווח הוא דלא כתשורת ש"י.

ל.ג. "כבר יש לא מעט פאות בראשן של נשואות שגם נשים אין מזהות" - על דא קא בכינא, אולם דרך הקיצוניים לא תוביל לשינוי מצב זה אלא רק תחמיר את הבעיה שכבר יהיה בלתי אפשרי לשכנע להזהר מפאה פרוצה, או שכן ישכנעו אבל יצרו לחץ אדיר על נפשה המקנאת בחברותיה, ויתכן שיש לכם להתייעץ עם אנשי חינוך מוסמכים.

לד. מראית העין המיוחדת שהמצאת אמנם נכנסת היטב למילותיו של המהר"י מינץ אולם במשך הדורות הורגלו גדולי הדור לפרש שכוונת הבאר שבע היתה לחשש שיחשדו בה, וחלקם חלקו עליו, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות, ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו זאת.

לה. "מי אמר שפאה מקש היא כיעור - זה קישוט יפה מאד אך לעולם לא יטעו שזה שיערה הטבעי" - אכן כן, גם אתה מודה שהתירו פאות יפות, וגם אני מודה שאין להתיר פאה שאי אפשר להבחין שהיא פאה, וא"כ מה ההשגה? בנוסף - האם ראית מימין פאה מקש כדי שתוכל להעיד שהיא יפה? "לא נודע לנו מי הם גדולי אירופה..." - כל הרבנים במערב אירופה במאה השנים האחרונות עודדו לחבישת פאות, וזה היה כיסוי השער שייצג את חרדיות האשה, וזה שלא חילקו בין שער מפאה שלה לשל אחרת - זו עובדה, וזה שהתירו גם כשהפאה נראית כשער שלה היא גם עובדה הסטורית, אלא שמסתבר שבעבר לא היו פטנטים כל כך משוכללים שהפאה תראה בדיוק כאילו זה השער, והיום שיש פטנטים כאלו מצאנו שהרבנים יאסרו, ותו לא מדי.

לו. "פאה הנראית יפה היא רק היתה לשער הראש" - יופי אינו נובע רק מזהות לשער הראש אלא משילוב מוצלח של צבע, צפיפות ותסרוקות כפי ששמלה היא יפה לא מפני שהיא זהה לעור; מה שכתבתי שגדולי אירופה לא חילקו בין פאה לפאה אינו סותר שהנסינות שהפאה תראה זהה לשער הם מאוסים, כי הפאות בזמנם לא היו זהות לשער ולכן לא הוצרכו לחלק.

לז. מה שלפילוסופיה שלי אולי אין שורש בפוסקים - זה יתכן אולם אינו רלוונטי מאחר ולא חידשתי בזה הלכה חדשה אלא רק הסברתי את המציאות, אולם מה שחידש הרב פאלק שהחובשת פאה כדי להראות כפנויה הוא מגונה - אין לו שורש בפוסקים - והרי זו קביעת הלכה חדשה, ולזאת התנגדתי אף שיתכן שזה נכון ברעיון, אולם אתה כלל לא הבנת את דבריו וממילא לא הבנת את ההשגה, שהרי כו"ע מודים שאין לאשה לעשות מאמצים כדי להראות את עצמה כמגולה שבזאת הרי נראית כעוברת איסור, אולם אין איסור לאשה להראות כפנויה שהרי אינה נראית כעוברת איסור, והנפ"מ בין שני הדברים הוא כאשר לדוגמא גם לרווקות תהיה מודה של כיסוי השער במטפחת ירוקה עם שושנה אדומה - הרי שגם לנשואה יהיה מותר ללבוש כן אף שנראית כפנויה, שהרי אינה נראית כמגולה, וממילא תבין שלא כתבתי שמותר לה להראות כמגולה אלא רק להראות כפנויה, שבמקרה בדורנו תיפוק ליה שאסור לה כי הפנויות הן מגולות; גם הציטוט מהגרש"א לא הובן על ידך שהרי גם הוא מיירי במי שעושה השתדלות להראות כמי שאינה מכוסה ולא במי שמנסה להראות כפנויה.

לח. "לצערנו הפאה אומצה יותר אצל הגוים" - אין בזה נפ"מ מאחר והצנועות קונות פאות שאינן מושכות תשומת לב, או שמתאימות את הפאה לדרישות ההלכה.

לט. "כל הצניעות היא מענה לאיש הרואה" - כאן שורש הטעות היסודית שלך, צניעות אינה מענה לאיש הרואה אלא חוסר התבלטות, ואין האשה אחראית על עיניו ועל מחשבתו של כל גבר אלא היא אחראית שלא לחרוג מהנהוג אצל הצנועות.

מ. "המציאות שצערירות הנישאות - לעתים אינן מזהות כנשאות" - נכון, ועל דא קא מצטערנא גם אנא, ולא כתבתי אחרת.

מא. כמה סלט איכא בדברין - כיצד עירבבת מקומות ותקופות שונות, וכיצד לא לקחת בחשבון שלא כל המקומות ולא כל הזמנים שווים, שהרי גזירת הלבוש היתה ברוסיה על ידי הצאר ניקולאי בשנת 1851-1853 - ושם רק הצנועות חבשו פאה ורוב הנשים גילו שערן והצנועות ביותר נשאו בבית, הדברי חיים היה בצאנז אשר כידוע נמצאת בפולין - ושם בתקופתו רק הפרוצות חבשו פאה ושאר הנשים כיסו במטפחת, וגאוני אירופה שהתכוונתי אליהם היו במערב אירופה - ושם רק החרדיות ביותר חבשו פאה והשאר גילו שערן; ומה שהנהגה זו התפשטה עם השתנות העתים - עדיין לא הופך את הנהוגות כך לעוברות על דת אלא למדקדקות במצוות, וכך הן כיום, ורק לאחר התפשטות הדמגוגיה הצליחו לבלבל את הנשים שאין להן מסורת שחבישת הפאה אינה כיסוי לכתחילה, אולם השפעתכם תצליח לבלבל בעיקר את בעלות התשובה אשר מושגיהן אפסיים, ולגרום להן בעיות בשלום בית, ולגרום לבעליהן להביט באחרות, אולם את החרדיות האשכנזיות לא תצליחו לבלבל, אדרבה - הן ובעליהן מחכים למראה הפרסומים שלכם שעושים מהסבתות שלהן פרוצות.

מב. "כל גדולי העולם לא חשבו על טענות גאוניות אלו" - הטענות הן טענות של אמת שהרי רק שקרן יאמר שהמטפחת לא גולשת ושניתן לחנך לצניעות מחושבת במטפחת יותר מבפאה מכובדת וצנועה, אולם ברור שלטענות אלו אין משקל במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת, אלא שבמקומנו היא מקובלת; היכן מצאת שהמ"ב כתב שלדעת רוב הפוסקים היוצאת בפאה נחשבת פרועת ראש - אצלי במ"ב כתוב שבמדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, וארץ ישראל היום היא מקום שנהגו לצאת בפאה; מה שאמרת שגוף הפאה צריך כיסוי - אדרבה אילו היית פותח ספר משנה ברורה שבודאי מצוי בביתך היית נוכח לדעת שמרן הח"ח בבה"ל אוסר בתוקף לצאת במטפחת ללא רדיד, ואילו את היתר חבישת הפאה תלה במנהג המקומות כהכרעת הפמ"ג.

מג. "לא פשט היתר" - מה שההיתר פשט הוא עובדה, ואפילו אם כל הרבנים היו מעודדים לעבור למטפחת אינו עושה שההיתר לא פשט, ואף אחד מגדולי הפוסקים היום אינו מכווה בגחלתו את חובשות הפאות הצנועות פרט ל... הלשונות החריפים לא הושמעו בדורנו בארצנו על ידי גדולי הדור, ומי שרואה את כמעט כל הרבניות שבישוב שלה חובשות פאה [כגון ברכסים] ומחליטה שהיא מחמירה יותר מהן הרי מראה בעצמה שהיא, שאתמול חזרה בתשובה והיום לובשת שאל בולט - טובה מהן, וממילא דברי המהרש"ל רלוונטיים ביותר. אילו הייתי אומר שחובשות המטפחת עוברות איסור היה לך מקום לומר שהוצאתי לעז על הראשונים, אולם בסך הכל אמרתי שדרך המטפחת לגלוש, ושפאה גורמת תחושת מכובדות יותר ממטפחת, וגם אם אין הדבר מוצא חן בעיניך - בעיני אלפי נשים צנועות ובעליהן ורבותיהן הדבר כן מוצא חן.

מד. "בשם הגר"מ לפקוביץ" - גם אני לא התייחסתי לזה יותר מלשמועה וכסייעתא למה שאני סובר, ואינני כאותם המלקטים כל דבר - בין שמבינים ובין שאין מבינים, אלא כתבתי מה שהבנתי, וכיסיתי עצמי מכמה כיוונים; ומה שאמרת שאין דעת הגריש"א זצוק"ל כן - מה בכך, הרי כבר אמרתי שיש בקביעת עדיפות הכיסוי לכתחילה הבדל בין הרבנים יוצאי מערב אירופה לבין רבני ירושלים.

מה. בכתב א' שציטטת אין שום זכר לגזירה כללית נגד הפאות אלא רק כנגד הפאות הזהות לשער - מסכים; מכתב ב' מיירי בפאות המבליטת ולא מסתירות - מסכים, מכתב ג' הוא המכתב שהתכוונתי

אליו שאינו אוסר פאות אלא רק מחזק את חובשות המטפחת, אלא שיש להבין מדוע הוראת הגר"ק שליט"א לבנותיו ולתלמידיו היא לחבוש פאה, גם מכתב ד' מעיד על חיזוק ולא על גזירה נגד הפאות - ומה ראית במכתבים אלו כנגדי; לעומת מכתבים אלו יש לך לערוך סבב ולדעת שרוב רובם של המורים מורים להשאר בפאה ולא להחליף - נא הסתובב למן הרב... בצפון ועד הרב... בדרום, אלא שאין בזה נפ"מ כי גם לי לא אכפת שאשה תחבוש מטפחת שאינה גולשת ושנראית מכובדת, ובלבד שיעזבו את חובשות הפאות הצנועות בשקט, ואם קשה לכם לשמור את עיניכם - אין הנשים היקרות קורבן שלכם.

מ.ו. "רחשי הלב של גדולי הדור הם נגד החוברת" - מו"ר שליט"א ורבים כמותו אווזים שהפאה עדיפה, והחוברת מחזקת את הנוהגים כך, ומי שמעונין לנהוג אחרת - שיבושם לו, והוצרכתי לכתוב את החוברת כנגד התעמולה שלכם העושה מאלפי נשים חרדיות כשרות - כאילו הן עוברות על דת; ואם תשאל את מרנן הגר"ק שליט"א והגר"ש"א זצוק"ל בעל פה כיצד להנהיג את הדור תופתע לשמוע שדעת התורה שלהם אינה תואמת לדעתך.

מ.ז. "האשה צריכה להיות יפה גם ברחוב - רח"ל" אילו היית מצוי אצל אנשים גדולים והיית משמש אותם לא היית מזדעזע, וכן ההנהגה הרווחת לאפשר לנשים להתאפר וללבוש בגדים ותכשיטים יפים, ובלבד שלא ימשכו עין אלא יהיו מכובדים, אלא שכנראה אתה נמנה עם בעלי התשובה אשר לא ראו אנשים של צורה, ואינך יודע מה היא ההנהגה הראויה, ודברי החפץ חיים אינם רלוונטיים שהרי הוא מיירי לגבי גילוי שער שהוא קישוט של איסור ולא מיירי בקישוט של היתר, ומה היה החשבון שלו שלא הזכיר בגדר עולם את חבישת הפאה בשוק אינני יודע, אלא עובדה ידענא שאשתו של החפץ חיים חבשה פאה, עפ"י עדותו של הרב שך זצ"ל.

מ.ח. "יש לנו הספרדים ללכת בעקבות מן החיד"א" - מנין לך שהשתנתה ההלכה וכבר אין מורים שיפתח בדורו כשמואל בדורו, ובפרט במידי דתליא בדוכתא ובזימנא, ומי סני לך האור לציון והרב משאש והישיביל עבדי והרב עדס והרב מחפוד [שבנו שליט"א אמר לי שאביו אינו אוסר את הפאה אלא שהיא מגעילה אותן] ועוד ועוד ועוד, ומי יימר שדוקא יש לספרדים ללכת בתר הגר"ע יוסף שליט"א ותלמידיו הרב מזוז והרב טהרני והרב מוצאפי והרב משה לוי ועוד ועוד, ומי אמר שאין הם יכולים ללכת בתר רב הישוב או הקהילה או השכונה שלהם גם אם במקרה הוא אשכנזי.

מ.ט. "רע עלי המעשה" - מדוע שיהיה נפ"מ לאיש מה שרע עליך, והדמגוגיה שלך גורמת לבנות ספרדיות רבות שלא להנשא מאחר והן מתעקשות דוקא על מטפחת, וממילא היצע הבחורים הטובים העומד לרשותן קטן מאד, ומי שכבר מוצע להן - רמתו הרוחנית והלימודית ויראת השמים שלו בפעמים רבות קטנה מאד בייחס למי שהיו יכולות להנשא לו אילו לא הכנסתם להן שטות זו אלא הייתם מאפשרים להן לנהוג כמוותיהן וכרוב הרבניות שבישובן, וכמו כן לא הייתם הורסים בתים על רקע זה.

נ. "כל דברי החוברת..." - דברי שקר ולשון הרע והוצאת שם רע ומזלזל ברוב חכמי ישראל, ומאחר ואינו מסתבר שאתה מתכוון לחזור בתשובה על כך, על כן מודה אני לך על זכויותיך ששיגרת אלי, ועל חובותי שנטלת ממני.

נ"א. "זה עתה שמענו להדיא דעת הגר"ש אלישיב..." אילו היית מבין יידיש היית שומע שאף שאסר את הפאות הנראות ממש כשער - דבר שמקובל לאסור הרי שלא אסר את כל הפאות באופן גורף, וגם אמר שמותר לפאה להיות יותר יפה מהפאות של פעם.

בברכה - יואל שילה

הערות על הקונטרס 'זה לא זה'

אם כי השתדלת לכתוב באופן שמשממע ממנו שאין אתה מייחס גדולה לעצמך ואינך ראוי לחלוק על גדולים ממך אולם דברך מהווים התרסה על המנהג שהונהג על פי גדולי אירופה משך עשרות שנים בעידודם המלא, ואף שהיו מקומות שהנהגת הפאה לא התקבלה בהם אולם אין זה סותר שבמקומות שהנהגה התקבלה - עשו זאת לא הפרוצות אלא דוקא אלו שכנועות לרבני המקום אשר קטנם עבה ממתנינו עשרת מונים, ומי שהיה חי שם העיד לי שלא היה זה כהיתר בדיעבד מאחר ורבו גלויות השער אלא חינוכו לזה כהיתר לכתחילה, עד שהביטוי "שיטעל יידענע" הפך לכינוי לאשה שמדקדקת במצוות, ולא נותר לנו אלא להבין כיצד למדו הם את הסוגיא, בלי להתיימר שאנו מבינים טוב יותר מהם, כפי שמשממע מקונטרסך.

נכון הדבר שעל סמך ההיתר הרווח אצל רבות מצדקניות הדור משתמשות גם צעירות רבות בפאות שאינן צנועות - אולם אין לך להוציא לעז על הנשים הרבות החובשות פאה צנועה, אלא יש לך למקד את חיציק בפאות שאינן צנועות, כפי שלא נאסור לגלח את הזקן בסם אף שיש המסירים אותו במכשיר חד. ראוי לכל מי שאינו ממונה על הציבור שלא יביע דעתו בקולי קולות בראש כל חוצות, ובפרט לאור ההתבוננות בעובדות הפשוטות שפוסקי הדור הגדולים נמנעים לכתוב ולדבר בסגנון שלך, ודי להם להביע את ספקותיהם בספריהם, והלכה למעשה הם מורים לשואלים שמותר לחבוש פאות צנועות כידוע למי שבירר את דעת הגדולים באמת, ומודעות הענק הצעקניות הן בדרך כלל מזויפות ושקריות כידוע למי שמורגל בשקרים שהציבור מופצץ בהם השכם והערב.

כשעברתי בין בתרי קונטרסך ראיתי שהנחת שההיתר מתבסס על הגמרא בשבת ועל השלטי גבורים, ושעבדת את השלטי גבורים ואת שאר האחרונים להבנה שכל שהתירו היה רק בחצר או לגבי ק"ש או בפאה מכוסה [כדעת שו"ת באר שבע] - הרי שכשהרבית להקשות על זאת דימית שכאילו הפרכת את כל היתר חבישת הפאות, וזאת כלל אינו נכון כפי שעוד אכתוב, ודומה הדבר לאותו שו"ת שנשאל בדבר כשרות הלולב הקנרי וערך תשובה מבוארת להוכיח שאין נפ"מ בכך שהדקל ממין זכר - ופיספס את הנדון המרכזי שהוא אם הלולב הקנרי נחשב בכלל מין לולב.

דע שדברי הרמ"א אינם מותנים בהבנה זו או אחרת בדברי שלטי הגבורים שהיה בן דורו ואינו מחוייב לו מאומה, והביא את דבריו רק משום שהש"ג דיבר על הנושא, וכלל אין חשיבות למיקום המדויק שעליו ש"ג מיירי [וכד מעיינת שפיר בש"ג תראה שבפשוט מיירי כאשר רוב שעה מכוסה בכיסוי ורק על מקום הצמות ישנה פאה, וממילא נחלץ מקושיותיך, ופשוט שאם היינו צריכים אותו כראיה להיתר הפאה - לא היה די בזה].

עוד ביססת את דברך על הטענה הנושנת שאילו הפאה היתה גלויה לא היו חוששים שמא תסירנה, ואף שלאור מה שהתבאר לעיל אין נפ"מ באם היתה מכוסה או גלויה, אלא שבכ"ז אומר לך דאיכא לתרוצי: מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף אמור ברווקות ששערן דליל החובשות פאה כשיצאות לרה"ר ואין להן מעצור והרגל להשאיר בשער גלוי, וכ"כ בפמ"ג (במיוחס לו בספר אם לבניה ערך "כתובה") ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב') - אך בשלטי הגבורים דחה זאת שהרי אמרו שהתירו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה, אך ראיתי בשו"ת הרי בשמים (א"ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד') שהעמידו בארוסה המותרת בגילוי שער; עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביהכ"נ שבשדות - וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת

בדבר שאין חשש שתשלפנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היתה שולפתו כשרק הנשים מצויות היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד): שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר (ולפירוש הסבא קדישא [ב' או"ח א'] אינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר), ומשמע ששונים הרגליהם מהרגלינו]; עוד יתכן שדרכן של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כליא פרוחי (רש"י שבת נ"ז):] - שאף כשתסיר את הפאה לא תשאר חשופה (וכ"כ בתפארת ישראל בעז שבת ו' א'), ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (כמבואר ברש"י שבת נ"ז, ס'). שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת ולא היה חשש שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להתגלות, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי עלולה להסיר את הפאה כי אינה חוששת מלהתגלות, ואין להקשות מהסוגיא בערכין (ז'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה שו"ע יו"ד שמ"ט ב') שהרי שם מדובר דווקא באשה בעלת מום שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה] אך בשבת רש"י לא פירש שמדובר בבעלת מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער אלא שצוברתה על שערה - ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל בזמננו עליהם [כדוגמת החשש של סרך בתה (נדה ס"ז): שאינו נוגע למעשה היום] שהרי כשהיו רגילות ללכת בשער מגולה בחצר ברור שהמחסום מפני השליפה היה קטן יותר, וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה לגבי חשש שליפת תכשיטים - אך יש לדחות שהרי מוכח מחז"ל והראשונים שלא חששו שתשלוף כאשר השער יתגלה; בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו) כתב שהמשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי במשנה מדובר גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכסות רק מקצת הראש שאם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שערה ישאר מכוסה [וכן מדויקת לשונו: "היצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א)], ואף שדן רק על פאה חלקית שהיתה במקומו - מ"מ ההיתר הוא גם בפאה מלאה שהרי טעם היתר שלטי הגבורים הוא שפאה אינה ערוה] ובהן לא חששו שתשלוף מאחר וגם אם תשלוף ומקצת שערה יתגלה הרי אין בזה איסור תורה; בתבואות שמ"ש תירץ (במאמר בספר הזכרון להגרי"י פרנקל) שמוכח (ב"ק צ': רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת עמ' 57, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים.

מבין בתרי כתיבתך [כגון מה שכתבת שאם הפאה מעידה שהשער תתחתיה הוא פגום הרי שלא תהיה מעונינת לחובשה כדי שלא ידעו ששערה הטבעי פגום] הבנתי שמתיימר אתה להבין את סברות הנשים מלפני מאות שנים, ותמוה הדבר שהרי גבר נורמאלי כלל אינו מסוגל להבין לחוש ולחשבן את המניעים של הנשים, מה חשוב להן ומה מניע אותן, כפי שאין אנו מבינים כיצד הן משקיעות זמן במריחת קרם ובהסרת שערות כך גם אין אנו מבינים מדוע הן מתלהבות מלבישת בגד אופנתי, וכיצד אתה מתיימר לחשבן על פי דעתך את דעת הנשים לפני שנים - מה מסתבר שעשו ומה אינו מסתבר, ובפרט שהמציאות השתנתה מאז כליל, וכפי שהמציאות שאשה לקחה את בתה כבלנית וממילא חששו לסרך בתה - אינה מובנת לנו, כך ברור ששינוי התחושות שנלוו לזה אינו נתון להבנתנו, ולכן פשוט שתחושות הנשים בתקופה שרוב

היום היו בחצר, ולרה"ר יצאו רק פעמיים בחודש כשהן עטופות, ובחצר היו גלויות שער, והיו רגילות ברדיד, וכדו' שאר שינויים - פשוט שאין לך להתיימר לחשבן מה היה להן להרגיש וכיצד היה להן לפעול.

כל שניתן להוכיח מהסוגיא בנזיר הוא שהפאות בזמן היו יפות, וממילא אינו נכון לטעון שהמתירים לצאת בפאה לרה"ר התירו זאת רק בפאה מכוערת משא"כ בדין [לכאורה אין הכרח להבנה של שבהכרח מיירי כשחובשת פאה בחצר כי הרי בגמרא מדובר בבעל שהפאה מנוולת בעיניו ובודאי שאינו מניח לאשתו לחובשה גם היכן שיותר, ולכן רגיל הוא שבשוק אשתו עטופה בשבכה - ובחצר היא גלוית שער, וממילא מעוניין להפר את הנזירות כדי שתראה בשערה עכ"פ בחצר שנמצאת בה רוב היום, ולא דנו כאן כלל על השוק, ואילו ת"ק לא התיר להפר את נזירותה כי סבר שהגילוח אינו ניוול מאחר ויכולה לעשות פאה שהיא כשערה (קרבן העדה בירושלמי נזיר י"ט. כדי לחובשה רוב היום בחצר וכשיצאת לשוק. גם אם נפרש כדברך שהיתר הפאה אמור כאן רק בחצר ולא דנו בחבישתה בשוק - הרי עכ"פ ודאי ניתן ללמוד מכאן שלר"מ מותרת בגילוי שער בחצר שהרי מחמת כן מעוניין היה להפר את נדרה, ומסתבר שת"ק לא נחלק עליו בכך (וכן משמע שהרי אמר "אפשר בפאה נכרית" שמשמע שבד"כ לא חבשה פאה) וא"כ מוכח בבבלי שגילוי השער מותר בחצר דלא כירושלמי (לפירוש ריא"ז) שבחצר צריכה לחבש קפלטין, וא"כ העין משפט שמצא מהסוגיות בנזיר ובשבת היתר לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן - מסתבר שכוונתו לא היתה רק להתיר לחבש פאה בחצר שזו משנה שאינה צריכה שהרי לבבלי מותרת אף בגילוי שער, אלא כוונתו היתה להתיר את חבישת הפאה אף בשוק, דלא כדעת ספר דת משה וישראל שכתב שהעין משפט התיר פאה מגולה רק בחצר; מה שכתבת שאם הפאה אינה ממש כשער הרי שהבעל היה צריך למחות - נעלם ממך שאין סיבה שהבעל ימחה באשתו כאשר היא נראית טוב יותר בפאה מבשערה הטבעי, כמו שהוא בד"כ].

עוד הנחת שהפאות שלנו חמורות יותר - והנה אינני דן על הפאות המודרניות הארוכות והמתנפנות והרטובות (שומניות) ושאר מרעין בישין שאותן אין להתיר מאחר והמציאות היא שהן מושכות תשומת לב, אולם הפאות שאינן מושכות תשומת לב אלא כל חטאן הוא שהן עשויות יפה, וממילא האשה נראית בהן יפה אינן גרועות מהפאות של פעם שגם הן היו יפות שהרי אין להניח שאשה רצתה לכער את עצמה בדור מן הדורות אלא בודאי שהנשים השתדלו להיות יפות, והמעייין בסוגיא דנזיר ובראשונים יווכח שגם בזמן חז"ל הפאה היתה תחליף לשער, וכן מפורש בגמרא ובראשונים שיצאה בחוטי שער משער שלה או של חברתה ובתוס' רי"ד (שבת נ"ז). פירש שחוטים אלו מכסים את שערה החייב בכיסוי [ומכאן למדו המג"א והגר"א את היתר הפאה ברה"ר], וכן מוכח מרוב האחרונים שדנו בפאה החל משלטי הגבורים והמהר"י מינץ לפני כחמש מאות שנה ועד האחרונים המאוחרים - שכולם הגדירו את הפאה כתכשיט כקישוט וכנוי, וחששו שהאשה נראית כמגולת שער כי הפאה נראית כשערותיה ו"אין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת" (תורת שבת ש"ג י'), ושעלולים לבוא להרהר בה, ושהפאות מעוררות את קנאת הגויים, וכן בזמן גזירת הלבוש השוטרים הרוסים לא נטפלו לחובשות הפאה מאחר ודימו שמגולות שער הן [ראה בשו"ת שנות חיים (שט"ז) וקנאת סופרים (ע"ב) למהרש"ק שכתב על הפאות שבזמן הגזירה הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא, "אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוי השער שלה או של אחרת", ובשו"ת סתרי ומגיני (מ"ד) כתב: "הפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי" ואין לחוש שיחייכו עליה ותבא לשולפה בשבת... "לחוש שייסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה דכיון שידעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה כשערות עצמה"], וכבר העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמאה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני ששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער, וידוע שהפאות אז היו מיוצרות משער טבעי בעבודת יד לפי התאמה מדויקת לראש הלקוחה (היום נוהגים

לכנות פאות אלו "קאסטם"); יש לדעת שהניילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינתטיות באיכות טובה לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו את הפאות הרגילות מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא היו את האמצעים לשמרן ולסדרן ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות. מ"מ היתר חבישת הפאה אינו תלוי דוקא בכך שהפאה נראית רע ומנין שהמתירים לא היו מתירים גם פאות צנועות מודרניות, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - שהרי לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופיין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריך לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלבבושות כובעים או מטפחות על ראשן הנראות בזה נאות יותר מבשערותיהן - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בבגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה.

בדבריו מוכח שאין לאשה להיות יפה כי הרי היא צריכה להיות צנועה וממילא הפאות היפות אסורות אף כאשר אין מושכות תשומת לב - ויש לך לדעת שתפסה זו - שגיאיה בסיסית גרמה לה, שהרי ניתן להוכיח שהגדרות "צניעות" ו"פריצות" אינן מקבילות ליופי וכיעור אלא לחוסר התבלטות ולמשיכת תשומת לב, וממילא צורת לבוש שאינה חריגה אצל הנשים שמוחזקות בצניעות באותו דור נחשבת התנהגות צנועה אף אם בדורות אחרים ובמקומות אחרים לא היתה נחשבת צניעות, ולכן אשה שבארצות אירופה ואפריקה לפני שבעים שנה לא גרבה גרבים לא היתה נחשבת פרוצה, והיום כן תחשב פרוצה, וכן על דרך זו בשאר פרטי הלבוש, והפאה אינה שונה במהות משאר פרטי הלבוש שהרי השער אינו מקום גירוי יותר משאר דברים [בטפח באשה ובשער באשה ובקול באשה התחדש שאפילו בהם יש גירוי, ולא שהם עיקר מקומות הגירוי, כידוע מהראשונים ומהמצאות].

המעין בסוגיא בכתובות שהבאת יראה שהגדרת דת יהודית אינה תקנון צניעות אלא מכלול ההנהגות שבהעדרן יכול הבעל לומר שאינו מעונין באשה חריגה כזו ולכן מגרשה בלי כתובה, ואף שיש לדון אם המגלה זרועותיה במקום שהדבר מקובל - היא בכלל העוברת על דת יהודית שהרי סוף סוף חז"ל עמדו על זה והחשיבוה עוברת על דת, אבל פשוט שפאה אינה בכלל זה שהרי היא כיסוי ולא גוף, ולגבי כיסוי בודאי שאין תקנה קבועה אלא תלוי במנהג המקומות כדאיתא בספרים רבים, וכן הדבר פשוט; מה שר"א ליפשיץ הכניס את עניני פאה למשנה דדת יהודית בק"ו מקלתה - אינו מתחיל, כמבואר למעין בסוגיא.

מאחר ונחתין לכך שדין "עוברת על דת" הוא דוקא כשהיא חורגת מהמקובל אצל הצנועות - ממילא פשוט שאין שום נפ"מ אם הפאות שהוזכרו בחז"ל היו כעין שלנו או שרק היו כיסוי על פגמים, ואין נפ"מ אם הן היו מכוסות או לאו, וממילא תבין שאין שום נפ"מ בכך שגילית את תוס' ר"י הזקן שכתב שסוגיא דשבת מיירי בפאה תחת השבכה; מאחר וגם הש"ג לא התכוין לחדש דין אלא רק מצא סמך להנהגת הנשים שהכיר - לכן אין טעם לומר שאילו היה רואה את תוס' ר"י הזקן היה חוזר בו, שהרי לא בנשים עברניות עסקין אלא בנשים כשרות, וגם אם לא היה לו סמך למנהגן מהגמרא בשבת - מה בכך, ולא על זה ההיתר יקום או יפול אלא על כך שכן הוא מנהג הנשים הצנועות בדורנו, וממילא מי שעושה כמותן אינה בכלל "העוברת על דת".

לגבי טענותיך שהפאות שלהן לא היו עשויות כשלנו אלא או משערות בודדות מעורבות עם השער שבודאי לא יצאו עמן לרה"ר או ככובע מעין שטריימל - חיברת יחד את רש"י בערכין עם הסוגיא בשבת ויצא לך שגם לגבי יציאה לרה"ר כל שהתירו היה רק בפאה דלילה, ואין ללמוד ממנה לדידן - אמנם, בסוגיא בערכין הנדון הוא לגבי איסורי הנאה ממת, וחז"ל אמרו שהפאה נחשבה כמחוברת בה כאלו היא גופה, ולכן שם פירש"י שמדובר במקרה מיוחד של אשה בעלת שער דליל **שקושרת** את הפאה לשערה, ולא פירש כמו שפירש במסכת שבת (ס"ד:). שהפאה היא קליעת שער ה**צבורה** על שערה ובשבת גם לא פירש שמדובר בבעלת שער דליל, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד), וממילא ניתן לפרש שבשבת מיירי בפאה העשויה לנוי, כפאות דידן.

מה שבשער צילמת קטעי חז"ל וראשונים - הרי זו דמגוגיה, ונבדוק אותם אחד לאחר: מ"ש בסוטה הרי מיירי באשה שעושה פעולות למשוך תשומת לב גברים, וכל המכיר את המציאות יודע שטענה זו אינה שייכת בנשים החרדיות אף אם פאותיהן מושכות תשומת לב שהרי כלל אין כוונתן לגברים אלא רק להיות יפות מאד, ואין זה בכלל [והטענה על הסוטה אינה מחמת שהניחה קישוט במקום השער אלא שהשתמשה בזה כדי למשוך את תשומת לב הגברים בחבשה דבר המעורר דמיון, משא"כ במי שחובשת פאה רגילה ומצויה], וכן לגבי מה שהבאת מישעיה; מה שהבאת מברכות בסה"כ אומר שיש משיכה בשער קול וטפח ולכן חיישינן שבעלה יהרהר בק"ש, או שאחרים יהרהרו בה, אך עי' ברשב"א, וכן נפסק להלכה, שכל זאת מיירי באופן שבאופן רגיל מכוסה, וכעת מתגלה שאז הדמיון מתגבר כידוע לכל גבר, אולם אין הדברים אמורים במראה שמורגלים בו, ולכן שער הרווקות וקול דיבורן וטפח במקום הרגיל להיות גלוי - אינו אסור בחשיפה, ורק על הגברים מוטל שלה לשים לב לזה ביותר, וממילא מאחר ומורגלים אנו בפאות הרי שאין לה איסור לצאת בה; מה שהבאת ממדרש רבה לא הבנתי מה הקשר לפאות; מה שהבאת את כל הפרסומות לפאות - לא טענתי שיש לנשים ללכת שולל אחר כל מעצב אופנה, אולם דוקא לשם יש להסיט את המאבק ולא לאותן הנשים הצנועות בכל הנהגותיהן שחובשות פאה צנועה כמנהג אמותיהן וסבתותיהן ורבניותיהן.

עוד יש לך לדעת שגם אלמלא היה המנהג אצל הנשים הצנועות להתיר לחבוש פאה, אולם אין לך להתבטא כל כך בזלזול על דין שנכתב להתיר על ידי הרמ"א (או"ח ע"ה ב'), אפי' זוטרי (אה"ע כ"א ט'), לבוש (או"ח ע"ה ב'), מגן אברהם (ע"ה ה'), כנה"ג (אה"ע קט"ו ט'), פרישה (או"ח ש"ג י"ט), א"ר (ש"ג י"ח), הגר"א (מוכח מביאורו לרמ"א או"ח ע"ה ב'), חורב (עמ' 377), שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו), שבת של מי (שבת ס"ד:), פמ"ג (ע"ה א"א ה'), מגן גבורים (או"ח ע"ה שה"ג ב'), שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד'), שלחן שלמה (או"ח ע"ה ב'), מנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב), בית יצחק (או"ח י"ד), מ"ב (ע"ה ט"ו), יד אהרן ([אלפאנדארי] ע"ה), כף החיים (ע"ה י"ט), ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז), תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח), אור לציון (או"ח א' י"א), אג"מ (אה"ע ב' י"ב, אה"ע ד' ל"ב י'), הליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב), דת והלכה (ס' א', וכ"כ בהלכות הגר"א ומנהגיו [ע"ט]), חוט שני (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב) - וכך מורים רוב רובם של מורי ההוראה הותיקים בארץ [האשכנזים, וגם ספרדים רבים], ויש לך לחוש שמא הם הבינו מעט יותר טוב ממך את הסוגיא, וגם היתה להם אחריות ציבורית מלאה, והשתא שזכינו לזה תו אין צורך לעקם גם את כוונת הש"ג, הרמ"א המג"א הפמ"ג שו"ע הרב והמ"ב כמו שאנסו את כוונתם כמה ממחברי זמננו שהתאמצו לגרד איסור מתחת האדמה לאחר שהניחו הנחות יסוד מוטעות. מה שכתבת שאינך מבין את מחברי תקנון בד"צ משמר התורה - הוא לפי הנחת היסוד שלך שהמ"ב אינו מכריע בדין דאורייתא, אולם לאור מה שהתבאר - הדברים הם פשוטים.

מה שהתקפת את הספר 'עז והדר לבושה' - אין כוונתו שכל מצוות כיסוי השער היא כדי להבדיל בין נשואה לרווקה אלא כוונתו שהחובשת פאה ונראית כפנויה נראית כמזלזלת במצוות כיסוי השער וגם גורמת שיביטו בה כפי שמביטים בפנויה לצורך שידוכים, ואף הסביר שאיסור הפאות הארוכות והמתנפנפות ובעלות השביל הלבן והפאות שכיוון צמיחתן כשל שער טבעי הוא כי נראית כפנויה, ואף אם הורגלו שם בחבישת פאות הרי ככל שהפאה איכותית יותר עלולים לטעות בזה יותר ולחשוד שהיא פנויה ושראשה אינו מכוסה ~ והיה לך להשיב שלחשש זה אין שום שורש בפוסקים הקדמונים **[שוב מצאתי באפי זוטרי (אה"ע כ"א ט') כתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לפנויה]** וברור שהנשים המכסות שערן בפאה של צעירה אין מתכוונות לזלזל במצוה או להראות כפנויות או להראות כגלויות שער אלא רק להראות יפות יותר - ואין בזה איסור כמו שמצאנו בגמרא שהוצרכו לאסור לזקנה לצאת בשבת בחוטי שער של צעירה אף שהוא שבח לה מפני החשש שתסירם **[מכאן שביום חול דרכן היה לצאת בזה]**, ומה שאין מתירים פאות ארוכות וכדו' אינו מפני שנראית כפנויה אלא מפני שמושכת תשומת לב וממילא נחשב כפריצות, אלא שלעתים הנסיון לשוות לפאה מראה צעיר מהווה פגם בצניעות.

ואסיים בברכה מרובה לך ולכל בני ביתך

יואל שילה

מכתב א'

הנדון: תגובה על מכתבך.

מכתבך רצוף אהבה לבורא עולם ולרצונו, וניכר שכאבו הוא כאבך, אלא שמדמה אתה שכאבך הוא כאבו גם כן.

אין טעם לויכוח בגוף הדברים מאחר והיסוד שדת יהודית הוא חובת האשה לנהוג כמנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה ושאינה נחשבת כעוברת על דת יהודית עד שתחציץ - מבואר באר היטב בראשונים שדנו בסוגיא זו, והטענות הסוגיות שנאמרו בדורנו לאחר התפשטות הפאות אינן חזקות.

א. לא אמרתי שאחוז גבוה של הפאות אינו כשר מאחר וב"ה אינו בקיא בנעשה אצל הצנועות, ויכול אני לדון רק מהידוע לי, והידוע לי אינו כן, שהרי כדי שפאה תהיה טרפה צריכה להיות משונה במראיתה עד כדי שתמשוך תשומת לב, ואינני מכיר פאות רבות כאלו, ומה שכתבתי לדמות את הנהגת הצניעות של רווקות לאסוף את שערן ושמכאן מסתבר שאין להתיר פאה ארוכה פזורה - דייקתי לכתוב שאין להתיר, ונמנעתי מלכתוב שיש לאסור, מאחר ואנו דנים את הפאה כבגד ולא כשער, ולכן מסתבר שלא הרי גדרי צניעות השער הטבעי כהרי שער תלוש שהוא בדמיון שער, ובבגד יש לדון על כל פריט אם צנוע הוא. גם לפי הגדרתי איני מספק מכשולות שהרי הפרוצות פרוצות גם בלעדי, ולא מאמרי ימריץ אותן להוציא אלפי שקלים על פאה מיוחדת, ואילו היו הפרוצות מחובשות המטפחות - הרי שהיו נראות פרוצות גם במטפחת, שהרי אשה שלא קלטה שצניעות היא חוסר התבלטות - לא יעזור לה שתחבוש מטפחת כדי להיות צנועה, והיא תבלוט לעין כל בחלוק שתלבש ברחוב, ובפלאפון שתדעיש בו, וכדו'. אינני לוקח אחריות מיותרת על עצמי בכותבי מה מותר ומה אסור, אדרבה - היתרון בכתובת האמת היא שמתאפשר לכל אחת לחבוש פאה צנועה, ואילו לא היו יודעות את גדרי ההיתר הרי שחלקן לא היו עומדות בלחץ החברתי והיו מצפצפות על כל הגדרים, וכדי להיות מחנך חכם צריך לדעת כיצד לשווק את ההיתר באופן שהחניך יחפוץ בו וימאס באיסור, ואילו בשיטת ההפחדה של בעלי המטפחות: הפורצות - פורצות את הגדרים. סיימת את הפסקה: "האם זה הוא רצון ה'" - רצון ה' מתגלה בתורתו, ובעומק עיון ההלכה, ובמנהג ישראל שדין הוא - ביחוד מנהג שנשפך עליו כל כך הרבה דיו ועודד על ידי רבני אשכנז במשך עשרות שנים - אכן זה הוא רצון ה', ויש לך לדעת שהיות האשה יפה הוא רצון ה' שטבע בבריאתה, והנסיגות להחניקו ובכך לדכא את רוחה ולהעכיר את שלום הבית בראות הבעל אשה מוזנחת ולא מטופחת [שהרי אשה שאינה מטופחת בחוץ - בדרך כלל גם אינה מטופחת בבית] הוא עבירה על רצון ה', ואם אינך מסכים לנאמר - אותה הוא שלא שימשת את גדולי ישראל אדירי החינוך.

ב. מה שכתבת שניכר מדברי שמטרת להוסיף היתר בדבר פרוץ הוא חוצפה ושקר והוצאת שם רע, וניכר שלא קראת את דברי או שלא הבנת אותם שהרי כל כתיבתי רצופה בהגדרת הפריצות המאוסה ובהגדרת הצניעות הרצויה.

ג. נכון שחסידות היא לא עברה אלא עשיית רצון ה', אולם חסידות בשלום בית, ובבין אדם לחבירו עם אשתו המרגישה נחותה מול חברותיה [היכן שכן המצב], ובסיגור על מנהגים שנוסדו על ידי גדולי ישראל - גם היא חסידות.

ד. איני זוכר למי התכוונתי שאמרתי [\[לטענתך\]](#) שלא אשלח חומר לרב מסויים כי אינו לפי שיטת לימודי, ובכל אופן גם אם אמרתי זאת הרי שלא הבנת את דברי - שהרי אינני מכיר עוד אחר שבמקום לשלוח את כתיבתו למתירים כדי לקבל הסכמות שלח אותו לכל מי שהכיר בו שאוסר כדי לקבל ביקורת; מתאים לי הוא לומר על מישוהו שאינני יכול לתקשר עמו כי שיטתו שונה - אינו מפני שסברתו או מסקנותיו הן אחרות, כי מאלו אינני מפחד שהרי ממ"נ - או שאשכנע או שאשתכנע, אלא אין טעם לשלוח למי ששיטת הסקת המסקנות שלו היא שונה כגון שאינו מחשבן סוגיות אלא שוקל במשקל את כמות ספרי הקיצורים שכתבו לכל צד ומכריע לפי הכמות הרבה יותר - עם אלו אין לי כלל בסיס לדיון ענייני, ולצערי רבים הם; ומה שכתבת שפוסקים רבים הם טועים בשיטת הלימוד - ברור שלפי קבלת פוסקי ליטא בשיטת הסקת המסקנות הרי ששיטה אחרת היא פחות מדויקת ופעמים שבאה לידי טעויות.

ה. נכון שללא יראת שמים קשה להגיע לצניעות, אולם בלי לדעת ללמוד ובלי לשמש את גדולי ישראל אי אפשר לדעת מה היא צניעות; ומה שכתבת שמכשולים קורים עם הפאות שאינן צנועות - א' - הרי גם אני מתנגד להן ומה אתה רוצה ממני, ב' - אינני מכיר שום מכשול שהתפתח מחמת פאות שלא היה מתפתח מחמת מטפחת, ולידיעתך "מכשול" היינו מכשול של עבירה, וזה יתכן רק אם הגבר יחליט להנות מהסתכלותו ולא להסתפק בראיה בעלמא המותרת במקומות שרגילים להיות גלויים, ואם יטען הטוען שפאה מגרה אותו הרי: או שהוא שקרן, או שהוא חולה נפש, או שהוא פרוץ באופן מיוחד, וכיצד יסביר לי אותו "צדיק" כיצד הוא מתגרה מפאה ואעפ"כ אינו מתגרה משער הרווקות שבדרך כלל הוא יותר יפה גם מפאות מודרניות.

ו. מה שנשים צריכות להיות נאות ומטופחות מוכח לכל אורך חז"ל, והאומר אחרת הוא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, וגם ניכר שהוא..., ודע לך שחובת האשה להצטנע אינה קשורה כלל לשמירת עיני הגברים, שהרי חובת הצניעות היא גם בחדרי חדרים, אלא שכשאינה מצטנעת מול גברים החוצפה גדולה יותר, ואם אינה צנועה ברה"ר ובדיוק קרה ששום גבר לא ראה אותה - אין עוונה הופך לקל יותר מאחר וחובת הצניעות היא עליה; חובת הגבר לשמור את עיניו היא חובה גמורה ולא חסידות, אך הני מילי במקומות המכוסים, וכשאמרו שלא יסתכל באשה נשואה במפורש אמרו: "באשת איש - אפילו מכוערת" - אלא שטעם הדבר מבואר בגמרא שהוא כדי שלא יבוא לטומאה בלילה, וקשה לי מאד להאמין שגם מי שאינו שומר על עיניו יבוא להכשל בטומאה בלילה בגלל שראה פאה ומסתכל בה כדי להנות.

ז. הקונטרס אינו מדרדר את המצב אלא מגדירו.

ח. הקב"ה רצה מאז ומעולם שנרבה קדושה ולא רק בדורנו - שהרי אלקינו שונא זימה, ומה שיש טרגדיות רבות - בדורות עברו היו טרגדיות רבות עוד יותר - מגיפות נוראיות, תמותות נשים מזיהום לאחר לידה, מלחמות גורפות וכו' אלא שבדורנו כל זב ומצורע יכול להדפיס קונטרסים ומודעות כאוות נפשו ולהפיצם בזול, ולכתוב בהם את כל השטויות שעולות על רוחו, ותמימים כמון קוראים הבלים אלו ומאמינים לכתוב בהם על דברי ה"נבואות" מפי חילונים, אוטיסטים, ושאר הבלים, וכן אתה מאמין לישועות המסופרות בעלונים אלו - פלא עליך כיצד אתה כזה תמים [\[יכולתי לכתוב לך צרות רבות שעוברות על חובשות המטפחת, אלא שמקוה אני שהבנת גם ללא זה\]](#) - אין הם מרבים קדושה אלא מרבים

כסילות. העושה את רצון ה' וממשיכה את מנהג אימותיה על פי הנחיית רבותיה אינה צריכה לירא מעלונים מגוחכים אלו.

ט. "רצון ה' זה לא רק הלכה יבשה... חייבים להתחשב ברצון ה' בכלליות" - כדי לדעת את רצון ה' בכלליות צריך לשמש את גדולי הדור ולא להמציא המצאות על סמך קונטרסים רעשניים.

י. מה שכתבתי "אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות" הוא אמת לאמיתה, ומה שכתבת שקשה למצוא מי שמתיר וכל המתירים התירו רק מדוחק - הוא חוסר ידע בסיסי בסוגיא זו. "ברור לכל מבין שה' שמח במי ששמה מטפחת" - למי אתה קורא "מבין" האם לבעלי הקונטרסים עמי הארצות או לעם שבשדות שלא זכו ללמוד סוגיא אחת להלכה? - ה' שמח במי ששומעת לבעלה בין אם בעלה מחסידי המטפחת או הפאה הצנועה. "איזו מצוה יש לשכנע נשים לשים פאה" - אינני משכנע אף אחת אלא רק מסביר את מקורות המנהג. חובשות הפאות הצנועות אינן צריכות אותי כדי להרגיע את מצפונן שהרי עושות הן את רצון בעליהן, אלא הבעלים הם שצריכים לדעת את מקורות סוגיא זו כדי שכותבי המודעות והעלונים לא יבלבלו את דעתם בשטויותיהם.

בברכה - יואל שילה

בס"ד

תאריך: ניסן תשס"ח

מכתב ב'

הנדון: מכתבך היקר

מכתבך הגיעני, ומתוכו ניכר שעמל בתורה אתה, ויהי רצון שלאילנא רבא תתעבד.

יש לך לדעת שצורת הלימוד הישיבתית שונה מאד מצורת הלימוד המיועדת להסיק מסקנות למעשה, שכן צורת הלימוד הישיבתית שואפת להתפזר ולחדש סברות ופשטים משא"כ צורת הלימוד המיועדת להסיק מסקנות שואפת לצמצם את האפשרויות והסברות. בצורת הלימוד הישיבתית ניתן להעמיס שיטה על שיטה ולחשבנן יחד ובצורת הלימוד ההלכתית - אין לדבר מקום. בצורה הישיבתית מחויבים לסברות האחרונים ובצורה ההלכתית אין לנו אלא התעמקות בדברי התלמוד - דרך עיני הראשונים.

בכל סוגיא הלכתית יש להקדים את גדר הדבר - אם עסקין בדאורייתא או בדרבנן או במנהג, ויש להגדיר כיצד חז"ל ראו את הדבר דרך עיני הראשונים.

הבא לאפוקי ממילתא דיש בה מנהג ברור חייב להוכיח דבריו באופן שיראה מדוע קודמיו שגו - וחייבת זו להיות הוכחה שאינה משתמעת לשתי פנים, כי אלמלא כן אמרינן פוק חזי.

ר"א ליפשיץ חידש חידוש דלא ככל פוסקי הדור והדור שלפניו באירופה שהורו באופן חד משמעי לנשים לחבוש פאה, והמריתו ועודדו לזה, ובהכרח שלא ראו בה איסור כלל [אף אם היה זה כעין דיעבד לרגל המנהג לגלות השער - אולם איש מהם לא אמר להעדיף חבישת מטפחת]; וגם היום אף לא פוסק אחד [פרט לגר"ע יוסף שליט"א ותלמידיו - הארכת בתשובה לדבריו במקום אחר] אוסר חבישת פאה צנועה - ודבר זה מחייב שהרוצה לחלוק עליהם יוכיח דבריו בצורה שאינה ניתנת לערעור.

חידושו מתבסס על כמה הנחות יסוד - חלקן מבוססות על סברת עצמו, חלקן טעות בהבנת קודמיו וחלקן על חיבור סברא לסברא והלבשת התערובת על דברי הש"ס ועל דברי הקדמונים - כאשר הראתי בקונטרס ששלחתי לאביך.

כדי להוכיח את חידושו יש לו להוכיח אחת מן השתים - או שהפאה אסורה מן התורה וממילא אינו מועיל לזה מנהג, או שהפאה אסורה משום דת יהודית, ושפרטי דת יהודית אינם משתנים עם הדורות.

כדי להוכיח שהפאה אסורה מן התורה ציטט הוא כעשרה אחרונים הסוברים כן: חלקם אוסרים משום פריצות, חלקם משום בחוקותיהם לא תלכו וחלקם משום שסוברים שהתורה אסרה מראה שער ולא רק שער ממש. הטענה הראשונה אינה נוגעת למעשה בפאה צנועה שאינה מושכת תשומת לב - שהרי יסוד "פריצות" היא משיכת תשומת לב מיוחדת, הטענה השניה אינה נוגעת למעשה לאחר שגם מנהג הצנועות לחבוש פאה, ואת הטענה השלישית טענו רק שלשה אחרונים [ואף לא אחד מהם אינו מפורסם כמו רעק"א או החת"ם סופר] - וממילא אין רשות לומר שזו הסברא הרווחת, ואף להלביש אותה על דברי הקדמונים, וביותר שאף לא אחד מהם אינו מבסס את סברא זו על התלמוד, ורק ר"א ליפשיץ ניסה לומר שמאחר ובמסכת נזיר הפאה מקבילה לשער כלפי הבעל כך גם כלפי איסור פרוצות ראש - דבר שמתאים רק לצורת הלימוד הישיבתית ולא להלכתית אשר מיד רואה את החילוק בין טענות הבעל המעוניין ביופי [וכלפי אכן אין הבדל בין פאה לשער] לבין טענות ההלכה של דת משה שמחייבת רק כיסוי, וכל שהשער מכוסה/אסוף כבר יוצאים בזה את דת משה, והרוצה לדמות את שני הנושאים - עליו להביא ראיה; בזאת יצאתי ידי חובת ביאור הטעות הראשונה של ר"א ליפשיץ.

כדי לומר שהפאה אסורה משום דת יהודית יש להוכיח שבזמן חז"ל לא רק שלא הלכו בפאה ברה"ר אלא שאף אסור היה ללכת כך, שהרי ברור שאף שאין נשותינו נוהגות ללכת ברעלה על פניהן - הדבר אינו אסור, כך גם אינו די לומר שבזמן התלמוד/שלטי הגבורים לא הלכו בפאה גלויה ברה"ר אלא יש להוכיח שחז"ל אסרו לעשות כן, וממילא טענתי שמצדי לא אכפת לי שיוכיח ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד [דבר שאינו נכון כלל] אך אין הוכחה שחז"ל אסרו לחבוש פאה ברה"ר. טענתו של ר"א ליפשיץ ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד וממילא ברור שברה"ר אסור - היא הטעות השניה, ואילו אנכי הבאתי את כל הגמרות העוסקות בדיני פאה - והראתי שבשום אחת מהן אין הוכחה שחז"ל אסרו לחבוש פאה [ומאחר ולא הבאתם את פירוש מוסף הערוך לירושלמי כתובות כהוכחה לאיסור - פטור אני מלהביא כאן את אשר כתבתי עליו] - וממילא יצאתי ידי חובתי גם בכיוון הזה ואיני נצרך להוכיח שדת יהודית משתנה.

כדי להגדיל תורה יצאתי לטעון כנגד הנדון השלישי שלדעת ר"א ליפשיץ דת יהודית משתנה, ומאחר והוא ביסס את דבריו רק על "לא הנחת בת לא"א..." ולא על הרמב"ם בממרים - א"כ לא הוצרכתי לדון בזה, ולכן כתבתי רק ש"הוכחה" זו צריכה להניח שבזמן חז"ל הלכו גלויות שער בחצר ומאחר ולהמשך התאוריה של ר"א ליפשיץ יש להניח גם שגם לבבלי גילוי שער אסור בחצר [ובכך מובן מדוע שלטי הגבורים "פסק" כירושלמי - דבר שגם אליו איני מסכים], ומאחר ושתי ה"הוכחות" אינן יכולות להיות מוכחות כי הן מבוססות על שני פירושים סותרים - הרי שבינינו נפל; בנוסף - לא הסכמתי עם הפשט שלו לגמרא זו מאחר וברור כשמש שתקנות דת משה יהודית הן מימוש זכותו של הבעל לכפות את אשתו שלא להכשילו [מאכילתו טבל] ושלא לביישו [מדברת באופן ששכנותיה שומעות על העניינים שבינו לבניה] וכן שלא לביישו על כך שהיא חריגה לרעה משאר הנשים, כלומר - אין כאן עונש על כך שהיא עבריינית אלא רק טענת הבעל על כך שמביישת אותו, וממילא טענתי שחובת דת יהודית היא שלא לגרוע ממנהג הנשים,

ואילו התאוריה של ר"א ליפשיץ טוענת שחז"ל קבעו כאן תקנות קבועות ומחייבות - דבר שכלל אינו נכנס לדברי הראשונים וגם אינו מסתבר שחז"ל יקחו על עצמם לקבוע דיני צניעות שווים לכל הארצות ולכל התקופות, שהרי צניעות היא ההיפך מהתבלטות, והתבלטות תלויה במנהג שם ואז.

מאחר ואביך שליט"א הראה לי את הרמב"ם בממרים הוצרכתי להתייחס אליו וטענתי שכדי שתהיה שמץ של טענה מרמב"ם זה היה צריך עכ"פ להיות כתוב שם שמה שאין בי"ד רשאי לבטל דברי בי"ד קטן ממנו במילתא דסייג אמור גם בדת יהודית - כי אז היינו אומרים שחובת דת יהודית היא סייג כדי שלא יבואו לאיסור פריעת שער אולם מאחר וזה לא כתוב ברמב"ם הרי שאין שמץ הוכחה נגדי משם כי הרי לפי ההסבר שלי דת יהודית אינה סייג ואין עלי קושיא - ובזאת יצאתי יד"ח ביאור נושא זה [לא נחלקתי עליכם שחובת דת יהודית אינה משתנה אלא טענתי שהחובה היא שלא לחרוג מהנהוג אצל הצנועות - כפשטות דברי הראשונים, וממילא אין בעיה לומר שהפרטים משתנים עם שינויי התקופות והמקומות].

נעבור לדברך: מה שטענת שבגמרא שלטי הגבורים למד כריא"ז וענין דת יהודית אינו משתנה נלמד מהרמב"ם - איני מסכים עם שני חלקי המשפט אך גם לדברך אין זו דחיה לדברי כפי שכתבתי לעיל שרק באתי לאפוקי מדברי ר"א ליפשיץ שביסס את "הוכחתו" על הפשט שהבין בכתובות - שהוא סותר להמשך הוכחתו המתבססת על פשט אחר באותה גמרא, ולא התכוונתי לומר שהדברים אינם יכולים לעלות בקנה אחד אם היו לזה הוכחות אחרות.

מה שכתבת לדחות את דברי שאין אנו מגרשים אשה שזרועותיה מגולות ושמדברת עם כל אדם וכתבת שרק אין כופין אך אין זו חובה גמורה ומאחר וקשים גירושין לכן אין נוהגין כן האידנא, ולעתים זה מה שמתאים לבעל ירוד - כוונתי היתה שמאחר ואין נוהגים לגרש בהפסד כתובה ובכפיית האשה כאשר הבעל מעונין לגרש ומחפש טענות שיפטרו אותו מתשלום הכתובה ומהחובה לפייס אותה עד שתסכים להתגרש [כמחוייב מחרם דרבינו גרשום] ואין אומרים שיכול להפטר מכבלי אדם יוכיח שהיא מגלה זרועותיה ומדברת עם כל אדם - מוכח שדבר זה משתנה בשינוי התקופות והמקומות [ניכר שלא עיינת בתשובת יביע אומר שצינתי - שזה הנדון שם].

לא הבנתי את טענתך השלישית, ומ"מ דע לך שדרך הרמב"ם והשו"ע להעתיק את דוגמאות הגמרא, וכשהרמב"ם הביא דוגמאות הרלוונטיות לתקופתו הרי שכתב על הרדיד ועל כיסוי הפנים לרווקה ועל תדירות היציאה החוצה.

מה שכתבת לדחות את "הוכחת" ר"א ליפשיץ שדת יהודית אינה משתנית ולאחר מכן להסבירה - אני הבנתי את כוונתו שאם דת יהודית לא היתה משתנית הרי מדוע הגמרא אמרה שהיה לנו לגרש את כל הנשים - הרי השתנה המנהג, וע"כ שמנהג אינו יכול להשתנות, והסברתי את פשט הגמרא שאילו היו נצרכות לקלתה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן אינן בסדר והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב ולא היו אומרים על זה שצריך קלתה - אלא ע"כ שבחצר מותרות בגילוי שער.

בברכת חילך לאורייתא - יואל שילה

מכתב ג'

אנסה להעלות על הכתב את תמצית שיחתנו ממוצש"ק פרשת אמור תשס"ח בענין דת יהודית:

אתה טענת שחובת דת יהודית אינה משתנה שהרי דת יהודית היא סייג לפריצות, ומבואר ברמב"ם ממרים שכל תקנה שהיא משום סייג אינה יכולה להשתנות, ומה שאיסור חבישת פאה בשוק אינו מפורש במשנה - טענת שהוא ק"ו מקלתה שרק מקצת שיערה נראה כ"ש הפאה שכולה כשער, ועל מה שטענתי שחובת דת יהודית אינה חובה לנהוג במנהגים מדויקים אלא חובה כללית שלא לחרוג מתקן הנשים הצנועות שבדור - השבת שהמעין בלשונות הראשונים יראה שאין זו ההגדרה. עוד אמרת שלכו"ע מהודר יותר ללבוש מטפחת.

כתוב בתורה שמצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'): "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִי־תָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ, וּפְסוּקָה זֹאת הוּא הַמִּקּוּר לַמִּשְׁנָה בַּכְּתוּבוֹת הַמְּלַמְּדֵת עַל חוּבַת דֵּת מִשֶּׁה וְיִהוּדִית (ראה גיטין צ' וירושלמי ריש סוטה וסמ"ק קפ"ד) - וקבלנו מבט ראשון המלמד שהמשנה קמ"ל פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה.

תנן בכתובות (ע"ב.) "ואלו יוצאות שלא בכתובה - העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר ומשמשותו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת", ומסבירה הגמרא ש"מאכילתו שאינו מעושר" מדובר כשמכשילה אותו באכילת טבל בשקר, ו"משמשותו נדה" מדובר כשהסתירה ממנו נדותה בשקר, וכן "לא קוצה לה חלה" מדובר כשהאכילתו טבל בשקר ואף שיכול להפריש אחריה אך אין אדם דר עם נחש בכפיפה, ו"נודרת ואינה מקיימת" הוא מפני שגורמת למיתת הבנים, ואף שיכול להפר לה אולם אין אדם דר עם נחש בכפיפה ~ והסביר המאירי שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה אינו כשנכשלת בעצמה אלא כשמכשילה את בעלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה, וה"ה בשאר מצוות כי אין אלו אלא דוגמאות למכשולות שדרך בני אדם לסמוך בהם על נשיהם; והב"ש (אה"ע קט"ו א') הוסיף שיוצאת בלא כתובה כשעשתה דבר פריצות דאז יש לחוש שמא תזנה תחתיו [ותאסר עליו], והביא את תשובת הרא"ש (ש"ב ח') שמפסידה כתובתה רק כשמכשלת את הבעל או שגורמת לו תקלה שבניו מתים, והוסיף הרא"ש שאם המירה דתה אין יוצאת בלא כתובה מאחר ואינה מכשילה אותו אלא שמ"מ יש תקלה לבעלה ולבנים שיהיה להם לעז גדול שאמם היתה בין הערלים [עפ"י הסבר הב"ש] וגם שאפשר שיהיה סכנה לבעלה לדור עמה במקום אשר המירה. מכל הנ"ל התבאר שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה היא אשה שמכשילה את בעלה או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה.

עוד איתא במשנה של היוצאת ללא כתובה [שכזכור היא פירוט התנהגויות הגורמות שלא תמצא חן בעיניו] "איזוהי דת יהודית: יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם, אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו, רבי טרפון אומר אף הקולנית ואיזוהי קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכיניה שומעין קולה", ומסבירה הגמרא ש"היוצאה וראשה פרוע" שמפסידה כתובתה היא אשה שיוצאת בקלתה לשוק [וכשיוצאת וראשה פרוע לשוק היא עוברת על דת משה (מאירי)], ו"הטווה בשוק" מדבר כשמראה זרועותיה לבני אדם או בטווה ורד כנגד פניה, ו"מדברת עם כל אדם" מדבר כשמשחקת עם בחורים [כגון שמדברת עמם דבורים מיותרים כגון: "עולם הב לי פלך"], ו"המקללת יולדיו בפניו" מדבר כשמקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו, ו"קולנית" מדבר כשמשימה קולה על עסקי תשמיש ~ והסביר המאירי שדת יהודית נאמרה על מנהגים הנהוגים באומה מצד צניעות להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, וכל הפרטים שבדת יהודית הם ענינים של צניעות, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים

ושבילים לזנות, והיוצאת כשראשה פרוע עוברת על דת משה כשיוצאת לשוק כשראשה פרוע לגמרי, וכשאינה יוצאה לשוק בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה עוברת על דת יהודית עד שיתכסה שיערה במטפחת, ואם מגלה שיערה בחצירה אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה; והטווה בשוק ומדברת עם כל אדם הוא כשעושה זאת דרך חוצפה כמנהג הפרוצות וכן כל כיצא בזה לפי מה שעניי דיין רואות, וכן כוונת פיה"מ שהטווה בשוק היא דוגמא לפריצות ומיעוט הצניעות, והח"מ (אה"ע קט"ו ס"ק י') הביא כמה פירושים בטווה ורד וכתב שכל הפרושים עולים להלכה שכל שהוא עזות היא עוברת על דת יהודית; הוסיף בשיטמ"ק שה"קולנית" גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע. מכל הנ"ל מוכח שעניי דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי (רש"י במשנה ותוס' ר"ד כתובות ע"ב). אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה [טווה בשוק, מדברת עם כל אדם, המקללת יולדיו בפניו] או שגורמת לו גנאי [יוצאת וראשה פרוע, הקולנית].

הראשונים תלו את עניי דת יהודית במנהג הנשים הצנועות "שנהגו בנות ישראל" (רש"י על המשנה), "עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות" (שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו), "מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" (רמב"ם אישות כ"ד י"ב), "שלא נהגה כמנהג הצנועות" (רמב"ן גיטין פ"ט ט) - ויתכן שמקור הראשונים לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהגמרא הוכיחה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה מכך ששום אשה אינה עושה כן - דמשמע שאם כך היו נוהגות הצנועות מנהג זה היה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה, ואם הדבר מקובל להתיר - אינו בכלל חיובי דת יהודית ואינו יכול לגרשה אף שבעלה מתגנה בכך [כ"כ המאירי שכשראשה פרוע בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה]. ועוד יתכן לומר שהראשונים למדו כן מיסוד תקנות דת יהודית שהעוברת עליהן אינה מוצאת חן בעיניו - וברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הם רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, וברור שנקבע הדבר לפי תקופה ומקום ואינו דבר קבוע.

מאחר וחיובי דת יהודית נתלו במנהג הנשים ולא נמסרו כתקנות קבועות אף לקולא [גילוי שער בחצר] ניתן להסיק שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל - יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים בין לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבשת הרדיד נוהגה - חייב (אישות כ"ד י"ב) את הנשים לצאת ברדיד אף שאין לזה מקור בתלמוד], ובין לקולא [ראה אג"מ (אה"ע א' ק"ד) שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה, ופירש שדין הגמרא שיוצאת בלי כתובה הוא רק כשחשב שתתנהג ככל בנות ישראל הכשרות (בזמן התלמוד) ולבסוף לא רצתה, או שאחר זמן קלקלה מעשיה - משא"כ כשידע מראש (וממילא בזה"ז דומה לידע מראש שבזמן התלמוד)]. כל ההמצאה שיש שני סוגי דת יהודית - זו שמעוגנת במשנה או הנלמדת בק"ו מהמשנה והיא אינה יכולה להשתנות לעולם אף אם כך מקובל אצל כל הצנועות וגם הבעל מפויס בזה, וזו שנוספה מחוץ לגדרי המשנה שרק היא תלויה במנהג המקומות - מביאה לידי תמיהה מנין דברי נביאות אלו, שהרי אין זה פשט המשנה והרמב"ם.

וכן חייב אתה להודות שהנהגות הצניעות הראויות משתנות עם שינויי הדורות שהרי לא הרי סגנון וצבע הלבוש המקובל היום כהרי המקובל פעם, וברור שלפני מאות שנים היו מזדעזעים מהרעיון שחצאית לא תגיע עד הרצפה, ושהצבעים לא יהיו רק כהים ושהגזרות תהיינה צרות מעט, והרוצה להחזיר את הגלגל לאחור יאלץ שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה שהרי כבר כתבו הראשונים שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות וה"ה כל כיו"ב; גם הצנועות ביותר היום לובשות את

הבגד שתחת הגופיה בלי פוצה פה [סליחה על הדוגמא הבוטה אולם היא ממחישה ביותר את הרעיון] אף שלבוש זה מקורו בהחלט טמא שהרי מיועד להבלטה, ונכון שכונתן רק כדי שיהיה נוח יותר ולא לשם פריצות אולם האם שונה הדבר מחבישת פאה על ידי מי שקבלה כך כמנהג כיסוי שער לגיטימי? ובאשר לק"ו מקלתה - אם מתעלמים ממה שכתבתי ומגדירים את היופי כפריצות הרי הק"ו מצויין שהרי הפאה מייפה אותה יותר מקלתה, אולם אם מנתחים את דת יהודית של קלתה תוך זכירה שהתורה הנציחה את מנהג הנשים הנשואות לכסות את שערן [פירוש שני ברש"י] ודי היה לזה בכיסוי שאינו מלא [כפי המנהג הרווח להסתיר את הרגל בגרב דקה אף שמבנה הרגל נראה] - ובנות ישראל החמירו על עצמן שמקצת מגילוי זה לא יראה, ואין לנו שום רמז שלא ניתן לצאת ידי כיסוי זה בפאה יפה לולא ההמצאה מנזיר המתבססת על ההנחה השגויה שיופי זהה למשיכה, ומאחר והמצאה זו ליתא שהרי התורה לא אסרה יופי אלא רק פריצות הנובעת ממשיכה הרי שאין ביסוס לק"ו זה - ונשמט כל הבסיס למלחמה בפאות הצנועות המקובלות על אלפי נשים.

ועוד יש לך לדעת שגישת חלק מהלוחמים נגד הפאות נובעת מאחד מנגעי הדור החמורים ביותר - חוסר התבטלות למורי ההוראה המפורסמים שבדור, אלו שקבלו איש מפי איש כיצד לקבוע מה היא ההלכה וכיצד לנהוג למעשה, ובפרט נכון הדבר בדור בעלי התשובה המפלסים לעצמם דרך, ואף שמוכנים להקריב את נוחיותם ורצונותם למען קדושת השם אולם חוסר שימוש החכמים גורם לבזבוז כח מסירות הנפש לחומרות של מה בכך, והיצה"ר יוצא נשכר בכך שאת מסירות הנפש מבזבזים על מה שאינו נצרך כל כך וממילא לא נשאר להם זמן כח וחשק לדקדוק בדברים הנוגעים לעיקרי הדת כגון ענייני ואהבת לרעך כמוך - עזרה בבית, צדקה, ביזמו תתן שכרו, זהירות בדיבור, וכו' וכו' [לא שאין מקום לחומרות אולם חומר כדאית היא רק זו הנובעת מתוך לימוד עיוני של הסוגיא ולא מחיקוי חיצוני - והיא גם נעשית בשמחה ובקלות ואינה גורמת למתח ולחיכוכים עם הזולת]; הגורם לזאת הוא מפני שאינם משמשים כל צרכם - אם מפני שכמעט ואין את מי לשמש כי כמעט ואין רבנים שהם עצמם שימשו את גדולי מורי ההוראה או מפני שהראויים לשמש אינם זמינים, והסיבה העיקרית היא חוסר התבטלות, ואף שאין מקום להתבטלות בלימוד ההלכה - אולם בקביעת ההנהגה למעשה מי שלא שימש כל צרכו הרי נשאר בגדר עם הארץ אף אם למד את כל התורה כולה. היה ליוצאים למלחמה כנגד הפאות לרטוט לנהוג אחרת מהמנהג שהונהג על ידי גדולי אירופה ללא פוצה פה ומצפצף, ומנהג זה הומשך על ידי רבני זמננו, אלא שהגבילוהו שהפאה תהא ניכרת מעט ולא מודרנית מדי, וממילא ברור שהמחמיר לחבוש מטפחת סובל מתעוזה וחוצפה בכך שבטוח שמבין הוא את הסוגיא יותר מגדולי הדור; אילו המחמירים היו מחדשים חידושים שלא נתגלו לקדמונים עוד היה מקום לדיון אולם כל החידוש מסתכם בגילוי כת"י של הפמ"ג, ובהמצאת פשט שגוי במקור חיים, ובחיבור שליטי הגבורים בכתובות עם דבריו בשבת ובנזיר - חידושים אלו אינם מעלים ואינם מורידים לעצם מקורות הסוגיא, ואם החידוש הוא המצאת הק"ו מקלתה, והמצאת הרעיון שפרטי הנהגות דת יהודית תלויים ברמב"ם בהלכות ממרים - הרי שאין חדש תחת השמש, ומאחר ולעשרות גדולי עולם באירופה הפאה היתה היתר פשוט להלכה ולמעשה וכהנהגת הדור - הרי שחוצפה גדולה היא לדחות דבריהם בגילא דחיתתא, ובודאי שהוראת "פוק חזי" היא ההוראה הראויה אף אם היה כאן מקום לספק.

עוד אמרת שלכו"ע מהודר יותר ללבוש מטפחת, ותמהני מאד שהרי אם נניח שמבחינת מצות כיסוי השער שניהם שווים - ברור שיש להעדיף את הפאה שמכסה את השער יותר, ועינים רואות שכמעט כל

חובשות המטפחות אינן מסוגלות להשתלט על גלישת המטפחת וגילוי חלקים נרחבים משער הראש ואין זו רק מחמת חומרת הזוהר אלא פגיעה בעיקר דין כיסוי שער, וגם אם שערות מסוימות יצאו מהפאה - הרי שכלל אינן ניכרות; יתרון המטפחת הוא רק במיעוט היופי - אולם כשתעיין היטב תראה שכלל אין פגם ביופי אשה שניכר גם לאנשים אחרים והקפדת חז"ל היתה רק על משיכה והתבלטות ולא על יופי, וראה באג"מ (או"ח ד' ט"ו, ק"ב) שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרך לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן - ולכן הגישה הרווחת שפאה מושכת יותר אינה מתבססת על אמת אלא על פרסומת [ובשולי הדברים - משיכה נובעת ממקום וזמן ולא מיופי, כפי שידוע שאשה בבגד ים בים אינה מושכת, ואותו בגד באמצע הרחוב ימשוך את תשומת לב כל הרחוב, וד"ל, והאברים הנחשבים כיפים הם דוקא הגלויים, והאברים המוסתרים הם המושכים אף אם אינם יפים]; לפאה יש יתרון חינוכי עצום כפי שכתבתי בקונטרס, ועינים רואות שרבות הבנות של בעלות תשובה שעברו למראה מוזנח כי פרשו מדרך אמותיהן משא"כ בבנות של נשים המקפידות על מראה יפה כמעט ואינו מצוי שבת תפרוך, והתבונן בזה היטב, וזכור גם מי הורידה את כיסוי השער כשפרצה המדינה - האם חובשות המטפחות או הפאות. בברכת חילך לאורייתא - יואל שילה

מכתב ד'

תאריך: אייר תשס"ח

הנדון: דת יהודית

כששוחחנו העלת את מסקנתך שיש לפקפק על הנחת היסוד שלי שדת יהודית היא כלל חובת האשה להתאים את התנהגותה בכלל ואת צניעותה בפרט למנהג שנוהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמיט על בעלה חרפה, וממילא יתקיים רצון התורה שלא ימאס בה, ותשקט הארץ. אתה טענת שמאחר ושלטי הגבורים נאלץ להוכיח את היתר הפאה מסוגיות בש"ס הרי שיש ללמוד או לדחות את היתר הפאה מהתלמוד ולא ממנהג הנשים - ואילו לפי דרכי הרי ממ"נ אם כך נהגו הרי שאין צורך בהוכחה, ואם לא נהגו כך הרי שאינו מועיל ראיות מהש"ס, ועל דרך זו הוכחת מהחולקים עליו, וכן מהמ"ב ומהפני יצחק ומהאג"מ ומהרב משאש שדברו על ראיות חשבוניות ולא על המנהג. והנה - יש לך לדעת שלשיטתי כלל אינו קשה, שהרי אם מנהג הצנועות ביום מן הימים הוא לחבוש פאה - הרי שמותר לכל הנשים שעושות כן גם אם אין מהתלמוד כל סמך וראיה לכך, ובלבד שחז"ל לא גזרו על התנאות בשער תלוש הדומה לשער הטבעי, ואת זאת הוכחתי מכך שמשום סוגיא לא משמע שגזרו בזה.

ואם מנהג הצנועות לחבוש כיסוי בד - עדיין מקום יש לומר שיהיה מותר לנשים לחבוש גם פאה, שהרי אם יוכיחו שפאה נחשבת כיסוי גמור ואינה נחשבת כשער, ואם כיסוי זה לא יחשב כפרוך כשיעשה באופן שאינו מושך את העין - הרי שלא צריכה להיות מניעה לחובשו גם היכן שאינו נהוג שהרי כלפי הבעל אינו נחשב כירידה בדרגה אם אינה מביישת אותו, וכלפי הרואים אותה אינו נחשב שאינו צנוע אם

עשוי באופן שאינו מושך את העין, אלא שאכתי הרשות ביד רבני המקום לגזור שלא להשתמש בכיסוי זה במקומם אם יראה להם שיש בזה משום פירצה [כגון הדברי חיים], וכן הרשות בידם לעודד את כיסוי זה אם יראו בו הצלת הדור [כגון הרב משאש וכן רבני אירופה].

מסתבר שאם כולן חובשות בד ורק אחת מתפרצת לחבוש פאה - הרי שנחשיב אותה כפורצת גדר, אולם אם נשים רבות תעשינה כן - יתכן שרבני המקום לא יראו לנכון לגזור מאחר וסוף סוף מורגלים במראה כזה אף אם אינן רוב הנשים; לענ"ד כך היתה המציאות בזמן שלטי הגבורים שמיעוט נשים חבשו פאה מגולה [שלא היתה פרוצה], ורובן כיסו שערן בבד, ובכך לא נחשבו פרוצות, אלא ששלטי הגבורים הוצרך לדון אם יש למנהגן "ראיה וסמך" או שכיסוי זה אינו נחשב כיסוי - ולא יכול היה לדון ממנהג הנשים הצנועות כי רק בימינו התחדש מנהג גורף כזה אצל רוב רובן של הצנועות [אגב - חזינן מכאן לאלו דחוקים נכנס כדי לסנגר על נשים אלו, שמסתבר שלא היו מהצנועות ביותר, ולואי וכותבי החבורות היו לומדים ממנו לסנגר].

החולקים עליו לא יכלו להוכיח שחז"ל אסרו לחבוש פאה, אלא שהניחו שלא יתכן שכיסוי משערות יהיה מותר מאחר ובהתאם למקומם כיסוי כזה היה כיסוי הנשים הפרוצות בלבד [ומסתבר שהיה עשוי בצורה פרוצה, כפי שגם היום אנו יודעים שיש פאות צנועות ביותר ויש פאות פרוצות ביותר], ומאחר שהניחו שיש לאסור את הפאה ממילא החשיבו אותה כפורצת גדר או כעוברת על דת יהודית או כעוברת על מראית העין או שעוברת על בחוקותיהם לא תלכו, וכו', ומה שהפני יצחק הסכים עם מנהג עירו הוכיח שבמקום [בחצר] ובאופן שכיסוי זה מקובל - יש להתירו.

הפמ"ג והמ"ב שכתבו לתלות את ההיתר במנהג המקומות לא אמרו כן אלא כפשרה בין האוסרים למתירים [כל אחד מנימוקו הוא ומהנחות היסוד שלו] ולא התכוונו לומר שהאוסרים אסרו במקום שהיה מקובל להתיר, וגם לא אמרו שהמתירים התירו במקום שמקובל לאסור - אלא שאמרו זאת כפשרה שבמקום שההיתר מקובל - רשאים לנהוג כן.

א. הגר"ק אמר סברא פשוטה שפאה שנראית כשער ממש אסורה לצאת בה, ולמעשה אין כ"כ נפ"מ שרוב ככל הפאות של הכלות החדשות הן כאלו ~ א' - מה בכך הרי אנו דנים על העקרון, ב' - עדיין אין בזה כדי לאסור על בנות השלושים שרואות בפאה כיסוי ולא מכשיר להפגנת יופי הנעורים שלהן, וגם הכלות הטריות תגענה לגיל זה, ג' - גם מבין חובשות המטפחות נפיש פרוצות ועדיין אין בזה כדי לפסול את המטפחות, ד' - בתי תח' טוענת שהיא מבחינה כמעט בכל הפאות המודרניות שהן פאות.

ב. חילקת חילוק נבואי שמנהגי דת יהודית כגון מקללת יולדיו אינן משתנים אולם תוספות צניעות משתנות ~ א' - אינני מכיר חילוק כזה, והרמב"ם שאמר שמנהג הרדיד תלוי במקומות ובמקום אחר אמר שרדיד מחוייב על פי דת יהודית - לא גילה לנו את המצאתך של "תוספת דת יהודית", ב' - חוץ מסברת עצמך לא כתבת לי ראייה לחילוק זה, ג' - אינו ידוע לי שמנהג בתי הדינים לכפות גירושין על פי תביעת הבעל אפילו בעוברת על דת משה כגון שאמרה שחכם פלוני טיהר לי הדם והפרוצה בנדרים והיוצאת בראש מגולה לרה"ר - וא"כ חזינן שכל משנה זו היא רק פרטים ב"אם לא תמצא חן בעיניו" שרשאי הוא לגרשה, ובמקומות ובתקופות שאין מתקיים בזה "אם לא תמצא חן בעיניו" אכן אינה נחשבת כעוברת על דת, וכ"ש לגבי דת יהודית של פאה שהחובשת פאה בעידוד בעלה כלל אינה נכנסת לגדר זה [ועדיין ניתן לדון אותה כפרוצה ולומר לה נו נו נו, אך אינו ענין למשנה זו ולדינים אלו].

ג. כתבת שהתורה מעידה שגילוי ראש הוא פריצות וללא ראייה מוצקה אין לחדש שכיסוי שערות מותר, וגם המתירים לא תלו זאת בסברא אלא רק בראיות "מכאן סמך", ולתלות זאת בסברא הוא סילוף הסטורי ~ א' - מותר לכת"ר לאמץ מעט את כתר הענוה שהרי כל גדולי אירופה התירו זאת הלכה למעשה ולא השאירו לא בכתובים ולא בזכרון שומעיהם שום סמך שהוא רק היתר בדיעבד, ומן הסתם היו חכמים וצדיקים לפחות כמו ידידי היקר הגר ברכסים, ב' - חוץ משלטי הגבורים שכל חטאו היה בזה שהלביש את מנהג מקומו [שלא רצה לקטרג עליו] על גמרות לא זכיתי לראות שהמתירים יאלצו להביא ראיות תלמודיות, וגם מה שמקצתם התחבאו מאחורי הד"מ וכדו' הוא כדרכם לומר את מה שברור להם מסברא תוך התחבאות אחר פוסקים מפורסמים, כידוע למורגלים בפוסקי ליטא, אולם אין דרכם לשקול דעות במאזנים של משקל וכמות ולאמץ את הכף הכבדה, ג' - הפריצות של גילוי השער נובעת מכך שדרכו להיות מכוסה עקב איזה סיבה שתדע, ושער הבתולות יוכיח שמותר בגילוי אף שבד"כ הוא יפה יותר משער הנשואות, וממילא אדרבה התורה לא אסרה את מראה השער כדי שנאסור גם פאה שדרכה להיות גלויה.

ד. המצאת שבזמן שלטי הגבורים הנשים היו צנועות, ואם הוצרך להביא להן סמך משמע שלא הביא ראייה מהמנהג - היפך מש"כ ~ כבר כתבתי לעיל שמסתבר שהמציאות בזמן שלטי הגבורים היתה שמיעוט נשים חבשו פאה מגולה [שלא היתה פרוצה], ורובן כיסו שערן בבד, ובכך גם המתעטרות בפאה לא נחשבו פרוצות, אלא ששלטי הגבורים הוצרך לדון אם יש למנהג "ראיה וסמך" או שכיסוי זה אינו נחשב כיסוי - ולא יכול היה לדון ממנהג הנשים הצנועות כי רק בימינו התחדש מנהג גורף כזה אצל רוב רובן של הצנועות, ואדרבה - מזה שלא דחה את מנהגן על פי טענותיך - מוכח איפכא. ה. מה שהבאת מהמ"ב שהמחמירים החמירו גם במקום שכולן נוהגות להיתר ~ הגם שאול בנביאים, ואדרבה אם תלמד את האוסרים שהמ"ב הביא תראה שעיקר טעם הבאר שבע הוא מחמת מראית העין - וזה שייך רק במקום שהפאה נדירה ואילו גילוי הראש מצוי, כדכתב בא"מ שבמקום שהפאה מצויה אין חשש לחשד, ומה שהביא את טעם דת יהודית אינו עיקר טעמו, וגם יתכן שלא מיירי במקום שרובן חובשות פאה, והישועות יעקב אוסר מטעם פריצות כשאנו ניכר שאין זה שעה, ולא מטעם דת יהודית.

בברכה - יואל שילה

מכתב ה'

בס"ד, יום חמישי ז' כסלו תשס"ט

תמהתי עד מאד על שיחתנו הקצרה היום בבוקר. כיצד ניתן לחשוב שסוגיא שדשו בה במשך יותר ממאתים שנה ענקי עולם, הלכה למעשה לבנות ביתם ולנשות קהילתם - יכולים אתם לחשוב שיכולים אתם להכריע בעקבות פשט מסויים בגמרא, ואין זו גמרא נידחת שגיליתם אלא הגמרא העיקרית שבתלמוד על נושא זה. מאחר וחוץ מבעלי החוברות אינני מכיר מי שהסתייע מדיוק זה להוכיח את הרעיון שהנהגות הצניעות אינם נתונים לשינוי - הרי שמוכרח שפשט הגמרא אינו נהיר לכם. מאחר וכל בית ישראל נוהגים להתלבש בשונה מהנהוג פעם, וברור שהבגדים הנוהגים היום היו נחשבים פרוצים לפני כמה מאות שנים - א"כ סוגיין דעלמא היא שהנהגות הצניעות משתנות.

אף אם יש מקום לפלפל אם גילוי השער והזרועות הכתוב במשנה יכול להפסיק מלהחשב "עוברת על דת" לאחר שגם הצנועות תפסקנה לנהוג בו במקום מסויים [מה שקרה רק לגבי גילוי השער ולא לגבי גילוי הזרועות], ואכן מצאנו אחרונים שכתבו בכה ואחרונים שכתבו בכה - אולם זה שמועילה הנהגת הצנועות כדי לקבוע באיזה כיסוי להשתמש כדי לכסות את מה שצריך להיות מכוסה - לא נחלקו, והויכוח שמצאנו הוא האם מועיל כיסוי שער משערות במקום שאין הדבר נהוג. המנחת ש"י הוא היחיד שראיתי שכתב שלא מועיל מנהג הצנועות כדי להתיר פאה וכלל אינו מביא ראיה לדבריו, פרט למה שדימה שהערוך למד בירושלמי שחבישת פאה אסורה - דבר שאינו נלענ"ד.

בסוגיות רבות ניתן להניח הנחת יסוד מי הצודק, וממילא על השני מוטלת חובת ההוכחה, ומאחר וברור שהיתר הפאה אומץ על ידי רוב רובה של היהדות החרדית הכשרה, וכן מורים ובאים רוב רובם של המורים [אלא שחלק מהם מביעים משאלת לב שעדיף היה שלא ינהגו בהיתר זה הלכה למעשה] - לכן פשוט שהמוציא מההיתר המיושם הלכה למעשה עליו הראיה.

ללוחמה כנגד הפאות הפרוצות אין קשר להוראת ההיתר של הפאות הכשרות, ובירחון אור ישראל (כ"א) מצאתי קטע נפלא: "ושח לי אחד מחשובי המוצי"ם שליט"א [כמדומה לי שכוונתו למרן הגרש"א זצ"ל] שגם הוא בירר ענין זה להיתר ורצה לפרסמו בכתב וידידיו יעצו לו שכדי למנוע מלהיות מוחרם בחוגים מסויימים יעטוף את הדברים בתחילתן ובסופם ובאמצעיתם בדברי מוסר וקנאות על חורבן הפאות הבלתי צנועות, ונכנס לשאול בעצתו של אחד מזקני גדולי הדור זצ"ל שכל ישראל השכימו לפתחו לקבל הכרעותיו וברכותיו, והוא זצ"ל השיב כדלהלן: 'איני מבין למה כל מי שכותב בענין זה ונראה לו שמצד ההלכה אין איסור מוחלט בפאות מרגיש חייב לשלם מס כתיבה ולהוסיף איזשהוא גינוי לפאות הפסולות, זה נושא אחר לגמרי ואינו קשור משום צד לויכוח ההלכתי המתחייב בכל נושא הטעון בירור וכדרכה של תורה, וכמו שאין הרבנים והת"ח המתירים פתיחת מכסי בקבוקים בשבת אחראים לעמי הארצות או קלי הדעת הקורעים בשבת אותיות בשעה שפותחים שקית אוכל - כך אין הסבורים שאין איסור מצד ההלכתי לחבישת פאה נכרית אחראים על הלובושות פאות פסולות יותר מאשר אחראים לכך הסבורים שאיסור באיסור מוחלט', ושאלו המו"צ שוב: 'אולי יש כאן סברת השפעה עקיפה', וע"ז השיב 'אדרבה יש מקום לומר שדוקא האיסור הגורף שקשה לו להתקבל על הלב גורם שלא יקחו בכובד ראש הראוי מוסר הנשמע בענין פאה נכרית'".

גם הטענה שפאות מביאות להרהור יותר משער הרווקות אינה נכונה, שהרי מוסכם בראשונים (רשב"א, רא"ש, מהר"ם אלשקר, מרדכי, ועוד) שרק דבר שאין מורגלים בו עלול לעורר הרהור, אולם דרך הפאות בזמננו להיות מגולות, ואין על האשה שום טענה במה שמתייפה, ועל הגברים לשמור את עיניהם, כדכתבו השמ"ש מגן והאג"מ, וכן פשוט.

ועתה אחל להגיב פיסקה אחר פיסקה לפי סדר הדפים:

בהערה 1 - יש כאן מעט סלט, היו שפירשו שהרמב"ם המצריך רדיד כדת יהודית חולק על רש"י שדי לו בכיסוי מלא, ולדבריהם לרמב"ם הרדיד גם עוטה את הפנים וחלק מהגוף, וגם פנויות צריכות כיסוי שער אלא שאין צריכות צעיף זה, ולדבריהם תקנת הרדיד אינה מתקיימת במטפחת גלויה ללא כיסוי הפנים בצעיף נוסף - וכן כתב המ"ב כהחת"ם סופר, ולמנהגנו יש לומר ש"דת יהודית" [לשון הרמב"ם] של רדיד תלויה במנהג המקומות, או שנאמר שתוספת זו מיועדת רק כדי להוסיף צניעות לבנות ישראל שתהיינה שונות מהגויות שבזמן גם כיסו את שערן משא"כ האידנא הגויות גלויות לגמרי ולבנות ישראל

די במטפחת (כדכתב הרב שטרנבוך). אמנם הב"ח והפרישה הסבירו בדעת הטור שהבין שהרמב"ם אינו חולק על רש"י שמדת משה די במטפחת נקובה, ומדת יהודית די במטפחת מלאה, ומה שהרמב"ם הצריך רדיד במקום שנהגו - אין זה אלא מתוספת צניעות, ולדבריהם לא קשה מנהגו להסתפק במטפחת מלאה, ונמצא שאם נקבל את המ"ב כמכריע הרי שיש לקבל שדת יהודית תלויה במנהג המקומות [או שנקבל את רעיונו המיוחד של הרב שטרנבוך] וממילא נאלץ לומר שמה שהמ"ב לא הצריך רדיד על פאה הוא מפני שסבר שבפאה מתקיימת תקנת הרדיד בהיותה כיסוי מובחר יותר ממטפחת מלאה.

בד"ה "בקונ'..." מה שכתבתי שהצניעות תלויה במנהג המקומות הוא פשוט, ורק עיור לא שם לב שהצנועות שלנו נחשבות צנועות אף שמתלבשות ומתנהגות שונה מהנהוג לפני דורות, ואין מפסיקות להיות צנועות כפי שכיום כבר איננו אומרים שהעובר אחורי אשה אין לו חלק לעוה"ב מאחר והשתנו הרגלי ההליכה ברחוב; מה שכתבתי בדרך אפשר שגם גילוי השער והזרועות תלוי במנהג - בהחלט נתון לויכוח, אך אין זה נוגע למעשה לדיון שלנו מאחר והפאה אינה גילוי שער אלא רק צורת כיסוי, ולא תמצא אף אחד שיאמר שבדורנו אשה שחובשת פאה נחשבת כהולכת בשער מגולה וגם לבעלה אסור לקרוא ק"ש כנגדה, וגם אם תמצא אחד כזה הרי שאין שום סיבה להורות למעשה כמותו לאחר הכרעת הרמ"א שמותר לקרוא ק"ש כנגד פאה.

מה שהסקתם מדברי "אם הדבר נהוג להתיר אף שיש בו מעשה פריצות אינו נכלל בחיובי דת יהודית" משובש בתרתי: א' - פריצות היא משיכת תשומת לב החורגת מהמקובל, וממילא דבר שפשט היתרו אצל הצנועות אינו יכול להוות פריצות, ויש סתירה במשפט ופשוט שאי אפשר לייחס לי דבר זה אלא זו הבנתך על אחריותך בלבד; ב' - "אינו נכלל בחיובי דת יהודית" אכן כך כתבתי במהדורות הקודמות אולם לאחר שראיתי שהבנת הקורא משתבשת - המשפט שונה כדי שיבינו שאין מושג כזה "חיובי דת יהודית" אלא "העוברת על דת", ופשוט שעיקר ההקשר של זה הוא רק לגבי המצוה לגרשה, וברור שלא ניתן לכנות בשם "העוברת על דת" את מי שנוהגת כפי שמקובל אצל הצנועות שבמקומה.

בד"ה "ולאחר המחילה" "תקנה שקבלו בנות ישראל ואינה משתנה" - אף לו יצויר שאתם צודקים ואכן יש אחרונים (כגון הרש"ר הירש זצ"ל) שהבינו כך - אכתי היינו דוקא לגבי גילוי הגוף, אולם לגבי צורת הכיסוי בודאי שאין לכם ראייה שלא יועיל מנהג הצנועות כדי שלא תחשב עוברת על דת.

הערה 3 - לשון הש"ג "מכאן היתר" אלמא לולא כאן לא מצא היתר - זה אינו, וכוונתו שהמנהג הוא מנהג ואף יש לו סמך מהגמרא ודלא כמנהגים רבים שכלל אין להם סמך [כגון להשליך סוכריות על חתן שאין לו סמך מהגמרא אף שאין מערערים שיש מנהג כזה, ואין חושבים לבטלו אף שלא מצאו לו סמך בגמרא], ואגב לענ"ד אף שקשה מנין לו זה הרי פשוט שלפני שגזרה לא הלכה בשערותיה הגלויות ברה"ר כקושיית היעב"ץ - נלענ"ד שכוונת הש"ג שמאחר והתירו לבעל להפר את נזירותה כדי שלא תתגנה בעיניו ולא אמרו לו שיסתפק בכיסוי כפי שרגיל לראותה ברה"ר - מוכח שיש בעלים שכלל אינם מורגלים במראה נשותיהם בכיסוי אף ברה"ר אלא רק במראה שער [בחצר - בשער גלוי, וברה"ר - פאה (ומה שאמרו "אידיי דזוהמא" הוא טענת בעל שכלל אינו מורגל בפאה אלא בכיסוי)].

באותה הערה "לכל שאר הראשונים הפאה רק תוספת לשער" - זה אינו נכון שהרי רש"י כתב כן בערכין שהפאה קשורה לשער מאחר ושם הנדון לגבי איסור הנאה משער המתה ואילו לא שהפאה היתה קשורה לשער לא היתה הוה אמינא שנחשבת חלק מגופה ונאסרת בהנאה, ופשוט שזה מיירי באשה ששערה פגום כי מי שחובשת פאה מלאה לנוי אינה צריכה לקשורה [ועובדה ידענא באשה שבעקבות טיפולים

כימוטרפיים שיערה נשר ומדביקים לה פאה, והוצרכו לשאול על חציצה], וכי תימא שרש"י שכח מה שפירש בישעיה (ג' ט"ז) שחובשות את הפאה לנוי פריצות, ואכן בסוגיא דשבת דמיירי בשאר נשים רש"י לא כתב כן, וכן כיוונתי בדיוק זה לערוך לנוי, וכן הבאתי מתשובת הגאונים שהפאה היא לנוי כלות, וכן פשטות דברי הרמב"ם בפיה"מ "נאה והרבה" [בפרט לגירסת הרב קפאח 'נאה מאד'] וכן לענ"ד כוונת המאירי שהפאה מיועדת למי ששיערה לבן.

בד"ה "נמצאנו למדים" - אף שפשטות לשון רש"י והרן משמע כמותך אולם כבר כתבתי לך את פשט הגמרא, ואם תתעקש על דיוקן שהיה לה למימר "והרי כולי נשי נפקן" אומר לך שכוונת הגמרא אינה יותר מאשר להקשות על ההבנה בדברי רבי יוחנן המצריך קלתה בחצר - שהבנה זו אינה אפשרית שהרי חזינן שאף אחת לא נוהגת כך, ואין כוונת הגמרא לגרושין, דאל"ה הרי כל הרבנים יראי השמים היו צריכים לגרש את נשותיהן החובשות פאה צנועה, ואף לא היה מועיל למחות בהן, אלא ע"כ שהמושג האמיתי הוא "עוברת על דת" ורק היא צריכה להתגרש, וממילא נפל בנין; ועוד אתמה - וכי מפני שניתן היה לנסח את הגמרא אחרת נגרש את נשותינו הצנועות? בהערה 5 - כבר כתבתי שנחלקו בזה, ודעת ערוה"ש והבן איש חי להתיר, ואף המ"ב כתב כן רק כי הצנועות ממשיכות לא להחשף, ומ"מ כל זה נוגע רק לגילוי עצמו ולא לצורת הכיסוי שאז לכו"ע מועיל מנהג הצנועות. מה שכתבת "שא"כ לא יהיו נשים אלו בכלל הצנועות" - זה אינו, שהרי פריצות היא חוסר התבלטות, ואם כולן נוהגות כך אין כאן התבלטות כפי שלא נאמר שאם מזג האויר ישתנה ולפתע כולן לא תחבושנה גרבים כפי שהיה נהוג במרוקו - שתחשבה פרוצות. בהמשך ההערה "מנין פשיטא ליה שאין בלבישת פאה מעשה פריצות" - פריצות בודאי אין כאן דלא גרע משער הרווקות, וכשאין חריגה אין פריצות, ואין צורך לש"ג והפוסקים.

ד"ה ומה "מכאן ולהבא שיהא תלוי במנהג לא שמענו" - כת"ר מתעלם מהרמב"ם והמהר"ם אלשקר והפמ"ג והמ"ב וערוה"ש ואור לציון, ועוד ועוד ועוד.

בד"ה "ומה שהביא ראיה" - בפשטות הרמב"ם למד את חובת הרדיד מהירושלמי האוסר בחצר משום דת יהודית, ואעפ"כ תלה במנהג המקומות.

בד"ה ועוד ראיה - אינני מבין את הפלפול שהרי בס"ה טענתי שמי שעושה כפי המקובל אצל הצנועות אינה נחשבת עוברת על דת, ותו לא מידי, אם תאמר שפאה נאסרה הרי יש ראיה מהמתירין, ואם תאמר שלא נאסרה הרי בודאי מותר.

בד"ה ועוד - כלל לא הבנת את דברי, ומ"מ גם אני לא כתבתי זאת כודאי ולא בכך תליא ההיתר אלא במאות פוסקים שהנהיגו כך הלכה למעשה, ומותר לנו להיות קצת ענווים.

ד"ה וכ"כ וד"ה ואף - כל זה אינו קשור שהרי כל זה נוגע כאשר היא עוברת על דת ולא כאשר נוהגת כפי שכולן נוהגות - שם לא נאמרו כל הדברים האלו.

בד"ה ומה - מהרמ"א לבוש מג"א ועוד לא ניתן לומר את דברך, ואם יש מקום לדיוק זה הוא רק מהפמ"ג ומ"ב - וגם בהם לענ"ד הדיוק אינו ומעיד שכלל יודע שבספרים אלו לא היתה כוונתם לכתוב בדיוק לשון כרמב"ם, ובהלכות רבות המ"ב הוא כמעתיק בעלמא פוסקים מפורסמים וכלל לא נחת לדיוקים שאתם מדייקים מדבריו.

בד"ה וכן מבואר "דמדומי ראיה" - אם כדברך מנין המקור לחלק בין מקום שנהגו למקום שלא נהגו, אלא ע"כ דתליא במנהג.

ד"ה וכן דעת הגר"ק - הגר"ק שליט"א מורה הלכה למעשה לחבוש פאות, ומי שקרא ושנה ולא שימש...

תשובת הגר"ק - מה ניתן ללמוד מתשובתו? היה לך ללמוד ממנו שכוונתו שבמקומו מותר? ואצרף לך העתק מכתבו של הגר"א פולק לגר"ח קנייבסקי, ותשובתו: שלחתי מכתב... "אברך בן תורה מדקדק במצוות ובהלכה ומחמיר בכל אורחות חייו יותר מכפי חוב ההלכה - האם ראוי ונכון שיבקש מאשתו שלא תלך בפאה נכרית אלא במטפחת במקום שאין הדבר גורם הפרעה לשלום הבית, והיא מוכנה לציית לו אלא אומרת שקשה לה לשנות ממנהג מקומה, אבל אם מבחינת ההלכה יש להחמיר אפילו שאין חיוב גמור - היא מוכנה לעשות ככל שיאמר מרן שליט"א, והבעל טוען שיש להחמיר מכמה טעמים א' - כיון שיש הרבה פוסקים האוסרים, ב' - י"א שגם המתירים לא התירו בפאות של זמננו שדומות לשיער, ג' - י"א שגם הש"ג לא התיר אלא בחצר", וענה לי בזה הלשון: "אין צריך להחמיר".

ד"ה ב. אף" - אין פריצות בכיסוי שכולן נוהגות בו, "פריצות" = פריצה, ובזה אין פריצה. לסיכום - אולם כל גדולי העולם שהתירו הלכה למעשה לא התרגשו מדיוק זה של הגמרא בכתובות - או שהבינו שאינו נוגע למעשה מאחר ואין כאן חשש לפגיעה בדת יהודית, וכדאי ללמוד קצת להתבטל לגדולי העולם.

מאחר ואם תשרבב את שמי או את השם "ותשקט הארץ" לקונטרסך אאלץ להכחיש שלא כך כוונתי והטעות היא אצלך, וגם תסתבך עם הוצאת שם רע בטפלי עלי מה שלא כתבתי - לכן עצתי לך שאם עדיין אין אתה מתבטל לגדולי העולם עכ"פ כתוב את דבריך בשמך כהוצאת דברים בלי לייחס זאת להתקפה עלי. חושבני שהשקעתי זמן רב בשלשת המכתבים כדי שתבינו שמכבד אני אתכם על המאמצים, אולם אין בכך כדי להקנות לכם צדק, ומקצוע ההוראה למעשה - הוא מקצוע שצריך להשתפשף בו זמן רב אצל בעלי המקצוע.

מכתב ו'

נראה שיש שלש טעויות בסיסיות שגורמות לעיוות בטענותיהם של המוחים על לבישת הפאה. והם: הרהור בדבר המצוי, השוואת השער לשאר חלקי הפנים, וטענת המכשול שבפאה נכרית. אם כוונתך לומר שהמוחים טועים - הרי שטועים הם גם בניתוח הסוגיא, בחוסר שימוש חכמים, בגאווה גדולה בקטרוג, וגם בעוד כמה טעויות גסות ועדינות.

"מכאן ניתן ללמוד שמראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור": הגדרה זו צריכה ביאור. שהרי כתב הריקאנטי (ס' כו) שאף לשער הבתולות שרגילות להראותו יש דין ערוה להסתכלות וז"ל: "והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרים מלקרות כנגד שער הבתולות כך פי' רבינו טוביה בשם ר"ת. "וכן כתב ב"אגרות משה" (חלק או"ח א סימן מב ד"ה הנה בדבר), ולא מוזכר בדבריו שבא לחלוק על ההגדרה "כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור" (מ"ב ע"ה ס"ק ב) שמוסכמת על הרבה פוסקים. א' - ראה מהר"ם אלשקר (ל"ה) "אבל דבר שדרכו להיות מגולה דלבו גס ביה מותר ואפילו לק"ש... וכן הסכים בעל המרדכי והרא"ש ז"ל והכל כפי המנהגות והמקומות... אבל פניה ידיה ורגליה ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן... הילכך אפילו לאותן שהיו נוהגות לכסותו בארצן ראוי להניח לנהוג כמנהג הארץ אשר גרו בה [שלא לכסותו], ומעשה אמותן הקדושות בידיהן [שלא לכסותו] כמו שהוכחנו... ובכמה וכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה האשה על בעלה", וכן ברשב"א (ברכות כ"ד) "אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד, ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפילו

באצבע קטנה ובשערה... " - וכן נפסק להלכה. ב' - כדי לדון בריקנטי יש להבין את הקשיים בדבריו, וז"ל (סי' כ"ח): "כתב הר"א ממין דאסור לקרות דבר שבקדושה בשמועת קול שיר של אשה ועת לעשות לה' הפרו תורתך הלכך אין אנו נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים וטפח באשה ערוה היינו טפח שדרכו ליכסות ואע"פ שהיא אשתו, והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרין מלקרות כנגד שער הבתולות כך פי' רבינו טוביה בשם ר"ת, ושמא דאף טפח באשה ערוה ה"פ וכ"מ מספר המצות הקצר שכתב וכן טפח באשה ערוה אם היא מגולה שלא יקרא עד שיחזור פניו ממנה משמע כשמחזיר פניו שרי בלא הרחקה, וכתב הראב"ד דדוקא במקום צנוע שבה ודוקא לאחרים משום הרהור אבל לעצמה לא דהא קי"ל האשה יושבת וקוצה לה חלתה ערומה", וקשה על דבריו: 1 - מהרא"מ משמע שקול באשה אמור גם לגבי ק"ש - והוא כדעת כמה ראשונים שהגמרא דטפח באשה אמורה גם כלפי ק"ש, ומדכתב עת לעשות לה' משמע שגם המשך דבריו "אין אנו נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים" קאי על ק"ש ולא על שמיעה, 2 - המשך דבריו "וטפח באשה ערוה היינו טפח שדרכו ליכסות ואע"פ שהיא אשתו" ודאי קאי על ק"ש, כדעת כמעט כל הראשונים, 3 - מ"ש בשם ר"ת "והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרין מלקרות כנגד שער הבתולות" אינו מובן שהרי אסור להסתכל בשער - והוא פשוט שהרי אסור להסתכל אף באצבע קטנה, ואם מיירי בראיה לפי תומו - הרי אסורה רק במקומות המכוסין, אלא ע"כ דמיירי באשת איש שמגלה את שערה, ומה שהמשיך שלגבי ק"ש אין איסור בשמיעת קול הרי הוא כרי"ף רמב"ם ורא"ש אך סותר למה שלעיל החמיר בשמיעת קול בעת ק"ש לולא עת לעשות לה' כדעת הרא"מ, וראיתו משער הבתולות אינה מובנת שהרי דרכו בגילוי [ראה באו"ז (א' קל"ג) שהביא לשון זו וכתב שהוא שער מגולה: "והא דאמר שמואל שער באשה ערוה שנאמר שערך כעדר העזים פי' מורי רבינו יהודה בר יצחק דלאו לענין ק"ש איירי וגם אין אנו נזהרין לקרות ק"ש לפני בתולות פרועות ראש"] ומה הצד לאוסרו בק"ש וא"כ נאמר שאוסר לקרוא גם כנגד דבר שדרכו להיות גלוי [דלא כרשב"א - וא"כ אינו להלכה], 4 - ומה שהמשיך: "שמא דאף טפח באשה ערוה ה"פ" אינו מובן אם כוונתו שאסור להסתכל בו - והרי זה פשוט וא"צ לומר על זה "שמא" אלא שכוונתו לומר שמותר לקרוא כנגד טפח שדרכו להיות מוסתר - וא"כ הוא דלא ככל הראשונים [פרט למיחס לרי"ף] ואינו להלכה, או שכוונתו שמותר לקרוא כנגד טפח גלוי כמו שער הבתולות - ושוב אינו מובן דפשיטא שהרי לית מאן דאוסר לקרוא כנגד פניה, 5 - ומה שהמשיך: "וכ"מ מסמ"ק שכתב וכן טפח באשה ערוה אם היא מגולה שלא יקרא עד שיחזור פניו ממנה משמע כשמחזיר פניו שרי בלא הרחקה" שוב אינו מובן שהרי כוונת הסמ"ק לא לטפח שדרכו בגילוי שזה פשוט וא"צ החזרת פנים, אלא בדרכו להיות מכוסה שכעת התגלה וקמ"ל שאסור לקרוא כנגדו וא"כ הוא סיוע לאיסור ולא להיתר ושוב קשה מה התכוין "כן משמע" הרי לא הוצרך לסיוע לאיסור לקרוא כנגד טפח שדרכו להיות מכוסה דהוא ככל הראשונים, אלא שמשמע מדבריו שהביא סייעתא מדשרי רק בהחזרת פניו - וא"כ אינו מובן מה כוונתו "וכן משמע" שהרי כלל לא דן בזה לעיל, 6 - ומה שסיים "וכתב הראב"ד דדוקא במקום צנוע שבה ודוקא לאחרים משום הרהור אבל לעצמה לא דהא קי"ל האשה יושבת וקוצה לה חלתה ערומה" הרי מיירי בק"ש כפי שסיים בקוצה לה חלתה, וא"כ הא דדוקא במקום צנוע שלה אתי לומר שמותר לקרוא כנגד טפח ממקום שדרכו להתגלות ואסור כנגד דרכו להתכסות שהתגלה - והוא ככל הראשונים [פרט לרי"ף]; בקיצור - פסקיו סותרים זה את זה. לענ"ד יש לישב את דבריו בשני אופנים: 1 - יש כאן בסך הכל פסקי דינים ללא נסיון הכרעה אלא רק אוסף, וממילא איני יודע כיצד תוכל לשלוף את הרקנאטי כנשק

כנגדי, ב' - אפשר שכל שהתכון לומר שדין טפח שער וקול אינו כערוה גמורה ולכן מקילים בהם כמה קולות: שאין נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים בעת הלימוד, שטפח שדרכו בגילוי מותר בק"ש, שמותר לקרוא כנגד שער הנשואות דאינו ערוה גמורה [יבואר בהמשך], גם לטפח מגופה אין דין ערוה גמורה שהרי הסמ"ק הסתפק בחזרת פנים ולא הצריך הרחקה [או הפניית הגוף], לאשה עצמה אין איסור לקרוא כנגד טפח מגופה; ומה שהביא מהמנהג לקרוא כנגד שער הבתולות שדרכו בגילוי יתכן שכוונתו לבסס שמותר לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות כדעת הרמב"ם והרי"ף מאחר והרי המנהג לקרוא כנגד שער הבתולות - וממילא אינו יתכן שיש בשער הנשואות איסור מן הדין כי אז לא היינו יכולים לחלק בין הנשואות לבתולות כי החילוק ביניהן אינו בעצם המראה, ונמצא שאינו מובן מה אתה מקשה מהרקנטי.

"וכן כתב ב'אגרות משה', ולא מוזכר בדבריו שבא לחלוק על ההגדרה 'כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור' שמוסכמת על הרבה פוסקים" ושוב לא זכיתי להבין מה הקושיא שהרי אני כתבתי "מראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור" וממילא הפאה אינה גורמת להרהור כיון שרגילים במראה זה, והיינו ההגדרה שאתה כתבת "כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור", ובאג"מ שאל מדוע הוכיחו ששער באשה ערוה משיר השירים ולא מפרע הכהן את ראש האשה שגורם שאסור לגלותו וממילא הוא מקום מכוסה, ותידין שהאיסור לילך מגולה לא היה עושה את השער בדין ערוה, ולכן הוצרך להביא קרא דמשבח לה בגוה שמזה ש"מ תאוה היא, וממילא התייר לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות שרגילות לגלותו מאחר ולא האיסור אוסר אלא הרגילות - והיינו מה שכתבתי שהרי מקום שמותר לקרוא ק"ש כנגדו **כי נחשב מקום גלוי** וגם מותר לצאת בו, ולכן אינו מובן מניין רצית להחמיר שיש הרהור בפאה.

פשוט הוא שאין דברי הפוסקים מופנים כלפי אלו המורגלים בראית נשים כדי שנאמר שרגילים לראותן, ועוד שאין מראה של אשה זו כמראה של אשה זו, וגם אין הרגילות של האשה להראות כך משנה עבור גבר שרואה אותה בפעם הראשונה. וצריך לומר שכוונם לומר שאין האדם טרוד בזמן ק"ש וכד' להתבונן ולהרהר אחרי המראה המצוי, למרות שראיתם מביאה לידי הרהור, והרהור שדברו בהלכות ק"ש (שם) הוא הרהור של מחשבה אחרי הדבר, גם כאשר עוצם את עיניו, ולא הרהור שבא כתוצאה מראיה אף כאשר אינו מתכוון להסתכל. (והדברים מדויקים בדברי הרשב"א בברכות כד.) גם כאן לא הבנתי בדיוק את ההשגה: א' - מה שבאת לאפוקי מההבנה שרגילות להסתכל בנשים הופך את הטפח לרגיל - פשוט אלא ברור שהנדון הוא אם הנשים רגילות לגלות מקום זה ולא אם הוא רגיל לראותו, ב' - מה שכתבת "אין הרגילות של האשה להראות כך משנה עבור גבר שרואה אותה בפעם הראשונה" הוא נכון אלא שהנדון כאן לא על שער של אשה מסויימת אלא שמאחר וגברים רגילים במראה מסויים [כגון כף היד ופאה נכרית] לא יביא אותם להרהור, ג' - ומה שחילקת בין הרהור בעת ק"ש להרהור סתם שהוא חמור יותר שבא להרהור אפילו במראה מצוי אינו מובן שאם כוונתך למקום מגולה הרי מותר בין בק"ש (רשב"א, שו"ע) ובין בראיה בעלמא [רק את העובר בנהר הזהירו להניס עצמו כשיש לו דרך אחרת ואף כשעוצם עיניו - משמע שכשאינו חשש גילוי של מקום מוסתר אין צורך להזהיר ואין צורך לעצום עיניו], ואם כוונתך למקום המוסתר שהתגלה הרי אסור בראיה לכל הראשונים, ואילו בק"ש נחלקו עד כמה, אך הפאה הרגילה בגילוי היא כמקום מגולה שאין בו איסור בראיה לפי תומו וממילא אין סברא שלאשה יהיה אסור לצאת בה שהרי אין לגברים איסור לראותה.

"מאחר ואין הדרך לכסות את העינים... אף שהפסוק משבחם" - הלימוד מהפסוקים הכתובים בשיר השירים אינו נכון, וראוי ללמוד את שבח הפוסקים. ברכות כדא': אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר שערך כעדר העזים; רש"י: קולך ערב - מדמשבח לה קרא בגוה - שמע מינה תאוה היא; מדברי רש"י אלו, שכתב "מדמשבח לה קרא בגוה" ולא כתב "מדמשבח לה קרא" בסתם, משמע שכוונתו למעט את שאר הפסוקים, "כפלה הרימון רקתך" "אפך כמגדל

הלבנון" "עיניך יונים", שאין בהם שבח על המראה או הנעימות אלא רק דימוי רעיוני, משא"כ בפסוקים אלו שיש בהם שבח על יופי המראה ונעימות הקול; ומשמע מלשון הפסוק שמראה השער באשה הוא שמביא לידי תאוה, שהרי הכתוב שיבח את יופי מראה שער האשה ולא את מציאות השער. ולענין זה אין חילוק אם המראה הוא מחמת שיערה הטבעי או מחמת שער אחר, שהרי שבח הפסוק יכול להאמר גם באופן זה. ואין עוד שבח כזה, שלמדו ממנו שמעורר תאוה, על שאר חלקי הפנים. א' - טענותיך הן על האג"מ ולא עלי, ב' - עיין בפירושי הפסוק בפרוייקט השו"ת ותראה פלא - שכמעט כל הפירושים על שערך כעדר העצים הן על דרך הדימוי הרעיוני, ג' - אם הייתה רוצה לבסס את טענתך ששער באשה מביא לתאוה היה לך פשוט להוכיח זאת מכך שהגמרא הביאה רק את שוק קול ושער ולא את הפנים הצואר והמצח כמקומות המביאים להרהור, אולם אם היית טוען כך הייתי עונה לך שזו בדיוק ההוכחה שמדובר במקומות המוסתרים שלפתע מתגלים שרק בהם חז"ל אסרו את הראיה לפי תומו, ולחלק מהראשונים אסרו גם לקרוא ק"ש כנגדם, ולא אסרו לראות את הפנים המצח והצואר מאחר ודרכם להיות גלויים, ולא כי כך הם פירשו בפסוק בגמרא או ברש"י, וכך כוונת האג"מ שאין לאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הפרוצות מאחר ודרכן לגלותו אף שהתורה אוסרת לגלותו - כי את ההרהור מעורר גילוי הנסתר ולא עצם הנוי, ולזאת אמר שהפנים והעינים הם עיקר הנוי והיופי, ד' - כוונת רש"י מתפרשת על פי היסוד שהסביר הב"ח (סי' ע"ה) שמקומות אלו הם מקומות שבעיקרון לא היו אמורים לעורר הרהור גם כשדרכם בכיסוי מאחר והשער והקול אינם עיקר הגוף, והשוק מלוכלכת בטיט וצואה, וממילא הסביר רש"י שהגמרא קמ"ל שאף בשער יש תאוה, ה' - מה שהסקת שהשער הוא מעורר התאוה הגדול ביותר - אין לך על מה שתסמוך לא בחז"ל ולא במציאות, ושער הבתולות יוכיח.

"מי בעקבות הפחדות מאש הגיהנום, ומי מחוסר יכולת כלכלית לממן פאה" הטעמים שכתבת הם של אלו המעוניינים בלבית פאה נכרית ורק נמנעים מהסיבות האלה. אבל עיקר הטעם הרגשי של אלו המתנגדים הוא משום מכשול החטא בהתקלות בנשים עם פאות. רשימה זו היא של טעמים רגשיים שאינם מבוססים על הלכה, והאם כוונתך שצריך להוסיף ברשימה זו גם את הטעם שהפאה מביאה להרהור ובזאת להכריז שאין זה נימוק הלכתי? והטענה העיקרית היא, שכשם שהדבר פשוט בהבנת הלב שאסור לאשה ללכת עם בגדים צמודים לגופה למרות שלא מוזכר הדבר בחז"ל לאיסור ואין בכך משום גילוי ערוה מנין לך באמת שאסור ללא הוכחה מחז"ל, ואף שאנו מזהירים על זה אולם הוכחה מנין [והרי כבר אמרתי לך שאינני מבין מדוע הקיצוניים החרדיים אינם יוצאים כנגד אותו בגד שמתחילתו נועד להבליט, וממשיך להבליט אף לאחר שכל הנשים החרדיות לובשות אותו]? ויש נשים רבות שנוהגות כך, וגם כאלה שמנהג אימותיהן בידיהן אם בפרוצות עסקין - מה התימא, ואם בצנועות עסקין - אינני מכיר צנועה בת צנועה שתלך בבגד צמוד.

וכן גם פשוט שיש לאסור לבישת בדים מסויימים אף על פי שנשים צנועות נהגו כבר ללבושם פשיטות זו מנין? האם ממודעות הרחוב? כך הדבר פשוט שיש לאסור כל דבר שציבור גדול של יראי ה' אומר שהדבר גורם לו למכשול אולי יראי השם - אבל יתכן שהם עמי ארצות או שקרנים או פרוצים ודעתם אינה נחשבת כדי לבטל מנהג שנוסד על פי גדולים, ובכלל זה גם פאות המכשילות גם אם הן מכונות "פאות צנועות" "פאות צנועות" אינן גורמות מכשול למי שאינו משובש בענין שמירת העינים שהרי לא גרעו משער הבתולות, ובטוח אני שגורמות רק לכעס ולא למכשול, ואגב - יש לך לדעת שחז"ל ניסחו את איסור ההרהור בצורה ברורה "... ויבוא לידי טומאה בלילה", ואם כך כלל אין מכשול, ואולי אתה קורא "מכשול" לכך שהעין נמשכת לראות את הצורה לפי תומו - א"כ כלל אינך מכון להלכה.

ואין הרגישות של אלו שהורגלו בראייתן יכולה לשמש כמודד הילכתי לאלו ששומרים על עיניהם. אם כוונתך לומר שרק ידידיך שומרים על עיניהם - כנראה שלא שימשת חכמים בגדרי חיוב שמירת העינים [להלן תמצית דעת מו"ר שליט"א בענין זה: "ידועים דברי הגר"ח מוולוז'ין המובאים בכתר ראש (קצ"ה) שככל שמתעסקים בשמירת העינים היצה"ר מתגבר ("הסתכלות עריות ושיחתן אמר: זה הכלל כל מה שיגדור א"ע ויפרוש מראיה - אח"כ אם יראה ויביט יעבר בו היצר כאש, אלא כשדעתו לילך בשוק יתפלל ויבקש רחמים לבל יכשל ח"ו בשום נדנוד חטא והרהור עבירה ר"ל") אלא יש להתייחס לדבר

זה כמאן דליתא, ומותר להסתכל בעיניה כדי לראות את התגובות, ושמירת העינים צריכה להעשות בצורה שאינה מורגשת, וכך נהגו הגדולים שלא להתייחס וכלל לא לשים לב האם היתה זו שואלת או שואל, והמדד האם היה זה בכשרות הוא האם לאחר שתלך יוכל לדמיין את צורתה; והנה - המטייל בטבע ובכל הטיל עסוק בשמירת עיניו הוא בעל תשובה בדעותיו ועדיף שלא יטייל, ודומה הוא לאשה השוחה בים עם חלוק שעדיף שלא תשחה (דהדבר מסוכן וגם מבליט את גופה יותר כשיוצאת מהמים עם חלוק רטוב, וגם אילו היו גברים לא היה זה צנוע לשחות בחלוק) דאף שעל החוף ראוי להיות עם חלוק אך יש לה לפושטו סמוך למים, ובגד ים שאינו קצרצר - מותר במים, ואף אם הולכת לים עם בתה, ובזמן חז"ל טבלו ערומות לעיני בתן, ובליטא רחצו בים בעירום מלא (נשים לחוד וגברים לחוד) ואף לא הרשו למי שרצה להיות לבוש בבגד ים; גם אם יש מציל וכה"ג מותר הדבר שהרי היא נמצאת במקום המיועד לנשים ואין לה לדאוג את דאגת המסתכלים כפי שלא מצאנו שאסור לאשה לכבס על יד הנהר אף שלעתים יעבור שם גבר, ועוד - המציל בים בודאי טרוד ביותר מכדי לתור אחר האיסור; כשהרב הורה לבי"ט בית יעקב לרחוץ בבגדי ים בבריכה שאין בה גבר: שנים לא שלחו את בנוניהם - האחד כי אשתו לא תסכים, והאחר כי הוא יודע שזה לא בסדר, וכשהרב הציע שישאלו את הגר"ק שליט"א השיב שהוא בטוח בעצמו ואין לו צורך לשאול. אסור להרהר באשה האסורה לו; פשוט שאיסור זה קיים בכל העריות, ולא בעריות בלבד אלא אף בחיבי לאוין אסור להרהר (עי' רמב"ם איסורי ביאה כ"א ג'); אפילו בפנויה אסור להרהר שמא יבוא לידי טומאה בלילה. אסור להביט ביופיה של אשת איש שמא יבוא להרהר בה, ואפילו בפנויה אין ראוי להביט ביופיה שנאמר פְּרִיִּית לְעֵינֶיךָ וְמֵהָ אֶתְבּוֹנֵן עַל פְּתוּלָהּ; אמנם לבדוקה אם היא נאה בעיניו שישאנה מותר ואף ראוי לעשות כן. מותר לראות אפילו אשת איש אם אינו מתכוין כלל להכיר צורתה, במה דברים אמורים במקומות הגלויים שבה, אבל ראייה במקומות המכוסים אסורה אפילו בפנויה - דלעולם יש לחוש בכה"ג שיבוא לידי הרהור, כדמוכח מההיא דנשים העומדות על הכביסה (ב"ב דף נ"ז ע"ב); כל מקום שדרך הנשים הצנועות לכסותו נקרא מקום מכוסה ואסורה בו אפילו ראייה בעלמא; אמנם במקומות שדרך רוב הנשים לגלות את שערן וכיו"ב אע"פ שבדאי עושות שלא כדין - יש מקום לצדד להקל לענין ראייה בעלמא] - ומתבאר כאן שדוקא המגזימים בשמירת עיניהם גורמים לעצמם הרהורי עבירה, ואין מעשיהם מכוונים להלכה, וד"ל.

לכן הצגת הנושא רק במישור הטכני-הלכתי אינו הנידון העיקרי, כי הטיעונים ההלכתיים של המתנגדים יוצאים מתוך מחאת הלב אין לי עסק אלא עם שיקולים הלכתיים המאשרים או דוחים את המנהג שהונהג על פי חכמים. והדבר פשוט שאם ההתקלות בנשים עם פאה לא הייתה מכשילה באופן מיוחד, ההתייחסות אל הפאה הנכרית הייתה כמו אל כל שינוי אופנתי שאינו מעורר רעש רב. התייחסות זו עוררה רעש רב בזמן ובמקום שהייתה זו פרצה, ולפני שלשים שנה כלל לא עוררה רעש, עד שרבך שליט"א ור"א ליפשיץ הוציאו את השד מהבקבוק באמצעות שטיפת מח מסיבית, תוך עזרה נמרצת של הקנאים החרדיים שעבודת השם העיקרית שלהם היא לקטול את כל האחרים.

דת יהודית: כדי לקצר אתן דוגמא לבאר את כוונת דברי: ידוע שיש מצוה להיות עם תפילין כל היום. ואמר ר' יוחנן שלדידו חילול השם אם ילך ד' אמות ללא תפילין. האם שייך לומר בדורנו על גדול בישראל שאינו מניח תפילין כל היום שמחלל את השם ח"ו, ודאי שלא. שהרי יש סיבות ידועות שמונעות אותו. והאם נאמר שמשום כך אין יותר מצוה להניחם כל היום, ודאי שלא; כמו כן בעניני דת יהודית שאלו ההנהגות של בנות ישראל, ובמשך הדורות נוצר מצב שחלקן לא קויימו. ודאי שבמצב כזה אין תביעה ממונית של האשה על הבעל לממן את ההנהגות שלא נהוגות (רדיד וכד') ומאידך אין תביעה של הבעל על אשתו שאינה צנועה (לגבי גט וכד') משום שלא מקיימת את ההנהגות שלא נהגו לקיימן. אבל ודאי שיש מצוה לקיימן מתי שיתאפשר הדבר, שטעם המנהגים לא השתנה, ונהגו בהם גם בזמן שביהמ"ק היה קיים ולא רק שנמצאו בקרב הגויים. כוונתך ברורה לך ולא לי - הרי או שלא קראת או שלא הבנת או שלא הסכמת למה שכתבתי בהערה להגדיר דת יהודית כמון אלא בהגדרה שונה, ועל זה לא הערת מאומה, לדברי מבואר מהראשונים שחובת דת יהודית אינה החובה לשמור על פרטים מסויימים שאינם משתנים במשך ההסטוריה אלא החובה לנהוג כמנהגי הנשים הצנועות שבכל דור כדי שבעלה לא יתבייש ממנה, וממילא אין לנו אפילו מעלה בלבישת צעיף העוטף את כל גופה או בכיסוי הפנים כפי שהיה נהוג במקומות שונים, ובמקום שהדבר נהוג - מותר לחבוש מטפחת ללא רדיד וכן מותר ללבוש פאה צנועה כמנהג הנשים הצנועות, וכלל לא פרכת את הסבר זה.

"בדורנו חוששים להזכיר שגדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות" - גם אם בעבר התפשט המנהג בכמה מקומות בהסכמת גדולי הדור אי אפשר ללמוד מכך לדורנו. שאפשר שהדבר התקבל מחמת אילוצי הדור כדי לעמוד כנגד פורקי העול למיניהם וגזירת המלכות, ובמיוחד במקומות בו נשים החלו ללכת בגילוי שער, וגם נשות הגדולים, וכדי לתפוש את הרע במיעוטו. ומובן שיחשבו כסמל הצניעות כנגד גלויות הראש. ואין ההיתר של שעת הדחק יכול לקבוע מנהג שלא בשעת הדחק (כך פוסקים המתנגדים להיתר המכירה), ובדורנו אין חשש שאם לא תתיר ללבוש פאה נכרית ילכו בגילוי ראש. הבנות אלו שמורות לגדולי הדור שבסמכותם לתקן תקנות ולאסור איסורים ולעמוד בפרץ, ולא שמענו שום פסק כתוב משום פוסק אשכנזי מפורסם שיש לאסור חבישת פאות מכובדות, ומה שכתבתי שגדולי הדור עודדו את הפאה וראו בה את סמל הצניעות הרי כוונתי מבוארת שאם חבישת הפאה היתה איסור הרי שלא היו מעודדים לחובשה וגם לשיטתך הדבר היחיד שניתן להתווכח עליו הוא רק אם כעת מספיק שעת הדחק כדי להשתמש בהיתר הזה, וכן משמעות הויכוח על היתר המכירה; וכשאני לעצמי סבור אני שהאינא שעת הדחק לא פחות מאז - שאילו הגילוי שהיה מקובל אז היה לעין ערוך פחות מהיום שהגילוי מציץ מרוב המודעות ומתשדירי הפרסומת שאנו חשופים אליהם אף ברחובנו השקט, וכה"ג רבות, המציאות היא שגבר נורמאלי מוקף בגירויים מכל עבריו, ואם אשתו לא תהיה יפה בעיניו - מה יהיה עליו, וגבר שמתפעל מתעמולת הקנאים וגורם לאשתו להתכער - גורם לה נזק נפשי בד"כ וגורם לעצמו נזק אדיר בחושבו שתופש הוא מלאכים, וחכמת רבני אשכנז היתה לתפוס את הרע במיעוטו, וכן הנהיג הרב משאש במרוקו מאותם טעמים, כך שהקנאים החרדיים גורמים קלקול גדול יותר מתיקון; ולא אמנע מלהזכיר לך שוב שאת איסור ההרהור חז"ל לא מנסחים כאיסור עצמי אלא כפתח לבא לטומאה בלילה.

"ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן": אין להביא ראיה ממנהגן של נשות הגדולים. שכנגד נסיון ריגשי כגון זה, שתראה שונה ופחותה בעיני חברותיה, גם לאשה חשובה קשה לעמוד, ודברי חז"ל "אין אשה מקנאה אלא בירך חברתה", ו"דעתן של נשים קלות עליהן" ו"בת ששים כבת שש" מכוונות גם כלפי נשות הגדולים, כמו ברוריה אשתו של רבי מאיר (רש"י ע"ז יחב) ואשתו של רב חסדא (מו"ק טב), [ואין כוונה לזלזל בכבודו ח"ו, אלא שזהו אופיין של כל הנשים לצורך עבודת השם היחודית שלהן] וברור מדוע לא מיחו הגדולים בנשותיהן, ובמקום שהדבר נעשה מחמת אילוצי הדור אפילו עודדו אותן. וכמו שצוטט בדברי הרב משא"ש בטעם שחבר להתיר במקומו: "כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור שהלכו בגילוי שער, והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג" ובדורנו לא שייכת מציאות כזו בקרב ציבור שומרי המצוות. דבריו גובלים בחוסר הכרת המציאות, והפשוט והנכון יותר הוא שגדולי הדור אכן עודדו את השימוש בפאה ולא מחשבותיך כמחשבותיהם, וכי לפי דבריו לא היתה צריכה להיות לפחות קבוצת נשות גדולי הדור צדקנית שחבשו מטפחת? הרי חובשות המטפחת היום עומדות היטב בלחץ החברתי של הקהילה האשכנזית [וכמה פעמים ראיתי את האור שנדלק בעיניהם כששמעו שאין מחויבות להניח בד על ראשן אלא מותר להן להתעטר בפאה - וכי כל נשות גדולי הדור היו פחותות מהן? .

"ברור שבחבישת פאה ניצלים מקללת הזהר" - ההשתמשות בדברי הזהר כדי להתיר פאה נכרית הוא קטרוג על חובשות הפאה, שכמעט כולן לובשות כיסוי אחר בביתן, ואילו קללת הזהר הקדוש אינה מחלקת בין גילוי שער בבית לחוץ לבית. אני לא אמרתי שאנו מחוייבים לנהוג כזוהר, ואדרבה כתבתי: "אינו מסתבר לומר שמרובות הנשים ששער ראשן כלל אינו מציץ מהכיסוי כדברי הזוהר, ואדרבה בענין זה לפאה יש יתרון בולט על המטפחת שהרי דרך המטפחת לזוז - ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר שם, דת והלכה א'), וכן השיב הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהפאה מכסה את השער באופן הכי טוב; הפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה [שמותר מן הדין (אף לזוהר - מהר"ם אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב')] - אך כלפי חשש זה יש גם פאות קצרות שמעט מהשער היוצא חוץ למקומו מתגלה בצידיהן. ברור שבחבישת פאה ניצלים מקללת הזהר (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה') אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה - שהרי הפאה היא כיסוי שער גמור ומלא" ולא השתמשתי בפאה כדי להתיר אלא אמרתי שאם היינו צריכים לבחור בין פאה מותרת לבין מטפחת - הרי שלפאה יש יתרון בכך

שמכסה את השער באופן מלא ובד"כ אינה גולשת, דלא כמטפחת הגורמת לנשים רבות לגלות מקצת שערותיהן.

"... הרי שלא גרעה הפאה ממקום גלוי... כפי שאין חוששים להרהור עבירה בשער הבתולות..." : אין להשוות בין גדרי הצניעות שנדרשים מאשת איש מאשר מפנויה. שכשם ש"צ"ר כלפי אשת איש הוא יותר מאשר כלפי פנויה כך יש דברים שאינם מעוררים את יצה"ר בפנויות אבל מכשילים באשת איש. וכפי שכתב רש"י (ברכות כ"ד.) שוק - באשת איש. דברי רש"י אינם מתפרשים כפי הבנתך לאפוקי מרווקה אלא כוונתו לאפוקי מכלפי ק"ש, ואמנם צדקת שגדרי איסור הרהור באשת איש חמורים יותר מברווקה, כמבואר בגמרא (ע"ז כ.). "וְנִשְׁמְרֶתָ מִכָּל דְּבָר רָע" - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכווערת... שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה", ויש לבאר זאת בכמה אופנים: או שנאמר שלא חששו בה לפריצות דקילא טפי שאינה באיסור אשת איש - כמבואר בפיה"מ (סנהדרין ז' ד') שאיוב החמיר על עצמו שלא להתבונן על בתולה רק מחשש שימשיך בזה גם לאחר שתנשא אך אין איסור מן הדין להתבונן בבתולה, ומה שאסרו להסתכל על פנויה יפה הוא רק מחשש שיבוא לטומאה בלילה, ואילו על אשת איש אסור להסתכל גם כשאינה יפה כי הרהור כלשהו אסור בה ולא רק מהחשש שעלול לבוא לטומאה, ונמצא שלטעם זה איסור ההסתכלות מחשש שעלול לבוא לטומאה שווה בפנויה יפה ובאשת איש, ובאשת איש נוסף איסור הסתכלות גם באינה יפה כי כל הרהור בה אסור, ומאחר וגילוי שער פנויה מותר מוכרחים לומר שלא מחמת שעלול לבוא להרהור טומאה קאתינא עלה אלא רק מחמת תוספת החומרא שיש באשת איש, ומאחר והסקנו שאין התוספת שיש באשת איש מחמת היופי אלא כי כך גזרה חכמת הבורא ששער אשה עלול להביא להרהור כלשהו - תו אין לאיסור בשער שאינו מחובר לגופה דלא גרע משאר בגד יפה שמתירים לה להתנאות בו ואין חוששים שיבואו לטומאה, אלא אם נניח **שמראה השער** הוא הגורם את סוג ההרהור המיוחד שאסור רק באשת איש **ולא יופי השער**, ומראה שער יש גם בשער תלוש או סינתטי - אך חידוש זה שמראה שער שאינו יפה אסור בגילוי באשת איש צריך ראייה [גם בתשובת חסד לאברהם שחידש את חידוש זה - עשה כן רק על פי כמה הנחות יסוד בהבנת הסוגיות, ובהחלט יש מה להשיב על הנחות אלו, הארכתי בביאור דבריו בעמוד 191]. ועוד יתכן לומר שאין בשער של פנויה חשש הכשלה כי היצר באשת איש חמור טפי דאמרו "ונשמרת... שלא יסתכל בפנויה נאה ולא באשת איש אפילו מכווערת" - ולדברים אלו שבאשת איש אסור להסתכל גם במכווערת כי יש בה יותר חשש שיבוא להרהור - יתכן שהטעם הוא משום שמים גנובים ימתקו, ולטעם זה לא חששו שיבואו להרהור בפנויה שאינה יפה מאחר ואין מצטרף הטעם של מים גנובים, ורק באשת איש שמצטרף טעם מים גנובים חששו להרהור [ובאשה יפה נוסף גם החשש שעלול לבוא לטומאה לאחר שיסתכל עליה]; מאחר וגילוי שער פנויה מותר אף כשהיא יפה הרי שאין בגילוי שעה משום מים גנובים ימתקו, וכן הוא כאשר אשת איש מגלה את ראשה בהיתר כגון בבית - אין צריכה לחוש שיהרהרו בה כי בגילוי זה אין משום מים גנובים (וכ"כ בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר א' או"ח ח'); ולכן יש לומר שאם אין ראייה שחז"ל אסרו לצאת בפאה הרי אין בזה טעם של מים גנובים כי גילוי זה מותר, ואינו דומה לאיסור לצאת בשער טבעי גלוי כי רק האיסור לגלותו יוצר מציאות של מים גנובים [אלא שלאיש אסור להסתכל עליה מ"מ]. עוד היה יתכן לומר שהתירו לה לייפות עצמה כדי שיקפצו עליה - אך בחידושי הוכחתי שלא זה הוא הטעם.

"מסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות עבור הסובלות מנשירת שער..." : המציאות לא כך היא, הפאות מיוצרות כמלבוש אופנתי גם עבור נשים צעירות (ובמשפחתי הוה עובדא) שמחפשות שינויים כדרךן של נשים. ומדוע שגוייה שסובלת מנשירת שער תבחר דווקא ב"פאה צנועה"? וכי נשירת השער מעוררת אותה להרהורי תשובה? התעלמת ממה שכתבתי "מסתבר שהפאות הצנועות" שהרי גויה שפויה שמחפשת שיסתכלו עליה הרי לא תחבוש פאה צנועה, ואשה חרדית צנועה שפויה שמחפשת שלא יסתכלו עליה הרי תחבוש רק פאה צנועה, ולא באתי להגן על חבישת פאות פרוצות אלא על הפאות המכובדות המכבדות את האשה החובשת אותן, וממילא איני רואה מה השגת עלי.

"כפי שלא נאסור ללבוש חצאית בגזרה צרה המיוצרת במטרות פריצות לבת שהחצאית נראית עליה צנועה": ביגוד ניתן להתאים לפי גודל שיראה צנוע, אבל פאה מותאמת למבנה הפנים כפי כוונת מי שייצר אותה וכוונתה של זו שלובשת אותה. ואין חילוק במראה הפנים בין גוייה שלובשת פאה לאשה יהודיה. לא הבנתי מה רצונך, אדרבה - פאה שאינה מותאמת לגודל וגוון הפנים היא בולטת וממילא מושכת תשומת לב בדומה לאתיופית שמחמצנת את שערה - היפך הצניעות, וצניעות אינה נקבעת על פי דעת היצרן [כפי שלא נאסור לאשה להיות מטופלת אצל גניקולוג שפרוץ ביותר במחשבותיו] אלא על פי המציאות - אם פאה זו על אשה זו בולטת או לא.

"ובת המרגישה מסכנה כשרואה את אמה מוזנחת ולא מטופחת". כאשר גדרי הצניעות שווים בין כל הנשים אין תסכול ומרירות. כל הבעיה מתחילה כאשר חוגים מסויימים מתיירים את רסן הצניעות ויוצרים קנאה, וגם כדי להשקיט את מצפונם מטיפים לאחרות לנהוג כמותם. חוגים אלו לא התירו את רסן הצניעות אלא שמרו על מנהג אמותיהן, ואדרבא - דוקא החוגים האחרים העיפו את המטפחות כשהגיעו לארץ, ולולא בתי החינוך המיוסדים על פי חכמתם של חכמי האשכנזים שידעו מה לקרב ומה לרחק - לא היה נשאר ליהדות המזרח כל זכר, ולא היו יכולים כעת לידות אבן לבאר שינקו ממנה, ולגופו של דבר - גם אילו לא היו חובשות מטפחות אלא כולן היו חובשות פאות לא היו תסכול ומרירות; בנוסף - ההזנחה היתה גורמת תסכול גם אם כולן היו חובשות מטפחות, אלא שקל יותר להגיע להזנחה דרך מטפחת מאשר דרך פאה.

"והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה" - אלו שמשנות את גדרי הצניעות משיקולים מודרניים נקראות פורצות גדר, ולא שייך לומר שרצו לנהוג על פי התורה אלא לפרוק עול תורה. טענות לניסוח זה בבקשה יש לומר לרב משאש לאחר מאה ועשרים שהוא אחראי לניסוח זה, והבאתי אותו מאחר ודבריו אמת, ומה נעשה לך בטעותך שמודרניות מוגדרת אצלך כפריצות, ואנחנו קבלנו שאין רע במודרניות כשאיננה זולה, אלא שלא צריך להיות הראשונים לאמץ אותה, שהרי משיכת תשומת לב היא פריצות ולא נוי הוא פריצות.

מקורות הסוגיא

הזוהר 176

176 המקורות מהראשונים

הגאונים 176 * רש"י 176 * רמב"ם 176 * תוס' רי"ד 177 * מאירי 177 * תרומת הדשן 177 * שלטי גבורים 178 * מהר"ם אלשקר 181

181 המקורות מהאחרונים והפוסקים

רמ"א 181 * מהר"מ פרוכצנצאלו 181 * לבוש 182 * י"ב דרשות 182 * באר שבע 183 * אפי זוטרי 184 * מגן אברהם 184 * מקור חיים 184 * שבות יעקב 184 * שאילת יעב"ץ 185 * פני יהושע 185 * עטרת זקנים 185 * פרי מגדים 186 * תשובה מאהבה 188 * אליה רבה 189 * ישועות יעקב 189 * מגן גבורים 189 * תורת שבת 190 * שנות חיים 190 * פני יצחק 190 * חורב 190 * ר"ע הילדסהיימר 191 * חסד לאברהם 193 * שו"ע הרב 194 * מהר"ץ חיות 194 * הרי בשמים 195 * מנחת שבת 195 * בית יצחק 196 * תשורת ש"י 197 * הגר"פ פערלא 198 * משנה ברורה 198 * חקל יצחק 199 * הסבא קדישא 199 * שלחן שלמה 200 * עצי ארזים 200 * סתרי ומגיני 200 * מהר"ל דיסקין 201 * כנסת הגדולה 201 * יד אהרן 201 * כף החיים 201 * שבת של מי 201 * שרידי אש 203 * שערי הלכה ומנהג 203 * תורת מנחם 204 * ישכיל עבדי 204 * אגרות משה 207 * יביע אומר 208 * אוצר דינים לאשה ולבת 209 * תבואות שמ"ש 210 * שמ"ש ומגן 212 * אז נדברו 214 * אור לציון 214 * שבט הלוי 214 * אור ישראל 215 * הגרשז"א אויערבך 217 * דת והלכה 220 * הלכות הגר"א 221 * הרב מונק 221 * מעיל קטן 222 * הגר"י קפאח 222 * אוסרי לגפן 223 * אור יצחק 224 * עוז והדר לבושה 225 * דרכי החיים 226 * חוט שני 226 * הגר"ח קנייבסקי 226 * בד"צ משמר התורה 227 * הגר"ש אלישיב 228 * הגר"ג נדל 228 * הגר"י פוזן 228 * הרב נחום רוטשטיין 229

הזוהר: (פרשת נשא דף קכ"ה:) "א"ר חזקיה תונבא ליתי על ההוא בר נש דשבק לאנתתיה דתתחזי

משערה דרישה לבר ודא הוא חד מאינון צניעותא דביתא, ואתתא דאפיקת משערא דרישה לבר לאתתקנא ביה גרים מסכנותא לביתא וגרים לבנהא דלא יתחשבון בדרא וגרים מלה אחרא דשריא בביתא מאן גרים דא ההוא שערא דאתחזי מרישה לבר, ומה בביתא האי כ"ש בשוקא וכ"ש חציפותא אחרא ובגין כך אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך; אמר רבי יהודה שערא דרישא דאתתא דאתגלייא גרים שערא אחרא לאתגלייא ולאפגמא לה בגין כך בעיא אתתא דאפילו ססירי דביתא לא יחמון שערא חד מרישא כ"ש לבר; תא חזי כמה בדכורא שערא הוא חומרא דכלא הכי נמי לנוקבא; פוק חמי כמה פגימו גרים ההוא שערא דאתתא, גרים לעילא גרים לתתא גרים לבעלה דאתלטייא גרים מסכנותא גרים מלה אחרא בביתא גרים דיסתלק חשיבותא מבנהא, רחמנא לישזבון מחציפו דלהון, ועל דא בעיא אתתא לאתכסייא בזיוותי דביתא ואי עבדת כן מה כתיב בניך כשתילי זיתים - מהו כשתילי זיתים, מה זית דא בין בסתווא בין בקייטא לא אתאבידו טרפוי ותדיר אשתכח ביה חשיבות יתיר על שאר אילנין כך בהא יסתלקון בחשיבו על שאר בני עלמא, ולא עוד אלא דבעלה מתברך בכלא בברכאן דלעילא בברכאן דלתתא בעותרא בבנין בבנין בנין, הדא הוא דכתיב הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' וכתביב יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חיך וראה בנים לבניך שלום על ישראל" [תמצית: הזוהר מחמיר מאד בפגם הנגרר מגילוי שער האשה אפילו בביתה, וכ"ש חוץ לביתה, ושנגרמת מכך מסכנות לביתה, והברכה באה למי שזהירה בכך. וכן כתבו הב"ח והחת"ם סופר, אולם באגרות משה שדא בה נרגא. מסתבר שאף לדעת הזוהר אין פגם כשמגלה שעה לצורך הנאת בעלה או לצורך רחצה וכדומה דלא גרע מגילוי כל גופה שמוותר באופן זה; המהר"ם אלשקר כתב שאין כוונת הזוהר לשער

שרגיל להיות גלוי. כתב בשו"ת אז נדברו (י"ב מ"א) שמאחר והזהר מחמיר אף בגילוי שער בביתה - לכן אינו מוכרח שאיסור גילוי שער הוא מפני הצניעות, ולכן ברור שבפאה מקיימים את חומרת הזהר].

המקורות מהראשונים

הגאונים: (אופק תנ"ח) "פאה נכרית: שיער שמביאין מבחוי ומקלעין אותו יפה יפה, ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן".

רש"י: (כתובות ט"ו:) "בהינומא וראשה פרוע - איצטייבליד"ה שער על כתיפיה - כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה" [יתכן ללמוד מכאן שלבתולה מותר ללכת בשער פזור על כתפיה, וממילא אין לאסור פאה המגיעה על כתפיה].

רמב"ם: (שבת י"ט ג') "לא תצא אשה... לא בפאה של שיער שמנחת על ראשה כדי שתראה בעלת שיער הרבה... שמא יפלו ותביאם בידה או תחלוץ ותראה לחברותיה" [מוכח שאין חשש ביום חול לצאת עמה לרה"ר]; (אישות י"ג י"א) "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד... כדי שתצא בו"; (אישות כ"ד י"א) "ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה: יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי; (אישות כ"ד י"ב) ואיזו היא דת יהודית הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע, ואין עליה רדיד ככל הנשים, אע"פ ששערה מכוסה במטפחת..."; (אישות כ"ה ב') "דבר ידוע הוא שאין דין זה אלא באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות והכל יודעין אותן... כמו ערי אדום בזמן הזה, אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף - תצא מתנכרה ולא יראה אותה אדם חוץ מקרובותיה הרי זה טוען אף במומין שבגלוי... אבל אם היה שם מרחץ בעיר זו שאין דרך הנשים לצאת בה ופניהם מגולות..."; (איסורי ביאה כ"א י"ז) "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש" [תמצית: עוברת על דת משה כשיוצאה בשוק ושער ראשה גלוי (דמבואר בכתובות ע"ב שמדת משה בנות ישראל לא תצאנה לשוק ללא קלתה); עוברת על דת יהודית כשיוצאת לשוק בראשה פרוע ללא רדיד ככל הנשים, אף ששערה מכוסה במטפחת, ואף פנויה (דמבואר בכתובות ע"ב שבנות ישראל, כולל הפנויות, לא תצאנה בקלתה לשוק מדת יהודית, וממילא 'פרועי ראש' היינו כשהראש מגולה, ואין הכוונה שהשער גלוי - שזה הרי אסור מדת משה, אלא שהמטפחת מגולה וממילא צורת הראש מגולה; לפ"ז 'מטפחת' היא 'קלתה', ורדיד' הוא הכיסוי שמעל המטפחת); לגבי מנהג המקומות, יש מקומות שבהם הבנות יוצאות לשוק רק כשהן מכוסות לבלי היכר ברדיד המכסה את פניהן וחופה את כל גופן, ויש מקומות שיוצאות כשפניהן גלויות].

תוס' רי"ד: (שבת נ"ז.) "דהני דתני ולא תטבול טעם בא ליתן על מאי דאמר לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן דלדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות, ואין הטעם אלא דילמא מיתרמי לה טבילה של מצוה כו' - מפני שאמרו חכמים בחול לא תטבול בהם עד שתתרחק, וכיון דבחול לא תטבול בהן עד שתתרחק בשבת לא תצא בהם דילמא מתרמי לה טבילה של מצוה ושריא להו ואתיא לאתווינהו ד' אמות בר"ה - פירוש שאחר שתתירם בשעת טבילה שוב אינה רשאית לקלע בהם שערה בשבת". (שבת ס"ד:) "בחוטי שער ליכא למיחש למישלף ואחזויי דגנאי הוא לה לגלות שערה... וגם בפאה נכרית שהוא תַּכְשִׁיט יש לשאול מ"ש הני מכל התכשיטין שאסרו חכמים אף בחצר" [מוכח מדבריו שחוטי השער הנדונים הם רבים ואינם מכוסים, ובכך ניתן לומר שהם מסתירים את השער, ולכן לא

חששו שתשלפם "שאיך דרכה של אשה לגלות שעה משום פריצות", וכ"כ בהמשך "דגנאי הוא לה לגלות שעה"; בקונטרס 'ותרגז הארץ דייק את הכתוב בסוף דבריו 'אינה רשאית לקלע בהם שעה' - דמיירי כשרק קושרת בהם את השער, כעין גומיה, וממילא בודאי מיירי שכל השער מכוסה תחת שבכה, וממילא פירש שכוונת "שאיך דרכה של אשה לגלות שעה משום פריצות" - היא שכדי להסיר את הגומיה תאלץ להסיר את השבכה, ולכן לא חיישין שתעשה זאת; מ"מ תוס' ר"ד ההגדיר את הפאה של חז"ל כתכשיט].

מאירי: (שבת ס"ד:) "פאה נכרית כמו מגבעות ידבקו בה שער נאה והרבה ותשים אותם האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער... וענין פאה נכרית היא קליעת שער עשויה משער חברתה אם מפני ששער שלה מועט אם מפני שהוא לבן" [מוכח שהפאה אינה עטופה לגמרי, שהרי אילו היתה עטופה - מה צריך כלל את הפאה כדי להסתיר את השער הלבן, והמחמירים מעמידים זאת בחצר - ששאר נשים גילו שערן, והאשה ששערה פגום חבשה פאה יפה מגולה אך ברה"ר כיסו אותה בשבכה].

תרומת הדשן: (י, בערך בשנת ר' [1440]) "כובעים שהן קלועין מקש חשיבי כיסוי לראש להתפלל בהן... ונראה להביא ראיה... לגבי גילוי ראש דאשה... דמדאורייתא בקלתה על ראשה שריא... ואע"ג דשמא יש חילוק בין גילוי הראש דהתם להכא דאמרינן התם דבחצר האשה אינה צריכה שום כיסוי וגילוי הראש לענין ברכה קפידא אפילו בבית - י"ל דודאי איסור גילוי הראש דהתם איננו אלא משום פריצות דגברי והיכא דלא שכיחא רבים כגון בחצר אין קפידא, אבל איסור גילוי ראש דהכא משום קלות ראש כלפי שמיא דמדכר שם מקום ב"ה שלא באימה וביראה ואין לחלק בין בית לרשות הרבים דמלא כל הארץ כבודו" [חובת כיסוי השער היא כדי למנוע פריצות; המחמירים בעניני פאה למדו מדבריו שהיא מעין גזירת הכתוב שכל דבר שמרבה את יופיה הרי גורם לאותו נזק שגילוי השער גורם ולכן אסרו לחבוש פאה מן התורה, ואמנם דבריהם אינם מסתברים שהרי לאחר שנהגו לכסות את שער הנשואות (אף של גויות) אז שער האשה היה כמקום מוסתר שנהגו להסתירו ואסור לגלותו כדי שלא לעורר פריצות, אולם שער שדרכו להיות גלוי אינו בכלל זה כגון שער הרווקות, שער היוצא מצמתן ופאה נכרית במקום שנהגים לגלותה; בספר כפתור ופרח הוכיח זאת מכך שהלבוש (אה"ע קט"ו ד') כתב את טעם תה"ד ואעפ"כ התיר חבשת פאה, וכן הוכיח מכך שלרוב הפוסקים ארוסה אינה חייבת בכיסוי שער]. (רמ"ב) "פריך תלמודא פרק המדיר הלכה בשוק וראשה פרוע דאורייתא היא דכתיב ופרע את ראש האשה כו', פרש"י אמאי קרית ליה דת יהודית דת משה היא, ויחוד אשת איש נמי דאורייתא כדאיתא פ' אין מעמידין, ואע"ג דרמב"ם כתב דאינו אלא מדברי קבלה הא איהו נמי כתב דפריעת ראש באשה אינו אלא זהירות מדרבנן כדמוכח מלשונו, ומסתמא ס"ל הא דפריך תלמודא דאורייתא ר"ל רמז דאורייתא יש לה" [לדעת רש"י חובת כיסוי השער היא מן התורה, ולרמב"ם אינה אלא זהירות מדרבנן שרמז דאורייתא יש לה].

שלטי גבורים: (שבת כ"ט, לרב יהושע בועז, בעל העין משפט, נדפס בשנת רס"ט [1509]) "יראה מזה להביא ראיה וסמך לנשים היוצאות בכסוי שערות שלהן כשהן נשואות, אבל במקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן שקורין קרינאלו - מההיא דשנינו שהאשה יוצאה בפאה נכרית בשבת, ופירשו כי פאה נכרית היא מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה כדי שתתקשט בשער, והתם באשה נשואה מיירי מתניתין מדקאמר דהטעם משום שלא תתגנה על בעלה - הרי דבנשואה מיירי, והרי פאה נכרית הוי ממש כעין אלו הקרינאל, ומשמע להדיא שמותרות בנות ישראל להתקשט בהן דשער באשה ערוה דקאמר לא הוי אלא בשער הדבוק לבשרה ממש ונראה גם בשרה עם השיער אבל שיער המכסה שעה אין כאן משום שער באשה ערוה וגם לא משום פרועת ראש, ונראה דל"ש שערות דידה ל"ש שערות של חברתה כל עוד דעבידי לכסוי השער והן תלושות אע"פ דקישוט הוא לה כדי שתראה

בעלת שער אין בכך כלום וש"ד; ואע"ג דאמר' סוף פ"ק דערכין דפאה נכרית המחבורת לשער ממש דהוי כגופה ממש - מ"מ לא נאסר בשביל כך לצאת בה ולהתקשט בה דהא על כרחך אותן הצדקניות דקאמר התם היו מתקשטות בפאות ההם, ובנשואות מיירי התם דקאמר תנו שערי לבתי, ואין לומר שהיו משימות צעיף או מידי על הפאות נכרית דא"כ מאי אהני ההוא קשוט הרי כל עצמו של אותו קשוט לא הוי אלא בשביל שתראה בעלת שער, אלא פשיטא דמיירי שהולכות בשערות מגולות, ולכשתעין סוף פ"ק דערכין ופרק מי שמתו בדברי רש"י שם ובדברי הרא"ש תמצא דאין איסור בשער אשה משום ערוה אלא במחבור לבשרה וגם שהבשר נראה עם השיער כדאוקימנא; וכ"כ הוא עצמו בעין משפט (נזיר כ"ח:)

"נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן" **[תמצית: שלטי הגבורים למד ממנהג התלמוד לחבוש פאה להתיר לנשים לכסות את שערן באמצעות שער תלוש ולצאת בו כי הניח שהפאה המוזכרת בתלמוד היתה גלויה שהרי עשויה לקישוט ושמדובר בנשואה שהרי חששו שתתגנה על בעלה, והסביר שרק השער המחבור לבשרה הוא הנחשב ערוה ויש בו איסור פרוצות ראש, והתיר גם פאה משער תלוש שלה שעשויה לקישוט כאשר עשו לביסוי השער, ואין ללמוד לאסור לצאת בפאה ממה שהיא נחשבת כגופה לגבי איסור הנאה ממת. החולקים עליו הקשו: א' - ניתן להעמיד את הסוגיות בחצר שמוותרת בגילוי שער אך ברה"ר הפאה היתה מכוסה ואז מובן מדוע חששו שתסיר את הפאה (המתירים דחו: מיירי בארוסות המותרות בגילוי, חבשו גם כובע בד קטן תחת הפאה, גזרו גם על הנשים שחבשו פאה גלויה אף שאין חשש שתסירנה אך חשש השליפה הוא רק בנשים שפאתן מכוסה, השתנו הרגלי השליפה מתקופתן שגילו שערן בחצר על המורגל אצלנו שמכוסות אף בביתן וממילא מתביישות ביותר, לשון שלטי הגבורים מדויקת שדן דוקא בפאות שמכוסות רק מקצת הראש שגם אם תשלפנה הרי שרוב שערה ישאר מכוסה, לא חששו שתשלוף כשמתגנה מחמת עצם הגילוי אך יתכן שעלולה לשלוף כשאינה מתגנה מהגילוי עצמו); ב' - מה ההכרח משבת שמיירי אף ברה"ר (המתירין דחו: ההוכחה היא מתוך הטעם שהתירו לה להתנאות בקישוט זה אף שמצויים עוד אנשים בחצר כדי שלא תתגנה בעיניו, ומה שלא התירו לצאת בפאה לרה"ר בשבת הוא מחמת שאינה מצויה שם עמו כל כך אך בחול שאין חשש חילול שבת - לא אסרו לה להתנאות בפאה כשיוצאת עמו; עוד הסבר: מאחר וגם בחצר יש איסור דת יהודית [ס"ל למג"ג שהבבלי מודה לירושלמי לענין איסור] ובכל זאת פאה מותרת ש"מ שיש חילוק בין פאה לשער - וא"כ יהיה מותר לחבוש פאה אף ברה"ר; עוד הסבר: אם הפאה היתה אסורה ברה"ר מטעם פרוצות ראש מדוע הוצרכו לטעם שלא תתגנה כדי להתירה בחצר הרי א"צ לחוש שתצא בה לרה"ר כשאינה רגילה בזה בחול); ג' - מה ההכרח מנזיר הרי לא יתכן שר"מ התכוין שהבעל ידצה ששער אשתו הנזירה יתגלה ברה"ר (המתירין דחו: מאחר ואינו מסתבר שהבעל הקפיד רק שתהיה גלוית שער בבית אך בחצר תהיה קרחת ותתבייש לעיני חברותיה - הרי שמיירי שחובשת פאה בחצר אך שאר נשים שערן גלוי, וא"כ אין לנקוט כירושלמי שגילוי שער אסור בחצר - וממילא בטלה האוקימתא שלטי הגבורים מיירי רק בחצר כי חשש לירושלמי); ד' - מה ההכרח מערכין (המתירין הסבירו: שלשיטת שלטי הגבורים הרי כשחובשת פאה - היא מגולה, ומאחר והמשנה מיירי בהרוגי ב"ד - א"כ מיירי שיוצאת בפאה למקום ההריגה שבדאי אינו בחצר); ה' - לא יתכן שתהא נראית באופן שיחדשו בה בפריעת ראש (המתירין דחו: אין חשש שיחדשו בה במקום שכל הנשים נהגו כן כי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית); ו' - חובת הרדיד מחייבת כיסוי על הפאה (המתירין דחו: שחובת הרדיד תלויה במנהג המקומות)].**

מהר"ם אלשקר: (ל"ה, נדפס בשנת ש"ד [1554]) שאלת ממני הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו... אין בית מיחוש לאותו שער כלל כיון שנהגו לגלותו ואפילו לק"ש, וההיא דשער באשה ערוה לא מיירי אלא בשער שדרך האשה לכסותו דומיא דטפח... לא צריכא לאשתו ולק"ש פירוש דאם טפח מגולה בה לא יקרא ק"ש כנגדה... ואיכא מאן דמפרש דכל הני נמי לענין ק"ש אמרינן להו... ואיכא מאן דמפרש דלא איירי לענין ק"ש אלא טפח דוקא... והני אחריני אסר להו לגבי אשת איש... אבל רש"י ז"ל אף על גב דקא מוקים להו באשת איש כתב דהוא הדין נמי באשתו לק"ש דדבר ערוה באשת איש אסור

באשתו לק"ש, והרי"ף ז"ל השמיט כל זה מענין ק"ש... דאפשר דמשום דאמרינן לעיל עגבות אין בהם משום ערוה סבור הרב ז"ל דכ"ש טפח ושוק ושער וקול... אשתכח השתא דלדברי כולם אין באותו שער שום חשש איסור כלל דמאן דמוקים להו באשת איש אנן לאו באשת איש עסקינן, ומאן דמוקים לה באשתו לא נאסר אלא לק"ש דדבר שדרכו להיות מכוסה דמקפיד עליה ואתי לידי הרהור - אבל דבר שדרכו להיות מגולה דלבו גס ביה מותר ואפילו לק"ש... וכן הסכים בעל המרדכי והרא"ש ז"ל והכל כפי המנהגות והמקומות... אבל פניה ידיה ורגליה ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן... התירוהו בפירוש ואפילו לק"ש והעידו שנהגו לגלותו ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד ז"ל ואפשר דאפילו בעודן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים... וזה המנהג בעצמו הוא מנהג הנשים היום שהאשה קולעת כל שערה ומשיירת שער הצדעים יורד על פניה... וכל מה שתמצא בספר הזהור מקפיד על גלוי שער האשה אפשר דבשער שדרכה לכסותו משתעי דבגמרא סתמא נמי קאמר ואמרינן דלא איתמר אלא במה שדרכה לכסות ולק"ש, ואם יש דבר אחר אנן אתלמודא ואמנהגא סמכינן - ובואו ונצווה על אלו האוסרים אותו שער לאשה בתוך ביתה מההיא דשער באשה ערוה בבלי דעת באי זה שער אמרו ולמאי הילכתא איתמר בגמרא ואלא מעתה לפי דרכם שער גבות עיניה נמי היה להם לאסור דשער קרייה רחמנא... ואי לא איירו אלא באשת איש ובמסתכל ומתכוין ליהנות אטו באשת איש וברשיעי עסקינן... אלא שדברי אלו בטלין הם דלית בהו מששא כלל... דכיון שנהגו לגלותו מימי עולם ומשנים קדמוניות ברוב תפוצות הגולה שתחת יד ישמעאל ואין בידו למחות איך עלה בלבו לאוסרו, ואף אם היה אסור דאפילו באיסורא דאוריתא אמרינן הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין... והשתא אם בדאוריתא ובדרבנן אמרינן הנח להם כל שכן בדבר המותר שנהגו בו היתר שכל המוכיחין בזה לא בדעת ידבר ונמצא מכשילן ח"ו ועתיד ליתן את הדין... ואלמלא דמסתפינא הוה אמינא דאפילו אותן הנשים שבאו מגורשות מארצות הערלים שהיו נוהגות לכסותו כשהיו שם אין להזהירן שלא לגלותו כיון שקבעו דירתן בכאן... וגדולה מזאת כתב הרא"ש ז"ל בפסקיו דאפילו שהולך ממקום שמחמירין למקום שמקילין ואפילו דעתו לחזור יש לו לנהוג כקולי המקום שהלך לשם ואל יחמיר כמנהג מקומו מפני המחלוקת בדבר שיש בו שנוי מנהג ע"כ, וכל שכן באלו הנשים דליכא למימר בהו דעתן לשוב לארצם... וכל שכן דאפילו בארצן לא היו מכסות אותו משום איסור אלא שלא היה מנהג ארצן לגלותו דאפילו רוב הגויות לא היו נוהגות לגלותו, הלכך אפילו לאותן שהיו נוהגות לכסותו בארצן ראוי להניחן לנהוג כמנהג הארץ אשר גרו בה **[שלא לכסותו]**, ומעשה אמנותן הקדושות בידיהן **[שלא לכסותו]** כמו שהוכחנו מההיא דפרק חזקת הבתים דלעיל, ובכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה האשה על בעלה **[תמצית: אין חשש בגילוי השער שנהגו לגלותו מחוץ לצמתן להתנאות בו אף לק"ש, כי דבר שדרכו להיות מגולה אינו ערוה מאחר ולבו גס בו אפילו לק"ש, והכל כפי המנהגים והמקומות, וכן נהגו בנות ישראל בימי חכמי המשנה לגלות שער זה, והמוכיח בדבר המותר שנהגו בו היתר לא בדעת ידבר ונמצא מכשילן ח"ו ועתיד ליתן את הדין, וגילוי זה מותר אף לנשים שבאו ממדינות שנהגו לכסותו וקבעו כאן דירתן, ובכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה על בעלה. בצמח צדק (אה"ע קל"ט, ברכות פרק ג' ד"ה ע"א) חלק על המהר"ם אלשקר: הכנה"ג (אה"ע כ"א ז', הובא בשו"ת מים רבים [אה"ע ל']) כתב שמעולם לא ראה מנהג הוצאת השערות ואף רעה עליו שימת משי שחור בפדחת מפני הטועים שאלו שעירותיה, ויסוד המהר"ם אלשקר מבוסס על דקדוק חלוש מלשון הרשב"א והרי מפורש ברש"י (שבת ס'). ששער היוצא חוץ לקשוריה מוסתר תחת השבכה לצניעות כי שער באשה ערוה, ואין לדחות שמדובר שם במקום שנהגו שלא לגלות כלל את השערות כי אז לא היו מתבטאים שהשער הוא ערוה, ותדע דא"כ מדוע צווח ישעיה הנביא - הרי כך נהגו, וגם ראיית המהר"ם אלשקר מהרשב"א אינה כי רק לגבי בעלה שער השחין לצמתה נחשב כפניה וידיה ומותר לקרות ק"ש אף ברואה כי אינו טרוד כלל אך לגבי מי שאינו בעלה השער נחשב ערוה ואסור להסתכל כלל, לכן אסורה לגלות קצת שער. לענ"ד אין הכרח לדחיית הצמח צדק שהרי יתכן שבזמן הגמרא כולן נהגו**

שלא להוציא מקצת שערותיהן, אך במקום שנהגו בכך אין בזה הרהור כי מורגלים בכך וממילא אינו ערוה לא כלפי בעלה ולא כלפי אחרים כי לאחרים נוסף רק איסור בראיית מקום שדרכו להיות מכוסה או בהסתכלות לשם הנאה אף ממקומות הגלויים - ולא בראייה לפי תומו של מה שרגיל להתגלות, והנביא צווח מאחר ובזמנו לא היה זה מנהג הצנועות אלא מנהג הפרוצות כדי למשוך את תשומת לב הגברים].

המקורות מהאחרונים והפוסקים

רמ"א: (ע"ה ב') "שער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו... אבל בתולות שדרך לילך פרועות הראש מותר, הגה: וה"ה השערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש שער נכרית אפילו דרכה לכסות", וכ"כ בדרכי משה (ש"ג ר) "מותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה לא שנא אם היא עשויה משערותיה או משער חברתה דאין שער באשה ערוה אלא דוקא שערותיה המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין עשויות לכסות שערותיה האחרות אע"ג דעבדה לקישוט שתהא נראית בעלת שער", וכ"כ בדרכי משה (ע"ה ג') "שערות תלושות שלובשות נשים שתהיה נראית בעלת שער אינן ערוה" [בספר דת משה וישראל דייק בדבריו דיוקים שכל כוונתו להתיר לגבי ק"ש ושאיין בפאה משום חומרת קמחית ושהיתר הפאה אינו אמור בפאה גלויה ברה"ר כדעת החקל יצחק ודלא כחבל אחרונים שלמדו שהרמ"א התיר חבישת הפאה ברה"ר כשלטי הגבורים, ובהשגות על הספר דת משה וישראל דחיתי ראיותיו].

מהר"מ פרובנצאל: (א' צ', הש"ל [1570]) על אשה שגלחה את ראשה קודם שתכנס לחופה ועשתה משערותיה מה שקוראים בלע"ז קרינאל"י [פאה] - אם יכולה לתת אותו על מצחה אחר שנשאת אם לאו, מי אמרין כיון ששערות הן - ראשה פרוע מקרי ואזהרה לבנות ישראל שלא תצאנה בפריעת הראש כבכתובות פרק המדיר, או דילמא כיון שמכסה ראשה אין בכך כלום ושרי משום דלא שייך ביה טעמא דנוולא [כלומר - פריעת ראש האסורה היא כשהיא מתנוולת בזה, וממילא חבישת פאה העשויה משערותיה איננה נחשבת פריעת ראש דאינה מתנוולת, ולכן מותרת], דהא מהאי טעמא אסור כיון דמקרא דופרע את ראש האשה גמרין ליה - וההוא כדי לנוולה כדמוכח מלישנא קמא דרש"י [מ'דעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור] ור"ן שם וממ"ש במדרש במדבר רבה פ"ט היתה מכוסה לבנים מכסה שחורים וכי' לנוולה - כשם שלא חסה על כבוד המקום כך אין חסין על כבודה; גם אי טעמא משום צניעותא כדמוכח מלישנא בתרא דרש"י ור"ן שם - מאי פריצותא איכא הכא. תשובה: הקרינאל"י כולם הנעשים משער אשה אין דעתי נוחה מהם מפני שאם אינם ערוה ממש כאמרם שער באשה ערוה - הרי הן דומים לה ויש להתרחק מן הכעור ומן הדומה לו, אלא שנהגו אותן הנשים השאננות מקרוב באו לא שערום אמותיהם, וקשה לשנות המנהג; אבל איני רואה הבדל באותן השערות אחר שנתלשו בין שלה לשל זולתה דתלוש ולבסוף חברו הוי תלוש ולא מקרי שער ראשה, ואע"פ שלענין שחיטה אסרו לכתחילה - לאו משום דהוי כמחובר דא"כ אפילו דיעבד נמי אלא גזרה אטו מחובר מעיקרו, ולא גזרו כן בקרינאל"י לפי המנהג שא"כ כבר היו כולן אסורים לכתחילה כדרך שאסרו שם בשחיטה כל מחובר אחר תלישתו אפילו נעץ סכין וכיצא בו; כלל העולה שהדין בכולן שווה אצל [תמצית: שאלה: אם חבישת פאה העשויה משערותיה נחשבת פריעת ראש כי עשויה משערות או שנחשבת ככיסוי המותר כי אינה מתנוולת בה (כלומר - פריעת ראש האסורה היא כשמתנוולת, ומשמע שהבין שהטעם שצריכה כיסוי הוא כדי שלא תתנוול), וגם אם טעם הכיסוי משום צניעות - הרי אין פריצות בפאה העשויה משערותיה; תשובה: אין דעתי נוחה מפאות העשויות משערות דאף שאינם ערוה כי רק שער באשה ערוה - אולם הם דומים לה ויש להתרחק מן הכיעור, אלא שהנשים מקרוב באו נהגו לחבושה, וקשה לשנות המנהג, ואין הבדל בין עשויה משערותיה לעשויה משערות אשה אחרת דתלוש שחיברו הוא תלוש ואינו שער ראשה, ולא גזרו אטו שער המחובר מעיקרו].

לבוש: (או"ח ע"ה ב', נדפס בערך בשנת ש"נ [1590]) "שער של אשה שדרכה לכסותה אסור לקרות כנגדה אפילו באשתו, אבל בתולות שדרך ללכת פרועת הראש - מותר, וה"ה שערות של נשים שדרך להיות מגולין כגון שערות הרגילות לצאת חוץ לצמתן - מותר, וכ"ש פאה נכרית שאינה שלה אפילו דרכה לכסותו -

מותר"; (אה"ע קט"ו א') "לא מפסידין כתובה אלא היכא דעבדה חציפות בבעלה או שיש חשד זנות"; (א"ח קט"ו ד') "איזו היא מנהג הצניעות... ואם עברה... היוצאת לשוק או למבוי מפולש או בחצר שרבים בוקעים בו וראשה פרוע... והוא שרגילה בכך... או שהיתה תובעת בתשמיש בקול רם מבעלה עד ששכנותיה שומעות אותה מדברת על עסקי תשמיש, שכל אלו דברי פריצות הן והבעל בוש ממנה" [בפשטות הלבוש התיר חבישת פאה ולא חלק על הד"מ, וכוונתו "שאינה שלה" היא רק להגדיר מה היא פאה ולא התכוון לאסור פאה משערות שלה, וכן הבינו בפמ"ג ובהגהות הגר"ב, אמנם העט"ז הבין שכוונתו לאסור פאה משערות שלה, ובספר דת משה וישראל הבין מכך לאסור את כל הפאות שמותאמות לאשה דהוו כאילו היו משער שלה; בספר כפתור ופרח הוכיח מכך שהלבוש הביא את טעם תה"ד שכיסוי הראש משום פריצות ואעפ"כ התיר חבישת פאה - ש"מ שאין הנדונים קשורים].

י"ב דרשות: (הדרוש הראשון, המהר"י מיניץ (כך שם משפחת אמו, ושם משפחתו היה 'קצנלנבוגן'), נדפס בשנת ש"ד [1594]) "והנשים שאין מדרךן ללמוד תורה, כמו שאמרו כל המלמד את בתו תורה וכו' - הזהיר שישמעו לקול החכמים כי נשים דעתן קלה ונוטים להקל בדברים רבים, על כן הזהיר אותם שישמעו לקול מורים אף אם יורו להם לפעמים במה שלא ייטב בעיניהן, כאילו תאמר על דרך משל שלא יגלו שער ראשם ושלא יתקשטו בפאה נכרית כי שער באשה ערוה ולמראה עין יראה כאילו הוא שער שלהם, ואבותינו ואבות אבותינו הקדושים בכל קהילות אשכנזים מחו בדורותיהם שלא ישאו על ראשם אפילו הבינדי מקמי שהגוון שלו דומה לשער, הלא יראו מעלתכם כי במקום שנוהגים נשי האומות לכסות שער ראשם - והאחיות נזהרות כמו כן מלהתקשט בפאה נכרית; וכבר הרחבתי הדבור בפסק ארוך שעשיתי בנדון זה ונתנוכחתי בו עם המתירים להתקשט בפאה נכרית, ואין כאן מקומו, ולא השעה מוכנת לכך, זה וכיו"ב נכלל בכלל ישמעו, ולקחתי גליי שער וקשוט פאה נכרית למשל - כי בנות עירי נכשלות בזה מאד".

באר שבע: (י"ח) "מצאתי כתוב בכתובת יד הרב המובהק מהר"ר יהודה ז"ל קצנלנבוגין (המהר"י מיניץ) שכתב עליו [על שלטי גבורים] לא זה הדרך ולא זו העיר שהנחילו לנו אבותינו חכמי המשנה והגמרא והמפרשים והפוסקים ז"ל מפני שהדבר פשוט הרבה יותר מביעתא בכותחא דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית בכולי גמרא מיירי דוקא בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה ועל ראשה רדיד כמו השערות הדבוקות לבשרה ממש כי לא היו רגילות בפאה נכרית אלא דוקא הנשים שהיה שערן מועט וכדי שלא ירגישו בעליהן במעוט שערן שהוא ניוול לנשים היו רגילות לקשור בשערן פאה נכרית כדי שתראה בעלת שער הרבה, אבל הנשים שהיה שערן הרבה לא היו רגילות בה כלל... דכשם דשיער עצמה הדבוק לבשרה ממש מכוסה תחת השבכה ועל ראשה רדיד כך פאה נכרית זו הקשורה בשיער עצמה היתה מכוסה עמהן תחת השבכה ועל ראשה רדיד... נראה מדבריו שהבין מה שאמרו בשביל שתראה בעלת שער ר"ל שהשערות של פאה נכרית יהיו נראות לחוש עין הרואה להטעות אותו להחזיק הפאה נכרית לשיער עצמה הדבוק לבשרה ממש רחמנא ליצלן מהאי דעתא כי איך יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה... והלא הרבה דברים אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין, ועוד דהא כתב הרמב"ם ואיזו היא דת יהודית... יוצאה לשוק... וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת... היאך יעלה על הדעת שיהא מותר לצאת בפאה נכרית מגולה לחוד טפי ממטפחת דעביד ביחוד לכסוי השער וגם הוא מכסה לגמרי השערות... ואולי חשב החכם הנזכר שהיו רגילות בפאה נכרית כל הנשים הגם ששערן היה הרבה כדי להוסיף קשוט כמו כובע של שער... ולא כדפרש"י... ומה שהביאו לטעות ושבוש זה הוא הפירוש... הוא סבר דהאי מגבעת תשים אותו האשה מגולה על ראשה כדי להוסיף קשוט כמו כובע של שיער... וזה

ודאי לא עלה ולא יעלה על דעת שום בר אוריין דא"כ מאי קמבעיא ליה... לענין עיר הנדחת פאה נכרית של צדקניות מהו אי כגופה היא וניצול או כמלבושה היא ונשרף פשיטא כמלבושה היא... וא"כ על כרחך צריך לומר שהיא מכוסה כמו שער עצמה... ואפילו אי הוה יהבין ליה להחכם הנזכר טעותיה דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית בכל הני מקומות הנזכרים מיירי בפאה נכרית מגולה לגמרי אפ"ה אינו יכול להביא ראיה ואפילו זכר לדבר ליכא להתיר לנשים נשואות לצאת בפאה נכרית מגולה בשוק או בחצר דבקעי ביה רבים... מפני שאפשר לפרש דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית מיירי דוקא בחצר שאין הרבים בוקעין בו וא"כ בחנם טרח כל הטורח הזה החכם הנזכר דהא אפילו בשערות ראשה ממש מגולות מותר לה לילך בחצר שאין הרבים בוקעין בו ואינו אסור אפילו משום דת יהודית דהיינו מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל... ואפילו אי הוה יהבין ליה להחכם הנזכר כל טעותיה דמיירי בפאה נכרית מגולה ואפילו בחצר דבקעי ביה רבים אפ"ה אינו יכול להביא ראיה ולא אפילו זכר לדבר מהמשנה דשבת שבנה עליה עיקר יסודו מפני שיש לפרש האי יוצאה אשה בכבול ובפאה נכרית בחצר דקאמר היינו משום לתא דשבת אין כאן איסור אבל לעולם אסור דת משה ויהודית במקומו עומד... על כן אומר אני לא תאבה לו ולא תשמע אליו כלל ועקר בכל מה שכתב" **[תמצית: לא יתכן שיהיה לאשה להראות כאילו מגלה שער וצוברת על דת משה, וגם לא יתכן שפאה (שלהבנתו היא שערות מחוברות לשערה כרש"י) עדיפה על מטפחת העשויה לכיסוי השער ואעפ"כ זוקקת רדיד, ולכן י"ל שהיתר הפאה אמור רק בפאה מכוסה או רק בחצר או שכלל אין היתר והגמרא עוסקת רק בדיני שבת. המג"א כתב שדבריו דחויים, ובמגן גבורים הסבירו את הדחיות וגם אמרו שהמהר"י מינץ גדר פירצה, אולם אחרונים רבים חיזקו את דברי המהר"י מינץ ונקטו כמותו].**

אפי זוטרי: (אה"ע כ"א ט'-י"א, תקנ"ז [1797], איטליה) "ט" הנה הר"ב החבי"ב **[בעל כנסת הגדולה]** באות ה' הביא לשון שליטי הגיבורים שכתב דדוקא שיער המחובר לגופה אסור - שע"י גילוי שער מתגלה בשרה והווי ליה מקומות המכוסים שבגופה, אבל שערות התלושים בפאה נכרית אפילו תהיה עשויה משערותיה - שרי, ואע"ג דקישוט הוא לה - הוי לה כשאר תכשיטין, אלא שהרב באר שבע כתב בשם גדול אחד שמיחה על קדקוד סברא זו והעלה לאיסור ע"ש, וכבר נתפשט המנהג בכל איטליה כדברי שליטי הגבורים... ולפי האמת ודאי דדבר מגונה הוא ללכת אחת בתולות ואחת נשואות **[באותו אופן]** אף כי שער נכרית הן **[הנשואות]** מניחות, אכן מפני הרואים היה להן **[לנשואות]** לכל הפחות לכסות מקצת ראשן לשם על הפאה נכרית איזה מין צעיר או כיוצא למען תהיה הפרש בין בתולות לנשואות, ואילו איישר חילי אבטליניה למנהג הרע הזה, וכ"ש מה ששמעתי אומרים דיש מנהג רע ומר באיזה מקומות מערי איטליה דלמעלה מן הפאה נכרית מושיבות מקצת משער ראשן ממש המחובר לגופן למען תראה שהכל הוא ריבוי שערותיה ממש למען לא תהיה הפרש בין בתולה לנשואה, ובודאי שראוי למורים שבאותן הקהלות להודיע שיעור האיסור ברבים, ונוסרו כל הנשים ולא תעשינה פריצות כזו כי מה בין לבנות גויי נכר הארץ; **(י)** נראה דבבחי דליכא משום פריעת ראש, היינו דוקא לגבי מאי דתנן התם שאלו יוצאות בלא כתובה - העוברת על דת משה ויהודית, ומפרש איזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע, ע"ז הוא דמפרשי רבנן בכדי שתקרא פריעת ראש לצאת בלי כתובה אינה אלא בשוק או במבוי המפולש, אבל לגבי האיסור ליכא מאן דפליג דאפילו בתוך ביתה בפני רבים אסור, ועי' בספרי המוסר כמה החמירו על ענין זה - עי' בזוה"ק העונש הגורמת לבעלה שאינו מוחה בידה; **(י"א)** והוי יודע דכל זאת דוקא בפנויה גמורה, אבל ארוסה כבר כתב הרב חוות יאיר שצריכה לכסות ראשה, דאע"ג דאפילו שבזמן רבותינו חכמי המשנה היו נוהגות כארוסות ללכת פרוצי ראש - היינו מפני שבימיהם היו הקידושין זמן רב לפני הנישואין, משא"כ

בזמננו זה דאין בין קידושין לנישואין כלום, כשנתקדשה ראוי שתתנהג כמנהג הנשים ולהתכסות בצעיף, ושכן פסק מהר"י הלוי אחיו של הט"ז והסכימו כמה גדולים עמו, אבל הרב שבות יעקב והרב משאת משה פסקו דכל שהיא בתולה אפילו נתקדשה לית לן בה, וכבר נהגו בכל תפוצות ישראל שאם נתקדשה קודם הנישואין איזה זמן מאיזה טעם - שתכף מכסות ראשן כאשת איש... בכל כה"ג פוק חזי מאי עמא דבר, ולא ראינו שכפו לפניו המזנות לכסות ראשן ולבתולות הארוסות אדרבה מכסות כאשת איש".

מגן אברהם: (ע"ה ה') "וכ"ש שער נכרית... וכ"כ בש"ג דמותר לכתחלה כדאיתא במשנה פ"ו דשבת יוצאה אשה בחוטי שער... דלא כב"ש שחולק עליו והאר"י בסוף ספרו בדברים דחיים" [בספר דת משה וישראל פירש שהתיר רק לגבי ק"ש ושאין בפאה משום חומרת קמחית ופשוט שהיתר הפאה אינו אמור בפאה גלויה ברה"ר, ובהשגות על הספר דת משה וישראל דחיתי ראיותיו, ופשוט שהפמ"ג למד שהמג"א התיר ברה"ר].

מקור חיים: [לבעל החוות יאיר ע"ה ב'] מביא שמקור הרמ"א הוא בשלטי הגבורים ושמפורש שם שמוותר גם בשער שלה כשנתלש, ומה שהרמ"א כתב שאפילו כשדרכה להתכסות לא מפורש בשלטי הגבורים, ושגם בספר מוסף הערוך מביא ירושלמי שהפאה מותרת אך המהר"י מינץ אוסר להתקשט בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער [בספר דת משה וישראל טעה בדבריו וסבר שמדהביא את הירושלמי ש"מ שהבין ששלטי הגבורים מיידי רק בחצר, אולם כוונת המקור חיים רק שבמוסף הערוך כתב שקפליטין (שהירושלמי מתיר) הוא פאה, ולא ידע שהירושלמי התיר קפליטין רק בחצר ולא במבוי].

שבות יעקב: (א' ק"ג) "אי לאו דמסתפינא מפרש"י והרמב"ם הייתי מפרש גם סוגיא דכתובות דהא דקאמר יוצאת וראשה פרוצה היינו שסותרת קליעת שיערה ומקשה פריעת ראש דאורייתא היא אם סותר את שיערה לזה שפיר משני הש"ס דאורייתא קלתה שפיר דמי פי' מדאורייתא שאסור לבנות ישראל לילך פריעת ראש בשוק היינו ששערותיה סתורות אבל קלתה מלשון קליעת שער שפיר דמי אבל דת ומנהג יהודית אפילו קלועין שיערה ג"כ אסור לילך בגילוי באשת איש ובעולת בעל, נמצא דהרמב"ם שלא כתב רק מה שאסור מדינא ולא מצד המנהג לכן כתב לא ילכו בנות ישראל פרוצות ראש בשוק אחת פנויה וכולי דהיינו אם שערותיה סתורות ולא קלועים דאסור אפילו בבתולה לילך כן בשוק" [מפרש שאיסור התורה הוא כששערותיה סתורות, אף לפנויה, ומן התורה מותר כשאסופות, ודת יהודית לאסור, וכ"כ במג"ג (ולענ"ד כן פשוט סוטה ח'). שהרי מ'ופרע את האשה" למדו שהכהן יגלה את גופה ולא למדו שיגלה את שיערה, ומ'ראש" למדו את סתירת הקליעה ולא אמרו שצריך לגלות את שיערה, ואם גילוי השער היה בכלל גילוי הגוף היו טורחים להשמיע משמעות כזאת), אמנם בשרידי אש הוכיח מספרי (נשא י"א) שפרועת ראש היינו מגולה ולא סתורה].

שאלת יעב"ץ: (א' ט') "מצאתי בגמרא דנזיר דנדפס בגליון היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהם, ולא נהירא לי היתר זה ולא ידענא מאי דעתיה - אי בבית וחצר ודאי שרי, ואי בר"ה תחת קישוריה - נמי פשיטא, אלא ודאי לר"ה ובגלוי למעלה מקישוריה איירי דשרי, ואיני רואה מהיכן למד פשיטות היתר זה - אי מדאמרינן הכא אפשר בפאה נכרית מנ"ל דבר"ה מיירי דעל כרחק לא קמיירי בהכי דהרי לרבי מאיר אטו בשערה מי איכא למימר דשריא למיפק ביה לר"ה, אלא ודאי ה"פ דאשה מגולחת היא נמאסת קצת לבעלה מפני שלפעמים בביתה שאינה יכולה להזהר כל כך מגילוי שיערה כשראשה נגלה ונראית קרחת היא מתגנה עליו - ולזה קאמר ת"ק דאפשר לה לעשות תקנה לזה שלא תתגנה על בעלה ע"י קרחותה ולעולם בשוק יש איסור אפילו בפאה נכרית בגלוי, וכן עיקר לענ"ד דלא עדיפא פאה נכרית מקלתה"; (ב' ב') "פירוש משובש הוא" [חולק על השבות יעקב שמן התורה די שהשערות אסופות], (א' ט') "לא נהירא לי היתר זה [של השלטי גבורים]... אי בבית וחצר ודאי שרי דלא גרע מקלתה..."

ואי ברשות הרבים ותחת קישוריה נמי פשיטא, אלא ודאי לר"ה ובגלוי למעלה מקישוריה... ואיני רואה מהיכן למד פשיטות היתר זה... אי מדאמרין הכא אפשר בפאה נכרית - מנ"ל דבר"ה מיירי, ותדע דעל כרחק לא קמיירי בהכי דהא לא אתינן להכי אלא משום דלא מצי בעל למימר אי אפשר באשה מגולחת, וא"כ לרבי מאיר אטו בשערה מי איכא למימר דשריא למיפק ביה לר"ה הא פריעת הראש דאורייתא, אלא ודאי הכי פירושו דאשה מגולחת היא נמאסת קצת לבעלה מפני שלפעמים בביתה שאינה יכולה להזהר כל כך מגילוי שערה כשראשה נגלה ונראית קרחת היא מתגנה עליו לפי שהשער נוי הוא לאשה כדבר הכתוב בשיר השירים - ולזה קאמר ת"ק דאפשר לה לעשות תקנה לזה שלא תתגנה על בעלה ע"י קרחותה, ולעולם בשוק יש איסור אפילו בפאה נכרית בגלוי וכן עיקר לענ"ד דלא עדיפא פאה נכרית מקלתה דבשוק אסורא ממדת יהודית"; (שם ב' ז') "... בד"מ שהביאו [את שלטי הגבורים] לא כיפי תלי ליה... ובש"ע לא קבעו להלכה כלל לא בא"ח ולא בא"ע שהוא מקומו... ומ"ש ידידי יצ"ו מחוטי שער נתלה בקורי עכביש ונשתבש, כי מי נסתפק בזו דיוצאת לרשות הרבים משמע ודאי אבל מה זה ענין לפאה נכרית: חוטי שער ד"א הוא שקשורין בשערה ויוצאין תלויין החוץ מבעד לצמתה... משא"כ בפאה נכרית שבמקום שערה ממש עומדת ונאסרה בה ברה"ר [אמנם בתוס' ר"ד (שבת נ"ז). כתב שחוטים אלו הם במקום השער "לדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות" (מכין שתוס' ר"ד הסביר ששלפית החוטים מהווה גילוי שער הנחשב כפריצות - מוכח שהבין שחוטים אלו מסתירים את השער החייב בכיסוי)]. .. ובש"ג נסתבך בזה מאד לא זכה בדינו להזהר ולא יזכה בו לעולם"; (שם ב' ח') "... פאה נכרית שבמקום שערה עומדת הרי היא כשערה ממש... ומ"ש שהד"מ קבע כן בש"ע א"ח סע"ה לא היא... והמג"א חולק ע"ד הגדול שהביא בב"ש בשפת יתר ודבר שפתים... וידעתי בני כי המג"א היה בעוכריך בדבר הזה שארג לך בית עכביש מחוטי שער ואינן נאין למי שאמרן ומגדלין צער" [תמצית: חולק על שלטי הגבורים וסובר שפאה נכרית המונחת במקום השער הרי היא כשער, ולא הותר לצאת עמה לרשות הרבים, וגם סובר שהרמ"א לא התיר להלכה].

פני יהושע: (שבת נ"ח). "פאה נכרית. .. לפירש"י לקמן משמע... דשבח הוא לה ומקישוטים הנאים שבאשה הוי".

עטרת זקנים: (או"ח ע"ה) "וכ"ש שער נכרית כו' כל זה כתב רמ"א על פי הג"ה באלפסי פרק במה אשה פסק עפ"ז בסי' ש"ג שלא אמרו חז"ל שער באשה ערוה אלא דוקא שערות הדבוקים לבשרה ממש אבל בנחתכו אין בהם משום שער באשה ערוה וגם לא משום פריעת ראש, וי"א אפילו פאה נכרית אסורה משום פריעת הראש ושער באשה ערוה דמה ששינוי היתר לצאת בפאה נכרית בכלל גמרא מיירי דדוקא מכוסה תחת השבכה (ב"ש) - ולפ"ז אסור לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית, ואף דברי בעלי הגה מהרמ"א כאן שמתיר בפאה נכרית אבל שער של עצמה אף אחר שנחתכו וחברה בראשה כדי שתהא נראה בעלת שער אסור לקרות ק"ש (מהרמ"י), ובד"מ סי' ש"ג כתב מהרמ"א בהדיא דמותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה ל"ש עשוי משערותיה או משער חברתה כו' וע"כ כתב בהגה סתם - א"כ חולק מהרמ"י בזה על בעל הגהת" [תמצית: הבין שהד"מ התיר לצאת ולקרוא ק"ש כנגד פאה אף משער שלה, ושלב"ש אסור לצאת ולקרוא כנגד פאה, ושהלבוש חלק על הרמ"א ואסר לקרוא ק"ש כנגד פאה העשויה משערות של עצמה. בהגהות מהגר"ב פרענקל ז"ל כתב שבלבוש אין מבואר מדבריו כמ"ש העט"ז משמו, וכ"כ בפמ"ג אך כמה אחרונים העתיקו את העט"ז].

פרי מגדים: (ע"ה א"א ה') "עיין מג"א דפאה נכרית אפילו משערותיה התלושים אין הרהור ויוצאה לרה"ר כך אפילו בשבת, ועי' עטרת זקנים [בשם באר שבע שההיתר לצאת בפאה נכרית הוא רק במכוסה תחת השבכה, ולפ"ז אסור לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית] וכפי דעתי ההדיוטית מה שכתב הלבוש פאה נכרית שאין

שלה היינו תלושים ומאי שנא משערותיה או מחברתה שרי, ובאר שבע חולק ואמר דפאה נכריות מותר כשראשה מכוסה ולא חייש שמא משתלפי, ומ"מ במדינות שיוצאין בפאה נכריות מגולה יש להם לסמוך על השו"ע [אולי כוונתו לרמ"א] כאמור, וקצת דמדומי ראייה מכתובות ע"ב וראשה פרוע ד"ת ולא מוקי בפאה נכריות ודת יהודית ש"מ דלית בה דת יהודית ושרי" [בספר דת משה ישראל הביא שהפמ"ג חזר בו בכת"י "אם לבניה" ואסר חבישת הפאה מטעם שיש מראית עין כשאין סימן מובהק שאינו משערה, וכשאנה מכוסה כשאר נשים הוי דת ישראל אלא אם כל בני המדינה הנהיגו ללכת כך מקדמת דנא מקודם מתן תורה ועד עתה ומטעם בחוקותיהם כשמתכוונת להראות אינה יהודיה, ואמנם אינו ברור שכת"י זה מהפמ"ג, ומשמעות לשונו שאוסר במקומו דהוה מקום שלא נהגו בפאה (שהרי בפמ"ג תלה את ההיתר במנהג המקומות), וגם הוא מודה שדת יהודית משתנית אלא שהצריך שהמנהג יהיה מקדמת דנא].

תשובה מאהבה: (א' מ"ח) "מה שהנשים מקילין בפאה נכרית מגולה אין זה דבר חדש אלא כבר היה לעולמים כן נראה מפשט לשון הש"ג שכבר נהגו להקל משנים קדמונים טרם אשר הש"ג מצא להם היתר ובא זה ולימד על זה זכות על נשים צדקניות שבאותו הדור עפ"י ראיותיו וכן נכון הדבר לעשות ולכפר וללמד זכות על נשים כשרות ובפרט בדורות הראשונים אשר מסרו נפשיהו על ק"ה אילו היו בכלל עוברות על דת יהודית גדולי הדור לא החרישו ושרים לא היו עצרו במלים ובשוטים שלא תהיינה עוברות על דת; הש"ג פירש במתניתין בכבול ובפיאה נכרית לחצר ראה ע"ז להביא ראייה שהאשה יוצאת בפאה נכרית בשבת... והגאונים הנ"ל חולקים עליו ואומרים שהדבר פשוט דמתניתין מיירי דוקא בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה ועל ראשה רדיד... ולענ"ד אין הדבר פשוט כ"כ כי הנה המתניתין נקטה תרי בבי לא ראי זה כראי זה בבא הראשונה יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה ובין משל חברתה. .. ודאי מיירי בשערות שעושין תחת השבכה. .. מדהוכיח דאינו חוצץ ע"כ מיירי שהשערות מעורבבות ומקושרות עם שערותיה. .. ומיירי תחת השבכה ויש בזה קצת קישוט לנשים והולכות בהן בכל עת ובכל שעה, ולכן לא חיישינן שתשלוף בר"ה, ובבא דסיפא פאה נכרית... מבין פירושי רש"י והרמב"ם יחדו נראה לומר דמיירי שבקליעת פאה זו שערות תכסה שער ראשה אבל אינה נושאת אותה בכל עת כי הוא זה קישוט נאה בזו יש לחוש שמא שלפא אלא חכמים הקילו בזה בחצר שלא תתגנה על בעלה ואי גם בבא זו מיירי תחת השבכה מה בין רישא לסיפא דברישא מותר אפילו לר"ה ובסיפא אינו אלא לחצר כי לא על חנם נקט הרמב"ם ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי; אמנם בשביל הא לא ארי' די"ל היא גופא אתי לאשמעינן דבפאה נכרית כזו שנראין השערות לכל אף שאינן שערותיה לא התירו אלא בחצר דוקא... לענין שבת מיירי ולא לענין דת יהודית בדיני פרוע ראש אם כן ממילא בטלי' גם דברי הש"ג דהמתני' לענין דיני שבת מיירי ולא לענין דת משה ויהודית... עכ"פ הך מתני' לא כדברי הש"ג כי לא נשמע פה היתר לנשים נושאות לצאת בפאה נכרית כמ"ש ולא כדברי באר שבע דהך בבא בפאה נכרית מיירי בפאה מגולה, עכ"פ נראה שכבר נהגו נשים בפאה נכרית... לכך אני אומר רישא וסיפא שערותיה תחת השבכה ומה שלא התירו בסיפא אלא בחצר מיירי במה שעושין כמיני קליעות שערות משערות נכריות ויוצאות חוץ לצמתן ולכן נקראות בשם פאה נכרית... ואף שבשערות עצמן יאות להחמיר מאד אף באילו שיוצאות חוץ לצמתן... וגם בזוהר... היינו בשערות עצמן הדביקות לבשרן ולא בפאה נכרית היוצאה חוץ לקשורים. .. בעל ש"ג לא התיר אלא בפאות היוצאות מבין קשוריה... פאה נכרית של צדקניות מאי... היינו נמי שנעשתה הפאה ע"ד שכתבת... המטפחת שנקט הרמב"ם היא נמי מעשה רשת כמו סל ומטפחת וקלתה אחת היא שאינם מכסים כל הראש והשערות נראות מתחתיה... ומעתה נחזי אן הנה

לכאורה יש להביא ראיה להקל אם תכסה כל שערות ראשה בשבכה הנעשתה מקולעות שערות תלושות כי לא גרע כסוי זה ממה דאיתא בש"ע (צ"א ד') כובעים הקלועים מקש חשיבא כסוי... דמשני מדאורייתא בקלתה שפיר דמי ודת יהודית אפילו בקלתה נמי אסור ולא משני פאה נכרית מדאורייתא שפיר דמי ודת יהודית בפאה נכרית נמי אסירי ומצאתי שכוונתי בזה להגאון בעל פרי מגדים (א"א ע"ה ה) והוכיח מזה דפאה נכרית שרי לגמרי ואין בזה משום דת יהודית... אמנם מכל זאת לענ"ד אין ראיה מספקת להתיר הא כתב בעל אליה רבה כובעים הקלועים מקש חשיבא כסוי וה"ה פאה נכרית אך מפני מראית עין יש ליזהר... כי בזה נראין כאלו הן עוברין על איסור תורה כאלו יוצאות בשערות ראשן פרוע פרעות בלי כסוי כלל ויאות לעשות גדר בזה כי בסוף ילכו בשערות ראשן פרוע פרעות בלי כסוי כלל וגדר בזה אם השבכות מעשה שבכה והרדדים מעשה רשת והמטפחות והחריטים שנראין שערות ראשן והאיסור הוא מפאת דת יהודית ואפילו בשערות היוצאות בין קשוריה יש להחמיר... ויש להקפיד בזה מבית ומבחוץ... מה עשית שזכית לכך אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שער, והזהר כתב עוד שם... כ"ז לענין שערות עצמן אפילו אותן שיוצאין חוץ לצמתן או אפילו שערות תלושות אם עושין כעין פאה נכרית ונראין כפרועי ראש, אבל אותן הלוברשות איסתמא למטה מן השבכה ועושין נמי כמין קליעת שערות משערות זרות דוגמת פאות ראש האיש בזה אפשר שבעל באר שבע לא החמיר מעולם... וגם בעל שאילת יעב"ץ לא החמיר אלא בגובה הראש למעלה במקום שער דשייך פריעת ראש אבל למטה מן השבכה כעין פאות על צדעי ועל פדחת אינן אלא כשאר תכשיטין של חוץ, ובפאה נכרית כזו מקיל המג"א וכן משמעות רמ"א שם וגם בעל פרי מגדים שהבאתי אפשר לא הקיל אלא על פאה נכרית כזו... אבל לעשות קלעי שער אפשר גם הש"ג לא מצא סמך היתר... אם כן כל הפוסקים בחדא מחתא ולא פליגי כולם שפה אחת ודברים אחדים, לכן לעשות קלועים משערות מכסין כל הראש ונראין כפרועי ראש אין דעתי נוטה כלל להקל והוא עכ"פ כדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור... אבל לעשות כמין פאות סביב ראשן תחת שתי שבכות נלע"ד להקל... אם יסכימו עמי ב"ד של שלשה בעלי תורה ובעלי יראה... את זה כתבתי לדינא מה שנלע"ד אבל כבר הוכיח הנביא בהיותן יושבין על אדמתן ואמר יען כי גבהו בנות ציון ושפח ה' את קדקד בנות ציון ביום ההוא יסיר המטפחות והחריטים והצניפות והרדדים... אנו בתוך הגולה וכל הגירוש עד היום הזה מצרפת ספרד פורטוגאל וכדומה מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר כלן היה מפאת הקנאה שמעוררות עלינו שלא ניכר בחוצות וברחובות בין איש יהודי לאחד השרים היושבים בראשונה במלכות".

(תשובה מאהבה סי' א' מ"ז) "זה ימים אחדים ואני הייתי במסבה אחת נגידיים וקצינים ושאל אותי אחד מן השועים אם אמת הדבר שאין איסור לנשים נשואות לקשט את עצמן בפאה נכריות כי שמע מפי צורבא מרבנן שאין איסור בזה כלל וכלל, ואמרתי אליו - אם בעל תורה הוא זה שאומר דבר זה להיתר גמור ודאי אינו מבני יראה, ואף אם נקטינן בידן שאין איסור גמור בזה - מ"מ לא יאות לנשים נשואות מבנות רחל ולאה לעשות כן במקומינו כי אין זה מדרכי הצנועות, ולא בשביל נשים כאלה נגאלו אבותינו ממצרים, והן הנה בעוכרינו להאריך גלותינו, ובשבילן אנו כקוץ בעיני הגוים אשר אנחנו דרים בתוכם כי אמרו ע"ם זה בא לגור בינינו וישרצו וירבו לעלות במעלות העם להיות כאחד השרים והשרות בוג' וארגמן לבושן מחלב הארץ יאכלו... מקור הדברים נובעים מפי הרב שלטי הגבורים... והרב בעל באר שבע כתב שכל זה איירי בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה ולא שהן בגלוי, אבל גדול האחרונים המגן אברהם חלק על הבאר שבע... ואני איני רואה בעיני מדוע קרא הרב מג"א לדברי בעל ב"ש דברים דחויים דמה שכתב דכל זה

איירי בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה נלענ"ד מוכח מהש"ס נזיר דהא חכמים דומיא דר"מ דאוסר בתגלחת שער עצמן שלא תתגנה על בעלה והא וודאי אין ר"מ מתיר שהלכה בשערי ראשה מגולה... וא"כ היינו נמי שאמרו ות"ק אמר לך אפשר בפאה נכרית היינו תחת השבכה... הן אמת שגם אנכי רואה ראייה להיפך מזה דע"כ איירי המתני' בהולכת בפאה נכרית מגולה דהא אמרין שם בגמרא ובלבד שלא תצא ילדה בשל זקנה וזקנה בשל ילדה והטעם הוא דמחכי עלה ואתיא לשלפי ואי כבעל ב"ש דהיינו תחת השבכה ובזאת תראה כבעלת שער... איך שייך דמחכי עלה... ובאמת לאחר בחינת הדברים נכונים יותר דאי כפשוטה שהולכת מגולה בשער מדוע גזרו בילדה וזקנה איך שייך לימר דמחכי עלה ואתיא לשלופי ואם הילדה בחרה בכך לצאת בשל זקנה או איפכא הרי סברת וקבלת ולא מירתת דמחכי עלה [לא הבנתי את הראיה שהרי יתכן שחכמים חששו שיצחקו עליה בניגוד לתחזיתה] ועל כרחך כדעת הבעל ב"ש שהיא מכוסה תחת השבכה ולא נראית ושפיר חיישינן דלמא יעתק ממקומה ועי"כ נראית השער ואז מחכי עלה ואתיא לשלופי... ובכל זאת מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו בעל מגן אברהם ז"ל ודעמיה וגם רבינו הרמ"א כתב בפירוש שמותר לצאת אשה בשערות גלויות בין אם שערות עצמה בין של חברתה וגם הגאון בעל הלבושים מסכים עם הרמ"א שמותר לצאת לאשה בשערות גלויות פאה נכרית אלא שמחלק בין שערות עצמן אחר שנתלשה לשערות חברתה - וא"כ לפ"ז יש לסמוך עליהן כעל יתד התקוע כי מבארן אנו שואבין ומפיהן אנו חייין ועיני כל העדה עליהם והן המה עמודי הוראה... העולה מן המקובץ שאין ראייה נכונה להתיר... דשער המת אסור בהנאה... ומדוע נקל במקום שיש גדר שגדרו חכמים בפריצות וגלוי עריות ודת יהדות, לכן דעתי אם יש ביד ב"ד למחות דהיינו שידברו על לבם דברי תוכחת מוסר ויניעו לבם לשמע מוטב ואם אין יניחו להם כי יש להם על מה שיסמוכו דהיינו הרב שלטי הגבורים וארי שבחבורה הרב מגן אברהם בעיקור הדין... לכן אין דעתי שיוסרו אם אין שומעין לדברי תוכחת וה' יגל אבן מעל לבבינו ויסור עון עמו ויגאל אותנו בזכות נשים צדקניות השומעין לדברי תוכחת מוסר ויולכנו אל ארץ נושבת אשר עיני ה' דורש אותה ושם נעבוד באימה וביראה את ה' אלקינו כל הימים" [תמצית: המנהג להקל בפאה הוא עתיק ונכון ללמד זכות על נשים כשרות; ההיתר לצאת בפאה עוסק בדיני שבת ולא בדת יהודית; יש לומר שאף השלטי גבורים התירו רק שערות היוצאות חוץ לצמתן ולא בעשיית קלעי שער; יש להביא ראייה להקל כשתכסה כל שערות ראשה בשבכה הנעשית משערות תלושות אך עדיין יש להזהר מפני מראית העין שיחשדו שיוצאת פרוצת ראש; אפשר שגם המתירים התירו רק בפאה שלמטה מן השבכה - כעין פאות על צדעי ועל פדחת שאינן אלא כשאר תכשיטין; נלענ"ד להקל בפאות סביב ראשן תחת שתי שבכות אם יסכימו עמי ב"ד; הגירושים היו מפני הקנאה שמעוררים עלינו שאנו נראים כמו שרים. אמנם אף אם נקטינן שאין בפאה גלויה איסור גמור מ"מ לא יאות לנשים נשואות לעשות כן במקומינו כי אין זה מדרכי הצנועות, אמנם מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו הרמ"א המג"א והלבוש שיש לסמוך עליהן כעל יתד התקוע כי מבארן אנו שואבין ומפיהן אנו חייין ועיני כל העדה עליהם והן המה עמודי הוראה... אלא שאין ראייה נכונה להתיר פאה משער מת].

אליה רבה: (ש"ג י"ח) "כתב בשלטי הגבורים שמותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה אפילו עשויה משערותיה דאין שער באשה ערוה אלא המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין דעשוים לכסות שערותיה האחרות אף דעבדה לקשטה שתהא נראית בעלת שער עכ"ל, ולא דמי לחוטי צמר אף דהני שערות מחוברין בדבר ויש בו משום חציצה - דהך פאה נכרית הוא כמלבוש דאינה הולכת זולתה אי נמי בשעת טבילה מניחן בביתו" [לתירוצו הראשון אינה הולכת ללא פאה, ומסתבר שלמד זאת מלשון הגמרא "עיילא ונקא"].

ישועות יעקב: (או"ח ע"ה ג' [לשונו מתומצתת ומעובדת]): אני יודע מדוע המג"א כתב שדברי הבאר שבע דחויים כי הרי בנזיר בודאי מדובר במקום שגילוי השער מותר, ובשבת מדובר כשהפאה תחת השבכה, אלא שכוונת שלטי הגבורים היא שמאחר וגזרו שלא תצא לרה"ר בפאה - ש"מ שבחול דרכה לצאת בה [ומפלפל בכוונת שלטי הגבורים שאם היה אסור לצאת בפאה גלויה לרה"ר הרי היו מתירים לצאת בפאה גלויה לחצר ובכך לא תתגנה על בעלה ולא היו חוששים שתצא כך לרה"ר, אך היו אוסרים לצאת לחצר בפאה מכוסה שמא תצא בה כך לרה"ר ותשלפנה, וכן דן בענין איסור הנאה משערות מת], ומסיק שמאחר ואיסור יוצאת וראשה פרוע הוא מטעם פריצות, וכיון שאינו ניכר אם הוא שער גופה או משער נכרית לכן במגבעות של שער אין חשש איסור אך כשהשערות ארוכות ויוצאות חוץ למגבעות יש להחמיר; ויש להתיר לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית דחשוב כיסוי; ומה שאמר הש"ס שהיוצאת כשחבושה בקלתה עוברת על דת יהודית בלבד ולא הוסיפו גם את היוצאת בפאה נכרית - היינו דממ"נ או שאף אינו דת יהודית [במגבעת] או שיש איסור תורה [כשהשערות ארוכות ויוצאות] **[תמצית:]** הביא את הב"ש והסביר גם את שלטי הגבורים, ולמעשה אסר באופן שאינו ניכר אם הוא שער או פאה כי אז הוה פריצות מן התורה והתיר כשניכר שאינו שער שלה כגון במגבעת של שער].

מגן גבורים: (או"ח ע"ה ג' [לשונו מתומצתת ומעובדת]) (שה"ג ב') המג"א הסביר שהיוצאת בהינומא וראשה פרוע הוא כששערה קלוע, ואיסור פריעת ראש של פנויה הוא כששערה אינו קלוע, וקשה מדוע צריך לנשואה קלתה ולא די שתקלע שערה וי"ל דלא כדבריו שרק לגרושות ואלמנות יש חובת כיסוי ולא לבתולות [ומפלפל בדין כיסוי ראש לארוסה]. (שה"ג ג') ראיית שלטי הגבורים היא שמאחר וגם בחצר יש איסור דת יהודית [ס"ל שהבבלי מודה לירושלמי לענין איסור] ובכל זאת פאה מותרת - ש"מ שיש חילוק בין פאה לשער, וא"כ יהיה מותר לחבוש פאה אף ברה"ר, וגם אין מקום לגזור משום מראית העין **[נראה שכוונתו רק בחצר]**, אך עדיין ראיות הש"ג אינן ראיות כי בחצר תלוי במנהגן - ונהגו לאסור שער ולהתיר פאה, אולם ברה"ר יתכן שגם פאה אסורה, אמנם יתכן שיש ראיה משם כי אם הפאה היתה אסורה ברה"ר מטעם פרועת ראש **[כהב"ש]** מדוע הוצרכו לטעם שלא תתגנה כדי להתירה בחצר הרי א"צ לחוש שתצא בה לרה"ר כשאינה רגילה בזה בחול; גם מה שחשש הב"ש למראית העין אינו שייך כשכל הנשים נהגו כן כי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית, וכ"ש שלמאן דס"ל דהוא דאורייתא הרי כולם ישפטו שזו פאה; גם מ"ש הב"ש שהפאה אינה מצילה מגינוי כי הבעל יודע שאינו השער שלה - אינו קושיא דאינו תלוי בידיעתו אלא במראה כפי שמראה פאה מציל מגנאי הגילוח... ומותר לצאת בפאה וכך היה מנהגם; וראיית הב"ש מכך שנשים אינן שחורות ראש אינה ראיה דמייירי בגוף השער ולא בתכשיט הנראה כשער שחור, ויפה כתב המג"א שאין דברי הב"ש מחוורין, אך ודאי שיש לאסור משום מראית העין במקום שאין המנהג לחבוש פאה ואולי הוא גם כן בכלל דת יהודית, בפרט בפאה הקשורה בשערן, והמהר"י מינץ האריך לשם שמים כי ראה שנפרץ וכוונתם היתה לַדמות לגויות ועל כן ליבה רוח טהרה לעורר מדנים על זה. **(אלף המגן ח')** ראיות הבאר שבע אינן מכריעות אלא שמצא בקעה וגדר וראוי להחמיר, אלא שכתב הלבוש שכל זה בפאה נכרית אבל שער של עצמן שנחתך וחובר בראשן אסור דלא כנראה מדרכי משה, ועי' עט"ז **[תמצית:]** אין להוכיח כשלטי הגבורים אולם גם ראיות הב"ש דחויים, ובמקום שאין מנהג להתיר יש לאסור משום מראית העין ואולי גם מטעם דת יהודית; כתב כעט"ז שהלבוש אסר **(ראה לעיל שאין זו כוונת הלבוש)**.

תורת שבת: (ש"ג י') וכן הוא אצל פאה נכרית דנשי דידן שאין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת.

שנות חיים: (שט"ז [למהרש"ק]) הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא. (ע"ב [למהרש"ק, תר"ז]) אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוי השער שלה או של אחרת.

פני יצחק: (ו) מתחילה הביא שפוסקים רבים חלקו על היתר שלטי הגבורים וממילא המנהג להקל הוא טעות, אך כתב שאף שיש לבטל מנהג טעות אולם באיסור דרבנן אין לבטלו, ולאחר מכן מנה את רשימת הפוסקים שהתירו כדעת שלטי הגבורים, וגם שלטי הגבורים עצמו היה דוחה את החולקים עליו אילו היה בחיים, וממילא ניתן להשאיר על מנהגו; אמנם מאחר והמנהג בעירו היה לחבוש פאה רק בחצר הרי שמנהג זה צריך להיות מוסכם לכל הדעות, ושיתכן שאף שלטי הגבורים התיר רק מחצר לחצר אלא שמה יעשה וכל החולקים עליו לא הבינו כן בדבריו "והיה נראה לי לומר דגם הרב שלטי הגבורים גופיה לא התיר להן אלא מחצר לחצר שאין רבים בוקעין בה, ובדרך רשות הרבים או בשוק הן מכוסות בצעיף, ומ"ש 'אלא פשיטא שהולכות בשערות מגולות' - לא שהולכות בהם לרשות הרבים ולשוק אלא דוקא בחצר שלהן ומחצר לחצר, ובדרך הם מכוסות בצעיף, אך מה אעשה שכל החולקין עליו לא הבינו כן בדבריו ז"ל" [תמצית: אין לבטל את מנהג חבישת הפאה, אף שיתכן ששלטי הגבורים מידי רק בחצר כמנהג דמשק אולם החולקים עליו הבינו שהתיר גם ברה"ר].

חורב: (לרש"ר הירש, עמ' 377) על האשה לראות את עצמה כי היא שייכה בשלמות אל בעלה ואל ביתה, עליה להתקשט ולהתקשט רק בעבור בעלה, ואדיר חפצה יהיה רק למצוא חן בעיניו, גם החוג היקר והנאמן לפעולתה אתה דרוש להיות למענה בקרב הבית פנימה, ועדיה ותפארתה עליה הן המה באמת ענות חנה תום דרכה, ומנהג בת ישראל - האשה אל תתראה בפני אנשים זרים בשערות גליות, ובמקום שהמנהג ללכת במצנפת ומעולפת בצעיף ואם גם בראש מכוסה - אל תלך בלי אלה, להתלבש בבגדי פאר רק למצוא חן בעיני אנשים ולהראות את יפיה התגלות מערומי הגוף למרות חוק הצניעות, לבוא בחשק לבב ללא נדרש בחברת גברים, להיות בלתי צנועה בדבר שפתייה, לבזות את משפחת בעלה ועוד ועוד - כל אלה הוא למורת רוח "אשת ישראל" ומנהג "בנות ישראל", ולעולם לא יוכל הטעם הטוב [מוֹנֶה] להתיר דברים כאלה שהמה מאבידים ומפסידים את צניעות הנשים; כסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות הוא מנהג קדום ובלתי אסור.

ר"ע הילדסהיימר: (אה"ע ב' ל"ו) "לאקקען שייטעל [פאת תלתלים] הנהוג עתה אצל הנשים אף הנהגות בדת יהודית... אהפך בזכותן, וכן נכון הדבר לעשות וללמד זכות לנשים כשרות ולאבותיהן אשר בתוכן גדולי ישראל כאשר נודע לי ומדשתקי אודויי אודו להו דליכא איסור דת יהודית ח"ו והדין עמהם לענ"ד... וע"ד רדיד שהצריך הרמב"ם הנה בהגהות מימוניות (אישות כ"ד ו) פירש שהוא צעיף... ובדאי דת וצניעות יהודית בארצות הקדם שלא להיות פני הנשים מגולות והרמב"ם ממה דחזי פירש, ועתה היחמיר ג"כ להצריך לכל הנשים צעיפים ורדידים לכסות פניהן? ... יסוד הדבר דקלתה וכן מה שקרא הרמב"ם מטפחת היינו מעשה קליעה באופן ששערה עצמה נראין עוד לחוץ בין הקליעות וזה מותר מה"ת, דרך פריעת שער ממש אסרה התורה כמו שנעשה עם הסוטה דפרעו אותה לגמרי, אבל מגדר דת יהודית אף בזה אסור עד דמכוסה מכל וכל, אבל אם מכוסה מכל וכל אף במה שקורין לאקקען - שייטעל אין בזה דת יהודית. והמחמיר חומרא גדולה כזו עליו להביא ראיות מוחלטות... ועתה פשתה ההיתר בזה והלואי שיאחזו הכל בזה שלא להיכשל בפריעת ראש דאורייתא; עתה אני שואל איזהו גבול ישימו בארוכת ורחבת השייטעל אתמהא - ואם כי הנשים נראות עי"ז כיצאות בפרוע ראש ממש חלילה, הנה נודע כי כל אשה ובתולה מיד רואה ההפרש הגדול בזה וגם האנשים הפרוצים הצופים בנשים בודאי יראו החילוק

והנשים בעצמן יודעות כי כבר נודע הדבר, א"כ צריכין אנו להפך בזכותן במה שאין שום מקור איסור בש"ס ופוסקים לענ"ד, וא"כ מה שרצה לומר כי הלאקקען שייטעל גרועה יותר ויותר ממטפחת באמת לא נראה כן אלא עדיפה יותר ויותר שמכסה כל הראש במכסה גמורה... המשנה איירי בכל אופן ונקט חצר משום פאה נכרית עם שבכה ובאמת בלא שבכה גם ברה"ר מותר דלא שלפה... לענ"ד כל קושיותיו על שלטי הגבורים יש לדחות... ואין דבריו לנגד הנהוג כבר גם בבנות גדולי ישראל ונשי צדיקי עולם והנח להם לישראל" [תמצית: מלמד זכות על הפאה הנהוגה אצל הנשים הצנועות וכן נכון ללמד זכות והדין עמה, דת יהודית מצריכה כיסוי מלא ודי בפאה לזה וההיתר פשה; חלילה להתיר אם הנשים נראות כיצאות בפרוע ראש ממש - אולם די שנשים וגברים פרוצים יוכלו להבחין מיד שזו פאה, ולכן צריכין אנו להפך בזכותן במה שאין שום מקור איסור בש"ס ופוסקים לענ"ד והמחמיר צריך להביא ראיה; הפאה עדיפה ממטפחת שמכסה כל הראש במכסה גמורה; המשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי מיירי גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; יש לדחות את הקושיות על שלטי הגבורים; אם מצד מהיות טוב אולי טוב יותר שלא לשנות כלל אך הנח לנהוג כבר גם בבנות גדולי ישראל ונשי צדיקי עולם].

חסד לאברהם: (אה"ע פ"ז, להרב אברהם תאומים [נכד התיבות], שנת תרכ"ב [1862]) "נתעורר כבודו על מה שנהגו הנשים ללבוש פאה נכרית בראשן עד שנראה כאילו הן הולכות בשערות עצמן מגולות, ודבר זה שאבותינו נהגו בו איסור באו פריצים וחללו גדרן של ישראל; האמת עם כתר כי המכשלה הזאת תחת יד חכמי הדור, ומובטחני בבנות ישראל הכשרות ישמעו לקול מורים בכל אשר יגזרו אומר על פי דתוה"ק, וע"כ אני הקטן יוצא תחילה לברר בקצרה כי חלילה להקל בזה, ופשיטא דיש בזה איסור דרבנן, וחוששני עוד גם מאיסור דאורייתא; והנה ראש המדברים הוא בשו"ת באר שבע והתפלא מאד על המתירין איך עלה על דעתם להתיר דבר זה הואיל ואיסור זה דפריעת הראש באשה אסור מהתורה, ואין תלבש שער נכרית שתראה בעלת שער, ואין לך מראית עין לחשדא גדול מזה שתראה בפרהסיא שהיא עוברת על איסור דאורייתא, ואחרי כי האיסור ברור בזה אנו צריכין ליתן לב לדברי המתירין הנ"ל וראיותיהם... וראיתי בפרמ"ג שכתב דמות ראייה להתיר פאה בשוק מסוגיא דכתובות דמקשה במה ששינוי דאורייתא היא - ואמאי לא שני ליה דהאי 'ראשה פרוע' דמתניין היינו בפאה דשרי מן התורה ואסור משום מראית עין, וזהו בכלל דת יהודית; ואין כאן הוכחה כלל דהואיל ועכ"פ אסור פאה משום מראית עין מד"ס - שפיר הוי בכלל דת משה, כמ"ש הרמב"ם דמה שחשב 'מאכילתו שאינו מעושר' בכלל דת משה אף במעשר בזה"ז דרבנן ושפיר קשיא ליה אמאי חשיב ליה בכלל דת יהודית הא דת משה היא, כמו שפירש"י ז"ל על הא דקמקשה 'פרוע ראש דאורייתא היא' - דהיינו דהא דת משה היא, ואמאי תני ליה בדת יהודית - שזהו אינו אסור מן הדין רק בכלל מנהג בנות ישראל הצנועות. כל זאת כתבתי לשיטת הב"ש דעיקר איסור פאה בשוק אין בו איסור אלא משום מראית עין, אבל לפענ"ד שיש בזה איסור דאורייתא לפי מה שפירש"י בכתובות בפירוש הראשון - וכיון דעיקר האיסור משום פריצות שהיא מתנאית לבני אדם מה לי שער עצמן או שער נכרית שעשויות באופן שנראין שער עצמן - תורה אחת להם ואסור מן התורה, ואין מקום לחלק בין שערוות עצמן לפאה שנראין כשערות עצמן - הואיל וקישוט זה אסרה תורה, אם לא שנתפוס פירוש שני של רש"י ז"ל - ולפי זה י"ל דגזירת הכתוב היא שלא תלך פרוע ומוכחין לה מדבעי קרא להתיר פרועות הראש בסוטה - ע"כ דשאר בנות ישראל אין הולכין כן, וע"כ צ"ל לפירוש זה דלא בעי קרא בסוטה לחייב בפריעת הראש אלא דאמרין מצד הסברא מהראוי לנוולה ולפרוע ראשה, אלא דהוי ס"ד דאסורה לצאת פרוע כמו שאר נשים, וקמ"ל קרא להתיר בסוטה מה שאסור בכל הנשים - דאין

לומר לפירוש זה דקרא אתי לחייב סוטה במצות פריעת הראש, דא"כ אין כאן הוכחה לאסור פריעת הראש בשאר נשים דלמא שאר נשים מותרות לפרוע ולכסות, ובסוטה חייב לפרוע; אחר הצעה זו נלפענ"ד לולא פרש"י שסיים על פירוש השני וכן עיקר - נראה פירוש הראשון מוכרח בש"ס סוטה (ח').

"א"כ מה ת"ל 'ראשה' - מלמד שהכהן סותר את שער, ואי נימא דקרא להתיר אתי בסוטה לגלות גופה ושערה אף שזה אסור בכל הנשים - איך יתכן לומר דקרא אתי לסתור שער, אטו יש בזה תוספת איסור בסתירת שער - הא אף בשערות קלועים אסור לגלותם, וע"כ דקרא לחיובא אתי שהכהן מחויב לסתור שער, ואם כן אין כאן הוכחה לאסור גילוי שער בשאר נשים אם לא שנפרש פירוש הראשון של רש"י ז"ל דדרשינן טעמא דקרא דהיינו טעמא דמגלה שער - שהוא מדה כנגד מדה על שעשתה איסור לגלות שער לפני הבעל - אלמא דאסור לגלות שער; ולפי זה נראה דפאה נכרית אסורה כמו שערות עצמן, דהא גם שניהם דומין זה לזה ואין היכר כלל בין פאה לשערות עצמן וזהו האיסור שאסרה תורה, ועל פי זה נראה דגם בסוטה שהיא מתכסית בפאה נכרית על שער - כיון שגילה הכהן פאה יצא בזה מצות פריעת הראש. אולם לכאורה הבאתי ראיה חזקה נגד זה ממה ששינוי דהיה מגלה את לבה וסותר את שער ר"י אומר אם היה לבה נאה לא היה מגלה, ועי' תוס' שם שכתבו דאף דגזירת הכתוב היא לגלות לבה ושערה - יש כח ביד חז"ל לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, ואם גם בפאה יוצא י"ח פריעת הראש למה עקרו דבר מן התורה - הא אם שערה נאה יש לו להלבישה על שערה פאה שאינה נאה ומקיים שפיר פריעת הראש בזה... אין בזה קושיא, חדא דהא משכחת לה בהיה שער נאה ואין לה פאה שאינה נאה - דבכה"ג התירו לו לבטל ד"ת בשב ואל תעשה, ועוד, הואיל וכתבי ופרע ראש האשה - צריך לגלות כל שער ולסתור הכל, ולא סגי לכהן בקצת שער... דכתיב 'ופרע את ראשה' - כל הראש משמע, וצריך לסתור כל שער, וכיון שכן אף אם תלבש פאה על שער אחר שיסתור כולם אי אפשר שלא יתראה משערות עצמן שהם נאים החוצה ואיכא הרהור, ע"כ עקרו דבר מן התורה בשב ואל תעשה שלא יגלה שער אם היה נאה. וכיון שכן שביארנו שפירוש ראשון של רש"י ז"ל מוכרח בש"ס - ממילא דגילוי שער נכרית אסור מן התורה, וכבר בארנו בארוכה דלחומרא לכו"ע דרשינן טעמא דקרא. אף שהיקל הרמ"א ז"ל לענין ק"ש בגילוי פאה נכרית - נראה ברור דלא הקיל רק לענין ק"ש דאין בזה רק איסור דרבנן, וגם יש לצרף בזה שיטת הר"מ ז"ל שהשמיט דין זה שאסור לקרות כנגד שער האשה וכתב בכס"מ שם דס"ל דלא אמרינן 'שער באשה ערוה' רק לאסור הסתכלות בשערה ולא לגבי ק"ש - ויש בכ"ז די לצרף לסמוך על הש"ג להתיר פאה, וגם כיון דשיטת רוב האחרונים דאין איסור לבישת פאה רק מד"ס - לא החמירו בזה לענין ק"ש, אבל חלילה להתיר לצאת לשוק בפאה, תדע מדלא הביא הרמ"א בהגהותיו דברי הש"ג באה"ע ששם עיקר דין פריעת הראש באשה - אע"כ דכאשר דברנו כן הוא שלא רצה לסמוך להקל בזה לפרוץ גדרן של ישראל, דעכ"פ לא עדיף מדת יהודית שיוצאת בלי כתובה אף ביוצאת בקלתה; ומלבד כ"ז נוסף בזמנינו איסור חדש בזה לפי מה שנתברר שרוב השערות מפאה הם ממתי נכרים שתולשין שערן עד שרשן... ע"כ כל מה שיש בידו למחות יעשה ולגדוד פרצות ישראל ולמנוע בנות ישראל הכשרות מלצאת בפאה נכרית, השומע ישמע והחדל יחדל ואנחנו נקיים, והעובר חטאו ישא, וכל השומעים לדברינו יתברכו מאלקי, אמר"י [תמצית: אבותינו נהגו איסור בפאה דנראות כהולכות בשערותיהן מגולות, והפריצים חיללו הגדר; ראיית הפמ"ג מדלא ציינו את הפאה כדוגמא לעוברת על דת יהודית אלא רק את היוצאת בקלתא - יש לתרץ שלפי הבאר שבע שיש בפאה איסור משום מראית העין - איסור זה הוא בכלל דת משה כמו שמאכילנו טבל בזה"ח נחשבת כדת משה להגדרת רש"י לדת יהודית' שהם מנהגים שאינם כתובים; לפירוש הראשון ברש"י עיקר האיסור

משום פריצות, ואין לחלק בין התנאות בשערות עצמה להתנאות בפאה הנראית כשער עצמה - קישוט זה אסרה תורה; לפירוש השני של רש"י זו גזירת הכתוב שלא ללכת פרוע - יש לחלק בין שיערה לפאה; מאחר ותנא דבי רבי ישמעאל למדו מהפסוק דסוטה ששאר הנשים אסורות בפרוע כדי לנוולה, כי אם היינו מפרשים שהחידוש בסוטה הוא רק ששאר הנשים אסורות לצאת פרועות, ואת הסוטה אין איסור לפרוע כדי לנוולה, כי אם היינו מפרשים שהחידוש בסוטה הוא שחייבים לפרוע אותה - הרי שהפסוק רק בא לחייב בסוטה את מה ששאר הנשים אינן מחוייבות בו, ומנין ההוכחה ששאר הנשים אסורות לצאת פרועות; ואם זה ביאור הפירוש השני ברש"י הרי שקשה עליו (לולא שרש"י סיים 'וכן עיקר') כיצד בסוטה ח'. ריבוי את סתירת השער בנוסף לגילוי הגוף מ'ראשה' - שבדאי פירוש הגמרא לחייב את סתירת השער ולא רק לחדש שמותר לגלות גם שיערה בנוסף לגופה - כי אז מה החידוש שמותר בסתירת שיערה יותר מבגילוי גופה, ונמצא שהפירוש השני מוקשה כי אז אין הוכחה ששאר הנשים אסורות לצאת פרועות, אע"כ שהפירוש הראשון עיקר, ולפ"ז אין לחלק בין שערות לפאה דלחומרא דרשינן טעמא דקרא; לפ"ז נראה שדי לכהן לגלות את הפאה שעל ראש הסוטה - דהיינו כגילוי שיערה; אין להקשות שאם גילוי הפאה הוא כגילוי השער - מדוע אם שיערה נאה אין פורעים, הרי ניתן עדיין לקיים את מצוות הפריעה אם תחבוש פאה שאינה יפה - ד"ל דמיירי כשאין לה פאה שאינה יפה, ועוד - הרי מאחר והכהן מחוייב לפרוע את כל שיערה ולא די במקצתו - הרי כאשר יפרע את כל הפאה - הרי אי אפשר שלא יראו מקצת משערותיה היפות - ואיכא הרהור - ולכן העדיפו שלא להעזר בפריעת פאה שאינה יפה; מה שהרמ"א הקיל בק"ש מול פאה - הוא רק לגבי ק"ש דאיכא איסור דרבנן, וצריך לדעת שלטי הגבורים את הסוברים שבפאה יש רק איסור דרבנן, ואת הרמב"ם שדין 'שער באשה ערוה' אמור רק לגבי הסתכלות ולא לגבי ק"ש, אולם חלילה להתיר לצאת לשוק בפאה, תדע, שהרי הרמ"א לא הביא את דברי הש"ג באה"ע, כי עכ"פ לא עדיף היוצאת בקלתה שעוברת על דת יהודית; נוסף בזמנינו גם איסור הנאה משער מתים. **סיכום:** יש להוכיח מהגמרא כפירוש הראשון של רש"י שפריעת הסוטה באשה היא משום פריצות, וממילא יש לאסור גם בפאה נכרית דלחומרא דרשינן טעמא דקרא]. [יש להעיר על דבריו: א' - לפ"ז איסור הפאה אינו משום חובת כיסוי השער אלא משום פריצות, והגדרת פריצות בודאי משתנה בין המקומות והתקופות - וא"כ לדין מותר לחבוש פאה; ב' - הוכחתו מתבססת על ההנחה ש'אזהרה לבנות ישראל' הוא איסור, אולם אם היא אזהרת עשה - ההוכחה נפלה; ג' - מבואר בדבריו שהפאות היו נראות ממש כשערות 'עד שנראה כאילו הן הולכות בשערות עצמן מגולות'; ד' - אינני מבין כיצד עלה על דעתו לשייך את איסור מראית העין שיש בפאה אליבא דהבאר שבע כאיסור מן הדין - השייך לגדרי דת משה, יותר מאשר למנהג שאין בו איסור - השייך לגדרי דת יהודית, והרי לפי דבריו בפאה יש איסור יותר מבמגלה את זרועותיה ומבמפטפטת עם הבחורים, שהרי פשוט שבהם יש פריצות יותר מאשר בפאות; ה' - לפי דבריו שהעוברת על דת יהודית לא עברה שום איסור - הרי מה שמוציאים אותה ללא כתובה בודאי אינו משום שעברה על תקנות ב"ד אלא רק משום שאינה מוצאת חן בעיני בעלה - וא"כ בודאי שתלוי לפי מנהג המקומות, ובמקום שנוהגות הצנועות לחבוש פאות - יהיה מותר; ו' - מפורש בדבריו שבחבישת פאה שאינה יפה אין עוברים על איסור פריעת הראש; ז' - התורה לא אמרה לגלות את שער האשה אלא את ראשה, ואיני מבין כלל כיצד יתכן לקרוא לפאה 'ראש האשה' ולקיים בה את מצוות פריעת ראש הסוטה, ואם אכן הציווי היה לגלות את שער האשה ולא את ראשה - אם כן באשה שמגלחת את שיערה לא היה שום צורך לגלות את הקרחת, וממילא גם היה מותר לנשים שאין להן שער להלך גלויות ראש, ואמר הרב יעקב בייפוס שמנהג הנשים שמגלחות את שערן הוא לכסות את קרחתן - ומכאן ראייה שהחובה היא על כיסוי הראש ולא על כיסוי השער, והשבתי שיתכן ונוהגות כך כדי שלא להתגנות על בעליהן (הערת הרב זלמן קורן שליט"א), לפי דברי הרב קורן צ"ל שאין איסור לכסות את הראש אך ניתן לאפשר לשער הארוך לגלוש מעבר למטפחת (הערת הרב משה אויערבאך שליט"א)].

שו"ע הרב: (או"ח ע"ה ד'): "ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש".

מהר"ץ חיות: (נ"ג) "הנהו נשי דידן אשר חדשים מקרוב באו שהנהיגו לקשט את ראשם בפאה נכרית... הנך רואה אף שהפריז הרב הנ"ל על המידה להקל אף בשער אשה עצמה בקלועות התלויות מהראש ולמטה, לא הקיל רק מפני שבארץ ישמעאל היו נוהגין היתר, ועל ידי זה מקרי שער שדרך להגלות ואין דבר זה גורם להרהור, כיון שבכל עת נוהגים ככה, ודבר התדיר אינו פועל על כח הדמיון, ואין כאן שום חשש רחוק שיצא מכשול מזה, אבל במדינתנו וגם במדינת אשכנז, אשר מאז נהגו לכסות כל השער ולא היו נוהגים מעולם בהיתר השערות התלויות חוץ לצמתן, הוי כדברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור משום צניעות אי אתה רשאי לבטל מנהגם, והר"מ אלשקר לא התיר רק לארצות ישמעאלים, אבל במדינות אדום לא רצה להתיר כיון שנהגו איסור מאז, ובפרט כיון שנוהגים כן מימים קדמונים - שוב נקרא שער שאין דרכן לגלותו, ואסור לקרות ק"ש נגדן... אף על גב דהרמ"א והמג"א הסכימו לדעת הש"ג להתיר בפאה נכרית, בכל זאת כיון דנהגו העם לאסור כל גלוי שער באשה - לא ערב לבי להתיר... כיון שכבר נהגו במדינתנו להיות נזהרים. בפניה זו, ובימי ילדותי לא שמעתי שיהגו קולא בזה בכל תפוצות ישראל במדינת פולין, רק חדשים לבקרים באו אשר הרבה פרצו הגדרות, וראוי להוכיחם ולהחזיר למנהגם הקודם, אכן אם יבין רו"מ כי לא ישמעו אליו אזי יעלים עיניו ומוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, וכשם שמצוה, לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע".

הרי בשמים: (ל"ו, שנת תרכ"א [1861]) "נראה בעליל התמהון שיש בראיות שלטי הגבורים, דהרי במשנה הא מיירי לחצר, ובחצר הא אפילו בשערות דידה אין בה משום פרוע ראש... ואף לפמ"ש בבית שמואל בשם הסמ"ג שכתב בשם הירושלמי דאפילו בחצר יש איסור דפרוע ראש - עכ"פ לא מוכח מזה שלא יהיה איסור בפאה נכרית משום מראית עין שנראין כשערות דידה מחוברין, ולכך בחצר דליכא למיחש למראית העין - שרי... ואי איתא דפאה נכרית ברשות הרבים אסור - אם כן לאו היינו דומיא דהנך דאסרי ברשות הרבים, ובחצר הא אסרום ברשות הרבים משום איסור שבת, ובפאה נכרית הא לא שייך לאסור ברשות הרבים בשבת כיון דגם בחול אסור, ואם כן יהיה מוכח מזה דפאה נכרית גם ברשות הרבים שרי, אמנם יש לומר דמיירי התם תחת השבכה, ועושות כן כדי שתתעבה השבכה ותראה בעלת שער דומיא דכבול... וה"ה דכוותיה בפאה נכרית מיירי כשיוצאות קצת חוץ לשבכה דבאופן כזה מבואר במהרי"ק דאין איסור פרועת ראש אפילו בשערות דידה כשיוצאות קצת מבעד לצמתן, ומכ"ש דפאה נכרית ליכא איסור בענין זה... עוד י"ל דמיירי בכל הני דוכתי בבתולות דמותרות לילך פרוע ראש, ואף דבנזיר שם מיירי לענין הפרת בעלה, וכן בשבת שם אמר כדי שלא תתגנה על בעלה - בכ"ז הא אפשר לאוקמי בארוסה, וארוסה משמע דמותרת לילך בגילוי ראש... אם יצאה בהינומא וראשה פרוע, והלא בימי המשנה היו מקדשין קודם החופה, וע"כ דגם ארוסה מותרת לילך בגילוי שיערה... ראיתי בעטרת זקנים דאפילו מאן דמתיר בפאה נכרית אבל שיער של עצמה - אף שנחתכו וחברן בראשה כדי שתהא נראה בעלת שער - אית בה משום פרועת ראש... ועי' בכנה"ג שהביא בשם משא מלך וז"ל 'ויש מקצת נשים שלוקחין משי שחור ומשימין בפדחתן כדי להתייפות, ואפילו בזה רע עלי המעשה שבני אדם טועין וחושבין שהם שערות שלהן, אלא הנח להם לישראל...' הרי חזינן דהרע בעיניו המנהג שמשימין משי שחור על פדחתן, ומכ"ש הפאה נכרית שנראה כשיערה ממש - בודאי ראוי להחמיר מלבד החשש הנ"ל שעושים אותן משערות של מתי עכו"ם" [תמצית: אף שלא ראיתי את ראיות הבאר שבע אולם דברי שלטי הגבורים תמוהים שהרי המשנה מיירי בחצר שאין שם איסור פריעת ראש, ואפילו לבית שמואל שהביא את הירושלמי שיש איסור פריעת ראש בחצר - אך עדיין מניין שיש בחצר איסור מראית העין (שיש בפאה) שנראית כבשערות של עצמה, והיה לו להתיר

בחצר דליכא למיחש למראית העין; ויש להוכיח שפאה נכרית מותרת ברה"ר, כי אם היתה אסורה ברה"ר גם בחול הרי אינה דומיא דשאר התכשיטין שאסורם בחצר שמא תצא לרה"ר, שהרי בפאה בלא"ה לא תצא עמה לרה"ר, ויש לדחות דמיירי בפאה תחת השבכה - שמעונינת שהשבכה תתעבה ותראה בעלת שער, או דמיירי בארוסות שמותרות לילך פרועות ראש אף שיש להן בעל שמיפר נדריהן ושאינן רוצות להתגנות בפנין; העטרת זקנים כתב שאפילו מי שמתיר פאה משער של אחרת - אבל אוסר בשער שלה, והכנה"ג בשם משא מלך כתב שרע עליו שלוקחין משי שחור כדי להתייפות כי טועין לחשוב שאלו שערותיה, אלא הנח להן לישראל, וא"כ כ"ש שראוי להחמיר בפאה שנראית כשערה ממש, מלבד חשש איסורי הנאה ממנה].

מנחת שבת: (הלכות שבת פ"ד ס"ב, תרנ"ז [1897])

"בשדי חמד הנ"ל הביא עוד הרבה גדולים מה שצווחו ככרוכיא על דבר לבישת הפאריקין הנ"ל אף בחול, והנה במדינתנו [פולין] פשט המנהג ללבוש הפאה נכרית אפילו בין הנשים הכשרות והלואי שכל הנשים ילבשו הפאה נכרית הנ"ל ולא יבואו לגלות שערותיהם כמו שפשטה המספחת בעוה"ר בין הרבה נשים שבזמנינו שאפילו הנשואות הולכות פרוצי ראש ר"ל".

בית יצחק: (או"ח י"ד-ט"ז, תרס"א [1901], גליציה) מקשה על פירושו הראשון של רש"י מדוע צריך לפרוע את שערה לפי רבי יהודה, שהרי לדבריו אם הוא נאה - לא היה סותרו, ואם אינו נאה - הרי לא התנאתה בו לבועלה, ותיירץ שמן התורה גם שער נאה צריך פריעה, וחכמים עקרוהו את דין הפריעה כששערה נאה, ועוד כתב שרבי יהודה אינו דורש טעמא דקרא לקולא להקל על מי ששערה אינו נאה שתלך בגילוי אלא רק לחומרא שלא ילכו בפרוע; משמעות המשנה שיוצאים בפאה נכרית לחצר הוא לכל חצר אף שהרבים בוקעים בה דדמי לעזרה דהוה כחצר לגבי טלטול המותר שרבים בוקעים בה, ולענין שער אין חילוק בין חצר שרבים בוקעים בה לבין רה"ר - ומוכח שפאה אינה כשער ממש ולכן מותרת אף ברה"ר, ובכך מובנת הוכחת שלטי הגבורים מסוגיא דשבת שחבישת פאה מותרת ותמהו עליו שבחצר אף שערה מותר, אמנם יש לדחות דמיירי בפאה מכוסה אבל במגולה אסור אך אינו נראה כי אם כולה היתה מכוסה לא היו חוששים שתשלוף דשמואל מתיר בטמון, ומאחר וברה"ר אסור פאה - ש"מ שכשהתירו בחצר מיירי אף כשאינה טמונה, ואף רב חולק על שמואל רק בכבול ולא בפאה, ואם מקצת השער מגולה [שם איתא 'מכוסה' - ונ"ל דהוא ט"ס] ומקצתו נגד המצח מכוסה כמו שהולכות הנשים הכשרות - מותר, ואף כשכולה מגולה מוכח משמואל שמותר, ורב אינו חולק עליו; תוס' רי"ד חידש שמה שחוששים ברצועות שבראש שתסירים בטבילה - אינו מחשש שתשלוף כי לא חיישינן שתגלה את שערה משום פריצות אלא חיישינן רק שתטלטל לאחר טבילה במקרים שלא תהיה רשאית לקולעם, אך הרי"ד מתיר לסתור את הקליעה כי אינו סותר על מנת לבנות - והוא דלא כתוס' שאוסר אף לסתור קליעה, וממילא לפי הרי"ד האיסור מחמת שמא תסיר בטבילה הוא רק בדבר שיהא אסור לחזור וללבושו, ולפ"ז ע"כ שהחשש בפאה ברה"ר לא היה מחשש שתטלטלנה לאחר הטבילה - כי מותרת לחבוש את הפאה לאחר הטבילה, אלא משום דילמא שלפא ומחויא, ומאחר ובחיטין לא חששו שתשלוף כי לא תגלה שערה - ע"כ בודאי דמיירי בפאה מכוסה שעלולה להסירה, ויש לדחות שהרי נוהגות לחבוש הפאה על שבכה; בעירובין האיבעיא היא אם הפאה היא כגופה ממש - ולכן מקשים תפשוט מהכא שנאסר בהנאה, דאם אסור במת - ודאי הוה כגוף ממש, ומשני כי קא מיבעיא ליה דתליא בסיכתא כלומר שהיא באמת לבושה אך הפאה לא קשורה בגופה - ולא היינו כגופה ממש, ובסנהדרין הכוונה שכעת אף איננה לבושה בפאה, והסוגיות נחלקו אם המלבושים נשרפים, ובסנהדרין הסתפקו רק אם הפאה כלבוש - והנה ברור שאף שיוצאים

במלבושיהם מעיר הנדחת היינו דוקא במלבושים המוכרחים מפני כבוד הבריות או מיראת הצינה דדרכיה דרכי נעם, אך במלבוש יותר מהצורך ודאי עוברים משום ולא ידבק בידך, וממילא ברור שהפאה היתה גלויה כי אם היתה ברה"ר תחת הסבכה ובחצר הולכת בה רק לקישוט כי מותרת אף בגילוי שער - הרי שהפאה רק לקישוט והיה אסור לחובשה, אמנם יש לדחות, ומסוגיות אלו אין ראיה מוכרחת לשום צד, אך מסוגיא דשבת כבר כתבנו דעתנו להתיר; מה שרצו לאסור פאה לפירוש הראשון של רש"י דמוכח שפירוע ראש אסור, וה"ה קישוט בפאה הדומה לשער - הסברא נכונה אם נדרוש טעמא דקרא להחמיר, אך לפ"ז הוה לן לאסור גם לחבוש פאה בחצר, ומדמתירים בחצר ש"מ שאין דורשים הטעם להחמיר בדבר שלא נאסר בתורה, ואין לחלק שאין פריצות בחצר כי לא שכיחי בה רבים משא"כ בפאה - שהרי מדתירים בשבת פאה כדי שלא תתגנה על בעלה - מוכח שמותר להתקטש בפאה, והעונש בסוטה הוא רק על שהלכה בשערותיה, וכ"ש שמותר כשמקצת ראשה מכוסה והפאה אינה על כל ראשה - דאינו דומה לסוטה שגילתה כל שערותיה; לדינא מהראוי להזהיר בנות ישראל שלא תלכנה בפאה נכרית, מלבד שיש לחוש לדעת האוסרין והם גדולי האחרונים והמורים, וגם נכשלים שרבות תלכנה בפאה משערות של עצמן, וגם מכמה טעמים ראוי לגדור ולעמוד בפרץ, וה' יפיץ אורו על אחב"י לשמוע דברי חכמים בנחת - וילכו בדרך הצנועות [תמצית: משמעות המשנה היא שיוצאים בפאה נכרית גם לחצר שהרבים בוקעים בה דומיא דעזרה, ומוכח שהפאה שונה משער שאסור גם בחצר שרבים בוקעים בה, ומובנת הוכחת שלטי הגבורים שפאה מותרת מסוגיא דשבת, וגם דעתנו להתיר, ואין לדחות דמיירי רק במכוסה כי לא חששו שתשלוף בטמון, וכ"ש שמותר כשחלק בפאה וחלק מכוסה; לתוס' רי"ד החשש שתסיר ותטלטל לאחר הטבילה הוא רק במידי דאסור לחזור וללבוש לאחר הטבילה, כגון כשאסורה לקלוע, ולפ"ז אי אפשר לומר שהחשש בפאה היה שתטלטל לאחר הטבילה אלא רק לשלפא ומחויא, אך מדחששו שתשלוף ותראה אין להוכיח דמיירי בפאה מכוסה כי אולי מיירי כשיש שבכה מתחתיה; בעירובין דנו לאוסרה כגופה ממש, אך הסתפקו בתליא בסיכתא - כלומר שהפאה איננה קשורה לגופה אלא רק לבושה בה, ובסנהדרין הסתפקו אם הפאה כלבוש - והנדון איננו בפאה שלבושה בה, ויש להוכיח דמיירי בפאה גלויה, כי פאה מכוסה היא מיותרת והיתה נשרפת, ויש לדחות; מדמתירים פאה בחצר ש"מ שפאה אינה כשער, ומוכח שאין דורשים טעמא דקרא להחמיר, וכ"ש להתיר כשמקצת ראשה מכוסה ומקצתו בפאה; לדינא ראוי להזהיר שלא לחבוש פאה מחשש לאוסרים, ושמא תחבושנה פאה משערותיה, וראוי לעמוד בפרץ - וילכו בדרך הצנועות].

תשורת ש"י: (תק"ע, נדפס בשנת תרס"ה [1905]) שאלה: נשים הצנועות ונוהגין סלסול בעצמן שלא ליתן על ראשן פאה נכרית - אם מותרות בפאה מלאכותית העשויה מאיזה צומח לא משער, לענ"ד אינו סלסול אלא מדינא אסור... תמהני שכולם לא הביאו ירושלמי דהיוצאת בקפליטין למבוי יש בה משום ראשה פרוע ופירש הערוך שקפליטין הם פאה נכרית - הרי שפאה במבוי אסור משום דת יהודית, ומאן ספין לחלוק על הירושלמי בדבר שאינו מוכח היתרו בבבלי; וכיון שאיסור פאה משום פריצות - דמדמין עצמן לנכריות שהולכין בשערן, ועושין הישראליות כן כדי להראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש - ממילא יש בה משום פריצות ודת יהודית, אם לא ניכר שאין שערות; אף דמשום מראית עין ליכא אם כל נשי העיר עושין כן כיון דידועת - מ"מ משום פריצות יש ועוברת על דת יהודית, ועוד, כיון דפרועות ראש בשערותן ממש הוא איסור דאורייתא - יש לחוש משום מראית העין משום אורחים דעוברים ושבין [אפילו אם כל נשי העיר בפאות (כנ"ל)]... ולפ"ז י"ל הא דפרץ בהמדיר 'הא דאורייתא היא' [המשך והסבר השאלה]= ואמאי לא קרי לה דת משה, ומשני בקלתה [כדוגמא לדת יהודית] ולמה לא משני בפאה נכרית? [תשובה]= ומשום דעדיין דת משה היא דיש איסור משום מראית העין כיון דעיקר איסורו מדאורייתא,

אף דחשש מראית העין הוא רק איסור דרבנן - מ"מ דת משה היא... ובלא"ה לא קשיא למה לא משני בפאה נכרית - משום דמשנה תנן 'וראשן פרוע' והרי בפאה נכרית ראשן מכוסים, לכן משני 'בקלתה' - כיון דנראית שערות ראשן בנקבים שבין הנסרים קראה 'ראשן פרוע'; ומה"ט לית לן דש"ס בבלי חולק על הירושלמי דלא מוקי למתניתין בקפלטין, ומשום דאין זה ראשן פרוע ממש כיון דראשן מכוסות ולא נראית שערות של עצמן, וגם משום דזה אסור משום מראית העין והוי דת משה, והמשנה לא חשוב לה רק בדת יהודית, והירושלמי אומר דבר זה לדין בפני עצמו, והיינו דקאמר הירושלמי 'יש בה משום ראשה פרוע' דהיינו דאין זה ראשה פרוע אלא יש בה שום לתא דראשה פרוע משום מראית העין, והוי באמת איסור דרבנן כיון דראשה פרוע ממש אסור מדאורייתא, או משום פריצות כיון דנראית בראשן פרוע כנכריות... היינו טעמא ממש יש בפאה הסינתטית דמ"מ נראות כשערות ממש, ואין ניכר שאינה הולכת פרועת ראש **[תמצית: מדינא יש לאסור אפילו פאה סינתטית, שהרי הערוך פירש את הירושלמי שפאה אסורה במבוי משום דת יהודית, ואין הוכחה שהבבלי מתיר; מאחר שהאיסור משום פריצות שמדמין עצמן לגויות, ועושות כן כדי להראות שראשן פרוע ממש - יש בזה פריצות ודת יהודית, אא"כ ניכר שאינן שערות; אם כל נשי העיר עושות כן - יש משום פריצות ועוברת על דת יהודית אך אין משום מראית העין, אלא שיש לחוש למראית העין של האורחים מאחר ופרועת ראש הוא איסור תורה; בגמרא הקשו שהוצאת וראשה פרוע הוא דת יהודית ולא דת משה, והעמידו בקלתה ולא העמידו בפאה - מאחר ואיסור מראית העין שבפאה נחשב כדת משה אף שהוא דרבנן כיון שאיסורו מהתורה, א"ל לא העמידו בפאה מאחר ורק קלתה נחשב כפרועת ראש כי שערותיה נראות בנקבים, משא"כ פאה דמ"מ ראשה מכוסה; לכן מה שהבבלי לא העמיד בקפלטין אינו ראייה שחולק עליו כי לא העמידו את המשנה בפאה רק כי מ"מ הראש אינו פרוע וכי מראית העין נחשבת כדת משה, וגם הירושלמי רק קורא לה 'יש בה משום ראשה פרוע' - כי אינו ממש פריעה אלא רק נראית כראשה פרוע - ובאמת הוא איסור דרבנן, או משום פריצות דנראית כנכריות, וגם בפאה סינתטית נראות כשערות ואין ניכר שאינה פרועת ראש. **סיכום:** הערוך פירש שפאה אסורה במבוי, ואין הוכחה שהבבלי מתיר, האיסור משום פריצות שמדמין לגויות כדי להראות שראשן פרוע, אא"כ ניכר שאינן שערות - ולטעם זה ה"ה בפאה סינתטית; אם כל נשים העיר חובשות פאה - אכתיש פריצות ועוברת על דת יהודית, אך אין מראית העין, אך יש לחוש לחשד האורחים; איסור מראית העין שבפאה נחשב כדת משה, ולכן העמידו בבבלי בקלתה ולא בפאה, וכי בפאה ראשה אינו פרוע (תשורות ש"י הוא היחיד שמצאתי שסובר שיש חשש פריצות גם כאשר ההנהגה התפשטה אצל כל נשי העיר, ויתכן שיש לדחות שהאידנא אין כוונתן לקראות 'כאילו ראשן פרוע עם שערות ממש' אלא רק להראות נחמד, והמנהג הרווח אינו כמוותו, והוכחתו היחידה היא רק מפירוש הערוך - שכבר נודע שהוא ממוספ הערוך, ושאר המפרשים לא העמידו את הירושלמי בפאה אלא בכיסוי מטפחת ללא רדיד)].**

הגרי"פ פערלא: (על הרס"ג עש"ן צ"ו - תמצית) הרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות דאינו מונה לאוין שאינו מפורש בפסוקים לאו או עשה, וכ"ש הכא שאין אפילו דיוק בפסוק שלא תלך בפריעת ראש; מה דאמרו שפריעת הראש דאורייתא לא נפקא מדכתיב ופרע את ראש האשה דלשני פירושי רש"י אין בפסוק מצוה שלא לעשותן; מה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר - לפירוש הראשון של רש"י אפשר לומר שמכיון שהעונש מפורש בקרא הרי כאילו האזהרה מפורשת, אבל רש"י כתב שהפירוש השני העיקר, וקשה וכי משום שכן נהגו בנות ישראל נאמר שיש בזה איסור - שמא אינו אלא מנהג שנהגו בו מדעתן, ולא הזכרת המנהג בתורה הופכו לאיסור כמו בעל שבעל בנכסי מלוג של אשתו הוא רק תקנתא דרבנן אף שנזכר בפסוק - ולכן אף שנזכר בפסוק אינו אלא מנהג ולא חובה או איסור, ואכן לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - 'ופרע את ראש האשה - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה', ואולי י"ל שמה

שמבואר בתלמוד שלמדו מהפסוק שיש בזה איסור - לא למדו כן מפסוק זה אלא 'מכין דשמעין מקרא דדרך בנות ישראל בכך ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי ערויות, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דהו"ל בכלל לאו דלפני עור לא תתן מכשול', ולכן הרמב"ם לא מנאה כי אינה איסור עצמי אלא רק לפני עור.

משנה ברורה: (ע"ה ט"ו) "קרי נכרית להשער שנחתך ואינו דבוק לבשרה וס"ל דע"ז לא אחז"ל שער באשה ערוה וגם מותר לגלותה ואין בה משום פריעת הראש, ויש חולקין ואומרים דאף בפאה נכרית שייך שער באשה ערוה ואיסור פריעת ראש, וכתב הפמ"ג בדמדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, ומשמע מיניה שם דאפילו שער של עצמה שנחתך ואח"כ חברה לראשה ג"כ יש להקל, ובספר מגן גבורים החמיר בזה [בפאה משער שלה] עי"ש, וכתב עוד שם דאם אין מנהג המקום שילכו הנשים בפאה נכרית בודאי הדין עם המחמירין בזה משום מראית העין עי"ש".

בה"ל (ע"ה מחוי) "לענין עיקר איסור גילוי שער דאשה כתב המג"א בשם התוס' דכתובות דדוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש... אבל בזוהר החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג עכ"ל המג"א, ודע דענין זה לא שייך כלל להדין דשער באשה ערוה האמור בסעיף זה ואפילו בביתה ובחדרה אסור לכו"ע לקרות כנגדה הואיל דדרך לכסות בשוק אית ביה משום הרהורא והוי ערוה... כיון דכבר קבלו עליה אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצים ישראל לאסור בזה א"כ ה"ל דין גמור שקיבלו עליה כהך דיעה האוסרת... וכ"ז לענין חצרה וחדרה אבל לילך בשוק וחצר של רבים לכו"ע אף אם תלך במטפחת לבד לכסות שער מיקרי עוברת על דת יהודית עד שתלך ברדיד מלמעלה ככל הנשים כן מבואר שם בסי' קט"ו (בחת"ס סופר או בבית שמואל) [בספר דת משה וישראל כתב שכוונת המ"ב רק להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה ולא לצאת בפאה לרה"ר וזה אינו מאחר והמ"ב התבסס על הפמ"ג שתחילת דבריו "פאה נכרית... ויוצאה לרה"ר"].

חקל יצחק: (פ"א [לשונו מתומצת ומעובדת]) נשים מקרוב החלו לפרוץ ולחבוש ברחובות קריה מין זשיאאן העשוי משערות מכוסות מכסה דק שהשערות נראות, ועד עתה נהגו לכסות במטפחת, והדברי חיים אסר אף בדומה לשער, והחת"ס סופר אסר ללא שני כיסויים, וכיון שאבותינו נהגו לאסור נעשה דת יהודית, הב"ש הסביר ברמב"ם שצריך שני כיסויים, ונראה שלמד זאת מהירושלמי שפירשו המפרשים שקפליטין היא מטפחת דקה, וכדי שלא לאפוש פלוגתא בין הבבלי לירושלמי צ"ל שגם לבבלי הא דאינו די בקלתה הוא גם כשעשוי ככיסוי גמור דמאחר ומעולם נהגו ברדיד הוה ליה דת יהודית ללא שני כיסויים ויש לו בית קיבול, והמשנה עובר על בחוקותיהם לא תלכו; בערוך פירש שקפליטין היא פאה, והא דהבבלי נקט קלתה - ק"ו לפאה שנראית כשער שלה, ועוד י"ל שהבבלי לא נקט פאה כי יש בזה איסור תורה משום פריצות כמו בראש פרוע או משום בחוקותיהם, וכוונת הישועות יעקב שיתכן שאין בזה אף איסור דרבנן - הוא במגבעות של שער [וצ"ל שאין האומות לובשים מלבוש זה] אך בהאזר שייטל יש איסור תורה, ומה שהאחרונים אסרו רק מדרבנן מיירי כשאינה דומה ממש לשער גופה; התשובה מאהבה כתב שהדעת אינה סובלת שהרמב"ם הוסיף מדעתו כלי בתוך כלי ושיהיה מיוחד לכיסוי אלא ש"ל דהעוברת על דת יהודית מיירי במטפחת מנוקבת, ולענ"ד מוכח (מכלים כ"ד י"ד) שמטפחת היא בגד עבה, וא"כ מוכח שגם לבבלי וגם לירושלמי בעינן עוד כיסוי אף שהחתון הוא כיסוי גמור, ומה שבעינן כלי תוך כלי הוא מאחר ושער האשה הוא ערוה וגם איתא בזוהר שהוא איסור חמור; תוס' שהבינו שבחצר מותר גילוי שער למדו כהערוך שקפליטין היא פאה, ומאחר ומותר בחצר אף שנראה כשער - ע"כ שגם גילוי שער

מותר, וממילא נדחית ראיית שלטי הגבורים מהסוגיא דשבת שפאה מותרת ברה"ר מאחר וגילוי שער מותר בחצר; הד"מ שמתיר פאה הוא דוקא בחצר [אבל גילוי שער אסור אף בחצר כדעת הסמ"ג] ונפילתי על הפמ"ג שהבין שהד"מ התיר אף ברה"ר, אבל אחרים אסורים לקרוא ק"ש כי הפאה אסורה משום פריצות; לסיכום - חבישת פאה הדומה לשער אסורה מן התורה משום פרועת ראש כהישועות יעקב או משום בחוקותיהם כהב"ש והדה"ח, וחבישת מגבעות אסורה מן התורה אם היא כדרך הגויים, וחבישת הזשיאאן אסורה ואינו מועיל מטפחת תחתיה מאחר ודומה לשער - אלא אם תחבוש מטפחת מעליה [ואז מותר אף שנראה קצת אצל המצח כיון שאינו נראה להדיא], וחבישת כפה ללא רדיד או מטפחת אסורה משום דת יהודית [תמצית: מאחר שאבותינו נהגו לאסור חבישת בגד העשוי משערות שהשערות נראות נעשה דת יהודית; רדיד נצרך כדת יהודית גם מעל כיסוי גמור; הבבלי לא הוצרך לכתוב שבפאה יש דת יהודית כי יש בזה איסור תורה משום פריצות כמו בראש פרוע או משום בחוקותיהם, ורק במגבעת של שער יתכן שאין בה אף איסור דרבנן; הד"מ התיר פאה דוקא בחצר].

הסבא קדישא: (ב' או"ח א') אם כשלטי הגבורים שהפאה גלויה - מדוע חששו שתשלוף ברה"ר, נראה שפאה היא תחת השבכה דומיא דכבול שיש להוכיח שהוא תחת השבכה, וכן מוכרח לפירש"י במהות הפאה, ולכן שלטי הגבורים נטה מפירש"י וכתב את פירוש הרמב"ם, וגם לפירוש זה אין ללמוד היתר כי מוכרחים לומר שהמגבעת מונחת על שבכה, ואילו היתה על השער ממש - לא היתה מצילה מאיסור פרועת ראש, וא"ת מדוע חששו שיחייכו עליה כשהפאה מוסתרת - י"ל שהחשש אינו שתסירם ברה"ר אלא שתסירם בעת הטבילה ותשכח ותצא כך, ומ"ש שלטי הגבורים שהפאה גלויה דאל"ה מה הועיל קישוט זה - זה אינו ששם מדובר בבית או בחצר לבעלה ולקרובותיה ולא להראות עצמה בעלת שער לכל העולם שיבואו לידי הרהור ומכשול, וכן מוכח מהרמב"ם שרק בבית חששו שתתגנה על בעלה ולא בחצר וברה"ר, דברה"ר אף בעלה אינו יכול לראותה מפני הכיסוי שעל ראשה [לענ"ד הפירוש "ברה"ר אינו רואה אותה" הוא את האשה מפני שאינה מצויה שם ואין הכוונה לפאה כי היא מכוסה ברה"ר שהרי הרמב"ם רוצה להסביר מדוע לא הוצרכו להתיר לחבוש פאה גלויה ברה"ר כי אינו רואה אותה ולא שייך שיתן כטעם את המסקנא]; עוד יש לאסור מפני מראית העין כדכתב בב"ש, ואפילו בחצר שהחשד משום איסור דרבנן צריך להציל עצמו מן החשד, ולא אומרים שאין גוזרים מדעתנו, ובמקום שרבו המתפרצים יש לאסור טפי ולכן במקום ששכיחי המתגלחים בתער יש לאסור גם במספריים כעין תער, ויתכן שיש איסור תורה להחשד שעובר על איסור תורה [תמצית: אם הפאה גלויה מדוע חששו שתשלוף; נראה שהפאה היתה תחת השבכה; קישוט הפאה הוא בבית או בחצר לבעלה ולקרובותיה ולא להראות עצמה בעלת שער לכל העולם שיבואו לידי הרהור ומכשול; יש לאסור מפני מראית העין, וצריך להציל עצמו מן החשד אפילו בחצר שהחשש רק שחשדו משום איסור דרבנן].

שלחן שלמה: (או"ח ע"ה ב') "צריכים הנשים ליזהר מאוד שלא יצאו קצת שערותיהן, ובתולות שדרכן לילך פרועות ראש וכן שערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן או פאה נכרית דהיינו פארו"ק ואפילו דרכם לכסות מותר, ונשים הבאות ממקום שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן מותרין לגלותן אם אין דעתן לחזור, ולענין לקרות ק"ש כנגדן נ"ל שמותר אפילו דעתה לחזור, ונשים שבאו ממקום שדרכן לגלותן למקום שאין דרכן לגלות לא יגלו אפילו אם דעתם לחזור, ואסור לקרות ק"ש כנגדן אפילו אם דעתן לחזור" [מוכח שהבין שהיתר חבישת הפאה אינו רק כלפי ק"ש אלא גם להתיר לצאת בה, ובמקום שדרכן לגלות את הפאה - מותר גם לנשים שבאו ממקום שדרכן לכסותה].

עצי ארזים: (אה"ע כ"א ב') הביא את העין משפט (נזיר כ"ח) שהתיר לצאת בפאה נכרית, וכתב: וטעה בזה טעות גדול דלדבריו תיקשי לרבי מאיר שיכול לומר אי אפשר באשה מגולחת - הרי אינה יכולה לגלות שעה - ואטו מי לית ליה לרבי מאיר דת משה ויהודית, אלא ודאי דמיירי כשהיא בבית בפני בעלה, אם כן אין ראייה מזה להתיר פאה נכרית, וכן אין ראייה ממתניתין דשבת יוצאה אשה בחוטי שער וכו' דיש לומר דמיירי בפנויות שדרךן לילך בגילוי הראש, לכן נראה לי פשוט דאסור לאשה נשואה להתקטט בפאה נכרית, והמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין.

סתרי ומגיני: (ב' מ"ד, הרב סיני שיפער [ראב"ד קרלסרוה, בירן], שנת תרצ"ב [1932]) "קשה עליו מהא דפריך הש"ס על מתניתין דכתובות ראשה פרועה דאורייתא ואת אמרת דת יהודית, ואי נימא דפאה נכרית איסורא איכא כל זמן שאינו מכוסה תחת השבכה אמאי לא אוקמי הש"ס דמתניתין מיירי בפאה נכרית בלא שבכה - דזה אסור משום דת יהודית, ואם שערות עצמן פרועין - אז אסור מדאורייתא, ומדלא מתרין הש"ס הכי ש"מ דבפאה נכרית גם דת יהודית ליכא, ומכאן איכא לפענ"ד תשובה על הא דפסק הגאון בעל דברי חיים דאסור לאשה לילך בפאה נכרית בשוק... ועוד י"ל דהפיאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי, וליכא למיחש דמחכו עלה, ולא אתי למשתלפה, וגם לחוש אחשדא שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה, דכיון שיודעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה בשערות עצמה אמאי נחשוד אותה הא מאן דבעי למיהוי חסידא יקיים מילא דאבות לדון את כל האדם לכף זכות... זמן לא כביר אשר דרש רב אחד בקהלה גדולה בענין זה במדינת פולין ושפך כוס חמתו על אותן הנשים המכסות ראשן בפאה נכרית ולא במצנפת כמו בימים הראשונים, וקרא עליהן ראשי חדשים לעמך נתת זמן כפרה ר"ל, וכשמעו זאת השליכו הרבה נשים את הפאה נכרית מראשיהן באמון אם גם זאת לא די למה לנו להכביד את ראשינו בשייטעל, והולכין עכשיו בלי שום מכסה על ראשיהן... ועל כזה וכדומה לו אין לנו לומר אלא הנח להן לבנות ישראל, ופוק חזי מה עמא דבר דבעו"ה ברוב מדינות פרקו נשים רבות מעליהן עול דת יהודית והולכות בפומבי בשערותיהן הטבעיות, בעת כזאת בודאי אין צריך לחפש בחרקים אחרי חומרות יתירות... זמן כביר לאחר כתבתי זאת ראיתי שהרב הגאון בעל בית יצחק האריך בדבר בחריפות נפלאה, וגם הוא הורה דמותר לצאת חוצה בפאה נכרית... ובינתים יצא לאור ספר לדוד צבי... והאריך להוכיח שם ג"כ דאשה שתלך בפריעת ראש עוברת על איסור תורה, ולכסות השער בפאה נכרית נדון בזמננו ובמדינתנו כהיתר גמור, והמעייין בדברי אחרונים יראה שחוככים בזה להחמיר, ע"ש, אכן לפענ"ד מכל מה שהוכחתי בתשובתי מפורש יוצא דלדינא מותר, והמחמיר יחמיר לעצמו כמו שהחמיר ג"כ מרן החת"ס סופר בצוואתו לבני ביתו" [תמצית: הגמרא הקשתה על הא דבראשה פרוע עוברת על דת יהודית מדאמרו שזה דאורייתא, ותידצו דמיירי כשיצאת בקלתה לרה"ר, ואם ביציאה לרה"ר בפאה מגולה היתה עוברת על דת יהודית - הוה להו לתרין דמיירי בכך, אע"כ שאין בפאה משום עוברת על דת, ודלא כדברי חיים; הפאה נעשית בהדרת היופי ואין חשש שיחייכו עליה ואין חשש שתשלפנה; גם אין לחוש שיחשדו שאינו מכוסה כי יודעים שיכולים לעשות הפאה יפה שתראה כשערותיה, הרי יש לדון לכף זכות; הנח לבנות ישראל, ובעת שנשים רבות ברוב מדינות פרקו עול דת יהודית והולכות בשערותיהן - אין לחפש בחרקים חומרות יתירות; גם הבית יצחק הורה שמותר לצאת בפאה, וכן בספר לדוד צבי הוכיח שהילוך בפאה נידון בזמננו ובמדינתנו כהיתר גמור, ואף שהאחרונים חוככים להחמיר - אך לדינא מותר, והמחמיר יחמיר לעצמו כמו שהחת"ס סופר התיר לבני ביתו"].

מהרי"ל דיסקין: (שו"ת קונטרס אחרון ר"ג) וז"ל ע' בשלטי הגבורים פרק במה אשה דבשער תלוש שרי, ונ"ל דדוקא בגוונא דניכר לכל שלא נעשה משער של עצמה, אבל בלאו הכי ודאי אסור כדקיי"ל לאסור

בדם דגים ובכמה דוכתי משום מראית העין, ובפרט לענין איסור ערוה שהוא חשש הרהור; גם בלאו הכי יש לומר דשם רק לחצר אמרו ובאינה מעורבת, אבל לרשות הרבים עדיין מנלן.

כנסת הגדולה: (אה"עקט"ט) ואיזוהי דת יהודית - יוצאה וראשה פרוע כו' נ"ב הנשים היוצאות בכיסוי שערות שלבם ובמקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן שקורין קרינאלו בלע"ז אין בזה משום יצאה וראשה פרוע לא שנא שערות דידה ולא שנא שערות חברתה כל עוד דעבידי לכסוי השער והם תלושות אעפ"י שקשוט הוא לה כדי שתראה בעלת שער אין בכך כלום - שלטי הגבורים [מוכח שהבין את שלטי הגבורים לגבי רשות הרבים שהרי הביא את דבריו לגבי דת יהודית ולא לגבי דת משה].

יד אהרן: ([אלפאנדארין ע"ה]) "אבל בתולות שדרכן פרועות וכו' - נ"ב וה"ה שערות של נשים שרגילות לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש פאה נכרית אפילו דרכן לכסות... וכ"כ בשלטי הגבורים דמותר לכתחילה ודלא כבאר שבע שחולק עליו והארין בדברים דחויים".

כף החיים: (ע"ה י"ט) "וכ"כ בש"ג דמותר לכתחלה כדאיתא במשנה פרק ו' דשבת יוצאה אשה בחוטי שער וכו', דלא כבאר שבע שחולק עליו והארין בדברי דיחוי - מ"א [יד אהרן בהגהת טור], וכן היא הסכמת האחרונים להתיר כדברי הרמ"א ז"ל".

שבת של מי: (שבת ס"ד:) "יוצאה אשה בחוטי שער... פירש"י בין משלה = תלושים... מהיכי תיתי דלא תצא? ויש לומר דאתא לאורויי לן דמתניתין מיירי באשה נשואה דאסורה לצאת בשערותיה המחוברות דשער באשה ערוה ולא התירו אלא כשהן תלושים וכמ"ש הרב שלטי הגבורים והביאו הרב אליה רבה בסי' ש"ג ושאר אחרונים".

שרידי אש: (א' ע"ח) "שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות כנגדו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש מותר, בדין זה יש מבוכה גדולה בין הפוסקים, הללו מתירים גילוי ראש בבתולה ואוסרים בפנויה שאינה בתולה והללו אוסרים גם בבתולה, ראיתי שמחלוקת זו תלויה בעיקר בחילוקי דעות בביאור לשון הגמרא... הרמב"ם: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחד פנויה ואחד אשת איש". וכבר שאלו הב"ח והגר"א (אה"ע כ"א י"א) מנין לו להרמב"ם להוסיף איסור גם בפנויה? וביארו, שהרמב"ם הוכיח זה מלשונו של תנא דבי רבי ישמעאל מדקאמר לבנות ישראל ולא קאמר לאשה, ומבארי השו"ע נתקשו שזהו סותר את הדין המתיר לבתולות לילך פרועות ראש ולפיכך כתבו שכוונת הרמב"ם והשו"ע לאסור רק בפנויה שהיא אלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת לילך פרועת ראש כמוכח מדברי המשנה יוצאת בהינומא וראשה פרוע והמ"א יצא לחדש שפרועת ראש היינו שסותרת קליעת שיערה והולכת בשוק זה אסור אף בפנויה, משא"כ גילוי השער אסור רק בנשואה ונראה שמפרש את הכתוב ופרע את ראש האשה - שהכהן יסתור את שערותיה המקולעות, ולפי שביאור זה בלשון המקרא הוא נגד הגמרא בכתובות שהוכיחו מפסוק זה את האיסור לילך בגילוי הראש לכן העלה שאמנם האיסור לילך בגילוי הראש הוא רק בנשואה, דקרא לא איירי בפנויה, ומה שכתב הרמב"ם לאסור גילוי הראש בין בנשואה בין בפנויה בתולה - מידת צניעות היא; אולם הרב בעל שבות יעקב מפרש את המקרא במובן של סתירת קליעת שער ומתיר עפ"י ד"ת לנשואה ללכת בגילוי הראש אם שערותיה מקולעות שקלתה הוא מלשון קליעת שער... אחר העיון יש לומר שפירוש בעל שבו"י אינו מכוון אל האמת, וצדקו בזה פירושי רש"י ורמב"ם; עצם הדין לאיסור גילוי שער ראש באשה יוצא מפורש מדברי הספרי (נשא י"א): "ופרע את ראש האשה - כהן נפנה לאחוריה ופורעה, כדי לקיים בה מצות פריעה דברי רבי ישמעאל ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ותקח תמר אפר

(=סודר) על ראשה", אמנם יש לומר שתמר כסתה את ראשה לאחר שנאנסה, עכ"פ הדבר מפורש שהאיסור הוא בגילוי שער ולא בסתירת קליעת השער... נתברר לנו דעת חז"ל בביאור תיבת ופרע שמשמעותה היא גילוי... כל מקום שבו באה מלת פרע בתורה אפשר לפרשו במובן של פריקה וגילוי או במובן של גידול שער אבל בשום אופן לא במובן של סתירה ופריצה והריסה והפרה כמו שהורגלו בזה רוב האנשים... לא באתי לברר כאן אם יש לדין זה של כסוי שערות ראשה של האשה הנשואה דין תורה מפורש או מנהג תורה, למעשה סובר אני שגם מצד המוסר היהודי ראוי שהאשה הנשואה תכסה את ראשה - בכך היא מראה שאיננה להוטה למצוא חן בעיני אנשים זרים ומתנגדת לכך שאנשים אחרים יפסעו אחריה, כל כבודה בת מלך פנימה - בביתה ובחוג משפחתה ודרך של נשי ישראל הכשרות שהן בוחלות שאנשים זרים יתנו בהן עין חומדת, כסוי הראש של האשה הנשואה קשור בדרישותיה של היהדות לצניעות פשטות וטהרה מוסרית שהן מופנות לכל ישראל לאנשים ולנשים" [תמצית דבריו - פריעת הראש היא גילוי השערות ולא סתירת קליעתן, וכן מפורש בספרי (ולענ"ד פשטות סוטה ח'. אינו כך אלא כדעת השבות יעקב שמן התורה די בשער אסוף שהרי מ"ופרע את האשה" למדו שהכהן יגלה את גופה ולא למדו שיגלה את שערה, ומ"ראש" למדו את סתירת הקליעה ולא אמרו שצריך לגלות את שערה, ואם גילוי השער היה בכלל גילוי הגוף היו טורחים להשמיע משמעות כזאת)].

שערי הלכה ומנהג: (שניאורסאהן ד' אה"ע נ') ומ"ש אודות החילוק בשיטל וכיסוי על ידי מטפחת -

הנה פשוט הוא שכשכיסוי הראש הוא במטפחת ופוגשים במכירה או ידידה חפשית - הנה לפעמים תכופות נשמטת (גליטש זיך אראפ) המטפחת או שגם נעלמת כליל בכיס, משא"כ בשיטל שאי אפשר לעשות זה, וממילא סוף סוף הרגל נעשה טבע שני (תשט"ו); במ"ש אודות כיסוי הראש כבר גיליתי דעתי זה כמה פעמים שכיסוי במטפחת בעוונותינו הרבים בדורותינו אלה אינו מחזיק מעמד כיון שבכל פעם ופעם עומדת האשה בנסיון אם לכסות כל שערה או רק חלק מהם או כו', מפני ש[לא] תתבייש מפני המלציגים [אף שאינם אלא בדמיונה או לפעמים גם במציאות] מה שאין כן בלבישת שיטל הרי אי אפשר להסיר השיטל כשנמצאים במסיבה וכיו"ב, ובפרט כפי שכותב שתגלח השערות ושניהם מסכימים על זה - הרי זוהי הדרך היותר נכונה, ומה שתלך בהשיטל מגולה הרי כבר איזה דורות שאין מקפידים כלל על זה - אלא שכמובן צריך לברר הענין במקומם אם אין זה בגדר פרצה ח"ו, אבל הענין מצ"ע [מצד עצמו - כנ"ל] מובן שהסדר לגלח וללבוש שיטל לא בערך טוב מאשר אופנים אחרים (תשי"ח).

תורת מנחם: (חלק י"ב עמ' 188, האדמו"ר מלובביץ', אלול תשי"ד [1953]) "פאה נכרית הוא ענין שנוגע לבנים ולבני בנים לפרנסה ולבריאות, כדאיתא בזהר שהדבר נוגע לבני חיי ומזוני... כאשר אשה יהודיה הולכת בשוק ללא פאה נכרית אין שום חילוק בינה לבין נשים אחרות, אבל כשהיא הולכת חבושה פאה נכרית אפשר להכיר שהיא אשה יהודיה אדוקה בתומ"צ... החילוק בין פאה נכרית למטפחת הוא בכך שבנוגע לפאה נכרית אין ברירה על אתר, ובנוגע למטפחת יש ברירה להסירה, למשל כשיושבים במסיבת אנשים הרי כשהאשה חבושה פאה נכרית - אפילו אם יכנס הנשיא איזנהאואר לא תסיר את הפאה, משא"כ בנוגע למטפחת - קל להסירה; הטענה שלא סוכם ע"ד חבישת פאה נכרית קודם החתונה - אינה טענה כלל, וכי זהו ענין שצריך לעשותו כדי לקיים הבטחה?! דבר זה צריך לעשות - משום שהוא מביא הצלחה ואושר אמיתי לבעל, לאשה, לבנים ולבני בנים; פעם היו מגלחים את הראש לגמרי, מאוחר יותר נעשה המנהג לחבוש פאה נכרית על גבי השער, ובפרט בזמננו שאפשר להשיג פאה נכרית בכל הצבעים והיא נראית יפה עוד יותר מהשער שלה עצמה תתבונן האשה מהי הסיבה האמיתית לכך שהיא אינה רוצה לחבוש פאה נכרית אלא מטפחת - כיון שידעת היא שבנוגע לפאה נכרית אין ברירה להסירה כשהיא יושבת במסיבה או הולכת בשוק, משא"כ בנוגע למטפחת יודעת היא שיש לה ברירה שביכלתה להסיטה למעלה יותר ויותר, או לפעמים להסירה לגמרי, ודבר זה ידוע הרבה מהמציאות; יכולה היא לטעון שהיא תלך לבושה במטפחת כראוי - בודאי שטוב הדבר אם יהיה כך, אבל מהמציאות יודעים שאין הדבר כן, וא"כ לשם מה תקבל על עצמה נסיון גדול כ"כ? אנו מבקשים בכל יום קודם התפלה ואל תביאנו לא לידי נסיון, וא"כ כיצד יתכן שרוצה לקבל על עצמה נסיון כזה? כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר כיצד קרה הדבר שבפרנקפורט היו יהודים אדוקים ביותר בתומ"צ, ששם התפרסם בכל גרמניה באדיקותם אף שבתחילה היו שם כל ה'משכילים' הגדולים - דבר זה קרה על ידי שלש נשים מישראל שהתעקשו אז בתוקף על חבישת "פאה נכרית", על טהרת המשפחה ועל חינוך הכשר לילדיהן - והדבר פעל גם על אנשים ונשים אחרים, ובמשך הזמן עדה שלמה מישראל בפרנקפורט נשתנתה לטוב" [תמצית: ענין הפאה נוגע לבני חיי ומזוני, ולכן יש לחבושה אף שלפני החתונה לא סוכם על זאת, ובכך תביא הצלחה ואושר אמיתי; בפאה ניכר שהיא אדוקה בתומ"צ; כשחבושה בפאה - לא תסירנה אפילו ליד אדם חשוב, משא"כ במטפחת; פעם היו מגלחות את הראש, ואח"כ נהגו לחבוש פאה, והיום שהפאות יותר יפות משערותיה - המתעקשת על מטפחת הוא רק מפני שמעוניינת להסיטה למעלה ולגלות השערות, או אף להסירה לגמרי; בודאי טוב אם תקבל על עצמה לחבוש מטפחת כראוי, אבל

במציאות אינו כן, ומדוע לה להכנס לנסיון גדול; האדוקים המפורסמים בפרנקפורט התחילו ע"י ג' נשים שהתעקשו על פאה, טהרה, וחניון כשר, והדבר פעל גם על אחרים, ועדה שלמה השתנתה לטוב].

ישכיל עבדי: (ד' אה"ע ט"ז) טעם ההיתר דקים לרבנן דאין היצר שולט אלא בדבר הדבוק בגוף האשה עצמה דאין שליטה ליציה"ר אלא בדבר שיש לו נפש חיונית ולכן בנתלש מגוף האשה פקע ממנו אותה הערוה שהיתה עליו בזמן שהיה דבוק בגוף האשה... כל גופי נרתע בראותי דברים קשים של הבאר שבע נגד השלטי הגבורים וגם עינינו הרואות דברים וגם שלמים נהגו היתר בכך אף נשי רבנים וגאונים ואדמורי"ם ואף אחד לא פוצה פה ומצפצץ וכנראה שהבאר שבע לא חדר והעמיק להבין טעם הדבר ויסודו... ואשר לטעם משום מראית העין פשוט שבמקומות שאין רגילים ללבוש פאה יש מקום לחוש מפני מראית העין וגם השה"ג לא כתב להתיר אלא במקומות שנהגו בכך שכולם יודעים שהיא פאה... בצ"צ הסיק שיש גם ענין פריצות דאינו ניכר אם היא פרועת ראש - פריצותא מיהא הוי, עכ"פ במקום שנהגו ודאי דאין בכחנו לאסור להם **[תמצית: כשהשער נתלש פקע ממנו שם ערוה שהיה עליו בעודו מחובר, כי אז היצר אין שולט, וכנראה שהבאר שבע לא חדר לטעם ההיתר, ונשי רבנים נהגו בהיתר בלא פוצה פה, וחשש מראית העין הוא רק במקום שאין רגילים ללבוש פאה, ובמקום שנהגו אין בכחנו לאסור משום פריצות].**

אגרות משה: (אה"ע א' נ"ח) הנה עצם האיסור נאמר בכתובות דף ע"ב תנא דב"ר ישמעאל מקרא דופרע את ראש האשה אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, ולא נאמר אזהרה שלא יצאו בשערותיהן מגולות, משמע שתלוי בחשיבות פריעה על הראש בכולל שבשביל גילוי מעט שערות אין להחשיב שהראש הוא פרוע, שאם היה נאמר האיסור על השערות היה שייך לומר שנידון כל מעט שערות בפני עצמן אבל כשנאמר על הראש הרי יש לידון על הראש בכולל; וגם הא פשוט שאין למילף מהקרא איסור אלא מה שצריך הכהן לפרוע בראש הסוטה, לא מבעיא להפירוש ברש"י שהלמוד הוא מדכתיב ופרע מכלל דהוא שעתא לא פרועה הות, שודאי הוי הלמוד רק על מה שצריך לפרוע בסוטה, דעל השיעור שלא מתקיים מצות פריעה בסוטה ליכא ראייה... ובסוטה ודאי לא סגי בפריעת משהו... ואף אם נימא שלא בעינן כולו מ"מ חלק גדול מהראש צריך ודאי שיהיה פרוע... ולכן ודאי שלכל הפחות חלק גדול מהראש יותר מטפח הרבה היה מגולה, וממילא אין למילף לאסור לנשים מהאי קרא בפחות מדין הפריעה שבסוטה; אך אף שהלמוד אפשר ליכא לפ"ז אף על יותר מטפח... אך שאין ראייה לאסור לגלות אף שהוא מקום המכוסה אלא כפי השיעור, וכיון שכל הראש הוא מקום המכוסה, יש לאסור ממילא מדין ערוה כמו מקומות המכוסות שבגופה... ולכן כיון שבדין מקומות המכוסים יש חלוק בין טפח לפחות לענין ראייה שלא בכוונה... גם בשערות יש חלוק זה דאין מקום להחמיר בשערות יותר מגופה כיון דכל האיסור הוא משום שנחשבו מקום מכוסה... כוונת החת"ם סופר שהביא מהקרא הוא משום שמפרש צמתך הוא עוד בגד לבד הכובע שעל ראשה שהוא מצמצם השער שלא יבצבצו לחוץ, שלכן אינו מניח בגד זה לשום שערות לצאת ורק מעט שא"א לצמצם ורק ע"ז קאי הרשב"א, וזה תמוה מנ"ל לפרש שהיה על ראשן שני בגדים כובע ובגד המצמצם השער שיצאו מהכובע שיהיו ג"כ מכוסות, דלמא לא היתה לובשת אלא בגד אחד שהוא צמתה ומצמצם רק עיקר השערות... וגם להרמב"ם שלא סגי במטפחת לבד מנא לן שמצריך שתלבש שני בגדים מטפחת וגם כובע, דפשוט שהוא משום שמטפחת לא סגי משום שהוא כסוי דק או שיש בה נקבים כנקבי הסל כמו הסבכות... אבל אם היה כסוי טוב אף שהוא בגד אחד סגי... וכוונת הרשב"א ברכות דף כ"ד שכנגד השערות שמחוץ לצמתה שאינה מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד - אפשר הוא אף ביוצאות טפח... אבל הוא רק ערך ב' אצבעות בגובה, שהפנים

הוא ערך אורך ב' טפחים - ויהיה בצרוף פחות מטפח, ויותר אסורה [תמצית: האיסור נאמר על פריעת הראש ולא על גילוי השער - דמשמע שגילוי מעט שערות אינו בכלל פריעה, ומהפסוק יש ללמוד לאיסור רק כפי הגילוי שהכהן היה פורע מהסוטה - שבודאי פרע חלק גדול מהראש, אמנם מאחר הראש הוא מהמקומות המכוסין האסורים בגילוי טפח - אך אין מקום להחמיר בפחות מטפח, ומאחר ורוחב הפנים כשני טפחים - לכן אין לגלות יותר משתי אצבעות בגובה, כך שבצירוף יהיה טפח על טפח].

(אה"ע א' ס"ט) "יש איסור אחר בנשים מדין דת יהודית שלא להתנהג בפריצות בכתובות דף ע"ב, אבל מצד זה הוא רק כשהיא עצמה עושה כך אבל כשדרך כל הנשים בעירה כן אין שייך להחשיב זה לפריצות, ואין חלוק מה שנעשה דרך הנשים שבעיר היה משום פריצות [כלומר, מה שהתחילו בהנהגה זו מחמת פריצות - לא גורע לאחר שהתפשטה ההנהגה] דעכ"פ כיון שכן הוא דרך לבישתן והלוכח אין להחשיב זה למעשה פריצות ולאסור עליהן אלא מדרך חסידות לצניעות יתירא ותע"ב".

(אה"ע א' ק"ד) "בדבר אשה שאינה רוצה לכסות שיערה בזמן הזה שבעוה"ר רוב נשים אף משומרי תורה ממלזלין בזה אם מחוייב לגרשה, הנה בזה"ז שאין מגרשין בע"כ אין נוגע זה למעשה דבשביל זה לא נתיר לגרשה בע"כ ולא לישא אשה אחרת, וממילא אין נוגע זה גם לענין כתובה דהא יצטרך הבעל ליתן לה כל כך מעות עד שתתרצה לקבל הגט; ובגוף הדבר כיון שבזה"ז אין להחשיבה פרוצה בזה כיון שהרבה ממלזלות בזה אין להפסידה כתובתה, ואם ידע הבעל מתחלה כשנשאה שאינה רוצה לכסות השער ומ"מ נשאה וכתב לה כתובה - אף אם היה זה בזמן שרוב הנשים היו מכסות שערן כדין נמי היה צריך ליתן לה כתובה כיון שידע ונתרצה ונתחייב לה הכתובה, ודין הגמרא הוא רק כשלא ידע שחשב שתתנהג ככל בנות ישראל הכשרות ולבסוף לא רצתה, או שאחר זמן קלקלה מעשיה בזה ואינה רוצית שוב לכסות שיערה - בזה אמרו שיוצאה בלא כתובה, ובזה"ז אם לא אמרה לו קודם הקידושין שתכסה שיערה לא היה יכול לסמוך על חזקת כשרותה שתכסה שיערה והוי זה כידע ונתרצה שאין שייך כלל לדון להפסידה כתובתה; ובמכסה שיערה אבל מניחה מקצת מהן מגולות לענין אמירת דבר שבקדושה, הנה בזה"ז שיש טעם גדול שהשער אינה ערוה לענין ק"ש ודבר שבקדושה אף להסוברין דשער הוא ערוה גם לק"ש אף שראוי להחמיר, וגם מחמת שמקצת שערות יש שמתירין לגמרי - לכן יש להקל כשמגולה לצד פניה ערך שתי אצבעות בגובה שהוא חצי טפח, אבל יותר יש לאסור דהרי רוחב פניה הוא ערך שני טפחים ויהיה זה ביחד בשיעור טפח".

(אה"ע ב' י"ב) "אף שאיכא מאן דחושש לאסור פאה נכרית משום מראית עין עיין בעטרת זקנים (או"ח ע"ה) מ"מ רוב רבונותינו וגם מאלו שסומכין עיקרי ההוראה עליהם מתירים והם הרמ"א והמג"א והפמ"ג, וכן משמע גם מהגר"א, וכמעט שמוכרח מהגמרא שאם איירי דיוצאה בפאה נכרית דוקא במכוסה לא היה שייך לומר דעל שערות זקנה לילדה נחוש למחכו עלה, שכיון שלא מצינו בגמרא שאסרו - אין למילף ממקומות אחרים שאסרו משום מראית עין דאין למילף חדא מאידך ולכן נאמר איסור מראית עין ביחוד בכל דבר שאסרו, ובפאה נכרית ודאי הא אין למילף חדא דאין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה... ועוד משום שברוב הפעמים ניכר שהשערות הם מפאה נכרית, ואף אם אינו ניכר לאנשים שאין מסתכלין כ"כ בנשים עד שיכירו מ"מ לנשים ודאי ניכר ברובא דרובא ואולי גם כולן ניכרות, ולכן בשביל מה שנזדמן לפעמים רחוקות שלא ניכר לא אסרו; וכעין ראייה לזה מהא שמותר להתגלח הזקן במספרים כעין תער ולא אסרו משום מראית העין אף ששם הוא מאיסורי לאוין אלמא דלא בכל דבר אסרו, וא"כ כ"ש באשה שעיקר היא נמצאת בין הנשים שהן מכירות שהיא פאה נכרית

שאינן לאסור בשביל שיטעו אנשים שאינן מכירין זה - דנחשב כידוע גם להם; ויש עוד טעם גדול במה שלא אסרו בפאה נכרית דכיון דידוע לכל שיש ללבוש פאה נכרית שתהיה נדמית כשערות האשה עצמה אין לאסור דמה"ת יחשדוה הרואים מרחוק ואלו שאינן מסתכלין כ"כ בנשים שהשער הנראה הוא משערות האשה עצמה כיון שהיא מוחזקת לאשה כשרה ויודעין שמקורב ודאי מכירין שאינן שערותיה והרואים אותה בקרוב ומסתכלין הרי ברוב הפעמים יכירו שהיא פאה נכרית, ואין לומר שבמדינתנו זו בזה"ז שנתפרצה שרוב נשים בעוה"ר אין מכסות ראשן שלכן יאמרו גם עליה שהיא מהפרוצות בזה, שלכן אף שלא אסרי רבנן אנן יש לאסור, חדא דאנן אין מחדשין איסור מה שלא אסרו מתחלה בגמרא והגאונים, ועוד הא אי אפשר לחוש שיצא קלקול מזה דלהמכירין אותה לא יהיה שום חשד כיון שידעין שהיא אשה כשרה, ולהאין מכירין אותה ויאמרו שגם היא מהפרוצות בזה הרי לא ילמדו ממנה יותר משאר הפרוצות שהן הרבה בעוה"ר, ולא מצינו שאסרו בכה"ג, וטעם זה הוא גם על מה שלא אסרו לגלח במספרים כעין תער ובסם; ולכן לדינא אין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבוש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדיון שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם - אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית, וכ"ש כשרוצה להלביש כובע עליה שיכסה רוב מהפאה נכרית שאין לכתר"ה להקפיד כלל. ואם כתר"ה הוא מהנוהגין להתגלח בסם ומספרים כעין תער ולא חש על עצמו למראית עין שהוא רק מטעמים שבארתי ודאי לא שייך שיחמיר עליה בפאה נכרית שהרי הוא כסותר הנהגת עצמו".

(אג"מ אה"ע ד' ל"ב י) והוא דכתבתי באה"ע ח"ב סימן י"ב לענין פאה נכרית שאין הבעל יכול למחות ביד אשתו מללבוש פאה נכרית הוא משום שדין שלה הוא ולא שייך זה למנהג הבעל, וגם בפאה נכרית ליכא מנהג ברור כל כך מאחר שהוא כמעט בלא טעם כדכתבתי שם.

(אג"מ אה"ע ד' ק"ב) מה שנסוואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן.

(אג"מ אה"ע ד' ט"ו, ק"ב) ומאחר שאין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשוואות הוא רק מפני שדרך לכסותו ולא כי שער הנשוואות שונה מהותית משער הרווקות.

(אג"מ אה"ע א' נ"ח) האיסור מנוסח "שלא יצאו בפרוע ראש" ולא "אזהרה שלא יצאו בשערותיהן מגולות", משמע שתלוי בחשיבות פריעה על הראש, וגם פשוט שאין ללמד מהפסוק רק מה שהכהן צריך לפרוע - שהוא מה שמהווה ניוול לה שלכל הפחות הוא חלק גדול מהראש, וממילא אין לאסור גילוי פחות מטפח שהרי ראייה שלא בכוונה ממקומות המכוסים באשתו, ונראה להתיר עד טפח אף באשה אחרת אף ל"א שברמ"א שבאשה אחרת אפילו בפחות מטפח הוא ערוה שהרי שער הבתולות כולו גלוי וגם בביתה אין איסור לגלותו ורק האיסור עושה אותו כמכוסה ואין להחשיב ערוה בפחות מטפח ואינה ערוה ממש שהרי ההיתר מפקיע משם ערוה, והרי האיסור גם לגבי אחרים הוא רק מחשיבות מקום המכוסה; מה שלאחרים אסור להסתכל בה בכוונה אינו מצריכה לכסותם שהרי איסור זה יש גם על מקומות הגלויים כפניה וידיה ולא הצריכה לכסות; החת"ם סופר (אה"ל ל"ו) פירש שצמת הוא בגד אחר נוסף לכובע שאינו מניח לשום שערות לצאת רק מעט שא"א לצמצם - ורק את זאת התיר הרשב"א ~ ותמוה לפרש שהיו על ראשן שני בגדים שהרי היה די בבגד אחד שצמצם רק עיקר השערות לא מבעיא לרש"י ותוס' שדי

בכיסוי אחד אלא ואף לרמב"ם מנין שצריכה שני בגדים הרי פשוט שדי בבגד מלא ללא נקבים; ולדינא ודאי שראוי שהנשים יחמירו לכסות שערן לגמרי מאחר ויצא מפי גאון גדול כמותו אבל פשוט שהמקילה אינה נחשבת לעוברת על דת יהודית ח"ו, ואין להמנע אפילו לת"ח ויר"ש מלישא אשה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות - אבל הוא רק ערך ב' אצבעות בגובה שהפנים הוא ערך אורך ב' טפחים ויהיה בצרוף פחות מטפח, ויותר אסורה. מה שהחמיר החת"ם סופר להצריך מטפחת מדת יהודית אפילו בחדרה ~ הנה בכל המקורות שציין איתא חצרה - שהוא מקום פרוץ ואין הדרך ליטול רשות להכנס שם וכן בש"ג כתובות בשם הסמ"ג איתא שאסורה בחצר ומנא ליה לאסור גם בחדרה, ואין להביא ראיה מהרמב"ם (סוטה ג') שהסוטה עומדת וכיפה שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה כי כוונתו רק למה שרגילות ולא לקבוע דין, ולא מצאנו מי שיאסור בחדרה כהחת"ם סופר ואדרבה משמע שכו"ע מתירין, והפרישה והט"ז (ס"ק) מתירים שער גלוי אף בחצר יחידי, ואף הד"מ (אות ד') סובר כן אלא שכתב שבבית הוא צניעות דקמחית; ולדינא ודאי שראוי שהנשים יחמירו לכסות בבית מאחר ויצא מפי גאון גדול כמותו וגם מפני מעלת צניעות דקמחית אבל פשוט שהמקילה אינה נחשבת לעוברת על דת יהודית ח"ו, ואין להמנע אפילו לת"ח ויר"ש מלישא אשה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות [תמצית: מדינא אין לאסור גלוי שער הראש של שתי אצבעות - שהוא שטח טפח על טפח ואין לאסור גלוי שער בבית, אלא שיש להחמיר משום שכך יצא מפי החת"ם סופר, אין צורך במטפחת כפולה אלא די שכל השער יהיה מכוסה].

יביע אומר: (ה' אה"ע' [תשל"ב]): אין חשש הוצאת לעז על הראשונים מאחר שרוב הפוסקים אוסרים הדבר בהחלט; מכיון שאין שום היכר בין הפאות המודרניות לשערות הטבעיות ודאי שיש לחשוש בהן משום מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות ההולכות בגילוי שערות ראשן ברה"ר; לא אומרים שמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין אלא כשידוע לנו בודאי שלא יקבלו; אין חוששים למנהג שנראה לחכם בעל הוראה שיש בו צד איסור והרי כתבו כמה אחרונים שהמנהג נתפשט ע"פ אפיקורסים, והמתחדשים הפורצים גדרות ישראל; מ"מ אין למהר לגרש אשה שמסרבת לחבוש מטפחת אלא ישתדל לפייסה בדרכי נועם; איתא בירושלמי שהיוצאת בקפליטין לחצר שרבים בוקעים בתוכה יש בה משום פרוע ראש ופירשו המפרשים שמייירי במטפחת, וביאר הב"ח שהמטפחת שקופה ושערה ניכר עדיין כעין קלתה, אולם הערוך פירש שקפליטין היא פאה נכרית - וממילא מוכח שאסור לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים; שלטי הגבורים התיר לנשים לצאת בפאה גלויה וכ"פ הרמ"א המג"א והפמ"ג, ולדעת ב"ש המשנה מייירי בפאה נכרית תחת השבכה ועליה רדיד או בחצר שאין הרבים בוקעים בו בלבד וכ"פ היעב"ץ והחת"ם סופר; כתב בשו"ת שנות חיים שהמג"א דיבר בזמן שרוב הנשים היו כשרות וצנועות ולא היה דרכן לצאת בגילוי שער שלהן כלל, לפיכך כשאחת הולכת בפאה נכרית מידע ידעי שאין אלו שערותיה ולא יבואו לידי הרהור, אבל בזה"ז שבעוה"ר רבות בנות פרוצות הולכות בגילוי ראש ברה"ר הרי גם ההולכת בפאה נכרית גורמת להרהורי עבירה, כי מאין ידע הרואה שפאה נכרית בראשה, והוא יסבור כי שערותיה הן, ויבאו לידי פריצות והרהורי עבירה הקשים מעבירה, ששער באשה ערוה ומכל שכן בדורות הללו שעושים הפאות נכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הלזו הולכת בשערותיה הטבעיות או בפאה נכרית, ובודאי שיש בזה פריצות; בעצי ארזים כתב שהמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין ובשו"ת דברי חיים כתב שנשתררב המנהג להקל ראש בזה ע"י האפיקורסים; עיקר המנהג של פאה נכרית יצא ע"פ הגוים באופנות המתחדשות חדשים לבקרים ובודאי שיש בזה ובחקותיהם לא תלכו הואיל ויש בו פריצות וחציפות; אין להתפעל כל כך ממה שענינו

הרואות כמה נשי רבנים ואדמו"רים שמקילות בזה כי שלא ברצון חכמים עושים; מצוה רבה לפרסם האיסור ברבים, ובפרט לספרדיות שנהגו לאסור מימות עולם ומשנים קדמוניות, ורק כעת התחילו ללמוד מאלו המורות היתר לעצמן שלא ברצון חכמים.

(ד' אה"ע ג'): והנה היום פשט המנהג שהנשים יראות ה' יוצאות במטפחת או בכובע בלבד בלי צעיף או רדיד ואין פוצה פה ומצפצף - וע"כ דדוקא עצם כיסוי הראש שהוא דאורייתא הוא מחוייב המציאות לעולם ולא ישתנה בשום זמן, אבל מנהג בנות ישראל שנהגו לצניעות - כל שהמנהג בכל העיר להקל אזלינן בתר מנהגא, ודמי למ"ש מהר"ם אלשקר להתיר במקום שנהגו הנשים לצאת בשערות שחוף לצמתן, ע"ש, ואף שהצמח צדק מליבאוויטש בתשובה ובחי' הש"ס האריך לחלוק על המהר"ם אלשקר, ע"ש - מ"מ רבו האחרונים שסמכו ע"ד המהר"ם אלשקר, ובודאי שהנשים הנוהגות היתר בדבר אין מזניחין אותן ויש להן ע"מ שיסמוכו, ואכמ"ל; וה"נ במה שנהגו הנשים לצאת במטפחת או בכובע בלי שום צעיף או רדיד - כיון שהכל נהגו כן בכה"ג אתי מנהג ומבטל מנהג.

נראה שיש מקום להתיר לאלמנה או גרושה לילך עם פאה נכרית ברה"ר, כי הנה ידועים דברי השלטי הגבורים... שנ"ל להתיר לנשים לצאת בפאה נכרית... ע"ש, ואמנם הגאון באר שבע הביא דברי הגאון מהר"י קצנלבוין שכ' לדחות ההיתר בשתי ידיים ומחי לה מאה עוכלי בעוכלא... אולם הנה הרמ"א באו"ח כ' להקל בזה לענין ק"ש שמותר לקרות נגד פאה נכרית, וכ"כ הרמ"א בדרכי משה... ואף המג"א הביא ד' השה"ג, וכתב עליו הנפק, וסיים, ודלא כהבאר שבע שהאריך לדחותו בדברים דחויים... והמשנ"ב שם כתב בשם הפמ"ג שבמדינות שהנשים יוצאות בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על הש"ע, ע"ש; ואין לכחד כי באמת רבו האחרונים שאסרו איסור בכל תוקף בזה... ומ"מ מצינו לכמה מהאחרונים שהאריכו למעניתם ליישב קושיות הבאר שבע מעל השה"ג... ובאמת שבעיקר הדין נראה שהעיקר לאסור לצאת בפאה נכרית לרה"ר מכל הני טעמי תריצי שכתבו האוסרים, שהם רוב הפוסקים ומכ"ש דהוי איסור תורה... ולכן מצוה לפרסם ברבים לבל תצאנה הנשים הנשואות בפאה נכרית לרה"ר כי בעוה"ר התחילו מחדש כמה מעדות המזרח לפרוץ גדר ולהקל בדבר, ובתוכן הרבה מנשי ת"ח ורבנים בישראל, מחוסר ידיעה בפוסקים כי אין חכמה לאשה אלא בפלך, וילפי מקלקלתא מכמה מבנות אשכנז שנהגו קלות ראש בזה... וכל זה לנשואות, אבל לאשה גרושה או אלמנה פנויה שכל עיקר איסורן לצאת בפ"ר לרה"ר אינו מה"ת... יש להקל להן בפאה נכרית... ועכ"פ כאן שאף בנשואות יש מקילים גם ברה"ר - בגרושה או אלמנה מיהא יש להקל, ובפרט במקום צורך גדול שהדבר נוגע לעבודתה ופרנסתה, ודו"ק.

אוצר דינים לאשה ולבת: (פרק נ"ח עמוד תשע"ז) "ולענין שיעור השער שמותר מן הדין לגלות מלפנים על הפדחת או הצדעיים - מרן אאמו"ר שליט"א מורה ובא שהוא כשיעור שתי אצבעות לערך, ונכון יותר כשיעור אצבע אחת לערך... כנראה טעמו של מרן אאמו"ר שליט"א הוא משום דבכהאי גוונא לא הוי רובו של טפח, וטפח הוא כשמונה ס"מ לפי מנהגנו, כידוע, וסברא ליה דאסור מן התורה לגלות טפח בשערה ברה"ר, ואם כן - רובו של טפח יש לאסור עכ"פ מדרבנן, ממילא במיעוטו יש להתיר... מה שאומרים שאפילו שערה אחת משערות הראש יש בו איסור תורה - אינו נכון, ומנהג הנשים הספרדיות דור אחר דור לגלות אצבע או שתיים משערות הראש כלפי פנים, ומהר"ם אלשקר שהיה גאון עולם בזמן הב"י הרי פסק להתיר בזה" [לא הבנתי כיצד הבין ש'טפח באשה' היינו טפח מרובע, כלומר שטח של טפח על טפח, הרי בפשטות היקף הזרוע באזור המרפק לפחות שלשה טפחים, ולפ"ז ממילא 'טפח באשה' הוא רק גילוי של כאצבע אחת, וזה אינו מסתבר; עוד תמהתי מדוע הסתייע מהמהר"ם אלשקר שהתיר את השער שצומח בצדעיים, ובפשטות לא התיר

את שער הראש שיצא מהמטפחת, והרמ"א שהתיר שער זה - הרי שהביא את ההיתר רק לגבי ק"ש לבעלה ולא כתבו לגבי אחרים, וכ"ש שלא התירו בשער הראש במקום הראש - שבזאת גם שלטי הגבורים שהתיר את שער הצדעיים לא התיר, שהרי גם הקרקפת מתגלה].

תבואות שמ"ש: (אה"ע קל"ז [נכתבה במרוקן]) פריעת ראש לענין ערוה תלויה ברגילות שמותר כשרגילה בפריעה, ללא קשר אם פורעת בהיתר כגון בחצר או באיסור כגון בחוץ - דלגבי ק"ש הכל תלוי ברגילות, ונשים הרגילות לגלות ראשן אינן אוסרות בק"ש, כדעת הבן איש חי; אבל לענין איסור פריעת ראש אינו תלוי ברגילות ומה שנהגו לגלות ראשן בחוץ הוא מנהג של איסור; חבישת המטפחת בחוץ תלויה במחלוקת הפוסקים ולמקילים יש על מה שיסמוכו כי הסוגיא שילדה לא תצא בשער של זקנה דלמא מחכו עלה - בפשטות מדברת בר"ה, ובפרט שכל האחרונים ראו את המחמירים ולא חשו לה, וכן כל החסידים לובשים פאה גלויה בשוק בלי כיסוי, וכן נ"ל נכון לעשות כך שנשי הרבנים והת"ח לא יהיו שפלים ובזוים משאר העם - רק שהם מגלים באיסור והם יגלו בהיתר, ובכך הבעלים לא יביטו על שאר הנשים, וגם על ידי זה נוכל למשוך את שאר נשים העושות באיסור שיוכלו לעשות בהיתר על ידי פאה, אך אם נחמיר אזי מעולם לא ילבשו מטלית על ראשן שהוא מנוולן וישארו כל ימיהן באיסור, וההיתר הוא אף אם הפאה עשויה משערותיה, והרוצה להחמיר על עצמו לכסות גם פאה נכרית תבא עליו ברכת טוב. (קל"ח) בעלותי ארצה ראיתי שבשו"ת יביע אומר אוסר את חבישת הפאה שהרי הפאה נעשית במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - והנה הלא לא אסרו לאשה שתתפיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעיף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלובושות כובעים או מטפחות על ראשן הנאות בזה יותר משערותיהן ויש בזה גירוי יותר מבשער - האם נאסור להן? גם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוה כמלבוש על ראשה, ואין לנו ליכנס אם הוא מייפה אותה או לא כי זה הוא ענין הגברים שחובתם שלא להביט; נראה ברור שבמגולות הראש אין תוספת הרהור לאחר חתונתן כי לא נראה שום שינוי בגופן שיעורר הרהור, ואף שאין בזה כדי להתיר שלא יכסו ראשן כי זהו מדינא דתלמוד אבל דיינו להחמיר שתכסנה את שערן אך לא להוסיף חומרות בלי טעם שכיסוי בפאה לא יועיל רק משום שהיא מתייפה יותר, ואין להחמיר לנשים צדקניות המכסות ראשם בפאה, ולכן אדרבה יש להקל לנשים צדקניות לעשות פאה כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג, וגם לגבי הבעלים ראוי לחוש שיהיו נשיות מלובשות בהיתר כפי רוח הזמן כדי שלא יפסיד בכך שהוא ת"ח וגם כדי שלא יבוא לחשוב ולהביט באשה אחרת; ונראה שגם כל המחמירים לא צעקו אלא בזמן שהיו כל העם מכוסים והתחילו לעשות פאה שמא פריצת הגדר תתפשט ותבאנה לגלות לגמרי - אך לא כן היום; ומה שכתב ביביע אומר שהאדמו"רים אין מוחים בנשותיהם - הרי ידוע שהחסידים האמיתיים לא יוכלו לסבול לראות נשיות עושות שלא כדין, וידוע שהנשים הצדקניות עושות כל עניניהן בשמחה על פי הדין; ומה שכתב ביביע אומר שהמנהג נוסד על ידי הפרוצות - י"ל שהפרוצות אינן חובשות פאה אלא מגלות שערן, והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה, ומזה ילמדו גם שאר העם ויעשו בהיתר ולא יכשלו בגילוי שער; ובגילוי השער אין לא עשה ולא לאו אלא איסור דאורייתא כחצי שיעור, ובפאה אפילו לאוסרים אין אלא איסור דרבנן כי דומה לשערה - וממילא הוה ספק דרבנן להקל [תמצית: פריעת ראש לענין ערוה תלויה ברגילות אך לענין פריעת ראש אינו די ברגילות; חבישת המטפחת או פאה בחוץ תלויה במחלוקת ולמקילים יש על מה שיסמוכו אף אם הפאה עשויה משערותיה, וכן נראה נכון לחבוש פאה בחוץ כדי שהבעלים לא יביטו על שאר הנשים וגם נוכל למשוך את שאר נשים

העושות באיסור, והרוצה להחמיר; לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, וברור שבגילוי הראש אין תוספת הרהור, ונראה שהצועקים צעקו בזמן שהפאה היתה פירצה].

שמ"ש ומגן: (ב' אה"ע ט"ו) מצוה וחובה על הנשים להתקשט לבעליהן ולכל העולם בהיתר, ולא להתנוול ע"י מטפחת ויגרמו לבעליהן לתת עיניהם באחרות ח"ו, וכמה חששו חז"ל והתירו הרבה איסורין שלא תתגנה האשה על בעלה. ודבריו פורסמו בירחון 'אור תורה', והקשה על דבריו הרב משה לוי זצ"ל שהתניח לבעלה ודאי מצוה היא, אבל לכל העולם איסור הוא, ובוודאי שגגה היא שיצאה מתחת ידו. והשיב הגר"ש משאש: נראה לי עיקר לדינא כמש"כ בספרי תבואות שמש שם שהסומך על דעת המקילין כחו גדול ויש לו הרבה גדולים ספרדים ואשכנזים לסמוך עליהם, ומצוה רבה לפרסם ההיתר כדי למשוך נשי הדור החדש המגלות ראשן לגמרי שיבואו ללבוש פאה נכרית בהיתר, לא כן כאשר שומעים דעת האוסרים אזי לדידהו שאין עולה על דעתם ללבוש מטפחת אומרות כיון שכן הוא שהאיסור שווה טוב להישאר חפשי בשיער גלוי לגמרי, לא כן בשמעם מדת ההיתר אזי יבואו לבחור בטוב ולמאוס ברע... וכבר מילתי אמורה שם בספרי שכל עיקר גילוי של שיערה ממש אין בו עשה ולא תעשה... וא"כ הו"ל מחלוקת הפוסקים בדרבנן וספק דרבנן להקל, ובפרט שמעשה רב דכולי עלמא נשים חסידות ורבניות ספרדיות ואשכנזיות לובשות זה ואין פוצה פה ולכן אין להרעיש העולם ע"ז ותורה אחת ומשפט אחד הוא לכל והדבר ברור להלכה ולמעשה להתיר וגם מצוה וחובה על הנשים להתקשט לבעליהן ולכל העולם בהיתר ולא להתנוול ע"י מטפחת ויגרמו לבעליהן לתת עיניהם באחרות ח"ו, וכמה חששו חז"ל והתירו הרבה איסורין שלא תתגנה האשה על בעלה.

(ס' ט"ז) על כרחין דדוקא עצם כיסוי הראש שהוא דאורייתא הוא מחוייב המציאות לעולם ולא ישתנה בשום זמן אבל מנהג בנות ישראל שנהגו לצניעות כל שהמנהג בכל העיר להקל - אזלי בתר מנהגא, ודמי למש"כ המהר"ם אלשקר ע"ש, ובודאי שהנהגות היתר בדבר אין מזניחין אותן ויש להן על מה שיסמוכו ואכמ"ל, והכי נמי במה שנהגו הנשים לצאת במטפחת או בכובע בלי צעיף ובלי רדיד כיון שהכל נהגו כן בכהאי גוונא אתי מנהג ומבטל מנהג... ולענ"ד אני רואה במנהג זה דבר חשוב ביותר ומעלה גדולה נמצאה בו לפי מש"כ הפוסקים החולקים על מהר"ם אלשקר על מה שהתיר גילוי שערות חוץ לצמתן כמש"כ הצמח צדק הנ"ל שצעק הרבה על זה... והנהגה באלו הנשים הלובשות מטפחת אי אפשר לומר "ונקה" כי המטפחת בורחת מן הראש, וגם מי שלובשות כובע נשאר הרבה שיער חוץ לצמתן, ועיני ראו נשי הרבנים קרוב לשליש ראשן מגולה וכסהו והתגלה, ואף שיש פוסקים שהתירו וסמכו על מהר"ם אלשקר מ"מ הלא ההיתר שלו ג"כ מטעם מנהג שנתחדש... ולפ"ז כיון שגם לאלו צריך להתיר מטעם מנהג חדש שנהגו להקל וכמש"כ הראש"ל שליט"א א"כ טוב שנקח מנהג זה שיש בו כיסוי הראש לגמרי בלי להניח שום שיער יוצאת חוץ וכו' משתלבש מטפחת או כובע ותלך אחר מנהג שיש בו מחלוקת, ולדעת צד אחד יש בו משום פריעת ראש דאורייתא שנגלה שיערה מגופה ממש... גם משום מראית העין ליכא כי מאות ואלפי נשים לובשות פאה, וגם החילוניות עצמן הרבה מהן לובשות אותה לקישוט ולנוי ואיזה מראית עין יש בדבר שעושים כל הנשים... הדבר תלוי בהמוני עם הם המבטלים המנהג מעט מעט ומתחילה צועקים עליהם רבני הזמן ולא נענים ומעט מעט הולך ומתבטל, וגם הרמב"ם עצמו כתב מקום "שנהגו" ללבוש רדיד חייב לתת לה... זהו הפקח הגדול למצוא כחא דהיתרא לקיים ולחזק מנהג ישראל קדושים... ואני הצעיר חייתי בתוכם וידעתי את מכאובם ולפי רוח הזמן הנושבת בעולם וכו' הנותנת לנשים החירות להתייפות ולהתקשט וגם נשים החסידות יש בהם רוח החיה הזאת ואי אפשר לעצור בעדן ולהניחם בשפל המדרגה כלפי חברותיהן, רק הן עושין מאמץ להיות כל עניניהן ע"פ ההלכה וראוי לפוסקי הדור להליץ בעד דור שלם זולת אם נוגעים באיסורא דאורייתא אזי אין מקום להליץ משא"כ בנד"ד בדרבנן... ברוך ה' אין כאן סכין ולא מהירות ולא פליטה אלא בכוונה גדולה, והמידה האחת המיוחדת שיש בי שחנן אותי ה' יתברך בחסדו הגדול היא שאין אני נבהל להשיב ואיני ממחר להוציא שום פסק דין מתחת ידי עד שאני מניחו ומתבונן בו וחוזר עליו הרבה פעמים ומזה יצא לי הרבה פעמים להגיה ולשנות הרבה

דברים ואני שמח בזה, ולא כמו אחרים שמשיבים מהר על אתר מה שבא לדעתם בהשקפה ראשונה ומזה יוצא להם מאמר חז"ל פרי המהירות חרטה, וגם כבודו נתפס בזה כעת... והאמת היא שבזה לא הוצרכתי למקורות בדבר הפשוט והניכר לכל העולם שכל הנשים שבעולם וגם אשת כת"ר בכלל - כאשר רוצים לצאת לשוק אז מתלבשות יפה בבגדי כבוד כדי שיתראו בכלל נשים נכבדות ויקרות ובבית אין לובשין אותן שהם יקרים, וגם בבית מטפלים בבנים ובבישול ובכל צרכי הבית ויתלכלכו להם, גם מעולם לא יצאו לשוק בבגדי בית שבזה הן מורידין את כבודן ואת כבוד בעליהן, ובדאי שצעוק יצעק הבעל על אשתו אם יראה אותה מנוולת בשוק לפני חברותיה, ותתגנה בעיניו אף אם תלבש בגדי כבוד בבית כי הבעלים מקפידים על השוק יותר מהבית, ופוק חזי מאי עמא דבר אין צריך להאריך בזה, וגם הבעלים בבית מסירים בגדי כבוד של השוק ולובשים בגדים פשוטים שיוכלו ללכלכן וכיוצא, וגם שיהיו בני חורין מעט מכובדים של בגדי השוק - וזה שייך גם בנשים, ובפרט שע"פ רוב ולפי רוח היום יוצאים יחד לשוק בעל ואשתו בבת אחת, ויתבייש לראות אשתו מנוולת כמו ערבית בתוך נשים אירופאיות מלובשות ומקושטות כראוי לרוח הזמן ובהיתר, ורוב האנשים בדעה זו... אמרה ליה לך ולחברך ולחברורך, ע"כ, ופרש"י לחברך שלא אתבזה על הבריות מכבודי הראשון לא בפניך ולא בפני חבריך, ע"כ, ואין לומר שכוונתה כדי שיקפצו עליה זביני ולא בנשואה שאינה צריכה לזה, חדא שדברי רש"י אין מורין כן אלא כדי שלא אתבזה על הבריות מכבודי הראשון שהיתה אשת חבר ויש לה כבוד של בעלה וצריכה לישאר תחת כבודו ולא תתנוול, ועוד שאילו הטעם היה בשביל שתינשא בודאי שאין נכסי המת משועבדים לתת לה בגדי יקר כדי שתינשא לאחר, וברור הדבר כמ"ש [אמנם ראה בתר"י שבשיטמ"ק שגרסו שכוונתה היתה כדי שיקפצו עליה להנשא, או שרצתה להתנאות בפני חברותיה].

(סי' י"ז) ראיתי בירחון הנכבד אור תורה כסלו תשמ"ט נערים אפרוחים שלא נתפקחו עיניהם בד' אמות של הלכה מכניסים עצמם בין ראמים בלי ראיות והוכחות רק בעלי אסופות, והמה אוספים ומונים דברי הפוסקים האוסרים למיניהם החיים והמתים עד שנלאו למצוא הפתח ועלה להם כמנין פאה ויותר, ואם יחפשו עוד ימצאו חמש פאות בלי שהזכירו בדבריהם אף פוסק אחד שמתיר ובלי שראו והבינו גם תוכן דברי האוסרים וטעמם, ואח"כ פוסקים הלכה וזה לשונם "המורם מכל האמור אין שום היתר לצאת לרשות הרבים בפאה נכרית והשומע ישמע והעובר חטאו ישא ואנחנו נקיים", עכ"ל, על זאת ידו כל הדווים שנתקיים בנו בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגי ואוי לדור שכך עלה בימיו שנער בן י"ז שנה שכתבנו עליו בוצין בוצין וכו' עמד במקום גדולים ונעשה גדול ואחראי בעד כל הדור עד שהגיע לקלל עם קדוש וטהור ובכללם רבנים ואדמו"רים וראשי ישיבות ואבות בתי הדין ספרדים ואשכנזים לומר עליהם חטאם ישאו, ולא ידע למי מקלל לדור שלם הסומך על דברי גדולי הפוסקים המפורסמים ולא חש לקמחיה לדבר גבוהה ולא ירא משאתם שמא ישרפוהו בהבל פיהם, וע"ז אמר הפוסק באיוב ועתה צחקו עלי צעירים ממני לימים אשר וכו'... וגם גאון הדור הראש"ל הגר"ע יוסף שליט"א נשמר מזה ורק בדברי נועם כיאות לגדול שכמותו בדרך את הנשים הזהירות לכסות את ראשם בבני סמיכי ומזוני ריחי ויזכו לראות זרע קודש עכ"ל, שפתים ישק, וגם סיים הנלע"ד כתבתי זאת אומרת שהניח פתח לכל מי שירצה ללמוד בזה... ודברים אלו הם בטלים מאליהן שהרי גם בימי קדם שלא היתה פאה נכרית בעולם היו נשים שלנו הולכות גלויי פנים וגם יש מהן ששערן נראה חוץ לצמתן ואלו נשיהם היו מכוסות מכף רגל ועד ראש וגם מצח שלהן ופיהן ולחייהן הכל מכוסה זולת עין שלהן לבד מגולה ויימא לי חביבי הכותב הזה איך ולמה גדולי חכמי ישראל בכל הדורות לא נשאו קל וחומר מהם ומהדת שלהם ולא גזרו על הנשים שלנו לעשות כמעשיהן? הא ודאי שאין שום קשר ודימוי להם כלל אלא האמת דאצלם האנשים יודעים בעצמם וגם בנשותיהם שהם שטופי זמה ומחליפין גברים ונשים כחליפות שמלות וגם עתה אחרי כל הכיסויים הנזכרים רק בעין הרע שנשאר גלוי הם קורצות ורומזות והולכות לזנות, גם הרבה בעלים סוגרים הבתים על נשיהן במנעול עד שיבוא הבעל ויפתח, גם אסור לה לעלות לגג כי כאבן השואבת רוח קמצא עוכרת... גם הנזירות של יש"ו לך נא ראה כמה מהן נתעברו מהנזירים שלהם והיה להם לחרפה ובזז ולא הועילו כל

השמירות והגדרים הכל ישא רוח, ומה דמות יערוך לעם ישראל קדוש וטהור בני אברהם יצחק ויעקב שכתוב בהם אשר בנינו כנטיעים מגדולים בנעוריהם בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל, גם העיד עליהם הכתוב סוגה בשושנים גן נעול מעין חתום שסוגרין פתחיהן לבעליהן... וזה ממש מה שאירע לצעירים אלו המולך שמלך מעצמו בלי שום תעודה ובלי שום מינוי מהגדולים ורוצים לתקן עולם שלם של גדולי הדור שהם לפנייהם כקליפת השום ויפה היתה להם שתיקה וצריכים קודם כל לתקן עצמם ללמוד ולהבין דברי הש"ס והתוס' והפוסקים כראוי ושם יראו שאינם ראויים לדבר בפני גדולים וכ"ש לדמות עם קדוש וטהור להמן ודכוותיה חלילה וחס, וכל מה שאדם לומד הרבה ומעמיק בדברי הש"ס והפוסקים הוא מרגיש עצמו יותר שהוא חסר וצריך עוד להוסיף וללמוד, ורואה שהשמים בינו לבין הפוסקים האדירים, והלואי שנזכה להבין דבריהם הקדושים, ובשביל זה נקרא תלמיד חכם שתמיד הוא בתור תלמיד וצריך ללמוד עוד... גם מה שאמר הכותב שיש ת"ח שמוכן לשבת עם כל גאון וכל גדול הסובר להתיר והוא יוכיח להם בראיות ברורות לאסור - זה באמת חוצפה וגאווה גדולה שאין כמותה שחושב עצמו יותר גדול מכל גאוני עולם האדירים אשר כל הש"ס מנח להו בכיסן, ודי בזה לדעת שאותו חכם המתייחר לא יודע כלום, ולא יוכל לעמוד כמאמר חז"ל כל המתייחר חכמתו מסתלקת ממנו, וה' יזכנו לראות בתחיית המתים לראות אם יוכל לעמוד וליגע בקרסולייהו דרבנן הגאונים זיע"א אשר כל רז לא אניס להו, ואל יתהלל חוגר כמפתח, וכבר אמרו אין משיבין את הארי לאחר מיתה, גם אמרו חז"ל ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאים ולא אתה, גם אבטליון אמר חכמים הזהירו בדבריכם שמא וכו', ורבי יוחנן בן זכאי אמר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך... וכבר אמרתי ותמהתי על מה שאומרים הרבה פעמים שמנהג ירושלים שלא ללבוש פאה נכרית ומביאים ראיה מרבנים קדמונים של מאה שנה ויותר שהיה כן - ואיזה ראיה יש מזה למה שפשט המנהג היום, ופוק חזי מאי עמא דבר ומנהג מבטל מנהג... ואם באנו לשפוט לפי ההגיון והסברה כבר כתבתי בספרי תבואות שמ"ש חלק אה"ע (קל"ח) שאין שום הרהור כלל בגילוי הראש בזמנינו גם בנשואות, דאיזה שכל והגיון יאמר דשעה אחת או רגע אחד קודם שתקבל טבעת אחת של קידושין לא היה בה הרהור ותיכף שקיבלה הטבעת ועדיין גלויה לפנינו - יחזור להיות בה הרהור, ואיזה שינוי נעשה בגופה שיביא לידי הרהור חדש? וקרוב להיות הדבר בהיפך שקודם נישואין יש מקום להרהור כיון שהיא מותרת וחזיא לנישואין לכל גבר, לא כן אחר הנישואין דלא חזיא והיא מיוחדת לבעלה... אבל לגבי ההרהור לא התחדש שום דבר, והאיסור שלה לא מפני הרואים אלא מפני החציפות שעושה בגילוי ראש - שדרך הנשים לכסות במטפחת או בפאה נכרית והיא נשארה מגולה ועוברת על דת משה, ולכן די לנו לקבל את מה שאסרה תורה בפירוש בגילוי שצרה ממש, ואף שהיום פג הטעם דחציפות כיון שהכל עושין כך - עכ"ז גזירה דאורייתא נקבל, אבל אין לנו להוסיף עליה שום דבר קטן או גדול כיון דבעיקרא דמילתא אין כאן חציפות ואין הרהור... והנה באמת אשה שרוצה להתכבד ולשבת בד' אמות שלה ולקיים אשת חיל מי ימצא בשוק - אין מי יאמר לה מה תעשה ותבוא עליה ברכה.

אז נדברנו: (י"כ"ח [הגר"ב זילבר]) "בימינו שנשים יוצאות מקושטות, ואין הבדל אם היא מקושטת בפאה נכרית צנועה או אם היא מקושטת גם בכובע ובמטפחת, כלומר שני קישוטים ביחד, השאלה של פאה נכרית שייכת להלכות אה"ע ולא לצניעות, כי הלוא אנו נמצאים על הארץ, ולכל הפחות ברגל אחת אנו עומדים על הארץ ומרגישים היטב מה מושך להסתכל, אם פאה נכרית צנועה או הכובע והמטפחת, ובפרט מטפחת אדומה או רב גוונים, וכובע מקושט, ומי יכול היום להתפאר שמקיים מאמר חז"ל לא ניתנו תכשיטין לאשה להתקשט אלא בפני בעלה" [תמצית: מטפחת מקושטת מושכת לפחות כמו פאה; מי יכול להתפאר שמקיים את המדרש].

(י"ב מ"א) "נראה ממכתבו [שפרט את סדרי הצניעות בתימן, ור"ל שלא יעלה על הדעת שתוכלנה לחבוש פאה נכרית] שהבין כמו רבים דענין פאה נכרית קשור עם מלבושי צניעות וכאילו שזה הנדון, וזה אינו דגם איסור פריעת ראש באשה אינו מוכרח שזה רק בגלל צניעות אלא ככל התורה שיש עוד טעמים שנעלמו מאתנו,

וראיה שהרי לפי הזהור גם בחדרי חדרים, ומשמע אפילו אין שם שום איש - היא מוזהרת שלא יצאו השערות מחוץ להכיסוי, ולזה ברור הוא שהשערות של הפאה לא הוי כשערות הטבעיים שלה... בקיצור, הדיון בפאה נכרית הוא מדיני אבן העזר אם שערות של פאה הוי בכלל פריעת ראש או לא, ולא משום צניעות לבד, והלא סוף סוף אנו לא בשמים, ולכל הפחות ברגל אחת אנו נמצאים בארץ ומרגישים היטב מה מושך את העינים לראות ולהסתכל ועין רואה והלב חומד - אם היא לבושה בצניעות על הצד הטוב והישר אלא שלבושה בפאה נכרית צנועה, או שלבושה במטפחת אבל לא בצניעות; ולכל היותר זה תכשיט יפה, ולפי דעת חז"ל התכשיטין ניתנו להתקשט לפני בעלה, אבל היות שלא זכינו שיקיימו זה - גם בתכשיט של פאה לא מקיימים [מש"כ לגבי מטפחת שאינה צנועה כולל גם מטפחת אדומה המפורש בגמרא שבגד אדומה זה פריצות, וכבר לא מדברים מזה אף שאנו עדים שמושך העינים ממרחק רב יותר מפאה נכרית]... ולכן אמרנו שמה שלא נהוג בתימן בפאה נכרית - אין לזה ראייה שהמנהג אצלם שפאה נכרית דינה כשערות הטבעיות, שהרי לפי מהלך הלבוש שלהם לא שייכת בזה פאה נכרית, אבל לדאבונינו שכאן אפילו הצנועות ביותר של נשי תימן אינן לבושות כמו בתימן - א"כ גם בנוגע לפאה יש להעמיד על עיקר הדיון שלפעמים יש בזה נחיצות... כל רב בקהילתו ובבית מדרשו יש לו הזכות להנהיג ולהחמיר על שומעי לקחו כפי ראות עיניו, ומחויבים לקיים דבריו, אבל אין בכוחו לחדש מנהגים, את המנהג לא קובעת המציאות אם לבשו או לא - אלא אם נזהרות היו מחמת איסור, וזה לא היה שייך בתימן, אמנם אף שאין כאן מנהג במה שנוגע לחילוקי העדות אבל מה שנוגע לחילוקי המקומות - כן שייך בזה מנהג, כלומר הגרים בתימן אסור להם להתלבש בפאה מחמת מנהג המקום, ואפילו לאשה שבאה ממדינה שנוהגות בפאה ובאה לתימן - אסור לה ללכת בפאה מטעם מנהג... ובקשר למנהג הספרדים הרי המלקט והפוסק האחרון מגדולי הספרדים כותב בספרו כף החיים (ע"ה י"ט) שהסכמת האחרונים להתיר כדברי הרמ"א [תמצית: אינו מוכרח שאיסור גילוי שער הוא מפני הצניעות שהרי הזהור מחמיר גם בביתה, ולכן ברור שבפאה מקיימים את הזהור; מאחר ולא זכינו שקיימו שהתכשיטים הם רק לבעלה - גם בפאה אין מקיימים זאת; חלק מהמטפחות מושכות יותר מפאות; במנהגי הלבוש בתימן לא היתה שייכת חבישת פאה, ולכן אין הוכחה שהחשיבו את הפאה כשער, ומאחר ובא"י אפילו הצנועות של נשי תימן אינן לבושות בתימן - לכן גם בנוגע לפאה יש להעמיד על עיקר הדיון; המנהג אינו נקבע ע"י המציאות אם לבשו אלא אם נזהרו מחמת איסור; אין חילוקי עדות אלא חילוקי מקומות - שהגרים בתימן אסורים בפאה אף אם מוצאם ממקום שהתירו; לגבי מנהג בני ספרד - כף החיים כתב שהסכמת האחרונים כרמ"א, והוא היה המלקט והפוסק האחרון מגדולי הספרדים].

(י"ג נ"ה) "כתב הדברי חיים (ביו"ד ח"א) דהמנהג של פאה נכרית בזמננו נובע מקלי העם פחותי הערך והאפיקורסים, וזה לא כמו בזמננו, שאדברה הפאה נכרית היא סמל של החרדיות" [תמצית: הפאה בזמננו היא סמל לחרדיות ולא לאפיקורסים וקלי העם].

(י"ד מ"ז) "אשה מותרת לצאת בבגדי צבעונין, אף שמדינא אסור להסתכל בבגדי צבעונין של אשה אפילו בתלויות בכותל... ביו"ט משמחה בבגדי צבעונין ולא אמרו שצריכה להתלבש בחוץ בבגדים שחורים, וכל הפרק במה אשה יוצאת המדובר באיסור יציאה בשבת בתכשיטין - משמע דבחול שרי ולא חוששין להסתכלות, דלא ברשיעי עסקין שמסתכלים בכוונה על נשים" [תמצית: אף שאסור להסתכל בבגדי צבעונין אולם מותר לה לצאת בהם, וביו"ט משמחה בבגדי צבעונין, ולא אמרו שבחוץ תלבש שחורים, מדאסרו תכשיטין רק בשבת משמע שבחול מותר ולא חששו להסתכלות - דלא ברשיעי עסקין שמסתכלים בכוונה].

(י"ד מ"ח) "אין לך דבר שגורם הרהורים יותר מיופי האשה שע"ז נאמר בעיקר 'ולא תתורו', וגם אסור משום 'ונשמרת'... ואפילו הכי נשים יוצאות בגילוי פנים [והסביר שרבינו יונה שהחמיר לכסות את הפנים - היה גר בעיר שתחת שלטון המוסלמים שרגילים לכסות הפנים]" [תמצית: עיקר איסור 'ונשמרת' הוא בהסתכלות ביופיה, ואפ"ה נשים יוצאות בגילוי פנים].

אור לציון: (או"ח א' י"א) משמע מהרמ"א שמתיר לצאת בפאה לרה"ר במקום שרגילות, וכ"כ בפמ"ג, הב"ש דחה אך נראה לישב הרמ"א שכל שלמד משלטי הגבורים הוא שהחובשת פאה אינה פרועת ראש מן התורה, אות חובת דת יהודית תלה במנהג המקומות על פי רש"י שדת יהודית היא מה שנהגו בנות ישראל, והרמב"ם שכתב שהיוצאת במטפחת ללא רדיד עוברת על דת יהודית ובמק"א כתב רדיד על כפה תלויה במנהג המקומות, ונראה שדיוקו מהמשנה שהמשרה את אשתו על ידי שליש חייב לתת לה כפה, ולא הוסיפו לחייבו גם ברדיד ש"מ שתלוי במנהג המקומות, וכ"כ בשו"ע; אלמנה וגרושה מחוייבת רק בכיסוי חלקי כפי חיובי דת משה של אשת איש.

שבט הלוי: (הקדמה לחלק א' וחלק ה' אה"ע קצ"ט) "המג"א (ע"הג') כתב שאיסור פרועת ראש הוא כשסותרות קליעות שערן והולכות בשוק, ואסור בנשואה מן התורה ובפנויה הוא מדת צניעות, והקשו האחרונים מכתובות שכשיצאה וראשה פרוע הוא סימן שהיא בתולה ופירש"י ששערה על כתפיה - ולפענ"ד מכיון ששם מדובר שרוב ראשה מכוסה בהינומא אינו נחשב סתירת שער; כבר כתבתי בהקדמה שגם נשואות ההולכות בפאה נכרית אסורות שתהיה הפאה סתורת שער כי עצם הסתירה היא דבר פגום ופריצות גדולה ולית דין ולית דיין דאיסורא גמורה הוא לא מפני איסור גילוי שערות בלבד אלא עצם ההליכה בשערות מסותרות הוא פריצותא שאין כמוהו ונלקח מן הירודים שבאנושות גם כשהולכים בפאה דאין הנדון גילוי השער אלא צורת השערות באופן שמהווה דופי בצניעות [כלומר - גם כאשר אין איסור בגילוי השער כי חובשת פאה - אבל אכתי פאה סתורה היא דופי בצניעות]; ובעצם המנהג של היום שהנשים שלנו יוצאות בפאה נכרית חלילה לי לתקוע עצמי בזה - דרוב הפוסקים אין דעתם נוחה בזה ויש מהם שאסרו זה מדין דת יהודית ממש, ואמנם היות כי מדברי הרמ"א ומג"א מוכח דהרבה היו מקילין בזה, וכן נהגו מדינות שלמות אפילו לצאת לרה"ר כאשר העיד לנו הפמ"ג וכבר מדורות רצו לשנות זה ולא עלה בידם רק בחלקו אבל עדיין מדינות שלמות החזיקו בזה - ע"כ אין לנו כח הכרעה בזה, אך ידוע דגם בזה יש דרגות דלכתחילה אסור לצאת אם לא שיש עוד כסוי על ראשה וכן שלא יעשו הפאה משערותיהן עצמן אלא משער נכר, וכן שתהא הפאה עשויה שלא תתקאה ממש כהולכת בשערה אלא ניכר שהוא גוף זר עליה" [תמצית: שערות סתורות אסורות בנשואה מן התורה ובפנויה הוא מדת צניעות, וכמו כן פאה סתורה אסורה אף שהשער מכוסה]. (הקדמה לחלק ב' אות כ"ה) "פשוט אצלי כי פאות נכריות המודרנים בזמן הזה הם בגדר עוברת על דת יהודית לצאת כן ברחובות קריה בלי כסוי ראש, והא ראייה שאינו דת יהודית דהא גם הגויות בזמן הזה הולכות כן לשם נוי שלהם - א"כ מה דת יהודית בזה, ונתקיים בדרך מליצה פאה - נכרית" [כלל לא הבנתי את דבריו, שהרי דת יהודית אינו קוד התנהגות שמייחד רק יהודיות ולא גויות, אלא קוד התנהגות המחייב יהודיות על פי דרך הצניעות, ומה בכך שגם גויות מסוימות בוחרות להתנהג כך בחושבן שכך נאה ומכובד יותר, וכי אם גם גויות הגונות תכסנה שערותיהן וזרועותיהן כמקובל בארצות רבות - האם זה יהפוך את הנהגת היהודיות ל'עוברת על דת'? והרי ידוע שהרבה יותר ערבויות מכסות שערן במטפחת מאשר כמה גויות המכסות בפאה - וכי מפני זה יהא אסור לחבוש מטפחת? וי"ל דאין זה אלא על דרך המוסר כפי שכתב בתחילת דבריו].

אור ישראל: (ירחון אור ישראל כ"א) ושח לי אחד מחשובי המוצי"ם שליט"א שגם הוא בירר ענין זה להיתר ורצה לפרסמו בכתב וידידיו יעצו לו שכדי למנוע מלהיות מוחרם בחוגים מסויימים יעטוף את הדברים בתחילתן ובסופם ובאמצעיתם בדברי מוסר וקנאות על חורבן הפאות הבלתי צנועות, ונכנס לשאול בעצתו של אחד מזקני גדולי הדור זצ"ל שכל ישראל השכימו לפתחו לקבל הכרעותיו וברכותיו, והוא זצ"ל השיב כדלהלן: "איני מבין למה כל מי שכותב בענין זה ונראה לו שמצד ההלכה אין איסור מוחלט

בפאות מרגיש חייב לשלם מס כתיבה ולהוסיף איזשהוא גינוי לפאות הפסולות, זה נושא אחר לגמרי ואינו קשור משום צד לויכוח ההלכתי המתחייב בכל נושא הטעון בירור וכדרכה של תורה, וכמו שאין הרבנים והת"ח המתירים פתיחת מכסי בקבוקים בשבת אחראים לעמי הארצות או קלי הדעת הקורעים בשבת אותיות בשעה שפותחים שקית אוכל - כך אין הסבורים שאין איסור מצד ההלכתי לחבישת פאה נכרית אחראים על הלו בשות פאות פסולות יותר מאשר אחראים לכך הסבורים שאסור באיסור מוחלט", ושאלו המו"צ שוב: "אולי יש כאן סברת השפעה עקיפה", וע"ז השיב "אדרבה יש מקום לומר שדוקא האיסור הגורף שקשה לו להתקבל על הלב גורם שלא יקחו בכובד ראש הראוי מוסר הנשמע בענין פאה נכרית".

הגרשז"א אויערבאך: (תפלה כ' הערה י"ב) פאה נכרית אע"פ שהתירו לצאת בה מ"מ חלק ניכר מהפאות המצויות היום המשונוות בצורתן ובבליטתן אין היתר ללובשן כי הן נוגדות לגמרי את רוח הצניעות וכללא דמילתא שאין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכוונתו שיהיה ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי הותרו כבר בגמרא (עכ"פ בחצר), ועליהן דנו הפוסקים המתירים והאוסרים במשך הדורות, אלא מסתבר שכוונתו שיהא ניכר שזו פאה]. (ב' נ"ג) "מה שנתפשט ההיתר של פאה נכרית חושבני שסומכין על זה שרוב אנשים יודעים בזה להבחין, אף שהרבה פעמים אני אינני יודע להבדיל".

היום פגשתי את אחד משכיני הרב יהושע בורודיאנסקי שליט"א [שמלבד היותו ת"ח מופלג, ערך מחדש את ספרו הגדול של סביו "מאורי-אש"], שאלתי אותו אודות דעת סביו בנושא הפאות, וענה לי שכל בנותיו של הגרשז"א אויערבאך זצ"ל לובשות כיום ולבשו בליל כלולותיהן פאות, ודבר זה מעולם לא היה 'נושא' [ברם, בקשר לכלולותיו של הגרשז"א היו אי אלו שינויים שאינם קשורים אלא לבית אביהן], ולדעתו, גם דודו הגר"ש אויערבאך שליט"א במכתבו הנודע כנגד פאות - כיוון בדווקא כנגד הפאות הארוכות ודומותיהן [והראיה, שהוא מזכיר את אביו הגרשז"א זצ"ל שדעתו ברורה מהנהגתו הנ"ל].

בס"ד, ה' מנחם אב תשע"ג, לכבוד הרב הגאון ר' יואל שילה שליט"א, שלו' וברכה! עברתי זמן רב כפי מיסת הפנאי על כל הספר הנפלא [והתורני, שלא כרובם של הספרים העוסקים בנושא, לצערי] והנני להכיר לו הכרת טובה על עבודתו הכבירה, כי האמת שמתחילה רוב האברכים והת"ח התייחסו בביטול וזלזול לכל המאיימים והמפרסמים וכו' בענין הפאות, אלא שכדרכם של דברים הם החלו לחלחל בינינו כאילו אכן איננו עושים כדין, ואין פוצה פה ומצפצף, והרי יסכר פי דוברי שקר על צדיק עתק וקל וחומר על אלפי אלפי תלמידי חכמים העוסקים בתורת ד' יומם ולילה ובאהבתו וביראתו ישגו כל היום, ואיכה זה יעזו אנשי בליעל אלו לפצות כנגדם פיהם בכל מיני כינויי גנאי ואיומים, וכבר הרבה זמן שחשבתי כי לו איישר חילי הרי שהיה עלי להכנס לסוגיא זו בכל כוחי ולפרסם מסקנת הדברים [ואמנם לפני מספר שנים כאשר אדם יקר אחד מזכה רבים בספרים מועילים פרסם אף הוא כנראה בתמימות דברים בגנות הפאות, כתבתי לו מכתב ובו הפרדתי בין הפן ההלכתי לפן הרגשי וכו' מעין בבואה דבבואה של עבודת הקודש שכת"ר עשה בספרו הנוכחי, וכמדומה שמאז לא ראיתי ממנו פרסום בנושא], אשר על כן אודה לו בכל לבב, ורק אתפלא על ששם אל לבו השמצות וכדו' מהם ומהימיהם [שלא אתנסה בכגון דא], כי האמת ברורה לכל רואיה ואין כאן ויכוח כלל, רק כל אחד יעשה כדעת רבותיו ותו לא מידי. בנוגע לעדות הנ"ל בשמי, יש לי להוסיף קצת מילין, רק אבקש שקודם פרסומם [אם רצון כת"ר בכך] להעבירם אלי שוב, ובודאי שהנ"ל אמת פשוטה וברורה [מלבד הכתוב בסוגריים עלי בעניי, יודעני מיעוט ערכי ירחם ד'], אך ברשותו אפרט קצת יותר: בשעתו כשזקני גאון ההוראה זצ"ל [הגרשז"א

אויערבך זצ"ל נלב"ע, התפרסמו בשמו הרבה דברים כדרכם של צדיקים שדבריהם עושים רושם בכל העולם, ובכללם היו גם דברים בענין הפאות, שאאמו"ר שליט"א בהספדו אמר בשמו שכאשר המשיח יבוא ראשית דבר יורה להסיר הפאות ולהחליפם במטפחות, אנשי תעמולת המטפחות ששו על כך ופרסמו תחילה בשם אאמו"ר את הנ"ל, לאחר מכן הפסיקו ורק הביאו את דברי הגר"ד סגל שליט"א בענין, כמדומני שההסבר לכך פשוט - הרי אשתו הרבנית **[היא אימי מורתי שתליט"א]** חובשת פאה עד היום הזה... ולאחר זמן התפרסם מכתבו של דודי הגאון הנודע ראש ישיבת מעלות התורה ר' שמואל שליט"א שכתב שמאד היה חורה לאביו זצ"ל ענין התפשטות הפאות הנכריות וכו' **[אין המכתב אצלי עתה]**; כשדברתי פעמים רבות עם אימי מורתי שתחי' אמרה לי אודות הפרסומים כאילו היה אביה זצ"ל מתנגד לפאות, "הרי הוא רכש מכספו, ללא אומר ודברים שתי פאות עבורי לנישואי, וכן לנישואי אחיותי שתחי', ואת שתי ידי הניח בברכה על ראשי העטור בפאה ערב כלולותי, וכי היה עולה על דעתנו לעשות ולסטות כלשהו מדעת אבינו רוענו שכל פניה פניה שעשינו היתה על פיו?! ; ואת דברי דודי הגר"ש שליט"א על כרחינו לפרש שכונתו על הפאות הארוכות והבלתי צנועות **[ולכן כתב שם שכאב על הפאות שהתפשטו לאחרונה, והרי הפאות עצמן כבר פשטו עשרות שנים ויותר]**, ואמת שאכן על כך כאב בראותו את הפאות האסורות מתפשטות, והורה בפרוטרוט מה גדר שיעור היתרן וכבר נתפרסם בספרים ומכתבים; סופו של דבר ברור ופשוט שדעתו היתה נוחה מבנותיו ונכדותיו וכו' וכלל ישראל החובשות פאות צנועות וכשרות לראשן, ודברי אאמו"ר שליט"א הנ"ל שאמר בשמו הם פשוטים ומובנים, כי בקו הכללי הוא אחז שלא היה מן הראוי שזה יהיה כיסוי הראש, אבל עד כי יבא ינון לא העלה בדעתו לפקפק כלל על מנהג יראים ושלמים ואין להאריך עוד בפשוטות **[עוד רגע אדבר, הנה אאמו"ר (הגר"ר יצחק ירוחם בורודיאנסקי) שליט"א המשמש כרבם של מאות ואלפי תלמידי ישיבת קול תורה וכולל הר"ן רבות בשנים, אמר לי שהוא מורה להם שהיות וטבעה של האשה להתייפות וכו', הנסיון מוכיח שאשה שלובשת מטפחת היא מבליטה את עצמה בצורות אחרות, ולכן בהחלט יש מעליות לחבישת הפאה, וכך ראוי לנהוג]**. בברכה מרובה, ותודה על כל ספריו ודברי תורתו המועילים ומאירים; יהושע בהגרי"י שליט"א בורודיאנסקי.

(בשיחה אישית עמי, כ"ז תשרי תשע"ד) א'- למי שיש כבר דעה מוקדמת שאסור - קשה מאד לדבר עמו; ב'- הרבנית בורודיאנסקי תחי' סיפרה שאביה **[מן הגרשז"א]** זצ"ל נתן לה כסף לקניית פאה לכלולותיה, והניח ידיו על ראשה כשבירכה לפני החופה; ג'- עוד סיפר שהרבנית בורודיאנסקי תחי' שוחחה עם גיסתה הרבנית לאה ע"ה אויערבך **[בתו של מן הגריש"א זצ"ל]** על כך שבעלי התעמולה עשו מאתן מורדות באביהן בכך שהן חובשות פאה; ד'- מאחר וידוע שהכיבוד אב היה חזק אצל שני הגדולים הנ"ל - יש כאן ייצוג נאמן לדעתם שמה שנעשה היה על דעתם, ובפרט שידוע שמן הגרשז"א זצ"ל היה תקיף במה שלא היה נראה לו, כפי שכשאחת הכלות הצעירות הופיעה בבית בשבת שלאחר השבע ברכות, ומרן ראה שהפאה שלה ארוכה מדי, ושאל בחריפות לפני כולם 'מי זו האשה הזאת - אני לא מכיר אותה'; ה'- אף שבנותיו חבשו פאות, אולם לא כל הכלות שמוצאן ממשפחה אחרת חבשו פאות, כגון הרבנית ע"ה של הגר"ש יבלחט"א שחבשה מטפחת כפי שנהגו בבית הוריה; ו'- מפורסם שהגרי"י בורודיאנסקי שליט"א **[חתן הגרשז"א זצ"ל, משגיח דיישיבת קול תורה וראש כולל הר"ן]** אמר בשם הגרשז"א זצ"ל שברור לו שכאשר מלך המשיח יבוא - יתבטלו הפאות - כוונתו היתה שזו לא הצורה האמיתית של בת ישראל כשרה, כפי שכתוב בגמרא שהוא בזיון שהשער שלה מגולה, וצריך להיות ניכר עליה שהיא נשואה, ולא שתנאיה כמו בחורה, וממילא כשהעולם יבוא לתיקונו - ודאי שלא יהיו פאות, אולם כוונת

הרב לא היתה לומר שכך חייבים לנהוג לפני שהעולם הגיע לתיקונו [וכן שמעתי מפורשות מהגרי"י בורודיאנסקי שליט"א, והסביר לי את המושג 'כשמלך המשיח יבא' במשנתו של מרן - שאמר גם שכשמלך המשיח יבוא - יאכלו מצות יד ולא מצות מכונה, ולא משיקולי כשרות - כי אחז שהן מהודרות בכשרות, אלא כי הצורה האמיתית של לחם עוני היא שעושים ביד כל מצה - שהעני אופה ואשתו לשה, ולא כשעושים במכונה כמויות גדולות, וכפי שהוא לא יצא נגד מצות מכונה - כך גם לא יצא למעשה נגד הפאות; וכן לגבי עשיית עוגות בפסח הנראות כמו חמץ - כאב לו כי צ"ל ניכר בין חמץ למצה, וכן אמר שההשתכרות 'עד דלא ידע' בפורים תשתנה כשמלך המשיח יבא - שהתירוה מפני צרות הגלות כדי לתת שמחת פורים - והיה לו בזה חוש גדול איך הדברים היו צריכים להיות לאמיתתם ואין שעל פי כורח המציאות היום צריכים להתנהג אחרת; עוד ידוע שהגרי"י מחנך את תלמידיו הרבים שיש עדיפות לחבישת פאה, כי הפרקטיקה מראה שלנשים ההולכות במטפחת - יש בעיה נפשית עם זה, וזה מתפרץ אצלן בדברים אחרים שאינם צנועים כל כך, אך אם הולכות בפאה - אז רגועות ואין בעיה (י.ש.)], ובכך ניתן להבין את הקו של הגרשז"א זצ"ל שמצד אחד אמר שהיה יותר טוב אלמלא היו פאות, ויתכן שאף שמח מהחובשות מטפחות, אלא שעם זאת - זו מדת חסידות שלא שווה לפי הדור שלנו, ולפי מצב דורנו - ההדרכה הכללית לדור לנשים טובות וצנועות - היא שאין שום בעיה לכתחילה בחבישת פאה, והרב היה שלם עם זה שהיום חובשות פאות [ובכך גם מוסבר כיצד העיד בשמו בנו הגר"ש שליט"א שאביו לא היה מעוניין בפאות, ובשם בניו וחתניו ותלמידיו האחרים שמעתי אחרת (י.ש.)]; ז' - מה שאומרים בשם מרן הגרשז"א שהיה נגד הפאות והצטער על זה צער גדול - זו גוזמא כי לא הצטער על זה צער גדול, ולפי המצב של היום - זה לכתחילה ולא בדיעבד, ותפסו את מה שאמר שזו לא הצורה האמיתית של בת ישראל, ושייבח את אלו שלא חבשו פאה; ח' - כל הנידון הוא בפאה צנועה - שצורתה אנושית ונורמאלית וצנועה, דהיינו מה שמקובל שזה צנועה, ומה שעל פי הרבנים נחשב צנועה, אולם בכל תוקף מרן זצ"ל דיבר בחריפות נגד הפאות הפרועות והמתולתלות והלא צנועות; ט' - גם דעת הגריש"א זצ"ל היתה להיתר בפאה צנועה, ולא היתה לו בזה שום הוראת איסור אף לכתחילה, וכשבשיעור דיבר נגד 'הפאות שנוהגות היום' - כוונתו היתה רק נגד הפאות הפרועות - שבהן היא עוברת על דת יהודית ואפשר לגרשה בלי כתובה, אבל לא היתה כוונתו לפאות הצנועות, וציבור השומעים טשטשו את דבריו, וכשהיה ספק על הפאות מהודות, ובבני ברק מספק הורידו את הפאות, ופנו לרב אלישיב שזה ספק דאורייתא לאסור - הוא אמר 'אתה יודע מה זה להוריד לאשה את הפאה - זה להוריד לה את הראש - איך אתה יכול מספק לעשות את זה'; ט' - תמיד צריך את המשקל הנכון, הגדולים זה לא רק ההלכה אלא שיקול הדעת הנכון להעמיד כל דבר במקום ובמשקל הנכון - זה גדולי ישראל.

דת והלכה: (סי' א') [הגר"מ שטרנבוך] לדעת התשובה מאהבה מ"ח נצרך כיסוי רדיד נוסף מפני שהשערות נראות דרך קלתה, ולדעת הבאר שבע והחת"ם סופר או"ח ל"ו הסיבה היא כי צריך שני כיסויים, ומקור החומרא הוא בירושלמי שלא די בקפליטין, ונראה שהטעם הוא כי המטפחת עלולה לזוז והשער יראה ולכן פאה עדיפה; עוד טעם שהרדיד נצרך הוא כדי להפריד את הנשים היהודיות מהגויות שכיסו את ראשן בכיסוי אחד, ולכן לנו די במטפחת לחוד כי הגויות כלל אין מכסות את שערן, ומכאן שדת יהודית היא תוספת צניעות; דת יהודית תלויה בזמן ולכן בימינו גם חלק מהאוסרים יודו להתיר; לנו אין איסור משום מראית העין כי רבו הנשים החובשות פאה ולא יחשדו שמגלה את שערותיה; חלק מהאחרונים אסרו את חבישת הפאה משום הרהור אך זה לא שייך בזמננו שמורגלים במראה של נשים פרועות ראש, ויתכן עוד שפוסקים אלו אסרו משום הרהור דוקא את הפאות המסולסלות שהיו נפוצות אז - שכוונתה להביא את ארס ההסתכלות על שערותיה ואינה מתנהגת כדת יהודית, אולם לא היו צווחים כל כך כנגד

פאות צנועות, ואי אפשר לקבוע בזה כללים אלא העיקר שלא תעורר תמהון ולא תתבלט בתיקון שערותיה כדי שיתכלו עליה דוקא; שער היוצא במקום הראש ממש - אסור, ומדינא צריכה לכסותו, וכשמכסה שערה במטפחת מצוי חסרון שקצת משערותיה מתגלות וזהו איסור חמור; המהר"ם אלשקר ל"ה הקיל בשער היוצא חוץ לצמתן מהצדדים, ובצמח צדק אה"ע קל"ט מחמיר בזה [לא מצאתי סימן כזה], ומנהג הספרדים לאסור כל גילוי שער הוא חמור, ומעולם לא שמעו שאשה תפרוץ גדר בזה; פוסקים אשכנזים רבים אסרו בתוקף את חבישת הפאה, ויש מקום לומר שחלק מהפוסקים שאסרו - אסרו את חבישתה אף אם יתפשט להיתר, אלא שהגדולים בזמננו הסכימו להתיר לאחר שההיתר התפשט בין הצנועות, אבל לבני ספרד ולתימנים הרי חבישת הפאה היתה נחשבת כפריצות כי בנות הערבים היו מכוסות לגמרי [ולא הוצרכו פוסקיהם לאסור זאת בפירוש מאחר ולא היה שייך לחבוש פאה בארצות ערב] משא"כ בימינו טעם הפריצות אינו שייך וגם אינו פריצת גדר, ויש צורך להתיר לבנות ספרד את חבישת הפאה מאחר ואם נאסור להן הרי הצעירות יגלו את ראשן למחצה ולשליש ושער ראשן יתגלה - וזה איסור חמור, ומי שאוסר את חבישת הפאה מצד הדין אינו מחמיר אלא מיקל שהרי המטפחת אינה מכסה את כל השער תמיד ויש בזה חשש לפגיעה בדת משה, וגם יש בזה שינוי ממנהג הרדיד - משא"כ בחבישת הפאה יתכן שא"צ רדיד כי אינו שייך שהפאה תזוז ושערה יתגלה, והמחמיר להצריך מטפחת יצריך שני כיוונים - ואין לחלק בין אשכנזים לספרדים בדינים אלו; מסקנות: מן הדין אין איסור בפאה לאשכנזים ולספרדים, היום מטפחת אחת מותרת מן הדין ובלבד שתכסה כל שערותיה, לפאה מעלה שמכסה תמיד את כל שערותיה, הפאה מותרת רק בצניעות, אם קיים מנהג קבוע בעירה - אין לה לשנות ממנו.

מטפחת שאינה מכסה את כל שערות הראש - גרועה מפאה, וכוונת רוב הפוסקים שהצריכו מטפחת - היא שצריך שהשערות כלל לא יתראו, ולכן נהגו לחבוש מטפחת עם רדיד, ואין חילוק בין אשכנזים לספרדים... ונראה שהטעם שמדת יהודית לא די במטפחת אף שמכסה כל הראש - כי מטפחת היא רפויה ועלולה לינתק; לנוהגים להתיר פאה - בזה היא עדיפה ממטפחת, כי הכל מכוסה, ולכן היום שלא אתי לאחוכי על פאה - מותר לצאת בה לרה"ר - כי לא אתי לינתק, וא"צ שני כיוונים; איתא במהר"ם חאגיז (רס"ב) שהצריכו רדיד 'הואיל שבין האומות היה נהוג צניעות כיסוי הראש לא ברדיד אלא במטפחת - א"כ בנות ישראל החמירו על עצמן דוקא במכסה קבוע, ברדיד ולא במטפחת שהוא עראי וכגלוי דמי' - ומוכח מדבריו שמטפחת היא מכסה שאינו קבוע. אם לעינינו נדמה שהפאה ניכרת - תו אין לחוש; העיקר לומר שכעת שרבו הנשים ההולכות בפאה נכרית - הלוא לא יתלה ששערותיה פרוצות אלא רק ידמה שיש לה פאה נכרית, ולא אתי להתיר איסור גילוי שיער כלל, וכ"ש שבמקום שכשמסתכלים היטב מוצאים תיכף שיש לה באמת פאה נכרית - ליכא לאסור משום מראית העין, אולם נראה שהמערימות ביותר לתקן הפאה באופן שלא ירגישו כלל בשום אופן שזהו פאה - ראוי למנוע הדבר. אם שורש איסור גילוי שערות מפני שמהרהר בה - בזמנינו שכל הנשים פרוצות ראש רח"ל אינו מהרהר כלל והוה לן להתיר לגמרי איסור פריעת ראש, אלא יסוד החיוב משום צניעות שלא תהא כפרוצה כמבואר בתה"ד (סי' י'), ואם מתקנת שערה בדרך צניעות בפאה נכרית מפני דת יהודית - יש בזה גופא משום צניעות, וא"כ נראה להתיר בזמן הזה מדינא אפילו לפוסקים שאסרו. פשיטא שאין אנו מתירין פאה נכרית ככסות לערוה, לדוגמא אשה שחובשת פאה משערות ארוכות ומסולסלות בדרך פריצות ובאופן שלא יכירו כלל, וכוונתה להביא ארס ההסתכלות על שערותיה - נראה שאינה מתנהגת כדת יהודית, שיסודה צניעות בלבושה, וכ"ש שערות ראשה שצריך לכסות בצניעות, ויפייה דבת ישראל הוא צניעותה. וקשה לתאר

או לפרש כללים באיזה אופן הוה פריצות או לא, והעיקר שלא לעורר תימהון, וכגון שערוות ארוכות ומסולסלות דהוה כבגדים אדומים שאסרו אז חז"ל - דהוה פריצות שמתבלטת יותר מדאי, וכן כאן אי אפשר לקבוע בזה שום כללים אלא דבר אחד יש לזכור תמיד - שבצניעות פשוטו כמשמעו שלא תתבלט בתיקון שערוותיה שיסתכלו עליה דוקא, וכ"ש שתתראה כפרוצות אף שהיא בפאה - אינה דת יהודית ומנהג בנות ישראל הכשרות מדור דור. אחר שנתברר שאפילו לאוסרים פאה נכרית - בזמנינו יש מקום להתיר, ולימדנו בזה זכות על המקילין, ומאידך גיסא הלא במטפחת יש חסרון מצוי שקצת שערוות מתגלין - וזהו איסור חמור מאד, ואם בפאה נכרית הוא חסרון של דת יהודית, אך גילוי שיער אפילו כל שהוא אסור מדינא. אפילו בשערות שיצאו חוץ לצמתן [היינו השורה שבין האוזן לפדחת] שמיקל בשו"ת מהר"ם אלשקר - בשו"ת "צמח צדק" (אה"ע קל"ט) אסר מדינא, וכן הסיק החת"ם סופר (או"ח ל"ו) לאסור לגלותן מדינא, וכן בשו"ת מהר"ץ חיות (נ"ג) כתב שמהר"ם אלשקר הפריז על המדה, ושבמדינותינו ובמדינת אשכנז מעולם לא היו נוהגין בהיתר שערוות היוצאות חוץ לצמתן, וגאוני הספרדים החמירו טפי, וכתב בכנסת הגדולה (אה"ע כ"א) שהמנהג פשוט שאין מוציאות שום שיער, ובשדי חמד (מערכת דת יהודית) כתב שלאחר שהחלו ללבוש איזה לבוש שעל ידו באו לגלות חלק מהשערות בשנת תר"כ - רבני סלוניקי גזרו בחרם גמור בגזירת נח"ש שלא לשנות את המלבושים ואת גילוי השער, ואפילו את השער היוצא חוץ לצמתן, והוסיף השדי חמד שכל השקלא וטריא של המהר"ם אלשקר היתה רק בשערות שיצאו חוץ לצמתן, ולא בכל הראש או אפילו בקצת שער. וכן אצל חכמי התימנים היה נהוג להצריך שלשה כיסויים - מטפחת, וצמת לצד המצח, ורדיד שמכסה גם מאחורי ראשה. מכל דברינו יוצא שבמקום שאין מנהג קבוע גם היום לאסור בפאה נכרית - מדינא מותרת היום בין לאשכנזים ובין לספרדים ותימנים, והמחמירה במטפחת, היינו אם מכסה כל שערוותיה, ובשני כיסויים דוקא לרשות הרבים - יצאה בזה מכל פקפוק, ואולי גאוני ירושלים עיה"ק שצווחו על פאה נכרית נתכוונו ליבצי שני כיסויים דוקא, אבל במטפחת לחוד או בפאה נכרית - כל אשה כמנהגה נוהגת, ואלו שמגלחות שערן נהגו במטפחת טפי - שאין אצלן חשש גילוי שערוות; אבל בעלמא אין לנו להורות בזה מאומה, רק במקום שאין להם מנהג קבוע הנח לכל אשה מהאשכנזים או ספרדים כמנהגה, ובלבד שתכסה הכל, וכן בפאה נכרית תלבש בצניעות ולא בשערות ארוכות ומסולסלות וכדומה, ואם כל שערוותיה מכוסות ובצניעות - תנהג בזה כרצונה, ואין לבנות מחיצה בענין זה בין אשכנזים לספרדים, דשניהם בעצם נהגו פעם בלי פאה נכרית, ויש מעלה למטפחת שניכר טפי, ויש מעלה לפאה נכרית שהדוק טפי, ולדינא אין בזה הכרעה שיש לכל אחד על מה לסמוך ובלבד שתכסה כל שערוותיה, ותורה אחת בכל זה לאשכנזים וספרדים ותימנים [לשון המודעה שפירסם הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א במרחשון תשל"ז: "לאור הכרזים על "איסור" לאשה לצאת בפאה נכרית, והשמועה שיש נשים ובמיוחד מהספרדים שהורידו הפאה נכרית ולובשות מטפחת, יש בזה מכשול רב מאוד, דמצוי שאינה מכסה כל שערוות ראשה, וכן ברשות הרבים לא מספיקה מטפחת לבד, וצריכה מעיקר הדין גם רדיד, דהיינו שני כיסויים כמפורש בשו"ע, שלא להכשל במקצת שערוות מגולות, והיות שלא מסכימות לכסות כל השערות על כן מקצת שערוותיהן מגולות - ויש בזה איסור תורה וגילוי ערוה; הריני מודיע דעתי שכל המהרהר אחר מנהג שנהגו בו רבבות אלפי כשרי ישראל, ובראשם גאוני וצדיקים - ידו על התחתונה, שיש לפאה נכרית יסוד בהלכה במנהגי ישראל וגדולי הפוסקים, ואין לחלק בין אשכנזים לספרדים - שהפוסקים שהתירו סמכו על הגאון הספרדי שליט"א גיבורים, והמחמירה להוסיף קובע וכדו' - תבא עליה ברכה, אבל מן הדין אין לערער, ובמיוחד בזמננו שהפאות אינן משערות נשים, ומאחר שנהגו כך - אין בזה משום מראית עין, שידוע שאפשר לה בפאה נכרית שניכר, אמנם פאה ארוכה שהאשה מתבלטת בה שהיא כשערות ראשה ממש - יש בזה איסור חמור דפריצות, וחובה על כל אחד למחות נגד פאות אלו - שהן הרס הצניעות דבנות ישראל"]

[תמצית: מטפחת שאינה מכסה את כל שערות הראש - גרועה מפאה, וכוונת רוב הפוסקים שהצריכו מטפחת - היא שצריך שהשערות כלל לא יתראו, ולכן נהגו לחבוש מטפחת עם רדיד, ואין חילוק בין העדות, היום שנוהגים בפאה - מותר לצאת בה דלא אתי לאחוכי עלה ולא אתי לינתק, וא"צ עוד כיסוי עליה; אם לעינינו הפאה ניכרת - אין חשש מראית העין, ובפרט שהיום כל החרדיות מכסות שערן - אין חשש מראית העין כי לא יתלה ששערותיה פרועות, ולא יבא להתיר איסור גילוי שיער כלל; ראוי למנוע מלתקן את הפאה באופן שלא ירגישו כלל שזו פאה; יסוד חובת כיסוי השערות אינו משום הרהור אלא משום צניעות שלא תהיה כפרוצה, ופאה צנועה - נחשבת כצניעות, ולכן נראה להתיר פאה בזה"ז אף לפוסקים שאסרוה בזמנם; אין מתירים פאה ככסות לערוה, ואשה החובשת פאה משערות ארוכות ומסולסלות בדרך פריצות ובאופן שלא יכירו כלל כדי שישתכלו בשערותיה - נראה שאינה מתנהגת כדת יהודית, ויפיייה היא צניעותה, וקשה לפרש בזה כללים, אלא העיקר שלא לעורר תמהון כגון שערות ארוכות ומסולסלות דהוה כבגדים אדומים שמתבלטת יותר מדאי, ויש לזכור שבצניעות פשוטו כמשמעו שלא תתבלט בתיקון שערותיה שישתכלו עליה דוקא, וכ"ש שלא תנאח כפרוצות אף שהיא בפאה; חסרון בפאה הוא בדת יהודית, אולם חסרון במטפחת ששערותיה מתגלות - הוא איסור מדינאי; המהר"ם אלשקר היקל בשערות שיצאו חוץ לצמתן **[היינו השורה שבין האוזן לפדחת], אולם חלקו עליו הצמח צדק, וכן הסיקו החת"ס סופר והמהר"ץ חיות, וגאוני הספרדים החמירו טפי גם בשער היוצא חוץ לצמתן; היוצא לדינא שפאה מותרת לכל העדות, והמחמירה במטפחת - היינו דוקא כשכל שערותיה מכוסות, וגם בפאה תתלבש בצניעות, ואם כל שערותיה מכוסות ובצניעות - תנהג בזה כרצונה בפאה או במטפחת].**

הלכות הגר"א: (ע"ט [להגר"מ שטרנבוך]) ברמ"א כתב שלפאה נכרית אין דין שער באשה ערוה, והגר"א בביאורו (ע"ה ב') הביא ראייה לרמ"א מהמשנה שאשה יוצאה בחוטי שער, ומשמע שהסכים שמוותר, ובעוד שהרמ"א הביא דין זה לענין ק"ש אך הגר"א הוכיח שאינו ערוה מדמותר לצאת - ומוכח שלדעתו מותר לצאת בה, ואף שבשנות אליהו כתב שמדובר פאה מכוסה אולם דבריו בביאורו הם המאוחרים והם עיקריים מאחר שנכתבו על ידי עצמו ולדינא, משא"כ ביאורו למשנה הוא על ידי תלמידים, וכן אנו מקובלים מתלמידיו שהתירו, ורק כשלוש פאה את הפאה דרך פריצות כגון בשערות ארוכות או בסריקה משונה פשוט שאסור; הנוהגים במטפחת לחוד אינו די כמבואר בשו"ע שצריך רדיד על מטפחת אף שמכסה הכל משני טעמים - שהמטפחת עלולה לגלוש ומקצת שערותיה יראו, ועוד - גם אצל הגויות נהגו לכסות השער ובנות ישראל הוסיפו רדיד לצניעות, ויש מנהג ותיק בירושלים לכסות תמיד במטפחת ורדיד, וכשם שצועקים שאין לשנות ממטפחת לפאה שזוהי פרצה לא ידעתי מדוע לא הביאו שגם אסור במטפחת ללא רדיד, ולפי זה יש לצדד בהיתר הפאה מכסה את כל השערות וכבר אין צורך ברדיד מאחר ואינה עשויה לגלוש משא"כ במטפחת, אולם אם הטעם הוא להוסיף צניעות על הנהגת הגויות הרי שהיום שהגויות מגולות נהגו שדי במטפחת או פאה, ואף שהתורה אינה משתנה אולם עיקר דת יהודית הוא מפני הצניעות ונהגו רק שיהיה יותר מהדור, ואין לערער על המנהג שהתפשט אצל היראים, והעיקר להזהיר שכל השערות תהיינה מכוסות ולא כמראים עצמם פנחס ומצטדקים לכסות במטפחת, ומגלים טלפיהם מלפנים ומאחור בשער מגולה; דעת הגר"א נראית כמתירין ועל סמך זה נהגו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, ומאחר ודת יהודית דרבנן סמכו על המתירים, אבל במקום שהמנהג היה להחמיר כגון בכמה קהלות בירושלים ובהונגריה וגליציה יש לומר שנאסר באיסור חמור שעשו כן משום סייג לצניעות ואינה מועילה התרה גם לבניהם אחריהם, ובקהלות שקבלו על עצמם לאסור אין לשנות אבל אין לדיין אלא מה שענינו רואות ויש מקומות שהחומרא אתי לידי קולא שייכסו במטפחת ולא לגמרי, ולכן ההכרעה מסורה לכל רב בקהילה, והעיקר להוסיף בגדרי הצניעות; הארכת בזה לא להקל בפאה אלא בזמן

האחרון נוספו מחמירות שלובשות מטפחת אבל אינה מכסה הכל ומקצת שערותיה מגולות - וזה גרוע יותר מפאה נכרית, ואם רצונה בצניעות כדין יש לה לדקדק מדינא שהשערות כולן תהיינה מכוסות כראוי דוקא **[תמצית: הגר"א הביא ראיה לרמ"א המתיר לקרוא כנגד פאה מהמשנה שאשה יוצאה בחוטי שער ומשמע שהסכים שמוותר לצאת בה, ודבריו אלו הם המאוחרים ונכתבו על ידי עצמו לדינא משא"כ ביאורו למשנה שכתב שהפאה מכוסה, ועל סמך זה התירו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, ויש לאסור רק כשלוש הפאה דרך פריצות או במקום שנהגו לאסור, החובשות מטפחת חייבות לדאוג שהשער לא יראה ועל סמך זה נהגו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, וההכרעה מסורה לכל רב בקהילה, והעיקר להוסיף בגדרי הצניעות, אם לובשת מטפחת אבל אינה מכסה הכל ומקצת שערותיה מגולות - זה גרוע יותר מפאה נכרית; כתב בשו"ת אור יצחק (אה"ע ג) 'עכשיו שיש לכאורה סתירה מדברי הגר"א בין המבואר בשו"ע למבואר במשנה - אין לנו אלא דבריו בשו"ע, דזה הוא כתב בעצמו כידוע, ושנות אליהו נכתב ע"י תלמידיו, ומי יודע אם זה לא היה הוספה משלהם, וכבר היה כן לעולמים']**.

הרב מונק: ב"ה, חיפה ח' מר חשון תשל"ז לפ"ק; יהא שלמא רבה מן שמיא וחיים למע"כ הרה"ג יחיאל זילברברג שליט"א בעמח"ס מנחת יחיד; כבר כתבתי בזה להראב"ד הרי"י וייס שליט"א, וגם לר' אליעזר בריזל שליט"א, אבל אחשוב שיהא לתועלת אם יתערבו בזה גם אנשים אחרים שיש הכרח לסלק ממשמרת הצניעות את האנשים הנותנים חתיתם בארץ חיים ורוצים לכוף רצונם על בעלי הוראה; אמנם מחלה ירושלמית היא לומר דעות לרבנים אבל עד הנה לא היה בדרך קללה, ודברי גנאי, ויש לצורך להשתיק זאת ההנהגה בעודנה באיבה; אם לא יסלקו את האנשים האלה - יהא דין משמרת הצניעות כדין המזרחי וגרוע מזה, כי גם המזרחי רגיל בזה לכוף דעותיו על רבנים; מה שראיתי מתוך מכתבו של מעכ"ת שכבר העיזו פניהם כלפי הפמ"ג **[אולי עוד יעיזו כלפי מג"א ורמ"א]** - לא אבין בכלל, והרי המ"ב הוא שהסכים לפסק הפמ"ג, וא"כ לא בלבד על הפמ"ג אנו סומכין אלא אף על המ"ב; ומה שטענו ששלטי הגבורים מיירי בחצר דוקא - כבר שמעתי ואיני מבין, הרי זו ממש טענת החולק מהר"י מינץ זצ"ל, ולא עלה על דעתו להפוך בזכותו של שלטי הגבורים דמיירי בחצר דוקא; ומה שהעתיקו במודעה שלהם דברי המ"ב במקוטע, דהיינו הצד להחמיר ולא הצד להקל - זהו זיוף; ומה שהעתיקו מדברי שו"ת מהרי"ן - הנה הוא עצמו העתיק הדברים משו"ת תשובה מאהבה, ושם כתב להדיא שאינו איסור גמור ויוכיח, ואם לא יקבלו - יניח; ומה שכתבו בשם חכם אחד שהלומד בשו"ע ביראת שמים יראה לאיסור - מוכיח דפשט השו"ע הוא לקולא, ואף כי כולנו נתחייבנו ביראת שמים אבל לא כל אחד מגיע לזה, כדמוכח בפרק כל כתבי; זהו מה שבדקתי אחריהם, והחלק יעיד על הכלל; והרי זה כמי שנתלהב מגנות חמדת הממון ולכן מחמיר בטריפות בכל מקום שהקיל רמ"א בהפסד מרובה; ואכפול דברי שיש הכרח לסלק את האנשים הללו ממשמרת הצניעות; הדורש שלומו וטובתו כל הימים - שמואל דוד הכהן מונק (רב הקהלה החרדית ומנהל ביהמ"ד להוראה).

מעיל קטן: (ו' הערה רכ"ח **[הערות הגר"י רצאבי]**) "אם חז"ל אמרו שאין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה - בזמננו הן מתקנאות גם בפאת ראשה של חברתה, ואי אפשר לקבוע איסור גמור ומוחלט בדבר כי חכמי הדור חלוקים בדעותיהם אלו מתירים ואלו אוסרים, ורוב הנשים לא תשמענה לאוסרים אלא אם כן יחליטו כן כולם, או רובם ככולם, וידוע שזה לא יתכן בדורנו בעוה"ר, ואי אפשר להיות כל איש שורר בביתו להכריח אשתו בכך, והרבה פעמים יגרום ענין זה הפרת שלום הבית כי קשה מאד להיות שונה מחברותיה ושכנותיה; ואין לדון בזה מצד מנהגי הקהילות, כי בלאו הכי נשתנו כל מנהגי המלבושים וכיוצא בהם, ואין זה מחלוקת בין אשכנזים לספרדים כי גם מהאשכנזים יש אוסרים וגם מהספרדים יש

מתירים; הלכך עד אשר יעמוד גודר ועומד בפרץ יש לצמצם הענין ככל האפשר, הן מצד גודל הפאה וצורתה - ופשיטא שלא תהיה עשויה חלילה בדרך פריצות והוללות, והן מצד הגבלת הזמנים והמקומות שתלך בה, ואשרי האשה אשר לא תתקשט בפני אחרים כלל ועיקר בפאה נכרית, ורב טוב צפון לה לעת אחרית".

הגר"י קפאה: (תשובה מכת"י בקובץ המשביר, אוסף תשובות, עמ' 40) "פאה נכרית קדושה ומקודשת והלוואי וכל בנות ישראל ינהגו בה, כי אין שום הלכה אצלנו שיש לקחת את האישה לדקורטור [מעצב] כדי שיבחר ויתאים לה את הלבוש המכער אותה דוקא, אלא מותרת להתנאות בפאה נכרית; ועיין פיה"מ שבת פ"ו מ"ה, ומחלוקת האחרונים בזה ידועה, עיין שדי חמד".

אוסרי לגפן: (ט' דף קע"ה [רבי יהודה שינפלד]): "אין הכוונה פה לאסור להתנאות ברה"ר - דכך טבע האשה מבריאת העולם, ובזמן חז"ל יצאו בתכשיטין לרה"ר בימות החול, ורק בשבת אסרו שמא תשלוף להראות לחברתה, ומבואר שהתכשיטין היו להתנאות בפני חברותיה ולא רק בפני בעלה, ומפורש בחז"ל שמשמחים אותה ברגל בבגדי צבעונים, ועיין כתובות (ס"ה. רש"י ד"ה לך) ולחברך ולחברוך, "שלא אתבזה על הבריות מכבודי הראשון לא בפניך ולא בפני חבריך" [יש להעיר שאינו מבואר בגמרא שפסקו לה כבקשתה, וגם אינו מובא בספרות הפוסקים, וראה בתר"י שבשיטמ"ק שגרסו שכוונתה היתה כדי שיקצו עליה להנשא, או שרצתה להתנאות בפני חברותיה], הרי שכך דרך האשה מאז ומתמיד, צא ובדוק אצל הנשים הצנועות ביותר, שלובשות בגדים נאים יותר מבעליהן שלובשים חליפה שחורה פשוטה, והכוונה רק שגם כשהאשה מתנאה - שתתנאה במה שנהגו אמותינו הצנועות להתנאות במטפחות וכובעים נאים, וכדו', ולא בחיקוי של ערוה; ונשאר לדון רק בדין לפני עיוור, דמשום ירידת הדורות וריבוי הבעלי תשובה, טוענים רבים שהפאה גורמת להם הרהורים וההולכות בפאה מכשילות אותם, אבל באמת הניסיון מוכיח שהיום אדרבה פנויות גורמות להם הרהורים יותר מאשר נשואות, מפני שנכנסים לדמיון אולי תסכים להינשא להם, וממילא אם נבוא לאסור משום לפני עיוור, נצטרך לאסור גם על פנויות לצאת לרה"ר, אפילו בצמות, ובפרט כמה נערות יחד שא"ל להעלים עין מהן, וזו גזירה שא"ל לעמוד בה; אמנם אף שאי אפשר לאסור על אשה לצאת לרה"ר כל שיוצאת בלבוש כהלכה - מ"מ יש לדעת שבדיני שמים מענישים גם על גרמא, אף שגרמא בנזיקין פטור, ולכן על האשה לעשות כל טעדי שיכולה כדי להמנע מלמשוך העין אף אם לבושה כהלכה, ואם מושכת עין רואה - מביאה נזק לעצמה, וד"ל; וכל מש"כ דמעיקר הדין אי אפשר לאסור - הוא רק בפאה הקלועה כמין צמה וכיו"ב, אבל בפאה ארוכה - י"ל דלא עדיף משער דפנויה שאסור מדינא למג"א, ולדברינו הנ"ל אפילו אינו מגיע עד הכתף - אסור, אלא דיכולות לומר שסומכות על הדרישה וסייעתו" [תמצית: אין לאסור לאשה להתנאות ברה"ר - דכך טבען מבריאתן, וגם בזמן חז"ל יצאו בתכשיטין לרה"ר בימות החול - ומוכח שהתכשיטין היו לא רק לבעלה כי שלפו אותם בחול להראות לחברותיהן, ואת האשה שימחו בבגדי צבעונים ביו"ט, והאלמנה ביקשה שיפסקו לה שיראי כדי שלא תתבזה על הבריות, וגם הצנועות לבושות יותר יפה מבעליהן; אלא שיש להן להתנאות במה שנהגו אמותינו הצנועות ולא בחיקוי של ערוה; רבים טוענים שהפאה גורמת להם הרהורים, אבל הנסיון מוכיח שפנויות גורמות ליותר הרהורים, ואילו היה בזה לפני עיוור - היה לנו לאסור לפנויות לצאת לרה"ר, ובפרט לכמה נערות יחד; אמנם יש לה לעשות כל השתדלות שלא למשוך את העין אף כשלבושה כהלכה; י"ל שפאה ארוכה אינה עדיפה משער דפנויה שאסור למג"א, ולדברינו אם אינו קלוע אסור אפילו אינו מגיע לכתף - אלא שיכולות לומר שסומכות על הדרישה].

אור יצחק: (אה"ע ג', רבי יצחק עבאדי ראש כולל אהל תורה, שנת תשס"ג [2003]) "מפורש יוצא מרש"י שענין כיסוי הראש באשה הוא כדי שלא תיראה מנוולת [לענ"ד אינו נכון מה שדייק מרש"י ששערות סתורות הן ניוול, שהרי אין כוונת רש"י ששער פרוע הוא ניוול ושער אסוף הוא נוי ולכן הכהן פורע את שערה, אלא כוונת רש"י שמאחר והיא גילתה את שערה בפני הבעל מתוך כוונה להתנאות - לכן אנו מבזים אותה באותו דבר, כלומר, דבר ברור הוא שהורדת בגדי אשה על ידי אנס הוא חרפה עצומה עבודה, וכן באותו מעשה שהיה בבני ברק שחצאית מעטפת נתפסה בדלת של אוטובוס ונשלפה מהאשה - יש כאן חרפה עצומה, למרות שבדיקוק אותה פעולה הנעשית מרצון ובשמחה כהכנה למצות עונה או עבור הנואף - אינה ניוול עבודה], והפירוש השני ברש"י אינו חולק על הראשון בטעם הדבר, אלא באופן הלימוד מן הפסוק, וכן כתב בתוס' רי"ד שם: 'א"נ בסוטה שעושים כן כדי לנוולה' - אלמא ניוול הוא לאשה לצאת בפרוע ראש... התורה על הרוב תדבר, ורוב פעמים היא נראית מנוולת מפני שראשה פרוע בלי קליעות, וכיון שציוותה התורה לכסות השער, אסור לגלותו גם באופן שקלעה את שערה יפה שאין בזה ניוול דכך הוא הגזירת הכתוב... ובאמת כל הדין ששער הוי ערוה היינו דוקא כשעשוי קליעות או דומה לזה כמו שמשבח אותה הכתוב שם... אבל בסתם שער הרי ראינו שאדרבא היא צריכה לכסותו מפני שזה גנאי לה נראית מנוולת ואין כאן הרהור [ואע"פ שקשה לפסוק כן למעשה, דא"כ נתת תורת כל אחד ואחד בידו, אבל זה יסוד ושורש הדברים לאמתה של הלכה]... ובענין פאה נכרית לאשת איש אי שרי או לא, הנה לפי מה שכתבנו שכל הטעם של כיסוי הראש הוא כדי שלא תראה מנוולת, וא"כ בפאה נכרית הרי היא מקיימת מצוות הכסוי שאינה נראית מנוולת, ואדרבא פאה נכרית הרי היא בקליעה, ובקליעה כבר הבאנו ראייה מהגמרות לעיל דזה נוי לאשה והיפך מניוול, ואף שמשמעות כמה ספרים נראה שטעם כיסוי הראש הוא כדי שלא להראות יופיה - הנה הוא טעות גמור, ומזה יצא להם שאם היא לובשת פאה נכרית יפה זה עוד יותר גרוע, וההיפך הוא האמת, והנה כתוב מפורש בגמרא ויבן אלקים את הצלע - מלמד שקילעה הקב"ה לחוה והביאה אל האדם - הרי דהשערות כשהם קלועות הוי נוי, והרי היא מקיימת שני דברים גם כיסוי הראש וגם שתראה נאה - וכמו אלה שמכסות ראשיהן במטפחת או בכובע, וכידוע שגם באלה יש מכל המינים יפים ויותר ויפים פחות, ובודאי שלא יעלה על הדעת לומר לאשה ללבוש מה שפחות יפה, וכל אשה עם הטעם שלה, והרי כל בנות ישראל בנות מלכים הן וראויות הן לאיצטלא היפה ביותר; ואף שיש פאה נכרית כזאת שבאמת האשה נראית מנוולת על ידה, באופן שהשערות מפוזרות לכאן ולכאן ולכל ד' רוחות השמים - מ"מ הרי את ראשה היא כיסתה, והרי היא כלובשת בגד שמנוול אותה - וזה אינו נוגע לדין כיסוי הראש... והנה בספרי גדולי האחרונים כל אחד בדרכו הלך אם להתיר פאה נכרית או לאסור, וכדרך התלמידי חכמים; אלא מה שאני תמה על אלה שמרעישים עולמות ואומרים כל מיני דברים על הלובשים פאה נכרית, וכמעט עד קללות הגיעו וגם עד לגירושין, ומה כל הרעש הזה, הלא יש הרבה מתירין מן הדורות הקודמים ומן הדורות האחרונים, וכולם צדיקים וקדושי עליון, ולמה האוסרים רוצים לכפות דעתם על כולם, והנח להם לבנות ישראל, וכל אחת תעשה כפי אשר החכם שלה מצוה... ועכשיו שיש לכאורה סתירה מדברי הגר"א בין המבואר בשו"ע למבואר במשנה - אין לנו אלא דבריו בשו"ע, דזה הוא כתב בעצמו כידוע, ושנות אליהו נכתב ע"י תלמידיו, ומי יודע אם זה לא היה הוספה משלהם, וכבר היה כן לעולמים... לאחר נשואי שאלתי את הגאון הגדול האגרות משה אם צריך ללבוש כובע על הפאה נכרית ואמר לי שאין צורך, ועוד הוסיף לומר לי כי פאה נכרית יותר טוב ממטפחת כי פאה נכרית מכסה את כל השערות, ועוד שבזה תמיד נשאר מכוסה כל זמן שהיא על ראשה, מה שאין כן במטפחת, ופוק חזי שדבריו צודקים... סיכום: מותר לאשה לצאת לרה"ר בפאה נכרית, והוא שלא יהיה שער הפאה פרוע" [תמצית: בפירוש הראשון של רש"י מפורש שכיסוי השער הוא כדי שלא תראה מנוולת (לענ"ד זו כלל

אינה כוונת רש"י, ראה הערה בגוף התשובה), וגם הפירוש השני חולק רק על אופן הלימוד מהפסוק - אלמא שער סתור ללא קליעה הוא ניוול, ומכיון שהתורה ציוותה לכסותו - גזה"כ שאסור גם לצאת בגילוי כשקלעתו יפה ואינו ניוול, ושער הוא ערוה רק בקליעתו; מאחר וכל טעם הכיסוי הוא שלא תראה מנוולת - הרי שמותר לצאת בפאה כי בכך אינה מתנוולת, וטעות לומר שטעם המצוה כדי שלא תראה את יופיה וממילא חבישת פאה יפה מגרעת - שהרי מפורש שהקב"ה קלע את שער של האשה - ש"מ ששערות קלועות הן נוי, ובפאה יפה מקיימת גם מצות כיסוי השער וגם נראית נאה; לא יעלה על הדעת לומר לאשה לחבוש כובע פחות יפה, ולכל אשה הטעם שלה, וכל בנות ישראל ראויות לבגד היפה ביותר; אף שפאה סתורה מנוולתה - אך מ"מ כיסתה שער בלבד שמנוול אותה; אינני מבין את המרעישים כנגד הפאה - הרי יש מתידים רבים וכולם צדיקים וקדושי עליון, והנח לה לעשות כדעת רבותיה; כשדברי הגר"א סותרים לכאורה - דבריו בשו"ע עדיפים כי שנות אליהו נכתב ע"י תלמידיו; האג"מ אמר לי שא"צ כובע על הפאה, והוסיף שפאה עדיפה ממטפחת כי מכסה כל השערות - ובכך נשארת תמיד מכוסה, משא"כ במטפחת; לסיכום - מותר לצאת בפאה כששער אינו פרוץ].

עוז והדר לבושה: (עמ' 413) "כך צריכה להיות גישה של האשה, עליה להופיע בין אנשים במראה נאה ומלא חן".

(עמ' 105) "מותר לה להיראות נאה בצאתה מביתה, וכך עליה לנהוג, משום שהקב"ה העניק לנשים חן, כדי שתיראנה נחמדות תמיד".

(עמ' 298) "ראוי שנשים ובנות תקפדנה על הופעה נאה ונעימה".

(עמ' 252) "במקום לגלוש לקיצוניות זו או אחרת, עליה להקפיד על תסרוקת נעימה למראה, היוצרת רושם מכובד ואפילו נאה. בת ישראל שייכת הרי למשפחת המלוכה, והופעתה צריכה להעיד על כך".

(עמ' 319) "עיקר הגוף צריך להיות לבוש בצורה נאה ומלאת חן".

(עמ' 405) "כבר הוסבר במקום אחר כי האשה והנערה צריכה להתלבש בבגדים נאים ולהתקשט בתכשיטים מתאימים, כדי להקרין תדמית נאה ומלאת חן יהודי".

(עמ' 9) "נשים צריכות להתלבש בצורה נעימה ובטוב טעם... ההלכה מכירה בהחלט בצורך הקיים אצל נשים להתלבש בצורה נעימה ובטוב טעם, ואף מעודדת אותן לכך".

(עמ' 226) "כיון שכיסוי הראש ממלא תפקיד כה חשוב, מתאים שסגנונו ישקף את עדינותה הפנימית ורגישויותיה של בת ישראל. לפיכך, עליו להיות פריט לבוש המוסיף חן ואצילות למעמדה המלכותי של האשה היהודיה".

(עמ' 399) "הבה נדאג שפנינו יקרינו עדינות, מידות מתוקנות ושמחת חיים, להנאת הזולת".

(עמ' 226) "אשה נשואה... עליה להתלבש בצורה נעימה ונאה, באופן המשקף את שמחתה ואצילותה".

(עמ' 406) "השימוש הנכון באיפור משפר את הופעת האשה ויוצר תדמית בריאה, מאושרת ונעימה לעין".

(עמ' 6) "החשוב מכל, החדרת בקוראות גאוה יהודית. אני מרגישה זכות וכבוד על הדברים שאינני יכולה לעשות. אני מודעת לכתר בת מלך המעטר את ראשי, ולאחריות הבאה אתו. כיום אני לוקחת בחשבון ונזהרת מאד להיראות במיטבי ולגרום הנאה לכל מי שפוגש אותי, בפרט לבעלי".

(עמ' 380) "יש נשים המתלבשות בבגדים קודרים וחדגוניים, וכמעט שאינן מקדישות מחשבה להופעתן. ביניהן יש אפילו כאלה, הנוהגות כך מתוך רגש מוטעה של צניעות וענווה. לדוגמא, לא איכפת להן כיצד

נראית הפאה שעל ראשן, והן יוצאות מביתן חבושות פאה לא מסורקת ומוזנחת. בנוסף לכך, הן לובשות שמלות חסרות צורה וצבע, משוללות כל חן. **סגנון לבוש כזה גורם תחושת אי נוחות לרוב הנשים, היודעות להעריך טעם טוב ולבוש אסתטי**, ולכל הפחות מצפות מאשה שתקפיד על הופעה נאה ונעימה. התלבשות בבגדים קודרים ועלובים אינה מעשה מצער ובלתי חבירתי בלבד, בנוסף לכך יש כמה סיבות חיוביות ביותר מדוע נשים ובנות צריכות להקפיד תמיד על הופעה נאה ולבוש נעים לעין."

(עמ' 319) "שמלה נאה מסווה את הגוף עצמו, במקום להציגו לראווה, כי תשומת הלב מתמקדת בחן הבגד עצמו, ולא ביופי הלבושת. כאשר אבימלך שחרר את שרה מארמונו, לאחר שטעה בחושו כי היא פנויה לנישואין, הוא נתן לה "כסות עינים". המדרש מסביר כי מדובר היה בבגד יפה. מדוע נתן אבימלך לשרה בגד שכזה? אמר רבי יוחנן עשה לה כסות שיהיו מביטים בה **[בכסות]** ולא בנויה **[ביופיה של שרה]**. מאמר חז"ל זה מעביר מסר חשוב ביותר. שמלה יפה מסיטה את תשומת הלב מהגוף עצמו. **לפיכך, טוב וראוי לשמלה שתהא פרחונית ומקושטת בכל צורה שהיא**, בתנאי שהיא לא בולטת במיוחד ביופיה ואינה מושכת תשומת לב מופרזת."

(עמ' 398) "תכשיטים הינם חלק טבעי מלבושה של האשה, בתנאי שהם נעימים ועדינים. מותר אפילו לענווד תכשיטים במקומות ציבוריים... למעשה אנו מוצאים בחז"ל שאפילו נשים חשובות ביותר, כאשרנו של רבי עקיבא, ענדו תכשיטים."

(עמ' 401) "המדרש (ויקרא רבה יג, ד. וכן מובא בתוספות חגיגה ט ע"ב) מביא משל מיוחד מאוד: "אי עניותא לברתיה דיעקב כערקתא סומקתא לסוסיא חיורא" כלומר, נאה מיעוט **[תכשיטים]** לבת ישראל, כמו סרט אדום הקשור סביב צוארו של סוס לבן. נראה כי כוונת חז"ל היא: סוס לבן נחשב לבריה אצילית ביותר. חבל לקשט חיה כזו במידה מופרזת, המסתירה ומסווה את יופיו הטבעי של הסוס. ברם, סרט אדום הקשור סביב צוארו של סוס לבן הינו קישוט מתאים ואף ראוי לשבח. חוט זה הוא פריט קטן, המבליט את מראהו האצילי של הסוס הלבן ואת יופיו, שהרי הצבע הלבן נראה יפה במיוחד בתוספת מעט צבע אדום המנוגד לו. כך לגבי השימוש במיעוט תכשיטים במקום הפרזה והגזמה. חניה של בת ישראל וענוותנותה אינם מוסתרים כאשר היא עונדת לגופה תכשיטים בטוב טעם - נהפוך הוא, **התכשיטים תורמים לחן, לאצילות ולמראה הטוב** בהם התברכו בנות עמנו במידה גדושה."

(עמ' 46) "גם אשה או נערה הלבושת בגדים צנועים מדי, בצורה שתפגין את צניעותה בפני כל, מנצלת את בגדיה הצנועים להשגת מטרה שהיא היפך הצניעות... לפיכך, אין ללבוש חזאית המגיעה כמעט עד הרצפה, ללבוש בגדים קודרים מדי, לפסוע בפסיעות מעודנות מדי, וכו', כי כאמור הפגנת יתר של צניעות היא בעצמה חוסר צניעות."

דרכי החיים: (חלק ב' [לבניו של הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל]) שאלתי למורי ורבי שליט"א קיימת אצלנו הרגשה להעדיף את המטפחת מאשר לבישת הפאה מה דעת מו"ר שליט"א בזה לכתחילה? והשיב לי - לכתחילה ללבוש כל אחד כמו שנהגו אבותיו ורבותיו וכפי שנהג עד עתה **[דהיינו עם פאה]** כדי שלא להיות יוצאת דופן ושלא יראה כאילו ההולכת בפאה היא עוברת על דת יהודית, וחוזך מזה אי אפשר ללכת נגד כולם - רק יש מאד מאד להזהר לא להגרר אחרי ההמון אף ממשפחות יראי השם, ולשמור ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות, ואם באמת יקפידו מאד ויזהרו ללכת רק עם פאות כשרות - ידעו שרק זה מותר, ולא יגיעו למצב שההולכות בפאה יפרצו גדרו של עולם.

חוט שני: (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב) "נראה דהא דבעינן שני כיסויים לשער שבראשה היינו דמלבד הקלתא שעל ראשה בעינן נמי רדיד עליה - אין פירושו שיש דין שיהיו שערותיה מכוסים בשני כיסויים אלא הפירוש שבכיסוי אחד נראית עדיין צורת השערות, ובזה סגי לדת משה אבל דת יהודית היא שלא תראה אף צורת השערות אף שהן מכוסות, ולכן אם יש עוד כיסוי עליהן לא נראית גם צורת השערות, ולפי זה אם הכיסוי שער הוא באופן שלא נראית כלל גם צורת השערות וכגון אם המטפחת נפוחה וכיו"ב - סגי בהכי, ודוקא כשכל השערות מכוסות היטב, וכן לפי"ז אשה הנוהגת לילך עם פאה נכרית - כיון שהפאה מעובה סגי בכיסוי זה של הפאה ודוקא בתנאי כשכל השערות מכוסות היטב... כתב בפמ"ג שבמדינות שיוצרין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע ומשמע מיניה שם שאפילו שער של עצמה שנחתך ואח"כ חברה אותם לראשה גם כן יש להקל, ובספר מגן גבורים החמיר בזה... אשרי מי שמדקדקת בצניעותה לכסות את ראשה לפי כל הדעות, בימינו שיש פאות משער סינתטי - אם ניכר שאינן משער טבעי זה אינו בכלל איסור של פריעת ראש [כלומר - בזה אין אפילו המגן גבורים לא היה מחמיר (כנ"ל כוונתו)]... מקום שיש בו משום מראית העין שיחשדו שהולכת עם שערותיה - לכו"ע אין לילך בפאה נכרית".

הגר"ח קנייבסקי: כתב בספר 'חן וכבוד': והנה גם אני הקטן שאלתי אותו בענין זה, ואביא כאן את השאלות והתשובות המתפרסמות לראשונה בדפוס (ומצ"ב צילום כתב ידו): במענה לשאלותי: "מה דינן של פאות שאינן ארוכות מאוד או פרועות, אך עשויות משיער טבעי ומראה טבעי להן, האם מותר לנשים נשואות ללובשן? ענה הרב בזה הלשון: "אם זה נראה ממש כשערה, ואי אפשר להבחין, יש להחמיר". במענה לשאלתי, וזה לשונה: "רוב ככל הפאות ניתן להבחין אם היא פאה או שיער עצמה, ע"י כמה סימנים: א. הפאה גבוהה יותר משיער עצמה. ב. הפאה מבריקה יותר משיער עצמה. ג. רוב תסרוקות הפאות הצנועות, הן ישירות ולא מקורזלות, וניתן לזהות פאה ע"פ התסרוקות, ובפרט שרוב הרווקות הולכות בשיער אסוף כתקנון בתי הספר והסמינרים. ד. המתבונן יכול לראות שאין שרשי השיער יוצאים מהראש. האם גם בפאות אלו היתה כוונת כת"ר שיש להחמיר? ענה הרב בזה הלשון: "אם המתבונן יכול להבחין, המנהג להקל". ובמענה לשאלתי, האם להלכה ולמעשה יש עדיפות לפאה נכרית על המטפחות המצויות בזמן הזה, וכפי שהובא בספר דינים והנהגות מהחזו"א? ענה הרב בזה הלשון: "יתכן" [תמצית: בדין פאה שאינה ארוכה מאד או פרועה, אך עשויה משיער טבעי ויש לה מראה טבעי - השיב "אם זה נראה ממש כשערה ואי אפשר להבחין - יש להחמיר"; במענה לשאלה אם צריך להחמיר כשניתן להבחין ע"י סימנים שהפאה גבוהה יותר, מבריקה יותר, תסרוקתה ישירה ואינה דומה לתסרוקות הרווקות, שרשי השיער אינם יוצאים מהראש - השיב "אם המתבונן יכול להבחין - המנהג להקל"; במענה לשאלה האם למעשה יש עדיפות לפאה על המטפחות המצויות - השיב "יתכן"]].

בד"צ משמר התורה: (בברכת הגר"ע אויערבאך, הגרמ"ש קליין, הגר"י סילמן, הגר"י גנס, הגר"נ נוסבוים, הגר"ב שרגא, הגר"י דרזי): הנהוגות לחבוש פאה צריכות להקפיד: שלא תראה ח"ו כפנויה אלא יהיה ברור וניכר לכל שהיא נשואה [אינו נראה שיש חובה להראות נשואה (כמבואר בעמוד 39) אלא צריך רק שלא להראות כאילו שערה אינו מכוסה] על כן יש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון: שביל לבן או צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת ותסרוקות כדרך הנערות; שלא תראה הפאה פרועה וכן לא ארוכה - שעל זה התבטאו גדולי הדור שזו פריצות: מאחור האורך המכסימלי לא יותר מכיסוי הצוואר ובשום אופן לא יעבור את קו הכתף, מצד הפנים השערות לא תכסנה את הלחיים; הנהוגות לחבוש מטפחת צריכות להקפיד ולהזהר מפני הפרצות המצויות: מטפחות "בנדנה" בד"כ קטנות ואינן מכסות את השער כדין; ישנם כובעים

שאינם אטומים דיים וממילא אינם מכסים את השער כדין [כגון בד מרושת ללא בטנה] וכובעים ארוכים שמפאת משקלם נוטים להמשך לאחור וממילא מתגלה השער קדימה; בחבישת המטפחת או הכובע מעבר לאוזנים מתגלה השער הסמוך לאוזן.

הגרי"ש אלישיב: (בשיעורו מיום כ"ח בתשרי תשס"ט): אף שיש חילוקי דעות אם מותר או אסור אבל בודאי אם הולכים כמו פרוצות ראש כמו שיש כאלו שהולכות - צריך לדעת שזה איסור גמור, זה ממש כמו ערוה [אין כוונתו שאסור לקרוא ק"ש כנגדן שהרי גם כנגד שער ממש לדעת הב"י הוא רק זהירות לכתחילה ולד"מ הוא רק בגדר חשש איסור, אלא כוונתו לאסור לצאת בה כבשער גלוי], כל הנדון הוא אם הולכים כמו הפאות שלפני מאה שנה זה בודאי מותר, ואפילו קצת יותר יפה [מכאן שמותר לפאה להיות יפה], אבל שלא יהיה כמו שהולכים היום; כל אלו שהולכות כיום "כמו שצריך" זה נראה כמו שיער שלה - בודאי זה איסור [כלומר - האיסור הוא רק כאשר נראה שאינה מכוסה והבעיה איננה מחמת היופי אלא מחמת שאינו נראה כיסוי], פאות כאלו אף אחד לא התיר; (השואל) הרי פעם גם היתה מחלוקת? (הרב) **פעם** היתה מחלוקת, (השואל) למרות שזה היה ניכר שאין זה שלה? (הרב) הם טענו שיש בזה גזירה, אבל לכל הפחות זה היה ניכר, (השואל) אבל בגמרא משמע שלקחו את השער של האשה בעצמה והניחו עליה וזה בודאי יותר טוב [=יפה] מהפאות הגרועות [=היפות] של היום? (הרב) אינני יודע על מה אתה מדבר זה היה חתוך או לא? אם חתכו את השער הרי זה כמו שער של בהמה, אם היא חותכת את שערותיה היא יכולה לעשות מזה פאה נכרית [אולי כוונתו שאין לחלק בין שער שהיה שלה לשאינו שלה אלא החילוק הוא בין ניכר לשאינו ניכר]; (השואל) הרבי אומר שפאות שיש היום ברחוב זה איסור חמור ללכת? (הרב) אני לא אומר על כולן [כלומר - פאה שניכר שהיא פאה - מותרת] (דיבהיכר לנשים ואין צורך שגם גברים יוכלו להבדיל - אגרות משה), (השואל) אני שואל הרי בזמן הגמרא הפאות היו כמו הפאות הגרועות ביותר של היום שהרי את הפאה שבגמרא עשו משער של אשה שיש לה שער נאה [כדמוכח בנזיר כ"ח: שהבעל אינו יכול להפר נזירות אשתו בטענה שאינו מעונין שתתגלח מכיון שאפשר בפאה נכרית שאינה מהווה ירידה ביפיה] ואפילו משער עצמן? (הרב) אבל היה ניכר, אבל הפאות של היום זה ממש ערוה, זה נראה כמו שער של עצמה ואין שום נפקא מינה [=זה נראה כמו שער שלה בלי שום הבדל] [כלומר - פאה יפה מותרת, ובתנאי שיוכלו להכיר שהיא פאה ולא תהיה זהה לשער] ועל זה אין שום היתר שהתירו אז את הפאה נכרית, (השואל) עוברת על דת יהודית תצא בלי כתובה? (הרב) כן, (השואל) כן? (הרב) התירוץ הוא כשהבעל מתנהג כמו שצריך... אם הבעל הוא גם כן כמו שהיא..., (השואל) יהודי כשר צריך לגרש את אשתו כשהולכת בפאה נכרית כזו? (הרב) הוא לא צריך לגרשה, הוא צריך לומר לה שאסור ללכת כך [כלומר - גם כשאשתו חובשת פאה פרוצה אין לריב עמה אלא רק להוכיח (כי זו המצוה שלה ולא שלו - אגרות משה)]. יש להוסיף כאן את ששמענו מהרב אפרתי שליט"א שהגריש"א צוק"ל מעולם לא אסר פאות באופן גורף אלא אסר רק את הפאות המודרניות - אלו שאין ניכר ההבדל בין לבין שער, וכן אמר לנו הגר"ח ק"ש שליט"א שיש לאסור רק כאשר כלל אינו ניכר הבדל בין הפאה לבין השער - דבר שאינו נכון כלל וכלל לגבי הפאות של הנשים הצנועות אלא רק לגבי צעירות שעדיין לא התגברו על היצר למשוק; הבאתי בחוברת שת"ח חשוב ממשפחת מרן הגרשז"א זצ"ל אמר לי שכל כוונת הגריש"א בשיעורו היתה רק נגד הפאות הפרוצות שהולכות בהן היום, אולם חבישת פאה צנועה היתה הנהגה לכתחילה, וגם בנותיו חבשו פאות בהסכמתו; עובדה ידענא שבעלה של נכדתו של הגריש"א צוק"ל היה מעונין שרעייתו תחליף את הפאה למטפחת בהסכמתה - וכד אטו לקמיה דמרן זצ"ל אמר להם שבשום אופן לא יעשו כן אלא יחפשו חומרא אחרת, כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר פגה ההתלהבות, ורק לאחר שהפצירו בו

במשך שנתיים הסכים להתיר להם להחליף למטפחת מאחר והוכח שאין זו התלהבות רגעית העתידה לדעוך; עוד הבאתי שבתו של הגריש"א, הרבנית לאה אויערבך ע"ה - התמרמרה שאנשי התעמולה עשו אותה מורדת באביה בכך שחובשת פאה; עוד הבאתי שהגריש"א זצ"ל לא הסכים להורות איסור בפאות מהודו כל זמן שהיה ספק בדבר, ואמר 'אתה יודע מה זה להוריד לאשה את הפאה - זה להוריד לה את הראש - איך אתה יכול מספק לעשות את זה' [תמצית: אין לאסור את כל הפאות הנהוגות היום אלא רק את אלו שאין להכיר שהן פאה אלא חושבים שהן שער, ואת הפאות הפרועות והארוכות, וחבישת פאה צנועה היא הנהגה לכתחילה]...

הגר"ג נדל: כשיצא מביה"ח לאחרונה אחר הניתוח, קיבל על עצמו להשפיע למניעת ה"פאה נכרית", ואכן פעל בזה במשפחתו, ועורר בשיעוריו, וביקר מה שלא מטים אוזן ולא שמים אל לב, על אף התוכחה הנפוצה, משום שקשה לפרוש מההרגל, ומחמדת היצר. ולמעוררים ששאלוהו בזה אמר שאף אם היה בעבר הכל מתירים - לא היה אף אחד מתיר כעת, ושאל מורה הוראה ראוי לשמו שיתיר פא"נ כמצב של עכשיו. למחבר ספר בזה ששוחח אתו אמר, מה כל הפלפול בזה, תשאלו כל בת צעירה ותיווכחו שכולם יודעים ומכירים בשלילת הדבר ונגדיותה לצניעות [אמנם, כבר כתבו הגרמ"י ליפקוביץ זצ"ל והגר"ק והגר"ק שליט"א גילוי דעת ואזהרה שלא לסמוך ולא ליתן אמון אלא על מה שיודפס ע"י בניו ותלמידיו הנאמנים של הגר"ג נדל].

הגרי"י פוזן: (דין בי"ד הגר"נ קרליץ ב"ב): מכתב לאדם ששלח לי מאמר לאסור פאה נכרית על פי הדין, וביקש את תשובתי:

שלושה ענינים הם, אשר אע"פ שיש להם שייכות זה לזה, אינם קשורים זל"ז ממש, וכל אחד מהם יש לו הלכות והנהגות משלו, ואלה הם: א' - הרהורי דגברי; ב' - צניעותא ופריצותא דנשי; ג' - ההלכה של 'והיה מחניך קדוש' אשר חז"ל קבלו שאסור לאמר דבר שבקדושה כשרואה...

ומחמת מה שכתבתי למעלה שעצם הדבר שדרך זכרים להרהר אחרי נקבות מהווה סיבה להיחשב לגנאי ולחסרון צניעות, כל דבר אשר גורם לכך חסרון צניעות הוא, כי ע"ז זה מבליט מציאותה וגורם להרהור אחריה, ודבר זה יש לו שתי תוצאות, האחד, כל מה שמושך להרהור יותר ישיר הוא יותר פרוץ, ומטעם זה אשה שהולכת בשוק בלי רדיד (כלשון הרמב"ם), דהיינו שהולכת כמו בבית, אדם הרואה אותה ירגיש את עצמו אצלה בבית, על כל המשתמע מכך, ואם תלך בחלוק, ירגיש את עצמו עוד יותר קרוב, וכן הלאה, ומחמת זה הדבר הזה פריצות הוא. ולא שצריכים שני כיסויים ברחוב, כמש"כ חכם אחד מחכמי זמננו, אלא שצריכה בגד שאינו בגד ביתי אלא מלבוש "מלובש". והתוצאה השניה ממש"כ למעלה היא, שדבר הרגיל באותה מדינה, אינו מבליט אחת שעושה כן, ומחמת זה ישנם דברים התלויים במנהג המקום, והוא דבר פשוט. אלא שבזה יש גבול, כי ישנם דברים אשר הם לפי שיקול הדעת גורמים להרהור בכל מקום, וחוצ' מהאיסור שכתבתי למעלה, מהווה חסרון של צניעות בכל מקום. ואין לי צורך לפרט, כי הדברים מובנים...

ומעתה נחזי אנו לענין פאה נכרית. והנה ברור שלהביא ראייה מגמרות אי אפשר, כי לבד ממה שהתורה אינה חכמת התשובות כלשון הרמב"ן, ובנקל יכולים לדחות וכו', אפי' אם היה כתוב בפירוש בגמ', הנפק"מ בדין מוגדר. אבל בשני הענינים האחרים שכתבתי, שמשנתנים מזמן לזמן וממקום למקום וממצב למצב, בוודאי שא"א להביא ראייה מהגמ', כי אם על יסודות. אבל למעשה קל יהיה לאדם הרוצה להתיר, לדחות כל ראייה לאיסור. ולגבי ההלכה של דבר שבקדושה, לכאורה פשוט הוא דאינו אלא תמונה,

דהא אינו שערה. ושערך כעדר העיזים כתיב ולא פאה נכרית שלך. אבל לגבי הא דגנאי הוא לבנות ישראל וכו', לכאורה דבר פשוט הוא שגם פאה נכרית בכלל, דהחילוק אינו מספיק נראה, ומה שנראה גנאי באמת גנאי הוא, ולא גרע משאר פריצות. אלא דבזה יש לדון במה שכתבתי למעלה, שישנם דברים שתלויים במנהגי המקומות, שעצם הדבר אינו כ"כ פריצות, ורק פריצות מה שמגרה, ולגבי זה פאה נכרית ממש כמו שאר בגדים היא, ואם אינה פאה מגרה, אינו בכלל פריצות.

והנה בתחילת הפירצה שנשים העיזו לילך כך, היה מקום לאמר שהן פרוצות, כי אז עדיין לא היה להן ההיתר הזה, וכמש"כ. אבל אחרי תקופה של ארבע מאות שנה [כי כנראה בזמן הש"ג כבר היה נפוץ בארצו] אי אפשר לומר לא זה ולא זה. אבל במדינות אשר אינו פרוץ, חס וחלילה שאשה תפרוץ שם גדר. וידוע דעת חכם אחד אשר רצה לחלק בין אשכנזיות לספרדיות בענין הזה, אבל לדעתי אינו נכון כלל, כי אשה אשכנזיה שתימצא בארץ אשר שם אין נוהגות נשי המקום בפאה נכרית, אסורה ממש לצאת בפאה נכרית, כמו שאסורה לצאת בכתונת, מחמת שהדבר במדינה הזאת פריצות גמורה היא. וכן לאידך גיסא, אשה הבאה מתימן ונמצאת במקרה בגרמניה או בפולין, אשר שם הדבר נהוג, לא יהיה בזה לא משום פריצות בעצמו, לא משום מגרה הזכרים ולא משום פירצה בחומת הדת אם תלך בפאה נכרית, כמו שנהגו בנות ישראל שנמצאות שם, אפילו במקרה, אפילו דעתה לחזור. אלא שבזה יתכן ומסתבר שיהיה בו הענין של צניעות עצמית, שכתבתי שאפילו בחדרי חדרים יש ענין של בושע וצניעות, ויהיה מקום שתרגיש לא טוב, ואם כן היא תצטרך להחמיר. אבל אם היא תבלוט, וכל העם יסתכלו בה כי היא שונה מכולם, יהיה עליה לוותר על הצניעות האחת לטובת הצניעות האחרת, והוא דבר המסור לשיקול הדעת.

היוצא מזה שפאה נכרית בזמננו ממש כמו שאר בגדים היא, ואם מגרה, או כוונתה לגרות, פריצות היא, ואין לי צורך לפרט, לא לגבי פאות ולא לגבי בגדים, כי עצם הפירוט פריצות היא. ואם אינה מגרה, וגם אין כוונתה לגרות - אי אפשר לומר לא שהוא פריצות ולא שהוא לפני עיוור של הרהור, ולא משום והיה מחניך קדוש.

ומה שבדורות שקדמו לנו, בהתחלת הפירצה שתקו להם, מסתמא המצב אצל נשי ישראל היה ירוד, שאם היו יוצאים נגד זה בחרב ובחנית היו כאלו שהיו מתדרדרים יותר ויותר. ואנחנו בדורנו איננו יכולים לדון על הסיבות הפוליטיות שהיו להם, כי אינן ידועות לנו, ואפילו אם לנו נראה שלא היו צריכים לעשות כן - הם הכירו מצב דורם על בוריו, והחליטו מה שהחליטו, והדבר לאט לאט התפשט עד שנעשה ממש נחלת הרבים, כמו בדורות האחרונים, והתוצאות למעשה כמו שכתבתי. והנלע"ד כתבתי. אלא שאין בזה משום תעמולה ללכת דוקא בפאה נכרית, אלא להסביר.

יעקב ישראל פוזן

הרב נחום רוטשטיין: (ראש ישיבת נזר התורה): לסיומא דהאי פירקא אימא בה מילתא, לאלו אשר כחץ לשונם, ומנצלים לדבר גבוהות במלאכי אלוקים אשר נשותיהם ובנותיהם חבשו וחובשין פאות נכריות, וגם להמוני העם היראים ושלמים ההולכים בדרךם ורואים בפאה ככיסוי ראש מעולה לנשותיהם, נגד כל אלו פצחו פיהם זה עידן ועידנים, ואבן מקיר תזעק במודעות אשר כל כולן רפש וקיא, ומפעם לפעם נתלין באילן גדול זה או אחר ומעוותים דבריהם, ועתה קפצו על המציאה כמוצא שלל רב לנגח ולהכפיש את המוני בית ישראל להאשימם בע"ז רח"ל, מי שמכם שר ושופט על כלל ישראל, ומה לזבוב כי ישרוק בין האריות והכפידים, הרי במשנתנו המסורה מדור דור שינו כי אלו ואלו דברי אלקים חיים, וכל אחד במסורת אבותיו ורבותיו היא כיתד בל תמוט בעבורו, זה במטפחתו וזה בפאתו, והרי כל מה שניתן לראות

בעיניים החומדיות אינו אלא כאפס קצהו מתוך מבטם של גאוני וקדושי ארץ אשר באור הגנוז ראו אור יקרות במבט מקיף על כלל ישראל לזמנם ולדורות, ואם נעים זמירות ישראל, רגל רביעי במרכבה, ביקש העבר עיני מראות שוא, ומאידיך ביקש גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, מי אנחנו שנתיימר לומר שיש לנו המבט הנכון בהליכות עולם לו, אין לנו אלא דברי בן עמרם, וכל מה שנשאר בידינו אינו אלא להיות כתלמיד הדן לפני רבותיו, ולא להיות בגדר מורים את מוריהם.

תם ונשלם שבה לא-ל בורא עולם